

4-a-64

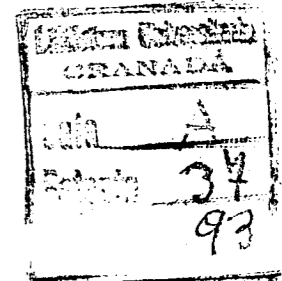
Del Colegio de la Cruz...

R. 12048

IN PROVERBIA
SALOMONIS TRES LIBRI
COMMENTARIORVM
EX IPSIS HEBRAEO-
RVM FONTIBVS
MANANTIVM.

Author: Rodolpho Bayno Cantabrigensi, & sanctæ linguæ
Regio professore Lutetia.

PARISIIS,

Ex officina typographica Michaëlis Vascofani, uia Iacobæ
ad Insigne Fontis.

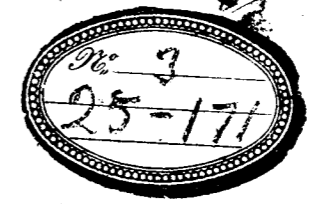
M. D. LV.

EX PRIVILEGIO REGIS.

Del Colegio de la Compañía de Jesús

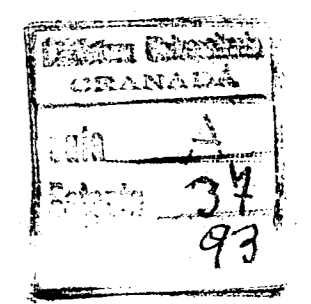
R. 12048

La. 64

IN PROVERBIA
SALOMONIS TRES LIBRI
COMMENTARIO RVM
EX IPSIS HEBRAEO-
RVM FONTIBVS
MANANTIVM.

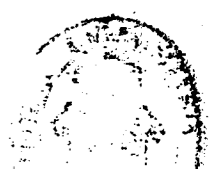
Authore Rodolpho Bayno Cantabrigensi, & sanctæ linguæ
Regio professore Lutetia.

PARISIIS,
Ex officina typographica Michaëlis Vascofani, uia Iacobæ
ad insigne Fontis.

M. D. LV.

EX PRIVILEGIO REGIS.

AD HENRICVM REGEM GALLIARVM
AVTHORIS PRAEFATIO.

Ræclarum magnis principibus præbens exemplum Rex Salomon, etiamnum adolescens & pene puer, à cultu numinis regnum est auspicatus. Ascendens enim ad altare æneum coram tabernaculo fœderis domini, hostias obtulit. Et in ipsa nocte cœlitus cōcessa facultatem petendi: Da mihi, inquit, sapientiam & intelligentiam ut populum tuum iudicare possim, & discernere inter bonum & malum. Quandoquidem hanc rem postulasti (diuinum respondet oraculum) non uitam longæuam, non opes, non ultionem ex inimicis, ecce (inquit) dedi tibi cor sapiens & intelligens, ut nullus ante te tui similis fuerit, neque post te surrecturus sit. Et ut scribitur in antiquis annalibus, dedit Deus sapientiam Salomoni, & prudentiam ualde multam, & latitudinem cordis, quasi arenam quæ est in littore maris. Erat (inquit sacer historiographus) sapientior cunctis hominibus. Et quando, ut inquit Paulus, Vnicuique datur manifestatio spiritus ad utilitatem, Salomon omni posteritati prodesse cupiens, hunc parolarum librum nobis reliquit חכמה לדעת ad sciendam sapientiam: ut est in exordio libri, dubitare poterit nemo, quin rara quædam, & cœlestis sapientia sit in hoc opusculo prodita. In quo is qui reliquos mortales sapientia præcessit, sapientiam ex professo tradere instituit. Mirata est olim antiquitas hoc nomine Thaletem, Solonem, Bianthem, & aliquot alios: sed Socratem imprimis Apollinis oraculo iudicatum omnium sapientissimum, uel quod constanter assereret se nihil scire, uel quod primus philosophorum relicta cœlestium rerum inuestigatione, nempe desyderum cursu, magnitudine & interuallis, philosophiam è cælo in urbes auocasset, & à sapietum gymnasiis in priuatas deduxisset domos, neque omnium rerum diuinarum humanarumque scientiam esse philosophiam, (ut ucteres illi) existimauit. Sed mortis meditationem potius, cum Paulo apostolo hac in re consentiens: qui cotidie moritur per nostram salutem, & cui mori lucrum est. Meritò igitur Socrates primus obtinuit inter philosophos, ut qui de mortalibus optimè mereri studuit, & eam artem tradere quæ ad bene beateq; uiuendum, imprimis spectare & ualere sibi uideretur. De uirtute totus fuit illi sermo, in qua sola beatam collocauit uitam. Nam rogatus de magno Persarum rege, beatúsne esset ut est apud Platonem in Gorgia, non possum dicere, respondet, cum ignorem quàm sit uir bonus. Prorsus existimans bonos beatos, improbos miseros. Miser est ergo Archelaus, qui tum temporis fortunatissimus habebatur, certe, inquit, si iniustus. Præclara quidem sunt ista, ut pleraque Stoicorum placita, qui una nobiscum negant, uel corporis dotes, uel fortunæ bona, ad animi fœlicitatem esse requirenda. Cæterùm istos quanlibet præclare philosophantes, à sapien-

PRIVILEGII SENTENTIA.

Cautum est autoritate Henrici II. Francorum Regis, ne quis alius præter Vascofanum, tres hosce libros Commentariorum in Prouerbia Salomonis, authore Rodolpho Bayno sanctæ linguæ Regio professore, ante decennium imprimat, neque uendat. Qui secus fecerit, libris & pœna in sanctione æstimata, mulctabitur, Lutetiæ Parisiorum. VII. Idus Februarij, M. D. LIII.

Ex mandato Regis D. Renato Baillët, libellorum supplicum in Regia magistro, præsentè.

Mahieu.

tia quam profitebantur, alienissimos fuisse constat, ut qui ne principium quidem sapientiae nouerant. Initium (inquit) sapientiae, timor Domini, & unius ueri Dei uera & casta religio. Multa ex nostris libris hauserat. Nam apud Platonem, Deum mundi fabricatorem reperias: apud Zenonem, inferos, & immortales animos, unum & summum bonum honestatem. Magno studio circa ueritatis inuestigationem occupati, & ut inquit Paulus, γρόντες τὸν θεόν, ἕχ ὡς θεὸν ἐδόξασαν ἢ ἀχαρίστους, ἀλλ' ἡμᾶς παιδῶθησαν ὡς τοῖς ἀσελογοῖς αὐτοῖς, φάσκοντες εἶν σοφοὶ ἡμῶράν. *θεοῖς*: Sed cum Deum, ipsam ueritatem, cognouerunt, non sicut Deum glorificauerunt, dicentes se esse sapientes, stulti fuerunt: haec ille. Qui sapientiam loquitur inter perfectos, non huius seculi, neque principum huius seculi, qui destruuntur. Sed loquimur Dei sapientiam in mysterio (inquit) quam praedestinauit Deus. Hanc Salomō ut longē excellentius, quā ullus philosophorum intellexit, ita sensibus hominum obiicere, & pectoribus instillare modis omnibus conatus est. Nam apud hunc, uelut in theatrum prodiens sapientia, imō in suggestum ascendens, concionabunda, O uiri ad uos clamito (inquit) & uox mea ad uos o fili hominum: intelligite paruuli astutiam, & insipientes animaduertite. Audite, quia de rebus magnis locutura sum. Quod si quae sim queras, Dominus possedit me in initio uiarum suarum: quando praeparabat caelos, aderam. Per me reges regnant & principes imperant: mecum sunt diuitiae & gloria: melior est fructus meus auro: ego diligentes me diligo: & Delitiae meae esse cum filiis hominum. Sed antequam has magnas sapientiae dotes, & sublimitatem proponat nobis Salomon, à magnis sceleribus & flagitiosis criminibus, auditorum animos purgare grauissima doctrina studet. In principio libri, à furto, rapinis, libidine, & aliis id genus flagitiis uehementer deterret: rem familiarem recte instituere & administrare docet in septem primis libri capitibus. Ut honestate morum & omni probitate ornati, accedamus ad sapientiam suas uirtutes in octauo & nono capite praedicantem, & ut mirificos illius concipiamus amores: ac denique aures libenter accommodemus sapientiae praecipis, quae à principio decimi capitibus, ad trigessimum usque densissime constipantur, subobscuris loquendi schematibus, & tanquam mella in fauis reconduntur, uariis stultitiae generibus è regione collocatis, quod ex tenebrarum horrore, gratior sit lucis aspectus, miro & incredibili planè artificio. Ad haec omnibus ferè rebus, siue à natura productis, siue ad usus humanos inuentis abutitur Salomon, ad uarias sapientiae partes explicandas. Non solum omnes hominum conditiones, Reges & subditos, parentes & liberos, coniuges, amicos, diuites & pauperes, opifices agricolas, doctos & imperitos, probos denique & improbos, omnes in theatrum accedere, & sapientiae audire praecipia magnoperè inuitat. Nouerat enim nullam uitae partem, neque in priuatis neque publicis rebus, sapientiae praecipis posse carere. Porro temerarios esse mortales, seriis rebus ferè non uacare, grauibus sapientum elogiis uulgus hominum non delectari haud ignorans,

rans, in omnes se uertit formas Salomon. Nunc blandè, nunc asperè castigat, pueraescens penè cum pueris, iocatus cum imperitis, & cum impudicis mulierculis propemodum lasciuens: stertit cum somnolentis & pigris, cum laboriosis agricolis copiosam colligit annonam. Cum bonis parentibus uirgis cedit liberos: cum iudicibus populi iura decernit, & ciuibus aequitatem legum describit: cum regibus denique, & ducibus iustitiam colentibus, timorem incutit contumacis & praefracti ingenij hominibus, quos imperio facile parere cogit: unicuique patello dignum coaptans operculum. Nouit etiam cum fabris fabrilia tractare, rudes & ignaros non statim in sapientiae conclaue intromittere uoluit, neque nudas porrigere margaritas, illotis contrectandas manibus, sed ueluti per cancellos obscuro lumine spectandas primò: imò uerborum ambagibus, & sermonis coloribus auditorum pectora percutiens, è lapideis hominum imperitorum cordibus, tanquam è silice, scintillas sapientiae cogit emicare. Sed de his haecenus: nam ad sapientiam Salomonis dignè decorandam ac depingendam, non mediocri sapientia opus esse uidemus. Suscepimus hunc librum interpretandum, ut pauca de nostro dicamus instituto, non solum quod reconditam uideretur habere doctrinam, & tanto authore non indignam, sed etiam quod concionatoribus ad plebem, & corruptissimis nostri seculi moribus castigandis, uehementer accommodus. Quae in re si quando alias, nunc maxime est elaborandum: Nam ex quo tempore de dogmatibus fidei, de ritibus ecclesiae, & mysteriis Christianae religionis dubitare, & digladiari ceperunt isti, quantum fide promouimus, doctorum hominum esto iudicium. Quanta uerò clades morum, quanta probitatis & pudicitiae iactura, quanta denique totius disciplinae, & sanctorum canonum subuersio subsecuta sit, heu nimium clare uident omnes. De dogmatibus uel retinendis, uel recuperandis, quae ab importunis hominibus labefactari ceperat, à quamplurimis studiose, & magna cum laude desudatum est, & libris editis pro ueritatis defensione pugnatum est egregie. Ipse uerò in hoc pernicioso Christianae orbis incendio, una cum aliis cupiens operam manus admouere, suscepi hanc Salomonis philosophiam moralem explicandam, ut ex fontibus Hebraeorum reconditis, leuiter & quam fieri potest limpide, in legentium animos defluat. Vt cumque, si non eruditus, tamen lucidis illustrare commentariis, & commentandi ratione longe seiuncta ab omnibus illis, qui prius huic operi manus admouerunt: ne quis me dicat rem actam agere, & hoc opus post magnos uiros uelut ad incudem frustra reuocare. Nam praeter aliorum, inter opera diui Hieronymi docti extant commentarij, quos doctorum consensus iamdudum Bedae tribuit. Cuius auctoritas, & patria communis, mihi quoque calcar addiderunt, cupienti illam operis partem absoluerem, quam ab eo uiro ferè praetermissam uideo, nempe historicum & crassiore sensum, quem ego fusius profecutus sum iuxta proprietatem linguae Hebraicae, uariis modis pro ambiguita-

te (sive ut ego interpretor) pro ubertate scripturæ eundem explicantes locum, suum lectori relinquētes iudicium, nostrum quoque interponere sæpissime non dubitauimus. Nouam uersionem adiecimus quibusdā in locis, ubi noster interpres Septuaginta potius, quàm ueritatem Hebræam secutus est. Allegoriā & sensum sublimiorem minimè negleximus. Ante omnia dedimus operam, ne nostris intelligēdis aliis esset opus commentariis: sed ut grauissimas sententias & magna difficultate impeditas, quanta potuimus luce claras efficeremus. Id quod si sumus assecuti, non nostram, sed post Deum linguæ Hebraicæ laudem esse cupimus. Imò tuam, Rex Henrice, cuius nominis maiestati hos nostros labores consecramus: non solum quòd in celeberrima academia, tuo salario literas Hebræas publice profiteamur. Sed quòd præter alias insignes uirtutes & uere heroicæ, quas in te admiramur, etiam literarum & artium professoribus magnifice pergas illustrare tuum regnum, secutus exemplum parentis tui, felicissimæ memoriæ Frãncisci, qui hoc nomine immortalitatem per orbem consecutus, perinde hominum memoria uiuit hodie, ac cum stipatus suorum turmis, super terram mortalis incederet. Alia laudum encomia, siue belli, siue pacis artibus comparata, erūt tibi Rex cum aliis Galliarum regibus communia: uerum hic literarum honos, & artium liberalium decus, quibus non tuum regnum solum, sed orbem Christianum illustras, tuum erit & parentis tui duntaxat: ut quorum magnificentia denuò ditatus uideatur mundus, & uaria linguarum genera consecutus, ut olim nascente ecclesia Christi. Tuo igitur iure uendicare potes, non solum si quid à tuis professoribus adminiculo literarum lucubraturum fuerit: sed quotquot hac ætate prodeunt literarum monumenta, Christianissimi Regis Galliarū subsidia agnoscāt oportet. Quare maxime uirtute perges (nemo dubitat) indies hanc nominis tui celebritatem pene plusquàm regiam augere: adiutus præsertim opera, prudentia inuitatus & firmatus consilio Reuerendissimi & illustrissimi Cardinalis Lotharingi. Qui cum tuæ maiestati ubique adsit, mira dexteritate in omnibus rebus gerendis, tum in hac parte laudis insignem nauat operam, & professoribus literarum & artium addit

animos, humanitate inuitans, & autoritate calcaria subiiciens, ut hoc uel totius orbis lumen accensum semel,

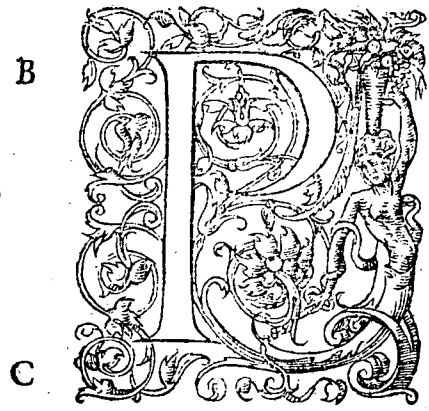
indies longiùs & splendidiùs porrigat radios uolente domino Iesu, qui tuam maiestatem

diu seruet incolumem. Lutetiæ.

RODOL.

RODOLPHI BAYNICAN-
TABRIGENSIS, ET SANCTÆ LINGVÆ

Regij professoris Lutetiæ Parisiorum, In proueria Salomonis
liber Commentariorum primus.

B

C

D

E

F

Arabolæ Salomonis filij Dauid, Regis Israël.

Tres libros composuisse Salomonem citra cōtrouersiam asserunt omnes. Rabbiorum sententiā Canticum Canticorum etiamnum adolescens cōscripsit: Proueria, iam grandis natu, ac ætate uirili: Cohéleth siue Ecclesiasten, cōsenescens. Atqui huius rei coniecturam faciunt ex uariis istorum operum inscriptionibus. Nam in Cantico nominis sui duntaxat fecit mentionem: Prouerbiis, regem Israël adscripsit. In Ecclesiaste denique, rex in Hierusalem uocari uoluit. Proueria וְשֵׁנִי וְשֵׁנִי uocāt Hebræi: quæ uox Similia potius significat, siue Metaphoras, cum unum dicitur, & aliud intelligitur. Id quod duplici de causa fieri solet: Quandoq; ut detur cogitandi ratio, & ut melius intelligatur quod dicimus, cum similitudine proposita docemus aliquid: Quandoque ad excitandos auditorum animos parum attentos: ut cum non satis intelligant quod dicitur, ansam perscrutandi habeant. Atqui hac de causa Christus à discipulis rogatus, ut est in euangelio, Quare in parabolis loqueris eis? Respondet: Ut uidentes non uideant, & audientes non intelligant: omnes, uidelicet: sed hi solum qui studiosè audientes cum Apostolis, latentè inuestigarent sensum. Non sunt tamen huius generis omnia Salomonis proueria: sed ut inter adagia, à prophanis authoribus usurpata, quædam clara sunt, neque ulla similitudine sensum obumbrant, cuius generis est illud: Filius sapiens lætum reddet patrem, stultus uerò filius est mœstitia matris suæ: ut cunque, nullum ferè reperies, quod ad institutionem morum, & moderationem uitæ, atque prudentiam non pertineat. Quare tradita à Græcis adagij descriptio, his prouerbiis non minus quadrare deprehenditur, quàm prophanis paræmiis, nèπε, παροιμία ἔστι λόγος ὀφελίμος ἐν ᾧ βίω, ἡδονή, ἀδίκη, μετρία, πολὺ τὸ χροῖσμον ἔχον, hoc est, Prouerbiū est sermo ad uitæ rationem conducibilis, moderata quadam obscuritate, multam in se continens utilitatem. Sunt præterea ex his quæ nihil ἡωμυκὸν habere uidentur, neque quidpiam sensus secretioris: ubique tamen plus in recessu continent, quàm prima facie præ se ferunt. Neque ullum uel ex uniuerso prouerbiorum numero reperias, quantumuis humile aut obuiū esse uideatur, quod non eximium sapientiæ dixeris elogium, & sapientissimo Salomone dignum, si modo ueram & germanam assecutus fueris intelligentiam. *Parabolæ Salomonis filij Dauid regis Israël.*) Primus uersiculus operis inscriptionē & nomen authoris cōtinens, more Hebræorū ueluti pars totius operis, initiū libello præbet, quem וְשֵׁנִי וְשֵׁנִי uocāt Hebræi à וְשֵׁנִי assimilauit, Græci uero ἐπὶ τὴν παραβάλλειν, parabolas, tamen septuaginta duo interpretes παροιμιαὶ σολομωνῆος, adagia Solomonis, reddiderunt. Latine Similia, uel quod usus magis obtinuit, Proueria, uel exempla dici possunt. Denique sunt pleræque ex his parabolis, ἡδωμαι grauésque sententiæ, aut sapientiæ præcepta, ad uitiorum fugam, & uirtutis amorem spectantia. *Filij Dauid*) non solum ad dignitatē authoris spectat, sed ad commendationem operis, cuius author fuit uir sapiens, & filius uiri sapientis. Ultima uersiculi clausula, nempe, *Regis Israël*) iuxta distinctionem lectionis Hebraicæ, non ad Dauidem, sed ad Salomonem refertur. Cōtextus denique, hunc habet ordinem: Hæc sunt Proueria, uel hæc sunt similitudines, quas dixit uel cōscripsit Salomon, in eum usum & finem, qui sequentibus uersiculis continetur, nempe:

AD SCIENDAM sapientiam & disciplinam, ad intelligēda uerba prudentiæ. Hebræum, Ad intelligenda uerba intelligentiæ.

Post titulum, in quatuor primis uersiculis, operis proponitur utilitas, quæ est planè maxima, ut ex his quæ dicenda sunt statim apparebit. per חכמה sapiētīā, Hebræi speculationē, siue uitā cōtemplatiuam, intelligunt. Nos distinctius uirtutes quæ mētem illustrāt, & intellectū: cuiusmodi sunt, fides & spes, & reliquæ quæ ad Deū dirigunt, per מוסר disciplinam, castigationem, eruditionem, siue morū correptionē intelligimus. Sūt ex Hebræis, qui satis doctè per hæc duo חכמה ומוסר sapiētīā & disciplinā, timorem Dei, & obseruationem mandatorum intelligunt. Et est sensus clausulæ pendens à primo uersiculo. Parabolæ Salomonis sunt, ut scias sapiētiam, hoc est uirtutes, quibus intellectus ornatur, quas in sapiētia intelligimus, & disciplinam, hoc est uirtutes quibus ornatur uolū-
 H
 tas, hoc est quibus effrenæ & brutæ uoluptates cohibentur, quas in מוסר comprehendit sapiens. Sequitur, *ad intelligendum uerba prudentiæ,* אמרי בינה uerba siue sermones intelligentiæ: nam ab intelligendo deducitur nomen בינה. & Aben Hezra ex Rabbiniis facile doctissimus, clausulam refert ad distinctionem inter rem & rem, iuxta præscriptum legis, inter bonum & malum, mundum & immundum, ne ponamus (inquit) tenebras
 .. lucem, neque lucem tenebras. Aliter, *ad intelligenda uerba intelligentiæ,* hoc est uerba quæ præbent intelligentiam, & prudentem efficiunt auditorem, ut de futuris rationem ha-
 .. beat, longèque cætera uincat animalia, quæ intelligentia carent. Porrò *ad intelligenda*
 .. *uerba intelligentiæ* geminatio intelligentiæ, ad seipsum & alios referri potest, hoc est, non solum ut ipse intelligas, sed ut etiam alios docendi facultatem habeas. Denique, *ad intel-*
 .. *ligenda uerba intelligentiæ,* hoc est uerba quæ duplicem habent intelligentiam, alteram extrinsecus & historicam, alteram intrinsecus & secretiore sensu reconditam. quasi diceret, ex his parabolis discas arcanorum eloquiorum intelligentiam.

.. AD SVSCIPIENDAM eruditionem doctrinæ, iustitiam & iudicium
 .. & æquitatem. Hebræi, Ad suscipiendam eruditionem intellectus.

מוסר eadē uox Hebræa, quam priori uersiculo uertit. interpres noster disciplina, in secū-
 K
 do reddit eruditionē, utrunq; significat. Aben Hezra subaudit copulā ad hūc modū, ad suscipiendam eruditionem & doctrinam, siue intellectum, (ut est in Hebræo) ut quod in genere dictum est prius de sapiētia & disciplina, per partes explicari intelligamus. Ac si diceret, Non tam hāc uulgarem & prophanam eruditionem suscipies ex his prouerbiis, quàm eruditionem intellectus, uel cum intellectu: hoc est, non eruditionem, siue uirtutes morales quales tradunt philosophi, sed eas, quæ cum intellectu & fide sunt cōiunctæ. Aliter, *ad suscipiendam eruditionem siue disciplinam* ut quod prius dictum est ad sciendam sapiētiam & disciplinam, referatur ad seipsum. Ex his prouerbiis uel discet
 L
 quisque seipsum castigare, sibi ipsi legem imponere, quæ omnium longè iucundissima est disciplina: uel discet aliis obtemperare, accepta intellectione huius operis: uel deniq; *per intellectum suscipiet disciplinam, iustitiam, & iudicium, & æquitatem.* Iustitia in genere comprehendit cultum Dei, & omne opus bonum, inquit Aben Hezra. Iudicium, ut rectè iudicet inter uirum & uirum, & recta in iudicio loquatur, & subauditur ex præcedentibus, ad sciendam iustitiam, & iudicium, & æquitatem, siue rectitudines. Aliter ex hoc libello suscipiet quis intellectum, ut faciat iustitiam, iudicium & æquitatem. Iudicium refert Beda ad discretionem boni & mali: ut in genere intelligamus dictum, uel ad ea, M
 quæ recta discretionem cum proximis agimus, inquit.

.. VT DETVR paruulis astutia, & adolescenti scientia & intellectus.

Hebræa ueritas nō utitur ista uarietate, sed priore loquendi phrasi, nēpe, ad dandū: ut superius ad sciendū, ad suscipiendum, & subauditur finis, seu utilitas operis huius erit, ad dandum paruulis. uox Hebræa פתח à uerbo פתח suafit, attraxit, pellexit. Et ferè in malam partem accipitur, pro his qui facile persuasionibus ducuntur, hoc est rudibus & imperitis. Septuaginta ἀνάγκη παρρησίας, puris innocentibus minimè dolosis, in bonam partem. Hoc loco auditores suos sibi præparat Salomon, dum neminem in his
 parabolis,

A parabolis neglexisse uideatur: Imò omnium habuisse rationem, & imprimis eorum qui maxime indigent sapiētia, cuiusmodi sunt ætate moribusq; iuuenes, & quos ad suam doctrinam moralem inidoneos iudicat Philosophus. Hos inter primos admittit Salomon, Christum adumbrans, qui dicit: Sinite paruulos ad me uenire, talium est regnum cælorum. Et sapiētia euangelicæ maxime sunt capaces, qui paruuli sunt, & de se humiliter sentiunt. Qui sunt simplices sicut columbæ, his necessaria est astutia, hoc est profunda cogitatio, astuta inuentio, ingenij exercitatio in rebus iudicandis, ut cum simplicitate colūbina serpentis iungatur prudentia: quam in hoc libello accipient, ut his prouerbiis instructi, malorum persuasionibus & technis non capiantur. Imò ut astutia serpentina (hebraice ערמה) dolos, insidias, & circunventiones animaduertere, prudentèrque cauere possint: quasi dicat, imperiti & paruuli hoc libello diligenter perlecto, prudentes
 .. euadent. Aben Hezra sic: Hæ parabolæ subministrabunt sup. intelligentiam, ut per eas
 .. detur astutia imperitis, ut deponant stultam simplicitatem, quæ impedit quò minus ad sapiētiam queant attingere. *Et adolescenti scientia, & intellectus, uel potius scientia & cogitatio.* Indocta est fere adolescentia, neque nouit inter bonum & malum distinguere. Ex his parabolis omnium ferè uirtutum & uitiorum scientiam accipiet, & intellectū
 C
 siue cogitationem: qua quod honestum est eligat. Non enim scire uirtutes laus est, sed sequi, רעה scientia, iuxta Hebræos distinguit inter ueritatem & mendacium מומה cogitatio uel consilium, honestum secernit à turpi, quanuis paruulis & adolescentibus hæ parabolæ sint necessariae: & hos imprimis sibi præparat auditores sapiens, sunt etiam quamlibet sapientibus utiles, iuxta id quod sequitur.

.. AVDIENS sapiens sapiētiorem erit, & intelligens gubernacula possidebit.
 .. Hebr. Audiet sapiens & addet doctrinam, & intelligens consilia possidebit.

In his prouerbiis huiusmodi doctrina est: quæ non solum paruulis, sed etiam sapientibus possit esse usui: si modo uelint audire, uel potius si uelint obtēperare, & opere implere quæ docentur. Nam hæc pars philosophiæ in actione consistit, in qua doctissimus est, qui maxime obtemperat. Sapiens igitur, uel qui omnino est sapiens, uel qui habetur
 .. sapiens inter homines, magnam accessionem sapiētia faciet, si Salomonem nostrum studiose audire uelit. Aliter *si audiat sapiens has parabolæ, addet doctrinam* hoc est, multa discet, & doctior euadet. Aliter, Addet doctrinam, quia magis erit idoneus ad docendum, & ut aliis addat doctrinam. Ex his tribus, secunda mihi maxime placet expositio. Potest denique intelligi, quasi in genere dictum. *Audiens sapiens*, ut non solum ad
 E
 auditum prouerbiorum huius libri referatur, sed ad auditum cuiuscunque sapiētia. Nemo usque adeo sapiens est, ut sapiētiorem non possit esse audiendo. Imò quanto quis sapiētiorem fuerit, tanto paratior ad audiendum, & tardior solet esse ad loquendum. Iacob. 1.

Sequitur & intelligens gubernacula. Hebr. Consilia possidebit. Interpres septuaginta sequutus est, qui κυβερνησαν uertentes, metaphorice gubernacula pro consiliis posuisse uidentur, quibus res agendas moderantur uiri prudentes, ut clauo nauem dirigit nauclerus. תחבולות sunt consilia, uel cogitationes (inquit Dauid Chimhi) quas
 .. secum uoluit homo ac uersat, quo meliores eligat: solent enim posteriores cogitationes
 F
 esse meliores, iuxta prouerbiū. *Intelligens siue cogitabundus possidebit* siue acquirat sibi ex his prouerbiis cogitationes non quamlibet, sed uersatiles & prudentes. In sensum non multum differt à priore clausula, nempe sapiens cum audierit, sapiētiorem erit, ut uertit interpres, uel addet doctrinam, ut nos, quam uersionem defendimus etiam nostri interpretis autoritate, qui Deutero 32. eandem dictionem Hebræam לקח uertit, ut nos hoc in loco. Concresecat ut pluuia doctrina mea. Cui Caldæus astipulatur interpres pro לקח ut est in Hebræo, מדע scientiam reddens. Ab accipiēdo nomen habet, proprie doctrinam uel legem, quam à maioribus traditā accepimus, significat. uel לקח uocatur scientia, inquit Hezra, propter suauitatem quam capit aliquis ex sciētia. לקח enim significat dulcescere. Potest sensus referri ad moderationem affectuum, & totius uitæ tenorem, ut in huius mundi fluctibus, neque prosperitate nimium elatus, neq; aduersitate depressus,

Rom. 12. clauum amittat. Potest deniq; ad eos referri, qui praesunt in sollicitudine, ut inquit Paulus G
Rom. 12. Qui ueluti per mare huius mundi traicientes, aliosq; secum transmittentes: per
has parabolas edocti, & intelligentiam affecuti, gubernacula possidere digni habebuntur.

ANIMADVERTENT parabolam & interpretationem, uerba sapien-
tium, & aenigmata eorum. Hebr. ad intelligendam parabolam, &c.

Mihi placet ut retineatur Latine, sicut Hebraice, idem sermonis color, & loquendi mo-
dus, ut facilius intelligamus sensum pendere a primo uersiculo huc usque, ad hunc mo-
dum: Non solum ad ea quae diximus utilis est parabolarum libellus, uerum etiam ad in-
telligendam quamcunque parabolam & interpretationem. Hoc est ex his intelliget sa-
piens qui uis, & alias scripturas parabolicas, & interpretationem earum. Sunt ex Hebraeis
qui uocem מליצה, interpretationem, non ad parabolam, sed ad proprietatem linguae & elegantiam
referunt, quasi ex hoc libello optime discatur Hebraea lingua. Et מטלפא parabola est (in-
quit Aben Hezra) ex qua uerbum aliud egreditur, cum unum dicitur & aliud intelli-
gitur. Aenigma uero uerbum occultum siue tectum, quod intelligi non potest, nisi explicetur.
Interpretes ferè omnes uerba sapientum, & aenigmata eorum, ad uerba prophetarum
referunt, quae sunt aenigmatibus inuoluta, iuxta illud: Inclinabo in parabolam aurem I
meam, aperiam in cithara aenigma meum. In Hebraeo חידתי aenigma meum uox eadem,
quae hoc in loco legitur. Aliter, ad intelligendum parabolam) ut ex praecedente pendeat uer-
siculo. ubi audierit sapiens nostras parabolas, tantum doctrinae adiiciet, ut intelligat alias
scripturas parabolicas, cum interpretatione earum. Verba sapientum, cum aenigmati-
bus, hoc est quantumuis obscura & difficilia. Porro quatuor illa quae in contextu ponun-
tur, nempe parabola, & interpretatio, uerba sapientis, & aenigmata, reducimus ad duo.
Idque duplici ratione: uel ut intelligatur secunda clausula replicare primam (quod fre-
quens est cum in hoc, tum in Psalmorum libro.) Et erit sensus ad intelligendam parabo-
lam, & interpretationem: hoc est uerba sapientum & aenigmata eorum. Vel ut idem sit pa-
rabola & aenigma, idem interpretatio & uerba sapientum: & sit sensus non multum di-
uersus a priore, uidelicet, ad intelligendum parabolam, hoc est aenigma parabolae, & in-
terpretationem, hoc est uerba sapientum. Vel denique ut per parabolam & interpreta-
tionem unum intelligas: nam parabolam non animaduertit neque intelligit, qui ean-
dem interpretari nequit: uerba sapientum animaduertet, hoc est intelliget aenigmata
eorum. Si quis quatuor distincta malit intelligere, abundet quisque suo sensu: mihi ue-
ro secunda combinatio maxime placet.

TIMOR domini principium sapientiae: Sapientiam atque doctrinam L
stulti despiciunt. Hebr. Timor domini principium scientiae: sapientiam &
eruditionem stulti despexerunt.

De duplici timore distinctionem nemo fere ignorat, quorum altero (ut inquit Augusti-
nus, timetur ne iudicetur in tormentum supplicij, sed hunc foras mittit charitas. Altero,
ne amittatur gratia beneficij. Iuxta illud Pauli: Tu fide stas, noli altum sapere, sed time.
Multiplex est huius uersiculi intelligentia. Prima, timere Deum, hoc est reuereri & cole-
re unum Deum, est principium & radix omnis scientiae. q. d. qui hoc ignorat, nihil nouit. M
Omnis sapientiae siue scientiae (ut est in Hebraeo) est ignarus. Et iuxta hunc sensum lo-
quitur Abraham Gen. 20. Forsitan non est timor Dei in isto loco: hoc est, non credunt ne-
que colunt Deum. Et Deut. 4. Congrega ad me populum ut audiant sermones meos, &
discant timere me. Potest ad praesentem Salomonis scientiam referri quod dicitur, Initium
scientiae, initium scientiae nostrae, quam in hoc opere tradere decreuimus, sumatur a ti-
more domini. Nam ut timor domini cuiuscumque scientiae est initium, sic est etiam sapien-
tiae & disciplinae, quas omnes sequuntur & amplectuntur, praeter stultos. Soli stulti despi-
ciunt sapientiam, qua Deus cognoscitur: & disciplinam, qua mores corriguntur. Tertia
expositio, initium scientiae quam ex scripturis haurimus sacris, est timor domini, quem
lex Mosaica maxime docet. Ex lege igitur tanquam principium discimus timere Deum:
Ex euangelio

A Ex euangelio uero, sapientiam & disciplinam, hoc est fidem & integritatem uitae. Denique si
uoces Hebraicas perpendimus, alium quodammodo sensum inueniemus: ראשית enim, non
tam principium quam primitias, & praecipuam cuiusque rei partem significat. Primitias
frugum offerre Deo, lex Mosaica passim iubet, ubiq; hac uoce Hebraea ראשית usa. Iux-
ta quem sensum primitias dormientium uocat Christum Paulus, hoc est non solum pri-
mam, sed praecipuam & electam partem. Et erit sensus uersiculi, (Principium scientiae) hoc
est praecipua inter scientias, est timor domini, cognoscere deum esse timendum, tanquam
omnium dominum. & hic sensus mihi maxime placet: Sapientiam & disciplinam stulti despex-
erunt. Iuxta ambiguitatem sermonis Hebraici sic uerti potest: Timor domini est initium scientiae,
& initium sapientiae, & initium disciplinae) quae timore stulti haecenus contempserunt. Hebraeo-
rum commentarij tradunt תורה scientiam. In genere comprehendere sapientiam & eruditionem,
ut sit sensus: Timor domini est principium scientiae, hoc est sapientiae, & eruditionis,
& supplere oportebit, quam stulti despexerunt. Quod si uulgarem uersionem sequa-
mur, quam sequuntur hoc in loco omnes interpretes, erit sensus: Stulti despiciunt sapien-
tiam, & disciplinam, quia non timet Deum: hoc est, cum principium & praecipuam par-
tem sapientiae non amplectantur, neque sapientiam & disciplinam, quas nos tradituri su-
mus, magni faciunt: sed illis omisissis, qui sapientiam Dei spreuerunt in semetipsis, filium
suum erudire aggreditur sapiens.

A V D I fili mi disciplinam patris tui, & ne dimittas legem matris tuae.

Vt filij patres libenter auscultent, & correptionem, siue admonitionem libenter admit-
tant, aequum est. Primo quod liberos suos monedo & instituendo suo fungatur munere:
deinde quod nemo eos maiore prosequatur amore, quam parentes. Porro cum sint ma-
iores natu, nobis scire plura illos uerisimile est: ideo dicit Salomon, Fili mi, quisquis es,
audi patris tui disciplinam. Obseruant Hebraei, non dixisse Salomonem sequere uestigia

D patris, sed audi disciplinam: solent enim patres etiam mali, recte filios admonere, iuxta
illud euangelij: Vos cum sitis mali, nostris bona data dare filiis uestris, quanto magis pater
uester caelestis? Iuxta simplicissimum sensum de seipso loquitur sapiens, qui animo uere pa-
terno omnes, maxime iuuenes, instruere uolens inquit: Audi fili mi disciplinam patris tui.)

Per אב matrem, אדם populum, & coetum siue congregationem alicubi intelligunt He-
braei. Si Deum omnium patrem intelligamus, nunquid non ipse est pater tuus qui posse-
dit te, fecit & creauit te? Erit sensus, iuxta Paulum, Patres quidem carnis eruditores ha-
buimus, & uerebamur eos, num multo magis obtemperabimus patri spiritu & uiue-

E mus? De matre non dixit, Audi disciplinam matris, nam ex priori clausula subauditur, ui-
delicet, audi disciplinam matris. Et quod sequitur ad utrumque potest etiam referri, Ne
proicias legem.) potest uerti, ne euellas legem matris.) Solent enim matres magna sedulitate,
ueluti plantare monitiones & legem praescribere, quae si crescere permittantur, fructum
aliquando ferent. Quod si euellere iuxta Hebraeum uertatur, erit metaphora sumpta
ab hortulanis, qui simul euellunt & proiciunt malas herbas. Porro opportune post ti-
morem domini, & cultum unius Dei obiter commendatum, in quo praecipua prima ta-
bulae possumus intelligere, ad paternum descendit honorem, patri filium obtemperare
iubens, etiam castigationem & disciplinam imponenti: simul monens patrem sui offi-
cij, quasi ad paternam spectaret auctoritatem & prudentiam, filium corrigere. Matris
est monere, & praecipua salubria potius instillare quam corrigere, ut quae nimium te-
neret filium ferè diligit. Proiicere legem matris, est iuxta sensum sublimiorem, eccle-
siae praecipua contemnere, maioribus non obtemperare, quorum auctoritate mores sub-
ditorum moderatos esse oporteret.

VT addatur gratia capiti tuo, & torques collo tuo. Heb. Quia additio uel
coniunctio gratiae sunt capiti tuo, & torques gutturi tuo.

Hoc est primum mandatum in promissione, inquit Paulus: Nimirum, Honora patrem tuam
& matrem tuam, ut sis longeuus super terram. Ceterum Salomon praemium quod debetur
A iij

iuuenibus, qui parentibus libeter obtēperant, his rebus cōfert, quibus illa ætas maxime G
folet oblectari, nempe splendido ornatui, coronis & diademate, auro & gemmis splen-
dentibus, torquibus deniq; qui pendent ex humeris nobiliū, quibus rebus oculis uulgi
plurimum commendari putantur. Et sensus erit uersiculi (ut in Hebræo habetur) erunt
supple disciplina patris, & lex matris, tanquam collectio uel cumulus gratiæ, & additio
charismatum capiti tuo, & tanquam torques collo. quasi dicat, Gratosus omnibus ui-
deberis, sic ornatus fauore & gratia, ut omnes te libenter aspiciant, omnes complectan-
tur & exosculentur, & maximi te faciant: ut qui patris disciplina & lege matris iuuenis
mōtigerus & studiosus euaseris. uerbum Hebræum $\eta\eta\eta$ duo significat, nempe addere H
siue copulare & fœnerari, siue dare ad fœnus. Priorem interpretationem sequuntur in-
terpretes, nēpe ut addatur, siue copuletur. In Hebræo additio gratiæ, uel additio earum
rerum, quæ gratiam & fauorem conciliant capiti. *Et quasi torques collo.*) hoc est undique,
ex omni parte, quocunq; te uertas, si disciplinam patris audiueris, & legem matris re-
tinueris, omnibus uirtutum ornamentis decorus & conspicuus eris. Denique iuxta sen-
sum historicum, per gratiam uel fauorem & laudem, quam omnes tali tribuunt iuueni,
possumus intelligere uel honores insignes, quos facile in republica bene instituta asse-
quentur iuuenes, qui à pueritia patris disciplinam, & matris legem amplectuntur. Alio- I
qui capitis gratia siue diadema & torques colli, qui dependet in pectus, regum sunt or-
namenta, & uictoriam promittunt. Nam qui statim à teneris annis huiusmodi uirtuti-
bus fuerint præditi, de mundo, de carne, & de diabolo uictoriam facile reportabūt. Iux-
ta Hebræos qui additionem gratiæ legunt, omnium uirtutum cumulus intelligitur, ut
dictum est.

.. FILI mi, si te lactauerint peccatores, ne acquiescas eis, uel si te decipere ue-
.. lint, ne consentias. Si dixerint, ueni nobiscum, insidiemur sanguini, abscon-
.. damus tendiculas contra infontem frustra, deglutiamus eum sicut infernus K
.. uiuentem, & integrum quasi descendentem in lacum. *Heb.* Fili mi si allici-
.. ant te peccatores, noli. Si dixerint, ueni nobiscum, insidiabimur sanguini in-
.. nocentis gratis. Deglutiamus eos sicut infernus uiuos & integros, sicut de-
.. scendentes in puteum.

Gene. 6. Inter patris admonitiones primum est, ut filius à malorum declinet colloquiis, & so-
cietate. Nam sensus & cogitatio hominis prona est ad malum, à natiuitate sua. præ-
fertim si improbus persuasor ad naturæ fragilitatem accedat. Porro iuuenilis ætas,
malis consiliis admodum est obnoxia, à quibus suum filium detertere studens Sa- L
lomon, exemplum proponit de latronibus & sicariis, qui publicas obsident uias, qui
prædantur, & strangulant homines innocētes. De huiusmodi inquam potissimum pro-
ponit exemplum, quod maxime soleant alios allicere ad similia facinora, quo facilius ef-
ficient, quod moliuntur. Solent præterea huius farinae homines, certis quibusdam uti
persuasionibus, quibus imperiti iuuenes facilius pelliceantur ad malum. Primum polli-
centur fore secretum quod agunt, nam pudore & uerecundia cohibentur iuuenes à fla-
.. gitiis. *Insidiabimur sanguini, abscondemus nos contra innocentem gratis.* sic Heb. nam tendi-
.. culas adiecit interpres, nihil enim huic uoci respondet in Hebræo. Sunt ex Hebræis qui M
.. putant uoces illas. $\eta\eta\eta$ *contra innocentem gratis siue frustra.* non esse ex uerbis la-
.. tronū, sed scripturā adiecere per parēthesim. quasi dicat ista absconditio quæ fit contra inno-
.. centē, frustra fiet: res ad lucem aliquando ueniet, & de uobis ob effusum sanguinem in-
.. nocentis, supplicium sumetur, uel sunt uerba latronum *contra innocentem gratis* contra
.. eos qui nobis non nocuerunt. Deinde à facilitate persuadēt, nam difficultas multos de-
.. terret à uitiiis. *Deglutiamus eos sicut infernus* uiuos & integros, ut qui descēdunt in lacum,
.. uox Hebræa $\eta\eta\eta$ ambigua est, significās sepulchrum & infernum. Similitudo quibus-
.. dam melius quadrare uidetur, si legamus sepulchrum. Nobis satis arridet uersio uulga-
.. ris, eo quod in contextu legamus, Et deuorabimus eos sicut infernus uiuos, uidetur al-
.. ludere ad

A ludere ad historiam, ubi legitur aliquos uiuos cum rebus omnibus fuisse receptos in
abyssum. Eritque unus sensus primæ clausulæ, & secundæ huius uersiculi: Nam per ui-
uos & integros, eosdem intelligimus: Per infernum quoque siue sepulchrum & lacum,
idem. id est, non minore negotio deglutiamus eos, etiam si multi fuerint innocentes,
quàm si in fossam inopinantes aliquis detrudat. Nolunt mutilare quenquam, aut uulne-
rare, ne prodantur: sed totum hominem è medio subito tollere, & ueluti subitaneo se-
pulchro claudere, & in abyssum submergere, ut nullum huius facinoris supersit uesti-
gium: hoc est, magna facilitate & nullo nostro periculo. Denique ex lucro solent pecca-
B tores lactare iuuenes, ut sequitur.

.. OMNEM preciosam substantiam reperiemus: implebimus domos no-
.. stras spoliis.

Prædam capiemus opulentam, ædes implebimus & ornabimus spoliis. Te moueat saltē
prædæ magnitudo, cū iuuenis sis, & multis indigeas rebus, inquit peccatores, qui
imperitos iuuenes ad barathrum malorum secum trahere moliuntur: quanuis ipsi sint
ueluti duces, & in illis rebus iam assuefacti, ut suo iure possint uindicare sibi primas par-
C tes in præda: tamen omnem æqualitatē pollicētur, usque adeo, ut in communem uelint
conferre loculum, & ut sorte ac æquissimo iure fiat partitio, iuxta ea quæ sequuntur.

.. SORTEM mitte nobiscum, marsupium sit unum omnium nostrum.
.. *Heb.* Sortem tuam proicies inter nos, loculus unus erit omnibus nobis.

Quasi dicerent, si uolueris statim partem tuam capere ex præda, equa sorte tua portio ti-
bi cedit, ut liber abeas cum ingente pecunia. Quod si una nobiscum manere uolueris,
in commune conferemus omnia, ut summa sit æqualitas, & marsupium commune om-
nium nostrum. Sed iuuat hanc malorum hominum orationem, & persuasionem ad ma-
D lum repētentes, perpendere propius, iuxta contextum Hebræum. Fili si persuadeant tibi
peccatores, ut societatem in eas cum illis, ne consentias, quanuis magna promittant, &
dicant, ueni nobiscum, insidiabimur uel insidiemur sanguini, hoc est, per insidias effun-
damus sanguinem, uel insidiemur sanguini humano: abscondemus sup. nosmetipsos,
.. hoc est secreto agemus. *Contra innocentem gratis.*) quasi dicerēt, ponemus insidias, non so-
lum inimicis nostris, sed etiam innocentibus, qui nobis nulla re nocuerunt. Aliter, absco-
demus nosmetipsos ad innocentiam, gratis, uel sine causa: utrunque enim uox hebræa
significat: hoc est, ea ratione faciemus omnia, ut innocentes habeamur, ut nemo possit
.. nos accusare. Quod ad facilitatem negotij spectat: *Absorbebimus eos uiuos* sicut sepul-
E chrum, absorbet cadauera integra: quæ à feris deuorantur, paulatim consumuntur:
Sed sepulchrum uel fossa unico morsu corpus totum deuorat. Facilitatem operis ne-
.. farij, hac similitudine expressit, *Absorbebimus eos integros sicut qui descendunt in foueam*
hoc est, absque negotio erimus uiribus superiores, & primo statim impetu superabi-
mus. Omnem substantiam preciosam, omnimodas opes, non solum ad necessitatem ui-
ctus nostri, sed etiam ædes implebimus spoliis. Hebræorum commentarij referunt, hoc
quod dicit uiuos & integros deglutiamus eos, ad opes & uires: quasi dicat, *Quanuis ual-*
.. lidi & potētes fuerint, superabimus eos, & integras opes accipiemus. Locus hic ad Chri-
.. sti tempora refertur, cuius sanguini innocentissimo insidias posuerunt peccatores, uiuū
& integrum cum doctrina & nominis fama, deglutire festinauerunt: sed de sensu mysti-
co, quem & nos obiter attingemus, Bedæ doctissimos habemus cōmentarios: nos histo-
ricum potissimum prosequimur: idque iuxta ueritatem Hebræam.

.. FILI mi, ne ambules cum eis, prohibe pedem tuum à semitis eorum. Pe-
.. des enim eorum ad malum currunt, & festinant ut effundant sanguinem.
.. *Heb.* Fili mi, non ambulabis in uia cum illis. Prohibe pedem tuum à semitis
.. eorum. Nam pedes eorum ad malum current, & festinabunt ad effunden-
.. dum sanguinem.

Noli ambulare in uia cum illis, hoc est, noli habere commercium cum illis: & quanuis G
 societate frequenter iungamus cum ignotis hominibus in itinere, tamen cum huiusmodi
 tantum absit ut iungas amicitiam, ut ne per uiam quidem publicam uelis cum illis in-
 cedere: uel potius metaphorice dixit, *ne ambules in uia*) pro ne sequaris eorum uiuendi
 rationem, iuxta id quod sequitur: *Sed prohibe pedem tuum a semita eorum.*) ne discas opera
 & studia eorum. Nam uia in scripturis mores & consuetudines significat. Geminat uiam
 & semitam, ad maiorem energiam: uel iuxta Hebræos, neque publice, neque secreto,
 cum illis quidquam negotij tractes. *Nam pedes eorum ad malum currunt.*) Longe alius erit
 exitus rei, quam prima fronte præ se ferunt hi, qui te lactare uolunt: ingentem pollicentur H
 prædam, sed in omne nephas ruunt & festinant, hoc est celerrime currunt, & incidunt
 in homicidium: quod ex latrocinii solet sequi. Ad malum current, & damnnum inferendum
 innocentibus, uel ad malum quod sibi inferunt ipsis, iuxta Hebræos: quasi dicat, Festinat
 dare occasionem, ut sanguis ipsorum proprius effundatur: & iuxta hunc sensum bene
 quadrabit similitudo sequens, de rete quod suspenditur ad capiendas aues.

FRVSTRA autem iacitur rete ante oculos pennatorum. *Heb.* Frustra uel
 gratis spargitur rete in oculis omnis pennati. Ipsi quoque contra sanguinem I
 suum insidiantur, & moliuntur fraudes contra animas suas. *Heb.* Et ipsi
 sanguini eorum insidiabuntur, abscondentur contra animas eorum. Sic se-
 mita omnis auari, animas possidentium capiunt. *Heb.* Sic semita omnis aua-
 re cupientis lucrū, uel laborantis auaritia, animam dominorū illius capient.

Iuxta sententiam Hebræorum, duobus prioribus uersiculis similitudo proponitur: & in
 tertio similitudinem ad suum accommodat institutum. Hebræi similitudinem diuersis
 explicant modis: primo, ut uox hebræa *חנם* uertatur non frustra, ut interpr. uertit, sed ul-
 tro & gratuito, & referatur *חנם* gratis, ad eos qui aucupantur, non ad aues, & ut suppleantur K
 aliquot uerba, ad hunc modum: Ultro spargitur, granum supple, aut esca, circa rete, uel
 prope rete, in oculis pennatorum, quod faciunt aucupes ut aues capiant, & nihilominus
 insidiantur sanguini earum, & abscondunt sese contra animas auium, quibus granum
 gratis sparserunt. Sic, subaudi isti latrones, & ficarij, qui erga te tantam præ se ferunt be-
 neuolentiā, quasi uelint sine negotio & sine periculo te locupletē facere, cogita non mi-
 nus illos insidias ponere animæ tuæ, quam aucupes auibus quibus esca dispersa blandiri
 uidentur. Imo cuiuscunque auari, siue prædonis animæ, ipsa auaritia & desiderium
 inexplebile ponit insidias, & capit animam illius, qui deditus est lucro, cum rapina & L
 homicidio. Aben Hezra uertens locum, ut D. Hiero. nempe, frustra iacitur, uel extendi-
 tur rete, ad stoliditatem & auiditatem auium refert, non ad eos qui extendunt, ut sit sensus:
 Ante oculos pennatorum frustra extenditur rete, quod ad aues spectat, cum illæ non anti-
 maduertant rete extensum, sed præda illecta capiuntur: & non uident, quod illi. f. aucu-
 pes insidiantur animabus illarum. q. d. escam uident, & rete non uident. Sic multi flagi-
 tiosi prædam respiciunt: Omnem substantiam preciosam capiemus inquit, sed non ui-
 dent pericula, non uident rem esse capitalem, & morte plectendam, & dum alieno insi-
 diantur sanguini, ipsi poenas morte luunt. Iuxta sensum tertij uersiculi, Sic est uia omnis M
 auari, siue raptoris, ipsa auaritia tandem ad necem ducit animam rapientis. Tertiam ex-
 plicationem habemus à Leui Bengersoni, qui uertit aduerbium *חנם* frustra & sine cau-
 sa, & refert ad innocentiam auium, quasi dicat, Auiculæ nihil tale meruerūt, neminem
 læserunt, & proinde, ut sine causa extendere solent aucupes rete ad capiendas aues: sic
 isti peccatores insidiatur sanguini alieno, & occultè agunt ut interficiant innocentes qui
 nihil tale meruerūt. ut ad exaggerationem & amplificationem referatur, & ut magis de-
 terreat suum filium à consortio eorum: quasi diceret, Sanguinem humanum effundere
 grauisimum crimen est, uerum innocentium sanguinem sine causa effundere, est im-
 mane flagitiū. Et iuxta hanc intelligentiā similitudinis, sequetur sensus tertij uersiculi,
 Sic est uia prædatoris, ut non sit contentus lucro, nisi animam accipiat possessoris. Ad hunc
 modum

A modum fere Hebræi hos tres uersiculos explicant, ut in duobus primis proponatur si-
 mile, & in tertio intelligamus per aucupes, qui extendunt rete latronum insidias contra
 innocentes, quorum præda non sunt contenti, nisi sanguinem quoque & uitam ca-
 piant: uel ut sanguinem proprium effundant, & animam perdant. Nostri interpre-
 tes longe aliter hunc locum explicant, nempe ut metaphorice intelligatur Salomon
 loqui, potius quam similitudinem proponere, quasi his uerbis frustra iacitur rete, ante
 oculos pennatorum, reuocaret suum filium ab amore rerum terrenarum, & à rapina.
Frustra iacitur rete.) quasi diceret: Aues quæ uident rete suspensum non capiuntur: sed ui-
 dentes periculum cauent, sic iuuenes qui rebus cælestibus sese oblectant, qui mente &
 cogitatione sursum uolant, ab istis malis hominibus decipi non possunt: sed statim intel-
 ligunt pericula, & quam horrendum sit sanguini innocentium insidiari. Id quod nemo
 potest facere, nisi periculo uitæ suæ & salutis. Mihi optime placet expositio Hebræorum.
 Secūda quæ est, Aben Hezra, cui subscribit author commentariorum Hebræorum, in-
 quiens affert similitudinem, quæ docet, qua ratione isti peccatores sunt sibiipsis causa
 malorum: & tertius uersiculus claudens similitudinem, reciprocum habet sensum.
 Omnis auarus, qui alienas rapit opes, animam propriam capit, hoc est, ad mortem dedu-
 cit seipsum, ut *חנם* sensum habeat, iuxta illum locum, Cape animam meam, tertio Regū:
 nos tertium denique uersiculum, quo totum hunc locum claudit, in genere dictum in-
 telligimus, contra auaritiam: quæ ut inquit Paulus, mergit homines in interitum & per-
 ditionem. 1. Timo. 6. Est enim radix omnium malorum, & aufert animas eorum, qui
 eam possident, aut potius ab auaritia possidentur.

SAPIENTIA foris prædicat, in plateis dat uocem suam. *Hebr.* Sa-
 pientia foris clamabunt, in plateis dabit uocem suam.

Pessimorum hominum audiuius consilia, quæ quatumuis pulchra & blanda uidean-
 tur in principio, tamen imperitos ad extremam pertrahunt miseriam: quos ad longe di-
 uersa consilia flectere conatur Salomon. Cæterum, quo plus ponderis habeat illius mo-
 nitio, sapientiam ipsam loquentem introducit, & in confusionem humanæ stultitiæ, & igno-
 rantia, quæ tot erroribus sese implicat, ostendit sapientiam omnibus esse obuiam: non
 latere in tenebris, neque in desertis aut lóginquis locis, quasi ad eam non pateret aditus.
 Imo palam prædicare cum magna uoce, omnibus locis præsertim publicis, in plateis, in
 uicis, in ipsis foribus & portis ciuitatis, in foro ubi concursus fit hominum, ne quis suæ
 stultitiæ prætexat difficultatem assequendi sapientiam. Possumus intelligere per uicos
 & plateas, ignobile uulgus hominum, per portas ciuitatis, iudices & magistratus, per me-
 dium urbis, diuites & potentes, qui ciuitatis optima quæque loca incolunt: quasi diceret,
 sapientiam esse communem omnibus ordinibus hominum, qui clamantem & concio-
 nabundam uolunt audire sapientiā. Omnibus debitor sum (inquit Paulus) sapientibus
 & insipientibus. Sed quid tandem intelligimus per istam sapientiam, tam obuiam & fa-
 miliarem? Hebræi libenter intelligunt legem Moyse, cuius intelligentiam & memoriam
 uoluit esse uulgarem & publicam, scribi in foribus ædium, in fimbriis uestimentorum.
 Meditaberis, inquit, sedens in domo tua, & ambulans in itinere, dormiens atque cõsur-
 gens, & ligabis ea quasi signum in manu tua: eruntque & morabuntur ante oculos tuos,
 scribésque ea in lumine domus tuæ. Deut. 6. Nos potius Christum Dei sapientiam intelli-
 gimus, qui factus est nobis sapientia & iustificatio. Iuxta Paulum: Qui palam locutus est
 mundo, & in occulto locutus est nihil, sed suis iussit, quæ audiissent in aure, prædicare
 super tecta: quorum sonus in omnem terram exiit: hæc est igitur sapientia euangelica,
 quæ in apostolicis uiris multiplicata, & in diuersis ecclesiis enuntiata. Iuxta Hebræum,
 in plurali sapientia uocantur. Sic enim hunc legunt uersiculum Hebræi. *Sapientia foris
 uociferabitur, in plateis dabit uocem suam.*) In futuro, ut per formam ipsam loquendi, mag-
 gis ad Christum referatur locus: quemadmodum & præcedentia, Christo Dei sapien-
 tia insidiati sunt, & necem eius machinati sunt Scribæ & Pharisei: & innocentiss. fude-

runt sanguinem. Quauis hæc tam concinnè Christo coaptentur, ut uel historicus sensus uideri possit, quem nos in primis assequi conamur, tamen potest locus aliter, iuxta sensum historicum exponi: nempe multiplicem sapientiam, quæ foris uociferatur, aut hanc, quam in hoc opere complexus est Sapiens, & diuulgandam curauit: aut sapientias intelligimus, quibus seniores & prudentiores uiri passim pollent, & qui non desunt monere imperitos, & castigare imprudentes: aliqui exemplo uitæ, aliqui sana doctrina, alij denique autoritate legum, & castigatione: qui etiam antiquitus, in portis ciuitatum, & locis publicis, ad corripiendos malorum mores, omnibus sese offerre solent. Denique si uideatur, per sapientiam, quæ tanta cura clamitat, & dat uocem suam, naturalem cognitionem, & legem scriptam in cordibus hominum intelligemus: quam ex creatura mundi, & orbis fabrica haurire licet: dicente Paulo, Inuisibilia ipsius à creatura mundi, per ea quæ facta sunt, intellecta conspiciuntur: sempiterna quoque eius uirtus & diuinitas. Aben Hezra uult esse parabolam, neque necessum esse, ut intelligamus clamantes sapientias, sed non minus obtemperandum suis uerbis docet Salomon, quàm si sapientiam clamantem audiret filius. Mihi placet, ut sapientias uarias intelligamus hoc in loco, iuxta interpretationem Sapientia, quam secundo uersiculo huius capituli posuimus: nempe ut per sapientiam, fidem & cognitionem unius Dei intelligamus, quæ cognitio ubique clamat, in uicis & plateis, hoc est inter ignobiles, in portis, hoc est, inter magistratus. In medio ciuitatum, inter nobiles, clamat (inquam) cum Salomone, Prohibe pedem tuum à consortio & commercio pessimorum hominum, quorum pedes festinant ad effundendū sanguinem. Sapientia igitur uaria, & unaquæque ex prædictis sapientiis, foris in uico clamitat, ut iam nemo ignorantiam prætexere possit.

» IN CAPITE turbarum clamitat, in foribus portarum urbis profert uerba sua, dicens. *Hebr.* In capite tumultuantum clamabit, in ostiis portarum in urbe uerba sua loquetur.

Ex hoc uersiculo & præcedente intelligimus, quàm sit sollicita æterna illa sapientia de salute nostra, quæ modis omnibus conatur reuocare nos à uanitatibus huius mundi, à caducis rebus ad permāsuras. Omnibus in locis clamat sapientia, siue illa quæ sacris codicibus auditur, siue illa quæ cordibus nostris loquitur: quæ non cessat pulsare conscientias eorum, qui sprete uera & solida felicitate, sectantur uana huius uitæ gaudia. *In capite turbarum:*) uel in loco præcipuo & eminentiore, ut est in Hebræo, ubi strepitus, siue tumultus, hoc est, ubi turba populi, ut rectè uertit interpretes, in portis solet esse concursus populi, intrantium & exeuntium. Christus cum publicanis & peccatoribus uersatus in urbe, uerba sua prædicauit, non ut Ioannes in deserto solum. Quauis iuxta allegoriam, de prædicatione siue prophetarum, siue apostolorum & episcoporum, rectè intelligatur locus, indicans excusatione carere eos, qui sapientia non consultant.

» VSQUEQUO paruuli diligitis infantiam, & stulti ea quæ sunt noxia cupient, & imprudentes odibunt scientiam? *Hebr.* Quousque imperiti imperitiam diligitis, & derisores derisionem desiderabunt sibi, & stulti odio habebunt scientiam?

Psal. 4. Non sine causa stultitiam hominum miratur sapientia, secundum illud *Psal.* Filij hominum, ut quid diligitis uanitatem, & queritis mendacium, mirabitur quoque quisquis secum perpendit, hominum studia, quisquis ob oculos ponit occupationes illas, quibus maiorem partem, ne dicam uniuersam ætatem, consumunt plurimi qui rebus caducis, & huius temporis commodis, aut incommodis, metiuntur

A. singula. Qui hæc inquam, secum diligenter perpendit, libentius sapientia monitionibus, aurem accommodabit, quæ aliquot uersiculis sequentibus continentur: in quibus est obseruandus ordo, quem mox aperiemus. *Vsquequo paruuli diligitis infantiam?*) uel simplices simplicitatem, ut alij uertunt, sed melius ignari ignorantiam, quasi dicat: Iam deceptione & errore in quo hæctenus uersati estis, deposito, amplectamini astutiam, de qua superius dictum est: *sup.* *Vsquequoque stulti ea quæ sunt noxia cupient?* Hebræum, *Et derisores deridere concupiscent sibi, uel inter se deridere, & sanam doctrinam contemnere:* pessimi uero omnium sunt, qui tanta stultitia laborant, tam procul absunt à sapientia, ut scientiam odio prosequantur. Triplex est ordo eorum qui sapientia carent, quorum Primi mundū, & ea quæ in mundo sunt, diligunt. Secundi, euangelicam doctrinam & ecclesiasticam derident, quod hæretici solent. Tertij, etiam odio habent & prosequuntur, quod infidelium est & Iudæorum: quorum partim ignorantiam & stoliditatem, partim leuitatem & insaniam, aliorum denique maliciam & odium, admirans sapientia, ad resipiscentiam & sanam mentem reuocare, omni benignitate laborat. Deinde segnicem & tarditatem miratur humanam, quæ cunctatur tam pio præceptori obtemperare, acriter demum obiurgat, perniciem minatur & interitum. In quo tantum aberit ut consolatione inueniant, aut ad misericordiam flectant sapientiam, ut etiam ipsa irrideat, & subsannet subsannatores, si quando sera ducantur poenitentia, ut sequitur.

» CONVERTIMINI ad correptionem meam: en proferam uobis spiritum meum, & ostendam uobis uerba mea: quia uocaui & renuistis, extendi manum meam, & non fuit qui aspiceret.

En proferam uobis spiritum meum.) In Hebræo metaphora tracta est à fontibus uiuis qui perpetuo fluunt, & uerti potest fluere, uel scaturire faciam uobis spiritum meum. quasi dicat, Non impertiar uobis paruam partem sapientia mea, nolite contemnere doctrinam meam, quam copiosissime uobis effundam. Iuxta illud Moysi, *Fluet ut ros eloquiū meum.* Et in Euangelio, *Flumina de uentre eius fluent aquæ uiuæ: ut totus locus, non solum ad sapientiam Salomonis, & huius libri mensuram referatur, sed potissimū ad doctrinam euangelicam, in qua diuina sapientia non cessat clamare, addēs minas & increpationem, Nisi poenitentiam egeritis, omnes simul peribitis.* Increpationis principium est, *Clamauit & renuistis, extendi manum meam*) hoc est adiuui ad conuersionem. Extensio manus, promissio & collatio gratiarum intelligitur: uel extensio manus, paternam correctionem & emendationem significat. denique porrectio manus, indicat studium docendi, & tamen nemo attendit, neque curat. Proferre spiritum uel effundere, est mentem depromere: & ostendere uerba, est doctrinam exponere ut locum habeat, *Si non uenisset, & locutus eis fuisset, peccatum non haberent: nunc autem excusatione non habent, non adhibentes fidem, sed quod in illis fuit, irritam fecerunt illius doctrinam, & sapientiam spreuerunt, iuxta id quod sequitur.*

» DESPEXISTIS omne consilium meum, & increpationes meas neglexistis.

F Despexistis Hebraice *תפריעו*, quod uerbum Exodi quinto capite, reddidit interpretes noster, sollicitare ab operibus, ociosum reddere & inutilem. quasi dicat, Per uos effectum est, ut consilium meum sit irritum, neque ad effectum perueniat. Hanc iustam sapientia querelam, utinam in solos Iudæos reicere liceret: qui, quod euangelica testatur historia, & Paulus Actorum ultimo, semper spiritui sancto restiterunt: Et non etiam in Christianos aliquot, qui post tot miracula, tot iustorum & martyrum exempla, tot correptiones & castigationes, nolunt sapientiam audire euangelicam. Aliquos omnino incorrigibiles esse significat, & nec promissionibus, nec minis posse ad sapientiam pertrahi.

- EGO quoque in interitu uestro ridebo, & subsannabo cum uobis, id quod G
- timebatis aduenerit. *Heb.* Etiam ego in calamitate, siue fractura uestra ri-
- debo, subsannabo cum uenerit terror uester.

Non quod sapientia diuina subsannet uel rideat aliquem, sed talis est finis malorum, ut iudicio equissimo uideantur irridendi & subsannandi, qui salutem propriam contempserunt. Vel deridere & subsannare sapientie, est subsannandos alii tradere. Et ea tandem extrema est miseria, cum non sit neque qui doleat uices miserorum, neque qui succurrat infelicibus. Quod si fuerint qui gaudeant de calamitate nostra & subsannent, malum H erit omnino intolerabile. Subsannare Dei, est stultitiam malorum palam ostendere omnibus, conatusque eorum irritos reddere, comprehendere astutos in astutia sua, cuiusmodi uidemus hodie Iudeos, quanuis ipsi non uideant. Sensus prouerbij est, fletum & stridorem dentium manere eos, qui in tempore poenitentiae, poenitentiam noluerunt agere. Porro quantus futurus sit timor eorum qui sapientiae non obtemperant, similibus quibusdam exprimit & metaphoris, comparans poenas & supplicia malorum uastitati hostili, & desolationi ciuitatis, ubi omnia incendio & rapinis traduntur, ubi crudelitatem hostium nemo effugit. I

- CVM irruerit repentina calamitas, & interitus quasi tempestas ingruerit,
- quando uenerit super uos tribulatio & angustia. *Heb.* Cum uenerit quasi
- desolatio metus uester, & calamitas uestra uelut turbo uenerit, cum uenerit
- super uos afflictio & angustia.

Explicat in hoc uersiculo, quantus sit futurus ille timor, de quo superius locutus est. Erit ueluti desolatio, quae repente & praeter expectationem solet irruere: ut inquit Paulus, 2. *Thes.* 5. Cum dixerint pax & securitas, tunc repentinus eis superueniet interitus. Si simpliciter sequamur sensum, prouerbium indicat ad summas miseras redigi, si non rerum externarum, at certe ad angustias animi, quotquot sapientiam spernunt: horrenda & inexpectata supplicia manere eos, qui sapientiam non complectuntur euangelicam. Alioqui haec aptissime quadrant in Iudaicae gentis ruinam, exilij & seruitutis angustias, quae teste, non solum eorum conscientia, sed uniuerso orbe, super eos uenerunt, quod Christum Dei sapientiam noluerint audire. A quibus liberari & eripi, quotidie clamant, sed frustra, imò sunt iuxta praesentem locum ludibrio, suntque risui omnibus, in quibus uera sapientia uiget: tantum abest ut quisquam eorum doleat uices, aut miseris succurrere labore. L

- TVNC inuocabunt me & non exaudiam, mane consurgent & non inue-
- nient me, eò quod exosam habuerunt disciplinam, & timorem domini non
- susceperunt: nec acquieuerunt consilio meo, & detraxerunt uniuersae corre-
- ptioni meae. *Heb.* Tunc uocabunt me, & non respondebo, mane quarent
- me, & non inuenient me, eò quod oderunt scientiam, & timorem domini M
- non elegerunt: noluerunt consilium meum, spreuerunt omnem increpa-
- tionem meam.

Tunc inuocabunt, uel uocabunt me) sunt uerba sapientiae, quae uocat ad poenitentiam: obiurgando, minando inuitat ad sanam mentem. Porro transacto poenitendi tempore, non amplius dignatur eos alloqui: sed mutata persona, quid futurum sit praedicit. Futurum inquam, ut illi clamant. Nam haecenus ego clamaui, inquit sapientia, & noluitis audire. Posthac illi clamabunt, & ego non exaudiam, uel non respondebo. In Hebraeo quarent aut inuestigabunt potius, quam mane surgent: sed in defensionem interpretis nostri, asserunt Hebraei hoc uerbum *מָנָה* mane quærere, significare: hoc est, cum studio & solitudine

- A solitudine. q. d. Ante omnia tunc quarent me, qui nunc consilium meum contemunt. Cap. 1. Ista non solum damnatis animabus post mortem quadrant, quae aliquando sera ducetur poenitentia, ut scribitur Sapientiae 5. Intra se poenitentiam agentes, & praeter angustia spiritus gementes, neque solum traditis in sensum reprobum in hac uita, qui locum poenitentiae non inuenient, etiam si cum lachrymis quarent, ut Esau ad Hebraeos duodecimo: sed omnibus quotquot iuuenili aetate bonas & honestas artes spernunt, maiores natu & grauari senio, seiplos accusabunt, & sera poenitentia doctrinam quarent, eo quod exosam habuerunt scientiam) huiusmodi est sermonis contextus: In angustiis constituti uocabunt me, ut opem illis feram, & ego non respondebo, non iuuabo, ut poena respondeat culpae: nam odio habuerunt scientiam, qua Deus cognoscitur, scientiam prophetarum & legis, quae est ut cognoscant te solum uerum Deum, & quem misisti Iesum Christum. Ioan. 17. Haec notitia potissimum nascitur ex timore Dei. hinc addit, *timorem domini non susceperunt, non elegerunt timorem domini, quod est principium sapientiae:* ut superius dictum est. *Non acquieuerunt consilio meo.* In Hebraeo *noluerunt consilium meum,* uel potius noluerunt audire consilium meum, quod fuit huiusmodi, conuertimini ad correptionem meam. Sequitur, *Detraxerunt uniuersae correptioni meae* uel spreuerunt omnem correptionem meam, quod fere solent imperiti & ignari, qui sapientiae sunt expertes: qui huius uita commodis & amoenitate sese oblectant. hi inquam solent floccifacere diuini sermonis & caelestis philosophiae correptionem, & subinde meritas poenas luunt, iuxta id quod sequitur.

- COMEDENT igitur fructus uiae suae, suisque consiliis saturabuntur.

Metaphorica locutio accepta ab agricolis, & quadrat in eos, qui sibi sunt ipsis causa malorum, & authores. Neque est sensus alienus ab illo Pauli ad Corinth. elogio: Quae seminatur homo, haec & metet. 2. Cor. 9. Adiectis duabus uocibus, nempe uia & consiliis, apparuit sensum esse de moribus, & cibo animae: hoc est de his rebus, quibus suum appetitum pascunt homines, dum sua studia & consilia sequuntur: quibus aliquando saturabuntur, & ad fastidium & nauseam usque peruenient. Est enim omnium rerum mundanarum saturitas, quantumuis amoenae uideatur in principio: quemadmodum scribitur, Extrema gaudij occupat luctus. Comedere denique de fructu uiae suae est, dignam factis mercedem recipere, consiliis suis saturari, poenas dare pro peccatis, quae eum consilio & animo destinato perpetraverunt, uel perniciosis consiliis quibus aliis machinabantur malum, sibi ipsis conciliant interitum.

- AVERSIO paruulorum interficiet eos, & prosperitas stultorum perdet eos.

Auersio uox Hebraea *משוכת*, pro quiete capi potest, & erit idem sensus primae & secundae clausulae huius uersiculi, ad hunc modum: *pax & requies paruulorum perdet eos* dum abutuntur prosperitate, mala committunt plurima, quibus interficientur: aduersa fortuna, & huius uita molestiis sapere coguntur plurimi: nam uexatio dat intellectum. Esa. 28. & huic sensui respondet secunda clausula, *prosperitas stultorum perdet eos.* Quod si iuxta Aben Hezra, pronomen eos non referatur ad paruulos, & stultos reciproce, sed ad peccatores, de quibus superius loquuti sumus, erit sensus, quies paruulorum & prosperitas stultorum, hoc est malorum hominum, & pessimorum felix successus in hac uita, plurimos ad perniciem, & interitum perducit: quasi dicat, eò quod non statim puniuntur, qui stulte agunt, multi pereunt, & hoc est quod conqueritur Sapiens, Ecclesiast. 9. hoc est pessimum inter omnia quae sub sole fiunt, quia eadem cunctis eueniunt, unde & corda filiorum hominum implentur malitia. Prior expositio est melior: hanc posteriorem tamen sequitur Nico. de Lyra. Manifesta satis est intelligentia quam noster reddit interpret, nempe auersio paruulorum, supple à sapientia interficiet eos, causa erit interitus & perditionis illorum. Sed stulti non prauident mala futura, praesentibus bonis libenter fruuntur: nempe sanitate, diuitiis, honoribus, ex quibus damna capiunt stulti, hoc est, diuinae sapientiae expertes.

- **QVI** autem me audierit absque terrore requiescet, & abundantia perfruetur, timore malorum sublato. *Heb.* Qui obtemperat mihi, habitabit cum fiducia, uel confidenter, & prospere aget, procul à timore mali.

Id quod sola sapientia diuina præstare potest. Alioqui qui maxima huius mundi felicitate fruuntur, maximis fere terroribus concutiuntur, timentes uidelicet ne amittant ea, quæ malis artibus sunt assequuti. Sunt ex Hebræis qui exponunt, prospere aget à timore mali, quod ueniet super eum, hoc est, non minorem securitatem sentiet, aut etiam felicitatem rebus aduersis quàm prosperis, semper sui similis. Aduersa siue mala huius mundi, quæ alios reddunt infelices, non minuent prosperitatem, aut quietem illorum, qui sapientiæ auscultant, uel requiescēt absque timore, pacato animo, à superuacaneis curis, & tentationum tumultibus: quasi perpetuum agentes sabbatum in timore domini. Sensus denique est, solam sapientiam præstare tranquillitatem animæ, & metum mali expellere.

CAPVT II.

Illi mi, si susceperis sermones meos, & mandata mea absconderis penes te.

Hactenus auaritiam cauere docuit, & rapinas, & alia horrēda peccata, ad quæ iuuenes, peccatorum consuetudine & consilio, nonnunquam pertrahuntur: quibus manet exitus pessimæ uitæ dignus. Sed his relictis conuertit sermonem ad filium. In hoc capite sapientiæ inculcat laudem, studium, & amorem, qui nos ad res cœlestes perducit, mundum conculcare docet. *Fili mi*) sunt uerba sapientiæ. Nemo melius ad sapientiam pertrahit homines, nemo melius sapientiæ laudes celebrare poterit, quàm ipsa sapientia. Quibus ergo uestigiis, & quo studio ad scientiam perueniatur, porro quæ uitia iuuenibus potissimum obstant, quo minus sapientes euadant, principio huius libelli, ueluti præfatione quadam enumerat Salomon. Et primo, *Fili mi, si acceperis uerba mea.*) Accipienda sunt uerba sapientiæ, quod ad uoluntatem audiendi, ad obedientiam, & intelligentiam uerbi diuini, referri potest. *Si susceperis sermones meos.*) quasi dicat, sapientiæ quod ad eam spectat, facit, clamat, dat uocem suam in loco eminentiore, omnes inuitat, à sua doctrina neminem excludit: imo ueluti unicum filium, unumquēque uocans, *Fili mi* (inquit) si susceperis, quod meū est feci, uocaui, porrigendo manum opem tuli, & gratia præueni: nunc tuum est obediendo suscipere sermones meos, & abscondere penes te, tanquam ingentem thesaurum, & res qualque charissimas. In capiendo & recondendo ostende quàm chara sint tibi sapientiæ præcepta. Hebræi referunt ad iugem præceptorum memoriam, hoc quod dicit abscondes tecum, uel apud te. Quibus modis sint arripienda uerba, & quo loco occultanda præcepta, in sequenti uersiculo ostendit.

- **VT** AVDIAT sapientiā auris tua, inclinabis cor tuum ad cognoscendam prudentiam. *Heb.* Ut attentam præbeas sapientiæ aurem tuam, inclinabis cor tuum ad intelligentiam.

Ex proprietate linguæ in uerbis, ut audias & inclinabis, est aliquid energiæ, quam Latinus sermo non assequitur, qua magnum studium & sedulitas in audiendo commendatur, & humilitas cordis, dum aurem inclinat. Si audieris, inquit, sic ut attendere facias aurem tuam sapientiæ: hoc est quod Christus toties repetit, Qui habet aures audiendi audiat. Valde difficile est iuuenibus oblectari sese rebus seriis, habere aurem attentam sapientiæ præceptis, habere cor inclinatum ad intelligentiam, sup. eorum quæ sapientia docet, uel potius inclinare cor ad intelligentiam, est applicare animum ad res quæ mente & intelligentia percipiuntur: quasi dicat, remoue cor, & desiderium tuum à rebus: quæ uides

- A** uides, quæ audis, & quæ reliquis sensibus hauriuntur: & attentum habe ad res cœlestes, quæ cogitatione comprehenduntur, & intelligentia: usque adeò difficile est, ut humanas quodammodo superet uires, & proinde ad preces confugiendum est, iuxta id quod sequitur.

- **SI** enim sapientiam inuocaueris, & inclinaueris cor tuum prudentiæ. *Heb.* Sed si ad intelligentiam clamaueris, ad prudentiam dederis uocem tuam.

- B** Septuaginta sic, *ἐὰν γὰρ τὴν σοφίαν ἐπιζητήσεις, καὶ τὴν σοφίαν δὲς φωνήσῃς*: Si enim sapientiam inuocaueris, & intellectui dederis uocem tuam. ut sit sensus, Si clamaueris ad intelligentiam, si clamaueris ad Deum pro intelligentia, uel intelligentiam Dei, qui spiritus Dei est, inuocandam docet, quò intelligentiam nobis necessariam assequamur. prior expositio est melior, ut cui secunda clausula respondet, secundum Hebr. & Septuag. Sunt ex Hebræis, qui duas uoculas *אם כי* nam si, exponant per *כאשר* quando uel cū, & erit sensus, cum inuocaueris, uel oraueris Deum, æquum est, ut ores eum, quò te iuuet, in acquisitione intelligentiæ. potest uerbum *קרא* uocauit, inuocauit, orauit, in alio sensu intelligi: nempe sensu eligendi, inquit author commentariorū, iuxta illum locum Esa. 48.

- C** *ישראל מקוראי* Ifrahel, non, uocatus meus (ut nostri legūt) sed, electus meus: atqui iuxta hanc significationem huius uerbi, *קרא* uidetur Rom. primo, electus apostolus potius legendum, quàm uocatus apostolus. *Et intelligentiæ, siue prudentiæ dederis uocem tuam.*) hoc est, oraueris pro intelligentia, ut Deus opem tibi ferat in acquirēda intelligentia. Et hæc quod ad necessitatē gratiæ spectat, cui etiā nostra industria accedat oportet, iuxta omnium etiam Iudeorum sententiam: in quem sensum facit sequens uersiculus.

- **SI** quæsieris eam quasi pecuniam, & sicut thesauros effoderis illam. *Heb.* si quæsieris eam quasi argentum, & sicut thesauros eam scrutatus fueris.

- D** Effoderis illam scrutando, uidelicet ut inuenias eam, sicut auidissime scrutari solent, & effodere, qui pecunias uel thesauros alicubi absconditos norunt. Sermo nostri interpretis est obscurior, sed septuaginta & Hebr. habent pro effoderis, scrutatus fueris, *καὶ ὡς θησαυροὺς ἐξερεθυσήσῃς*. ut idem sit sensus in utraq; clausula, nempe, si quæsieris eam, sicut argentum, hoc est tanto studio, tanto desiderio, quanto solent homines diuitias querere: quasi dicat, rem esse indignam, homines ad sapientiæ cognitionem natos, studio sapientiæ neglecto, opibus congerendis tanta auiditate uacare. Ad hunc locum alludere uideatur parabola euangelij: Simile est regnum cœlorum thesauro abscondito in agro. In-

- E** exhaustam uidelicet indicans esse, diuinarum rerum & scripturarum intelligentiam, ut quam nulla ætas, aut hominum industria possit exhaurire, aut penetrare. Similitudines istę de argento & thesauro huc spectant, ut ostēdat labores magnos, & animum inuictū exigi à iuuenibus, in sapientia inquirēda. Vel similitudo refertur ad uoluptatem, quā capiunt homines inuento thesauro: uel deniq; refertur ad inuictum studium, & sedulitatē eorum, qui lucro dediti sunt, qui totis uiribus & omnibus studiis, illò respiciūt, qui omnē opportunitatem captent opes augendi: simile aliquid exigit sapiens in studio sapientiæ, ut quanuis magnus sit labor in acquirenda sapientia, uirtus enim uersatur circa difficile, tamen præ magnitudine amoris, leuis apparebit. Atqui ex omnibus his tandem conditionibus, nempe si acceperis uerba mea, si præcepta absconderis penes te: & cetera quæ à principio capitis recitata sunt, infertur

- **T V N C** intelliges timorem domini, & scientiam Dei inuenies.

Nisi magna humilitate & industria, nisi sedulis precibus & aliis officiis, modo recitatis, nunquam intelliges timorem domini quod est initium sapientiæ. Magna diligentia & prompta uoluntate & gratia Dei opus est, alioqui de sapientia Dei nihil penitus intelliges, ne rudimenta quidem sapientiæ. A timore Dei qui primus gradus est, ad scientiam Dei peruenies: inueniesque scientiā Dei. Duplex est sensus, uel ubi omnia hæc feceris, & prædictis modis & laboribus nactus fueris scientiā, quā Deus largitur hominibus, tanquam

à Deo datam inuenisti eam, ut gratiâ Dei cum humano iungat conamine. uel, sciētiam Dei inuenies, qua Deus cognoscitur: quasi dicat, à timore domini ad cognitionem Dei peruenitur, quod donum Dei esse, sequens docet uersiculus.

• **QVIA** dominus dat sapientiam, ex ore eius prudentia, & scientia.

Non esse uirium humanarum hanc inuestigare & inuenire sapiētiam, frequenter dictū est: unde potissimum petenda sit, præsens locus aperit. Dominus dabit sapiētiam illam, quā quæris, iuxta illud Iacobi: Si quis indigeat sapientia, postulet à Deo: ut intelligas ubi quæreda sit sapientia, non in ethnicorum & infidelium libris, sed in his libris, quæ Deus ore proprio locutus est. Aliter, quærenda est uelut thesaurus, non qui in terris absconditur, sed ubi fures non effodiunt, neque furantur: perennis est, non consumitur, non contrahit rubiginem, nam ab ore dei defluit. In contextu tria nomina ponuntur: sapiētia, quæ ad cœlestia refertur: scientia, ad cognitionem rerum in hac uita necessariarū: intelligentia siue prudentia, ad mores & integritatem conuersationis inter homines: quarum unamquamque tanquam ex ore dei instructi & edocti, habent quotquot his uirtutibus sunt præditi. Non sunt autem uulgares hæ uirtutes, aut omnibus collatæ: sed iis duntaxat qui inculpate uiuunt, & ambulant in perfectione, iuxta id quod sequitur.

• **CUSTODIET** rectorū salutem, & proteget gradientes simpliciter. *Hebr.*

• Abscondet rectis salutem, scutum ambulantis in perfectione.

Et Septuag. thesaurizabit. *καὶ θησαυρίσει τοῖς κατὰ θεὸν σωτηρίαν.* Quod ad sensum spectat, non est tanta diuersitas, quanta est in uerbis: nam qui abscondit & reponit, diligentissime custodit: *Dabit dominus sapientiam ex ore suo* sed non omnibus dabit, sed occultat quibusdam, & secretam seruat rectis: hoc est, his qui recte ambulant in fide & charitate, iuxta id quod sequitur: *Proteget gradientes simpliciter* uel, ut est in Hebræo, ambulantes in perfectione, in hac uita præsentem, iuxta Hebræos. Subinde uerba sapiētiae occultat, ubi non est opus: sed parata est sapientia, uelut clipeus in defensionem eorum qui recte ambulant. Obseruandum est hoc in loco poni uocem Hebræam *תושיה* quam noster Interpres uertit salutem. Hebræi, quos alij sequuntur interpretes, uertunt sapientiam. Ad sensum haud ita multum refert, nam dubium non est, quin salus illa, siue sapientia, quam Deus abscondit pro rectis, sit salus noui testamenti, & æterna sapientia. A nonnullis essentia uertitur, nam uox Hebræa à uerbo *שׂוּ* quod esse significat, habet originem, solidam firmamque substantiam, hoc est perseuerantiā in bono significare potest. Hebræi, suo more, legem intelligunt Mosaycam, quam hoc nomen ideo sortitam inquit Dauid Kimhi, quod cum alia sint caduca & uana, sola lex (inquit) perpetuo durat. Sed quanto certius Paulus, qui ad Corinth. scribens de Christo, & euangelica sapiētia, Loquimur Dei sapiētiam (inquit) quæ absconditur in mysterio. & post: Nobis autem reuelauit Deus per spiritum suum. Sunt autem recti, qui faciunt uoluntatem patris, in qua nihil est obliquum. Fuit igitur diu recondita, ista siue sapientia æterna, siue salus æterna: quæ est protectio & clipeus, siue scutum, iuxta Hebræum, cōtra omnia huius mundi aduersa, his qui perfecte uiuunt, iuxta id quod sequitur.

• **SERVANS** semitas iustitiæ, & uias sanctorum custodiens. *Hebr.* Ad seruandum semitas iudicij, & uiam sanctorum custodiet.

Declarat hoc uersiculo quid sit ambulare perfecte, uel in perfectione: nimirum custodire semitas iustitiæ. Uersiculus præcedens cum præsentem connectitur, ad hunc modum: Salus uel sapientia æterna, quæ absconditur rectis, erit protectio gradientibus in perfectione, ad seruandum uias iudicij. Sed cum hoc sit supra uires nostras, addit, *Et uiam sanctorum suorum seruabit* sup. Dominus. In Hebræo supplicum potius legitur quàm sanctorum, hoc est, illorum qui misericordiam implorant. Et, ut inquit quidam ex Hebræis, est mensura, pro mensura, hoc est præmium respondet merito: si is qui ambulat in perfectione, seruat semitas iudicij tribuens unicuique quod suū est, Deus custodiet uiam eius, ut scriptum

A scriptum est: Angelis suis mandauit de te, ut custodiant te in omnibus uis tuis, ne forte offendas ad lapidem pedem tuum: Psal. 90. *Cap. 2.*

• **TUNC** intelliges iustitiam, & iudicium, & æquitatem, & omnem scientiā bonam, si intrauerit sapientia cor tuum, & scientia animæ tuæ placuerit.

• *Heb.* Tunc intelliges iustitiam, & iudicium, & rectitudines, omnem semitam bonam, cum intrauerit sapientia cor tuum, & scientia animæ tuæ suauis fuerit.

B Tūc, referri potest uel ad præcedētia, ut sit sensus, Cum perfeceris ea quæ prædicta sunt de inuocatione & inuestigatione sapiētiae: Sed melius ad sequentia: & particula *וְ* non debet ueri, si, sed cum, & erit sensus, Non solum has uirtutes, iustitiam, iudiciū, & æquitatem intelliges, sed omnem uiam bonam, hoc est, omnes bonos mores, cum intrauerit sapientia in cor tuum, & scientia placuerit: uel, ut est in Hebræo, amœna & dulcis fuerit animæ tuæ. Non puto nimis anxie laborandum in distinctione harum uirtutum, iustitiæ, & iudicij, & æquitatum seu rectitudinum, cum in sacris literis non similis ubique habeatur distinctio. Vtunque, hoc in loco secundum quosdam iustitia ad speculationem

C & cōtemplationem, hoc est ad Deum refertur. Iudicium ad actionem, præsertim eorum qui autoritate præditi sunt. Aequitates ad eos qui priuatim agunt uitam. Aequitas est nemini male uelle, proximis facere quod tibi fieri optares. Aliter, Tunc intelliges iustitiam, hoc est fidem, spem, & charitatem, quibus à Deo iustitiam cōsequimur. Iudicium iustum erga proximum, eadem illi faciendo quæ tibi fieri uelis. Denique rectitudines intelliges in omni uia bona: si sapientia semel intrauerit cor tuum, eris idoneus ut quancunque degas uitam. Equidem simpliciter intelligendum puto: Intelliges iustitiam & iudicium, hoc est, poteris distinguere inter ueram iustitiam euāgelij, & fictam siue umbratilem, & legalem. Et ita de cæteris uirtutibus, & ista scientia erit amœna animæ tuæ, ut quæ conscientiam hominis sola reddit tranquillam. Ceterum quàm dulcis sit ista anima, quam intrauerit sapientia, soli norunt qui sunt experti. Gustate, inquit, & uidete quoniam suauis est Dominus.

• **Consilium** custodiet te, & prudentia seruabit te.

Vt ubique eandem uocem Hebræam eodem modo latine redderet, interpretis curiosus minime fuit: nam uocem *מוכח* quam superius uertit intellectum, hoc in loco cōsilium reddit. Alij secundum Hebræos, cogitationem cōstanter uertunt. Ad sensum non usque adeo refert: Sunt enim mentis functiones, intelligere, cogitare, & consultare. Sensus uersiculi dependet ex præcedentibus, & prosequendo explicat beneficia, quæ sequuntur ex inhabitante sapientia: quorum est illud quod cogitatio seruabit te, uel potius iuxta Hebræos, excubias & uigilias ager super te, & intelligētia seruabit te: quasi dicat, quorū corda sapientia non intrauit, salubres cogitationes, uel consilia non habent, quibus tuti esse possint: nam humanę mentis mira est inconstantia, magna cecitas, & fragilitas: sepius de uanis & perniciosis rebus cogitant, quàm de honestis, nisi adsit sapientia, quæ suppeditat cogitationes cordatas, & cœlestes: quæ hosti nostro aditum excludant quemadmodum sequitur.

F **UT** ERVARIS à uia mala, & ab homine, qui peruersa loquitur.

Ad eruendum te, potius à uia mali, sup. hominis, uel refertur ad id quod proxime præcessit, nempe intelligentia seruabit te, ut eripiat te à uia mala, uel denique refertur ad illum locum, ubi dictum est: Cum intrauerit sapientia in cor tuum, sup. tecum erit ad eripiendum te à uia mali, hoc est ab his, qui male uiuunt, & à uiro loquente peruersa, hoc est contraria ueritati. Ac si dicat, nisi cogitatio, siue consilium sapiētiae, tãquam custos, intrauerit cor tuum, quomodo conuersatus inter homines, qui fere ambulant per uiam malam, hoc est quæ ducit ad malum, poteris esse immunis à corruptissimis illorum moribus, qui etiam peruersa loquuntur, alios subuertere conantur, corruptis illorum ser-

moribus & dogmatibus, ut ad hereticos referatur, qui relicta ueritate & luce, tenebras G
sequuntur, iuxta id quod sequitur.

QVI relinquunt iter rectum, & ambulant super uias tenebrosas. Heb. Relin-
quentes semitas rectitudinis, ad transeundum per uias tenebrarum.

Quibus, ut inquit Petrus, melius erat non cognoscere uiam iustitiæ, quam post agniti-
onem retrorsum conuerti, ab eo quod illis traditum est sanctum mandatum: secundæ
Pet. 2. Sunt idololatæ, inquit author Commentariorum Hebræorum, & hi qui credunt
opinionibus mendacibus, qui fidem habent uerbis scientiæ uanæ, quæ tenebræ uocantur H
ut puta sapientiæ contrariæ, quæ uocatur lux. Magna cæcitas est, relicta luce sequi te-
nebras, sed tamen hoc illis euenire solet, qui sapientia carent, qui fidem Christi non
seruant, qui claritate non fruuntur lucernæ super candelabrum posite, quæ lucet dunta-
xat his, qui domo Dei, hoc est ecclesia uera & unica, continentur, non his qui ad malam
uitam mala dogmata adiunxerunt, qui tenebris obcæcati, lætantur in malis, ut sequitur.

QVI lætantur cum male fecerint, & exultant in rebus pessimis: quorum
uia peruersa sunt, & infames gressus eorum. Heb. Qui lætantur ad facien- I
dum malum, & exultare solent in subuersionibus malis: quorum semitæ per-
uersæ, & obliquitates in uis eorum: exultant in rebus pessimis, uel in per-
uersitatibus.

Sensus pendet ex eo quod superius dictum est, ut eruaris à uia mala, & totus hic locus
ad laudem sapientiæ spectat, ostendens à quibus malis eruat sapientia. Quod ad intelli-
gentiam prioris uersiculi spectat, possunt prima & secunda pars ad diuersa referri, ut sit
sensus, Gaudent in eo quod ipsi male faciunt, & exultant cum audiunt recitare peruer- K
sa, siue peruersitates & subuersiones malas aliorum: uel potius subuersiones mali homi-
nis, quibus subuertit bonos. Non solum ipsi male facere gaudent, sed exultant audire
aliorum mala. Isti miris tenebris uersantur, qui gaudent ubi dolere & erubescere oportet:
sed huiusmodi solet esse exitus eorum, qui malis moribus imbuuntur, ut paulatim
ad peiora declinantes, donec penitus extincta luce sapientiæ, in tenebris errorum am-
bulantes nequeant inter bonum & malum iudicare. Imo summo desiderio sequuntur
mala. De quibus Paulus Ephes. 4. Tenebris habentes obscuratum intellectum, alienati
à uita Dei per ignorantiam, quæ est in illis, propter cæcitatē cordis ipsorum. Quorum se-
mitæ peruersæ) postquam reliquerint uiam rectitudinis, quæ non declinat, neq; ad dextrā,
neque ad sinistram, uia eorum sunt nihil aliud, quam peruersitates. Quasi dicat, nemo L
putet se posse cum illis uersari, & recte incedere per semitas iustitiæ, & æquitatis. Sed si
amplexus fueris sapientiam, ipsa seruabit te, & securum reddet, non solum ab his homi-
nibus malis, & peruersis: sed etiam à muliere aliena, à qua maius nonnunquam eminet
periculum, præsertim iuuenibus, quos instituendos suscepit Salomon in hoc libello.

Vt eruaris à muliere aliena, & ab extranea quæ mollit sermones suos. Heb.
Ad eripiendum te à muliere aliena, ab extranea quæ uerba sua polliit.

Supple, si intrauerit sapientia cor tuum, intelligentia custodiet te, Ad eripiendum te à mu- M
liere aliena, ab extranea quæ sermones suos fecit blandos, ut est in Hebræo. Ab huiusmodi mu-
lieribus, quantum tibi emineat periculi, exemplo Samsonis & Salomonis licet intellige-
re, quarum blandiciis, ille corporis oculis, hic mentis captus fuit. Mulier aliena quæ non
est coniunx legitima, extranea uocatur: Hebræis, quæ non est Israhelica, sed infidelis
& impia. Aben Hezra uocem Hebræam נכריה, metaphoricè intellectā, sic explicat: Ex-
tranea & aliena, quæ non didicerunt opus bonum, sunt quasi essent ex femine extraneo,
& alieno. Quam blandi autem sint sermones mulieris extraneæ, ostendit Salomon
loco haud dissimili inquit, Fauus distillans labia meretricis: non quod ita sint, sed iuxta
affectum eorum, qui blandiciis trahuntur, loquitur scriptura: alioqui omni felle amaru-
lentiores sunt huiusmodi blandiciæ. Possunt hæc referri iuxta allegoriam, ad peruersam
doctrinam,

A doctrinam, quæ suauitate quadam sermonis solet imperitorum animos ad se allicere, Cap. 2.
dum iucunda quædam & carni adblandientia pollicentur: cum uera & catholica doctri-
na, carni minime laxat habenas. Sed cuiusmodi sit hæc mulier externa, à qua eripit sa-
pientia, uideamus.

QVAE relinquit ducem pubertatis suæ, & pacti Dei sui oblita est.

Magnum impuditiæ & impudentiæ argumentum. Solent uirgines propensiores esse
ad fidem amorem seruandū: ista tamen impudica, relicto duce & marito, cui fuerat nu-
pta uirguncula, adulterum secuta est, oblita & contemnens fœdus Dei, hoc est sacramē-
tum & sponsionem, quæ Dei inuocato nomine, inter sponsum & sponsam celebrari so-
let: uel fœdus Dei, legem Mosaicam intelligit, quæ fornicarios & adulteros condemnat.
Iuxta allegoriam mihi uidetur illa secta, ducem pubertatis relinquere, & oblita ui-
detur pacti Dei, quæ noua concepta opinione, fidem relinquit, per quam Christo copu-
lata fuerat in baptisate, contemnens pactum & fœdus, quod sub duobus aut tribus te-
stibus iniuit. Sed huius infœlicis mulieris, infelix est exitus: nam recta in perditionem
tendit ipsa, una cum his qui ingrediuntur ad eam.

INCLINATA est ad mortem domus eius, & ad inferos semitæ ipsius.
Hebr. Cum declinauerit ad mortem domus eius, & ad mortuos, uel gigan-
tes, uia eius.

Relicta mariti sui domo, uidebatur splendida aliquas ædes adulteri ingressura, sed hal-
lucinata est uehementer: nam declinando à domo mariti, declinauit ad mortem, qua ue-
luti domo perpetua, mansura est: & semitæ, per quas à fœdere Dei elapsa est, ad mortuos
tendunt. Aliter, declinauit ad mortem, qui declinauit ad domum illius: & semitæ illæ,
quæ ducunt ad domum illius mulieris, ducunt ad mortuos, siue gigantes (ut alij uolunt)
& dæmones tortores intelliguntur, ut de æterna morte animæ fiat sermo. Sed cum cre-
bra fiant homicidia ob insanos muliercularum amores, possumus ad tēporalem mortē
locum referre. nam causa extitit interitus & ruinæ totius familiæ.

INGREDIENTES ad eam non reuertentur, nec apprehendent semitas
uitæ. Heb. Omnes qui ingrediuntur ad eam, uel omnes qui rem habent cum
ea, non reuertentur, non apprehendent semitas uitæ, uel uiuentium.

Qui ad hanc impudicam mulierem, quæ reliquit thorum mariti, siue reuera adulteram
intelligimus, siue sectam aliquam & doctrinam adulteram, non reuertentur. Non solent
reuertere per pœnitentiam, qui eam amplexi fuerint: nam subuersi sunt huiusmodi, neq;
solent apprehendere uias uitæ, qui huius mulieris ingressi sunt semitas quæ ducunt ad
mortem: nam paucos ex hæreticis pœnitentiam agere nouimus. Nō reuertere, est raro dif-
ficulterque deserere siue sectam malignam, siue ardentes insanasque libidines, quæ
excæcant corda fornicatorum, ut non nisi magna & rara gratia resipiscant.

VT ambules in uia bona, & calles iustorum custodias.

F Pendet sensus ex eo quod dixerat, intelligentia custodiet te ab iis qui relinquunt uias re-
ctas, & à muliere adultera. VT ambules in uia bona, siue in uia bonorum, ut in Hebræo le-
gitur. uirtutes & exempla patriarcharum & prophetarum intelligimus: Et iustorum semi-
tas custodias) in quibus nullus est error, sed spes præmij, ut sequitur

QVI enim recti sunt, habitabunt in terra, & simplices permanent in ea.
Heb. Nam recti habitabunt terram, & perfecti relinquentur in ea.

Iuxta morem legis Mosaicæ, sub qua uixit author, loquitur. Sic enim legimus, VT custo-
diatis uniuersa mandata, quæ ego præcipio uobis hodie: & possitis introire & possidere
terram, multoque in ea uiuatis tempore, Deut. II. à qua Cananæi peccatores fuerunt ex-
terminati.

terminati. Porro Iudeos ob peccata migrasse captiuos à terra, testatur historia: rectos uero & iustos, uel relictos fuisse in terra promissionis, uel in terra peregrinationis consolationem accepisse: quanuis sub lege possessio terræ promittatur iustis. Sub Euangelio tamen, cuius perfectio est omnibus renūciare, terram uiuentium intelligimus. Beati mites, quoniam ipsi possidebūt terram: mites inquam, qui solent esse obnoxij iniuriis, & à iustis possessionibus expulsionem æquo animo tolerantes, neque sectantes lites, ipsi maxime possidebunt terram uiuentium, à qua impij exterminabuntur, unde sequitur.

- **IMPII** uero de terra perdentur, & qui inique agunt, auferentur ex ea. *Heb. H*
- Sed impij à terra excidentur, & transgressores abradentur ab ea.

Secundus hic uersiculus cogit nos quodammodo, utrunque ad literam intelligere de terra præsentem, à qua impij solēt excindi & abradi, non à terra uiuentium, quam nunquā possederunt: abradi, inquam, ut neque posterij eorum, neque nominis fama permaneat: sed perit memoria eorum cum sonitu, Psalm. 9. Cōtra qui reliquerit agros propter me, centuplum in præsentem accipiet, Matth. 19. Quem sensum, si quis non recipiat, alterū sequatur, ut non de præsentem terra, sed uiuentium & futura intelligatur. Nam id genus supplicij Iudæis accidit, dispersis uidelicet per orbem, ut prædictum fuerat per Prophetas: *I* Et manet omnes impios, qui tum fere auferuntur à terra, cum maxime uelint uiuere.

CAPVT TERTIVM.

FILII MI, legem meam ne tradas obliuioni, & præcepta mea custodiet cor tuum. Nam longitudinem dierum, & annos uitæ, & pacem addent tibi. *K*

Superiore capite à quibus malis eripiat sapientia, dictum est: in hoc uero, quanta præmia conferat his, qui sapientiæ sunt studiosi. Verba sunt uel Salomonis, uel sapientiæ. Legem & præcepta sua intelligit, quæ sequuntur, nempe misericordia & ueritas non deserant te: quæ ut maiore studio amplectatur filius, præmia proponit, teneræ ætati maxime chara, uidelicet diuturnam & fœlicem, siue tranquillam uitam. Tria nomina, *Longitudinem dierum, annos uitæ, & pacem* sic distinguunt Hebræi: ut longitudo dierum referatur ad præsentem uitam, quam iuxta naturæ periodum sit impleturus: annos uitæ ad seculum animorum, & æternæ uitæ fœlicitatem: pacem addent, quasi dicat, super pacem corporis, & animæ pacem addet, nam non est ulla pax im- *L* piis, & ultra pacem in prosperis, addet pacem in aduersis huius uitæ & pacem cum Deo: nam in additione multiplicem pacem significat. Magna promittit, sed ea lege, ut legem seruet non oscitanter, sed iugi memoria retineat, & non ore tenus, sed ex animo, & toto affectu adimpleat. *præcepta* misericordiæ & ueritatis, ut memoria referatur ad studium & meditationem, & obseruatio ad opus.

- **MISERICORDIA** & ueritas non deserant te, circunda eas gutturi tuo,
- scribe illas super tabulas cordis tui, inuenies gratiam & intellectum bonum, *M*
- in conspectu Dei & hominum. *Heb.* Misericordia & ueritas ne te derelin-
- quant, liga eas super guttura tua, scribe eas super tabulam cordis tui, & inue-
- nies gratiam & intellectum bonum, in oculis Dei & hominum.

Legem accepit Moyses in tabulis lapideis scriptam: suam legem in tabulis cordis scribe uult sapientia: possunt uerba, liga & scribe, referri ad misericordiam & ueritatem, uel ad legem & præcepta: ut sit sensus, Misericordia & ueritas nō deserent te, si ligaueris legem & præcepta mea super guttur tuum, & scribas ea super tabulam cordis tui. Aliter, ut intelligamus legem misericordiæ & ueritatis ligadā collo, & scribendam in tabulis cordis. Sapientis enim præceptū, de misericordia & ueritate. Collo ligari & tabulis cordis, uult inscribi

- Cap. 3.* **A** scribi. Per ueritatem nostri interpretes confessionē fidei: per misericordiam, opera intelligunt. Hebræi prescius, per ueritatem officia debita proximo, quæ iure illi debentur: per misericordiam officia quæ sponte & liberalitatis studio impendimus, intelligunt, unde Raab dixit exploratoribus, Facietis cum domo patris mei misericordiam, sicut ego feci uobiscum, & dabitis mihi signum ueritatis: Iosue secundo. Quanuis in hoc loco melius quadrat, ut misericordiam intelligamus non quamlibet, ut puta naturalem aut ciuilem, sed eam quæ ueritati, hoc est ueræ religioni innitur. Nam hæc sola est, quæ non hominibus tantum commendat iuuentutem, sed etiam Deo, qui sanam mentem & intellectu- *B* tum bonum, talibus uirtutibus impertit, tãquam præmium incomparabile. *Et inuenies gratiam.* Sūt ex Hebræis qui legunt imperandi modo, quasi admoneret sapientia, ut per eas uirtutes daret operam, inuenire gratiam. Apud Deum, ueritas nos cōmendat: apud homines uero misericordia gratiam inimus, sed cum ex fauore hominum nōnunquam nascatur arrogantia, præceptum secundum de humilitate subiicit sapientia, inquit.
- **HABE** fiduciā in domino ex toto corde tuo, & ne innitaris prudentiæ tuæ.
- In omnibus uis tuis cogita illum, (in Heb. cognosce uel agnosce) & ipse dirigit gressus tuos: ne sis sapiens apud te ipsum (Hebræum, in oculis tuis) *C* time Deum, & recede à malo.

Eodem spectant hi tres uersiculi, ostendentes quid soleant facere qui intellectum bonum à Deo accipiunt, nempe longe aliter, quā qui sapientia mundana tument. Nam hi, in sua confidunt prudentia, suam iactant peritiam: sed tu (inquit sapiēs) qui intellectum à Deo cognoscis te accepisse, fiduciam etiam habe in Deo. Inter prima præcepta sapientiæ commendatur humilitas, confidentia in Deo, quem semper ob oculos habere, illius implorare opem, summa sapientia est: propriæ uero inniti prudentiæ, summa stultitia. Quid enim habes (ut inquit Paulus) quod non accepisti? In oculis suis sapiens est, qui recte mo- *I. Cor. 4.* nentibus non obtemperat. *In omnibus uis tuis, cogita illum* uel, ut est in Hebræo, scito illum, hoc est agnosce illius beneficia, si quid prudenter agas, & agnosce illum dirigere gressus tuos, *Vt ne sis sapiens apud te ipsum.* in Hebræo, ne sis sapiens in oculis tuis. totus locus ad commendationem humilitatis spectat. *Time Deum & recede à malo.* Si uis esse sapiens, à principio sapientiæ incipias, nempe à timore Dei: time Deum & declina à malo.

- **SANITAS** quippe erit umbilico tuo, & irrigatio ossium tuorum. *Heb.*
- Sanitas erit umbilico tuo, & irrigatio uel succus ossibus tuis.

Pendet à priori uersiculo, nempe timere Deum, & declinare à malo, erit sanitas umbilico tuo, & irrigatio ossibus tuis. Iuxta simplicem sensum, uidetur umbilicum posuisse, (quod sit in medullis corporis) pro uentriculo & aliis internis corporis partibus, in quibus sanitas corporis maxime spectatur: ossa autem pro exterioribus, in quibus robur & uires consistunt. Sanitas igitur umbilici, est totius corporis optima constitutio, quod ad temperaturam humorum spectat: irrigatio ossium quibus nerui adhærent, & omnium membrorum agilitas, & promptitudo ad opus: tropicās uero, interioris hominis uirtutes, & exteriora opera intelligimus, iuxta Dauidis planctum, Sana me quoniam conturbata sunt ossa mea, & anima mea turbata est ualde. Similitudinem denique ad hunc mo- *Psal. 6.* dum licet explicare: ut sanitas uentriculi totum corpus reddit incolume, sic timor Dei refrenat concupiscentias & libidinem, quæ per umbilicum intelliguntur, & quæ sanitati animæ in iuuenibus maxime aduersantur. Irrigat etiam ossa timor domini, hoc est omnia corporis membra reddit apta & agilia ad uirtutum opera.

- **HONORA** dominum de tua substantia, & de primitiis omnium frugum tuarum da pauperibus. Et implebuntur horrea tua saturitate, & uino torcularia redundabunt. *Heb.* Honora dominum de diuitiis tuis, & de primitiis totius annonæ tuæ, & implebuntur horrea tua saturitate, & musto torcularia.

Tua redundabūt, uel musto torcularia tua defluent, uel denique mustum torcularia au- G
gebunt: Hebræi תבואה substantiam, opes esse uolunt, quibus neque in uictu, neque in uesti-
tu utimur תבואה fruges autem, quæ ex agris, uel prouentus qui ex pecoribus capiuntur,
aut denique fructus qualescunque: hæc omnia domini sunt beneficia, & ex illis, honor
domino est referendus. Et obseruandum est honorē Dei, non solum consistere in humi-
litate confessionis, & cōfidentia in illius bonitate, de quibus supra dictum est, sed etiam
in externo cultu, & rebus corporeis, quas à Deo accepimus, impendēdus est honor Deo,
id quod facere oportet quoties his rebus utimur, & quoties egenis opem porrigimus,
I. Tim. 6. non nostram, sed illius gloriam spectantes, qui præstat nobis omnia abunde ad fruendū. H
Imo qui diuites œconomos suos esse uoluit, suorum uidelicet bonorum dispensatores.
Quod de primitiis additur, ad legem alludit, quæ non qualescunq; fruges, sed de primis
fructibus domino, tēplo, sacerdotibus, & leuitis, offerri iubet, Deut. 26. exēplo Abel, qui
de grege pinguiora mactauit pecora, Gene. 4. Et hodie in noua lege, presbyteri duplici
honore digni habeantur, maxime qui laborant uerbo & doctrina, Timoth. 5. Quos qui-
cunque alit, quod Christi sint ministri, & dispensatores mysteriorum Dei, Deum de suis
substantiis honorat: neque est quod quis timidus dispensator uereatur ne sibi deficient
necessaria, uel ne ad egestatem liberalitate deueniat, præsertim ea liberalitate qua do-
mini honorem querit: Imo hac uia augebis potius tua, solet enim Deus implere horrea,
& augere incrementa frugum iustitiæ. 2. Corinth. 9. eorum qui elemosynas de iustis la-
boribus in Dei laudem largiuntur. Iuxta allegoriam, non solum ex caducis & exteriori-
bus opibus, sed ex talentis animæ cēlitus collatis, liberali quadam dispensatione, & usura
distributis, quærenda est gloria domini, non nostra. Sed reliqua sapientiæ præcepta
prosequamur.

DISCIPLINAM domini, fili mi, ne abiicias, nec deficias cum ab eo K
corriperis: quem enim diligit dominus corripit, & quasi pater in filio com-
placet sibi. Hebr. Disciplinam domini, fili mi, ne respuas, neque moleste fe-
ras castigationem illius: quem enim diligit dominus castigabit, & ut pater
filium castigat, cui bene uolet, uel quem unice diligit.

Superius præceptum propriè ad ditiores spectat, quibus nihil deest, sed hoc quod nunc
tractamus magis ad eos pertinet, qui uel egestatē uel quocunque damno præmuntur,
quæ omnia inter flagella, siue castigationes domini, sunt connumeranda, quocunque
modo, uel occasione nobis eueniant, ut Iobi exemplo docemur, qui in singulis malis à L
Satana inflictis, siue per turmam Chaldæorum, siue denique per uim uentorum, tole-
rantia armatus, consolationem accepit inquieris, Dominus dedit, dominus abstulit: sic
in hoc loco sub castigationis nomine, omnia genera morborum, siue quodcunque ma-
lum huius corporis & temporis, intelligamus: quæ omnia dum uelut è manu domini
porrecta accipimus, æquo animo feremus, ut inquit Paulus, Hebr. 12. Quem enim dili-
git dominus, castigat: flagellat omnem filium quem recipit. In multis offendimus om-
nes, Iaco. 3. Ingratum est fere mortaliū genus, creatoris sui facile obliuiscitur, dum pro-
speritate huius mundi gaudet, cui morbo remedium quærens pius pater, filium ingra- M
tum ad se reuocat, dum nunc egestate, nunc morborum & ægritudinum uarietate, nunc
aliis quibuscunque afflictionibus castigat: quæ omnia, Diligentibus Deum, cooperatur
in bonum, Roma. 8. & ex magna Dei misericordia proueniunt, ac ex paterno plane affe-
ctu, ne cum hoc mundo damnemur: 1. Corinth. 11. ne igitur murmures aut despondeas
animum, à domino castigatus. Notandum est uerbum Hebræum מוסר, unde descendit
nomen מוסר disciplina, utrunque significare, erudire scilicet & castigare, utrumque enim
ex æquo ad patrem amantem spectat: neque cum uulgo putes felicitatem consistere
in prosperitate huius uitæ, in qua difficile est Deum, ut oportet, cognoscere & honorare,
sed potius in Dei castigatione & uexatione, quæ intellectum solet dare, & cognitionem
Dei, quibus in rebus magna est felicitas. unde sequitur

BEATVS

A BEATVS homo qui inuenit sapientiam, & qui affluit prudentia: melior Cap: 31
est acquisitio eius negotiatione auri & argenti, primi & purissimi fructus
eius: preciosior est cunctis opibus, & omnia quæ desiderantur huic non ua-
lent comparari. Hebr. Beatus qui inuenit sapientiam, & homo qui educet
intelligentiam: nam melior est negotiatio illius, negotiatione argenti, &
quàm aurum purissimū prouentus illius: preciosior est unioibus, & omnia
à te desiderata non æquabunt eam.

B Post præcepta quæ nos ad diuinam sapientiam erudiunt, illius laudes decantat sapiens,
ut quæ sola homines fœlices possit reddere, non huius mundi splendor, non opes quas
magno studio quærunt multi, putantes se hac ratione fore fœlices, & in otia tutā rece-
dere. Verum soli fœlices euadunt hi, qui prædictis instructi uirtutibus, pietatis operibus
Dei gloriam quærunt, qui æquis animis aduersa tolerant, tanquam patris disciplinam
amplectentes, tales sapientiam inueniunt; Dei uidelicet filium, qui pulsantibus aperit,
Luc. 11. Imò claustra cordis nostri pulsant, & intrōmitti cupit, Apocal. 3. Solus igitur bea-
tus, qui talem hospitem habet, hic affluet prudentia, siue (ut in Hebræo est) hic intelligē-
tiam proferet de thesauro suo, & egregium prouentum suæ sapientiæ ostendet: cui col-
lata mercatura seu negotiatio, qua argentum coaceruatur & aurum, quamlibet fulgens
nihili æstimari debet: est ipsis unioibus, regum deliciis preciosior hæc sapientia: marga-
rita preciosa, qua inuenta negotiator Euangelicus uendit omnia quæ habet, & emit eam.
Ecce nos reliquimus omnia, & secuti sumus te, inquit prudens negotiator: deniq; quic-
quid optabile, quicquid desiderabile excogitari potest, huic sapientiæ collatum sordescit: Matt. 19.
momentanea enim sunt argentum & aurum, neque uitam prolongare possunt posses-
sorum, imò nec febriculam quidē sanare, ut inquit ille, Non æris acruus aut auri, ægro
to domino deduxit corpore febres. Sed sapientiæ dotes audiamus.

D LONGITVDO dierum in dextera eius, & in sinistra eius diuitiæ & glo-
ria. Viæ eius, uia pulchræ, & omnes semitæ eius pacificæ. Lignum uitæ est iis
qui apprehenderint eam: & qui tenuerint eam, beati.

Ne putes sapientiam de qua loquimur, ullius rei esse indigam, nouit quid humana indi-
geat infirmitas, iam in promptu habet quod quæris. Mortem times, uitam perennem ex-
optas, in dextera sua longitudinem dierum habet: Qui uiuit & credit in me, non morietur
in æternum, Ioan. 11. Immortalis est, mortem superauit: immortalis dextera, immorta-
litate porrigit. Quod si interim opes & gloriam quæras, sinistram extentam considera:
quæ populo Israëlítico terram lacte & melle manantem largita est, insigni honore eam
prouinciam afficiens, cum nō esset alia natio sub cælo, quæ haberet Deos suos appropin-
quantes sibi, sicut Deus noster adest nobis, inquit Moyses Deuter. 4. In Christo sapien-
tia patris, per sinistram, humanitatem possumus intelligere, qua incredibili honore ge-
nus humanum affecit, eam collocans ad dexterā Dei, in quo sunt omnes thesauri scien-
tiæ & sapientiæ absconditi, Collossen. 2. Aliter, dextram & sinistram, euangelium intel-
ligimus & legem. Licet in dextera, cælestia præmia: in sinistra, temporalia intelligere,
quæ nemo nisi sapientia diuina porrigente recipit, dicente eadem: Per me reges regnāt,
Prouerb. 9. Quæ Hebræorum commentarii habent de lege Mosaica, quam sapientiam
appellatam putant in hoc loco: & de dextera, quæ sit uera ex amore obseruatio legis: &
sinistra obseruatio qualiscunque pro præmio temporali, nobis parum arrident. Ceterum
nostræ, hoc est Christianæ sapientiæ, quàm sint uia pulchræ, quæ ad lucem perducunt,
& semitæ, quibus pacem assequimur, quam mundus dare non potest, nemini dubiū esse
puto, qui exitum non exordia rerum considerat. Alioqui arcta est uia quæ ducit ad ui-
tam: uia sapientū sunt præcepta euangelica, iugum uidelicet suaue & onus leue, Mat. 11.
Quod maculas & sordes omnes delet, unde in Hebræo habetur נוקם נוקם uia amœnita-
tis, siue suauitatis, pristinam pulchritudinem, quam in Adam perdidimus, restituentes,

C

aut angelicam potius, neque enim Adam ex ligno uitæ immortalitatem est assequutus, G sed quotquot Christum uia fide tenēt, ex ligno uitæ comedunt, præsertim qui perseuerauerit usque ad finem, nam hic saluus erit. *Qui apprehenderint eam, beati.*) Hebr. Fulcientes eam, tenentes aut sustentantes eam, beatus, uel beatitudine donatus, sup. erit unusquisque, eorum qui sustinet. Et ne quis putet eum de terrena aliqua sapientia loqui, aut Mosaica lege, ut illi uolunt, quæ sequuntur uideamus.

- DOMINVS sapientia fundauit terram, stabiliuit cælos prudentia: sapientia illius eruperunt abyssi, & nubes rore concresecunt. *Heb.* Dominus sapientia fundauit terram, stabiliens cælos per intelligentiam: per scientiam illius, rupti sunt abyssi, & nubes stillabunt rorem.

Magnas laudes sapientiæ audiuisti, audi maiores, quo magis in illius amorem accendaris. Nō est res humanitas inuēta ut philosophi putauerunt, qui ex suis præceptis sapientiam pendere existimabant, & humana industria comparari posse. Sapientia, de qua tractamus, ipso mundo longe est antiquior, ut puta per quam iacta sunt ipsius fundamenta. Mirum in modum disposuit cælos intelligentia: nam uerbum כוון ratione coniugationis Hebraicæ plus aliquid significat quàm parauit, uel stabiliuit. Absolutè per terram omnia elementa, & quæcunque hac mundi parte inferiore proueniūt intelligimus, quorum terra ueluti fundamentum inferius collocatur ineffabili sapientia: ut nunquam de suo moueret loco, ne concusso fundamento corruere uideretur reliquum edificiij. Cælos autem sic disposuit, ut in perpetuo motu nullam neque lassitudinem, neque diminutionem aut dissolutionem paterentur, sed perenni quadam uirtute ubertatem in hæc inferiora transfunderent, neque unquam distillare aut influere cessarent. Dei scientia (quæ à sapientiā nō est diuersa) rupti sunt abyssi ob concaua terræ loca, quibus aquæ, quæ alioqui superficiem terræ tegeant, sunt receptæ, quo liceret etiam homini, & cæteris animantibus uiuere, dicente Deo, Cōgregentur aquæ in locum unū, & appareat arida, *Genes. 1.* K hoc Dei duntaxat sapientia esse factum, coguntur philosophi confiteri, ut qui non ignorant aquæ naturam esse, uniuersam terram tegere, ut aëris naturæ est, uniuersam aquam circuire. Sed scientia sapientissima Cæli subinde distillare solent rorem, ne terra humore destituta sterilis remaneat. Alij per abyssos, intelligunt ingentia flumina, quæ passim per orbem erumpunt. Alij abyssos intelligūt, quos in submersione orbis, nouo quodam impetu, uoluit Deus erumpere. Quod si constat ista non potuisse fieri nisi per Dei sapientiam, per hæc opera usque adeo magna & stupenda, usque adeo firma & solida, cogita quàm magna sit hæc sapientia, per quam facta sunt, quo facilius illius amore capiatis, L & caue ne ulla persuasione humana ducaris, ut credas hæc quæ uides corpora cælestia aliunde habuisse principium, sed reuera habuisse principium à sapientia, ut sequitur.

- FILI MI, ne effluant hæc ab oculis tuis, custodi legem meam atque consilium meū. *Heb.* Fili mi, ne recedant ab oculis tuis, custodi sapientiam & cogitationem.

Hanc de sapientia opinionem caue ne aliquando dimittas ab oculis mentis tuæ, sed dimissa uana sapientia, permanentem & stabilem sapientiam amplectere: hoc enim significat uox תושיה, quæ rursus hoc in loco repetitur, & quæ ab essendo, ut diximus, habet originem. Nam in Hebræo, Custodi sapientiam, & cogitationem: intelligimus dignam hac sapientia, omnia uidelicet per sapientiam esse creata. uerum iuxta nostrum Interpretem: *Custodi legem & consilium*) erit seusus: custodi legem que tradit mundum à Deo creatum. Et consilium meum: quod est, ut quàm optime erga sapientiam sis affectus, eam uidelicet esse preferendam omnibus opibus, unionibus magis preciosam. In potestate illius uitæ longitudinem, gloriam & diuitias, & cætera quæ præcedens lectio continet: huiusmodi inquam cogitationes si animo uoluas, magna assequeris, quæ sequens lectio complectitur.

- A ET ERIT uita animæ tuæ, & gratia faucibus tuis Tunc ambulabis fiducialiter in uia tua, & pes tuus non impinget. Si dormieris non timebis, quiesces, & suauis erit somnus tuus. Ne paueas repentino terrore, & irruentes tibi potentias impiorum. Dominus enim erit in latere tuo, & custodiet pedem tuum ne capiaris. *Heb.* Et erunt uita animæ tuæ & gratia gutturi tuo, tunc ambulabis cum fiducia uias tuas, & pes tuus non impinget. Si dormieris non pauebis, imo dormies, & dulcis erit somnus tuus. Nō timebis terrorem repentinum, neque desolationem impiorum (uel uastitatem ab impiis) cum uenerit. Nam dominus erit fiducia tua, & seruabit pedem tuum ne capiatur.
- B Prius numerauimus magna sapientiæ munera, quæ fortassis ad futuram uitam magis referri debent: audi etiam quanta præsentis uitæ commoda amatoribus suis largitur sapientia: securitatem sane magnam contra omnia huius uitæ pericula, & in primis animæ sanitatem, & uitam, quæ sine sapientia omnino mortua est. Ut animo igitur uiuas & intellectu, & non ueluti pecora hanc uitam transigas, Sapientiæ huius de qua loquimur munus est. Quod in Hebræo legitur erunt uita, exponunt Hebræi, erit fides hæc, mundū uidelicet esse sapientia Dei conditum & prouidentia gubernatum, uita animæ tuæ, nam iustus ex fide uiuit. *Et gratia faucibus tuis erit sapientia.*) Sensus est iuxta interpretationē similis loci, primo capite, torques collo tuo, hoc est, ut gratiam cōferre putatur torques aureus collo suspensus, sic amabilem uitæ ornatum confert sapientia: uel gratia gutturi tuo, hoc est, uerbis tuis, quæ per guttur intelliguntur. Denique erit sapientia uita animæ tuæ, hoc est, alimentum & cibus quo uiuit anima tua: Ego sum panis uiuus, qui de cælo descendit, & dat uitam mundo, cuius gustus per fidem, miram gratiam faucibus digne comedentium tribuit, quantam uero satis norunt, qui in mensa sapientiæ digne recumbunt. Porro in huius uitæ periculis te securum reddet, siue domi maneat, siue peregrè profectus uiam ignotam capias, qua solent multa aduersa timeri, at tibi ne tantillum quidem mali continget, imo ne leuissima quidem pedis offensio: Nam angelis suis mandauit de te sapientia, ut custodiant te in omnibus uis tuis, nequando offendas ad lapidem pedem tuum, *Psal. 90.* Peregrini sumus in hac uita, & sine offensione pedum, hoc est affectuum, non ingredimur per uanitates huius mundi, nisi fide conditoris & prouidentia gubernatoris, quæ sapientia est patris, muniti. Quod si cubitū ibis, quando hostes solent maxime uigilare, insidias struere, tibi quod paueas nihil erit: imo securus dormies, & securissimum somnum capies, custoditus uidelicet à sapientia, quam amplexus es. A quocunque igitur malo, quod siue uigilantibus, siue dormientibus, siue peregrè, siue domi agentibus euenire solet hominibus, te securum reddet sapientia. Iuxta altiore intellectum hæc nō tam de pedibus corporis & somno palpebrarum, quàm de uita uel morte sunt accipienda, aut si mauis de actiua uita & solitaria, quæ negotiis uacua somno comparatur. Alicubi in scripturis, nempe *Can. 5.* Ego dormio & cor meum uigilat, potest & ad somnum mortis referri, qui tranquillus & placidus futurus est his, qui in Dei sapientia spem habent, timentes Deum uidelicet, non eos qui occidunt corpus. *Non timebis repentino terrore, & irruentes potentias impiorum.*) hoc est, non timebis denique, ne ab his quæ mortalibus maxime horrenda occurrent, utputa ab hostili incurfione & impiorum uiolentia, quæ omnia uastare solent ferro & igni, quibus maxime consternuntur animi hominum: ab his omnibus, inquam, securus eris sapientiæ innixus: Cum dominus sit spes tua, te seruabit: quis enim sperauit in domino, & derelictus est? *Et custodiet pedem tuum ne capiaris,*) uel ne capiatur pes tuus, ut est in Hebræo. Iuxta altiore intellectum, in medio laqueorum transis, ut ait alius sapiens, & imprudentibus nobis quasi laquei tenduntur à dæmonibus, quibus pedes, hoc est affectus infirmorum, facile innectuntur, & repente magna uirtutum desolatio fit, & uastitas pudicitia, & integritatis morum. Post egregias sapientiæ laudes & magna præmia, quæ sapientia largitur siue in hac uita, siue in futura, reuertitur sapiens ad id quod paulo superius inceptum.

rat tractare, nempe misericordiae & ueritatis opera, quae in egentibus amicis, & alienis G spectantur. Primo quod ad egenos attinet subdit:

- „ **NOLI** prohibere benefacere eum qui potest: si uales, & ipse benefac. *Heb.*
 „ **Ne** prohibeas bonum ab eo, qui dominus illius est, cum sit fortitudo manus
 „ tuae ut facias.

Ambiguus est Hebraeorum sermo, & multiplicem sensum admittit. Aut enim rem alienam detinere prohibet, aut ne quis unquam alteri sit impedimento, quo minus sit beneficium: aut denique ne ipse detineas egentis bonum, hoc est eleemosynam quae ad eum, H tanquam dominum illius, spectat. quasi non nostra, sed pauperum sunt bona, quae illis largiri possumus & debemus: unde sequitur in Hebraeo, Cum in uirtute manus tuae sit ad faciendum: ut ad singulos priores sensus referatur, Si penes te sit alterius boni restitutio, si in tua potestate sit, egentium necessitati subuenire, siue quenquam impedire quo minus officium praestet. Hunc uersiculum peculiariter ad subuentionem pauperum spectare uolunt interpretes. Sublimior sensus est, si referatur ad doctrinam, ad rectam institutionem ignorantium, quibus ex officio debetur à doctioribus cibus animae, & talis doctrina quae unicuique maxime sit idonea, & quae ad singulos iure quodam pertinere potest, I ne margaritas porcis spargere uideamur, ut ait unus ex Hebraeorum magistris, uolens exprimere uim illius uocis *למנוח*, hoc est domini illius, supple beneficij. Secunda pars misericordiae & beneficentiae ad charos & familiares amicos spectat, quibus nihil negare possumus.

- „ **NE** dicas amico tuo uade, & reuertere, & cras dabo tibi, cum statim possis
 „ dare. **Ne** moliaris amico tuo malum, cum ille in te habeat fiduciam. *Heb.*
 „ **Ne** machineris malum contra amicum tuum, cum ipse habitet confidenter
 „ tecum.

Quod ad amicos & charos sodales spectat, tantum abest ut quicquam illis deneges, K ut ne in craftinum quidem opem deferas, quam hodie postulant, si modo penes te fuerit praestare quod petitur. Quauis ultimam particulam uersiculi, quidam referant ad primam: ut sit sensus iuxta ueritatem Hebraeam: Ne dixeris amico uade, & caetera: neque dixeris, est tibi, quasi contumelia afficiens eum qui petit, dum negas illum egerere ea re quam petit, in loco panis uidelicet lapidem porrigens, Lucae undecimo. Prima pars beneficentiae in amicum, est omnibus uiribus illius uotis annuere: Secunda est, integram saltem seruare amicitiam, nihil amico indignum moliri, illius opinionem de te minime fallere, qui tecum una cohabitatur fretus fide & amicitia tua. Praetereun- L dum non est, quendam ex Hebraeis secutum aliam significationem illius uerbi *תחוש* machineris, sensum uoluisse mitigari, quasi absurdum esset monere, ne quis malum machinetur in amicum, cum hoc tam longe absit ab amici officio, ut summam crudelitatem praeseferat, & proinde *שחש* exponit non moliri, ut D. Hierony. neque machinari, ut nos, sed suspicari. quasi dicat, Ne habeas amicum, qui tecum habitat, suspectum alicuius mali, sed quemadmodum confidenter habitat tecum, ita tu habitabis cum illo cum fiducia, absque suspitione mala. sequatur prudens lector, utram uelit lectionem, mihi prima non displicet. Fideliter colendam amicitiam docet prouerbium. M

- „ **NE** contendas aduersus hominem frustra, cum ipse tibi nihil mali fecerit.
 „ *Heb.* **Ne** contendas cum homine frustra, si non ingesserit tibi malum.

Hec praecedentia misericordiae officia non possunt esse omnibus communia, uidelicet opibus aut doctrina quam plurimos iuuare: quod sequitur ad omnes spectat, nempe neminem iniuria afficere. hoc praceptum caeteris multum dissimile uidetur. Sunt ex nostris interpretibus qui ad fraternam correctionem referunt sensum. Lyranus simpliciter intelligit, quasi bene habeat contendere, si iusta subsit causa: & tamen sunt aliqui Hebraeorum interpretes, non nihil offensi hoc loco, quasi contrarium praceptis Mosaycis, Le- uit.

- A. uiti. 19. ubi legitur: Non queras ultionem: aut, ne memor sis iniuriae ciuium tuorum. Iuxta Cap. 3.
 Hebraicam ueritatem, Non ultionem fumes, neque seruabis odium filiis populi tui. *Leuit. 19.*
 Quam in specie repugnantiam conantur aliqui tollere, dicentes hunc locum sic esse intelligendum: uidelicet, non licere contendere neque litigare, nisi reddiderit tibi malum: & iam qui transgressus est praecipitum, Diliges proximum tuum sicut teipsum, pro inimico habendus est, & talem licet odio habere, sed in longe alium sensum, & meo iudicio magis piuum, uertunt alij Hebraeorum magistri, non litigabis neque facias malum alicui gratis, uel sine causa: si non, supple ita feceris, rependet malum, & ulciscetur se: & haec est usitatissima huius linguae phrasia, ut ante hanc particulam *אל* *אם*, si non, intelligatur aliquid, B ut in iuramenti formam redigatur sermo, ut uerbi gratia, mentiar, mihi ne credas, aut aliquid huiusmodi: sensus tandem erit, si mendax, nisi rependet tibi malum: & haec germana huius loci interpretatio esse uidetur. Sequitur:

- „ **NE** emuleris hominem iniustum, nec imiteris uias eius. Quia abomina-
 „ tio domini, omnis illusor, & cum simplicibus sermocinatio eius. Aegestas à
 „ domino in domo impij, habitacula autem iustorum benedicentur. Ipse de-
 „ ludet illusores, & mansuetis dabit gratiam. Gloriam sapientes possidebunt,
 „ stultorum exultatio ignominia. *Heb.* **Ne** emuleris uirum iniquum, neque
 „ elegeris ullas uias illius. Nam abominatio est domini, peruersus: & cum re-
 „ ctis secretum eius. Maledictio domini in domo impij, & habitationi iusto-
 „ rum benedicet. Nonne cum illusoribus ipse illudet, & mansuetis dabit gra-
 „ tiam? Gloriam sapientes possidebunt, & stulti exaltant ignominiam.

- Post prolixam admonitionem qua filium suum instruxit sapiens, de uariis sapientiae & D misericordiae officiis, quae bonis & malis, amicis & inimicis praestare oportet, quo maiori studio aurem accommodemus, eum non impune euasurum, qui huiusmodi officia negligit, ostendit, inquit, Ne emuleris hominem iniustum & oppressorem, qui rapinis pro tempore ditescunt, qui imperitis & uulgo fortunati habentur, cum illis omnia ex animi sententia succedunt. Caue tamen ne huiusmodi uelis imitari, neque eligas omnes uias eorum, hoc est, ne similis illis esse uelis, neque socium te adiungas uis illorum & moribus. Successus & prosperitas ista non est à domino. Nam dominus execratur & abominatur hanc, quam uulgo foelicitatem putat. Execratur, inquam, omnem peruersum, siue declinantem à lege, quae recta est. Et quauis iudicia Dei sint inscrutabilia, tamen E cum simplicibus sermocinatio eius. *Heb.* Cum rectis secretum eius, hoc secretum, est rectis notum, nempe non idcirco gratum esse hominem peruersum, quod prosperitate gaudeat, neque statim puniatur: imo tanto magis execrabile esse iudicio Dei, quanto foelicio mundo apparet. Neque enim est Dei benedictio, copia rerum male parata, sed ut sequitur in cõtextu, maledictio Dei est in domo impij, tametsi prospera fortuna interim fruatur. Non solum familia, sed etiam conscientiae domus, quae nullum fructum boni operis gignit, maledicta est: ut inquit Paulus, Infidelibus nihil est mundum, sed inquinatae sunt eorum & mens & conscientia, ad Tit. 1. Contra habitationem iustorum benedicere solet F dominus, qui ipsa est iustitia, & unicuique (ut inquit Dauid) reddit iuxta opera sua. Vnde sequitur; Cum illusoribus ipse illudet, dum per irrisionem aut per iocum aliena rapiunt, & rapinis ditescunt, dominus subsannabit eos, uel facillime puniendo, uel irridendos hominibus proponens, ut qui nihil poterunt contra illius potentiam, neque diutius pauperes opprimere, quam à domino permittantur, sed humilibus & mansuetis, qui iniquorum uiolentiis sunt obnoxij gratiam copiosam & caelestia dona largiri solet, quae praesentibus rebus collata, centupli rationem habent. Idcirco amplexanda est sapientia non sequenda uia impiorum, per illam enim gloriam assequeris, per has autem ignominia. *Gloriam*, inquit, *sapientes possidebunt*, uel pro haereditate capient potius, hoc est non ad momentum temporis, sed iure haereditario. *Stultorum exaltatio ignominia*: uel,

ut est in Hebræo, stulti extollunt ignominiam, uel (supple uirum) ignominiosum: & iuxta **G** idioma & phrasim Hebræam, non dicit stulti extollunt, sed stultorum unusquisque extollit, & laudat uirum ignominia dignum.

CAPVT QVARTVM.

VT erudite traditum est à pluribus, primus gradus est ad pietatem & sapientiam, ex animo uelle esse pium & sapientem: & idcirco sapientiæ præcepta tradēs Salomon, subinde hortatur iuuentutem ad studium & amorem sapientiæ, non ignarus quantum ag- **H** grauatur animam corpus quod corrumpitur, quam faciles, quam procliuēs sint ad malum, sensus & cogitatio humani cordis ab adulescentia sua. Iuuentutem ad meliorem mentem renocare, & sapientiæ imaginem ante oculos depingere uehementer conatur, cuius pulchritudinem, ut inquit Plato, si oculis contemplari liceret, uilesceret facile aliarum rerum quamlibet amœnus aspectus. Atqui ut facilius studium sapientiæ & amorem persuadeat, seipsum exemplum proponit, inquit:

VDITE filij disciplinam patris, attendite ut sciatis intelligentiam. Donum bonum tribuam uobis, legem meam ne relin- **I** quatis. Nam & ego filius fui patris mei, tenellus & unicus ante matrem meam. Et docebat me, atque dicebat, suscipiat uerba mea cor tuum, obserua præcepta mea & uiues. Posside sapientiam, posside prudentiam, ne obliuiscaris, neque declines à uerbis oris mei, neque dimittas eam. Dilige eam & conseruabit te. *Hebr.* Audite filij, disciplinam patris, & attendite ad cognoscendam intelligentiam, cum doctrinam bonam dederim uobis, legem meam ne deseratis. Fui equidem filius pa- **K** tri meo, tenellus & unicus coram matre mea. Et cum doceret me, dixit mihi, fulciat uerba mea cor tuum, serua præcepta mea & uiues. Compara sapientiam, compara intelligentiam, neque tradas obliuioni uerba mea, neque declines à uerbis oris mei. Ne dimittas eam & custodiet te, ama eam & seruabit te.

Prius filium suum docuit (inquit Aben Hezra, hoc in loco alienos & iuuentutem omnem, ut pater pro maiore iuxta idioma Hebræorum capiatur: & secundum Rabbinos, admonitio **L** est ad legem Mosaicam diligenter auscultandam. *Audite filij disciplinam patris*) æterni, & auscultate ad sciendum intelligentiam legis, non solum iuxta literam, sed iuxta altiorē sensum, quam cabulā uocāt Hebræi, & quā Moysen in monte accepisse credunt, sed literis non mādassee, imò ueluti per manus à maioribus semper ad minores peruenisse. Quod sequitur, Donum bonum dedi uobis, **M** *דון* donum uel acceptio uerti potest, doctrina etiā alicubi uertitur, ut superius ostēdimus. Et secundum Hebræos, uerba sunt Dei causam reddentis, quare debeant auscultare: nempe quod sana & salubris sit doctrina legis, & proinde relinquenda non est. mihi magis arridet ut accipiantur uerba Salomonis, *Donum bonum dedi* (ut est in Hebræo) uobis, doctrinam bonam dedi uobis, & refertur ad doctrinam sequentem, ut sit præteritum pro futuro. Et ne quis existimet eum præceptorem parum idoneum, aut ignarum, ostendit se à sapientissimo rege Dauide didicisse, & hoc statim à pueritia, quæ est ætas magis docilis. Et proinde mallem uertere particulam **ו**, non per rationalem particulam nam, sed per aduerbium quando, uel cum, & in hoc sensu frequenter accipitur in scripturis. Et erit sensus, Cum essem filius, hoc est paruus apud patrem, uel in ædibus paternis, & cum essem tener, hoc est in deliciis, ac si essem unicus filius apud matrem meam, & tunc statim docuit me pater (nam iuxta proprietatem sermonis Hebraici, qui genere distinguit personas in

A nas in uerbis, non potest aliò referri quàm ad patrem) docuit me pater statim in tenera **Cap. 4.** ætate, & dixit mihi, Suscipiat uerba mea cor tuum, hoc est, memoria tua retineat uerba. Quod si iuxta usitatam significationem capiatur uerbum Hebræum **קח**, quod fulcire uel sustentare significat, erit sensus, Sustentabit uerba mea cor tuum: eritque anallage Hebræis familiaris, qua casum pro casu ponunt: ut, misit in ignem sanctuarium tuum, promisit ignem in sanctuarium tuum: sic, fulciat uerba mea cor tuum, pro fulciat uerba mea cor tuum tenerum & fluctuans: uel, iuxta alium Hebraismum frequentissimum, fulciat uerba, hoc est unumquodque ex uerbis meis fulciat cor tuum. *Obserua præcepta mea & uiues*, pro uiues: nam frequentissimum est in hac lingua, ut imperatiuus ponatur pro futuro. sic enim exponit Dauid Kimhi illum locum, Crescite & multiplicamini, crescit & multiplicabimini: est, inquit, benedictio non præceptum: nam quorsum erat brutis animantibus præceptum dare, aut arboribus, & plantis? Hoc in loco fuerit operæ precium admonere lectorem, quod etiam superius fecimus, Hebræos hunc locum & similia referre ad populum Israëliticum, qui ueluti tenellus & unicus Dei filius, statim post egressum ab Aegypto, legem accepit, uelut in pueritia. De qua lege totum hunc locum intelligunt, intelligunt inquam, per obseruationem legis se uitam assequi, & eius acquisitionem omnibus rebus esse præponendam. Nos multo rectius Dei patris sapientiam, quam in **C** Christo & euangelica doctrina tenemus relucentem, intelligimus: uelut margaritam, cuius gratia euangelicus negociator uadit, & uendit omnia quæ habet, & emit eam atque possidet. Et huic sensui plurimum fauet contextus Hebræus, in quo habemus uerbum **קח** quod emere & possidere significat, si utraq; significationem intelligamus: *Eme & posside sapientiam*, plenior erit sensus, & sapiente Salomone magis dignus, & pendet ex priore uersiculo, *Serua præcepta mea*, ut sint uerba Salomonis, iuxta simplicem sensum, legis iuxta Hebræorum magistros aliquot, aut denique Christi & euangelij iuxta sublimiorem sensum: & uiues, quoniam iustitiam quæ ex lege est, qui fecerit homo, uiuet in ea. Et Christus in euangelio, *Hoc fac & uiues*: Si uis ad uitam ingredi, serua man- **D** data: Luc. 10.

PRINCIPIVM sapientiæ possidere sapientiam, & in omni possessione tua posside intelligentiam.

Sensus prouerbij est, Sapientiæ primam curam habendam, & non ut inquit ille, quærenda pecunia primum est, Virtus post nummos: & uerbum **קח**, cum comparare & possidere significat, hic melius uertitur, Compara uel eme: cui ni fallor alludit parabola euangelica prius citata. quasi dicat, Multi impendunt sedulam operam opibus comparandis, & aliis rebus uanis, tu te totum, & primo impende sapientiæ acquirendæ. Et quanuis donum fit altissimi, ut alibi inquit, tamen fœcordibus non datur, sed eos qui ad fores eius uigilant, fœlices efficit: non solum autem ante alias possessiones acquire sapientiā, quam Solomō rebus omnibus prætulit, sed *in omni possessione posside intelligentiam*, ut nihil uel possidere uelis, uel discere, quod ab intelligentia fuerit alienum. Qui sunt oculatiores ex Hebræis, alios duos sensus huius uersiculi eliciunt: quorum prior hic est: Antequam studio sapientiæ indulgeas & contemplationi, ut nostri loquuntur, quæ in cognitione consistit, da operam ut sapientiam illam quæ in moribus & integritate uitæ consistit, acquiras. **F** *Et in omni possessione* hoc est, etiam si omnes possessiones tuæ essent impendendæ in acquisitione intelligentiæ & sanæ doctrinæ, tamen ne cuncteris, sed posside eam. Alius sensus est, In principio sapientiæ posside, & discite sapientiam ab aliis. Iuxta illud Iaco. Sit omnis homo uelox ad audiendum, & postea eris magis idoneus, ut res omnes cum intelligentia & prudenter tractes, & tu opte ingenio intelligentiam augebis.

ARRIPE illam & exaltabit te, & gloriaberis ab illa cum illam fueris amplexatus. Dabit capiti tuo augmenta gratiarum, & corona inclita proteget te. *Hebr.* Exalta eam, & exaltabit te, honorabit te cum eam fueris amplexus. Dabit capiti tuo multiplicem gratiam, & coronam ornatus dabit tibi.

Pendet à præcedere uersiculo , Ne cūcteris quamlibet magnos uel labores, uel sumptus **G** in acquirenda sapientia impendere: nam uices rependet tibi cum scenore, summis honoribus honorabile te faciet, si exaltaueris eam. Sic enim fere exponunt hoc uerbum Hebræi סלולה exalta eam. Aben Hezra exponit hunc locum per alium locum, Psalm. 68. סלולו לרובב, quo in loco iuxta Septuaginta legimus, Iter facite ei qui ascendit super occasum. Et quanuis hoc uerbum uideatur aliquibus Hebræorum magistris multa significare, tamen iuxta Dauid Kimhi, eleuare significat ubique, & fere intelligitur, uel etiam exprimitur, uia, ut Esa. 62. פללו סלולו המיסלה nos legimus, planū facite iter, sed potius cumulate, & altiore uiam. significat uiam sternere uel aggerem & cumulum ia- **H** cere, consentientibus septuagint. qui hoc in loco legūt, אגגרו את הדרך וסללו. Aggeribus circunda illam: & iuxta hūc sensum exponunt hunc locum Hebræi aliquot, nominatim Leui Bengerson. Si iter facias sapiētiæ, & incedas assidue in lege, honorem tibi conciliabit. Aliter, ut intelligantur omnia hæc esse uerba Dauidis, ad Salomonem filium suum dicentis, Sterne iter sapientia, & fac expeditam & sublimem uiam, ut possit facile uagari per regnum tuū, & ipsa exaltabit te. Quod in Salomone uerissimum fuisse ex illius historia nouimus, qui inter reges, maximos honores est assequutus, quod posthabitis aliis rebus omnibus sapiētiā postulauit, qua Dei populum regeret. Et sapiētia, **I** iuxta ea quæ sequuntur in texto nostro, Dedit capiti illius, tanquam dignissimæ totius corporis parti; additionem gratia: coronam præterea decoris dedit ei sapientia. Et hæc iuxta eos, qui intelligunt Salomonē hæcenus recitasse patris sui Dauidis uerba: quæ sequuntur haud multum dissimilia prioribus, Salomonis sunt præcepta.

AUDI fili mi, & suscipe uerba mea, & multiplicentur tibi anni uitæ, uiam sapientia: monstrabo, & ducam te per semitas æquitatis, quas cum ingressus fueris non arctabuntur gressus tui, & currens non habebis offendiculum. **K**
 „ Heb. Audi fili mi, & accipe uerba mea, & multi erunt anni uitæ tuæ, in uia sapientia: docui te (ambulare) duxi te in semitis rectitudinis, cum ambulaueris non arctabitur gressus tuus, & si cucurreris, non impinges.

Hoc in loco uidetur Salomon, postquam narrauit patris sui admonitionem, sic hortari ad studium sapientia: ut cum factis impiorum conferat probitatem, huius beneficia, & improbitatis difficultatem amplificans, ut urgentissima sit admonitio, in condemnationem stultitiæ humanæ. Homines uidelicet ad sapientiam & intelligentiam natos, tot labores & arumnas sustinere ut impie uiuāt, & recusare per uiam uirtutis incedere, quæ **L** cum sit amœna & iucunda, ad maximos perducit honores. Haud dissimilia sunt, quæ præ manibus habemus, iis quæ prius exposuimus. Quanta pericula morum emineant iuuentuti, probe nouit uir prudētissimus: idcirco non cessat uariis monitionibus & exemplis eadem inculcare: Nempe ut filius quem informadū suscepit, illius uerba & saluberrimam doctrinam amplectendo, malorum hominum improbitatem & exempla pessima subterfugiat, Iterum, *Fili mi, audi & accipe uerba mea.* Beati qui audiūt uerbum Dei, & custodiunt illud, Luc. 11. *Multi erunt anni uitæ tuæ.* Superius enim dictum est, in dextera sapientia esse longitudinem dierum, imò uitam perennem: etiam in hoc seculo **M** studiose uiuentibus, solet prolongari uita. Tene igitur illa uerba. s. quibus ambulare in uia sapientia: docui te: & duxi te, ambulare feci te in semitis rectis. Vel pendet à præcedente uersiculo, ut sit sensus, *Multiplicabuntur tibi anni uitæ,* in uia uel propter uiam sapientia: quam docebo te: & per quam te deducam, ueluti manu apprehensum. Si illa uerba inquam tenueris, cum ambulaueris non angustabitur gressus tuus, imo cures & non offendes. quasi dicat, ne uerearis capeßere uiam uirtutis, quæ lata & expedita & facilis est assuetis, quanuis imperitis uideatur arcta & plurimum impedita, iuxta id quod superius exposuimus, sed in hoc certamine constantia & robore opus est. Nam difficile uidetur admodum prima statim facie iuuenibus, imo fragilitati humanæ, affectus cohibere, per arctam uiam cum paucis comitibus incedere, tot incitamenti & illecebris carnis alio

A trahentibus, nempe à uirtutibus ad uicia, tot exempla malorum hominum proponuntur: **Cap. 4.**
 proinde iterum atque iterum hortatur ne à uia disciplina: declinet ad uiam impiorum.

„ TENE disciplinam, ne dimittas eam, custodi illam, quia illa est uita tua.
 „ Heb. Tene disciplinam, ne languescas, serua eam, nam ipsa est uita tua.

Ne quis putet parui momenti quod agitur, subinde inculcat uitam in his præceptis consistere, & non esse temere dimittendam uiam disciplina:, per quam Hebræi legem Moisaicam suo more intelligunt, nos rectius euangelicam, à Dei sapientia qui Christus est, **B** nobis traditam. קחוהו apprehende, uerti poterat robustus esto, & ualidus, uel robur ferua in disciplina, & ne fueris remissus, aut languidus. nam magnum certamen sustines aduersus hæreticos & Epicureos, inquit quidam ex Hebræorum magistris super hūc locum, hoc est aduersus homines corruptos moribus ac doctrina: neque enim solent huiusmodi minus conari quo in suam sectam pertrahant imperitos, quam conatur sapiens sanam doctrinam instillare, dicens.

NE delecteris in semitis impiorum, nec tibi placeat malorū uia. Fuge ab ea, **C** ne transeas per eam, declina & desere eam. Non enim dormiunt nisi cum malefecerint, & rapitur somnus ab eis nisi supplantauerint. Comedunt panem impietatis, & uinum iniquitatis bibunt. **Heb.** In uiam improborum non uenies, neque incedas per uiam malorum. Desere eam, ne transeas per eam, declina ab ea, & pertransi. Non dormient nisi malefecerint, imo rapitur somnus eorum, nisi corruiere fecerint (alios) comedunt enim panem iniquitatis, & uinum oppressionum bibunt.

D Per semitam impiorum, & malorum uiam, opiniones prauas, & mores corruptos, eorū qui male uiuunt, & peius credunt intelligimus. A quorum consuetudine quam procul abesse hortatur sapiens. Primus gradus est non uenire ad semitam impiorum: secundus est, nō perseuerare in uia eorum: tertius deserere uel recedere procul ab ea. Sic enim interpretatur hoc uerbum פדעוהו David Kimhi, & huic interpretationi quadrat quod sequitur, declina ab ea, & transi, iuxta Hebræum. Non sine causa tot uerbis hortatur à malis hominibus esse fugiendum, sunt enim peiores quàm quisquam credat: imo somno, pane, & uino, rebus ad sustentationem corporis maxime necessariis, nonnunquam præferunt malefaciendi studium. Atqui utinam hoc nostro seculo, minorem huius rei haberemus experientiam: passim reperias, quibus uel pane suauius est, & quouis nectare dulcius, imperitorum animis perniciosissima instillare dogmata: atque illis studiis crebras uigilias & inediam diurnam impertiri. Obseruandum est uerbum תאשר, non ambulabis in uia malorum, posse exponi in alia significatione, nempe beare: quem sensum exprimere uolens interpret nos, nec tibi placeat, uertere ausus est: quasi dicat, neque sequere, neque fœlicem putes eorum uitam, sed execrari potius. Et ad hunc sensum exponi potest uerbum פדעוהו id est, abominare eam, & execrabilem reputa. Quod sequitur, Non dormient,) non solent dormire nisi malefecerint, uel uehemens studium indicat, & consuetudinem, quæ in naturam quodammodo uertitur: quasi in malefaciendo summam uoluptatem habeant. uel potius indicat eos non alia arte uiuere, quàm rapinis & latrocinis aut rerum aut animarum: & huic sensui quadrat sequens uersiculus,

E Comedunt panem iniquitatis,) quasi dicat, hinc uictum sibi parant & necessum habent noctu uigilare, & somnus rapitur ab eis.) in Hebræo rapitur somnus eorum, uel subducit sese somnus eorum. Potest ad amplificationem referri, quod dicit, panem comederunt impietatis, quasi eam habeant malefaciendi consuetudinem, ut in naturam sit uersa, & ea sola sese oblectent. potest denique metaphoricè ad dogmata referri: quasi dicat, uerbo Dei non pascuntur, sed mala doctrina, quasi pane & uino. Et quod sequitur, cōtinenter & affirmatiue legendum est: nisi corruiere fecerint) aliquem, hoc est nisi prostrauerint

aliquem spoliandū, uel offendiculum posuerint alicui, quiescere nō possunt. Miserrimū genus hominū, qui ruina & perditione gaudēt aliena, & qui noctu & tenebris uictū sibi parant. Qui modus uiuendi præterquā quod impius sit, est etiā molestus. Sublimiorem sensum superius indicauimus, nempe si per panem dogmata intelligantur, quæ sedulo aliis propinare studēt hæretici: & iuxta hanc expositionem sequitur.

„ IUSTORVM autem semita quasi lux splendēs procedit & crescit usque
„ ad perfectum diem. Via impiorum tenebræ, nesciunt ubi corruant. *Hebr.*
„ Semita iustorum uelut lux transiēs, & splēdens usque ad robur diei. Via im- H
„ piorum uelut caligo, non nouerunt in quod corruant, uel impingant.

Velut lux diei quæ splendet mane, & paulatim procedens & lucens, uel augens lucem usque ad meridiem: talis est uita iustorum, qui de uirtute in uirtutem progredientes, tandem eo perueniunt, ut de illis dicatur: Tunc iusti fulgebunt tanquam sol. *Matth. 13. Via impiorum tenebræ.*) *Hebr.* tanquam caligo, & non uident malum in quod impingunt. Qui ambulat in tenebris nescit quo uadit, *1. Ioan. 2.* Per lucem legem intelligunt *Hebræi*, nos Christum, qui est lux huius mundi, quem qui male agunt, fugiunt, ne- que ueniunt ad lucem ne arguantur eorum opera. Contra uia iustorum qui in Christum credunt, in dies clarior scripturarum intelligentia procedit, uelut per speculum in ænigmate, donec tandem ad meridiem perueniatur, quæ uesperam nescit: tunc enim facie ad faciem cognoscam sicut & cognitus sum, *Cor. 13.* Prouerbiū significat uitam studiosam esse expeditam, & sine periculo. Malorum uero conuersationē, quæ iucunda uidetur his qui nihil sapiunt præter carnem, esse amaram, periculis & offendiculis plenam. hoc enim significat quod dicit, Nesciunt ubi corruant. quasi dicat, semper periclitantur, & perditio eminent illis.

„ FILI MI, ausculta sermones meos, & ad eloquia mea inclina aurem tuā.
„ Ne recedāt ab oculis tuis, custodi ea in medio cordis tui. Vita enim sunt in-
„ uenientibus ea, & uniuersæ carni fanitas. *Hebr.* Fili mi, uerbis meis attende,
„ & eloquiis meis inclina aurem tuam. Ne effluant ab oculis tuis, obserua ea
„ in medio cordis tui. Nam uita sunt inuenientibus ea, & uniuersæ carni
„ illius fanitas.

Quanta difficultate sanā & salubrē doctrinā admittāt iuuenes, imo fragilitas humana, L
haud ignarus Salomon, crebras admonitiones admiscet, & ueluti somnolentos excitat. Et quoniā quæ dicturus est, uitā conferunt & fanitatē, (quæ duæ res opinione hominū sunt maxime) maximopere sunt auscultanda. Auriū oculorū & cordis fit mentio, quod his tribus potissimum ad cognitionem perueniamus. Quæ membra si malis artibus aut dogmatibus sunt imbuta, salubrem doctrinam facile non admittunt. audiendus est igitur summo studio sapiens, & firma memoria ac sincero corde sunt retinenda illius præcepta, si uel anima perpetuo uiuere, uel interim hac mortali carne ualere cupimus. Primum est aures habere ad audiendum, secundum cauere ne effluant (sic enim in *Hebræo* M legitur) ab oculis, hoc est crebra memoria ruminare oportet, & oculos mentis non deflectere ad huius uitæ illecebras, à quibus hæc præcepta reuocant, tu si alio cogitationes & desideria trahas, statim uerba sapientiæ obliuioni tradis. Habeant præcipuum locum inter cætera, quæ animo reuoluis, medio & dignissimo cordis loco seruentur, ut undecūque insurgentes, & animum oppugnantes, cupidines malas repellant, ac claustris & penetralibus procul eiiciant: quo uerba uitæ retinens in corde, cælestem uitam agas in terris, quam corporis fanitas plerunque comitatur, & morbi carnis ex animi uitiiis fere pullulant, dicente Christo: Noli amplius peccare, ne quid deterius tibi contingat, *Ioan. 5.* Sed quæ tandem sunt illa uerba tanto studio audienda, sequens sermo declarat.

A OMNI custodia serua cor tuum, quia ex ipso uita tua procedit. Remoue à *Cap. 4.*
„ te os prauum, & detrahentia labia sint procul à te. Oculi tui recta uideant, &
„ palpebræ tuæ præcedant gressus tuos. Dirige semitas pedibus tuis, & omnes
„ uia tuæ stabilientur. Ne declines ad dextram, neque ad sinistram, auerte pe-
„ dem tuum à malo. *Heb.* Præ omni custodia, custodi cor tuum, nam ab ipso
„ sunt exitus uitæ. Remoue à te peruersitatem oris, & prauitatem labiorum fac
B procul à te. Oculi tui in rectum prospiciant, & palpebræ tuæ incedant ante
„ te. Pondera semitam pedis tui, & omnes uia tuæ dirigentur.

Et alia iuxta interpretem nostrum. Hæc sunt uerba medio cordis, & imo pectore repōnenda, in quibus, cordis, linguæ, oculorum, & pedum, magnam curam habendam esse significat. Primū ex his uersiculis uertere possumus, in omni custodia, uel per omnē, ut litera *ממ* mem, pro *בית* beth ponatur: Sed melius, meo iudicio, litera *ממ* mē cōparationē indicat. quasi dicat, Præ omnibus rebus, quas oculatissime seruare solemus, oportet cor & animam seruare, ne uel errore ullo inficiatur, uel ad uitia declinet. Nam prauum est cor hominis, & inscrutabile, & suapte natura, nisi gratia dei præueniat, ad malum reuoluitur: undique obsessum facillime expugnatur ab aduersario, qui tanquam leo rugiens, circuit quærens quem deuoret, *1. Pet. 5.* Porro quicquid est in hoc mūdo, aut est concupiscentia carnis, aut cōcupiscentia oculorum, aut superbia uitæ, *1. Ioan. 2.* Quæ omnia bellum gerunt aduersum nos, & animæ nostræ fores obsident, castrūque rationis expugnare conantur. Vigilandū est igitur, nam nescimus qua hora fur uenturus sit, *Matth. 24.* O si paulo diligentius cogitare uelimus, quanta pericula, quanta mala nobis imminēant, & insidiantur animabus nostris. Porro quā facile uincimur, quā nullo negotio huc & illuc impellimur, in quanta peccatorum baratra sæpe detrudimur & collabimur, dum omnia potius meditamur quā salutem animæ, non sine causa à sapientissimo Salomone dictum esse uidebitur, *Omni custodia custodi cor tuum:* ut à quo (ut est in *Hebræo*) exitus uitæ procedunt. A corde, quod primum animatur iuxta *Physicos*, in reliquos sensus & partes corporis, uita defluit: & proinde nisi cōualescat cor, languescunt cætera membra. Quod in corpore fieri uidemus, idem in animo cogitare oportet, qui si capiatur ab illecebris, si captius ducatur quocunque genere uitiorum, de salute penitus desperatur: nullam uirtutem, nullum opus bonum, ibi poteris expectare. Atque hactenus de custodia cordis, quæ ut facilius fiat, summa cura habenda est aliarum corporis partium, & in primis linguæ, oculorum, & pedum. *Remoue à te os prauum*) quanuis *Hebræi* exponant de ore nostro, quo peruersitatem loqui prohibemur, tamen de alieno intelligi potest, secundum *Psal. 100.* Detrahenti secreto proximo suo cum hoc non edebam, ueritas recta, falsitas peruersa, labia peruersitatis. Locus non est dissimilis *Paulino* præcepto, Propter quod deponentes mendacium, loquimini ueritatem unusquisque cū proximo suo, & omnis sermo malus de ore uestro non procedat, *Eph. quarto.* Et perfectus est uir qui non offendit in uerbo, *Iaco. 3.* Nihil mobilius, nihil inconstantius lingua, Quis est homo qui uult uitam, & dies uidere bonos? prohibeat linguam suam à malo, & labia sua non loquantur malum, *Psal. 33.* *Hebræorum* aliquot satis docte referunt custodiam cordis, ad custodiam animi, os uero rectum ad confessionem oris. Corde creditur ad iustitiam, ore autem confessio fit ad salutem, *Roma. decimo.* Porro quod sequitur, *Oculi tui è regione, uel in rectum prospiciant,*) ad uirtutis studium referunt, quæ inter duo extrema consistit, & priusquam opus aliquod aggrediaris circumstantias rerum, & actionum cognoscere oportet. Oculus animæ iudiciū indicat, iuxta illud, Si oculus tuus fuerit simplex, totum corpus tuum lucidum erit, *Lucæ undecimo.* *Et palpebræ tuæ recte dirigant*) scilicet intuitum coram te: eundem sensum habet, nempe syncerum in rebus habendum iudicium, ne quid in studio uirtutum, uel cursum remoretur, uel in diuersum trahat: sed ut per patientiam curramus ad propositum nobis certamen, aspicientes in authorem fidei, & consummatorem Iesum, qui proposito sibi gaudio sustinuit crucē,

COMMENT. R. BAYNI LIB. I.

confusione contempta, atque in dextra sedis Dei sedit, Hebr. duodecimo. Hic tandem G oculos mentis dirigit recte, qui caelestium rerum amore, ex æquo prospera & aduersa huius mundi contemnit, ex hac sincera rerum æstimatione, & æquissimo oculorum intuitu, facile erit dirigere semitas, siue ut est in Hebræo, *librare gressus pedum*) affectionum pondera æquis bilancibus trutinare. Pedes affectus indicare nemo ignorat, qui uel mediocriter in sacris literis uersatus est, qui ad uitam recte, uel secus gubernandam plurimum momenti habent: trahit enim sua quæque uoluptas. Monet igitur sapiens, ne affectibus nimium indulgeas. Quod si nihil amplius quàm quod æquum est, & quod ratio mentis exigit, tribuas affectibus, omnes actionum & officiorum semitæ facile dirigetur. H *Ne declines ad dextram neque ad sinistram*) hoc est, neque prosperis, neque aduersis rebus succumbas, uel neque amicorum studio, neque inimicorum odio, nimium tribuas. His metaphoris sacræ scripturæ admodum familiaribus, habes saluberrimam sapientis doctrinam: quæ cor, os & oculos, pedum denique gressus exornat, & in uirtutum semita ad destinatum scopum dirigit, hoc est, perfectam rerum diuinarum ac humanarum cognitionem, quam sapientiam etiam philosophi prophani, uocant: tametsi illis desint oculi, quibus absq; omni obliquitate decernant. & idcirco, Dicentes se esse sapientes, stulti facti sunt, Roma. i. Cum, quod uera sapientia dicitur, non sicut Deum glorificauerunt. Salomon igitur ab huiusmodi fucata sapientia filium suum reuocans, sub accommodatissimis legitimæ uxoris, & scorti metaphoris, in exordio capitis sequentis diligenter admonet, ne sapientia ingenua relicta, quæ fortasse iuuenili animo duriuscula uideatur, adulterinam illam quamlibet blandam amplectatur: nam fucata illa blandicies tandem ad perniciem tendit. Sed ipsum Salomonem loquentem audiamus.

CAPVT QVINTVM.

Illi mi, attende ad sapientiam meam, & prudentiæ meæ inclina aurem tuam, ut custodias cogitationes, & disciplinam labia tua conferuent. Hebr. Ad custodiendas cogitationes, & scientiam labia tua seruabunt.

Ad moralem philosophiam inuitat, cuius difficilis & morosus auditor est iuuenis, ut supra diximus, & proinde excitat auditores crebris huiusmodi clausulis, inquiens: *Fili mi, ad sapientiam meam attende.*) in Hebræo non simpliciter dicit attende, sed cum emphasi, summo studio, & diligenter attende (energiam huiusmodi in Hebræo uerbo habemus) intelligentiæ meæ libenter aurem accommoda, cuius præcipua pars est, ut omni custodia animam serues à cogitationibus malis, & sapientiæ meæ repugnantibus. Cogitationum prima habenda est ratio, & primo concipienda est in animo per prudentes cogitationes hæc sapientia, per quam Hebræi legem Moyfi intelligunt, nos euangelicam, cuius scientia, cogitationibus & labiis, hoc est fide & confessione seruanda est. Aliter, sapientia Salomonis, & scientia recte intelligitur, quam partim audiuiimus, partim mox audiemus: nam admonitio ad ea quæ sequuntur referenda uidetur, de muliere fallaci cauenda. M

NE INTENDERIS fallaciæ mulieris, fauus enim distillans labia metreticis, & nitidius oleo guttur eius. Nouissima autem illius amara quasi absynthium, & lingua eius acuta quasi gladius biceps. Pedes eius descendunt in mortem, & ad inferos gressus eius penetrant. Per semitam uitæ non ambulant, uagi sunt gressus eius, & inuestigabiles. Hebr. Quauis fauum distillent labia alienæ, & oleo lenius sit palatum eius, tamen nouissimi eius amarum ut absynthium, acutum uelut gladius. Pedes eius descendunt ad mortem,

tem, ad infernū gressus qui eam sustentant. Viam uitæ forte ponderabis: mortæ sunt uitæ eius, non cognosces. Cap. 5.

Ex septuag. non ex Hebræa ueritate sunt hæc uerba, nepe, Ne intederis fallaciæ mulieris, *μη περιερχο φάλην γυναικί.* Qui ni fallor offensus hac particula rationali *μη*, nam: Nam fauum distillant, cum nihil præcesserit cuius rationem redderet, aliqui d' suppleendum putabāt: Nos non citra doctissimorum auctoritatem aliter uertendo, nempe (quauis distillent) uoluimus huic incōmodo occurrere, quauis alioqui recte refertur hæc clausula, Nā labia alienæ distillabunt, ad id quod proxime præcessit, nempe, Labia tua scientiam seruabunt, ne sup. decipiaris blāditiis, nam labia alienæ & quæ sequuntur. Per alienam cuius tam blāda sunt labia, ut uel fauo mellis cōparari possint, alij inanem & infrugiferam philosophiam, alij hæresim, alij denique carnis illecebras intelligunt. Potest locus iuxta sensum historicum, de insano muliercularum amore & libidine, non inepte intelligi. Hæc omnia sapientiæ Dei uel ex diametro pugnant, quem in Salomone loquentem audimus, cū dicat, Attendite sapientiæ meæ, non deliciis carnis, nec uoluptatibus huius uitæ, non opibus cumulandis, non honoribus, quæ ex mundana sunt sapientia & carnalibus in rebus statim mira nonnunquam amœnitas offertur, quæ uideatur uel fauo, uel oleo, quod sine strepitu & stridore defluit, conferenda. Quasi diceret Salomon, Impudens iuuentus deliciis seduci solet, tu mi fili, exitus rerū, non initia perpende. Omnia amœna, omnia iucunda nobis pollicetur caro: cuius desideria si sequamur, postrema illius quouis absynthio amariora experiemur. Fæces enim peccatorū, & uermem conscientie post mundanas uoluptates relinquit. *Lingua eius acuta uelut gladius biceps:*) hoc est, tentationes sunt uehementes, quibus ad uoluptatem trahimur, quouis gladio utrinq; acuto magis lacerant, ac cruentant animum, rebus impudicis & inhonestis deditum. *Cuius pedes ad mortem properant.*) Miserrima conditio eorum qui brutam & uoluptuariā agunt uitam, qui desiderijs & affectibus ueluti pedibus ad mortem animæ descendunt: & qui sequuntur gressus huius mulieris à uera sapientia alienissimæ, ad infernum trahuntur, unā cum epulone euangelico, Luc. 16. qui cum nihil aliud quàm genio & carni indulgeret, extraneam mulierem, uidelicet amplexatus, sepultus est, & cætera. Per semitā uitæ non ambulant, uiam arctam & parum tritam pedes carnis non frequentant, sed latam uiam quæ ducit ad perditionem. *Vagi sunt gressus eius.*) uoluptatis & desideriorum carnalium uarietatem, & inconstantiam significat. Quod si cui magis arrideat ista deflectere ad doctrinam à recta fide & sapientia euangelica alienam, quæ blanda solet esse, & Turcarum more multa carni tribuere, suo utatur quisque iudicio. Vltimus ex his uersiculus longe aliter se habet in Hebræo, ut ex nostra uersione patet. Abē Hezra putat aliquid deesse ad plenū huius uersiculi sensum, & supplet ad hūc modū. Semitā, n qua uita reponitur, si forte ponderaueris, ab illa semita moti sunt, qui sequuntur gressus illius extraneæ. uel uia illius remota est ab illa uia uitæ, non cognosces:) quasi dicat, nulla est similitudo inter uiam uitæ, & uia huius alienæ. Alius sic, Ne pōderaueris uias illius, quasi ex illis possis eligere semitam uitæ: nam omnes uia illius mouēt (ut est in Hebræo) producunt ad mortem, & nihil habent commercij cum uita, neque poteris ex illis quicquā boni elicere. Alij non ad externam mulierem, sed ad legem referunt, & ad uerā sapientiam: Semitā uitæ, quā uera sapientia tradit, si forte pōderaueris, ut intelligas, uia illius motæ sunt, & longe à sensibus humanis absunt, neq; possunt priuato iudicio, & iuuenili animo ponderari neque cognosci. Non cognosces quauis ponderaueris, sed spiritu Dei opus est. Neque uoluntate humana allata est aliquando prophetia, sed spiritu sancto inspirati locuti sunt sancti homines, 2. Petri. i. Leui Bengersō sic, Si cogitaueris, & sit spes ut ponderes semitam uitæ, ut dirigaris ad eam, certe longe recedendum est à uis alienæ, quæ omnino remotæ sunt à uis uitæ, & non poteris scire illas: hæc ille. Locus est difficilis, ut in Hebræo habetur: utcunque, sensus bene quadrat, si legantur hæc uerba, ne forte ponderes, uel si forte ponderaueris, per parenthesis: & erit sensus, A semita uitæ (ne forte ponderaueris aut cogitaueris aliquid boni ex illis) uia huius externe sunt re-

motæ, non cognosces aliquid sup. bonum uel honestum in illis, quantumuis dulcia & G
amœna uideantur uerba illius, quibus ad mala pertrahuntur homines. David Kimhi
per interrogationem, uel admirationem legendū putat: & ad mulierem alienam refert
uerbum Hebræum **תפל** quod est ambiguum, & uel secundæ uel tertiæ personæ intel-
ligitur. Et erit sensus iuxta eum, Viam uitæ, num forte ponderabit? quasi dicat, putas ne
fore, ut ponderet uel expendat gressus suos? nequaquam, & cætera.

• NVNC ergo fili mi audi me, & ne recedas à uerbis oris mei. Lōge fac ab ea
• uiam tuā, & ne appropinques foribus domus eius. Ne des alienis honorem
• tuum, & annos tuos crudeli. Ne forte impleantur extranei uiribus tuis, &
• labores tui sint in domo aliena. uel, & substantiæ tuæ sint in ædibus alienis.
• Heb. Sed nunc filij audite me, & ne declinetis à uerbis oris mei. Et ne prope
• accedas ad portam domus eius. Ne forte dederis alienis honorem tuum, &
• annos tuos crudeli.

Aequum est ut filij adhuc rerum imperiti patri obediāt, & à maioribus natu doctrinam
capiant. Nullis igitur technis aut fraudibus uel blanditiis illecti, recedatis à uerbis oris
mei, moneo iterum atque iterum, ut unusquisque uestrum quàm longe absit ab hac ex-
tranea muliere, quæ cum sapientia nihil commercij habet: siue externum hominem &
1. Cor. 2. animalem, qui non sapit quæ Dei sunt, intelligas, hoc est eam animæ portionem & po-
tentiam, quam cum brutis habemus communem: siue hèresim, ut diximus, aut eam phi-
losophiam quæ Dei sapientiæ aduersatur: siue denique iuxta literam, mulierem adūlte-
ram, & impudicam, quæ iuuenibus maximam cladem uirtutis, & honestatis morum, fo-
let afferre. De his omnibus ueluti malorum omnium una matre, & una extranea mu-
liere licet intelligere quod dicitur, *Longe fac ab ea uiam tuā.* noli uel in publica platea, cū
aliena hac muliere incedere: aut potius, quam plateam frequentare noueris eam, tu de-
clina, tu per aliam quàm remotissimam incede, neque unquam ad fores illius accedas. K
Mulum est hac imbutum esse opinione iuuenem, usque adeo pestiferam, usque adeo
impudicam esse hanc mulierem, ueræ sapientiæ inimicā, ut obuiā habere, uel ædes illius
conspexisse sit nephas. Neque enim aliud satis efficax remedium imperito iuueni adhi-
beri potest, nisi ut quàm longissime fugiat impudicam mulierem, & hæreticam prauit-
atem: Fugite fornicationem, inquit Paul. 1. Cor. 6. ne uictus & succumbens carnis de-
sideriis, dederis robur tuum, non rebus honestis, hoc est, non sapientiæ neque uirtutum
studiis, quibus ut incumberes, ingenij uires accepisti, sed has dotes alienis impertias, nō
domesticis. quasi diceret, In paternis ædibus honorem es assecutus, & ingenij uires & L
corporis dotes, & animæ à pietissimō patre, qui egregiam substantiæ portionem tibi
largitus est, quam peregre profectus & luxuriose uiuendo, cum filio prodigo, & hoste
humani generis, uideris honorem tuum alienis, quantum in te est, largiri, patrem dede-
core afficere. Vel, alienis honorē dare, est honorem amittere, dum rebus uel hominibus
alienis à sapientia inferuis: uel denique honorem in repub. tibi debitum amittere, &
aliis facultatē occupandi præbere, dum relictis honestis artibus, meretricio uacas amo-
ri, & annos tuos, hoc est iuuentutis tempus, quo nihil habes pretiosius, dare crudeli, hoc
est infensissimō humani generis inimico, dum uni ex ciuibus externæ ciuitatis adhæ- M
rens, ad siliquas porcorum adigeris. Si simplicem literam malis sequi, intelligens Salo-
monem suum filium deterrere ab illicitis mulierū amplexibus, sic habe: Qui legitimo
coniugio contempto cum fornicaria uiuit, non legitimis liberis procreandis uires insu-
mere uidetur, & preciosum tēpus quod suis educandis & erudiendis oportuerat impen-
dere, totum crudelis mulieris imperio largitur: suis ædibus uacuis relictis, omnes opes in
alienas cogitur transferre. Nā sunt ex Hebræis, qui per annos opes, quas annis antea
cumulasti, aut uitam ipsam quam crudeli marito adulteræ cogitur dare, aut crudeli sen-
tentiæ iudicis, qui iuxta præscriptum legis adulteros condemnat: atque ita tandem sera
pœnitentia ductus, quod doctrinam meam spreueris, ad hunc modum frustra conque-
ri cogaris,

A ri cogaris, ut sequitur

• ET GEMAS in nouissimis, quando consumpseris carnes tuas, & corpus Cap. 5.
• tuum. Et dicas, cur detestatus sum disciplinam, & increpationibus non ac-
• quieuit cor meum: nec audiui uocem docentium me, & magistris non in-
• clinauit aurem meā. Pene fui in omni malo, in medio ecclesiæ & synagogæ.
• Heb. Et rugias in nouissimis tuis, cum consumpta fuerit caro tua, & corpus
• tuum, & dicas quomodo odio habui disciplinam, & increpationem spreuit
B cor meum, & non audiui uocem doctorum meorum, neque inclinauit præ-
• ceptoribus meis aurem meam? Parum aberat quō minus fuero in omni
• malo, in medio ecclesiæ & congregationis.

Quid superest, cū honore, uiribus & opibus te destitutum cernis, cū tempus tuum
male collocatum, neq; ullum ex laboribus fructū te consequutum esse uides, sed ad ege-
statem, ad inediam te redactum, imō consumptam esse æratem, carnem emarcuisse, cor-
pus effœtum, uiribus destitutum, animam uirtutibus & bonis artibus ac sapientia peni-
tus uacuam (quæ mala contingere solent his, qui iuuentutem luxu & libidine corrup-
punt) Quid superest (inquam) nisi ut gemas in nouissimis, uel iuxta Hebræum, rugias,
atque dicas, Cur detestatus sum disciplinam? Quare nō obtemperauit optimi patris mo-
nitionibus? Quare disciplinam exosam habui, sequutus mulierem extraneam? Quare
nolui audire uocem doctorum, neque præceptoribus aurem accommodare uolui? ne
uocem quidem doctorum meorum potui audire, tantum aberat ut parerem bene mo-
nētibus. Futurum est fili, ut huiusmodi pœnitentia, sed sera, post hanc uitam ducaris, ni-
si sup. statim admonitus, pericula prius intelligas, quàm experiaris, & sup. prius quàm
dicas, Fere fui in omni malo, parū aberat quin funditus perierim: non inter infideles &
hostes fidei, imō in medio ecclesiæ, & in congregatione fidelium. Hic uersiculus nempe,
D Fui in omni malo, aliter ab omnibus fere exponitur, nihil subaudiendo, sed ut sit oratio
continuata patris, qui recitat & ob oculos ponit filio, quid olim dicturus sit, si amoribus
extraneæ captus, disciplinā spreuerit: nempe dicturus est (inquam) Pater, illa quæ præce-
dens sermo complectitur, & illud, Pene fui in omni malo, propemodum incidi in ex-
traneam calamitatem. Sed hæc expositio reddit locum difficilem, & superioribus fere
contrarium. Nam qui iam factus est se periisse funditus, quod ad honorem, hoc est ani-
mam spectat, quod ad corpus & fortunas, quomodo quadrat, ut dicat, se fere incidisse in
omne malum? Huic igitur difficultati, triplici expositione occurrimus. Quarum prima
E est, quam attulimus, uidelicet ut sint uerba patris ex sua persona loquentis, & hortantis
filium, non amplius recitantis quid olim dicturus sit filius, & ut subaudiantur hæc uer-
ba, Melius est fili ut dicas, resipiscens tempestiue, & periculum uidens: Fere incidi in hæc
omnia mala, auulsus de medio ecclesiæ, & piorū hominū cœtu. Secunda expositio erit,
ut intelligatur pater recitare uerba filij, quæ dicturus est in hac uita, & in ultima senectute
uiribus destitutus, & ad paupertatem & miseriam huius uitæ redactus, tandem dictu-
rus (inquam) quæ superius recitata sunt, temporaneam uidelicet luens pœnam, gratula-
tur, sibi quod gehennam euaserit, quam intelligit dicendo: Pene fui in omni malo, &
F uix supplicium æternum, quod omnibus malis peius est, effugi. Tertia deniq; expositio,
quæ mihi uidetur contextui maxime quadrare, erit. Si exponamus dictionem **וַיִּרְגַּז**, nō
fere, ut in uersione uulgari habetur, uel parum absuit, ut cæteri interpretes, sed breui, ut
ad tempus referatur, ut Psalmo 20. eandem dictionem legimus uersam, Cum exarserit
in breui ira eius. Vox ipsa Hebræa **וַיִּרְגַּז** parum uel modicum significat, cui annectitur
hoc in loco litera similitudinis **כִּי** caph, id est sicut, uel quasi, & ad modicū tēpus referē-
do, ex præcedentibus duobus uersiculis optime pendet hic tertius sequens: ut sit sensus,
Quomodo non auscultauit uocem doctorū, & car. quomodo tā breui & quasi modico tē-
pore fui, pro incidi, in omne malum, ut puta bonis omnibus spoliatus, animæ & corpo-
ris, externisq; rebus, idque in medio ecclesiæ & cœtus: quasi dicat, nec monitiones præ-

ceptorum, neque exempla bonorum, quibuscū unā uixi, mihi profuere. Abraham Ben G
Hezra uerbum prateritum pro futuro exponit, ut sit sensus, Breui ero in omne malum:
quæ quidem expositio omnem tollit sermonis ambiguitatem. Sunt denique (ne quid
omittamus) qui omne malum pro malo culpæ accipiunt. quasi dicat, Pene commisi om-
ne nephas: quorum sententiæ non subscribo, quod in præcedentibus fiat sermo dūtaxat
de miseris in quas fatetur se incidisse.

• **BIBE** aquam de cisterna tua, & fluenta putei tui. Diriuentur fontes tui fo-
• ras, & in plateis aquas tuas diuide. Habeto eas solus, nec sint alieni participes **H**
• tui. Sit uena tua benedicta, & lætare cū muliere adolescentiæ tuæ. Cerua gra-
• tissima, & gratissimus hinnulus. Vbera illius inebrient te omni tempore, &
• in amore illius delectare iugiter. *Heb.* Bibe aquas de cisterna tua, & fluenta
• de medio putei tui. Diuidentur fontes tui foras, in plateas riui aquarū. Erunt
• tibi soli, & non alienis tecum. Erit uena tua benedicta, & lætaberis de uxore
• adolescentiæ tuæ. Damula amorū capreaque gratissima. Vbera eius inebria-
• bunt te omni tempore, in amore eius errabis iugiter. **I**

Alienæ mulieris amor ad quantas miseras adolescentes perducatur audiuius, in quas ne
filius sapientis incidat, honorabilis connubij & immaculati thori, Hebr. 13. laudes profe-
quitur. Omnia iucundis & aptissimis metaphoris adūbrans, quæ tametsi à plerisque; trāsfe-
rantur ad sensum sublimiorē, ut puta ad sapientiæ studiū, uel ad cælestiū rerū amorē, &
sapientiā euangelicā: nihilominus tamen sapienti Salomoni res indigna non uidebitur,
neq; illius instituto alienū (dum filiū instituit) utranq; uitā depingere: nempe eorum qui
spreto legitimo coniugio, impudice & libidinose uiuunt: & eorū qui liberorū amore &
posteritatis, castitatē coniugalē sequuntur: nam harum rerū cura iuuenū animos statim
solicitari, quis ignorat? Atqui quā necessaria sit, sana, & salubris, his de rebus institutio,
ut uel cū Paulo persuasum habeant omnes, Bonū esse mulierē non tangere, 1. Cor. 7. aut **K**
cum non omnes capiunt hoc uerbū, eundē audiant detonantē: Adulteros & fornicarios
perdet Deus, ut unusquisq; donū suū amplectatur, & nō quod hodie, proh dolor, passim
fieri uidemus, unusquisq; ad alienas, uelut equus, hinniat uxores, Hier. 5. ut hic omittam
aliā fuisse sub lege, aliā sub euangelio uiuendi rationē: illa enim in seruitutē, hæc in liber-
tatē generat. Salomon utrisq; scribēs, & utriusq; tēporis homines erudiens, sic sermonem
temperauit, ut & nobis quadret, quibus figura huius mundi transit, ut iā qui uxores ha-
bent, sint tanquā non habētes: & illis, quibus summū opprobrium fuit sterilitas. Nos li-
teralē siue historicū, hoc est crassiorē, sed magis necessariū prosequimur sensum, altiorē **L**

1. Cor. 7.

subinde nostro more subindicantes. *Bibe aquam de cisterna tua.*) Honestissimis uerbis scri-
pturarū more, cōiugij opus & legitimā carnalē copulā indicat, quæ ut cisternarum aquæ
& puteorū scaturientiū, pura & casta esse debet, absq; omni luto zelotypiæ, aut infani a-
moris ebrietate. Recte aquis limpidissimis conferuntur nuptiæ, quod & stultū amorē ex-
tinguant, & quod nō nisi per aquas fertilitas prouenit. Quemadmodū enim cælitus irri-
gata tellus, fructū cuiusuis generis copiosissimā profert messem: sic ex honesta maris &
fœminæ copula, suauissima liberorū pignora, aut potius populorum nationes creuisse &
inundasse uidemus, qui uel scaturientibus aquis merito comparari possunt. hinc illud **M**
quod sequitur, *Diriuentur fontes tui foras, & in plateis aquas tuas diuide:*) uel per plateas di-
uisiones aquarum, ut est in Hebræo: quasi dicat, Si pro conditione carnis muliebres am-
plexus concupiscas, non alia de causa opus coniugij exerce, nisi ut è tuis ædibus libero-
rum turba, ueluti fontium scaturigines diriuentur foras, qui uicos & plateas ciuitatis
tuæ repleant, ex quibus ingēs solatiū & fœlicitatē capias, ut quos uere tuos esse noueris,
nempe ex castissima cōiuge procreatos, non ex aliena muliere aut fornicaria, quæ alie-
nos filios tibi fortassis obtruderet. *Erit uena tua benedicta, fœcunda coniunx, & benedictioni-
bus uteri fœlix*) de qua merito dici poterit Dauidicum illud Psal. 127. Vxor tua tanquam
uitis fructifera in lateribus domus tuæ, Filij tui uelut nouellæ plantationes oliuæ. uena
enim

A enim fœcunditatem indicat, quæ Dei benedictio est: & causam habebis ingentis lætitiæ, **Cap. 5.**
tandem grandæuus & prouectæ ætatis, de uxore quam iuuenilibus annis acceperas: sic
enim in Hebræo legimus, *Et lætaberis de muliere iuuentutis tuæ.*) Alij, iuxta cōpendiū He-
bræi sermonis sic intelligunt, Lætaberis, sup. de filiis, & de uxore iuuentutis tuæ: uel læta-
beris in filiis de uxore iuuentutis tuæ procreatis: ut respōdeat superioribus, ubi dictū, Et
gemas in nouissimis tuis, cum cōsumpseris carnē tuā. Cum legitima uxore gaudebis, ui-
dens carnē tuam in filiis suo modo renascentē: ut iam neq; prolis gratia sit opus pluribus,
uxoribus (id quod patribus antiquis aliquando concessum fuerat) neq; parum iucundæ.
B aut inuidiosæ libellū repudij dare cogaris: imo *Erit tibi unica uelut cerua amoris, & caprea
gratiosa*) ut est in Hebræo, quæ moribus omnino similibus tibi fidem seruat. Ceruæ & ca-
preæ, siue ibicis (ut Hiero. hæc uocē עִיבִי uertit, 1. Samu. 24.) similitudinē proponit, uel
quod in deliciis solet esse magnatibus hæc animalium species, uel quod proditū sit memo-
riæ, in ceruino genere maris & fœminæ cōgressum nunquam fieri palam, sed esse secre-
tum loco obscuro. Sequitur: *Vbera illius inebriabunt te.*) Et quæadmodū illa numerosa pro-
le te beatiorē subinde reddit, ita tuus erga illā amor augebitur: ut iā omniū aliarū obli-
tus, usq; adeo te cum unica sponsa oblectabis, ut uidearis illius uberibus, hoc est amore,
& amplexibus ebrius: hoc enim ubera ex proprietate linguæ significant, neq; more eorū
C qui somno excutiant temulentiam, sed omni tēpore & iugiter, ut difficillimū sit modū te-
nere, & iam non sit periculū ne alienā quæras, imō cauendū ne nimio amore erres (ut est
in Hebræo) & pecces in amore illius. Cum tam latū igitur sit discrimen inter insanas mu-
lieris alienæ blandicias, & honestissimæ coniugis amorem,

• **QVARE** seduceris fili mi ab aliena, & foueris in sinu alterius? Respicit do-
• minus uias hominis, & omnes gressus eius considerat. Iniquitates suæ capiūt
• impium, & funibus peccatorū cōstringitur. Ipse morietur quia non habuit
D disciplinā, & in multitudine stultitiæ suæ decipietur. *Heb.* Quāobrem errabis
• fili mi, cum aliena & (quare) amplexaberis sinū extraneæ? Cum coram oculis
• Domini (sint) uia uiri, & omnes semitas eius pōderet. Iniquitates suæ capiet
• impium, & funibus peccati sui tenebitur. Ipse morietur absque disciplina, &
• in multitudine stultitiæ suæ errabit.

Facta cōparatione & collatione uitæ, cū extranea muliere, & cū legitima uxore, utriusq;
cōmodis & incōmodis suo filio ob oculos propositis, infert: Cū ita res se habeat, quā ob
rem fili mi, cum aliena errare malis, & delinquere, quā cum tua cōiuge fœlicem ducere
E uitā & honestā: Non initia, sed finis rerū est spectandus. Exitus impudici amoris, qui mel-
lis dulcedinē præ se fert in principio, quouis absynthio est amarior, & ad extremā mise-
riam perducit, quemadmodū superius exposuimus. Quod si inobediēs filius nostra uer-
ba cōtempseris, si boni & mali, honoris & dedecoris, nullā rationem habeas, posteritatis
nullum desiderium, at saltem oculos Dei, quibus nihil est occultū, time, illius iudiciū con-
tremisce. *Respicit dominus uias hominis.*) In Hebræo, sermo est luculentior, *Coram oculis
Domini*) è regione uel in præsentia oculorū domini, sunt uia cuiusuis uiri, ne putes uel
te latere si inhoneste uiuas, uel dominū laborare inuestigando, quid agant homines. Nā
F si soli huic, quæ creatura Dei est, omnia sint exposita, ut illius radios nihil lateat, eorū quæ
super terram aguntur: quanto magis infinitæ diuinæ cognitioni, omnia aperta esse cre-
dendum est? *Omnes gressus hominis considerat, uel uias ponderat.*) Hoc est, actiones uelut æqua
libra trutinat, mox redditur unicuiq; iuxta opera sua. At tu fortasse uix credibile putas,
ut in tantā malefactorū turbā manus iniiciat: illi deesse satellites putas, qui suo tribunali
sistat maleficos: aut uinctula & custodias, quibus impiorū multitudinē coërceat. Suis sce-
leribus ueluti quibusdā truculentis satellitibus capietur impius, & funib⁹ suorū peccatorū
ueluti cōpedibus cōstringetur. Noli cogitare de fuga: nā quomodocūq; incedit iniquus,
uinctus suis iniquitatibus incedit ad certum supplicium, nō leue aliquod, quod precio pos-
sit redimi, aut facile condonari fauore iudicis. Non agitur de fortunis aut corporis ali-

quā parte truncanda, sed de animi uita aut interitu. Quicumque enim ad postremum illud Dei opt. max. iudicium uenerit, iniquitatibus suis colligatus, morte plectetur aeterna, quod disciplinam contempserit, recte monentibus non obtemperauerit. Insignis stultitia & multiplex, pro momentanea uoluptate uitā amittere. Quod ne tibi fili usu ueniat, oculum Dei, & iudicium time. Quae iuxta sensum historicum de coniugio honesto explicauimus, ad spirituales nuptias facile poterunt applicari, quas uel mens cum carne, uel filius Dei cum natura humana contraxit, aut denique ad sapientiae & sacrarum literarum studia, quibus copulati copiosam prolem procreare possimus, idque cum solida & semper uirente uoluptate. Id quod ut omnibus concedatur, & singulis pro talentorum ratione & functione, quam in ecclesia Dei obtinent, orandus est potentissimus & amantissimus animarum nostrarum sponsus dominus Iesus, cui sit omnis honor & gloria.

CAPVT SEXTVM.

FILI MI, si sponderis pro amico tuo, defixisti apud extraneum manum tuā. Illaqueatus es uerbis oris tui, & captus propriis sermonibus. Fac ergo quod dico tibi fili mi, & temet ipsum libera, quia incidisti in manum proximi tui. Discurre, festina, suscita amicum tuum. Ne dederis somnū oculis tuis, nec dormitent palpebrae tuae. Eruiere quasi damula de manu, & quasi auis de insidiis aucupis. Heb. Fili mi, si fideiusseris pro amico tuo, si stipulatus fueris alieno manu tua. Illaqueatus es per uerba oris tui, captus es per uerba oris tui. Fac hoc nunc fili mi, & eripe te, quāuis uenisti in manū amici tui. Vade, pedibus illius proiice te ipsum, & honora amicum tuum. Non dabis somnū oculis tuis, neque dormitationem palpebris tuis. Eripe temet uelut damula de manu, & uelut auicula de manu aucupis.

Iuxta commentarios Hebraeorum cum prioribus sic conestuntur quae praemanibus habemus. Non solum ab externa, & aliena muliere labefactantur iuuenum mores, & integritas uitae, uerum etiam per commercia cum externis & ignotis hominibus, solent multa damna incautis & parum sollicitis prouenire: idcirco post admonitionē illam, hanc subnectit, qua filiū suū adhuc imperitū, & rerū ignarū diligenter instruit, ne se cōiciat imprudens in alterius potestatem, aut aliorum litibus sese implicet. Id quod si forte aliquando usu ueniat, summa cura est habenda, nihil non tentandum, ut quā minimo dispendio liber euadat. Quandoquidem de coniugio & filiorum procreatione differuit sapiēs, quae res sine cura rei familiaris recte dispensari nequeunt: & cum aēs alienum & otium soleant homines ad inopiā redigere, iis de rebus peropportune suū instituit filiū, post legitimi coniugij mentionē, inquiens, *Fili mi si sponderis, uel fideiusseris pro amico.* Cōtextus iste triplici patet expositioni, pro ambiguitate Hebraici sermonis. Nam primo uerti potest, si sponderis externo homini pro amico. Secundo, si sponderis amico tuo, pro extraneo. Tertio denique sic reddi potest, si sponderis amico tuo, & si affixeris manum, hoc est, si stipulatus fueris etiam externo: ut sit sensus, Si es obnoxius & obligatus tam amico quā externo. Primū sensum sequuntur omnes interpretes (quos ego uidi) Hebraei & nostri: nā pro amicis solemus fideiubere, non pro ignotis & extraneis hominibus. Solus Lewi Bengerson, sequitur secundam expositionem, nēpe si sponderis amico pro externo & alieno. Atq; huic sensui quae sequuntur satis quadrant, uidelicet captus es, illaqueatus es: plus enim periculi habet fideiussio, quam pro externo facimus, quā illa quae fit amici causa, pro quo etiam libentius soluimus, si fuerit opus. Ceterum mihi tertius non displicet sensus, nempe ut particula *non*, hoc est si, in singulis clausulis subaudiatur, ad hunc modum: si fideiusseris amico, si affixeris manum extraneo, si illaqueatus es, si captus es, & cetera.

Porro

A Porro debet, mea quidem sententia, litera למך lamed, utroque in loco in propria significatione capi, uidelicet ut sit signum dandi casus, & non, ut primo loco significet pro: secundo loco, apud, quēadmodum reddidit interpretis noster, nempe pro amico, & apud extraneum. Cum utrobique sit litera למך lamed. Atqui ita sensus maxime quadrabit, qui talis erit: *Si amico tuo sponderis* (sup. pro aliquo: aut si extraneo stipulatus fueris, pro teipso. (uel, pro alio sup.) & manum illi dederis. Si illaqueatus es uerbis oris tui, ut auis laqueis: uel si captus es uerbis, ut damula retibus:) hoc est obnoxius es, & aere alieno uel usura obligatus: liber non es, non es tui iuris, periclitaris, ne uel ad paupertatem, uel ad seruitutem redigaris: quod potius quā tibi eueniat, omnia prius sunt tentanda. Fac hoc nunc quod dico, utere meo consilio, ante omnia da operam ut liber sis: sub manu uenisti amici tui, penes eum est tua libertas, tu imperitus rerum putabas te uerbis non posse ligari, sed obligatus es uerbis oris tui. Magna cautione opus est, lites sectari non debes, neque ex amico inimicum facere, sed summam ostende humilitatem: usque adeo, ut uel illius pedibus prostratus, ores eum. Sic enim in Hebraeo legimus ורהב רעך ורהב לך uade, procumbe, uel pedibus illius proiice te, & honora amicum tuum. Alij interpretantur ורהב non honora, sed multiplica amicos tuos (Hiero. suscita) hoc est, multos alios intercessores tecum adduces: suborna amicos plurimos, qui pro te interpellent, uel preces multiplica, ut possis impetrare quod moliris. Possunt hęc referri uel ad amicum pro quo fideiussisti, uel ad externum melius, cui es pro amico obligatus. *Non dabis somnū oculis tuis, neque dormitationem palpebris tuis.* quasi dicat, hęc sunt summo studio & uigilantia agenda, & tempore opportuno: nam qui rebus urgentibus occasionē prætermittit, nihil aliud quā dormire socordia dicitur. *Eruiere quasi damula, & quasi auis de manu aucupis.* Sunt hęc animalia timidissima, quae nisi sua libertate in syluis uiuant, ne uiuere quidem se putant, & capta totis uiribus die ac nocte auolare, & sese eripere student. Tu non minore studio da operam, te in libertatem asserere ab aere alieno, aut usura, aut huiusmodi rebus gestis & contractis, quibus ad inopiam redigaris. Sed ne quis hanc expositionem nostram reprehendat, quasi nimis humilem, & mundanam potius respicientem prudentiam, quā caelestem, cuiusmodi à sapientissimo Salomone traditam asserimus, hoc adiicimus: huius admonitionis scopum esse, ut lites fugiamus, humilitatem sectemur in rebus agendis, alios honore præueniamus, iuxta Paulum, quauis alia uia ab aere alieno nos eripere studeamus, quā litibus & odiis mutuis nosmet implicemus: qua doctrina, quae possit pro conditione rei esse salubrior? Quod si sensum sublimiorem quæris, spondet unusquisque pro amico, hoc est pro appetitu suo, & exteriori homine, stipulamur in baptisimate legi seruandę, quae extranea est. Aliter, amico, hoc est Christo, contra extraneum, hoc est diabolum, affiximus manum, qua obligatione quantum periclitamur, ne non præstet mēs & animus debitum, ad diem præscriptum, nemo est qui nesciat: & proinde uigilandum est. Iuxta allegoriam, Qui curam animarum susceperunt, amico sponderunt pro extraneo: defixerunt manum, illaqueati uerbis suis cum sint, pro liberatione sua omnia facere debent, quae lectio præsens complectitur: discurrere uidelicet & festinare, non dare somnū oculis nec dormitationem palpebris, discurrere, festinare, uel ut Hebraei legunt, proiicere se ad pedes amici, nempe Christi, pro quo sponderunt illum sedulis precibus orando honorare, & dare operam eripi, ne sanguis ouium quae pereunt, de manibus illorum requiratur.

V A D E ad formicam o piger, & considera uias eius, & disce sapientiam.
 Quae cum non habeat ducem, nec præceptorem, nec principem, parat cibum sibi, & congregat in messe, quod comedat. Heb. Vade ad formicam o piger, uide uias illius, & sapiens esto. Cui non est præfectus, exactor, aut dux. Solet parare in aestate panem suum, colligit in messe cibum suum.
 Facilis est intelligentia horum uersuum, quibus ab otio & pigritia reuocat suum filium sapiens. Atqui in hunc sermonem post superiora recte diuertit, in quibus de sollicitudi-

ne & uigilantia facta est mentio, uirtutibus uidelicet patrifamilias maxime necessariis. **G**
A formica capit exemplum, à qua superari turpe fuerit hominem præditum ratione, natum ad laborem. Vade, inquit, quisquis es otio torpescens, nullo aliorum hominum exemplo, neque agricolarum, neque artificum prouocatus, ad formicam saltem, minimum inter cetera animantia: uide uias eius, quanta sedulitate uictum tempestiue parat in sequentem hyemem: ut si non meis uerbis, non aliorum exemplis, saltem illius industriam considerans, sapiens euadas. uel, sapiens eris, imperandi modus pro futuro: ut tua sponte & nulla necessitate coactus, honestis studiis & bonis operibus animum applicare queas, antequam egestate premaris & inopia. Si hoc animal usque adeo exiguum, cū **H** duccem non habeat, qui uiam præmonstret: neque exactorem (ut est in Hebræo) qui pensum operis cogat reddere: nec denique principem, qui castiget & torqueat inertem: nihilominus parat in æstate panem suum, prouida futuri, congregat in messe cibum suū, ut partis fruatur rebus, cum contristauerit Aquarius annum (ut inquit Horatius) magno studio undique colligens grana, & recondens tanta prouidentia, ut seruari possint: subinde ad solem exponens annonam, si quando putrefactionem timet: & sub tempore sementis uerita ne renascantur grana, molliter corrodere perhibetur: neque omnia statim deuorat, sed paulatim, temporis rationem habens, nobis in memoriam reuocans illud, Venit nox quando nemo potest operari, Ioan. 6.

• **V S Q V E Q V O** piger dormies? quando confurges è somno tuo? Paululum dormies, paululum dormitabis, paululum conferes manus tuas, ut dormias. *Heb.* Parum somnorum, parum dormitationum, parum complexus manuum ad iacendum. Et ueniet tibi quasi uiator egestas, & pauperies quasi uir armatus. *Heb.* Et ueniet ut uiator paupertas tua, & indigentia tua ut uir clypei. **K**

V paululum potest uerbaliter accipi, & uerti, Minue somnos, minue dormitationem, minue complexum manuum. Exemplo formicæ fugiamus oportet otium, nisi uelimus ad paupertatem & inediam redigi. Quod ne suo filio usuueniat, acriter commonefacit, & quasi dormienti astaret, è somno excitaturus hominem, clamat, *Vsquequo piger dormies? quando è somno tuo surges?* egregiè ob oculos ponens somnolenti & pigri hominis socordiam, qui nullum sibi præscribit iacendi tempus, sed frequenter expergescens, rursus in soporem labitur: & dum nullis rebus honestis intendit animum, totos dies stertit atque noctes. Cum tamen ita natura comparati sumus, ut haud ita magno aut prolixo **L** sit opus somno: imò parum somni (ut est in Hebræo) sup. opus est, parum dormitationū, exigua complicatio manuum, ad dormiendum (cum coniuge) subaudiunt Hebræi, ut alibi scriptum est, Tempus amplexandi, Eccle. 3. uel simpliciter morem pigri hominis expressit, qui in alios usus, manus non uidetur habere, quàm ut dormiendo sua latera complectatur. *Et ueniet quasi uiator egestas.* Huius uersiculi duplex est sensus. Primus, ut ex precedentibus pendeat, ad huius hominis pigri edes & familiam uenit paupertas, & inopia omnium rerum, quasi uiator, hoc est magna festinatione. *Quasi uir armatus* siue (ut est in Hebræo) quasi uir clypei, aut uir scutatus, hoc est magna audacia & impetu, ut non possis obsistere, præsertim dissolutus & molli somno assuetus. **M** *Quasi dicat, Si per negligentiam & inertiam tuam obrepat tibi egestas, quæ possis paupertatis tyrannidem ex ædibus eiicere somno indulgens, neque ullam artem honestam exercens? Alia erit huius uersiculi intelligentia, si priorem quasi admonitionem intelligamus, sic, Noli somno indulgere, nam modico opus est somno, modica dormitatione, &c. Quod si feceris, non ueniet egestas uel defectus, nisi raro, & obiter transiet ut uiator, qui non uenit commorandi causa, sed ut ulterius proficiatur. Neque rerum defectus ueniet, nisi uelut uir belli, qui uel nos excitat, & cautiore reddat: uel, nos propugnandi causa & defendendi uenit. Sic indigentia rerum, & annonæ caritas laboriosis agricolis quandoque contingit, quæ bonis uiris nihil aliud quàm uirtutis materiã subministrat. Prior explicatio est melior.*

HOMO

A HOMO apostata uir inutilis, graditur ore peruerso, annuit oculis, terit pedes. **Cap. 6.**
 • de, digito loquitur, corde machinatur malum, & omni tempore iurgia seminatur. Huic extemplo ueniet perditio sua, & subito conteretur, nec habebit ultra medicinam. (*hunc locum Hebræi sic distinguunt per uersiculos.*) Homo Belial uir iniquitatis, incedens peruersitatibus oris, annuit oculis suis, loquitur pedibus suis, docet digitis suis. Peruersitates in corde suo machinatur malus
B omni tempore, lites mittet. Idcirco subito ueniet calamitas eius, repente conteretur, & non erit sanitas.

Homo apostata, בליעל Belial, Hebraice composita dictio est, & uariã habet etymologiam: sine utilitate, uel iuxta alios sine honore significare potest, ut in sequentibus latius dicemus. Talis est piger de quo superior sermo tractauit. Sed fere qui piger est & inutilis sibi & aliis, in alia maiora uitia prolabitur, præsertim obtrectationem, quod Paulus uitio uertit iunioribus uiduis, quæ circumeunt domos, non solum otiosæ, sed & uerbose & curiose loquentes quæ non oportet, 1. Timot. 5. Verbosi, detractores, irrisores fere sunt, qui nullis honestis occupationibus applicant animum. Hinc sapiens otioso & inutili homini hæc uitia attribuit, inquit: *Homo inutilis* (est etiam fere iniquus) *graditur ore peruerso*: uel transiens (ut est in Hebræo) hoc est de malo in malum progreditur, usque adeo ut non solum corde & ore, sed singulis fere corporis partibus peruersè loquatur, nihil pium, nihil modestum præ se ferens: sed oculo nutat, pede loquitur, etiam digitis docet. Quauis peruersitates loquatur ore & mendacia ad subuersionem audientium, 2. Timot. 2. nihilominus tamen more eorum, qui ueritatem asserunt, oculis suis & uultus constantia sermonem nititur confirmare, & pedum suorum incessu, hoc est modesti corporis habitu, & grauitate personæ, digitorum denique motu ueritatem tegit. **H**omo iste Belial, hoc est sine utilitate, uel sine honore, uel iuxta D. Hierony. sine iugo, aut apostata denique, & sui desertor instituti, nullus rectius intelligit quam hereticus, qui oculis suis, hoc est scientia scripturarum: pedum incessu, id est piis affectibus: & digitorum motu, hoc est bonis operibus, quæ sunt uestimenta ouium, pietatem simulare nouerit, cum in corde peruersitates habeat, & malum machinetur, lites & dissensiones facile mittet inter fideles. Quod sequitur (iuxta Hebræum) peruersitates in corde suo machinatur malus, ueritati uidelicet contrarias, idque non leuiter, neque per occasionem, sed semper & perpetuo talibus studiis incumbit. En tibi finem & exitum quo pertrahit pigritia, nepe ad seminandum discordias inter fratres. Sed ulterius non proficient, imò subito ueniet illius perditio, repente conteretur ad instar uasis fictilis, ut nullo modo possit sanari, hoc est instaurari, quasi diceret, honestis studiis & artibus impiger animū applica, si non uirtutis amore, quod boni faciunt, at saltem formidine pœnæ, ne paulatim ad uitia declinans ad extrema malorum peruenias. Quorum aliquot, sequens lectio declarabit.

• **S E X** sunt quæ odit Dominus, & septimum detestatur anima eius, Oculos sublimes, Linguam mendacem, Manus effundentes innoxium sanguinem, Cor machinans cogitationes pessimas, Pedes ueloces ad currendum in malum, Proferentem mendacia testem fallacem, Et eum qui seminat inter fratres discordias. *Heb.* Sex ista odit Dominus, & septimum abominatio animæ illius, uel septem abominationes animæ eius.

Cum superius facta sit mentio malorum uiri Belial, ad quæ per otium & pigritiam solent homines deuenire, & meritas pœnas luere, catalogum grauissimorum criminum subiicit, inter quæ uel omnium grauissimum, & quod dominus execratur maxime, est lites seminare inter fratres. Sunt qui sic exponunt locum, *Et septimum detestatur anima eius:* septem esse abominationes, uidelicet, ubi ad sex priora septimum illud accedit, omnia prorsus reddit execranda. In oculis elatis superbiam exprimit, quod oculis fastus quidam, &

arrogantia potissimum declaratur. quod malum uel in quouis homine, quolibet ceteros seu corporis dotibus, seu animi bonis præcellat, uehementer detestandum est: nam terra & cinis qui possit superbire? Ab oculis, qui inter sensus supremum locum obtinent, ad os & linguam descendit, quam iuxta Hebraismum, non linguam mendacem, sed mendacij appellat, quod uitium Deo maxime aduersatur, qui est ipsa ueritas. tertium locum habent manus, quas habemus ad iuuandos alios, ad tuendos innocentes, quibus si quis usque adeo abutatur, ut non solum damnum inferat, sed homicidium perpetret, & innoxium sanguinem effundat, grauissimum crimen committit, & diuino prosequendum odio. Sed ne quis manibus duntaxat patrari homicidium existimet, & cetera flagitia externaque opera solum damnari, de malis cogitationibus statim subiicit, *Cor machinans cogitationes pessimas.* Neque sine causa quartum locum cordi tribuit, septem annumerans flagitia, quorum omnium à corde, tanquam à fonte, initium est & origo: quod inueniens sapiens, medium locum tribuit cordi, utrinque tribus sceleribus collocatis: neque simpliciter dicit cor cogitans malum, nam quis potest dicere mundum est cor meum? Prouerb. 20. sed illius animum execratur dominus, qui ex industria & dedita opera, malum comminiscitur. Quintum locum pedes sortiuntur, qui festinant ad malum: uelocitas & cursus affectionem animi, & intentionem corruptissimam indicant. Labi in malum carnis fragilitate, ac mundi blanditiis trahi, & uiolentia quadam impelli, humanæ infelicitatis est, & hominis uenundati sub peccato status est & conditionis, Rom. septimo. Summa uero alacritate letari cum malefeceris, & plenis affectibus ad malum currere, Deo est execrabile & odiosum Dei. Mendacij & uanitatis multæ sunt species, quarum duas maxime pestiferas, in hoc malorum catalogo connumerauit sapiens, nempe linguam mendacij, quæ ueritatem ipsam qui Christus est, aut omnino ut Iudæi, aut in parte ut hæretici, non confitentur: sed loco ueritatis mendacium confingit: altera quæ cum damno & ruina proximi mentitur, quam dominus merito odio habet. Quid enim refert, manu an lingua sanguinem innocentem fundere? Nam qui testimonio falso iudicium subuertit, & uel bonis externis, uel uita innocentem spoliat, latro & homicida est habendus: dum iudici spoliandum aut interficiendum tradit, non solum in priuatum hominem peccat, sed in publica ciuitatis iura grauiter delinquit. In lege Moisaica multa sunt præcepta, quibus effrenatos obstinatæ gentis animos, à sceleribus cohibere uoluit Deus: sed nulla sunt profus à quibus magis cauere oportet, quam ab his criminibus, quæ seuerissima Dei sententia damnata sunt, & quæ ille clementissimus & ab omni odio longe alienissimus, graui tamen odio prosequitur: ut puta ab inimico in agro dominico feminata, Matt. 13. Tu fili ne quid committas eorum quæ illius odium merentur. Et ante alia, ne lites & discordias semines inter fratres: quorum unus est dominus, una fides, qui unico charitatis uinculo sunt coniuncti, qui uno lauacro sunt renati, qui de uno pane & uno calice participant, qui uno matris ecclesiæ gremio fouentur. Hos inquam uel perniciosis dogmatibus, uel obloquiis, aut quacunque arte diuellere ac distrahere ueluti membra à capite, & reliquo corpore dilaniare, omnium est grauissimum scelus, & diuinæ clementiæ maxime repugnans, quæ nos omnes tanquam filios in gloriam adducere molitur unanimes: proinde illius animo hoc malum maxime displicet, quare cum reliqua odio prosequatur, hoc execratur & abominatur malum. Vide tandem quo sermonem de inertia institutum deduxit sapiens, nempe ut ostenderet ex otio quanta mala nascantur, iuxta illud: Multam malitiam docuit otiositas, Eccle. 33. Sequitur

- CONSERVA fili mi, præcepta patris tui, & ne dimittas legem matris tuæ.
- Liga ea in corde tuo iugiter, & circunda gutturi tuo. Cum ambulaueris gradiantur tecum: cum dormieris custodiant te, & euigilans loquere cum eis.
- Heb. Custodi fili mi, præceptum patris tui, & ne declines à lege matris tuæ. Liga illa super cor tuum iugiter, colliga ea gutturi tuo. Cum ambulaueris du-

A ces tecum. Cum dormieris custodies super te, & cum expergefactus fueris, ipsa loquetur tecum. Cap. 6.

In postremo ex his tribus uersiculis ambiguus est sermo: nam *קנה* (iuxta ambiguitatem Hebraici sermonis) uerti potest, uel ducet ut ad legem referatur, uel ducet supple legem matris: & *קנה* te, pro *קנה* tecum accipitur: uerbum quoque custodiet similiter in Hebraeo est ambiguum, nam uel in tertia persona, uel in secunda reddi potest. Et hæc interpretatio, nempe cum ambulaueris, ducet tecum, & cum dormieris custodies super te legem, magis mihi placet: quanuis secunda clausula recte potest ad legem referri, iuxta interpretem nostrum, ad hunc modum, Cum dormieris custodiet, uel excubias ponet super te, supp. lex: & hunc sensum sequuti sunt septuaginta, *ὡς δὲ ἡ πατρὶς ἐπιγὰ αὐτῶν, καὶ μετὰ σὲ ἔστω, ὡς δὲ ἡ κληρονομία σου φυλακασέτω σε, ἵνα ἐγερθεὶς ἐν σου συλλαλήσῃ σοι.* Quod ad sensum spectat & orationis seriem, haud ignarus sapiens, quanta pericula iuuentuti imminerant à mulieribus impudicis, ut supra diximus, nunquam satis suum filium ea de re admonuisse uidetur. Et proinde post breuem de legis laude, & obseruatione, qua tuti possimus esse à tantis criminibus, & etiam à muliere adultera, quæ solet multis machinis, ueluti instructa acie, iuuenum animos expugnare. Sequitur, Obserua fili mi, per uniuersam uitam præcepta patris, quæ etiamnum infantulo tibi instillauit, ut non minus uirtutibus quam ætate crescas. Solent insolentiores filij statim ubi adoleuerint, matris imperium, (quæ pro filio semper est sollicita) reiicere, imbecillum sexum haud ita magni æstimare. Verum tu mi fili, legem quam præscripsit tibi mater, ne reiicias. Sūt ex Hebræis, qui patrem Deum opt. max. intelligant, matrem uero sapientum & doctorum hominum cœtum: nos matrem ecclesiam, qua renascimur, cuius lege & ordinationibus ueluti lacte nutrimur infantes in Christo. Nam perfectis non est lex posita, ut qui sua sponte plura præstent, quam lex ecclesiæ matris præscribat. Atqui hunc esse huius uersiculi sensum, sequens confirmat, qui monet pari, aut etiam maiori sollicitudine huius patris seruanda esse præcepta, quam Moyses Dei præcepta seruare uoluit. Erunt, inquit, uerba quæ ego præcipio tibi hodie in corde tuo, narrabis ea filiis tuis, & meditaberis sedens in domo tua, & ambulans in itinere, dormiens atque confurgens, & ligabis ea quasi signum in manu tua, hæc ille Deute. 10. Haud dissimilia sapiens, hoc in loco: patris præceptum uidelicet & legem matris, cordi & gutturi constricta & colligata monet seruare, uel quod his partibus potissimum uiuat & respiret homo: uel quod in pectore & collo, solent homines suspendere gestamina quædam gratissima, quæ maximi momenti & precij esse putant. Tu mi fili charius nihil habe, nihil honorificentius tecum circumferre aut gestare poteris, quam patris præcepta, quæ uitam præstant, quam legem matris, quæ summum ubique decus collo tuo conferet. Dum te tantæ foeminae, quæ omni macula & ruga caret, filium dilectum, & morigerum ostendis. Aliter, in corde & gutture, assidua præcepti & legis memoria, ac meditatio intelligitur, iuxta illud Psalmo primo, Sed in lege Domini uoluntas eius, & in lege eius meditabitur die ac nocte. Iuxta sensum sublimiorem: colligare in corde, & collo suspendere, ad fidei constantiam, & oris confessionem referuntur. In his uero quæ sequuntur, operis executio intelligitur, *Cum ambulaueris ducet te.* id quam ob rem dicat, sequens uersiculus ostendit. Nam lex est lux (inquit) præmonstrans uiam, sine qua in tenebris ambulat, quotquot præsentem uitam, tanquam semitam ingrediuntur. Christus qui uia, ueritas, & uita est, & finis legis, post ingentes ignorantia tenebras in fine temporum exortus, uerus sol iustitiæ, rectam uiuendi & ambulandi uiam comonstrat, & se ducem itineris præbet his, qui patris præceptum in corde ligatum, & matris legem in collo suspensam circumferunt. Energiam quandam exprimit uerbum *קנה*, quod non solum ducere, sed perducere, conducere, aut si quod aliud uerbum in hoc sensu uim maiorem indicat: ut intelligamus patris mandatum per Christum, qui lux est legis, etiam uires incedentibus per ea, præstare: si patris seruaueris præceptum, & matris legem non contempseris, nunquam illius ope eris destitutus, siue uigiles siue dormias. Imo ut in cõtextu nostro sequitur, *Cum dormieris custodiet te* uel custodias prope te ponet

contra insidiatores daemones, ut iam aliis satellitibus non sit tibi opus: & euigilas loque-
re cum eis, uel ut est in Hebræo, Cum expergefactus fueris, ipsa loquetur tecum: quasi di-
cat, Illius præcepti iucunda meditatio frequenter in somnis occurret tibi: & expergef-
cto, statim aderit illius consolatio. Si ligatum in animo patris præceptum retineas, nulla
molestia possis affici, siue domi siue foris, dormiens seu uigilans, ubiq; eris tutissimus,

Q V I A mandatum lucerna, & lex lux: & uia uitæ, increpatio disciplina.
Heb. Nā lucerna præceptum, & lex lux: & uia uitæ, increpationes disciplina.

Hunc uersiculum fere satis explicauimus, quod in Hebræo legitur **ויהי לך** uia uitæ, H
potest esse sensus subaudiendo præpositionē in, ut legatur in uia uitæ. quasi dicat, Quod
præstat lucerna ambulanti in tenebris, & lumen solis interdiu, hoc lex & præceptum
his, qui uiam uitæ ingredi uolunt. Nam qui carent lege per Moysen data, & præcepto
de quo scribitur, Mandatum nouum do uobis, Ioan. 13. in tenebris ambulant. Quorum
de numero sunt Iudæi, & infidelium turba: sunt & alij qui nec lucerna prophetarum,
nec euangelij sole carentes, uiam uitæ non ambulant, quod castigationem disciplinae re-
cusant, neque moribus uolūt imitari, quem lingua confitentur, id quod in corde & gut-
ture superius significauit sapiens. Quare mi fili, præceptum patris ueluti solis lumen, & I
legem matris ueluti lucernam in tenebris huius uitæ circumferēs, disciplinam quæ cor-
reptionibus maiorum consistit, caue ne aliquando recuses. Alij sic, In uia uitæ est disci-
plina, est increpatio disciplina: utcunq; , sensus eodem fere redit.

V T custodiant te à muliere mala, & à blanda lingua extraneæ. Non concu-
piscat pulchritudinem eius cor tuum, ne capiaris nutibus illius. Heb. Ne ca-
pian te supercilia illius: precium enim scorti uix est unius panis, mulier au-
tem uiri preciosam animā capit. Heb. Nam propter mulierem meretricem K
uisque ad buccellam panis, & mulier uiri preciosam animam uenatur.

Quod dicit à muliere mala, in Hebræo est diuersum, nempe à muliere malā, uel mali-
tā, iuxta phrasim linguæ. Porro extraneæ refertur potest, uel ad mulierem, uel ad linguā,
quæ alienam & extraneam religionem profitetur. Mulier uocatur extranea, aut quæ non
sit legitima coniunx, aut quæ reliquerit maritū, & alienata sit ab eo. *Ut custodiant te à mu-
liere.* refertur ad præcedentem uersiculum, nempe, *Obserua fili mi præceptum patris tui,*
& cætera. quasi dicat, Si seruaueris præceptum, seruabit te. Et inter cætera beneficia, quæ
ex obseruatione legis assequeris (de quibus iā superius tractauimus) accedit illud: quod L
in iuuenili ætate te seruabit à muliere, quæ ad malum faciendū omnino dedita est & in-
structa, ut puta quæ suadela habet in lingua, & blanditiis nolentem inuitat & pertra-
hit ad malum, dum se facilem ac familiarem reddit, quāuis alioqui extranea fuerit. *Non
concupiscat pulchritudinem illius cor tuum.* instructus à lege & edoctus, non concupisces
uxorem proximi tui, Exod. 20. non concupisces pulchritudinem eius in corde: nam qui
uiderit mulierem ad concupiscendū eam, iam mœchatus est eam in corde suo. *Nec nu-
tibus illius capiaris.* siue (ut est in Hebræo) supercilio & fronte illius, hoc est oculorum in-
constantia, & pulchritudine, ut exponunt Hebræi. Ego ad frontis & capitis ornatum, & M
torturam crinium, puto referendum: his enim artibus potissimum iuuentuti insidiantur
impudicæ mulieres. Nempe blanditiis linguæ, corporis pulchritudine, & ornatu lasciuo:
quæ res cum usque adeo amœnæ, & in specie iucundæ apparent, ad extremam nihilomi-
nus miseriam homines pertrahunt: & non solum ad inedia & omnium rerum penu-
riam, sed etiam ad interitum perducunt. *Pretium enim scorti uix est unius panis.* in He-
bræo, Nam propter mulierem fornicariam, ad buccellam panis, hoc est, mendicitatē de-
uenisse multos constat, ne leue malum existimes: imo cogita grauius restare supplicium.
Nam mulier uiri preciosam animam capit: in Hebræo, uenatur, & subauditur mulier forni-
caria. Hebræi tamen sic distinguūt lectionem. Mulier uiri, animam preciosam uenatur,
& subauditur mulier uiri alterius, ut nos habemus. Nomē uiri refertur uidetur ad animā:
& sensus

A & sensus bene quadrat cum præcedenti clausula, quæ in Hebræo sic habet. *Propter mulie- Cap. 6.
rem fornicariam ad buccellam panis*) sæpe uentum est sup. *Et mulier uiri animam preciosam
uenatur*) quasi dicat, ad inedia & mentis inopiam sæpe deueniunt homines per forni-
cationem & adulterium. Aliter, propter mulierem fornicariam, & propter mulierem uiri
alterius, *ad buccellam panis*) sæpe uentum est, ut utrunq; uitium paupertate puniri in-
telligamus in hac uita. Et quod sequitur, *Animam preciosam uenabitur*) æternum supplicium
intelligitur, & ad mœchum aut adulterum refertur. Hæc iuxta sensum allegoricum,
quemadmodum non minus graphice hæreticorum artes & fraudes describunt, quam
B meretricis: ita possunt à quouis uel mediocriter docto, illò referri præsertim hoc seculo,
quò, prohi dolor, ubique ingens talium numerus occurrit, qui eloquentia plusquā mun-
dana & ficta aliquandiu uitæ sanctimonia, (nam hypocrisis mera est, quæcunque operū
pulchritudo extra ecclesiam) uario denique doctrinarum ornatu, ab ecclesia Christi
sponsa legitima, infinitas animas rapientes, ad prostibulum suum pertraxerunt. Et pro-
inde summo studio seruanda est lex matris ecclesiæ, ut à muliere blanda & compta tu-
tus esse possis.

N V N Q V I D potest homo abscondere ignem in sinu suo, ut uestimen-
C ta illius non ardeant? Aut ambulare super prunas, ut non comburantur plan-
ta eius? Sic qui ingreditur ad mulierem proximi sui, non erit mundus cum
tetigerit eam. Heb. Num ponet quis ignem in sinum suum, & uestes illius
non adurentur? Num incedet aliquis super prunas, & pedes eius non com-
burantur? Sic qui ingreditur ad uxorem proximi sui, non erit innocens qui-
cunque tetigerit eam.

Si neque ad huius uitæ miseriam & extremam rerum inopiam, quod multis accidit, ne-
que ad animæ tuæ iacturam (quæ ut est preciosa, & ab ore Dei afflata, ita à te magna
cautela seruanda) peruenire non uis, principiis obsta, neque tibi licere puta, quicquam
D commercij habere cum uxore alterius. Tu fortassis rem fore secretam putas, & mari-
tum illius celare posse, atque ita culpa carere: sed erras, hoc enim minus possibile est,
quàm si quis ignem uelit sinu gestare absque læsione uestium: aut si quis super prunas
ardentes incedere nudis pedibus se posse putauerit, & plantas non comburere. Acque im-
possibile est, ut quis congressum habeat cum muliere alterius, & sine culpa habeatur,
innocensque penes maritum illius. Non eris mundus siue innocens, quicunque tetige-
ris eam, si in manus mariti incideris, aut consanguineorum, qui tantum familiæ oppro-
brium ferre nolunt. Aliter, non erit mundus siue innocens (ut est in Hebræo) Dei uide-
licet sententia, sed reus, tanquam transgressor præcepti, Non concupisces uxorem proxi-
mi tui. Atqui huiusmodi est sensus huius loci, si per ingredi & tangere, crimen adulterij
intelligatur: uerum cum nihil grauius dicat sapiens, quàm non erit innocens qui tangit
eam, uidetur nō de eo loqui, qui grauissimum peccatum committit, sed de eo, qui cum
uxore proximi sui libenter uersatur, ædes alienas frequentans, quasi de sua pudicitia se-
curus. Quod alius sapiens prohibet: Cum aliena uxore non sedeas omnino, nec accum-
bas cum ea super cubitum, Eccle. 9. Et erit sensus, non erit innocens, quòd id fieri non so-
let citra maculam & pudicitia periculum, uel citra offendiculum aliorum: quasi dicat,

E fieri non potest, ut innocens sis & absque macula: nam præter hoc quod offendiculum
prebes, etiam periclitaris, ne illicito accendaris amore, & uestimenta, quæ hætenus mū-
da seruaueris, ignis contactu corrupta male oleant: hoc est, ne integritas prioris uitæ of-
fuscata, sinistros rumores tanquam malum odorem dispergat: & pedes tui super arden-
tes prunas gradientes, adusti ledantur, ut postea per uia uirtutum & pudicitia non ua-
leant incedere. Pedes, affectus animæ, superius exposuimus, qui facillime sordes uitiorū
contrahunt: tanta uidelicet agilitate ubique cursitantes, ut iam si ex animo castus esse
uelis, & ab omni peruersa doctrinae libidine immunis, tutissimum fuerit, nec corporis
nec animæ pedibus, ad synagogam Satanæ & hæreticorum turbam accedere.

NON grandis est culpa cum quis furatus fuerit : furatur enim , ut esurien-
 tem impleat animam . Heb. Non contemnent furem ubi furatus fuerit ad
 implendam animam , cum esurierit . Deprehensus quoque reddet septu-
 plum , & omnem substantiam domus suæ tradet , & liberabit se . Heb. Et
 inuētus restituet septuplum , omnes diuitias domus suæ dabit . Qui autem
 adulter est propter cordis inopiam perdet animam suam . Heb. Qui adulte-
 rium committit cum uxore , deficit corde : corrumpit animam suam , qui
 fecerit hoc . Turpitudinem & ignominiam congregat sibi , & opprobrium
 illius non delebitur . Heb. Plagam & ignominiam inueniet , & cetera . Quia
 zelus & furor uiri , non parcat in odio uindictæ . Nec acquiescet cuiusquam
 precibus , nec accipiet pro redemptione dona plurima . Hebr. Non accipiet
 faciem cuiusquam redemptionis , neque uolet , cum multiplicaueris munus .

Quò intelligas quàm graue sit crimen adulterij , siue corporis , siue animæ , cum furto
 grauissimo alioqui peccato facta collatione , multis nominibus magis execrandum ma-
 lum adulterium ostendit , & hoc partim quòd ad ignominiam rei , partim quòd ad sa-
 tisfaciendi difficultatem spectat , & damni restitutionem . fur enim si fuerit inops , &
 egestate ac fame coactus tantum furatur , quantum famelico & uacuo uentri sufficiat ,
 magna ignominia non solet affici ab hominibus : imò ignominia potius est diuitum ,
 qui sua tenacitate sinant quempiam è ciuibus eò necessitatis peruenire . Et quis usque-
 adedò crudelis est , ut malit hominem fame perire , quàm tantillum de rebus suis distrahi ,
 quantum unus uentriculus capere possit . Cæterum si diues furatus fuerit , ut ab igno-
 minia eximi non potest , ita à supplicio septuplici satisfactione , iuxta præscriptum le-
 gis sese eripiet . Lex in aliquibus rebus duplum duntaxat uoluit reddi , si furtum in ma-
 nibus furis integrum reperiatur . Alioqui pro oue quatuor , pro boue quinque : uel ,
 si aliter non possit placari , cui facta fuerat iniuria , reddet septuplum ; hoc est , uniuersam
 substantiam domus suæ dabit , & à supplicio grauiore erit immunis . Quòd si adul-
 terium cum hoc crimine conferas , modis omnibus grauius inuenies . Primo quòd ad
 occasionem mali spectat , unde pendet bona pars ueniæ , qui committit adulterium , non
 uentris inedia patitur , sed cordis indigentiam , hoc est , stultitia & dementia quadam
 laborat , nec suæ uitæ consulit ut fur , sed fratrem defraudans , animam suam corrup-
 pit , & non solum in corpus suum peccat : ille ex furto utilitatem capit , hic ex adultero
 damnium grauissimum . Fur (ut diximus) rebus satisfaciens , pœnam corporis non su-
 stinet , si diues fuerit , si pauper , ne ignominiam quidem . At adulter utrunque inueniet ,
 plagam & uindictam à marito , aut saltem à Deo , cuius legem transgreditur , & lapida-
 ri iubetur ex præscripto legis : præterea illius opprobrium nullo debetur æuo , imò
 semper excors habebitur , qui tanta iniuria fratrem affecerit , cuius zelus & furor nul-
 lum misericordiæ locum relinquet , neque parcat cum sese obtulerit occasio ulci-
 scendi . Quauis longanimis Deus (qui hoc in loco iuxta allegoriam , uir dicitur) uideat-
 tur conuiuere aut ignorare flagitia & stupra animarum , tamen cum acceperit tempus ,
 quòd misericordiæ locum non habet , sed iustitiæ & uindictæ , non clementem patrem
 ut nunc , sed seuerum iudicem agat : quando satisfactioni aut expiationi nullus erit lo-
 cus . Et qui per charissimam coniugem , contumelia intolerabili affectus est , nulla re
 placari potest , nisi extremo adulteri supplicio . Christus inquam ecclesiæ sponsus , non
 tam facile reconciliari solet hæreticis , qui ecclesiæ castimoniam commaculare seu cor-
 rumpere conantur peruersa doctrina .

CAPVT

CAPVT SEPTIMUM.

A
 BILI MI, custodi sermones meos, & præcepta mea reconde
 tibi. Serua mandata & uiues, & legem meam quasi pupillam
 oculi tui. Liga eam in digitis tuis, & scribe illa in tabulis cor-
 dis tui. Heb. Fili mi, custodi uerba mea, & præcepta mea ab-
 scode tecum. Custodi præcepta mea, & uiues, & legem meam
 ut pupillam oculorum tuorum. Ligabis ea super digitos tuos, scribe eadem
 super tabulam cordis tui.

In his crebris monitionibus de uerbis & præceptis suis seruandis, quæ & Dei sunt præ-
 cepta, ostendit sapiens nos aliter non posse per huius uitæ tenebras dirigere cursum, &
 inoffense ad æternam peruenire uitam, nisi uerbo Dei iter præmonstrante, tanquã uero
 lumine & lucerna pedibus nostris, ut superius dictum est. Atqui eo diligentius semper
 huiusmodi admonitiones inculcat, quoties de maioribus dicturus est criminibus, in quæ
 uulgo impingunt homines, qui futuræ uitæ nullam rationem habere uidentur. Superius
 à duobus maximis criminibus, nempe fornicatione & adulterio, uehementer deterruit,
 quibus de rebus nunquam se satis dixisse putat pro fragilitate iuuentutis, & meretricum
 impudentia : contra quæ mala, Dei præceptis & crebris maiorum admonitionibus, mu-
 niendos iuuenum animos indicat. Custodi fili mi uerba mea, neq; tradas obliuioni, sed
 operibus imple, & præcepta mea abscode tecum, ueluti preciosissimum thesaurum. So-
 lent enim homines huius uitæ amatores in futurum multum annonæ recondere, magnas
 opes in omnem euentum reponere, ne quid illis ad uitæ uidelicet necessitatem desit. Tu
 mi fili, serua penes te præcepta mea, ut æternam uiuas uitam: neque utcunque sunt ser-
 uanda hæc præcepta, sed ut res maxime chara & summopere necessaria. Ex omnibus cor-
 poris partibus, ut nullam habemus maioris momenti, quàm pupillam oculi, ita nullam
 tuemur maiori cura, ut puta quam natura non solum in honestissimo loco collocauit,
 sed palpebris, ciliis, & superciliis sollicitè muniuit: cui etiam si aliquid periculi immi-
 neat, in illius defensionem nullius membri recusamus iacturam. Pari diligentia & cura,
 sunt mea præcepta seruanda tibi mi fili, ut quæ lumen uniuersæ uitæ tuæ præbeant, & si-
 ne quibus in tenebris uersamur quamlibet sapientes, & apud seculum docti. Sed quo loco
 seruanda sunt, inquis, num munitis arcibus, aut capsis ferreis recludenda? Ligabis ea su-
 per digitos tuos. Duplex est sensus, uel quòd opere & studiosa actione sint implenda, quæ
 per digitos intelliguntur, uel quòd præsentè memoria & numerato, non minus quàm
 digiti, sunt recolenda: non Iudaico more chartis scribenda, quæ digitis circumferantur,
 aut colligentur brachiis: imò tabulis cordis carnalibus, non lapideis, sunt ista noua euā-
 gelij præcepta insculpenda. Est enim intellectus humanus (ut inquit philosophus) statim
 ab infantia, tanquã tabula rasa, in qua nihil depingitur. Tu mi fili (inquit Salomon) etiã-
 num iuuenis, in hac tabula, pia intelligentia, & solida memoria, ante omnia scribe hæc
 mea uerba & præcepta, ut nulla possint oblectari seu falsa doctrina, seu muliercularum
 amore, & suauiloquentia carnali. Quod si iuuenis cum sis, omnino fœminarum collo-
 quiis & pulchritudine frui iuuat, omnium pulcherrima est sapientia, omnium maxime
 affabilis est intelligentia: da igitur operam cum illis inire gratiam, & loco sororum ha-
 bere. Si sapientiã non minus chare diligas quàm sororem, si intelligentiam habeas in loco
 cognatæ uel propinquæ, quarum in amore si te oblectaueris, omnem facile amorem im-
 pudicum declinabis, ut est in contextu.

DIC sapientiæ soror mea es, & prudentiam uoca amicam tuam: ut custo-
 diat te à muliere extranea, & ab aliena, quæ uerba sua dulcia facit. De fene-
 stra enim domus meæ prospexi iuuenem, & uideo paruulos, considero
 uerorem iuuenem qui transit per plateas iuxta angulum, & prope uiam
 domus illius graditur in obscuro ad uesperante die, in noctis tenebris & ca-

ligine. Et ecce mulier illi occurrit in ornatu meretricio, preparata ad decipi- G
 piendas animas. Garrula & uaga, quietis impatiens, nec ualens in domo con-
 sistere pedibus suis. Nunc foras, nunc in plateis, nunc iuxta angulos insidiās.
 Heb. Dic sapientiā, soror mea tu es, & cognatam intelligentiam uocabis, ad
 custodiendum te à muliere extranea, ab aliena, (quæ) uerba sua poliuuit. Nam
 per fenestram domus meæ, per fenestram meam (inquam) prospexi. Et uidi
 inter imperitos, animaduerti inter filios, iuuenem deficientem corde. Trans- H
 euntē per plateam iuxta angulum eius, per uiam ædium eius erat iturus. In
 crepusculo, sub uespera diei, in nigredine noctis, & caligine. Et ecce mulier
 in occursum eius habitu meretricis, & anxia corde. Clamosa illa & peruersa,
 in dōmo sua non manserunt pedes eius. Nunc foris, nunc in plateis, & prope
 omnem angulum insidias positura.

Quod superius monuit de muliere extranea, quæ miris artibus, iuuenilibus insidiatur
 annis: hoc in loco narratione, ueluti re gesta, doctrinam confirmat, ut intelligas nisi sa- I
 pientiæ des operam, & intellectum salubri doctrina excolas, etiamnum iuuenis, à pro-
 cacibus mulierculis tutus esse non poteris. Quod recte (ut ante monuimus) siue de im-
 pudica iuuenum uita, iuxta sensum historicum intelligere licet, siue tropicās de sensiti-
 ua parte, quæ mentem in nobis tanquam uirilem partem ad mala subinde sollicitat. At-
 qui eodem fere sensus redit, cum utraque moralis sit interpretatio. Possumus de doctri-
 na locum intelligere hæreticorum, contra quam sapientia Dei est opus, siue ut rem ge-
 stam, siue exempli causa cōfictam à Salomone intelligamus narrationem, parum refert.
 graphicè certè depingit impudicæ mulieris ingenium & mores, à quibus quàm longif-
 sime abesse oportet, ut ne ædibus quidem illius appropinques, aut in eā pla-
 team uenias, qua habitat illa, ut superius dictum est. Nam olim per fenestras & cancel- K
 los prospiciens, uidi inter alios (sic Hebræa habet ueritas) iuuenes, unum cæteris magis
 ueterem, cui cor defecerat, qui ubi se in periculum coniecerat, in casses illius incidit,
 cum non solum in plateam, sed prope illius ædes accessisset. In Hebræo enim legimus,
 prope angulum eius, hoc est angulum domus eius. Quod dicit, uidi, non est necessum
 ad corporis oculos referre, neque rem gestam intelligere, sed fictam potius, uelut in
 proscenium producit narrationem. Mente igitur cōsiderauit, quid utrinque fieri solet,
 & à meretricum impudentia, & à parum constantibus uiris, & interim ostendit qui-
 bus tentationum gradibus ad crimen perueniatur. Per crepusculū uesperam diei, noctis L
 nigredinem & caliginem. (nam hæc quatuor distincta leguntur in Hebræo) primum נשך
 quod tempus significat, non satis clarum, cuiusmodi est uel statim post solis occasum,
 uel sub ortu solis, uniuersæ uitæ mortalium referens imaginem, ut in qua cum luce fidei
 uariæ tentationum species miscentur. וספער uespera diei, quæ multo plus noctis ha-
 bet, sensum & oblectationem ad crimen significat: cui si nigredo noctis (ut est in He-
 bræo) accedat, hoc est plenus consensus, qui lumen gratiæ reiicit, omnino nihil superest,
 nisi ut ad caliginem, & malorum operum tenebras, quæ lucem oderunt, perueniatur, &
 non solum gratia recedat, sed lumen quoque intellectus naturale obscuretur. Quò cum M
 uenisset stultus ille, iam obscura luce, & ingruente noctis caligine, occasionem obseruās
 mulier, in occursum illius festinat, omnibus modis ad decipiendū hominē instructa, nō
 solū uerbis politis, de quibus superius disseruimus, sed etiā habitu meretricio: & his mo-
 dis reddimur obnoxij tērationibus, dū (ut excors iste) nullis honestis laboribus uacamus,
 dum temporis & locorum circumstantias, & occasiones peccandi sequimur. Preparata
 ad decipiendos animas: pro quo, anxia corde in Hebræo legitur, siue ligata corde, hoc est,
 anxietate cordis amorem simulans, ut sit à uerbo, צור, id est, coartare, non à צור, serua-
 re. Possunt hæc uerba לב וצורת corde ligata siue anxia, referri ad cordis secreta, & dis-
 simulationem: ego mallē referre ad habitū corporis & ornatum, quem laxū & lasciuum
 gestabat,

- A gestabat, sed circa præcordia strictum & colligatum, ut corporis elegantiam ostentaret. Cap. 7.
 Chaldæus alio sensu uocē Hebræam צורה interpretatur, nempe pro fortitudine, ut sit
 sensus: fuit habitu meretricio dissoluta & effœminata, sed corde robusto & uirili, uiruta
 inuerecunda & impauida. Potest denique exponi desolata, siue destituta corde, hoc est
 siue intellectu, iuxta illū locum, כעיר נצורה, tanquam ciuitas desolata, Esa. i. Leui Ben
 Gersom, ad habitum siue ornatum meretricium refert locum: quasi dicat, erat nudo col-
 lo & pectore corde tenuis, quod uestitū & tectum habebat. Et hunc sensum ex Chaldæo
 licet intelligere, cum uox Chaldæa utrunque significet, fortitudinem & absconsionem.
- B Dauid Kimhi obseruata corde, à uerbo נצר, ut sit sensus, erat cauta, quæ cum alios de-
 ciperet, ipsa decipi non potuit. Porro quod ad mores illius spectat, erat garrula, inquieta,
 non ualens in ædibus consistere. Hebræū, clamosa & recedens siue declinans, sup. ab im-
 perio & obediētia mariti, uel ab omni honestate, & uirtute aliena. Sequitur in Hebræo,
 In ædibus illius non manserunt pedes eius, uel non solent manere. Cum pudicæ mulieris sit,
 raro in publicum apparere, hæc contra foris uisa est nunc ante ædes, nunc etiam lon-
 gius in plateam progressa. Quam apte quadrent hæc in doctrinam adulterinā, & in ma-
 gistros hæreticæ prauitatis, quid attinet admonere? qui pudore semel deposito, suam
 ignominiam, & damnata dogmata, modis omnibus publicare conātur, præsertim apud
 indoctam, seu iuuenum, seu uulgi turbam, quæ non satis claram scripturarum lucem
 est assecuta, sed crepusculo inter diem & noctem obambulant: id quod negligentia pa-
 storum fere fit, qui ueluti oues absque pastore populum Christianum relinquūt, & cum
 pastoris uocem non audiunt, alienum sequuntur plurimi. Cæterum quanta impuden-
 tia & plusquam meretricia procacitate ostentant hodie & per plateas, sed tectè, & in te-
 nebris, uenalem exponant corruptissimam doctrinam, & quanto studio euigilant, ut à
 sinceritate doctrinæ catholicæ, & à castitate matris ecclesiæ reuocent homines indoctos,
 utinam magis esset ignotum. sed dabit his quoque finem aliquando Christus. Nostra
 uero ad institutum reuertatur oratio, ostensura quanta sit huius mulieris impudentia,
 non minus factis, quàm uerbis procax & audaculā. Ultra omnem pudorem fœmineum
 profilit in amplexus & oscula: nam comprehensum iuuenem osculatur. En tibi fili, qui-
 bus gradibus ad crimen descenditur, caro suis illecebris mentem & rationem apprehē-
 dit, & oblectationibus ueluti quibusdam osculis demulcet, ut ad peccādum consentiat.
 Sed quæ sequuntur audiamus.
- APPREHENSVMQVE deosculatur iuuenem, & procaci uultu blan-
 ditur dicens: Victimam pro salute deuoui, hodie reddidi uota mea. Idcirco
 egressa sum in occursum tuum, desiderans te uidere, & reperi. Intexui funi-
 bus lectulum meum, strauitapetibus pictis ex Aegypto. Aspersi cubile meū
 myrrha, & aloë, & cinamomo. Heb. Porro tenuit eum, & osculata est eum,
 corroborauit faciem suā, & dixit ei: Hostiæ pacificæ apud me, hodie persolui
 uota mea. Quamobrem egressa sum in occursum tuum ad quærendam
 faciem tuam, & inueni te. Ornamentis ornauit lectum meum, trahibus cæ-
 latis, funibus Aegypti. Suffumigauit cubile meum, myrrha, aloë, & ci-
 namomo.

Quibus artibus pudicitia iuuentutis insidiantur impudicæ mulieres, quæ interim sum-
 mum amorem, & aliquam honestatis speciem præ se ferunt, præsens locus ostendit. Nā
 quanuis omnia libidinis & lucri causa faciat hæc mulier, nihilominus composito uul-
 tu & robusta facie, hoc est oculorum constantia, longe diuersum simulat, & inquit: Vi-
 ctimam pacificam sunt mihi, (ut est in Hebræo) hodie reddidi uota mea. quasi dicat, Conuiuium
 tua causa parauit, quod alioqui facere oportuerat, cum essem uoto constricta. Et hodie
 me fecisse mihi gratulor, posteaquam te inuenerim. Aliter, nūc sum obnoxia & obligata
 pacificis reddēdis uictimis (quas uotorum cōpotes solent homines facere) posteaquā te

inuenerim. Iam dudum uotum feceram de uictimis pacificis soluendis, quàm primo tui G
 compos effem, eas ut uoui, hodie libenter soluam, posteaquam mihi occurristi. Prior ex-
 positio est melior, nam nihil aliud quàm paratas dapes, & lautam cœnam domi se habe-
 re significat: & quanuis illa nullum hominem recusasset, neque amore sincero quen-
 quam prosequatur, tamē imperito & uecordi iuueni persuadere conatur, se illius amo-
 re flagrare. Nulla leuitate ex edibus egressam, sed tua causa duntaxat, inquit, ueni, domi
 habens epulas multas, quarum te participem esse uolui: quæ hoc nomine gratiores erūt,
 quòd ex uictimis pacificis supersunt. Cogita (inquam) quàm mihi charus sis, cum non
 miserim quēquam, sed ipsa te quæsītum ueni. In Hebræo legimus לחשר פניך ad inue- H
 stigādum, cum cura & solitudine, faciem tuam siue personam: quasi dicat, nihil aliud
 uolui nisi te, non tua. Interpres qui uertit desiderans te uidere, sequutus est Septu. qui sic
 habent πο. 936 ε. ρ. σ. ν. π. ε. σ. ω. π. ο. ν. At ne fortassis iam sub uesperum de cubili aut lecto sis
 sollicitus, habeo lectum elegantissimum, ut puta stragulis & sumptuosis ornamentis
 stratum, funibus byssinis ex Aegypto suspensum. Chaldeus hunc locum, in quo magna
 est uarietas interpretum, simpliciter uertit sic, Stramentis & lecticis strauit lectum, & or-
 namētis ex Aegypto ornauit. Potest dictio Hebræa יוֹטָן quam Hieronymus secutus Se-
 ptuaginta, tapetibus uertit: ἀμυγδαλίνοις δίστρασι τοῖς ἀπ' αἰγύπτου, δέξτρα καὶ τῶν καὶ τῶν μ. I
 κρόκω, ὅν δ' οὐκ ἔστιν ἐκ κιννάμωμο. Tapetibus strauit quæ sunt ab Aegypto, aspersi cubile meū
 croco: at domum meam cinamomo. sic septuag. Sed potest inquam uox יוֹטָן funes si-
 gnificare, qui ex optimo lino, seu bysso, nempe Aegyptio contexti sunt. Et ne quid de-
 sit ad uoluptatē, sparsi uel potius suffui, odoratum feci cubile meū myrrha, aloë, & ci-
 namomo. Quidam ex Hebræis exponit aquis rosarum & aromatibus.

• V E N I, inebriemur uberibus, & fruamur concupitis amplexibus, donec il-
 • luceat dies. Heb. Veni inebriabimur amoribus usque mane, exultabimus
 • in amoribus. Non est enim uir in domo sua, abiit uia longissima, sacculum K
 • pecuniæ secum tulit, in die plenæ lunæ reuersurus est in domum suam.

Hac nocte, inquit, usque mane uoluptatibus indulgeamus: opera tenebrarum oderunt
 lucem. Sequitur, *Vir non est in domo sua*) ut omnem metum eximat, & sensus simplex, nō
 est domi, sed procul peregre profectus, neque breui reuersurus, nam in sumptus uia
 tulit non paruam pecuniam. Ante diē absconsionis, sup. lunæ (ut est in Hebræo) hoc est
 ante nouilunium non est reuersurus, ne quid ab eo timeas: uel, non est in domo sua uir,
 hoc est nihil habet autoritatis in domo sua, etiam si domi esset, ego primas in familia
 partes teneo: ad securitatem omnem accedit, quod domi non sit. Mystice, in humanā L
 anima, cum intellectus & mens gratia Dei imbuta, uiriles partes non agit, sed procul
 peregrinatur à custodia conscientia, ad uoluptates & desideria inutilia deflectit ratio à
 carne pertracta. Christus quoque animarum nostrarum sponsus est, quem conscientia
 domus, si custodem non habeamus, facile cum mundo & dæmonibus fornicamur. O
 infelix animus & miserimus, qui in domo patris tanta abundantia saluberrimi panis
 relicta, quisquillas porcorum in domo meretricia, malit edere, quàm cum Abraham,
 Isaac, & Jacob recumbere, & sanctorum epulis interesse.

• I R R E T I V I T eum multis sermonibus, & blanditiis labiorum pertra- M
 • xiteum. *Hebraum*, Declinare fecit illum per multitudinem dulcis sermo-
 • nis, blanditiis labiorum suorum impulit eum. Statim eam sequitur quasi
 • bos ductus ad uictimam, & quasi agnus lasciuiens & ignorans. Et nescit
 • quòd ad uincula stultus trahatur. Heb. Vadit post eam subito, ut bos ad
 • uictimam ueniet, & sicut compes ad castigationem stulti. Donec transfi-
 • gat sagitta iecur eius, uelut si auis festinet ad laqueum, & nescit quòd de pe-
 • riculo animæ illius agitur.

Tandem

A Tandem huius seu rei gestæ, seu exempli causa confictæ narrationis finem & exitū uide. Stolidus iuuenis qui otiosus, & solus obscura luce per uicos obambulat, posteaquā
 ad hunc modum est illectus, & tractus ad crimen, summa uidelicet uoluptate, cum se-
 curitate proposita & solitudine, propria uoluntatis compos uix esse potest. Persuasus igitur
 & impulsus huius mulieris adulteræ blanditiis, nihil respondet, nihil causatur, nec
 parentum nec Dei timorem ob oculos habens, non corporis sui, non animi damnum:
 subito sequitur, specie ad delicias inuitatus, reuera autem ad interitum. Velut bos, qui
 non nouit quando ad præsepe, quando ad macellum ducitur, putat in quā se ad lautum
 cōuiuium, ad molliciem cubilis ire, reuera autem ad mortem trahitur, uel temporalem,
 B quæ frequēter mœchis infligitur, uel ad mortem animæ festinat, & uelut stultus & igna-
 rus ad compedes trahitur, non amplius liber aut sui iuris futurus. Quod nos habemus
Nescit quod stultus ad uincula trahatur) in Hebræo legitur cum litera similitudinis, Et ue-
 lut compes ad castigationē stulti. Et sunt qui nullam differentiam ponant inter duas il-
 las similitudines: nempe sicut bos ad uictimam, & sicut stultus ad compedes. Quia neu-
 ter potest exitus rei cogitare, neque bos mortem, neque stultus castigationis acerbitatē
 uidet: uel est sensus similitudinis, quod subito sequatur ignarus periculi, ignarus se ad
 mortem trahi, & non ire ad conuiuium, sed duci ut stultus ad uincula. In Hebr. clausula
 C illa, & sicut compes ad castigationem stulti, sensum efficit obscurum, cum nec præce-
 dentibus nec sequentibus uideatur cohærere. Abraham filius Hezra, sic locum explicat,
 non quasi similitudinem nouam afferret Salomon, sed quasi per epiphonema clauderet
 narrationem, ad hunc modū subaudiēdo quædam: Sicut ad compedem siue uincula ue-
 nitur, hoc est moleste & cum difficultate, sic ad disciplinam stultus uenit. Commentarij
 Hebr. locum exponunt per figuram quam Græci uocant ὑπόθεσις πρώτης, quæ etiā He-
 bræis est frequens: & erit sensus iuxta uerborum ordinem immutatum, uidelicet, Sicut
 stultus uenit ad castigationem cōpedū, qui nihil aliud quàm iocatur cum compedibus
 D constringitur. Aliter, Stultus qui rectam uirtutum uiam negligit, & suo more pro libidi-
 ne uiuit, ueniet tandem ad uincula & carceres pœnasque dabit suæ stultitiæ, quanuis il-
 le nihil minus à principio cogitat. Idem usu ueniet huic iuueni. Sequens uersiculus, *Do-
 nec transfigat cor uel iecur illius sagitta*, à principio prioris uersiculi pēdet, uidelicet ibit
 post eam sicut bos ad macerationem, & sicut stultus ad compedes, donec sagitta trānsfigat
 iecur eius. Quod exponunt Hebræi de plaga mortifera, quam maritus mulieris infligit
 illi, ut certa mors & repentina sequatur, ac si sagitta transfigeret cor illius. Alij referūt ad
 clausulam proxime præcedentem: nempe, stultus toties ueniet ad compedes, donec tan-
 dem sagitta transfigat iecur eius, hoc est, donec tandem morte plectatur. Aliter, ut ad se-
 E quentia referatur, sicut auis festinat ad laqueum donec tandem sagitta transfigat cor il-
 lius, & ad laqueum, hoc est ad escam sub laqueo. Porro iuxta hunc sensum ultima clau-
 sula, nempe, *Et non nouit quod de uita illius sit*) ad omnes tres similitudines, & ad iuue-
 nem refertur, ad hunc modum: Vt bos non nouit quod de uita sua agitur, ut stultus du-
 ctus ad compedes non nouit quod de uita sua agitur, deniq; ut auis festinans ad laqueū
 non nouit quod de uita sua agitur, ita neque iste adolescens nouit tractus amore mulie-
 ris adulteræ, quātam iacturam animæ suæ faciat. Non nouit se recta tendere ad mortem
 animæ suæ, ut corporalem mortem euadat, quam frequenter subeunt adulteri. Quæ se-
 F quuntur obscurius indicant non fuisse rem gestam, nec Salomonem conspexisse oculis
 corporeis, neque audiuisse huiusmodi uerba, sed monitionem esse in genere positam:
 qua muliercularum impudentiam depingit, & suo filio ponit ob oculos fraudes, quibus
 uti solent aduersus incautos & imprudentes iuuenes. Quantum denique sit nephas, uel
 nullam familiaritatem, cum huiusmodi inire. Vsq; adeo ut uel per earum incedere pla-
 team, aut prope ædes accessisse, sit periculosum, ut sequitur.

• N V N C ergo fili mi audi me, & attende uerba oris mei. Ne abstrahatur in
 • uis illius mens tua, neque decipiaris semitis illius. *Hebraum*. Non declina-
 • bit ad uias illius cor tuum, neque errabis in semitis illius. Multos enim

uulneratos deiecit, & fortissimi quique interfecti sunt ab ea. Via inferi domus eius penetrantes interiora mortis. *Heb.* Via inferni domus illius, descendentes ad cubacula mortis.

Haud ita multum refert quod in Hebræo legatur, nunc filij audite me, & summa diligentia uerbis oris mei attendite. Vnius exemplum proposui, quo te ipsum uelut in speculo intuearis, non est quod tuis uiribus fidas, aut constantiæ, imo procul fugiendum est si uelis esse tutus: Fugite, inquit, fornicationem, 1. Corinth. 6. Ne flectat cor tuum ad uias quibus incedit, ne forte factus obuius non poteris resistere sermonibus & blanditiis illius: imò potius, quàm longissime circuibis, ab instituto itinere deflecte, quasi errares in plateis ciuitatis, ne incidas in semitas illius adulteræ: uel, ne erraueris, nã si cor tuum declinet ad uias, hoc est ad ullam ex iis huius adulteræ, plurimum erraueris. Nam illa plurimos grauiter uulneratos prostrauit, non hunc solum de quo loquutus sum, quem tu fortassis putas tam facile persuasum & uictum, quod imbecillis esset, & parum constans: imò omnes, hoc est plurimi, & ingens numerus robustissimorum uirorum, fuerunt ab ea interfecti, & ad inferos deiectioni: non enim est uia magis compendiosa ad infernum & gehennam, quàm illa quæ ducit ad domum huius mulieris. Sic igitur existima, te, si petas illius ædes, recta ad infernum tendere: si illius cubile, quod omnia aromata redolet, adire pergas, te eadem opera descendere ad cameras mortis (ut est in Hebræo) aternæ, supple. quare si corporis iacturam & periculum non times, at saltem animæ mortem & interitum formidans, omnem fornicationem, adulterium, & illicitum concubitum fuge. Non sine causa uehementer laborat Salomôn in principio sui libelli, ut filium adhuc innocẽtem ad amorem castitatis pertrahat: haud ignarus, quanta mala ex luxu & libidine huic ætati perueniant. Quod si de spiritus fornicatione locum intelligere malis: Semel copulatus es Christo, & illius corporis, nempe ecclesiæ, factus es membrum. Tollens membra Christi, faciens membra meretricis, damnatæ sectæ uidelicet, absit. Porro ad reliquos sensus ex præcedentibus, facilis erit loci applicatio, nos ad sequentia properamus.

CAPVT OCTAVVM.

NUNQUID non sapientia clamitat, & prudentia dat uocem suam? In summis excelsisque uerticibus, supra uiam in mediis semitis stans. *Heb.* In capite excelsorum super uiam inter semitas stetit. Iuxta portas ciuitatis, in ipsis foribus loquitur, dicens. *Heb.* Ad latus portarum iuxta os ciuitatis, in introitu portarum uociferabitur.

Sapientiam & prudentiam siue intelligentiam, ut est in Hebræo, pro eodem fere accipiunt Hebræi expositores. Differunt tamen, ut inquit quidam illorum, ut scientia & praxis: nam intelligentia siue prudentia in moribus consistit. Quod ad sensum huius loci spectat, postquam per filium suum omnes reuocauit, & deterruit à domo mulieris, siue iuxta sensum historicum fornicariæ & adulteræ, siue carnis & cuiuscunque corruptionis, siue denique à commercio eorum qui aliena à fide catholica sequuntur dogmata. Nunc cuiusnam doctrinam, & cuius uoces audire debeamus, ostendit: nempe illius qui neque falli, neque fallere nouit. Abruptus loquendi modus & hebraismus significat aliquid deesse, & aliquid supplendum, quasi dicat, Fili, si mihi non credis, si meis uerbis non libet atteredere, ut puta solius hominis, cui non possit quis satis tuto credere, est enim omnis homo mendax, sapientiæ autem accommodare debes. Quod si dixeris, libenter auscultarem, si illius uocem liceret audire, sed cum ipsa nusquam compareat, nusquam audiatur, quo pacto illi obtemperabo? *Quid* (inquit Salomôn) *nonne sapientia clamabit?* ut Hebræi legunt, & nos

A & nos tanquam prophetiæ uerba intelligimus, ut de Christo Dei sapientia, & Deuinitate intelligatur locus, de quo certum est hoc caput & sequens tractare: in quibus omnia de Christo clarissime licet exponere, etiam historico sensu, præsertim nobis qui luce euangelica illustramur. Licet præterea iuxta alias sapientiæ acceptiones, prius à nobis explicatas, locum interpretari, ut propius respiciat eos qui Christum præcesserunt: qui neque uocem eius, ut Apostoli & Iudæi illius ætatis, neque ipsum in euangelio loquentem, ut nos hodie, audire potuerunt, quos tamen Salomôn participes huius doctrinæ esse uoluit. Ne quis igitur nos iudaizare existimet, si in lege aut Prophetarum oraculis, aut etiam priorum hominum uita ac doctrina, aut denique in operibus Dei, sapientiam clamare interpretemur. Et quod ad sensum spectat historicum, concionandi siue perorandi locus sapientiæ præparatur ac distribuitur. *Nonne sapientia clamitat?* quis usque ad eum ignarus est & imperitus, ut ignoret sapientiam clamare, & intelligentiam dare uocem, non solum per hanc doctrinam meam, quæ angusto angulo orbis docetur (inquit) quæ paucis paginis continetur: imò me tacente nihilominus sapientia clamabit, & intelligentia dabit uocem non hæreticorum more, qui latebras querunt, & ecclesiæ iudicium recusant, non philosophorum scholis, qui de dogmatibus digladiantur, dicentes se esse sapientes, stulti facti sunt, Roma. 1. Sed in uertice excelsorum, in summis montibus, & editissimis patriarcharum & prophetarum oraculis. *Super*, uel *iuxta domum semitarum*, hebraismus est, pro inter duas semitas, uel in cõcurso duarum semitarum stetit sapientia: quod rectè in consensu legis & prophetarum, aut melius ueteris & noui testamenti, intelligimus. Ad montem domus Dei si quis accedat, in montium, hoc est doctorum hominum cacumine, sapientiam clamantem audiet. Præterea *ad locum portarum ante ciuitatem*, & *in introitu portarum* (ut est in Hebræo) *uociferabitur*. Omnibus obuia est sapientia, non solum his, qui ad montem ascendere possunt, & sublimia speculari, sed etiam indoctæ plebecule & quotquot ciuitatem ingrediuntur, in ipsis portis, ubi solet antiquitas ius dici à senioribus & magistratibus, qui nihil aliud quàm intelligentiam præbent hominibus: cum malos coërceant, & studia uirtutum & obseruantiam legis doceant. Cogita igitur, quoties doctorem insignem & diuinæ legis interpretem, quoties primum concionatorem à terrenis rebus ad cælestia excitantem audis, toties sapientiam clamantem ausculta. *אֲדַבְרָה אֲדַבְרָה אֲדַבְרָה* ad os ciuitatis (ut est in Hebræo) uel iuxta os, uel in ore, hoc est loco publico ubi præcones uerbi Dei declamare solent, qui merito os ciuitatis dici possunt. Quoties (inquam) studiosum aliquem, exemplar uirtutum, uel uia publica obuium habes, quoties de iustitia & æquitate iudicem deserentem, & decernentem intueris, toties sapientiam clamantem in prædictis locis cogita, inquam, ac si ipsa propria uoce diceret quæ sequitur.

E O VIRI ad uos clamito, & uox mea ad filios hominum. Intelligite paruuli astutiam, & insipientes animaduertite. *Heb.* Date operam ignari intelligere, & stulti intelligite corde: uel, facite cor intelligere. Audite quoniam de rebus magnis locutura sum, & aperientur labia mea ut recta prædicent. *Heb.* Aperitio labiorum meorum rectitudines. Veritatē meditabitur guttur meum, & labia mea derestabuntur impium. *Heb.* Nam ueritatem meditabitur palatum meum, abominatio labiorum meorum impietas. Iusti sunt omnes sermones mei, non est in eis prauum quid, neque peruersum. *Heb.* In iustitia omnia uerba oris mei, non est in illis obliquitas. Recti sunt intelligentibus, & æqui inuenientibus scientiam.

Quos auditores sibi proponit, & quem ordinem doctrinæ uelit sequi, quodammodo præfatur sapientia. Quorum utroque suam beneuolentiam, & studium erga mortales commendat. Porro per doctrinæ suæ ingens & incredibile encomium, dociles & attentos reddit auditores: quos quadrifariam distinguit hoc in loco, quosdam uiros appellat, alios filios hominum, imperitos alios, alios denique stultos: & uniuersum mortalium ge-

nis cōplectitur. Qui sapiētia sua & bonitate omnes homines siue uiros uirtute excellētes, siue filios hominū qui nihil sublimius sapiūt, siue ignaros & omniū rerū imperitos, siue deniq; stultos qui pro bono malū eligunt, qui hos omnes (inquā) ad imaginē suā finxit, omnes hos sapiētiæ suæ uult esse participes. *Ad uos ō uiri clamabo, & uox mea ad filios hominum.*) Quæ est inter uirū & hominē differētia iuxta proprietatē Romanæ linguæ, eā inter שׂוֹן & אָדָם, Hebræorū idiomate intelligere licet: quāuis si quis eundē sensum his aduersis clausulis exprimi cōtendat, non repugnabimus, scientes eum esse morē scripturarum, præsertim in hoc libello, & in psalmis, idē uidelicet diuersis uerbis repetere. Hebræi aliquot familiariter quidpiam sonari uolunt, in eo quod dicit, Ad uos ō uiri uocabo, quā in illo, Vox mea ad uos filij hominum: quasi dicat, Nō solum uiri & filij hominum, sed incauti & indocti intelligite astutiam, date operam ut intelligatis, animaduertite ut intelligatis, uel tale aliquid iuxta energiam coniugationis intelligendum est, in hoc uerbo הִבִּינוּ. Quāuis usqueadē exposita & obuia sit omniū sapiētia, & omnibus locis occurrat, ab otiosis & negligentibus tamen nō percipitur, ut qui cælestium rerum curam non habent. Multo minus à stultis, qui studiis diuinæ sapiētiæ contrariis, mentem occupant. Satius est imperitum esse & ignarum, quā uitii deprauatam habere intelligentiam. *Et stulti (inquit) intelligite corde:* quasi dicat, Cor habetis, sed sensu carentes, aut rebus alienis ab intelligentia occupatum. Et hæc hætenus quod ad auditores distinguendos & admonendos spectat. Deinde doctrinam suam magnis laudibus merito extollit. Primo quod magnis de rebus dictura sit, audite inquit, nam magna sunt, hoc est bona & utilia sunt, quæ dicam: magna præterea facilitate & aperte, quæ duo ex illo uersiculo intelligimus. Audite, quoniam de rebus magnis locutura sum, *& aperientur labia mea, ut recta predicem.* In Hebræo, apertio labiorum meorū rectitudines: Alioqui nihil facilius quā labia aperire. Ad hæc quod ueritati consona sit sua doctrina, & ab omni errore aliena, confirmat ne male intelligatur quod præcessit. Quasi apertione labiorum & facilitate dicendi, quicquid in buccam uenerit, uelit effutire. *Veritatem meditabitur guttur meum* in Hebræo palatū meum: Linguam & cætera locutionis instrumenta intelligimus. Meditari uel lingua intelligitur, & ad diligētiam & sedulitatem docendi spectat: uel meditari mente potest intelligi, & ad grauitatem, & maturitatem doctrinæ refertur, secundum ea quæ sequuntur. *Et labia mea detestabuntur impium:* sapiētiæ enim nihil magis odibile quā impietas, & quicquid à uera religione est alienum. *Iusti sunt omnes sermones mei,* uel in iustitia omnia uerba oris mei. Nihil peruersum uel tortuosum nostra cōtinebit oratio: sed in iustitia, uel de iustitia & æquitate, quæ hominem homini conciliat: hoc est de his quæ iustos & rectos facit auditores. Omnia hæc, quā ad amussim Christo conueniant, manifestius est quā ut opus sit admonere. Porro de mysticis scripturis & euangelica lege intelligi possunt, in quibus si quid obliquum aut peruersum tibi uideatur, scias te non intelligere quod scribitur. Sūt inquit sapiētia hæc uerba mea recta intelligenti, & recta his qui scientiam illorum inueniunt. Latent enim nonnunquam scripturarum sensus, & signatus est liber, quem qui uolunt aperire, ab eo quærant, qui aperit & nemo claudit, & ab iis, quibus eum aperuisse constat, nempe uenerabilibus ecclesiæ doctoribus, antiquis & ueris scripturarum interpretibus: qui carnē suam crucifixerunt, cum uitiiis & concupiscentiis suis: Hebræi in hoc uersiculo, Omnia sunt recta intelligenti, נְכוּוֹתִים recta ad docendi ordinem, & intelligendi facilitatem referunt: quasi dicat, eo ordine sunt sapiētiæ uerba connexa, & tam concinne disposita, ut studiose quærentibus facile scientiam commonstrent.

- ” ACCIPITE correptionem meam, & non pecuniam, doctrinam magis quā aurum diligite. Melior est enim scientia cunctis opibus pretiosis, & omne desiderabile ei non potest comparari. *Heb.* Melior est sapiētia gēmis, & omnia desiderabilia non æquabunt eam.

Post meritas suæ doctrinæ laudes, quibus dociles & attentos auditorum animos uoluit efficere,

- A efficere, quid in primis proponat audiamus. Accipite disciplinam, siue correptionem. Cap. 8. Aequa & prudens rerum æstimatrix sapiētia nouit quā male conueniat rerum mundanarum studium suis auditoribus. Nemo potest duobus dominis seruire, Matt. 6. Qui terrenis curis & cumulandis opibus student, à sapiētia sunt alieni. Vnde quidam diues & auarus in euangelio audiuit, Stulte, hac nocte repetent animam tuam, Lu. 12. Ab hac stultitia in primis alienos esse oportet, si sapiētiā uolumus audire, si in schola sapiētiæ discipuli esse uolumus, si corripri & castigari ab ea æquo feramus animo, quod ipsa in primis monet, inquit. Accipite quotquot estis siue uiri, siue filij hominum, ignari & stulti, meam disciplinam, accipite potius quā argentum. Quandoquidem sapiētiā huius mundi, quæ splendet uelut argentum, & famam apud uulgos sibi acquirit, cum hac sapiētia quam ego trado, complecti non potestis. relicta igitur pecuniā acquirendæ scientiā, meam disciplinam amplectimini: neque uos moueat aurum quantumuis selectum, sed potius scientiam meam eligite, quæ melior est ullis rebus terrenis, quantumuis preciosis: ut cuius possessio animam ornat, pascit & nutrit, & uitam perpetuam præstat. Quare nulla quālibet desiderabilia ex rebus terrenis possunt cum hac scientiā, quam sapiētia largitur, conferri.

- C EGO sapiētia habito in consilio, & eruditus intersum cogitationibus. *Heb.* Ego sapiētia habitauit in astutia, & scientiam cogitationum inueniā.

Sensus est, sapiētiā non esse absque astutia & consilio in rebus agendis, non solum ad speculationem sese extendere: imò sapiētiā omnes prudentiæ & consilij, siue calliditatis circumstantias habere notas, ac si in medio earum maneret, & summam familiaritatem haberet cum illis: sic Aben Hezra. Posterior pars uersiculi, quæ in Hebræo sic habet, *Astutiam scientiāque cogitationum inueniam* habet ambiguam intelligentiam: uel, quod sapiētia dicat se inuenturam scientiam cogitationum, quasi scrutator cordium. Et Christus legitur uidisse multorum cogitationes: uel, cogitationes scientiæ, hoc est, non uulgares neque uanas suggerere cogitationes, sed eruditas, quæ ad inuentionem scientiæ spectant: Ne quis rudem & rerum humanarum expertem ac ignaram fingat sapiētiā: & proinde futuro tēpore utitur, ut ostendat, inquit Aben Hezra, sapiētiā præcedere, & authorem esse omnis scientiæ & cogitationum grauium.

- ” TIMOR domini odit malum, arrogantiam, & superbiam, & uiam prauam; & os bilingue detestor. *Hebraum,* Timor domini odire malum, superbiam & arrogantiam, uel superbia tumescens, & uiam mali, & os peruersitatum odi. Meum est consilium & æquitas, mea est prudentia, mea est fortitudo. *Hebraum,* Meum est consilium & lex, ego intelligentia sum, mea est fortitudo.

Post exordium, in quo (ut diximus) in magnam suæ doctrinæ expectationem crexit auditorum, sequitur narratio, siue recitatio & commemoratio bonorum, quæ à sapiētia proueniunt: inter quæ primum est, Timor domini initium sapiētiæ, ex quo nascitur odium mali, quod in genere dictum est. Nam præcipue arrogantiam odit & superbiam, per quam peccatum intrauit in mundum, per quam creatura rationalis à suo recessit conditore: Non sine causa igitur sapiētia, quæ timorem domini piis mentibus transfundit, non solum superbiam, sed superbia tumentem, uel eum qui superbia totus est, hoc est authorem superbiæ diabolum, odio habet. Quanto magis timorem domini amplectimur illius bonitatis & maiestatis concepta magnitudine immensa & maiestate, tanto clarius etiam nostram imbecillitatem & indigentiam intelligimus, & cogimur illius reuereri celsitudinē, nostram deplorare miseriam. Timor Dei (qui humilitatem sociam & amicam habet) alienissimus est ab omni superbia. Et quāuis malum non possit humana fragilitas ex sese penitus declinare, ab omni peccato suis uiribus pura, & profusa incontaminata absque Dei gratia consistere, tamen ex sapiētia Dei timore concepta,

8. q. Omnem uia mali, & consuetudinē peccandi odio habebimus: sic enim uocē Hebræā **ררר** G uiam pro frequentatione accipiunt Hebræi. Secundo in loco, *Os peruersitatum ipsa odi* (inquit sapientia) recta loquor & uera, ut superius lectum est. Pater mēdaciū peruersa & falsa loquitur, & quotquot ex parte diaboli sunt, ueritati resistūt, & doctrinam spiritus sancti calūniantur. Id quod utinam in solos Iudæos, qui Christo Dei sapientiæ, dum in terris ageret, restiterunt, referre liceret: & non etiam in magistros errorum nostri temporis, qui ore peruerso conantur subuercere, quæ hæctenus à primordio nascentis ecclēsiæ, sapientiam Dei docuisse constat per ora patrum: imo per corda credentium. Sunt qui iungunt os cum præcedētibz, ut sit sensus: Timor Domini odit uiam malam, & timor Domini odit os malum, peruersitates uerò ego odio habui. *Meum est consilium & æquitas* siue lex, (ut in Hebræo legitur.) Cum angelus satanæ transfiguret se in angelum lucis, 1. Corint. 10. & difficile sit deprehendere peruersitates oris in multis, consilio est opus, opus est lege, hoc est cognitione legis diuinæ, quæ nobis præscribūtur recta & uera, quæ quidem uirtutes non aliunde petendæ sunt, quàm à sapiētia: quæ inquit, Mea sunt, consilium & lex, siue æquitas. uox Hebræa **תושיה**, quæ ab essendo deducitur, rem stabilem & firmam significat, ut sæpe monuimus. Sunt igitur dotes sapientiæ, cōsiliū & solida cognitio: Mea est prudentia siue intelligentia **כינה** Hebr. qua piorum hominum illuminantur animi. *Mea est fortitudo.*) A sapientia non solum intelligentiam recepimus, & cæteras uirtutes; quibus uias malas & oris peruersitates discernimus: sed fortitudinē quoque, qua armati uincamus mala, nec locum demus peruersitatibus, quas odit sapiētia. Atqui hæctenus facta est mentio de uirtutibus his, quæ sapientiæ sunt peculiare, & quæ de illius substantia esse putantur: secundum locum habent, quæ sunt circa substantiam, aut si maui attributa uocare.

PER me reges regnant, & legum conditores iusta decernunt. Per me principes imperant, & potentes decernunt iustitiam. Heb. Per me reges regnant, & gubernatores decernunt iustitiam. Per me principes principatum obtinebunt, & nobiles erūt omnes iudices terræ. Ego diligentes me diligo, & qui mane uigilauerint ad me, inuenient me. Mecum sunt diuitiæ & gloria: opes superbae & iustitia: In Hebræo, diuitiæ antiquæ & iustitia. Melior est fructus meus auro & lapide precioso, & genimina mea argento electo. Heb. Melior est fructus meus auro & obrizo, & prouentus meus argento electo.

Maximæ sunt sapientiæ dotes, quas superius recitauimus, sed tamen his cancellis aut fratribus non coarctatur sapientia: neque solum ad futuram uitam est necessaria, imò nulla pars præsentis conuersationis, sapientia carere potest. Et qui minime omni subsidio alterius uidentur egere, sapientia maxime egent, neq; alia ratione possunt supremi magistratus & reges, regio fungi munere, cum æquitate & clementia moderari remp. nisi sapientia suggerente prudentiam, & animum principe dignum, quo non suam solum sed Dei gloriam, non sua solum sed populi & reip. commodæ querat. Quod si legibus & statutis æquis, malorum insolentiam coercere oporteat, nemo principum aut magistratum hoc munus præstare poterit, nisi sapientia edoctus, ut prospicere possit quid omnibus conducatur. Aequas enim non condit leges, qui alio quàm ad omnium legum scopum, nempe iustitiam dirigit oculos. Et ut regibus, & ducibus qui sub regibus moderantur & regunt plebem, satis non est quocunq; modo imperium accepisse: sed, quemadmodum Non est potestas nisi à Deo, ut inquit Paulus, Rom. 13. ita à Deo sapientiam accipere oportet, si modo boni principes esse uolunt, & populum cum imperio subditum tenere legitimo: si ut principes haberi uolunt, & nominis famam tueri: hoc enim significat **ררר** laudabiles & clari, ab auaritia alieni, quales sine sapientia esse non possunt. Iudices præterea, qui in terris Dei benedicti locum suo more occupant, absque sapientia causas decernere, litēque dirimere non poterunt. Sed dicet aliquis fortassis,

A falsis, Quibus modis aut qua arte acquiritur ista sapientia omnibus ordinibus usque. Cap. 8. adeo necessaria? num regis opibus comparatur, aut uiribus belli & copiis acquiritur: minime gentium. Imò ut omnibus maximopere est necessaria, ita est omnibus obuia & facilis, non rigida, non tetrica, non elata fastu, sed benigna, generosa & humilis inquit, Discite à me, quia mitis sum & humilis corde, Matth. undecimo. Nō arte aliqua est opus ad sapientiam comparandam, sed solo amore, quo nihil est humano generi conuenientius. *Ego (inquit) amatores meos diligo, & qui mane uigilauerint ad me, inuenient me: uel, qui querunt me, inuenient me.*) Vox Hebræa **ררר** auroram significat, unde deducitur uerbum **ררר**, significans mane querere. Sensum bene reddidit interpres, utranque significationem uocis Hebrææ complexus. Mane uigilare siue querere, signum sollicitudinis & curæ est. Qui somno dediti sunt & otio, sapientiæ non sunt amatores, sed qui mane querunt, hoc est ante omnia alia: Primum querite regnum Dei, Matth. 6. Et unà cum sapientia inuenietis opes & gloriam: & hoc est quod Euangelista adiecit, Et hæc omnia adicientur uobis. In Hebræo legitur, Antiquas opes, uel diuitias antiquitatis inuenient, hoc est permanentes & stables: non opes superbas, ut nos legimus. Quauis sensum habeat non absurdum quod noster reddidit interpres, sed mysticum magis quàm historicum. *Mecum sunt diuitiæ & gloria, opes superbae & iustitia.*) Cum sapientia sunt opes, unà cum iustitia. Qui diuites sunt huius mundi, plerique mammonam habent iniquitatis, quam frequenter uel acquirunt, uel seruant iniuste. Amatores sapientiæ cum iustitia stables & antiquas habent opes, quas fures non effodiunt nec furantur, Matth. 6. Et quauis uox Hebræa iustitiam significet proprie, Aben Hezra tamen hoc in loco, ut perpetua seruetur metaphora, sceleratam uertit siue prosperitatem: quasi dicat, Omnia à sapientia recipiunt illius amici, quæ stulti & indocti homines in mundo querunt, opes, gloriam & sceleratam: aut hæc, inquit, aut his maiora. unde sequitur, *Melior est fructus meus auro & obrizo.*) in Hebræo, & prouentus meus argento electo. Explicat sese, metaphorice uidelicet fuisse loquutam de diuitiis & gloria, non fallacibus neque uana huius mundi gloria. Sed diuites sunt bonis operibus sapientiæ amatores, & coram angelis Dei, coronam gloriæ habent immarcescibilem, 1. Pet. 1. Hebræi discrimen obseruant inter has uoces **ררר** fructus, & **תבואה** prouentus. Nā **תבואה**, id est annona, ut inquit, ex semente & agricultura prouenit, & annuo aut potius crebro & fere quotidiano cultu eget. **ררר** autem, id est fructus, qui sponte ex arboribus nascitur, semente nō eget annua, per quem stabilem scientiam & fidem intelligere licet: per annonam uero integritatem morum, & uitam frugiferam, quæ quotidiano labore & poenitentia, quasi cultura & stercoratione indiget. Sequitur

E IN VIIS iustitiæ ambulabo, in medio semitarum iudicij, ut ditem diligentes me, & thesauros eorum repleam. Heb. Ut in hæreditatem, uel iure hæreditario accipere faciam amatores meos esse, quod est, uel essentiam, & thesauros eorum implebo.

Inter iustitiam & iudicium sic distinguunt Hebræi, ut illa in genere & simpliciter intelligatur omnis probitas: iudicium uero referatur ad æquitatem, quæ est inter uirum & proximum suum. Quod ad sensum spectat horum uersuum, à superioribus pēdet: prius enim de diuitiis & gloria facta est mentio, ad quas iustitia & æquitate peruenire in hoc mundo facile non est. Fere enim qui auare & immodice cōgerunt opes, aliorum damno ditescunt. Sed longe alia ratio est opum, honoris, fructuum & annonæ, quæ bona, suis largitur sapientia, quæ in uis iustitiæ ambulat, & suos ambulare facit, ut primo recte sibi priuatim uiuant. Deinde in medio semitarum iudicij, quod ad alios spectat. In medio inquam, neque fauore ad dextram, neque odio ad sinistram declinantes. Primam clausulam ad uitam contemplatiuam referunt etiam Hebræi: Secundam uero ad actiuam, *Ut ditem diligentes me* uel, ut hæreditatem conferam amicis meis esse, essentiam. uel id quod est, **ררר**, Hebraice quod uere est, non fallaces diuitias quæ pluribus modis pereūt,

sed solidas, ueras, & perennes, quas in cælis recondunt sapientes, copiose eleemosynis: G
in pauperes, & beneficiis in omnes collocatis.

- DOMINVS possedit me, initium uiarum suarum, antequam quicquam
- faceret. *Heb.* Ante opera sua ex tunc. Ab æterno ordinata sum, & ex antiquis,
- antequam terra fieret. *Heb.* A seculo coronata sum, à principio antequam
- terra. Nondum erant abyssi, & ego iam concepta eram, nōdum fontes aqua-
- rum eruperant. *Hebraum*, Cum non essent fontes grauidi, uel redundantes H
- aquis. Necdum montes graui mole constiterant, ante omnes colles ego par-
- turiebar. Adhuc terram non fecerat, & flumina, & cardines orbis terrarum.
- *Heb.* Adhuc non fecerat terram, neque plateas, neque principium gleba-
- rum orbis terræ. Quando præparabat cælos aderam, quando certa lege, &
- gyro uallabat abyssos. *Heb.* Dum præpararet cælos, ibi eram, dum descri-
- beret circumferentiam super faciem abyssi. Quādo æthera firmauit, sursum
- librabat fontes aquarum. *Heb.* Cum roboraret nubes sursum, dum fortifi-
- caret fontes abyssi. Quando circundabat mari terminum suum, & legem
- ponebat aquis ne transirent fines suos. *Heb.* Cum statueret mari terminum
- suum, ut aquæ non transirent littus suum, dum stabiliret fundamenta terræ.
- Cum eo eram cuncta componens, & delectabar per singulos dies ludens co-
- ram eo omni tempore. *Heb.* Equidem fui prope eum nutricius, & fui in
- deliciis quotidie ridens coram eo omni tempore. Ludens in orbe terrarum,
- & deliciae meæ esse cum filiis hominum. *Heb.* Ridens, uel faciens ridere
- alios, in orbe terrarum, & gaudia uel iucunditates meæ cum filiis hominum. K

Haecenus in hoc capite post exordium, quo ad audiendum prouocamur, nihil aliud fere
prosequutus est sapiens, quàm insignes sapientiæ laudes: quas hoc triplici genere col-
ligere licet, nempe ut primo intelligamus connumerari illa, quæ sapientiæ sunt propria,
idque usq; ad illum uersiculum, Per me reges regnant. Deinde ab eo loco, Per me reges
regnant, hucusque, quanta mortalibus conferat beneficia, quàmque sit necessaria omni-
bus omnium hominum conditionibus, siue priuatam, siue publicam geras personam,
ostensum est, illius uidelicet officia, & qualitates describēdo, quæ circa substantiam con- L
sistunt, tanquam ornamenta, quibus uideatur hominibus maxime commendari. Nunc
tādē quoniam antiquitas res commendat, & dignitates auget, res præterea gestæ olim
cum laude, commendant eum qui præclare egit: opera denique affabre facta, celebra-
tatem conferunt opifici. Hoc tertio loco ab æternitate sapientiam laudat, & ab operibus
quibus innotuit sapientia, non amicis solum, sed omnibus, quotquot una cum oculis
animum ad cælum leuare uolunt: hi, inquam nolentes uolentes coguntur sapientiæ di-
uinæ agnoscere maiestatem & potentiam: quæ, ut ipsa testatur, à Deo possessa fuit in prin-
cipio uia suæ, hoc est, operationis suæ internæ & ineffabilis, qua filius à patre genera- M
tur uerbum à mente: secundum quod scribitur, Et uerbum erat apud Deum, Ioannis 1.
Tanquam principium siue primitiæ uia suæ (ut in Hebræo legitur) per quam uel ipsa
ad creaturas descenderet, pro infinita bonitate sua, uel per quam nobis ad Deum pate-
ret aditus: Nam nemo ascendit in cælum, nisi per eum qui descendit de cælo, Io. 3. Hoc
inquam, uiarum suarum principium possedit Deus pater, siue acquisiuit (uerbum enim
Hebræum *נָפַח* utrunque significat) æterna generatione. *Antequam quicquam faceret à*
principio:) uel, ex tunc, ante opera sua quæcunque ad extra, ut theologorum utamur uer-
bo. *Ab æterno ordinata sum,*) A seculo, uel ante secula, regiam potestatem obtinui, ele-
cta sum, siue constituta, & uncta sum in reginam & dominatricem, oleo lætitiæ,
Pfal.

- A Psal. 45. Ut æqualem cum Deo patre maiestatem & auctoritatem intelligas. Pater & ego Cap. 8.
unum sumus, Ioā. 16. obseruandū est hoc in loco, scribi illud uerbum Hebræum *נִסְכַּתִּי*,
quod secundo Psalmo scriptum (sed hic patientis uoce, illic uero agentis legitur) à septu.
uertitur, Constitutus sum rex ab eo: à D. Hiero. ibidē uertitur, Ego ordinavi regē meū.
hoc in loco creationem rerum narrans, nihil absque sapientia factum indicat, ut non so-
lum æternitate sua antiquiorem quauis creatura, sed etiam creaturarum opificem sapiē-
tiam intelligas. Nec est quod quisquam Iudaico more hæreat in uerbis aliquot, quæ à
creaturis ad creatorem transferuntur, uidelicet cū concepta aut formata dicitur di-
uina sapientia: sed morem scripturarum obseruet, quæ uerbis humanis, hoc est, quæ ab
B hominibus intelligi possunt, res sublimes & cælestes omnemque humanum intellectum
superantes, conatur explicare. Cæterum Iudæorum errorem, & Arrianorū de filio Dei
fatis alioqui redarguit sapiēs, dicendo: Ante opera sua in principio possedit me dominus;
ne de quacunque creatura, quæ opera Dei sunt, & non ante opera, sermonem esse puta-
res. Quod etiam in uerbo *נִסְכַּתִּי* principatum obtinui, uel uncta sum, intelligitur. Cum
diuina sapientia se non temporis successione adoleuisse, aut paulatim ad perfectionem
peruenisse, sed statim ab initio principatum & summam auctoritatem tenuisse. A secu-
lo (inquit) ordinata sum in principem. Porro in cōmemorandis operibus creationis, qui-
C bus omnibus longe antiquior fuit diuina sapiētia, hunc ordinem obseruare licet. Primo
infima connumerat elementa, atque sensim ad superiora & cælestia corpora ascendit.
Antequam terra fieret.) Et terram intelligimus, ut ibi, In principio creauit Deus cælum &
terram, Genes. 1. pro materia omnium elementorum. *Nondum erant abyssi,* & *ego iam con-*
cepta eram.) Hebræum, Cum non essent abyssi, ego formata fui, & cum non essent fontes
grauidi, abundantes, aut scaturientes aquis, quibus uerbis omnem aquæ naturā, siue sta-
gnantem, siue decurrentem expressit. Hieronymus, Nondum fontes aquarū eruperant:
Sequitur, *Præquam montes fuissent fixi,* & *colles,* (qui ob stabilitatem, in reliquam terram
radices egisse uidentur) *nata sum.*) Sic optime uertitur hoc uerbum *הוֹלִילִתִּי* quod pare-
re significat, & est ex eorum uerborum classe, quæ actionem & passionem significant;
D Hiero. Ante omnes colles ego parturiebar. Sequitur, *Adhuc terram non fecerat,* & *flumina;*
& *cardines orbis terrarum.*) Hebræum, ut nos uertimus, non fecerat terram & plateas:
quidam urbes intelligunt, sed melius loca aperta & spatiosa significantur, & uastum æ-
ris elemētum, quod reuera latum & spaciosum uidebitur, si ad aquæ & terræ angustias
conferatur. Et hanc potissimum interpretationē sequimur, quod apud Moysen in crea-
tione mūdi: Nulla fiat urbium aut platearum memoria, Alioqui per *הוֹצִיֵת* plateas, ter-
ram habitabilem, & plateis idoneam licet intelligere. Et quod sequitur: & cardines orbis
terræ. Hebr. Caput uel initium orbis terrarum, uel præcipuas terras orbis. Aben Hezra
E uertit uocē *רֵאשִׁית* caput, per *מֵרֵאשִׁית* ante, ut sit sensus, Ante terras, uel pulueres orbis, hoc
est aridam. Si uerbis istis quartum mūdi elemētū, ignis uidelicet, possit intelligi, iuxta
Hebræorum cōmentarios non satis uideo. Neque puto necessarium scrupulosius, hac
de re differere, sed potius scripturæ scopum esse intuendum, quæ hoc in loco docet diui-
nam sapientiam antiquiorem esse quauis creatura, & non ut illa principium habuisse,
aut esse post non esse: imo rerum creationi præfuisse tāquam omnium authorem & cau-
sam, iuxta quæ sensum sequitur, *Quando præparabat cælos, aderam, quando certa lege & gy-*
ro uallabat abyssos.) Hebr. Dum describeret uelut circino circumferentiam super faciem
F abyssi: quasi dicat, hæc me præsentē & opifice siue authore facta & ordinata sunt. Hæc re-
rum pulcherrima descriptio, non nisi à sapientia diuina est, non ab æterno siue origine,
ut philosophi putant, sed ordine mirabili sunt Dei prouidentia digesta. Energiam quan-
dam subindicat uerbum *הִכִּין* præparauit, fecit, uel curauit præparari, actionē in alium
transferens. Hoc est per me, quæ aderam (inquit sapientia) præparauit, mihi delegauit
Deus pater munus præparandi & orrandi cælos syderibus: Pater enim amat filium, &
omnia dedit in manu eius, Ioan. 3. Porro cū describeret circumferentiā superius in super-
ficie abyssi, mundum hunc inferiorem, qui ex elementis & rebus obnoxiiis corruptioni
& generationi successiua, abyssum uocat, qui ueluti centrum ad circumferentiam se ha-

bet **אין** uel circinus est, quo describitur circulus (quanuis grammatici **מחוגה** circinum G uocant) uel circumferentia ueluti circino descripta (Hier. gyro uallabat) per quam corpora caelestia, in quibus nulla haecenus fit mutatio, stabilita dicuntur. Hebraei ad caelum angelorum referunt, quod illis est tertius mundus. Nam apud Iudaeos infimus mundus est elementorum, secundus corporum caelestium & stellarum, tertius angelorum: ad quam opinionem alluisse uidetur Paulus apostolus, cum dicat, se ad tertium caelum fuisse raptum, 2. Corint. II. Nempe inter choros angelorum. Et tunc erit sensus, dum roboraret caelos desuper, & fortificaret fontes abyssi, s. deorsum, ut perennes uidelicet scaturigines effunderent. Nisi mauis ad aquas quae super caelos sunt, referre: quod Hieronymus uidetur intellexisse, uertens, librabat fontes aquarum, ut sit historicus & simplex sensus huius loci, non alius quam aquarum descriptio diuersarum, quae mirabili artificio per sapientiam diuinam sunt dispositae & praeparatae, non in una collectione aquarum quod mare uocamus, & reliquis fluminibus, sed mirabili quoque potentia in nubibus sursum consolidatae, quae fontes abyssi, hoc est omnium aquarum, dici possunt: ex nubibus enim, quae nulla humana, sed Dei duntaxat potentia sursum in aere pendent, hic inferiorum aquarum abyssus, ueluti ex fontibus aquas recipit. Atqui huic expositioni quadrant quae sequuntur: *Quando circumdabat mari terminum suum, & legem ponebat aquis ne transirent fines suos.* Cum poneret mari statutum suum, aut terminum, ne aquae littora egrederentur, & describeret fundamenta terrae, uel stabiliret. Hieronymus appenderet: neque enim perseuerare poterat immobilis tam grauis natura, nisi collocatis fundamentis & stabilitis. Omnia haec, quae de terra & aquis bis poni uidentur, sic sunt accipienda, ut primo de creatione, secundo de dispensatione, & conseruatione creaturarum fiat sermo. Quae omnia a patre per filium fiunt: Pater meus usque modo operatur & ego operor, Ioannis 5. conseruando uidelicet, & dispensando quae condita sunt in principio: id quod non minoris potentiae uidetur, & bonitatis quodammodo maioris. ut sequitur: *Cum eo eram cuncta componens.* Hebr. & fui prope eum nutricius. Cuius hic sensus est, iuxta quosdam ex Hebraeis: **Quemadmodum solent proceres procreatis liberis, nutriciis & praceptoribus tradere, ut educentur & instruantur, haud aliter productis Dei potentia rebus, & ex nihilo creatis, non possunt ad finem destinatum pertinere, nisi a diuina sapientia moderate gubernentur: non potest inquam, praesertim rationalis creatura sibi relicta, cuius unice curam accepit diuina sapientia, non solum in fine seculorum ex uirgine nata, sed sub lege & ante legem crebris uisionibus & umbris, patribus apparens, ut Euangelium testatur, Ioan. 8. Abraham uidit diem meum: & alibi, Moyses scripsit de me, Ioan. 5. non igitur ecclesiae solum, sed prioris populi pastor, & nutricius siue alumnus fuit Dei sapientia, subinde rebelles castigans eorum mores. Iuxta illud Esa. 65. Sed in omni tribulatione eorum, non est tribulatus, & angelus faciei eius saluauit eos in dilectione sua, & in indulgentia sua: ipse redemit eos, & quae sequuntur. Quod dicit apud eum, uel prope eum, significat non aliter sapientiam Dei gubernare, quam ipsius patris fuerit uoluntas. Et delectabar per singulos dies: uel, fui in deliciis. Ego sapientia, quae per os Salomonis familiariter loqui cum hominibus incipio, apud patrem fui ab aeterno in delectationibus more charissimi filij, cuius amplexibus mirifice delectatur pater. *Fui semper ridens*) uel ludens cum eo, ut quo cum nunquam succenset pater, sed semper clarificat, inquit, Ioan. 7. Omnia mea tua sunt: **Qua** quae possit cogitari maior laetitia, maiorisque deliciae? Haec sapientiae diuinitatem manifestissime ostendunt, quantumuis reclamante populo durae ceruicis: nempe Iudaico, quorum tamen aliqui fatentur delicias, hoc in loco representare dulcedinem & laetitiam illam, quam in sui ipsius apprehensione capit Deus benedictus: & quasi dicat, inquit commentarij Hebraeorum, quod sapientia sit eadem in semetipsa cum Deo benedicto. **Qua**uis quod sequitur, *Ludens in orbe terrarum*) ad utrauis naturam in Christo referri possit, tamen apertius ad naturam humanam quam ex homine accepit, cuius clementiam admiratus Dauid, & obstupescens, inquit, **Quid est homo quod memor es eius, aut filius hominis, &c. Psal. 8. summe delectationi fuit sapientiae diuinae uersari cum filiis hominum, & impertiri illis caelestes****

A caelestes delicias & gaudia, quibus ab aeterno fruitur cum patre. Ex his infert sapientiam esse necessariam filiis hominum ad ueram foelicitatem assequendam, & necessarium uicissim amare sapientiam, illius in primis studiosos esse, per quam solam Dei consequimur amorem, & aeterna supplicia euitare poterimus, iuxta ea quae sequuntur. **Cap. 8.**

NVNC ergo filij audite me, beati qui custodiunt uias meas: audite disciplinam, & estote sapientes, & nolite abiicere eam. *Heb. Audite correptionem uel disciplinam, & eritis sapientes, non habebitis supplicium. Beatus homo qui audit me, & qui uigilat ad fores meas quotidie, & obseruat ad postes ostij mei. Qui me inuenerit, inueniet uitam, & hauriet salutem a domino: Qui autem in me peccauerit laedet animam suam. Heb. Nam qui me inuenit, inuenit uitam suam, & educet uoluntatem a Domino: Et qui peccat in me, facit iniuriam animae suae: qui me oderunt, diligunt mortem.*

Frequens in ore sapientiae nomen filij, nomen charitatis, ut quae malit amore prouocare, quam poenis terrere. Et hoc uersiculo primo idem fere dicit, quod Christus Luc. II. Beati qui audiunt uerbum Dei, & custodiunt illud. *Audite disciplinam & estote sapientes.* Inter uias sapientiae, uel prima est, disciplinam accipere, mores corrigere, uirtutum studia amplecti, & non illotis (quod aiunt) pedibus uelle sapientiam possidere: Non enim intrabit in animam maleuolam, neque habitabit in corpore subdito peccatis. *Et eritis sapientes.* uerti potest imperatiuus pro futuro, quanuis sensus eodem redeat: nempe disciplinam accipere, mores castigare, esse magnam partem sapientiae humanae. quasi dicat, Idem est inculcate uiuere & sapere. *Audite disciplinam.* Obedite filij his qui uos castigant & sapite. hac ratione ostendes te sapere. *Quod sequitur, Nolite abiicere eam.* In Hebraeo **אל תפרעו** ambiguum sensum habet, propter multiplicem huius uerbi significationem: significat enim irritare, abiicere, poenitere, uindicare, soluere: in quo sensu nempe soluendi, posse accipi hoc in loco a quibusdam putatur. quasi dicat, Audite correptionem meam & sapietis, uel sapientes eritis, gratis & absque pretio, nihil soluetis. Pronomen, eam, in Hebraeo non legitur. Aliter, accipite disciplinam, hoc est corrigite mores, & non luctis poenas. Ut cum illo Pauli conueniat: Si nosmet ipsos diiudicauerimus, non utique iudicauerimus, I. Cor. II. Mihi uero germanus huius loci, & qui maxime quadrat, sensus uidetur, si pro impedire accipiat, uerbum Hebr. **פרע** ut sit sensus: audite disciplinam, & estote sapientes, & nolite frustrare uel impedire, s. disciplinam meam: irrita enim est disciplina patris, si filius non corrigatur. Atqui hic est, primus gradus ad sapientiam, castigatio morum. Praeter integritatem uitae, magno studio & industria opus est: si uolumus sapientiam inuenire. *Quaerite, inquit, & inuenietis, pulsate & aperietur uobis, Luc. II. Quid enim aliud est pulsare, quam uigilare ad fores sapientiae, & obseruare ad portas, quam in ecclesia Dei, cui datae sunt clauis regni caelorum (contra quam portae inferi non praeualebunt) crebris precibus, uigiliis, & ieiuniis insistere, & caeteris piis operibus, quibus Christus inuenitur? Caeterum ne quis tantis laboribus deterritus recuset & spernat sapientiam, amplissima praemia pollicetur. *Qui me inuenit inueniet uitam.*) mollescit & leuia uidentur quantumuis graua, magnis propositis muneribus. Non maxima suis amicis pollicetur praemia, sed hostibus extrema supplicia comminatur, inquit: *Beatus homo qui audit me, & usque adeo mei studiosus fuerit, ut quotidie uigilet ad fores meas. Aliter, uigilare ad fores, & obseruare ad postes ostiorum, metaphorice dixit, pro eo quod est totum pendere a sapientia, in ea totam spem collocare, assidue opem illius implorare, & tanquam optimo patrono sese dedere. Alioqui portae & fores sapientiae, sunt doctores sacri, qui scripturas aperiunt: postes portarum scripturas ipsas, aut Apostolos & Euangelistas intelligimus, qui reliquos sustentant, & quibus adherent quotquot ianuam regni caelestis intrare uolunt: qui ad hos postes & ianuas uigilant, & obseruant, & quaerunt sapientiam in ecclesia Dei, non in conuenticulis haereticorum. Qui quaerunt scripturarum intelligentiam a doctoribus sacris, quos tanquam**

columnas habet ecclesia, suo instituto frustrari non poterunt. Quicquid petieritis patre G nomine meo accipietis, inquit. Sequitur, *hauriet salutem à Domino.*) Hebr. Educet uoluntatem uel beneuolentiam à domino: hoc est, à domino impetrabit quod petit, & suæ uoluntatis erit compos. uel uoluntas ac beneuolentia refertur ad dominum, sed sensus eodem redit: quasi dicat, erit gratus domino, & illius gratia munitus, ne quam semel est assequutus uitam, denuo perdat. Non solum uitam inueniet, sed beneuolentiam à domino educēs, nullius rei indigus erit. Quid enim aliud quærimus pauperes, quàm regi innotescere, quàm illius fauore & beneuolentia beari? Cæterum ut nihil est foelicis amicis sapientiæ, ita nihil est miserius illius inimicis. Nam quemadmodum amicis largitur H uitam, ita si qui odio prosequuntur uel spernunt sapientiam, nihil aliud quàm se diligere mortem ostendunt. Odio autem habent non solum Iudæi infideles, de quibus scribitur, Nunc autem & uiderunt & oderunt, & me & patrem meum, Ioan. 15. sed etiam qui male agit, odit lucem. Denique falsorum dogmatum author ueritatem spernit & odit, quæ Dei sapientia est, dicente eadem, Ego sum uia, ueritas, & uita: quam in Christo & in euangelio inuenerunt omnes sancti, de quibus scribitur, Vos amici mei estis.

CAPVT NONVM.

I

SAPIENTIA ædificauit sibi domum, excidit columnas septem. Immolauit uictimas suas, miscuit uinum, & proposuit mensam suam. Misit ancillas suas ut uocaret ad arcem, & ad mœnia ciuitatis. *Heb.* Sapientia ædificauit domum suam, excidit columnas eius septem. Mactauit uictimam suam, miscuit uinum suum, etiam instruxit mensam suam. Mittit puellas suas, uocat ad eminentiora & excelsiora urbis loca.

K

Ad laudem sapientiæ spectant etiam quæ in hoc capite traduntur, in quo ea potissimum recitat Salomon, quæ circa dispensationem ecclesiæ, in fine seculorum à sapientia gesta sunt, quotidieque geruntur. Et ut in superiore capite, continentur ea quæ de creatione mundi tradita creduntur: sic in hoc quæ ad restaurationem spectant. Ante omnia Hebraismus est obseruandus, qui talis est: Sapientiæ (numero multitudinis) ædificauit domum suam: quem Hebræi suo more sic exponunt, Vnaquæque ex sapientiis ædificauit. Nos hanc loquendi formam ad personarum pluralitatem in diuinis, & unitatem substantiæ referre possumus: uel unam sapientiam intelligimus, quæ multiplicem in se complectatur. Imo in quo sunt (ut inquit Paulus) omnes thesauri sapientiæ & scientiæ absconditi, Colof. 2. sapientiæ creatæ & increatæ, naturalis & supernaturalis, legis & prophetarum. In Christo enim duas naturas in unitate suppositi confitemur. Hæc ergo sapientia una & multiplex, ædificauit domum, hoc est ecclesiam, & templum suum in cordibus credentium, iuxta ea quæ scribit Paulus. Templum Dei sanctum est, quod estis uos, 1. Corin. 3. Et alibi, Ut scias quomodo oporteat te in domo Dei cõuersari, quæ est ecclesia Dei uiui, 1. ad Tim. 3. *Excidit columnas septem.*) Septenarius numerus iuxta nostros ad septem dona spiritus sancti, quibus corda fidelium sustentantur, uel ad septem ecclesiæ sacramenta M optime refertur: alioqui pro magno & incerto numero septenarius in scripturis ponitur. Et per columnas excisas, non solum prophetarum, in quibus dolare se dicit Deus, Oseæ. 6. intelliguntur oracula, sed Apostoli quoque & martyres, quorum testimonio & fide, quasi columnis quibusdã, infirmorum in ecclesia fides sustentatur ac corroboratur. Imo quid aliud sunt doctores in ecclesia, qui sacris concionibus populum in fide & uirtutibus ædificatione instruunt, quàm columnæ, quibus indocta plebs innititur? Has septem, hoc est plurimas, columnas olim excidit sapientia, ne ecclesia quæ est domus Dei, aliquando corruat, contra quã portæ inferi nõ præualebunt. Moyses olim cõstructo tabernaculo, in cuius locum successit Salomonis tẽplũ, crebras uictimas fieri instituit, quæ umbrã habebat futuro-

A futurorum, ut inquit Paulus, Hebr. 10. templi uidelicet à Christo constructi, qui ex suo corpore uictimam fieri uoluit, & sanguinem sub uini specie, & colore ita temperari, ut ex his rebus instructissimam, pararet mensam: non ex corpore suo & sanguine solum, quemadmodum exposuimus, sed etiam ex euangelica doctrina quam uelut nouum mustum in utres novos mitti uoluit, Matth. 9. Vinum scilicet quod in nuptiis hauriri iussit, Ioan. 3. ex aqua, hoc est, insipida & Iudaica legis intelligentia, quo repleti Apostoli inebriari infidelibus Iudæis uidebantur, Act. 2. qui cum in hac mensa æternæ sapientiæ noluerunt recubere, sed indignos se iudicauerunt æternæ uitæ, Act. 13. ancillas suas misit sapientia ad altiora ciuitatis loca, ut dicerent inuitatis, Venite, non ad taurorum & agnorum sanguinem, & carnes ut olim, sed ad lautissimam scripturarum mensam, ad cœlestem panem ueri corporis Christi & sanguinis poculum. *Misit ancillas suas ut uocarent ad arcem.* Heb. *מִשְׁלַח בָּתוּלוֹתָי לְקָרְאָה בְּעֶרְוֹתַי תְּקַרְאָה* misit ancillas suas, uocauit: uel potius, mittit ancillas suas & uocat, in presenti: uel denique, missis ancillis suis uocat. Cuius sensus est, uel quod ipsa sapientia uocauit una cum ancillis suis, uel quod unaquæque ex ancillis uocauit. Frequens enim Hebraismus est, dissonantia nominandi casus cum uerbo, per quem uel loquendi compendium habet scriptura, uel plenior sensum. Plenius enim dicitur, misit puellas ut unaquæque ex illis uocaret, quàm si diceret, misit puellas ad uocandum. Compendium sermonis, si cum dicat, misit puellas uocare, intelligi possit, etiam ipsam sapientiam unam cum illis uocasse, sicut in Hebræo habetur. Misit puellas suas, uocauit. s. una cum illis. Hæc adiecit, ut intelligat prudens lector, longe aliud esse scripturas in sua quàm in aliena lingua legere. Quod ad sensum loci spectat, nihil humile sonat, sed uere propheticum, & euangelicum de Christo & eius ecclesia sensum habet: Vt scribitur Esa. 40. Super montem excelsum ascende tu qui euangelizas Sion, eleua in altum uocem tuam, qui euangelizas Hierusalem. Non enim uiros bellicosos, ut urbes subuertant mittit sapientia, sed tales, qui ob innocentiam, puritatem & sedulitatem, ancillis siue puellis possint comparari, nempe simplices uerbi præcones, & ab omni fraude alienos, ut alio loco inquit, Esa. 50. Quam pulchri pedes euangelizantium bona. Super montes, ad altiora loca mittuntur ut uocarent omnes gentes ad unitatem catholicæ fidei, ad ardua speranda tanquam à terrenis ad cœlestia reuocantes, quod Christus subindicans ascendit in montem concionem habiturus, Matth. 5. ut sequitur:

SI QVIS est paruulus ueniat ad me, & insipientibus loquuta est: Venite, comedite panem meum, & bibite uinum, quod miscui uobis. Relinquit infantiam & uenite, & ambulate per uias prudentiæ. *Heb.* Quisquis simplex imperitus, uel obnoxius deceptionibus huc diuertat, corde destituito dixit: Venite, comedite de pane meo, & bibite de uino quod miscui. Derelinquite imperiti, & uenite & incedite per uiam intelligentiæ.

Sinite paruulos uenire ad me, inquit Christus, Matth. 19. Et sapientia dirigit sermonem uel imprimis ad paruulos, siue simplices, ut qui maxime sapientia indigent, & illius magis sunt capaces. Abscondisti hæc, inquit, à sapientibus & prudentibus, & reuelasti ea paruulis, Lucæ decimo. Vnicuique ex his clamando dixit sapientia, per os ancillarum, ueniat ad me: uel, ut in Hebræo habetur, declinate huc ad sapientiæ ædes, magnificas quidem illas, septem columnis enixas, ad ecclesiam Dei; columnam & firmamentum ueritatis, 1. Timot. 3. Huc, inquam, deflectat oportet, quicumque panis euangelici & musti spiritualis uelit esse particeps. Ad mensam quam parauit sapientia uocamini: non sibi, sed uobis o paruuli, panem proposuit, uobis uinum temperauit, uenite, comedite de pane meo (legunt Hebræi) qui confortat cor hominis. Relinquit infantiam & uenite. Aliter, relinquit imperiti. s. uias uestras, & uenite manducantes & bibentes de mensa mea, & ambulate per uiam intelligentiæ. ut referatur ad illam clausulam, insipientibus locuta est. Obseruandum est, uitam & intelligentiam nobis dari ex hac mensa euangelicâ, prius enim mortui peccatis, & ignorantia tenebris, & uere imperiti: imò stulti & de-

ceptionibus obnoxij, iuxta energiã uocis Hebrææ פתח, Filij Euæ (quæ usqueadè le-
uiter à serpente decepta fuit) toto cælo errauimus, unusquisque in uiam suam, Esaia 53.
Sed sapientiæ uoce au dita, ingressique domum Dei, pro morte uitam, pro pomo morti-
fero cælestē panem, pro maledictione peccatorum remissionem, & adoptionem filio-
rum Dei consecuti, sequamur uiam intelligentiæ, & nolite amplius esse insipientes, sed
sapientes & intelligentes quæ sit uoluntas Dei, Ephe. 5.

Q V I erudit derisorem, ipse iniuriam sibi facit: & qui arguit impium, sibi
maculam generat. *Heb.* Qui corripit derisorem, accipit sibi ignominiam: **H**
& qui reprehendit improbum, maculam eius. Noli arguere derisorem ne
oderit te, argue sapientem & diliget te. Da sapienti occasionem & addetur
ei sapientia, doce iustum & festinabit accipere. *Heb.* Da sapienti, & sapiens
erit adhuc, doce iustum & addet scientiam.

Non omnes esse conuiuas idoneos, neque dignos tantis beneficiis ostendit. Mystera fi-
dei nostræ derident infideles Iudæi, pagani, & hæretici, & proinde tanquam indignos
prætereundos censet sapientia, neque à suis ancillis inuitados, inquiens: Nolite sanctum
dare canibus, neque margaritas porcis, Matth. 7. Simples & humiles corde facile cor-
riguntur, si quid deliquerint: contra derisor, qui non sapit ea quæ Dei sunt, Matth. 16.
Qui sapientiam crucis tanquam stultitiam deridet, qui mendacium ponit spem suam,
qui corrigi potest aut castigari, cum culpam non agnoscat: Derisor non admittit corre-
ptionem neque disciplinam: imò quisquis eum castigare uelit, accipit ignominiam, lu-
dibrio uidelicet habitus à derisore: uel, ignominiam capit, cum peior euadet is, quæ cor-
rigere conatur. *Et qui impium reprehendit, maculam sibi generat* Interpres suppleuit uerbum
generat, iuxta Hebræos subauditur uerbum accipit, ut sit sensus idem repetitus aliis uer-
bis. Sic enim legitur *Qui corripit derisorem accipit ignominiam, & qui reprehendit impium, macu-
lam illius, supple accepit.* Quasi tutissimum esset, nihil commercij habere cum impiis tra-
ditis in reprobum sensum. Verum cum pro ambiguitate sermonis Hebraici, non satis
constet, quò referantur pronomina, quæ in hoc uersiculo habentur, in contrarium sen-
sum accipi potest. Nempe qui castigat derisorem, occasionem illi præbet, ut errore co-
gnito capiat sibi ipsi ignominiam, ob id quod derisit, & ignominia affecit alios. Et qui si-
militer reprehendit impium, in causa est, ut maculam suam agnoscat impius. Et cū huius
expositioni obstare uideatur, quod scribitur, Ne reprehendas derisore, & quæ sequuntur,
respondent qui hunc sensum afferunt, hoc non esse cuiuslibet, neque quouis tempore
aut loco faciendum, sed magnam adhibendam esse moderationem, ne si intempestiua
fiat obiurgatio, in rixas & in odium, non in castigationem res emergat. Nam alioqui nõ
prohibet sapientia irrisores esse reprehendēdos. Sed ut prior expositio quæ melior est, suū
habeat locum, iuxta circūstantias huius loci quem tractamus, quo uidelicet ancillas mi-
sit sapientia, ut uocarent ad conuiuium euangelicum, hoc adiicimus. Statim ab initio
non erant nimium seuerè castigandi derisores, neque reprehendendi impij, ne ancillæ
missæ à sapientia paterentur ab illis, quod contextus continet: sed omni mansuetudine
& lenitate simplices primo reuocandi erant ab erroribus, iuxta illud Pauli, Videte uoca-
tionem uestram, non multi sapientes, non multi potentes, sed infirma elegit Deus, ut
fortia confundat, 1. Corinth. 3. Quod si non solum ad illud tempus, quo à sapientia Dei,
qui Christus est, missi sunt Apostoli, sed ad quodcunque tempus locum referre malis,
per derisorem pertinacem, & deploratæ malitiæ hominem intelligas licet, de quo Pau-
lus, Hæreticum hominem post unam aut alteram admonitionem deuota, ad Titum 3.
Da sapienti occasionem. longe alia est cōditio sapientis, qui data occasione sapientior eua-
dit. In Hebræo legimus, da sapienti, & subauditur, disciplinam, seu correptionem. quasi
dicat, Nihil inter sapientem & inter illusorem distinguit melius, quàm disciplina, qua
hic peior, ille sapientior efficitur. Secundum illud euangelij: Omni habenti dabitur &
abundabit, Luca 19. Et alibi, Qui iustus est iustificetur adhuc, & sanctus sanctificetur

A adhuc, Apoc. 22. Docet præterea hic locus non esse à munere apostolico aliquando ces-
sandum, imò conuocatis ad conuiuium euangelicum, subinde sunt nouæ dapes appo-
nendæ. Qui ab ignorantia sunt conuersi, ubi sapientiæ ædes sunt ingressi, merito sapien-
tes uocari possunt: sed in dies magis castigati, sapientiam sibi augent & scientiam re-
rum cælestium addunt, incipientes à timore Dei, qui primus est ad sapientiam gradus,
ut sequitur

B **PRINCIPIUM** sapientiæ timor domini, & scientia sanctorum pruden-
tia. Per me enim multiplicabuntur dies tui, & addentur tibi anni uitæ. Si sa-
piens fueris, tibi ipsi eris: si autem illusor, solus portabis. *Heb.* Et scientia san-
ctorum intelligentia, per me multiplicabuntur dies tui, & addent tibi annos
uitæ. Si sapuisti, sapuisti tibi: & si illusisti, solus portabis uel feres.

Frequens eiusdem sententiæ repetitio in hoc libello Salomonis, confirmat eorum opi-
nionem, qui putant prouerbia non ab ipso Salomone in ordinem fuisse redacta, sed col-
lecta ab aliis, quæ fuerant in membranis relicta, sparsimque in illius colloquiis diffemi-
nata: Quamquam huius prouerbij repetitio, nempe, Initium sapientiæ timor domini, su-
peruacanea uideri non debet, sed potius ad laudem timoris domini referri, rei in primis
mortalibus necessariæ. Nam post constructas ædes, parata mensa, conuiuis uocatis aliis,
aliis reiectis tanquam indignis, ex scripturarum dapibus, primò omnium timorem do-
mini proponit, quo Dei magnitudinem & nostram infirmitatem agnoscere cogimur.
quasi diceret, omni mansuetudine ad sapientiæ mensam accedendum est, quam dupli-
cem hoc in loco intelligimus: alteram sacramentorum ecclesiæ, & in primis uenerabilis
eucharistiæ, cuius mysterium hoc in loco reuelatur: alterã, scripturarum diuinitus inspi-
ratarũ: ad quam qui fastu aut supercilio, qui illotis manibus pedibusue accedunt, quo
sibiipsis aut rem aut famam augeat, operam ludunt. Ante omnia ad sapientiæ mensam,
siue hanc scripturarum, siue illã sacramentorum accedentes, timorem domini ob oculos
habere debemus. Ecce tutissimum & solidũ illius sapientiæ, quam quærimus fundamē-
tum, à quo ad sublimiora facile conscendentes, nempe ut sequitur, ad scientiam sancto-
rum, quæ intelligētia est, sanctorum (inquam) hominum siue angelorum, qui omnes per
timorē domini, ad scientiã peruenerunt & cognitionem Dei, qua mens & intellectus il-
lustratur, ut possit inter res humanas & diuinas distinguere. Aliter, à timore Dei, hoc est

D à lege quæ timorem incutit, ad scientiam sanctorũ Apostolorum procedendum. Nam ta-
lem gratiam pro gratia recepimus, Io. 1. *Per me multiplicabuntur dies tui, & addentur tibi anni
uitæ* uel diuersis uerbis geminauit eundem sensum, uel dies in præsentem multiplicari in-
telligimus, & in futuro annos uitæ superadditos. In Dei sapientia, uitam consequimur
per timorem Dei. Vitam in Adamo, qui Deum non timuit, perdidimus. De ligno scien-
tiæ comedens primus homo, scientiam sanctorum non inuenit: sed qui timet Deum,
& principium sapientiæ amplectitur, scientiam sanctorum & æternam uitam facile af-
sequitur, duce sapientia. Aliter, dies multiplicantur illius, qui in timore Dei uiuit, &
diutissime uiuere putabitur, consummatus in breui, expleuit tempora multa, Sapient. 4.
F Non solum in futuro seculo perpetuo uiuens, sed felici memoria, uerius uiuens post
mortem, quàm cū mortali corpore incederet super terrã. Huic sensui in primis quadrat
uerbum פתח addent, quod actiua significationis est & transitua, addent annos super
dies præsentis uitæ, addent annos uitæ futuræ, uel addent, supple hi qui addent, hoc est
hi qui celebrem & fœlicem memoriam seruabunt. *Si sapiens fueris, tibi ipsi eris* uel ia-
ctantiam sapientiæ prohibet, uel indicat uersiculus non in futuro solum, sed in præsen-
ti quoque tempore, sapientiam habere præmium. quasi dicat, si fueris sapiens, hinc ipse
summum bonum capies, quod non est aliud, quàm ipsa sapientia. *Si illusor, solus por-
tabis* uel, ut est in Hebræo, solus lues pœnas. Sapiens, quanuis sibi maxime, aliis nihilomi-
nus sapit, & alios participes suæ bonitatis efficit: sed illusor seipsum lædet solum. He-
bræi sic legunt, si illuseris, uel subfannaueris alios, solus dabis pœnas. Septuaginta, *car &*

κακός ἀποβῆς, μόνος ἀντλήσεις τὰ κακά: si autem malus euaseris, solus hauries mala. Proter-
bium indicat maledicos & subfannatores seipfos potissimum lædere, non nocere aliis,
qui maledicta norunt equanimiter ferre. Versiculus pendet à præcedentibus, ostendens
denique differentiam inter eos, qui uocati ad mensam sapientiæ, cum timore libenter
ueniunt, & participes epularum fiunt: & eos qui uerbis puellarum contemptis, myste-
ria fidei Christianæ derident. Hi enim sibiipsis non sapientiæ filiis, damnum inferunt, il-
li uero quantum in ipsis est, plurimum profunt. Sequitur

” MVLIER stulta & clamosa, plena illecebris, & nihil omnino sciens: Se-
” det in foribus domus suæ, super sellam in excelso urbis loco: Ut uocaret
” transeuntes per uiam, & recte pergentes in itinere suo. Quis est paruulus,
” declinet ad me, & uerborum loquuta est. Aquæ furtiuæ dulciores sunt, & panis
” absconditus suauior. Et ignorauit quod ibi sunt gigantes, & in profundis
” inferni conuiuæ eius. *Hebræum*, Mulier stultitiæ, tumultuosa, ignorantia, &
” non nouit quicquam: Sed sedit ad ostiū domus suæ, super solium excelso-
” urbis: uel in excelsis locis urbis: Ad uocandum transeuntes per uiam, qui
” rectas faciunt uias suas: uel, qui incedunt per semitas suas. Quisquis est im-
” peritus, declinet huc, & qui est deficiens corde, uocabit eum. Aquæ furtiuæ
” dulces erunt, & panis occultationis amœnus erit. Et non nouit quod gigan-
” tes ibi (uel interfecti) in profundis inferni inuitati ab ea.

Mulier stulta, in Hebræo Mulier stultitiæ, tumultuosa & deceptionis uel ignorantia,
& nihil sciens. Hæc mulier, iuxta ea quæ prius exposita sunt, peruersa doctrina intelli-
gitur, & ecclesia malignantium, quæ cum nihil sciat, ut oportet scire, tamen sapientiam
imitari conatur, domum & congregationem uult habere, ad quam prætereuntes con-
uocat, sed non ancillis, hoc est humilibus & sedulis concionatoribus missis, ad subli-
mitatem uirtutum uocat, sed ipsa sublimis sedet in foribus domus suæ, super sellam in
excelso urbis loco. Quibus uerbis hæreticorum arrogantiam & ostentationem exter-
nam intelligimus. Cum omnis gloria filia regis sit ab intus, Psalmo 45. ista ab homini-
bus gloriam quærit. Aliter sella in excelso urbis loco, famam popularem significat,
quam ubique uenantur magistri mendaces. Sapientia uocat ad arcem, ista sedet in ex-
celso loco urbis, rebus mundanis eleuari gaudet, sapientia suos ad sublimes uirtutes
subuehere studet. *Quis est paruulus, declinet ad me.* & sapientia superius eisdem fere uerbis
est usa. Si quis est paruulus, ueniat ad me. Cauete ab his qui ueniunt ad uos in uestimen-
tis ouium, Matth. 7. Fallere nunquam poterunt hæretici, nisi ueram doctrinam & re-
ligionem præ se ferrent, nisi uerbo tenus ueritatis doctores sese simularent: sed ex fru-
ctibus eorum cognoscetis eos. Nam non ad panem cælestem uocat, qui confirmat &
roborat cor hominis, neque ad uinum, quod lætificat corda mæstorum & lugentium
pro peccatis, sed ad aquas furtiuas, & panem absconditum. Hæreticorum dogmata
sunt diluta & insipida, ut quæ carnis delicias & libertatem sapiunt terrenam: quibus
uulgus hominum maxime alliciuntur, & à recta uia abducuntur. Atqui his potissi-
mum rebus, nempe libertate carnis, & secreta doctrina, simulata sanctitate, multos fal-
lunt, atque ad perniciem & interitum trahunt, qui quò tendant eorum fallaciæ, non sa-
tis perspiciunt. Qui dum se putant ad aquas furtiuas, hoc est, ad occulta carnis refri-
geria, & ad panem nouæ & absconditæ doctrinæ uocari, reuera uocantur ad interi-
tum. Nam ut ex sapientiæ mensa quæ in ecclesia celebratur, uitam assequimur fide-
les, & longitudinem dierum: ita ex poculo aquarum doctrinæ furtiuæ, & ex abscon-
dito pane, quem ignorat ecclesia sanctorum, mors præsentissima sequitur, *Et ignorat quod
ibi sunt gigantes.* *Hebræum*, cadauera, uel interfecti, & in profundis inferni conuiuæ illius.)
quasi dicat, Hæc mulier stulta suos conuiuas interfectos transmittit ad infernum. Sed
repetentes

A repetentes, paulo apertius de hac muliere loquamur, cuius impudentia his uerbis, Cap. 9.
stulta & clamosa, notatur. Stulta, quæ sapientiæ resistit. Verbosa & tumultuosa, à sapien-
tia paruulos ad se retrahere non cessat: uerborum fisa, cum nihil solide sciat. Impu-
dicitia fere comes est hæreseos: impudicitia uero signum, sedere in foribus, neque in
ædibus sese continere: arrogantia præterea in folio, & sublimioribus urbis locis: *fraus
denique & dolus intelligitur, dum eos qui recte incedunt, & recte pergentes in itinere
suo, peruertere conatur. Quod si ad inanem philosophiam, aut exteriorem hominem,
uel demum ad iudaicam legis intelligentiam malis ista transferre, quàm ad hære-
ticorum insaniam, omnia facile eo poteris coaptare. Sunt qui allegorice per
domum quam ædificauit sapientia, intelligant mundum ipsum, qui in Dei
sapientia creatus est: paruulus uero siue simplex fuit Adam, qui uo-
catus à sapientia ad lignum uitæ, maluit potius serpenti & stul-
tæ mulieri obtemperare, atque edere furtiuum panem de
ligno prohibito scientiæ boni & mali, & cetera. Prudens
lector sequatur intelligentiam, quæ maxime pla-
cet. Atqui hic primi libri Commentariorum
in Proverbia Salomonis modus esto.*

FINIS.

RODOLPHI BAYNI, IN
SECUNDVM LIBRVM COMMEN-
tariorum in Parabolas Salomonis,

PRAEFATIO.

Vanis nullo certo docendi ordine, praecepta tradidisse uideatur Salomon, in his prioribus huius libelli capitibus, in quibus multus est in praeparandis, & excitandis auditorum animis, multus in sapientiae laudibus: tamen sub metaphoris & similibus, quandoque ex communi uita, quandoque ex occultatiore naturae gremio petitis, sed ubique aptissimis, grauisimam philosophiam & singularem sapientiam, ubique congestam cernere licet. Sublimiorem praeseferunt pompam Similia, quibus prophani seu Poetae, seu Oratores uti solent, & elegantiores uidentur, sed his duntaxat, qui haud ita multum in sacris literis sunt uersati. Alioqui, si quis in *iniqua* Salomonis plenè sit affecutus, si quis nouerit Hebraici sermonis mollire duritiem, si dictionem scripturis assuetam (quae Graecis & Latinis hominibus subrustica semper uisa est) sibi familiariter effecerit penitus reconditam in hoc libello, & accumulatae caelestem doctrinam, poterit plenius intueri: rem in primis necessariam omnibus, siue priuatam, siue publicam gerentibus personam. Nam qui sibi uiuit & mundanum contemnit honorem, his perlectis, facilius gloriam spernet & opes conculcabit. Paterfamilias uero, aut populi moderator, & ipse minore negotio clauum tenebit, & suorum animos ad uirtutis studium & pietatis amorem, facilius flectere poterit. Scopus enim huic sapientissimo uiro propositus fuit, omnes ordines & conditiones hominum, suae prudentiae participes efficere. Posteaquam paulo uerbosius praecedentia capita tractauerimus, pro argumenti uarietate, & sublimitate doctrinae,

quae sequuntur, maiore compendio prosequemur:
sed luce & facilitate pari, Christo patris
aeterni sapientia suggerente
uires, & sensus illustrante.

RODOL-

RODOLPHI BAYNI
COMMENTARIORVM LIBER
secundus in Prouerbia Salomonis.

Caput decimum.

PROVERBIA SALOMONIS.

Titulus libri hoc in loco repetitus est, indicans prouerbia dici proprie, quae sequuntur. Nam haecenus locos communes tractasse uiderur, ad uaria uitae munera spectantes, subinde exhortando suum filium, & inuitans ad amorem sapientiae, cuius laudes incredibili artificio prosequutus est: quae sequuntur inquam propius mores instruunt, uitaeque castigant. Sed sapientem ipsum audiamus.

FILIVS sapiens laetificat patrem, filius uero stultus maerescit matris.

Quod in hoc uersiculo laetitiam refert ad patrem, quam ex filio sapiente concipit, & maerorem ad matrem, quae grauius dolere solet pro muliebri animo, non est sic accipiendum, quasi ad matrem non perueniat laetitia, nec tristitia ad patrem: sed ad naturam rerum respiciens Salomon breuiter, sed non temere, hoc uerborum ordine usus est. Nam probitas filij & in rebus gerendis prudentia, ac integritas morum patri, potius cedit ad honorem, qui filium recte educauit. Solet praeterea in publicum progrediens conscius magis fieri, & spectator uirtutis atque honoris, quem sua sapientia filius assequitur: unde necessum est eum maiori laetitia affici, ut puta ad quem maxima pars laudis redit. Ad matrem tamen de stulto filio solet maior tristitia redire, uel quod domi torpescat, neque uirtutem exerceat ullam, uel quod ea quae foris cum ignominia gerit & uituperatione, ad matrem referri soleat, fama maiori (quae uulgi sermonibus crescit) quam pro rei male gestae magnitudine: ut omittam muliebri ingenium suspiciosum, si uel paululum intellexerit dedecoris, ingens malum imaginatione concipit. Denique non est sic accipienda clausula, ac si simplex narratio esset, sed magis admonitio putanda est iuuenum, ut honestatem morum sectantes, caueant ne quid stulte uel ignominiose gerant: idque faciant etiam parentum causa, ad quos magna pars laudis uel ignominiae necessum est peruenire. Si Deum patrem, & Ecclesiam matrem exponamus, mysticus erit sensus.

NON proderunt thesauri impietatis, sed iustitia liberabit a morte. Non affliget dominus fame animam iusti, & insidias impiorum subuertet. Heb.
Et peruersitatem improborum expellet.

Perpetua fere est uirtutum & uitiorum comparatio, qua comparatione, quis sapiens & quis stultus dici debeat, facile intelligitur. Primam partem sapientiae in parentum honore reposuit, siue in Dei optimi maximi laude, qui omnium pater est, & matris ecclesiae laetitia. Secundam partem in diuitiis colligendis, in quibus duo potissimum spectare debemus, non solum qua arte, & quibus uis comparatur, iuste uidelicet, aut inique: sed finem quoque & scopum, ad quem seruari debeant. Modis illicitis ut per fraudem, rapinam, aut quamcunque improbitatem opes reponere, in quoscunque euentus, mera stultitia est: nam non proderunt, neque possunt hominem eripere a morte. Iustus iudex corrumpi non potest acceptis pecuniis. Si iuste uixeris, morte non plesteris temporali, multo minus aeterna, ab illo iudice qui corda scrutatur. Quod si famem timens, putas per fas, aut per nefas opes congerendas, longe deciperis: Nam ne hic quidem proderunt

diuitiæ iniquitatis: sed iustitia quoque liberat à fame & penuria, non solum à morte, ut G sequitur, Non affliget dominus fame animam iusti: Et ut fame sit affectus uir pius (castigat enim dominus omnem filium quem recipit) certe uerbo Dei qui panis est animi nūquam destitutus, perpetuo epulabitur. Sequitur, *Insidias impiorum subuertet: uel, peruersitatem improborum expellet.* hoc est, opes quas per insidias & peruersitatem congegesserant improbi contra inedia, expellet & dissipabit Deus: nam prouidentia diuina fit, ut male parta peius pereant, ut iam in huiusmodi nulla possit esse spes. Et proinde magna pars stultitiæ fuerit, hoc animo cum mandis opibus uacare. Iustitiæ, quæ à morte & à fame liberat, nos studiosos esse debere, docet prouerbiū: nam quid proderit homini si uniuersum mundum lucretur, animæ uero suæ detrimentum patiatur? H

Matt. 16. *sum mundum lucretur, animæ uero suæ detrimentum patiatur?*

„ **E G E S T A T E M** operata est manus remissa, manus autem fortium diuitias parat. Qui congregat in messe filius sapiens est, qui autem stertit æstate, filius confusionis. *Heb.* Pauperem facit manus fraudulenta, & manus solitorum dirabit. Colligens in messe filius intelligens est, stertens in Autumno filius pudore afficiens est.

Manus dolosa, uel pro manu & operibus manuū accipitur, uel pro trutina, cuius bilances manuum cavitatem referunt. Nam uox Hebræa כף, uolæ concavitatem significat: quanuis hoc in loco rectius pro manuū opera, quàm pro statera accipiat, propter ea quæ sequuntur: Manus fortium, siue solitorum, laboriosorum uel agilium uerti potest. quod ad sensum spectat, ex præcedentibus pendet: Prius enim de diuitiis iniuste acquisitis locutus est, quæ possessoribus suis prodesse non poterunt, neque ad prolōgandam uitam, neque ad famam coercendā. *Pauperem facit manus fraudulenta.* quasi dicat, Si pauperiem metuas, uel si diues esse cupias, non dolo malo, sed industria est opus & solitudine. Nam manus robustorum seu solitorum, supple artificum aut agricolarum (*Hebræi subaudiunt mercatorum*) diuitias colliget. Sed uersiculus sequens, magis ad agriculturam docet referendum. *Colligens in æstate.* Ostendit non solum uigilantia esse opus, sed temporis quoque occasionem in primis esse obseruandam. Aestas præterea & Autumnus ad iuuentutis annos qui calent, & ad dies uirilium ætatis, qui maturos fructus producere solent, referuntur, non solum ad anni tempora. Docet in primis esse opus industria, uigilantia & labore, unicuique tempori opportuno, cum uires suppetunt, & cum offertur occasio. Nam ut æstate statim marcescunt fructus æstiu, nisi colligantur, ita hebescunt iuuentutis uires, animi alacritas refrigescit, & ingenij dotes languescunt, nisi uirtutis opere, & honestis occupationibus exerceantur. Quod si æstate, & tempestiue laborum & uirtutum fructum colligas, tanquam filius prudens & intelligens reputaberis: qui non solum sis ipse sapiens, sed intellectum & prudentiam tuo exemplo doces alios. Hanc enim uim habere potest Hebræa uox משכיל, hoc est intelligens siue faciens intelligere. Contra si neglecto iusto laboris sudore, quem ob peccatum primi parentis inflixit humano generi Deus, otio & somnolentia florem ætatis transigas, uel fraude & illicitis artibus rem augere cogitas, eris tanquam filius qui non seipsum solum, sed patrem quoque suum magna ignominia afficit, qui talem procreauit, & recte instruendum filium non curauit. Aben Hezra exponit priorem uersiculū dupliciter: nempe, *Pau-* M per erit, qui facit stateram bilacis dolosam, uel statera dolosa facit hominem pauperem, mihi magis placet intelligere manum, & operationem dolosam, quæ ad paupertatem multos redegit. Cuiuscunque honesti & tempestiui laboris laudem continet prouerbiū. Iuxta sensum allegoriæ, extruduntur operarij in messem domini, dum regiones albæ sunt ad messem, & antequam ueniat tempus, cum sanam doctrinam nolint recipere. Eruditus lector intelligit quod dicimus.

„ **B E N E D I C T I O** domini super caput iusti, os autem impiorum operit iniquitas: memoria iusti cum laudibus, & nomen impiorum putrescit.

Heb.

A *Heb.* Benedictiones super caput iustorum, & os iniquorum operiet iniuriam. Cap. 10.

„ Memoria iusti in benedictionem, & nomen iniquorum putrescet.

Ostendit Salomon his duobus uersiculis, in quem usum debeat manus fortis parare diuitias: nempe ut benedictionem faciens in pauperes, benedictionibus à domino repleatur. Quanuis iustitia passim in scripturis pro uniuersa uirtute accipiat, ut iustus non possit dici, nisi qui omnibus uirtutibus præditus fuerit. Hodie tamen Hebræi elemosynam, & misericordiam in pauperes uocant צדקה iustitiam, quasi per antonomasiam: quam longissime enim absunt ab iniustitia inferenda, qui sua distribuunt sponte.

B per caput igitur iusti, qui supremum gradum iustitiæ uidetur consecutus, benedictiones descendant. De quibus Paulus: Et augetur incrementa frugum iustitiæ uestræ: nam

bonorum augmentatio, benedictio intelligitur in scripturis, alioqui honesta fama populi laus, & fausta acclamatio, benedictio dicitur. Priorem expositionem sequitur Beda, misericordes iustos appellans: quibus dicitur, Venite benedicti patris mei. Capiti tanquam principali membro tribuit benedictionem, hoc est menti siue rationi, quæ in capite sedem habere putatur. Aliter, super caput iusti benedictio, ut de cælo descendisse intelligatur: uel denique, super caput, hoc est palam omnibus, non solum in secreto. *Os au-*

C *tem impiorum operit iniquitas:* uel (ut Hebræi interpretantur) os impiorum operiet iniquitatem. Ambiguitas Hebraismi utramuis uersionem admittit, quanuis rarissime constructionis ordinem inuertat linguæ proprietates. Haud ita multum refert, quod ad sensum spectat, qui est huiusmodi, Impios non esse participes illius benedictionis, quæ cadit super caput iusti, sed maledictionis sua ipsorum sententia condemnantur, ut qui non possint os suum aperire in defensionem propriam. Est enim os illius opertum iniquitate quam fecit. Aliter, Is est uirtutis honos, ea est uirtutum conditio, ut nemo uelit malus aut iniustus dici. Et proinde improbi qui opprimunt pauperes, & uim inferunt, solent uerbis

D sua celare scelera, uolentes iusti dici & haberi, quod ut ad tempus assequantur, ita perpetuo non durabit fucata iustitiæ fama. Et hoc est quod sequitur, *Memoria iusti in benedictione.*

Cuius sensus est, uel quod crescat, & quotidie celebrior fiat memoria iusti, uel quod ex memoria iusti, soleat præcationes amicæ & scelicia uota sumi, quæ benedictiones uocantur: ut cum bene precamur alicui, optantes gratiam illi dari, qualem unicuique iustorum largitus est Deus. Tertia denique expositio: Memoria iusti erit in benedictionem, dum illius posteritas à Deo benedicitur, iuxta illum locū, *Benedicetur in te omnes*

E *hæc est memoria iusti erit celebris, & hæc simplicissima est intelligentia, cui quadrat quod sequitur: Nomen improborum marcescet,* quasi dicat: fieri potest ut improbus dum scelus occultat, iusti & probi uiri aliquandiu fama nominis fruatur: sed ut flos emarcescit paulatim, & ut caro putrescit quæ sale non conditur: sic fama, quæ sine fructu uirtutis, aut diuinæ sapientiæ sale uentilatur.

„ **S A P I E N S** corde præcepta suscipiet. Stultus cæditur labiis. Qui ambulat

„ simpliciter, ambulat confidenter: qui autem deprauat uias suas, manifestus

F erit. *Heb.* Sapiens corde capiet præcepta, & stultus labiis corruet, uel uapula-

„ bit. Qui ambulat in perfectione, ibit cum fiducia: & qui obliquat uias

„ suas, cognoscetur.

Prudentis & ingenui iuuenis est indicium maximum, maioribus libenter obtemperare, siue parentibus siue magistratibus, eorum admittere præcepta, quibus non solum instructior euadat, sed damna, incommoda uitæ & pœnas, facilius declinet. *Stultus & imprudens labijs cæditur,* uel castigatur, aut labiis propriis, garrulitate uidelicet laborans, cum stultus sit, & ex abundantia cordis os loquatur. Subinde stulta uerba profert, quibus læditur superiorum autoritas, atq; ita grauissimas pœnas luit: nō solum quod præcepta non accepit, sed etiā quod stulte locutus sit. Quod si ad Dei præcepta referri mauis;

G ij

Esa. 29. Sapiens est admodum, qui non ore tenus, sed ex animo Dei præcepta accipit, opere implenda: Stultus autem populus qui labiis me honorat, cor eorum longe est à me. Sic stultus Iudaicus populus, qui uerbis & labiis legem tenens, in errores grauissimos corrui: uel iuxta aliam interpretationem ob labiorum peccata, quibus clamabant, Sanguis eius super nos, & super filios nostros. Verbum Hebræum *טביל*, quod interpres uertit deprauat, equiuocum est, & uel corrumpere, uel punire significat. Versiculus prior, ad consilium & animum obedientem refertur: sequens uero, ad opus. Sunt enim multi, qui quauis imperium non derectent manifeste, tamen oblique & peruerse, dum opera sua & uias non dirigunt, & aliquandiu latentes, tandem tamen deprehensi, tanquam legis transgressores corripuntur, frequentissime in hac uita, semper autem in futura, nisi penitentiam egerint. Et hoc est quod sequitur: *Qui obliquat aut peruertit uias suas, manifestus erit.* Cum præ se fert se seruare legem, quam non seruat: sed uir duplex animo, tandem (ut diximus) deprehendetur, & cognoscetur. Alij melius, confringetur, exponunt. Verbum enim Heb. *ערי* utrunque significat.

QVI annuit oculo, dabit dolorem, & stultus labiis uerberabitur. Heb. *Qui annuit oculo, dabit uel faciet molestiam, & stultus in labiis punietur.*

Ambiguus est sermo, cui uidelicet dabit dolorem. Hebræi reciproce intelligunt, sibi ipsi dabit dolorem. Et numero eorum qui peruertunt uias suas, & minime sibi constant, uult esse eum Salomon, qui oculorum nutibus, cum palam non audeat, ad malum prouocat, & ad transgressionem legum inducit alios, etiam si ipse nihil mali fecerit: nihilominus tamen dabit dolorem (ut cum Hebræis loquar) & punietur. Quidam per nutum oculorum, impudicos oculos intelligunt: alij derisorem & subsannatorem, qui non manifestis conuitiis, sed nutibus oculorum proximo dolorem infert. Nam uultu læditur pietas in parentes, & charitas in amicos. Iste punietur ob oculorum nutus, quemadmodum is qui labiis offendit, & blasphemat uias domini rectas. Non minus (inquam) punientur, qui annuunt oculis, de quibus Dauid: Omnes uidentes me, deriserunt me: locuti sunt labiis, & mouerunt caput. Isti illusores domini & seruatoris, magnum dolorem, hoc est graues dederunt pœnas.

VENA uitæ os iusti, os autem impiorum operit iniquitatem.

Iaco. 3. In lingua recte instituta, magna pars sapientiæ consistit: Nam qui uerbo non offendit, hic perfectus est uir. Et proinde de linguæ siue oris tum uirtute tum uitiiis, crebra Salomoni est mentio. In hoc loco iucundissima metaphora, ex ore uiri boni, quanta bonitas effluat, ostendit. Est (inquit) os uiri iusti, tanquam fons siue uena uitæ: & ut indefinenter effluunt aquæ uiuæ ex fontibus: ita salubris doctrina, & uerba uitæ, ex ore iusti scaturiunt. Neque enim ex tali radice, nempe iustitia, possunt nasci nisi boni fructus, quibus ad æternam uitam nutriuntur auditores. Hoc in loco consentit interpres noster cum Hebræis, uertendo hanc clausulam: Os impij operiet iniquitatem, aliter quam prius. Et proinde scribis, non interpreti, est imputandus error. Sensus est: Os improborum operiet & teget iniquitatem, dum simulat iustitiam. Iuxta illud, Linguis suis dolose agebant, siue linguas suas politas & lubricas fecerunt. Cum de lingua cuiusuis iusti, tum potissimum de sermone iusti & fidelis concionatoris, & impij, intelligitur pro- uerbum.

ODIUM suscitatur rixas, & uniuersa delicta operit charitas. Heb. *Odiu ex- citare solet lites, & super transgressiones, operiet amor.*

Ex communi hominum uita & uulgi moribus, egregium sapientiæ elogium colligit. Vbi est odium inter homines, uel leuissima de causa oriuntur lites & iurgia: ubi est amor, etiam magnæ offensæ teguntur, uel potius non cognoscuntur. Candor enim amici omnia candidè interpretatur, imo celat amici commissa, & crimen pro crimine non habet. Contra, odium in peiorem partem rapit omnia, & crimen nonnunquam ubi nullum est,

A est, infimulat, ex minimo grauissimum molitur efficere. Quid si ista quotidie fieri inter homines infideles uideamus, qui uel naturali uel ciuili amicitia uiuunt? quid de charitate Dei, quæ per spiritum sanctum diffusa est in cordibus nostris, sentire debemus? quid de illa flamma, quam filius Dei in terram missum uenit, nihil aliud uolens, nisi ut ardeat? Illa inquam, non solum textit mundi peccata ab oculis Dei, sed profus absumpsit, & lauit proprio sanguine, & deleuit, ut inquit Paulus, chirographum quod contra nos erat. Hæc omnino magna charitas & ineffabilis, utique magnam peccatorum multitudinem operuit. Hanc & nos imitari hoc in loco uult sapiens, docens præcipuam charitatis partem esse, charitatem alere & fouere. Fouetur autem, uel maxime placidis moribus, & animi candore, qui delicta quandoque pro delictis non habet: sed ueniam quam quotidie à Deo petere necessarium habet, impertitur.

IN LABIIS sapientis inuenitur sapientia, & uirga in dorso eius, qui indiget corde. Heb. *In labiis intelligentis inuenitur sapientia, & uirga super corpus illius, cui deest cor.*

Crebra mentio nunc iustitiæ nunc sapientiæ indicat nullam esse sapientiam, quæ iustitiæ, hoc est æquitati & integritati uitæ non sit annexa. Superiore uersiculo uenam uitæ uocat os iusti, in hoc uersiculo ostendit sapientiam capiendam esse & discendam à uiris, qui intelligentiam habent scripturarum, qui blanditias mundi & illecebras carnis nouerunt spernere, & res singulas pro dignitate æstimare, qui ratione & intellectu, cælitus sibi concessa, regitur: hic rectè intelligens dicitur, non animalis homo, sed qui cum Paulo dicere potest, *Uiuo ego, iam non ego, uiuit uero in me Christus.* In huiusmodi uiri uerbis & labiis semper est reperire sapientiam, & à uiro qui sic omnia pro illorum conditione intelligit, petenda est sapientia. Sed mira est & insignis multorum amentia, qui corde omnino carere uidentur, qui audire nolunt, neque uerbis prudentis obtemperare, donec post magnos errores commissos, cogantur pœnas luere in corpore, & brutorum animalium more sensu & flagris discunt sapere, non intellectu & mente, quod hominis est. Talibus omnino cor deficit, neque suo fungitur munere. Vide quàm latum sit discrimen filij sapientis, & stulti: iuxta sensum mysticum. Corde carent Iudæi, & infideles, qui ob defectum fidei, non inueniunt sapientiam in labiis illius, qui Christum annuntiat in dorso, hoc est in extremo ac in alio seculo, plagas sustinebunt.

SAPIENTES abscondunt scientiam, os autem stulti confusioni proximum. Heb. *Sapientes recondent scientiam, sed os stulti fracturæ uicinum, uel ori stulti clades uicina.*

In moderamine linguæ magna pars sapientiæ consistit, ut diximus. Et sapientis est cognoscere loquendi uices, & tacendi: id quod nemo nisi admodum doctus præstare potest, & nisi habeat in anima recôditam scientiam, ex qua ueluti ex thesauro, subinde proferat prudentem sermonem, & utilem auditoribus, inter quos magna solet esse uarietas. Et nonnunquam quod uni prodest, aliis nocet: neque omnes sunt capaces omnium. Christus habuit multa dicenda, quæ tunc portare non poterant Apostoli. Et Paulus quosdam lacte potat, qui solidum cibum concoquere non ualent: Alioqui inter perfectos sapientiam loquitur. Et Christus prohibet margaritas proici porcis. Recondenda est igitur scientia, & doctrina in animo, quod sapientes facere solent. Scientiam inquam ueteris & noui instrumenti, ut similis homini patrifamilias, possis præferre de thesauro tuo, noua & uetera. Et cum Paulo, sanum sermonem, qui profit omnibus, neminem offendat iuste. Porro stultus, qui non habet scientiam, sed temere profert quicquid in buccam uenerit, magnam confusionem, siue iuxta Hebræum fracturam sibi parat, *תרה* contritio consentientibus septuag. qui uertunt, *εγγιζα σιωπῆς*. potest intelligi de contritione, quam aliis facit appropinquare: quia non nouit hoc esse dicendum, illud tacendum: sed cum loqui nesciat, tacere non potest. Proverbiu cum illo Solonis elogio fere conuenit, Nemo stultus tacere potest: uel potius cum illo, Loquutum esse nocet, tacuisse nunquam.

SVBSTANTIA diuitis urbs fortitudinis eius, pauor pauperum egestas G
 eorum. *Hebraum*, Opes diuitis urbs roboris eius, fractura pauperum pauper-
 tas eorum. Opus iusti ad uitam, fructus autem impij ad peccatum.

Ad sapientiam spectat, omnium rerum conditiones & differentias cognoscere: nam ut
 illi errant, qui diuitias tanquam summum bonum affectant, & qui diuites omnium foe-
 licissimos, pauperes uero miserrimos existimant: sic etiam illi qui diuitiarum nulla cō-
 moda, neque paupertatis incommoda putantes, iustos labores contemnunt, otio & pi-
 gritiae se dedunt: imo diuites suis opibus quodammodo muniuntur, & ueluti propugna-
 culis quibusdam iniurias facile propellunt, si quid offenderint in repub. delicta facilius
 redimunt: contra omnia denique huius uitae mala, suis se defendunt opibus. *Pauor pau-
 perum egestas eorum.*) In Hebr. fractura tenuium paupertas eorum. Pauperes multis malis
 & iniuriis obnoxij, facile conteruntur, & non ob aliud quam quod pauperes sint, op-
 pressi corruunt. Diuitiae igitur, quas ex manu Dei iustis laboribus accipiunt homines,
 tanquam mala habendae non sunt, si modo ad pios conuertantur usus, quod iustorum
 est. unde sequitur, *Opus iusti.*) quasi dicat: Quicquid in sudore uultus sui comparant sibi
 uiri iusti & probi, ad uictum & huius uitae necessarios usus, uel suos uel aliorum con-
 uertunt, facientes sibi amicos de mammona iniquitatis. Sed fructus aut (ut in Hebraeo
 est) prouentus improbi ad peccatum, ad luxum, ad arrogantiam, ad Dei contemptum.
 Iuxta diuitis in Euangelio uanam spem, cuius ager fructus afferebat plurimos. Potest
 prior uersiculus in malam partem intelligi, quasi reprehendat sapiens uanam fiduciam,
 quam diuites in suis collocant diuitiis, quae plerunque sunt fallaces, neque praesidium ad-
 ferunt aut securitatem: & pauperum pusillanimitatem, qui rerum inopia despondet ani-
 mum, & sua sententia contracti sunt, cum paupertatem aequo animo ferre non possunt.
 Vide quam paucis uerbis, quantum cumulum sapientiae reconditum habes: nempe, egre-
 giam iusti diuitis laudem: diuitis uero iniqui & pauperis, qui per inertiam ad inopiam
 relabitur, reprehensionem dignam: quam tamen non omnes accipiunt, iuxta id quod K
 sequitur.

VIA uitae custodienti disciplinam, qui autem increpationes relinquit, er-
 rat. *Hebraum*, Semita ad uitam qui seruat disciplinam, qui relinquit repre-
 hensionem, errat.

Verti potest pro ambiguitate sermonis Hebraici, Semitam uitae sup. seruat, qui seruat
 disciplinam: uel, uelut semita uitae est, qui seruat disciplinam. Quauis in genere dictum
 uideri potest, tamen ad diuitias & paupertatem, ad operis intentionem & rectum diui-
 tiarum usum referri potissimum uidetur: quibus in rebus disciplina & castigatione est
 opus, si uolumus cum iusto opus nostrum ad uitam dirigere, cuius arcta est uia, & quam
 nisi maiorum disciplinam seruans, non poteris tenere. Libenter autem disciplinae maio-
 rum, & correptioni uerbi Dei, te subiicias oportet, si ad uitam aeternam tendere uelis, ad
 quam solus peruenit qui seruat disciplinam, quae in integritate morum consistit. Contra,
 qui dereliquerit reprehensionem, siue correptionem, errat: hoc est castigatus a Deo, siue a
 maioribus, qui Dei uices in terris obtinent, is longe errat a uia uitae, & latam uiam in-
 gressus, ad perditionem tendit. Vox Hebraea *nynd* errat, plus significat, nempe errare fa-
 cit alios, uel cor suum, uel uehementer errat: ut qui castigationem relinquit, per quam
 ad uiam uitae reuocatus est. quasi dicat, Primus gradus sapientiae est seruare uiam ui-
 tae: secundus est, si quid errauerit, reprehensionem admittere.

ABSCONDUNT odium labia mendacij, qui profert contumeliam, in-
 sapiens est. In multiloquio non deerit peccatum, qui autem moderabitur
 linguam suam, prudentissimus est. *Heb.* Qui celat odium, labia mendacij,
 uel labiis mendacij, & qui profert obliquum, est stultus. In multitudine uer-
 borum non solet deficere transgressio, sed qui cohibet labia sua, sapiens est.

Cum

A Cum ex sermone potissimum deprehenditur sapientia & stultitia, maximas lin-
 gua uirtutes & uitia passim ostendit Salomon, ex quibus animae uirtutes aut uitia ne-
 cesse est sequi. Charitatis summam audiuius laudem, ut quae proximorum uitia te-
 git & extinguit, uicissim odium quanta mala procreat audiamus: cuius duae sunt spe-
 cies, Est enim aliquod secretum & corde clausum, quod multa fingere & mentiri facit
 homines. Et ubi in animo non est amor, ibi in lingua non est ueritas: & hoc est quod di-
 cit in Hebraeo, Qui celat odiū, illius labia sunt labia mendacia. In specie sapientiae quanda
 praese fert, qui odium celat: uerum qui maledictis & detractionibus palam prodit suum
 odium, omnino stultus est. Alij referunt haec uerba, stultus est, ad utrunque, nempe ad
 eum qui profert conuictum uel infamiam, & ad eum qui labiis mendacibus occultat
 odium. Quod ad sensum spectat, detractorem stultitiae notat, qui famam alterius laede-
 re quadam libidine loquendi gaudet, & aliorum uitia palam diuulgare: quanto magis
 si labiis mendacibus, falsò crimina cuiquam imponat, quam longissime a charitate est
 alienus, quae multitudinem peccatorum sedulo tegit. Atqui hunc sensum facit Abee
 Hebraum, Hebraeorum doctissimus interpret. *In multiloquio non deerit peccatum:*) uel, iuxta
 Hebraum, In multis uerbis non cessabit. uel in genere dictum intelligimus, contra lo-
 quacitatem inanem, sicut illud, De omni uerbo otioso quod loquuti fuerint homines,
 reddent rationem. uel, secundum interpretationem Hebraeorum, Transgressio est detra-
 ctio, qua stultus transgressus est, & in fratrem preuaricatus est. Et proinde qui labia cohi-
 bet, ut neque mendacibus uerbis cuiquam imponat, neque alienam famam laedat, pru-
 dentissimus est, aut intelligens est: qui sic labia moderari nouit, ut ne uerbo quidem pec-
 cet, hic perfectus est uir, ut inquit Iacobus.

ARGENTVM electum lingua iusti, cor autem impiorum pro nihilo.
 Labia iusti erudiunt plurimos, qui autem indocti sunt in cordis egestate mori-
 entur. *Heb.* Argentum electum lingua iusti, cor improborum uelut exi-
 guum. Labia iusti pascent multos, & stulti in defectu cordis morientur.

Pro nihilo, uel quasi exiguum, ut nos uertimus Hebraice *טנמ*, potest referri ad qualita-
 tem, uel ad tempus: quasi paruo tempore durat intellectus improbi, uel, quasi parum bo-
 ni sensus & cordis habent improbi. Vitia linguae audiuius, uirtutes denuò audia-
 mus. Multa mentiuntur illius labia, qui odium celat: contra, lingua iusti ab omni men-
 dacio pura & munda est: & idcirco non immeritò probato confertur argento, quod ab
 igne non tantum non consumitur, sed etiam purius & splendidius redditur. Sic iusti &
 sapientis uiri sermo, tantum abest, ut uel osoris mendacis, uel stulti detractionibus infi-
 ciatur, aut maledictum rependat maledicto, conuictum conuictio, ut etiam iuxta Paulum
 bene precetur male dicentibus: litibus seminandis inter fratres usque adeo aliena, ut mul-
 tos ad concordiam reducat, esurientes pascat uerbo uitae, quo uiuit homo, non in solo
 pane. O preciosam & electam linguam, cuius nulla persecutionis flamma silentium im-
 ponere potest, quo minus fidem Christi resonet, odium a corde, & mendacium a lingua
 dulcissimo sono expellat. Talis erat Christi Iesu lingua, in cuius ore non est inuentus
 dolus: qui cum malediceretur non maledicebat, cum pateretur non comminabatur,

cui dominus dedit linguam eruditam, ut sciret sustentare eum qui lapsus est uer-
 bo: Quae tamen lingua quauis electa, cor improborum Iudaeorum non penetrauit:
 nam ualde parum cordis & intelligentiae habent improbi, & ob defectum cordis, uer-
 bo uite, & pabulo huius linguae non sunt pasti: sed ut stulti, fame mortui sunt. Moriuntur
 & hodie (heu) nimis magna infidelium turba, & haereticorum qui huius iusti linguam,
 quae haecenus in ecclesia Christi quotidie resonat, audire contemnunt: & cum se fame
 uerbi Dei laborare praese ferant, uere stulti cum fidelibus populis pasci nolunt. Moriun-
 tur inedia, cum illis cor ad credendum deficiat. Iustus multos pascat sua doctrina, stal-
 tus seipsum non pascat. Prouerbum pastores iniustitiae condemnat, qui neque gregem,
 neque seipsum ad uitam instruunt.

Esa. 52.
1. Pet. 2.
Esa. 30.

- **BENEDICTIO** domini diuites facit, nec sociabitur ei afflictio. *Hebr. G*
 • Benedictio domini ipsa ditabit, & non addet laborem cum illa.

Quæ de diuitiis superius dicta sunt, nempe, Opes diuitis quasi ciuitas fortitudinis eius, possunt in malam partem accipi ut exposuimus: hoc in loco, de alia diuitiarum specie siue ratione loquitur: nempe de his, quæ Dei beneuolentia & benignitate conferuntur hominibus. Olim dictum est primo parenti, In sudore uultus tui uesceris pane, Et ex terra fructus absque ingenti dolore non percipies: Sed clementissimus pater, hanc legem quandoque immutat, largam benedictionem omnium rerum pluribus concedens absque ullo labore, aut quam minima cura. Accipimus, inquam, si fideles sumus absque cura, solitudine, & dolore: dicente Christo, *Quærite primū regnum Dei, & iustitiā eius, & hæc omnia adiicientur uobis.* Infideles, qui à Deo benedicto, & omnium rerum auctore, panem quotidianum non nouerunt petere, aut inopia laborant, aut magna cura, & suffocante solitudine, opes acquirunt. Sed reuertamur. Cum dicat Salomon, Benedictio domini diuites facit, & non addit laborem, quid aliud quàm diuites admonet, quo similem benignitatem in egenos ostendant: atque ita futurum, ut subinde noua domini benedictione potiantur? Nam qui seminat de benedictionibus, de benedictionibus & metet: quasi dicat, Hac sola ratione de numero sapientū possunt esse diuites: primo si diuitias ex domini benedictione, magis quàm ex sua industria se possidere cognoscant: deinde si liberalitate domini benedictionem referant. Alioqui cum auaro Nabal, & euangelico diuite, in numero stultorum meritò censerī debēt. Ponit prouerbium discrimen inter cælestes diuitias, quæ nunquam deficiunt, & terrenas quas absque omni molestia nemo possidet, ne Abraham quidem aut Isaac.

- **QVASI** per risum stultus operatur scelus, sapientia autem est uiro prudentia. *Heb. Quasi risus stulto facere scelus, & sapientia est homini intelligentia. K*

Ob ambiguitatē unius uocis *חזק*, huius uersiculi duplex sensus esse potest. *חזק* enim uel scelus & rem abominandam significat, uel cogitationem. Iuxta priorem interpretationem, hūc sensum habet: Stultus facillime, & quasi per iocum, in grauisima nonnunquā scelera corrumpit: ut puta qui sapientia & intelligentia, hoc est humanarum & diuinarum rerum cognitione sit destitutus. Nam à magnis & horrendis flagitiis, non solum diuina lege & Dei timore, sed lumine intellectus naturali, autoritate legum & philosophorum præceptis, cohibentur homines: ut iam nulla sapientiæ parte constet eum esse præditum, qui leui de causa, magnum aliquod perpetrat malum, quod stultorum est. quandoque ex insigni stultitia, & ignorantia rerum, ut diximus, quandoque ex consuetudine praua, quæ uitia principio horrenda, paulatim iocularia solet efficere. Quod in Hebræo legitur *חזק* quasi risus, uel quasi ridere, ad facilitatē aut amoenitatem referri potest, & suppletur in secūda clausula, quasi ridere est sapientia, hoc est, facilis & amœna uiro intelligentiæ. Quod si *חזק* cogitationem interpretamur, alium sensum haurimus, nempe hūc: In rebus agendis stultus nulla deliberatione solet uti, neque consilio maturo, sed quemadmodum risus & iocus temere nonnunquam homines occupant, præsertim leues & stultos, qui nulla de causa nonnunquam resoluuntur in risum, talis est uniuersa uita stultorum, qui temere aggrediuntur quod cogitant, & non præponderant suorum operum constantias. Contra sapientia est, uiro prudentia uel intelligentia, sapiens nihil non maturo & sapienti consilio molitur, sed quæ sua sapientia faciendā nouit, eadem constanti prudentia exequitur. Et hoc est quod dicit, Sapientia est uiro sapienti, iuncta cum intelligentia, neque uita cum scientia & doctrina pugnat, hæc posterior expositio mihi non displicet.

- **QVOD** timet impius ueniet super eum, desiderium suum iustis dabitur.
 • Quasi tempestas transiens non erit impius, Iustus autem quasi fundamentum sempiternum. *Heb. Timor improbi ueniet ad eum, & desiderium iustorum*

- **Astorum** dabit. Sicut transit turbo, & non est improbus: sed iustus, fundamentum seculi. *Cap. 10.*

Quantis improbus qui prius dictus est stultus, quasi ridens scelera committat, tamen ita comparatum est siue ex natura rerum, siue Dei prouidentia, ut absque metu & conscientia perturbata non uiuant, qui magnis criminibus sunt polluti. Flagitia committere res uidebatur leuicula, tamen perpetrato scelere, conscientie stimulis uel uti furis infernalibus, iuxta Poetas, misere torquetur, & sibi conscius supplicium perpetuo timet, quod iusto Dei iudicio aliquando sustinebit. hæc uulgarissima expositio est. Sunt & alia, quarum prima est huiusmodi: Solent improbi homines multum timere ne diuulgentur eorum scelera, multaque perpetrare mala, ne quàm sint ipsi mali, palàm fiat: sed commissum scelus, nouo scelere diu celare non poterunt. Dauid adulterij ignominiam timens, homicidio uoluit occultare crimen: quod tamen Deus in oculis solis exponi curauit. Aliter, Stultus impius incommoda timens & uentura mala, solet euentus rerum perpetrato scelere præcauere, id quod nunquam assequetur. Talis erat Herodes, tales erant Scriba & Pharisei qui dixerunt, Ne forte ueniant Romani, & tollant locum nostrum & gentem. id quod putabant se innocentis morte posse euadere. Denique sunt qui hanc uersiculum ex priori procedere uolunt, & pronomen eum, referri ad uirum intelligentem, de quo loquebatur præcedens uersiculus: ut sit sensus, Timor impij, uel improbi, ueniet ad illum uirum sapientem & intelligentem, cum multos oppressos alterius improbitate uideat sapiens. Sed diu nō timebit, quoniam dabit Deus unicuique ex iustis desiderium suum, ut uideat illius improbi ruinam & interitum: Iuxta illud, Adhuc pusillum & non erit peccator, & quæres locum eius & non inuenies. Potest tamen secunda pars uersiculi, nempe, *Desiderium suum iustis dabitur* uel, ut est in Hebræo, desiderium iustorum dabit, absolute intelligi. Cum iusti non desiderēt, nisi quod est æquum & iustum, desiderium dabit illis Deus, ut uotorum aliquando compotes fiant. Ex ipso contextu tamen, magis apparet debere referri ad præcedentem clausulam: quasi iustus optaret uenire super impium, quod impius timet, iuxta illud: Quando facies de persequentibus me iudicium? huic sensui quadrat sequens uersiculus, qui subito ac præter omnem expectationem, improborum uenire ruinam, & interitum indicat, id quod similitudine quadam appōlita uidetur ob oculos ponere, *Quasi tempestas transiens, uel, ut turbo transit, non erit impius.* Ut nullus uentus est magis uiolentus, nec maiori timore concutit mortales quàm turbo, ita nullus est minus diuturnus. Haud aliter Dei benignitate comparatum est, ut improbi homines & nephandi, quo maiora damna iustis inferant, eo celerius ad interitum, & extremum supplicium corruant: quod ut ipsi non possunt non timere, ita iustus, uel sua, uel ipsius iustitiæ causa, aut denique bonorum omnium gratia, non potest non optare. Cæterum, iustus qui sui similis ubique est, neque ullo circumfertur uento, seu prospero seu aduerso, columnæ aut fundamento ædium meritò confertur: imò ipsius seculi fundamento, ut puta qui nullis aduersis huius mundi commouetur, de præsentī uita, frequentissime locum habet: de futura, & nominis uirtute ac fama, semper. Et primo in Christo tanquam capite, deinde in sanctis & iustis omnibus, qui ad illius exemplum in fide radicati, & fundati permanserunt & improborum turbines ac procellas constanti pertulerunt animo.

- **VT** acetum dentibus & fumus oculis, sic piger his qui miserunt.

Sedulitatem & diligentiam docet eos, qui res & negotia tractant aliena: quemadmodum enim acetum sua acredine corrodit dentes, & obtupescere facit, atque inutiles inidoneosque ad masticandum reddit, & ut fumus oculos infestat, & ad clare perspiciendum reddit hebetiores, non sine graui totius corporis detrimento: sic qui dentium uice, & oculorum funguntur in ecclesia, dum uerbum uitæ frangunt, & præmasticant cibum imbecilli multitudini, & lumen præmonstrant cæcis, quorum functioni maxime obstat, uel stupor dentium impediens quo minus pabulo uitæ pascantur ipsi: uel fumus, hoc est,

est, luxus & delicia rerum terrenarum, quibus eorum dentes & doctrina hebescit, & quibus oculi excæcantur eorum qui mittuntur, & locum Apostolorum tenent. Quod si simpliciter iuxta literam duntaxat accipiendum putamus, mortalium in rebus caducis nimiam curam & expectationem eleganter reprehendit, qui nisi statim uoti reddantur compotes, nisi statim de rebus quas scire desiderant, certiores fiant, nec cibum libenter sumunt, nec quicquam læti uident. Et interim ministrum sui muneris commonefacti, ut quam maxima diligentia festinet, ac sui principis negotia cum omni maturitate tractet: ostendens iucundissimis metaphoris, quam impatiētes moræ solent esse, qui de longinquo nuntium expectant, præsertim principes huius mundi. Mihi sublimior sensus magis arridet, quem sub parabola historicum siue literalem esse puto.

• **FIMOR** domini apponet dies, & anni impiorum breuiabuntur. Expectatio iustorum læticia, spes autem impiorum peribit. Fortitudo simplicis uia domini, & pauor his qui operantur malum. Iustus in æternum non commouebitur, impij autem non habitabunt super terram. *Heb.* Fortitudo perfecti uia domini, & fractura operantibus iniquitatem.

Causas hoc in loco reddit illius quod supra dixerat: ut transit turbo, sic non erit impius, iustus autem ut fundamentum seculi, nempe timorem domini, fiduciam in Deum, & obseruationem legis, quam per uia domini intelligimus, has causas esse maximas, quod iusti diutius uiuant, quod cum læticia cordis & tranquillitate animi uiuant, quod sani & integri uiuant. Contra impij & iniqui aut paucos uiuunt annos, aut sic uiuunt, ut mori præstiterit. In rebus uidelicet caducis & uanis spem collocantes, in fracturam & interitum ob flagitia sua frequenter incidunt. Ante omnia igitur sapientis & iusti est, timorem domini ante oculos habere, quo facile declinant à malo, innocentes & sancte uiuunt. Innocentia uitæ, & integritas morum, tranquilla denique conscientia, sanitatem corporis iuuant, & naturalem corporis constitutionem conseruant. Contra, qui fornicatur, in corpus suum peccat: qui grauantur erapula, qui flagitijs subinde perturbantur, naturales impediunt functiones, in morbos frequentius incidunt: ut omittam uindictam Dei manum, flagitiosos homines citius extirpare solere. Habes, lector, simplicem uersiculi sensum. Sublimior erit sensus, si ad iustitiæ uirtutisque præmium referas: per quod qui

Psal. 9. Deum timent, perpetuo uiuunt, impiorum autem perit memoria cum sonitu, & aut nullam, aut pessimam nominis famam, post se relinquunt. Porro *Expectatio iustorum læticia.* Iusti qui uniuersam spem in domini clementia & bonitate collocant, qui spe futurorum præsentia spernunt, qui præsentem uitam corruptibilem, cum futura & æterna libenter commutant, cum summa læticia erunt aliquando uoti compotes. Verum improbi qui felicitatem suam uel in opibus, uel in uoluptatibus collocant, qui sibi prolixam pollicentur uitam, neque supplicium expectant, aut Dei uindictam pro sceleribus, longe falluntur: neque res ulla magis eorum interitum accelerabit, quam uana & impia contumacia, siue præsumptio, quæ poenitentia remedia spernit, & misericordiam ianuam claudit. Ad hæc, *Fortitudo simplicis uia domini:* uel (ut est in Hebræo) perfecti, uel ad perfectionem. Ex uia domini iustus corroboratur & consolidatur in iustitia sua. Per uia domini intelligimus legem Dei, per quam incedens iustus procedit de uirtute in uirtute, & crescit fidei & charitatis gradibus quibusdam in uirum perfectum, ut postea timorem deponat

seruilem, quæ charitas foras mittit. *Et pauor his qui operantur malum,* uel calamitas, operantibus iniquitatem. Contra qui iniquè & flagitiosè degunt, indies magis ac magis pauore concutiuntur, & stimulis conscientia: aut certe timere deberent, si uel quanta transgressoribus lex Dei minatur supplicia, uel quatas iam olim dederint poenas, qui male uixerunt, perpendant. Aliter, per uiam Dei licet intelligere Dei fauorem, gratiam, & misericordiam, per quas ad homines pro sua clementia uenit, peccata remittens poenitentibus. Etiam Dei iustitiam & seueritatem intelligimus, quam sibi thesaurizat, qui perseverant male agere. Quemadmodum enim uia domini est fortitudo perfectis, sic

uia do-

A uia domini (qua solet seuerè punire malos) pauorem flagitiose uiuentibus incutere debet. *Iustus in æternum non commouebitur* uel non mutabit. Iustus nullis aduersis rebus aut prosperis concuti potest aut perturbari, sed immobilis ad omnia, seu prospera, seu aduersa, in Dei timore & futurorum spe, tanquam fundamentum spiritualis structurae consistit: Nam qui confidit in domino, sicut mons Syon non commouebitur in seculum. *Psal. 125.* Sed iuxta illum loquedi modum, *Qui comederit ex hoc pane uiuet in æternum, hoc est, non solum in præsentem, sed in futuro.* *Impij autem non habitabunt super terram.* improbi ne in hac terra quidem habitabunt: sed, ut superius dictum est, ut turbo uelocissime transibunt. Et uel celerem mortem significat, uel potius impiorum etiam in terra uitam non esse dicendam, neque mansionem, cum nullam certam normam, aut uiuendi legem sequantur, sed ut inquit *Esa.* *Impij quasi mare feruens.* Vel denique sic intelligitur, ut pendeat ex præcedentibus, *Spes impiorum peribit.* Nam cum hic in terra felicitatem suam collocauerint, & iucundam hanc uitam sibi polliceantur, spe sua frustrati, ne in terra quidem habitabunt, uel semen non relinquent in terra.

O S iusti parturit sapientiam, lingua prauorum peribit. Labia iusti considerant placita, & os impiorum peruersa. *Heb.* Os iusti loquetur sapientiam, sed lingua peruersitatum excindetur. Labia iusti cognoscent uoluntatem, sed os impiorum peruersitates.

Iustorum præmia, & improborum supplicia diuersa hætenus recensuit Salomon. Quorum causas partim superius reddidit, nempe quod scelus quasi ridens perpetret stultus, uir intelligens nihil nisi maturo consilio, & sapientia regulis agat. Partim hoc in loco, sermonis uirtutes & uitia noua commemorans, linguæ uel in primis sapientem rationem habere ostendit: ut qua commoda uel incommoda hominibus facillime ingerimus. **O**bseruandum est uerbum *ניב* quod septuaginta *ἀγορεύει* distillat, Hieronymus parturit, alij loquitur, transtulerunt, proprie crescere, aut producere fructus significare, inde nomen *נוב* fructus. Quæ significatio, iucunda admodum metaphora, ad linguam transfertur. Sensus igitur erit, Non immerito iustus diu uiuit, fiduciamque habet bonam, neque commouebitur: nam admodum utilis est illius uita, ut puta cuius os sapientiam profert ad eruditionem multorum. Iuxta illud quod superius dixit, Labia iusti pascunt multos, quasi dicat Salomon, Præcepta sapientia ex boni & iusti uiri ore, potissimum hauriuntur. Nam os iusti producit sapientiam, ut arbores novos fructus, & non solum exemplo uirtutis, sed lingua quoque pascet & ædificabit multos: lingua uero quæ loquitur ad subuersionem fidei & morum, excindetur. *Lingua prauorum peribit,* uel lingua peruersitatum excindetur, ut est in Hebræo. Cum fructus non proferat tanquam arbor non inutilis solum, sed perniciosa, cum loquatur contraria sapientia & ueritati. Et uerbum excindetur, sicut & alia præcedentia, possunt intelligi bene uel male ominantis, quasi dicat, utinam excindatur. Vtriusque rationem & causam in sequenti uersiculo reddit: Nempe, *Labia iusti considerant* uel (ut est in Hebræo) cognoscunt: hoc est, ostendit iustus ex sermone se cognoscere, quod placet: sed improbi, quemadmodum contraria sentiunt & uolunt, ita contraria loquuntur. Aliter, labia iusti nouerunt uoluntatem suam: hoc est, non aliter loquitur, quam sentiat & uelit, sed ex bona radice, bonos fructus facit: improbus uero contraria loquitur his quæ sentit, ut neque in corde, neque in ore ueritatem habeat.

CAPVT VNDECIMVM.

S TATERA dolosa abominatio est apud dominum, & pondus æquum uoluntas eius. *Heb.* Et lapis perfectus uoluntas eius. In hoc capite uarias iustitiæ species, cum uitis contrariis, proponit nobis Salomō. Iniuriarū & fraudis multa sunt genera, inter quæ domino maxime

displicet fraus illa, quæ sub specie iustitiæ & æquitatis committitur: quando uidelicet **G** iniquis ponderibus & dolosis utuntur rerum uēditores. Res est magis horrenda, quod in multitudinem peccatur: præsertim in pauperes, qui minutim res necessarias comparant: & quod huiusmodi fraudem rarius deprehendant aut corripiant magistratus reipub. Idcirco dominus execratur eam cui uehementer arridet lapis, ut est in Hebræo **אבן שלמה** hoc est pondus perfectum & iustum. Ad omnia commercia emptionis & uenditionis referri debet, & ad quoscunque contractus, in quibus quod sibi fieri uelit unusquisque, facere debet aliis: & Lydio uti lapide, non Lesbia regula. Quod si ad iudicia publica, priuatæque referri uolumus, iuxta Bedam, latissime patebit interpretatio: latius **H** autem, si ad omnia referatur officia, quæ inuicem debent homines præstare.

• **VBI** fuerit superbia, ibi erit & contumelia: ubi est humilitas, ibi & sapientia. *Heb.* Venit superbia & ueniet ignominia, sed cum mansuetis sapientia.

Distinguit prouerbium inter sapientiam huius mundi, quæ cum arrogantia coniuncta est, & sapientiam ueram, quæ semper humilitati est annexa. Ben Hezra intelligit uir superbiæ, hoc est superbus, qui (si quis alius) procul est à sapientia, quæ dicit, *Discite à me*, quia mitis sum & humilis corde. Superbus uero ubicunque uenerit, alios præ se contemnit, cum ipse sit maxime contemnendus, qui conditionem suam non nouit, qui se ex eodem puluere conditum, & in eundem puluerem cum aliis reuersurum, non meminerit: sed sublimes animos & spiritus concipit, quod uel corporis, uel ingenij uiribus uincat alios, quod opibus aut quacunque dote, uulgi ignobile uideatur superare: & cum contumelia & contemptu, primos accubitus curat in cœnis, & cætera. quibus in rebus mera est stultitia. Sapientia uero cum mansuetis & humilibus manet, qui æquo animo tolerant iniurias superbiorum. Cuius rei exemplum habemus Dei sapientiam Christum dominum, quæ non à superbis Iudæis, sed à filiis suis iustificata est.

Mat. II.

Mat. II.

• **SIMPLICITAS** iustorum diriget eos, & supplantatio peruersorum uastabit illos. *Heb.* Perfectio rectorum ducet eos, & peruersitas præuaricationum, perdet eos.

Non solum uirtutis laudem, & uitiorum reprehensionem, prosequitur Salomon, sed subinde præmia proponit & supplicia, ut uel terrore discant sapere imperiti rerum. De fraude quæ mensuris ac ponderibus fit in damnum pauperum, deinde de superbia qua mansueti contemnantur, prius dictum est: quibus rebus per fas uel nefas multa lucrari uidentur homines, honores uidelicet ac diuitias, sed uanos omnino & fallaces. Multo satius est æquitatem seruare, per rectam legis obseruantiam. Nam integritas uitæ, & puritas absque macula, perpetuo eos qui recti sunt, qui non declinant neque ad dextram neque ad sinistram, utrinque contraria relinquentes uitia, hæc inquam integritas, & perfectio, dux erit & comes, his qui omni obliquitate carent, qui non solum iusto pondere, sed recto & iusto iudicio, unicuique quod suum est reddunt. Integritate duce magna securitate, per hanc ærumnosam uitam, ad felicissimam illam ducentur. E regione supplantatio peruersorum **בונדריים** *Heb.* id est qui fallunt, uel transgrediuntur, uastabit eos, uel perdet eos, idque iusto Dei iudicio. Nam qui legem præuaricantur, & transgrediuntur peruersitate quacunque, tandem ipsi peribunt eadem fraude, quam conabantur aliis inferre. Et iam non qui patitur, sed qui facit iniuriam, damnum inde capit, frequentissime in hac uita præsentem, in futura semper nisi resipiscat. Nunc qui ponderibus iniquis fraudem facit, non uni homini, sed reipub. & omnibus ciuibus, non aliud lucrum supputat, quam illud quod eum in perditionem detrudet, tantum abest ut ex diuitiis male partis, solatium habeat. Et hoc est quod sequitur

• **NON** proderunt diuitiæ in die ultionis, sed iustitia liberabit à morte.

• *Hebraum*, In die indignationis.

Tacite occurrit obiectioni malorum, qui diuitiis quacunque arte acquisitis, tutos se fore purant

A. putant in die ultionis, uel indignationis, cum uel in hac uita, uel in futura, de præuari- **Cap. II.** catoribus sit sumendum supplicium. Non proderunt, inquit, opes male congestæ, quibus sententia iusti iudicis nequit flecti: sed iram prouocabunt tanquam criminum testes. *Sed iustitia liberabit à morte.* Si mortem times corporis uel animæ, iustitiam ama, quam Christus de cælis in terram deduxit, & cuius omnes homines participes esse uoluit, per fidem & imitationem. Illa sola mortis & uitæ habet imperium, sola sententiam olim latam, *(Quacunque die comederis, morte morieris.)* poterit reuocare, & à morte corporis, *Genes. 2:* qui somnus potius dicendus est, post depositam mortalitatem in immortalem uitam restituet. Iustitiæ & æquitati uacandum docet prouerbium, non cumulandis opibus: uel potius, opes per eleemosynas infumendas. Nam mea quidem sententia hoc in loco iustitia, pro eleemofyna capitur, ut alibi frequenter: & sic secunda particula uersiculi, priori respondebit, & erit sensus: Diuitiæ non eripient in die tremendi iudicij & indignationis, diuitiæ uel male partæ, uel cum auaro animo seruata: sed si ex diuitiis iuste acquisitis facias tibi amicos, illi te recipient in æterna tabernacula. Nam ut aqua extinguunt *Luc. 19:* ignem, ita eleemofyna supplicium peccati debitum, & iudicis iram placat facilius, quam alia pietatis opera.

• **IUSTITIA** simplicis diriget uiam eius, & in impietate sua corruet impius. **C.** *Heb.* Iustitia integri diriget uiam eius, & in impietate sua corruet impius.

Ne quis sapientis uerba peruerse interpretatus, sufficere putet diuitias bene dispensare, neque de reliquis uirtutibus curam ullam habendam. Iustitiam, inquit, intelligimus eorum, qui reliqua uita sunt simplices, uel integri sine macula. Talium enim iustitia eripit à morte, neque solum à morte liberat, sed ad reliquam uitam dirigendam iuuat. Nam cum ea sit humana fragilitas, ut quanuis hodie perfectus & integer sit, illius perfectionis tamen nulla est securitas. Verum iustitia de qua loquuti sumus, solet perfectorum & innocentium hominum uias dirigere, ne in aliquam huius uitæ obliquitatem incidant: *Cōtrà, In impietate sua corruet impius:* uel, improbus per improbitatem cadet in aliam improbitatem. Nam ueluti catenula quadam cōnectuntur iniquitates & uitia, iuxta illud, *Væ qui trahitis iniquitatem in funiculo uanitatis.* Aliter, *Quemadmodum iustitia perfecti* *Esa. 5:* diriget uiam eius, ut recte & inoffense progrediatur in hoc mundo, & tendat ad finem destinatum: sic improbus per suam improbitatem corruet, & non pertinet ad finem sibi propositum, hoc est, prosperitatem quandam in hac uita diuturnam. Prior expositio magis placet.

E. • **IUSTITIA** rectorum liberabit eos, & in insidiis suis capientur iniqui. • *Heb.* Sed in peruersitate transgressores capientur.

Dux uoces Hebræorum **תמים** perfectus, & **ישר** rectus, sic distingui possunt, ut prior ad innocentiam referatur, quæ sine macula est: & non solum de homine dicitur, quantum ad corpus & quantum ad intellectum, sed etiam de cæteris animantibus. Secunda uero magis ad cogitationum uel operum moderationem refertur: ut rectus dicatur homo, qui suam uitam iuxta Dei legem, in qua nulla est obliquitas, dirigit. Porro iustitiam intelligimus, uel pro specie illa, qua quis bene & iuste diuitias comparat & dispensat, ut ad superiora referatur: & erit sensus, Eleemofyna rectorum, hoc est recta intentione cum cæteris circumstantiis collata, liberabit à morte: sed transgressores legis in insidiis capientur: **ברות** in prauitate, qui prauè & oblique legem intelligunt & transgrediuntur. Illa obliquitate capientur, hoc est, uel conscientia scelerum uel pœnis à lege præscriptis. Aliter, possumus per iustitiam integritatem uitæ & merita operum intelligere, quibus recte uiuentes in hac mortali uita diriguntur, & tandem ab æterna morte liberantur: sed impij siue improbi in insidiis capientur, ueluti laqueis & funibus peccatorum, quibus in æterno supplicio & carcere sunt ligandi. Locus est moralis, uirtutis premium, & iniquorum continens supplicium.

• **MORTVO** homine impio nulla erit ultra spes, & expectatio sollicito-
 • rum peribit. *Heb.* In morte hominis improbi peribit spes, & expectatio di-
 • uitiarum perit.

Hunc uersiculum longe aliter habet antiqua trāslatio, inquit Beda, nempe, Defuncti ho-
 minis iusti, non perit spes: gloria impiorum peribit. In Græco ὁ δὲ καὶ ἄρχεται τῆς ἀσέβει-
 ὄμυται. In priore particula Hieronymus consentit cum Hebræa ueritate, in secunda ue-
 ro consentiunt Septua. cum Hebræo, sed pro spe diuitiarum, gloriam posuerunt. Impij
 spem non habent neque lætitiā nisi in hac uita, cuius cum nulla sit certitudo, quam
 miseri sint facile est cogitare: & ut quā diutissime uiuant, tamen nihil est, si ad æternā
 uitam conferatur. Quanta stultitia est igitur momentaneis, & incertis rebus inhærere,
 spe futurorum amissa? nam in morte penitus omnia pereunt iniquis, & præsentium &
 futurorum lætitiā. Cum interierit, non fumet omnia, neque descēdit cum eo gloria eius.

Psal. 48.

In Hebr. תְּחִלָּתָא אֲוִיָּים expectatio diuitiarum, uel fortium. uox אֲוִיָּים uel pro iniquis,
 qui per uiolentiam agunt accipitur, uel pro diuitiis per iniquitatem acquisitis, quibus
 omnem spem collocant improbi. Est igitur sensus uersiculi, non tam narratio quid futu-
 rum sit impiis, quā admonitio ut resipiscant, & diuitias suas bene dispensent, opera
 misericordiæ exercent. Nam tantisper dum uiuunt, patet misericordiæ ianua: ut Chri-
 stus in Euangelio, Operamini dum dies est, uenit nox quando nemo potest operari. Si
 de morte animæ, quod est peccatum intelligatur locus, erit sensus: In morte animæ per
 quodcunque peccatum perit spes iniqui: quasi dicat, reliqua pia opera non posse iuuare
 hominem qui per unum flagitium mortuus est: nisi resipiscat & agat pœnitentiam, non
 potest bene sperare. prior expositio est melior.

Ioan. 9.

• **IUSTVS** de angustia liberatus est, & tradetur impius pro eo. *Heb.* Et ue-
 • nit impius pro eo.

Hic uersiculum, ut in sensu quadrat cum prioribus, ita ex illis pendet, & ueluti colopho-
 nem imponit huic loco, qui de spe iustitiæ siue elemosynæ tractat, & de infœlici exitu
 mammonæ iniquitatis, quæ fere seruatur in perditionem possessoris. Concludit inquam
 dicens, *Iustus de angustia fuit ereptus,* ut est in Hebræo, hoc est, multæ sunt tribulationes
 iustorum. Et qui uolunt pie uiuere cum Christo, persecutionem patientur. Sic Dei opt.
 maximi dispensatione comparatum est, ut iusti primo patientur tribulationes, uel pro-
 prias uel alienas. Quis infirmatur & ego non infirmor? Sed ab angustis ad refrigerium
 uenient. Nam per multas tribulationes oportet intrare regnum Dei. Decet membra
 caput suum, qui Christus est, sequi. Hæc est igitur conditio iustitiæ, ut primo afflictiones
 sustineat, primo iustitiam Dei peccatis debitam sentiat, postea uero ab angustia ad refri-
 gerium transferatur: uelut aurum cum iam purgatum fuerit, de fornace tollitur. *Impius
 uero ueniet pro eo,* uel in loco illius: hoc est impius qui nunc nullas patitur angustias, sed
 tranquillitate fruitur, mutabit & ipse uices, & locum angustiarum tenebit. Iusto infixit
 miseras, ipse sustinebit, temporali fœlicitate gaudēs, Deum omnium bonorum autho-
 rem non agnouit, tandem suppliciis traditus, iustum iudicem cogetur agnoscere. ut sit
 rerum uicissitudo, in iustis mala præcedunt, in impiis sequuntur. Idem in humano iudi-
 cio frequenti usu uenit, nempe bonos & iustos calumniam sustinere, & pro alienis cri-
 minibus falso accusari. Sunt ex Hebræis qui per angustias à quibus eripitur iustus, in-
 telligunt mala quæ iusto Dei iudicio pro peccatis frequenter occurrunt, nempe famem,
 pestem uel gladium, & alias id genus miseras huius uitæ, à quibus iusti nonnunquam
 eripiuntur. Et ut meritis bonorum ira Dei aliquandiu defertur, ita tandem non resi-
 piscentibus iniquis grauiore ictu cadere solet uindicta, à qua tamen iustos eripere no-
 uit dominus.

1. Timo. 3.

2. Cor. 11.

Act. 24.

• **SIMVLATOR** ore decipit amicum, iusti autem lætabuntur scientia.
 • *Heb.* Per os hypocrita perdet socium suum, sed in scientia iusti eripientur.

אֲנִי

A אֲנִי hypocritam significat, & improbū, sed cum additione huiusmodi, nēpe, אֲנִי הַיָּמִים Cap. 11.
 qui uultum extollit, hoc est, qui cum improbus sit, probitatem præ se fert uultu: quales
 fuerunt olim Scribæ & Pharisei, qui mortem Christi machinati sunt. Tales sunt & ho-
 die cum alij pseudochristiani, tum hæretici in primis, quibus nulli magis probitatem si-
 mulant, nulli maiorem erga gregem Christi zelum præ se ferunt aut charitatem, quibus
 artibus heu quantam stragem pietatis & morum nostro seculo uidimus: sed ultra non
 proficiunt. Nam iustorum hominum sciētia eripietur populus, & palam fiet fraus hy-
 pocritarum. Aliter, Iusti eripietur scientia sua: quasi dicat, non solum iustitia & probita-
 te opus est, sed etiam scientia scripturarum, si tuti uolumus esse ab hypocritis. Scientia
 iustorum sunt oracula prophetarum & maiorum monumenta, quibus nos tueri docet
 contra pseudoapostolorum & hæreticorum fraudes. Potest uersiculum in huius uitæ ne-
 gotiis locum habere: multi enim damna subeunt adulatorum sermonibus decepti: dum
 amicum putant, inimicum experiuntur, contra quos iustorum & bonorum hominū con-
 siliis & experiētia indigemus. Leui Ben Gerson, Improbus ad peccatum alios secum tra-
 hit uerbis persuadendo, à quo malo tantum abest iustus, ut illius scientia à peccatis &
 corruptione eripiantur alij.

• **IN BONIS** iustorum exultabit ciuitas, & in perditione impiorum erit
 C laudatio.

In ciuitate recte instituta, secundum leges decernuntur præmia uirtutum probis homi-
 nibus & supplicia improbis. Cum igitur honor decernitur, uel magistratus & publica
 munera iustis distribuuntur, merito exultare solet uniuersa ciuitas. Nam illorum bona,
 ad omnium ciuium commoda defluunt: & cum nihil magis perturbet rempub. quā
 improbi uiri, nihil magis optandum est, quā ciuitatem ab huiusmodi fæce purgari.

D Quare cum tales uel Dei iudicio, uel legum auctoritate de medio tolluntur, & tan-
 quam putrida membra de reliquo corpore præciduntur, erit reliquæ ciuitati iubilatio.
 Possimus per bonum iustorum, uel externā intelligere bona, uel potius bona animæ &
 cælitus collata: quibus magis idoneis erit iustus, ut ciuibus profit, consilio, prudentia,
 uel opibus, & improbos coercere. Aliter, bonum iustorum sunt pietatis opera & æquita-
 tis, præsertim ea, quæ in pauperes ciues conferuntur: bonitas enim iustorum est non sibi
 ipsis, sed multis bonum querere. hæc insignis est bonitas. Contrā, improbi omni studio
 damna conantur inferre pluribus, cum reipub. iactura: ut iam non sit minus è publico
 bono perire illos, quā iustos uiuere. Ciuitas quæ exultat in bono iustorum, est illa quæ
 E sursum est mater nostra, uel præsens ecclesia, quæ uicissitudine quadam bonis & iustis Galat. 4.
 præpositis exultat: regnantibus uero hypocritis, luget donec libertati restituta, tristitia
 illis uertatur in gaudium & exultationem.

• **BENEDICTIONE** iustorum exaltabitur ciuitas, & ore impiorum
 • subuertetur.

Videtur hoc uersiculo Salomon superioris causam reddere, nempe quare ciuitas exultat
 in bono iustorum: nimirum quod benedictionibus, quas iusti & recti accipiunt à Deo, ma-
 gna commoda ciuitati uniuersæ proueniant, ut non solum ipsa sublimior & altior sit in
 oculis omnium, sed in se re uera multis modis eleuata, omnium rerum copia, bonis legi-
 bus ministrata, multitudine ciuium, pace, religione, & aliis id genus rebus, quæ ciuitatē
 nobilem & celebrem faciunt. Potest benedictio rectorum intelligi illa, quam ciuitati
 impertiuntur, uel preces quas pro reipub. tranquillitate fundunt recti & pij homines, uel
 consilia, quibus uiri recti temp. administrant: & huic sensui bene quadrat quod sequitur:
Per os impiorum subuertetur, ut puta qui discordias semināt inter ciues, qui pacē publicam
 perturbant, qui falsis testimoniis iusta iudicia subuertunt, & cætera damna: atque ita ci-
 uitatem paulatim subuertunt. Nam omnis ciuitas in seipsam diuisa desolabitur. Quāta Luc. 11.
 sublimitate & uirtutum culmine sit ciuitas Dei, militans uidelicet ecclesia, subleuata
 olim benedictione quam à Deo sancti acceperant Apostoli, nemo fidelium ignorat.

H ij

Quantam porro eadem & omnium uirtutum ruinam multis in locis passa sit, improborum hæreticorum ore & lingua, deflere magis conuenit, quàm recitare.

• **QVI** despicit amicum indigens corde est, uir autem prudens tacebit.

Hactenus uirtutes & uitia in hoc capite commemorauit, quibus uel sapientiam uel stultitiam suam ostendunt homines: nunc propius ad sapiëntiæ præcepta descendit, quorum est illud, Neminem uidelicet esse contemnendum, præsertim ex his quibuscum familiariter uiuimus, & quos pro amicis & sodalibus habemus, quos honorare non contemnere decet: dicente Paulo, Honore inuicem præuenientes: maxime si talis fuerit, qui ob ullam uirtutem mereatur honorari. Quòd si te cõtumelia afficiat aut contempserit, non est tamen malum reddendum pro malo, sed uincendum in bono malum. Et cum iudicio sapientis deficit corde, qui contemnit amicum, non debes hunc imitari neque retaliare malum pro malo, sed potius tacere, quod prudentiæ maximum est argumentum. *Vir intelligentiæ tacebit,*) uel uir intelligentiarum, ut puta in quo multiplex est intelligentia. Ad contemptum proximi nunquam uenire, sed potius ex inimico amicum facere, uereri creaturam Dei contemnere, ne in factorem eius uidearis contumeliosus: neque homo cum sis, poteris humanam naturam afficere opprobriis: lacepsitus iniuria tacuit, humanitate & patientia uincere uoluit. Ecce quantus intelligentiæ cumulus, in homine qui uel uitia celat aliena, uel prouocatus & contemptus, tacuit. Docet denique prouerbium taciturnitate, non contemptu, superandam quorumdam importunitatem.

• **QVI** ambulat fraudulenter, reuelat secretum: qui autem fidelis est, celat amici commissum. *Heb.* Ambulans detractor reteggit secretum, fidelis spiritu celat uerbum.

Septua. *ἀνὴρ δὲ γλωσσῶς ἀπαλύπτει βελῆς.* uox Hebræa *כִּי לֵב* Leuit. 19. delator uertitur. est proprie is, qui ad instar negotiatorum, ab aliis audiens uerba, aliis refert, & interim referendo deprauat. Quæ secreta esse uolumus, temere non esse cuiquam reuelanda docet prouerbium: imo aliorum tegere secreta, ad fidem & sapientiam nostram spectat: denique quid inter fraudulentum criminatorem, ac fidum amicum intersit, uersiculus ostendit, & uirtutem silentij commendat, loquacitatem condemnat, maxime eam quæ cum damno aliorum fit. Et sic cum præcedenti consentit. *Qui fraudulentus est non cessat*) sed transit, criminando uel secreta narrando famam denigrat alienam, discordias & inimicitias seminat inter fratres: sed qui fidelis est, hoc est, qui fidus est amicus, non solum non reuelat secreta, sed uel minimum amici uitium celat, uel uerbum tegit, quod sine damno narrari possit: taciturnitate gaudens, non facile male loquetur. Possumus hæc iuxta Hebræum ad nos ipsos referre, ut sit sensus: *Qui fidelis est spiritu*) hoc est constanti animo, seipsum nemini prodit. Nam qui sua secreta reuelat, tanto facilius aliena reuelabit. Possumus denique secreta fidei, & religionis nostræ intelligere, quæ temere non sunt reuelanda passim omnibus. Nolite, inquit Christus, sanctum dare canibus. Fidelis igitur spiritu, nouit uerbum euangelij in tempore & loco celare ab his, qui blasphemant nomen Christi omnium nostrum amici, cuius uerbum annunciant aliqui propter inuidiam, & contumeliam, ut inquit Paulus. Septuaginta tamen legunt, ut est in Hebræo, nempe *πιστὸς δὲ πρὸς κρυπτὰ πράγματα*, fidelis spiritu celat res.

• **VBI** non est gubernator populus corrumpitur, salus autem ubi multa consilia. *Heb.* Cum non sunt consilia corrumpitur populus, sed salus in multitudine consultorum.

Septua. iuxta uersionem diui Hiero. habent *ὅς μὴ ὑπάρχει κυβερνήτης πῖπται*: quibus Caldaus astipulatur interpret *בְּרֵאשִׁית מְדַבֵּר* in loco ubi non est dux, uel gubernator. Hebr. ubi non sunt consilia, uel cogitationes, aut industria. In sensu non est multum discriminis. & uersiculus indicat ciuitatem uel rempub. non posse consistere, ex confusa populi multitudine, absque prudenti & sapienti gubernatore aut duce. Sunt ex Hebræis qui locum referunt ad uires in bello cõtra hostes. quasi dicat, Quanlibet magna multitudo populi non sufficit absq; prudente regimine, nam non tam uiribus corporis, quàm

uirtute

A uirtute animi res bellica ministratur. Potest non minus apte ad quancunq; partem reip. administrandæ referri: ubique consilio & sapientia opus est ad coercendos improbos, ad sedandas lites. Alioqui populus, qui est tanquam belua multorum capitum, cito delabitur, & per discordias dissipatur. Cæterum salus reipub. & indoctæ multitudinis est, à uiris prudentibus gubernari: neq; sufficit unus, sed in multis, qui consilia ineunt prudentiæ & subministrant, cõsistit salus reip. Prouerbiũ deniq; indicat multitudinẽ omnia præcipitater agere, siue in bello, siue in pace, & idcirco egere ubiq; sapientũ uirorũ consilio.

• **AFFLIGETVR** malo qui fidem facit pro extraneo, qui autem cauet laqueos, securus erit. *Hebraum,* Cõterendo conteretur cum fideiusserit pro extraneo, & qui oderit stipulatores, confidit.

Præcedentia ad publicum statum spectare uidentur, uerũm quæ sequuntur magis ad priuatam referuntur uitam. Nullam partem uitæ reliquit intactam Salomon, in tradendis sapiëntiæ præceptis. Nunc illa connumerans quæ propius ad animi salutẽ spectant, nunc ea quæ rem domesticam uel augent uel conseruant, cuiusmodi iuuenes à sapientibus discere conuenit. Superius sexto capite dictum est, quantum dispendiũ rei familiari nõnquã contingat ex stipulationibus siue fideiussione pro homine siue extraneo & ignoto, siue sectæ uel fidei extraneæ, quo cum nullum tibi uinculũ est amicitia ueræ. Ab huiusmodi fideiussione cauendum est, per quam ad inopiam solent redigi homines. Et hoc est quod dicit, affligetur, siue cõtritione conteretur. Familiaris admodum scripturis metaphora, quã maximum damnum & extremam miseriam innuit. Potest uerti, malo cõteretur siue affligetur, cum fideiusserit, & referri ad impietatem animæ & curam, quæ subinde molestat & quodammodo frangitur uitæ tranquillitas, in his qui sese alijs obnoxios esse cogitant, & redactos sub aliena potestate. Atqui hic sensus bene quadrat cum secunda particula: nempe, *Qui cauet laqueos, securus est:*) uel iuxta Hebræum, qui odit stipulatores, uel stipulationes, confidit, id est cõfidentius & securius uitam ager. Prouerbium monet non debere litibus alienis nosmet immiscere. Alienum uult esse sapiens suum filium ab his, qui per stultitiam & socordiam in ære alieno esse gaudent.

• **MVLIER** gratiosa inuenit gloriam, & robusti habebunt diuitias. *Heb.* Mulier gratiæ sustentabit, uel comprehendet honorem, & fortes sustentabunt uel apprehendent diuitias.

Aliter, Mulierẽ gratiosam apprehendet decor, & fortes apprehendent diuitiẽ. Ostendit odibile esse genus hominũ, qui non suis laboribus uel industria uictum quærunt, sed alieno ere cõtracto, aliena quærunt incommoda, & fallunt eos qui fideiubent pro illis: debere iustis laboribus cõparare uictui necessaria, quæ nemini unquã defuere, qui sibi ipse nõ defuit. Nã quẽadmodũ mulier gratiosa & pulchra, hoc est non solum forma corporis, sed animi uirtutibus gratiã ostendit in oculis hominũ, honorẽ facile assequitur ab omnibus, ita uiri fortes & robusti ac solliciti, assequuntur diuitias, quæ sua sponte labores & industria sequi uidentur, ut prior pars uersiculi pro similitudine ponatur: nã alioqui nulla esset prioris partis, cũ secunda consonantia, quod fere fit in hoc authore. Aliter ad cõiugiũ referri potest. Et erit sensus, Qui gratiosam, pulchrã, & pudicã accepit uxore, honorẽ habebit ex ea: & iuxta hũc sensum uertit sep. *γυνὴ δὲ χρηστος ἐγείρει ἀνδρὶ δόξαν.* Sed uiri fortes siue robusti, hoc est solliciti & ad rem attenti, magis quærunt diuitias cum coniuge, ex quibus honorem sequi existimant, non minus quàm ex gratia uxoris. Simplex prouerbij sensus est, à mulieribus & uxoribus pudicitiam & honestatem morum in primis exigi: à uiris uero, industriam & laborem, quibus paratur opes ad alendã uxorem & familiam necessariã.

• **BENEFACIT** animæ suæ uir misericors, qui autem crudelis est etiã propter quos abiicit. *Heb.* Qui retribuit animæ suæ uir misericordiæ est, qui perturbat carnem suam crudelis.

Quod noster interpret expressit in uerbo benefacit, subintelligunt Hebræi. Sic qui retribuit animæ suæ, sup. bonum. Ostendit uersiculus primam partem misericordiæ nostris

animis esse impendendam, secundam uero corpori, & ex precedenti pendere uidetur sensus: Nam fortes uiri apprehendent diuitias, potissimum propter opera misericordiae, sed ante omnia cauendum est, ne in apprehendis diuitiis committamus aliquid contra salutem animae. Nam qui potest esse misericors in alios, qui sibi ipsi crudelis est: Nihil est crudelius quam horrendis sceleribus animum proprium trucidare, quibus etiam carnis sanitas & bonus habitus corporis perturbatur, & inidonea efficitur non solum ad uirtutum opera, sed etiam ad functiones naturales, quibus uitam protrahimus. Et hic sensus est secundae clausulae huius uersiculi secundum Hebraeos & Septuaginta, qui sic legunt, *Ὁ βλάπτει τὸ σῶμα ὁ ἀνελεήμων*, perdit autem corpus suum immisericors: Hebraeum, **H** Qui perturbat carnem suam crudelis. Merito (inquam) crudelis dici potest, qui utraque sese priuat uita, nempe animae per peccata, & carnis, cuius mortem luxu, intemperantia, & aliis id genus uitiiis accelerat. Sunt qui locum interpretantur iuxta aliam huius uerbi **למ** significationem: significat enim uerbum **למ** retribuere (de quo sensu diximus copiose) & etiam ablaetare, ut metaphorice intelligatur, **Qui** ablaetat animam suam ab huius mundi deliciis, misericors est, suum defraudans geniū, & in pauperes distribuens: quod fecit sanctus Exuperius Tholosa Episcopus, qui (ut inquit Hieronymus ad Rusticum) ore pallente ieiuniis, fame torquetur aliena, omnemque substantiam Christi uisceribus erogauit. **Qui** uero indulget huius uitae illecebris, molestat corpus suum multis morborum generibus: uel, ut sensus posterioris particulae priori respondeat, Crudelis perturbat carnem suam, dum claudit uiscera misericordiae ab his qui sunt eiusdem carnis. Sensus à priori non est multum dissimilis, uterque pius. Sunt qui per animam, uitam praesentem intelligant, & prouerbiū dici putant contra eos, qui usque ad eum tenaces sunt, ut ne necessaria quidem corpori sumant, pluris facientes opes quam corpus uel uitam, iuxta illud: **Qui** amat diuitias, fructum non capiet ex illis.

Eccle. 5.

• **IMPIVS** facit opus instabile, seminanti autem iustitiam merces fidelis.

Sep. *ἀσεβὴς ποιεῖ ἔργα ἀδικα*, Heb. Iniquus facit opus mendacij, sed qui seminat iustitiam, merces ueritatis. Primam partem misericordiae, ut diximus, sibi ipsi impendit uir iustus, secundam uero aliis, quae sua mercede non carebit, si modo absq; fraude fiat: hoc est ex animo bene faciendi absq; simulatione, non ad ostentationem, uel opus instabile, siue fallax intelligimus, quod ex fraude & malis artibus comparatum est. Cuiusmodi solent esse opera in specie pia, quae ab iniquis fiunt: hoc est aut ad uanam pompam ficta, aut ex rebus non bene acquisitis, huiusmodi operis nulla erit merces fidelis, & permanens. **Qui** seminat iustitiam, hoc est affluenter distribuit bona iuste acquisita, fidelem & certam ac reconditam. habet mercedem, secundum illud: Disperfit, dedit pauperibus, iustitia eius **L** manet in seculum seculi. Quod si ad eos qui cordibus hominum seminant iustitiam per bonam doctrinam aut per exemplū uitae referatur, sensus erit mysticus, & iniquus iuxta hanc expositionem intelligetur, qui superaedificat stipulam aut foenum, opus mendax, quod exploratum per ignem non potuit subsistere, nec mercedem habere stabilem. Sūt qui opus mendacij referant ad agriculturam, in qua solent improbi alienos agros sibi applicare, limites egredi, & per fraudem occupare: ob id quod sequitur, seminans in iustitia. prior expositio magis arridet.

1. Cor. 3.

• **CLEMENTIA** praeparat uitam, & sectatio malorum mortem. Heb. Sic iustitia ad uitam, & qui sequitur malum ad mortem suam.

Particula **ק** aliquando nomen, rectū significans, frequentius aduerbium significans sic, uarium sensum efficit huius uersiculi. Hebraei utroque modo exponunt. Iuxta priorem significationem subintelliguntur quaedam, nempe, rectus qui facit iustitiam, illius merces erit ad uitam, & qui sequitur malum, ad mortem. Iuxta uero secundam erit sensus, Sic qui, supple persequitur, iustitiam, pertingit ad uitam, sicut qui persequitur malū, peruenit ad mortem. uterque ex priori uersiculo pendet sensus, ostendens illam mercedem fidelem & stabilem iustitiae, esse uitam. Hebr. **קיי** ad uitas: hoc est, iustitia cum praesentis uitae,

A tis uitae, tum futurae, remunerationem habet: iniquitas uero, utriusque iacturam facit. Sunt qui referunt **ק** sic, ad superiora, ubi dictum est, Iustitiae merces est fidelis, uera, uel ueritatis. s. in hoc mundo: sic est merces iustitiae in uitam futuram seruata. Optima interpretatio, & phrasi Hebraice maxime consona, quae Caldaeus quoque paraphraestes habet: Ut ille qui facit iustitiam, custos est uitae, sic qui facit improbitatem, custos mortis. *Sectatio malorum mortem.* Hebraei, **Qui** sequitur malum. Non simpliciter **ק**, sequitur uel insequitur significat, sed cum emphasi, eum uidelicet qui ex animo, & magno studio insequitur malum, uel qui insequitur malum, ut aliis inferat malum: quasi dicat, aliis malū inferre conatur, sed interim ad suam mortem peruenit. Breuiter prouerbiū significat tantam esse differentiam inter iustum & iniquum, quanta est inter uitam & mortē. Porro uirtutem esse immortalem, iniquitatem ad interitum festinare: denique non iustum, qui frequenter patitur, sed impium qui infert malum, malum recipere.

Cap. ii.

• **ABOMINABILE** domino cor prauum, & uoluntas eius in his qui simpliciter ambulant. Heb. Abominatio domini peruersi corde, & uoluntas eius qui sunt perfecti in uia.

C Cum bonitas Dei & aequitas ubique in omnibus rebus luceat, est tamen in se infinitae perfectionis, & rectitudinis: & proinde cum omnis obliquitas & peruersitas sit à Deo aliena, tum maxime illa, quae est cordis humani: est enim humanus animus ad imaginem Dei creatus, quam imaginem per pietatem & puram religionem in Deum, seruat formosam: per peruersas opiniones & distortas cogitationes de Deo, imaginem Dei commaculans, fit alienus à Deo: & abominatio tanto maior, quanto propinquior, & charior ratione creationis debeat esse. Quod odio prosequimur, cernere non possumus, sed quae longissime procul à nobis esse cupimus. Tale quidpiam apud Deum sunt hi qui peruerso sunt corde. *Sed qui simpliciter ambulant* in Hebraeo, qui integri & perfecti sunt, non in corde solum, & in interiore homine, sed etiam (ut Hebraei legunt) in uia & exteriori conuersatione, cum illis, & in illis est uoluntas eius. Et iam uersiculus hic superiorem exponit, & explicat iustitiae mercedem quae est ad uitam, & improbi poenam, quae est ad mortem: ostendens cuiusmodi sit illa uita, nempe Dei fauor, uoluntas & appropinquatio: mors uero malorum hominum, est alienatio à Deo, illius odium & abominatio.

• **MANVS** in manu non erit innocens malus, semen autem iustorum saluabitur. Heb. Manus ad manum non erit innocens malus, sed semen iustorum eripietur, uel euadet.

E Varia est interpretatio & expositio huius uersiculi: Caldaeus supplet quaedam, inquiens, **Qui** extēdit, uel mittit manum contra socium suum, non est innocens à malo. Alius sensus, ubi manus filij ad manum patris additur ad malum, poenam fere non euadit: uel simpliciter, ubi manus unius mali hominis, iungitur cum manu alterius, hoc est, ubi mutua praestant auxilia in malo, non idcirco supplicium euadet malus, quia socios habet in opere malo: & huic sensui accedit uersio Sep. *חַרְטוּמֵי חַרְטוּמֵי אֲבֹתָם*. Tertius sensus erit, si **ח**, non pro manu, communi significatione, sed in alia significatione capiatur, nempe pro statim: quasi dicat, non solum proueniunt malis poenae, quas recitauimus, sed statim uel repente punitur malus, id est solet puniri. Quartus denique sensus, si manus Dei, ad manum hominis accedat, hoc est, cum opera Dei, & quae Deus iussit fieri, conferuntur cum operibus, quae facit malus, erit reus, nec poterit supplicium euadere. Mihi maxime arridet, ut manus ad manum pro patre & filio, siue posteris accipiatur, propter ea quae sequuntur, semen iustorum eripietur à poena. Ostendit igitur uersiculus, ad mercedem, siue merita iustorum, & supplicia malorum, plurimum momenti habere, maiorum & parentum uel pietatem uel impietatem. Quibusdam placet, ut hic locus de conspiratoribus loquatur, qui in malum solent dextras iungere, & foedera inire: quasi diceret, non futuros impunitos, etiam si omnes mali inter se conspirauerint. Sunt

qui manum ad manum, pro somnolentia & pigritia accipiant: quæ ut multorum malorum est mater & nutrix, ita non erit impunita. Denique per manus ad manum intelligit Beda quietem ab externo opere, à quo quanuis cessauerit malus, tamen non erit innocens, cum male cogitet, & corde sit peruerso, quod dominus abominatur & punit.

„CIRCULVS aureus in naribus suis, mulier pulchra & fatua. Heb. In auris aurea in naribus suis, mulier pulchra & deficiens sensu.

Ex proprietate linguæ, litera **ק** similitudinis frequenter omittitur, quam septua. suppleuerunt ad hunc modum: **אשר בראייתו חוטין בראייתו ודס, שפוס גונאיני קאכופרני קאלוס,** H
 Ut in auris aurea in naribus suis, sic mulieri imprudenti pulchritudo. Ne quis ad solos viros spectare sapientiam putet, subinde de mulieribus mentionem facit sapiens. Quod particulariter dicitur, in genere intelligitur: nam per pulchritudinem mulieris, quæcunque corporis dotes, aut naturales animi uirtutes, intelligimus: quæ sine sapientia non sunt ornamenta, neque homini decora. Hic enim scopus est sapientis in hoc libello, ut ostendat esse opus sapientia in omnibus rebus. Et quo quis est à sapientia magis alienus, eo minus profunt dotes naturales. Muliebri ingenium est præ ceteris formæ studiosum, & pulchritudinis nomine solet superbire, quæ ut sapientes & castas matronas uehementer commendat, ita in stulta & uecordi muliere, quæ ad fastum, ad pompam, ad libidinē I
 sua pulchritudine abutitur, nihil est minus decens. Nam circulus aureus, uel in auris aurea in naribus suis, suam non ornat, sed ipsa luto & sordibus aurum contaminat, rem per se pulcherrimam: sic mulier stulta, ineptis, superbia, ac impudicitia, pulchritudinē, rem in muliebri corpore maxime decoram, contaminat & fœdam reddit. Elegans admodum similitudo, qua mulier impudica suis confertur. Sunt qui aliter exponūt: nempe, quemadmodum sus sterquilinio fodiens, anulum aureum, aut gemmam inuentam negligit, spurcitie ipsa magis delectata: sic fatua mulier & stulta, cum formam corporis & oris pulchritudinem à Deo acceperit, qua gratiam & honorem possit assequi, sordibus uitiorum & libidinis indulgens, donum pulcherrimum spernit, neque authorem tanti beneficii agnoscit. Sensus à priori non est multum diuersus. Si per mulierem pulchram sed stultam, intelligamus animam semel à peccatis lotam, & annulo aureo, filio K
 Dei per fidem desponsatam, rursum tamen ueluti suam ad uolutabrum carnis reuersam, conculcata Dei charitate, quæ per anulum aureum recte intelligitur, ut puta cuius ardor sine caret, sublimior erit sensus.

1. Pet. 5.

„DESIDERIUM iustorum omne bonum est, præstolatio impiorum furor. Heb. Desiderium iustorum etiam bonum, spes improborum indignatio. L

Pro particula **ק** etiam, uel tatum, septuaginta interpr. legerunt **כ** omne. Sic uertentes, **ידה דומיא דמאיון פא & אגא דה, ילפיס & אסעבון אפולאיתו** Desideriū iustorū omne bonum, spes uero impiorū perit, quos noster interpretes secutus est. Caldæus uidetur legisse, **ק** id est ad, **ל** lamed uidelicet, in loco **ק** caph finalis, inter quas literas est similitudo, si alterutram inuertas: uertit enim sic Caldæus, **רונה רצדקי בטבתה**, Desideriū iustorū in bonum, uel ad bonum, quod ad sensum spectat, iuxta Hebr. cum multa superius dicta sint de iustitia & iniquitate, quæ in opere externo perpenditur, addit clausulam, quæ ad affectum animi refertur, inquit: Bonitas iustorum, non solum in his quæ diximus consistit, nempe beneficentia & misericordia in alios, sed etiam in animi desiderio & affectu, ubi uires non sufficiunt. Aben Hezra exponit **ק** fere desiderium iustorum est ad bonum. Illā particulam, ad, omnes subaudiunt, quasi dicat, Iusti malis desideriis non multum molestantur, sed fere semper, uel tantummodo, bonum omnibus optant, omnibus autem præstare solius Dei est, humanas uires superat, nisi quis dixerit uotis & precibus: sed in hoc iusti quodāmodo bonitatem Dei imitantur, dum optant id quod Deus præstat. Improborum longe diuersum est studium & desiderium, qui optāt & desiderant facere plura mala, quàm faciunt. Nam nihil aliud expectant, nisi sibi dari occasionem transgrediendi, & uel Deum opt. max. uel homines, ad iracundiam & indignationem

A tionem prouocandi. Maximopere idcirco fugienda est improbitas, quæ nullum modū, Cap. 11.
 neque finē iræ & indignationis facit. Aliter, sunt qui non ad opera, sed ad præmiū iustorum, & pœnas improborum sensum referant, ut per desiderium iustorum, spes intelligatur: & erit sensus, Iusti ut nihil aliud quàm bene & studiose uiuere desiderāt, ita bonum præmiū merito sperant sese recepturos: uerum improbi qui thesaurizant sibi iram in die iræ, non possunt aliud sperare, neque expectare, quàm Dei furorem dicentis: Ite maledicti in ignem æternum, qui præparatus est, &c. Breuiter indicat tam uirtutes quàm uitia ex animi affectu potissimum perpendenda. Roma. 2. Matt. 25.

B ALII diuidunt propria, & ditiores fiunt, alij rapiunt non sua, & semper in egestate sunt. Heb. Est qui dispergit & augetur adhuc, & est qui cohibet se à rectitudine, etiam ad defectum.

Ad laudem beneficentiæ locus spectat, & ad excitandum bonos, ut quod animo concipiunt & desiderant, opere compleant: ostendens liberalitatem nonnunquam in hac uita remunerari, & maximum esse compendium ad augendas diuitias, copiose in pauperes effundere diuitias: multos præterea ad indigentiam redigi, quod sordide & illiberaliter à recto diuitiarum usu, sese cohibeant. Salomon hoc loco alludit ad illum locum Psalmi, Dispersit, dedit pauperibus: & Paulus latius aperiens metaphoram, spargere per seminare interpretatur, inquit, Qui administrat semen seminanti: fortassis septuaginta secutus, qui sic uerterunt locum, **είσιν οι ταΐδια σπείροντες οι πλεονα πιδσιν, και οι σπιδρηντες τα αλλοτεια, οι ελαπιδσινται**, sunt qui sua seminantes, plura faciunt: sunt autem & congregantes aliena, qui diminuuntur. Atqui hac similitudine diuus Paulus expressit eleganter copiosum fructum, qui solet prouenire ex copiosa eleemosynæ semine: unde in hoc uersiculo intelligimus, opes augeri his, qui spargunt. Est qui spargit & additur ei quod spargit, & est qui cohibet seipsum à recto. sic est in Hebræo. quasi dicat, Rectum & æquum est, ut ij qui habent distribuant, nam hac de causa acceperunt, & domini dispensatores constituuntur: quod si manum cohibeant, opibus parcere uolentes, non solum non ditescunt, sed ad defectum nonnunquam deueniunt, uel digni sunt qui deueniāt. iuxta Septuaginta, à recto cohibere se, est aliena rapere. prior expositio est melior. 2. Cor. 9.

„ANIMA quæ benedicit impinguabitur, & quæ inebriat ipsa quoque inebriabitur. Hebr. Anima benedictionis, uel anima quæ benedictionem facit, impinguabitur, & quæ fatiat ipsa etiam fatiabitur.

E Consentit cum superiore uersiculo, & idem est sensus utriusque, ut Hebræi interpretatur. Accipitur anima pro homine, qui benedicit, hoc est benefacit: benedictionem & copiam, quam accepit à Deo, pauperibus distribuens, impinguabitur: hoc est, incrementum bonorum accipiet. Mihi magis aridet, ut intelligamus quod dictum est in superiore uersiculo de copia rerum: quod autem hic dicitur, de saginatione animæ, ut simpliciter intelligatur de gratia & donis spiritualibus, quæ cælitus descendunt ad modum pluuia, animam misericordem irrigant, & uelut pingue solum efficiunt, quo subinde novos beneficentiæ fructus producat. Et huic sensui quadrat diui Pauli explicatio, in loco prius citato, Et augebit incrementa frugum iustitiæ uestræ: quæ potior est retributio benedictionis in pauperes, & quam potius expectare debemus, quàm incrementū diuitiarum. Potest æque ad doctrinæ distributionem applicari: ut anima pro homine intelligatur, qui animæ, non corporis aut externa bona, dispensando benefacit: sed cælestem doctrinam & animæ pabulum, cum benedictione largitur, & spargit more seminantis. illa anima impinguabitur, ueluti adipe & pinguedine: & huic sensui magis quadrat secunda pars uersiculi, Qui inebriat ipse inebriabitur, quæ apud Hebræos est ambigua. Nam qui periti sunt linguæ putant non posse sic uerti, Qui irrigat irrigabitur ipse, cū sint duæ radices **מרור**, rigans: & **ורר**, quæ uox pluuia significat: uolūt tamē aliqui ex Rabbis, in dictione **ורר** esse **מטא דסו**, quæ frequēs est in scripturis, ut sit **ורר קו ירוה**. Caldæus

2. Cor. 9.

paraphraſtes utranque diſtionē in eodem ſenſu accipit, nempe pro doctrina G
דלן דלן qui docet, etiam ipſe doctrinam capiet uel docebitur. David Chimhi ſic locum
 exponit, qui irrigat alios beneficiis, ipſe uocabitur pluuiā illa tēpeſtiua. Quod ſi libeat
 ſenſum uerborū quæ in Hebræo ſunt audire, ſic accipe, Qui irrigat, uel ſatiet eleemo-
 ſynis, iuxta Hebræos, uel doctrina, iuxta Caldæum, docebit alios, ut idem faciant. Atqui
 ita non ſolum ipſe pium opus facit, ſed author eſt & doctor, ut alij illius exemplo prouo-
 cati idem faciant, hæc expoſitio eſt optima, & ueritati Hebræicæ maxime conſona.

- **QVI** abscondit frumentum, maledicetur in populis, benedictio autem su-
 per caput uendentium. *Hebræum*, Ei qui prohibet frumentum maledicet po- H
 pulus, ſed benedictio ſuper caput uendentis.

Magna eſt laus & præmium eorum, qui ſua copioſe ſpargunt & distribuunt, à qua ſunt
 aliqui uſque ad aliē, ut ne uendere quidem uelint annonam iuſto pretio aut tem-
 pore opportuno: ſed ex multorum damno, commodum ſuum querunt, iſti multum ſunt
 diuerſi ab his de quibus locuti ſumus: illi enim propria gratis largiuntur: iſti malunt po-
 pulum laborare fame, frumentum, quod uſibus hominum dedit Deus, corrumpi potius
 quàm cum populi commodo frumentum uendere. Non ſine cauſa igitur à populo ma-
 le audiunt huiuſmodi homines, male imprecantur pauperes, quorum querelas iuſtas I
 Deus frequenter audit: contra qui curant uendere frumenta tempore opportuno, ante-
 quam fame opprimantur pauperes, magnam gratiam ineunt apud populum, & bene-
 dictionē Dei merentur, ut quorum induſtria & prouidentia reipu. conſulitur. Non enim
 in ſuum lucrum, ſed in populi utilitatem recondunt annonam, quam depromant ubi id
 reipu. neceſſitas exigit. De doctrina & cibo animorum intelligi poteſt, iuxta myſticum
 ſenſum, qui abscondit talentum, neque paſcit gregem ſibi commiſſum, maledictus eſt.
 Sub frumenti nomine, res omnes uictui & uſibus hominum neceſſarias intelligimus: & K
 oſtendit prouerbiū non ſolum in diſtributione bonorum, ſed etiam in legitima uen-
 ditione tempore opportuno miſericordiæ opera fieri, quæ ſua mercede non carent.

- **BENE** conſurgit diluculo, qui quærit bona: qui autem inueſtigator malo-
 rum eſt, opprimetur ab eis. *Hebræum*, Qui quærit bonum, quærit beneuolen-
 tiam, ſed quærenti malum ueniet ei.

Ambigua eſt prima diſtio huius uerſiculi apud Hebræos L
מנע nam, uel mane ſurgere
 ſignificat, quam ſignificationem ſequitur Caldæus interpres, & diuus Hieron. uel inue-
 ſtigare, & hanc ſignificationem ſecuti ſunt Hebræi omnes, quos ego uidi. Septuaginta
L
τεκταινόμενος αγαθα fabricans bona ſiue comminiſcēs. Quod ad ſenſum ſcripturæ ſpectat,
 haud ita multum refert: nam mane ſurgere, induſtriam & diligentiam ſignificat. ex præ-
 cedentibus inferre uidetur ſapiens hanc clauſulam. Nam poſtquam de beneficentiæ ſtu-
 dio multa diſſeruit, tandem concludit à domino, qui author eſt omnium bonorum, eſ-
 ſe mercedem expectandam, non ab hominibus. Nam *qui quærit bonum,* in Hebræo, *qui*
quærit beneuolentiam, ſiue uolūtatē domini, ſic intelligunt omnes. quaſi dicat ſapiens,
 Quisquis eſ, qui in beneficiis & miſericordiæ operibus eſ impiger & ſolicitus, uſque-
 aded ut hoc animo mane ſurgas, & ſomnum excutias, ut omni induſtria quæras bonum M
 aliorum, eadem opera uoluntatem Dei quæras, à quo recipies cum ſcœnore laborū mer-
 cedem. Sunt præterea homines uſque aded nequam, ut non ſolum obiter & ex occaſio-
 ne oblata male faciant, damnum inferant uicinis: ſed magno ſtudio, & ueluti lucratio-
 ne quadam, (hoc enim ſignificat uox Hebr. מכר) malum machinantur, & excogitant.
 Sed cum hoc ſit contra Dei legem, & illius uoluntatem quod faciunt, ſeipſos maxime
 lædunt: Nam malum quod aliis inferre ſtudent, recidit in eorum capita, ſicut inquit Da-
 uid, In uerticem ipſius iniquitas eius deſcendet.

Pſal. 7.

- **QVI** confidit in diuitiis ſuis corruet, iuſtus autem quaſi uirens folium ger-
 minabit. *Heb.* quaſi folium iuſti germinabunt.

Indicat

- A** Indicat uerſiculus mala prouenire & excogitari potiſſimum propter diuitias, & diuites Cap. 11.
 maxime audere alios iniuria afficere, quod fere elati ſint, & præ ſe alios contemnant,
 quibus Paulus iubet non ſublime ſapere, neque ſperare in incerto diuitiarum: nam quod 1. Tim. 6.
 altius per ſuperbiam mente aſcendunt, eo maior erit eorum lapſus. Iuſti tanquam foliū
 germinabunt. Diuitiæ ſunt diſpenſandæ per opera iuſtitie & miſericordiæ, quæ ſemper
 uireſcit, ad modum foliorum in arboribus: tantisper enim folium uiret, dum fructus in
 arbore matureſcit: ubi nullus eſt fructus, folia ſtatim deſtuunt. quaſi dicat, In opibus uel
 male partis aut ſeruatis, nullam ſpem habere poſſumus, ſed in diuitiis per Dei gratiam
B in pauperes diſtributis, reſoſita eſt merces: illæ ſemper uirent, & ſuo tempore fructum
 dabunt. Quod dicit, tanquam folium, uel intelligitur tanquam arbores, quæ ſemper foliis
 uireſcunt, uel tanquam folium in arboribus in quibus fructus pendet: uel denique tan-
 quam folium, quod fructus præcedens, ad fructus muniendos à natura datur. In homi-
 nibus iuſtis diuitiæ ſunt tanquam folia, quibus opera miſericordiæ ſemper uirent: &
 hoc eſt quod ſcripſit Dauid, Et folium eius non deſluet, ſed omnia quæ faciet proſpe- Pſalm. 11.
 rabuntur.

- **QVI** perturbat domum ſuam poſsidebit uentum, & qui ſtultus eſt ſeruiet C
 ſapienti.

Vt de diuitiis & magnis poſſeſſionibus non debemus ſuperbire, neque ſpem collocare
 in illis, ita prudentiam quandam & modeſtiam ſeruare debent hi, qui familiam habent,
 nam abſque neceſſariis rebus gubernari non poteſt: & proinde qui perturbat aut con-
 fundit rem domeſticam, dum nullam illius curam gerit, diſſipator omnium & decoctor
 accipiet, tanquam hæreditario iure, uentū & uanitatē: uel potius hæredibus relinquet
 uanitatē, familiam ad inopiam tandem redigens, ut ſeruire cogantur. Poteſt enim ſer-
 uus ad ipſum referri qui domum euertit, uel ad hæredem, quem ad ſeruitutem ſua ſtul-
 titia perduxit: uel denique ſeruus uiri ſtulti, qui domum ſuam peruertit, dominum mu-
 tabit, & ſapienti ſeruiet. Breuiter ſenſus uerſiculi eſt, ex ſuperiori pēdens: Vt magna im-
D probitas eſt nimium amare diuitias, in ipſis ſpem collocare, ita mera ſtultitia eſt rem do-
 meſticam diſſipare, hæredes fraudare.

- **FRVCTVS** iuſti lignum uitæ, & qui ſuſcipit animas ſapiens eſt. Si iuſtus
 in terra recipit, quanto magis impius & peccator?

Caldæus paraphraſtes exponit fructus iuſti, qui iuſto datur, eſt arbor uitæ, non quam ca-
 piūt alij à iuſto, cui Septuaginta uidetur ſubſcribere, E
ἐκ καρπῶς δικαιοσύνης φέρεται δένδρον
ζωῆς, ex fructu iuſtitie naſcitur arbor uitæ. Cōtextus Hebræus utramuiſ expoſitionē ad-
 mittit, & alludere uidetur ad illud, Gene. 3. De ligno uitæ, à quo iniuſtus & tranſgreſſor
 primus homo guſtare non meruit: cuius fructus eſt innocentie præmium & iuſtitie.
 Quod ſi fructum iuſti intelligimus, quem à iuſto colligere licet, ſimilitudinis particula
 ſubaudienda eſt: ex iuſto enim fructum carpere licet, tanquam ex arbore uitæ, & huic
 ſenſui quadrat quod ſequitur, Qui ſuſcipit animas, uel qui docet animas, ſapiens eſt. quaſi
 dicat, Nō ſolum ex uita & conuerſatione iuſti, colliguntur fructus uite, quibus ad uitam
 nutriuntur homines, ſed etiam iuſtus eruditus & doctus, qui animas ignorantes docet,
 ſapiens eſt: uel iuxta aliam interpretationem, qui accipit animas ſiue lucratur animas: ef-
F ficax eſt enim ſapientis uiri fermo, & facile erudita cōcione multorum animas lucratur.
 Iſta iuſtitia & ſapientia in Chriſto potiſſimum intelligitur uita noſtra, per quam fructū
 uitæ capiunt qui illius iuſtitie participes eſſe merentur. Et hic eſt iuſtus, qui & ſapiens ſi-
 ue eruditus, multorum animas docuit, ſiue cepit, iuxta diuerſos interpretes. In utroque
 ſenſu reperitur uerbum Hebræum מחל: accipit (inquiunt Hebræi) iuſtus animas, à con-
 ſuetudine & uia huius mundi, & tranſfert ad uitam cæleſtem, ut iuxta Paulum, Non Roma. 12.
 ſint conformes huic ſeculo. Sunt denique qui pro capiet, poſſidere intelligunt: quaſi di-
 cat, ſapiens poſſidet animas, hoc eſt ſeruos & ancillas habet. Sed hæc poſſeſſio non eſt
 fructus eius, ſed fructus eius eſt lignum uitæ, mors & crux Chriſti. hic ſenſus non eſt

alienus à loco, eo quod quodammodo pendet ex priori uersiculo, uidelicet: stultus erit G
seruus sapienti. Sequitur: *Si iustus in terra recipit.* uel, certe iusto in terra reddetur. Huius
uersiculi uaria est interpretatio, propter ambiguitatem huius uerbi פִּיט , quod tria si-
gnificat, retribuere, perficere, & pacificare uel pacem habere. Sūt ex Hebræis qui sequun-
tur ultimam significationem: nempe, Iustus pacem habebit in terra cum omnibus, præ-
terquam cum iniquis & peccatoribus. Caldæus paraphrastes sic, Certe iustus in terris uim
patitur, sed improbi & peccatores delebuntur de terra. Hunc sensum secuti sunt Septuag.
& Petrus apostolus, quorum hæc est interpretatio, *ei ó μὲν δίκαιος μόλις σώζεται, ó ἀσεβής*
καὶ ἀμαρτωλὸς οὐ φαίνεται; Si quidem iustus uix saluabitur, impius & peccator ubi ap-
parebit: quasi dicat, nusquam. Quod Caldæus ait, de terra delebuntur, uulgatissima ex-
positio loci, tum Hebræorū tum nostrorū, nō multum abhorret ab hoc sensu, nempe, Si
quidem iustus, si quid peccauerit in hac uita, recipit, & castigatur: etiam, uel tanto ma-
gis, impij & peccatores suppliciiis afficientur, si non in hac uita, certe in alia. Aliter, Si uiri
probi & iusti, qui non delinquit, nec legem transgrediuntur, recipiunt multas huius ui-
tæ miseras, afflictiones & pœnas, quanto æquius est etiam improbos & peccatores pu-
niri & castigari, uel in hac uita, ut resipiscant, uel si nolint, ad meliorem uenire mentem,
æternis deputari suppliciiis?

1. Petr. 4.

H

CAPVT DVODECIMVM.

I

QVI diligit disciplinam, diligit scientiam: qui autem odit in-
crepationem, insipiens est.

Quauis hæc doctrina uideatur ad iuuentutem peculiariter referen-
da, tamen ad omnem ætatem accommodari potest: ut enim iuuenes
qui præceptorum disciplinam non ferunt, neq; manum ferule subdunt, K
litteras non amant (usqueadè insolens, & à labore ad otium procliuis
est pueritia, ut nisi castigata ad nullam frugem fere peruenit) haud aliter res se habet in
scripturarum scientia, & rerum diuinarum cognitione: ab integritate morum (quem-
admodum superius diximus) incipiendum est. Nam nisi uitam mutaueris, & increpationi-
bus aures præbeas, non poteris diuina intelligere mysteria. Solus ille qui uitam corri-
git, amat scientiam, eruditus in sacris literis euadit: qui uero incorrigibilis est, insipiens
& indoctus habetur, in schola sapientiæ, etiam si magno fastu scientiam iactet.

• **Q**VI bonus est, hauriet gratiam à domino, qui autem confidit in cogita-
tionibus suis, impie aget. *Heb.* Bonus educet uoluntatem à domino, & ui- L
rum cogitationum malarum condemnabit.

Audiuimus discrimen inter uirum doctum & insipientem: hac clausula ostendit latif-
simum discrimen inter bonum & malum. Obserua lector, quod placitum est, siue uolun-
tatem, posse referri ad bonum, uel ad dominum. ut sit sensus, Qui bonus & clemens est,
educet suam uoluntatem à domino, hoc est, impetrabit iuxta suam uoluntatem: quem-
admodum ille bonus est, & aliorum se accommodat uoluntatibus, ita quod uult à do-
mino accipiet, ut de bono beatus fiat, iuxta finitionem illam, Beatus est, qui habet quic- M
quid uult, & nihil male uult. Vel uoluntas ad dominum refertur, quod magis arridet: &
erit sensus, Bonus est simpliciter ille, qui opere profert id quod domino placet, quod
eius uoluntati congruit. Igitur si querimus quis sit bonus, uel qua ratione quis bonus
euadat, facilis est responsio, Ille nimirum qui Deo placet, omnis bonitatis fonti, & ex se
bono. Nemo bonus nisi solus Deus, per cuius uoluntatem & benignitatem, bonitatis
participes efficimur. Contrà, *Qui confidit in cogitationibus suis, impie agit.* Absolute malus
est uir ille, quem ob iniquitates uel iniquas cogitationes Deus iniquum iudicabit, qua-
si dicat, Possumus oculos hominum & iudicium fallere, bonitatem ostentare: nam ab
hominibus innocens quandoque iniquus iudicatur, & improbus absoluitur: sed abso-
lute malus

Luc. 18.

A lute malus & iniquus est, quem Deus condemnauerit. quasi dicat, Ille iudex placandus Cap. 12.
est, quod illi placet querendum est, non in operibus solum, sed in cogitationibus.

• **NON** roborabitur homo ex impietate, & radix iustorum non commouebitur.
• *Heb.* Non dirigetur homo in improbitate, & radix iustorum non mutabit.

Dicitur est, Vir cogitationum malarum à domino habebitur pro improbo, hoc est condēna-
bitur & suppliciiis afficietur, neq; stabilietur in improbitate sua. q. d. sunt improbi usque
adè potentes aliquando & fortes, ut legibus non possint coerceri, neq; iudicem in terris
agnoscant, tamen diu perseverare non possunt, nullis cogitationibus aut iniquis consi-
liis, quibus conantur sese & posteritatem suam in improbitate stabilire. Nam diuina pro-
uidencia cautum est, ne diutius duret is qui pauperes opprimit, aut à ueritate conatur
homines auertere: dies enim illorum propter electos breuiabuntur. Secunda particula
duplicem habet expositionem, uel quod radix iustorum, hoc est posteritas, non mutabit
neque deficiet, uel quod iusti tanquam radix non mutabunt, ob ulla afflictiones im-
proborum, aut falsam doctrinam eorum qui male cogitant. prior expositio est melior.
Videtur præterea metaphora radice indicare illa duo uerba (roborabitur, & non com-
mouebitur) debere referri ad posteritatem impiorum, & iustorum.

C MULIER diligens corona est uiro suo, & putredo in ossibus eius, quæ
confusione res dignas gerit. *Heb.* Mulier fortis corona mariti sui, sed tan-
quam putredo in ossibus eius, mulier confundens.

Quia dixit, Radix iustorum non mouebitur, hoc est posteritas, ut exposuimus, opportune
uxoris facit mentionem, per quam uir iustus liberos bene instructos relinquit. Possumus
interpretari, mulier fortis, uel locuples: intelligitur studiosa & sedula, quæ familiam egre-
gie tuetur ac moderatur, quæ adulteros & omnem infamiam longe arceat ab ædibus:
quæ rem domesticam auget: denique quæ liberos liberaliter educat, per quos saluabi-
tur, ut inquit Paulus, si permanserint in fide. Talis mulier est ueluti corona marito: hoc
est, summo honore, & lætitia uirum afficit: Contrà mulier quæ confusionem affert ma-
rito, dum prædictis uirtutibus contraria uitia sectatur, est tanquam putredo in ossibus
illius. Cui malo aut nullum, aut cum summa difficultate remediū adhibetur, uel quod
summo cruciatu & continuo laborat uir illius, tanquam morbo non qui carnem aut san-
guinem exedat, sed ipsa ossa corrodat ut tinea lignum. Nescio an ulla metaphora dome-
sticum malum, quod patitur maritus ab importuna & impudēte muliere, poterit aptius
exprimere. Si per mulierem fortem, ecclesiam quæ usq; ad mortem resistit uiolatoribus &
corruptoribus religionis intelligamus, quæ sit corona spōsi Christi, sensus erit mysticus.

1. Tim. 2.

• **COGITATIONES** iustorum iudicia, & consilia impiorum fraudulenta:

Latissimum discrimen inter iustum & iniquum: quorum ille studium impedit & solici-
tus est, non de priuato suo commodo, sed de alienis: ne quis iniuriam patiat, ut unus-
quisque quod suum est possideat, ut tranquillam uitam degant homines, sine fraude, sine
lite, cum pace & amicitia. ò felix conscientia quæ huiusmodi cogitationibus uacat. Cō-
trà, improbi tantum abest ut cuiquam prodesse uelint, ut illuc omnia consilia conferant,
studium & industriam referant, quod per dolos circūueniant, quos uolētia & uiribus su-
perare non possunt. Sunt qui sensum magis cōtrahunt, ut ostendat uersiculus quid iustus
cogitet de improbis, & contrà quid improbi de iustis. quasi dicat, Totum studiū & cogi-
tationes iustorum, circa improbos nō aliud spectāt, nisi ut ad iudiciū & æquitatem reuocen-
tur, & ut desinat esse iniqui, ob quam piam mentem illi malā gratiam referūt, cogitantes
per fraudem iustos opprimere, quando iuste non possint, ut liberius inique agant subla-
tis uidelicet iustis, qui iudicium querunt inter uirum & uirum. Quam fraudulenta fue-
rint olim Iudæorum consilia contra Christum & apostolos, infidelium quoq; & tyrannorum
cōtra Christianos iustificatos in Christo, si quis ignorat, ex historiis licet intelligere: quā-
tas uero fraudes & dolos consiliis suis machinatur hæretici contra ecclesiam Christi, quæ

iustorum congregatio est, heu quotidiana & nimis certa discimus experientia.

VERBA iniquorum insidiantur sanguini, sed os rectorum eripiet eos.

Neque fraude solum & dolo, consilium ineunt improbi aduersus iustos & probos, sed capto consilio de sustollendis illis uerba conferunt, aut sese mutuo cohortantur, ut ponant insidias & interficiant illos. Aut falsa testimonia intelligimus per uerba, aut absolute intelligimus uerba pro rebus: quasi dicat, Insidiari sanguini (sic habet contextus Hebraeus) sunt res pessimorum. Aliter, iniquitate & iniustitia multa in bona fortunæ committuntur, sed qui contra sanguinem insidias machinantur, sunt impij. Per uerba impiorum, uel iuxta uerba impiorum faciunt: prior expositio magis placet, quia cum sequentibus magis consentit, nepe, *Os rectorum eripiet eos*, iustos supple, quorum sanguini insidiantur improbi: uel, os rectorum eripiet seipsos, dum sese coram iudice tuetur, & innocentes ostendunt contra improborum insidias: nam melior erit causa rectorum, quam iniquorum coram probo & iusto iudice. Quod si non se possunt tueri recti, neque à fraude aut insidiis malorum liberare proprio ore, at coram æquo iudice semper causa cadit improbi. Vnde sequitur:

VERTE impios & non erunt: domus autem iustorum permanebit.

Iuxta phrasim Hebraicæ linguæ necessario subintelligitur aliquid ad integritatem sensus: nam in Hebræo legitur uertere, & aut subintelligitur, Deus uult uertere improbos ab hac uita, uel uertere eos ne amplius insidiantur sanguini, & non erunt amplius, aliqui sup. qui insidiantur sanguini. Aut infinitiuus modus pro imperatiuo ponitur, quod frequens est in scripturis. quasi dicat, ô Deus uerte improbos, ut non sint: uel denique, tu quisquis es, qui ægrefers hanc improborum importunitatem, uerte faciem tuam & absconde oculos. Nam statim non erunt impij, iuxta illud Daudis, Transiui, & ecce non erat. Septuaginta quoq; clausulam hanc absolute intelligunt *ὅν ἐάν σπαφή ὁ ἀσεβὴς, ἀφανίζεται*, ubicūque uertatur impius deletur, de medio tollitur. quasi dicat, leuissime & minimo negotio peribit, ut exposuimus. *Sed domus iustorum:* hoc est familia, & posterii remanebunt: quasi dicat, Habet iustitia suum præmium non solum in futuro, sed in hac uita quoque, dum in longam seriem propagatur illius familia. Erit alius sensus subaudiendo, si uelis, uel coneris, conuertere improbos ab improbitate sua, non erunt conuersi, uel non permanebunt, sed statim redeunt ad pristina mala, sed iusti sunt stabiles & permanent in iustitia. quasi dicat, Ex fine & perseueretia perpendimus bonos & malos, non ex conuersione instabili. Sensus iste non est alienus à loco, neque mihi displicet.

DOCTRINA sua noscitur uir: qui autem uanus & excors est, patebit contemptui. Melior est pauper & sufficiens sibi, quam gloriosus & indigens pane. *Hebraum*, Propter intellectum suum laudabitur uir, sed obliquus (uel peruersus) corde, erit ignominiosus. Melior est cōtemptus qui famulum habet, quam iactans se cum inopia panis.

Coherent hi duo uersiculi indicantes ueram & solidam laudem pendere ex dotibus anime, non in iactantia & ostentatione boni quod nō habes. *לפי שכלו* exponitur, uel ob doctrinam (Heb. *לפי שכלו* intellectum aut prudentiā) laude dignus habetur unusquisq; uel secundum intellectū suū, uel secundū mensurā intellectus, hoc est pro ratione uerborū uel operū, quibus suā quisq; ostendit intelligentiam, laudari solet, non quia dicit se esse prudentem, sed iuxta mensuram intellectus sui: & hunc sensum exprimunt Septuaginta, *ὁ σοφὸς συνιτὶς ἐγκραμίζεται ἡσὸδ ἀνδρός*, os prudentis laudatur à uiro, non qui occultat prudentiam, sed qui docta concione ostendit se habere intellectum uerum cælestium, laudatur ab unoquoque uiro: contra qui uanus & excors (sic interpretis secutus septuag. uertentes *ὁ ἀθροκάρδιος*) Hebr. *תוץ* obliquus corde, qui uidelicet iactat sapientiam quam non habet, qui falsam & peruersam doctrinam in corde uersans, non solum laudem amittit prudentiæ,

A dentia, sed etiam contemptus erit, tanto magis, quanto uoluit intelligentiam ostentare, quam non habuit. Cohibet sapiens hac clausula loquacitatem & temeritatem eorū, qui docere uolunt antequam discant, nescientes iuxta Paulum, neque quid loquantur, neq; de quibus affirmant. quorum hodie, proh dolor, magnus est numerus. Sequēs uersiculus simili compedio, stultitiam eorum coarguit, qui re familiaribus neglecta, & honestis laboribus uacare recusantes, nobilitate generis, & stemmatibus maiorum sibi placentes, ad summam inopiam deueniunt. His longe sapientiores sunt, qui humiles apud semetipsos & contempti esse malunt, sciētes se esse natos ad laborem, sedulo domesticis rebus uacant, & summa diligentia atque industria non solum inopiam fugiunt, sed etiam ipsi seruos & ancillas possidere merentur, quibus imperent. & sic Caldæus: *טוב הוא ליה ליה ועבדי אית ליה*, Melior contemptus, & seruus est illi. Non igitur iactantia & otio, sed humilitate & industria ad solidam laudem peruenire solent homines. Aliter, melior est pauper & sufficiens sibi. Hebr. melior est contemptus & seruus sibi: consentientibus Septuaginta, *κρείσσον ἀνὴρ ἐν ἀπιμῶν δουλεύειν ἑαυτῷ*. Illa uerba (seruus sibi) intelligimus, ut Septuag. uertunt, ad hunc modum, Melior est qui in oculis suis & sua opinione uilis & humilis, sibi ipsi inseruit, neque labores necessarios recusat quilibet abiectos: is inquam melior est, & maiore laude dignus, quam qui dum magni se ipsum facit, artes exercere aut agriculturam recusans, ad summam inopiam reductus, quotidiano uictu destituitur. Breuiter, sedula humilitas commendatur, otiosa iactantia damnatur.

NOVIT iustus iumentorum suorum animas: uiscera autem impiorum crudelia. *Heb.* Sed misericordiæ impiorum crudeles.

Commendatur misericordia & charitas, quam hominibus debent homines naturæ legibus. Et in hominibus probis & iustis tanta est, & tam late patet, ut modum nesciat: tanta plenitudine se diffundit, ut personarū respectum non habeat, nullam uicissitudinem expectat, nec recusat conferre beneficia, uel in eos qui quid sit accipere beneficiū ignorant. Sed ut pater cælestis super bonos & malos solem oriri facit: Ita iusti in homines, uel brutis animalibus magis ingratos, bona conferunt non rogati, sed egentium necessitatem præueniunt: ut solent hi qui iumenta & bruta animalia gubernant, nimirum nosse tempora quando opportunum fuerit præbere pabulum, aquatum ducere. quod in pabulo animæ tanto sollicitius faciet iustus & pius pastor, quanto hinc maius periculum emineat. *Viscera impiorum crudelia:* ut Septua. *τὰ δὲ σπλάγχνα τῆν ἀσεβῶν ἀνελέημονα*, uiscera autem impiorum absque misericordia: siue, (ut est in Hebræo) Misericordiæ impiorū crudeles. Improbi quā longissime ab hac clarissima uirtute absunt, neque ullam misericordiam aut eleemosynam præstant egentibus, nisi ex rebus quas cum improbitate & crudelitate rapuerunt: ut crudelitas potius quā misericordia dici possit, uel simpliciter crudeles omnino sunt improbi, & misericordiam nullam ostendūt. Aliter, improbi nullam misericordiam assequuntur, quia nullam facere consueuerunt, ut passiuè accipiatur. Misericordiæ quæ fiēt improbo, iustitia sine misericordia erit illi, qui non fecit misericordiam, & iuxta hunc sensum oporteret supplere in priore clausula, Iustus qui promptus est ut faciat misericordiam omnibus antequam petitem ueniant, supple misericordiam consequetur: improbi uero pro misericordia crudele supplicium debēt expectare. Possumus denique per iumenta, domesticos, subditos, & gregem commissum intelligere: quos clementia & benignitate, non austeritate neque uolentia tractare moentur hi, qui præsumunt in sollicitudine. Anima iumentum sui, est anima sensitiua, cuius necessitati succurrendum est: improbi nimia licentia laxantes frena appetitui, & sibi indulgendo, in semetipsos crudeles sunt.

QVI operatur terram suam satiabitur panibus, qui autem sectatur otium stultissimus est. *Heb.* Sed qui insequitur inania, deficit corde.

Inter omnes artes, quas uel animi causa uel necessitatis exercent homines, meritò agricultura primum locum obtinet, ut cuius beneficio non solum sibi ipsi sufficit homo, sed plurimam beneficentiam in egeres cōferre potest. Per panem, huius uitę necessaria intelligimus, iuxta euangelicam orationem, Panem nostrum quotidianū da nobis hodie. *Matt. 6.* *Qui uana insequitur uel inopia.* Septuaginta, *οὐδὲ δὴ δὴ κεν τις μάταια:* à quibus & ab Hebræo, non tam sensu quam uerbo diuersum uertit Hieronymus, *Qui sequitur otium.* Ad homines, uel ad studia hominum referri potest, ut sit sensus: *Qui curiosas insequitur artes, uel earum magistros, quò maiori compendio, & minore sudore, non solum uictum sibi parat, sed opes & delicias, otij & aliorum uitiorum fomites, ut panem sibi acquirat, & uentrem impleat, corde & prudētia caret.* Aliter, *Qui sequitur uacuos & otiosos, hoc est eos, qui nullam honestam exercent artem (sunt enim alię præter agriculturam honestissimę) sed otio cum uanis hominibus indulget, hic non solum pane subinde caret, & frugali uictu, sed etiam corde, & extremę stultitię homo habendus est.* Tropicòs per terram, corpus humanum intelligimus, uel etiam hominem ipsum, quem scriptura terram frequenter uocat, quam quisquis studio uirtutum colit, abstinentię uomere proscindit, rigido cōtinentię sarculo fodit, & tolerantię cylindro æquabilē reddit, scripturarū pane & cęlestis sapiencię pabulo mira dulcedine saturabitur. Contrà qui uariis corporis illecebris indulget, stultis desideriis studium impendit, neque cęlestis panis gustum nouit: imò neque sui cordis & intellectus proprii usum habet, non intelligens uidelicet se ratione cordis & interioris hominis, bruta animalia longe excellere.

• **DESIDERIUM** impij monumentum est pessimorum, radix autem iustorum proficiet. *Hebraum,* Desiderauit improbus rete malorum, sed radix iustorum dabit.

Superiore uersiculo stultitię & uecordię notantur, qui nullis honestis artibus, sed rebus inanibus uacant: in hoc uersiculo impietatis condēnātur, qui magno studio, & multo labore hominibus iustis exitium moliantur. Malorum autem machinationes contra probos, apta admodum metaphora uenationis exprimit. Nam ut miram uoluptatē capiūt, qui auiculis insidiantur, ubi prædam in rete concluderint, sic improbi & mali homines, per fraudes & dolos gaudent innocentibus insidiari. *Desiderium impij monumentum pessimorum.* Hebr. rete impiorum desiderauit improbus. Sep. secutus est interpres, qui *רֶטֶם* nomē pro uerbo *רָמַת* legentes, uerterunt *ἰσθμιαὶ ἀσθενῶν καὶ καὶ.* Apud quos q̄ nihil respondeat uoci Hebr. *רֶטֶם* rete, scribarū errore commissum esse uidetur. Hunc sensum habet uersiculus, Improbus libenter malorum artes & studia imitatur, & rete, quod in exitiū iustorum semper extendere solent mali, desiderat, quò facilius, siue iniquis legibus siue clandestinis fraudibus, iustos penitus de medio tollat. Denique quicquid seu laboris impendunt uenatores & aucupes, seu uoluptatis capiunt in cæde & sanguine captę prede, simile aliquid sub metaphora retis malorum, quo iniquus contra iustos utitur, intelligimus. Iam à principio quo Caïn fratrem interfecit, malorum persecutionem sustinuerunt iusti, sed deleri non possunt neque extirpari, cum altissime radices uirtutum agant iusti, quę fructum dabunt in tempore suo: ut sit sensus, Radix iustorum dabit. s. fructum: uel, iustorum unusquisq; dabit radicem. quasi dicat: A malis iusti pati possunt, sed superari & extingui non possunt, imò relinquent posteros, uel carnis uel spiritus.

• **PROPTER** peccata labiorum ruina proximat malo: effugiet autem iustus de angustia, uel ob præuaricationem labiorum laqueus (capiet) malum. Versio interpretis reprehendi non potest, nam uox Hebræa *רְשִׁיט* utrunque significat laqueum & ruinam, & uerbum aliquod supplere cogimur: Septuaginta sic, *ὅτι ἀμαρτῖαν χαλῶν ἐμπήσα ἐς παγίδας ἀμαρτωλῶν,* ob peccatum labiorum incidit in laqueos peccator. Lōge alius est euentus rerum, quam improborū conatus sibi proponit: proponunt enim impij iustorum exterminationem, ut in superiori uersiculo dictum est, sed Dei misericordia longe aliter usu uenit, nempe ut mali illaqueentur suo reti, quod contra iustos expandunt, & iusto Dei iudicio incidunt in foueam quam fecerunt: nā falsa multa con-

A tra iustos comminiscuntur, & ueluti rete multis filis, sic multis uerbis mēdacia & calumnias connectunt, quibus frequenter humano, semper autem diuino iudicio illaqueati tenentur, aeterno supplicio reseruati. Caterum effugiet iustus de angustia: iustorū & piorum hominum spes semper est integra, quicquid in hac uita patiantur, sic enim legimus, Multę tribulationes iustorum, sed ab omnibus his liberabit eos dominus: saltem exiens de hoc corpore ab omni angustia & tribulatione egreditur, ut pauper Lazarus fame & ulceribus mortuus, in sinum Abrahę susceptus est. *Cap. 12. Psal. 32.*

• **DE** fructu oris sui unusquisque replebitur bonis, & iuxta opera manuum suarum retribuetur ei. *Heb.* Et retributio manuum hominis reuertetur ad eum. Aliter, pro fructu oris saturabitur unusquisque bono, & pro retributione manuum reddet homini Deus.

Sic Aben Hezra. Septuag. supplet *ἡ ψυχή ἀπὸ τοῦ πληθύνει τοὺ ἀγαθῶν.* Plurimū momenti ad uniuersam uitam moderandam habere linguam frequenter dictum est: & ut in superiore uersiculo audiimus, malos ob mala uerba uinculis cohibitos, & ad supplicia detentos: ita in hoc loco non solum operum, sed etiam uerborum iustam retributionē esse expectandam. Dei bonitate longe alia conditio est humana, quam insensibilium rerum: nam arbores quę fructus ferunt, & fertiles agri qui segetibus onerantur, ex propriis fructibus nullam utilitatē capiunt, neque suis pomis uescūtur. Verum si quid fecerit homo, imò si dixerit aliquid egregium, maxima pars utilitatis ad eum redit. Neque solū ex magnis laboribus, & difficillimis negotiis præmium expectabit, sed ex leuioribus: quid enim facilius cōmōtione linguę quam non sine difficultate cohibent plurimi: & tamen hinc, si in laudem Dei, & proximi utilitatē laxetur, ingens præmium expectabit, maxime si uerbum Dei cum fide & honestate tractat, si cibum animę dispenset, & fideliter in tempore tritici mensuram largiatur, quo gregis Christi pascuntur pecora, illius potissimum animus eodem saturatur cibo. Mira conuiuij natura, quod ab ore egreditur alimentum, & in aliena uiscera descendit, ministrātis pascit affectum, & famem extinguit, imo cęlestium rerum appetitum uehementer accedit. Copiose igitur pascant qui Christi gregis curam agunt, si copiose saturari cupiunt. Potest in utramq; partē intelligi quod sequitur: *Iuxta opera manuum suarum retribuet ei.* Hebr. Retributio manuum hominis reuertetur ad eum, ut in utroque, sermone uidelicet & opere, præmium constituat. Neque de oris fructu saturari spirituali alimento potest, qui operibus destruit quod recte docet. Recte factorum merita cōtinet prouērbium, & Lutheranam damnat impietatem quę bonis operibus nihil tribuit.

• **VIA** stulti recta in oculis suis, sed qui audit consilium sapiens est.

Cum plurimis uersiculis quid inter sapientem & stultum intersit ostendat Salomon, tum in hoc uersu latissimum discrimen & certissimam differentiam ponit: nempe stultum & imprudentem hominem sibi ipsi placere, sibi uehementer sapere, alios præ se cōtemnere, nullius consilio uti, aliis recte monentibus non obtemperare: imò quicquid facit id optime factum existimare. Quod non solum stultum, sed periculosum est: nam præceps in rebus agendis iudicium, & non satis ponderatę actiones humanę, omnium malorum causę existunt cum corporis, tum animę: quare, si notam stultitię effugere uelis, & sapiens euadere, caue ne quid agas tuo solius iudicio innixus, prudentissimos quosq; in cōsiliū adhibeas, & non quod tibi soli, sed quod aliis rectū apparebit exequere. Nam uere sapiens libenter aliorum audit consilia, & recte monentibus obtemperat. Iuxta id quod primo capite scriptum est, Audiens sapiēs sapientior erit. Denique sensus est prouērbij, neminem suo pte ingenio satis sapere, sed egere consilio, præsertim in his quę ad animę salutem spectant. Stulti sunt Iudæi, qui in crassa legis Mosaicę obseruatione sibi placent, tanquam rectissima religionis uia. Sunt infidelēs stulti, quibus uia recta uidetur, creatoris loco creaturam colere: solus sapiens est inter hominēs, qui euāgelij præceptis consiliisq; auscultans, ædificauit domum supra petram, *Matth. 7.*

• **FATVVS** statim indicat iram suam, qui autem dissimulat iniuriam callidus est. *Heb.* Stultus in ipso die iræ suæ cognoscetur, sed tegit ignominiam callidus.

Sic recte uertunt Septuag. ἀφρων ἐν ἡμέρῳ τῆς ἰσχυρίας ὀργῆς, stultus ipso die, hoc est statim. Idem in Hebr. intelligitur per articulum ׀ׁׁׁ. Est & hoc magnum stultitiæ indicium, statim ad iram prosilire, non posse iniuriam uel opprobrium pati, malum pro malo reddere, pacem cum hominibus rumpere, lites sectari, malle inferre quàm pati iniuriã. Hęc non solum euangelicæ aduersantur doctrinæ, sed etiam ciuili prudentiæ: cuius magna pars est, posse hominibus improbis cedere nonnūquam, & uti foro, ad multa conuiuere, multa dissimulare, & quod scimus interdum nescire, affectos cōtumelia tacere, nō quid merentur, sed potius quid nos deceat meminisse. Oportet celare non solū contumeliam nobis illatam, sed malorum hominum petulantiam, quam cum castigare & cohibere, non poterimus laceffere nullo modo debemus: hoc enim nostrã est proderet stultitiã, nō aliorum mederi affectibus. Possumus paulo aliter uersum exponere, ut sit sensus, Stultus maxime cognoscitur cum ipse irascitur, tūc enim omnia effundit: uel cognoscitur, quòd facillime ad iracundiam prouocetur, præsertim cum ipso die, siue statim irascitur. q. d. si iram differat, ratione non perturbatione regi uidebitur. *Sed qui dissimulat iniuriã, callidus est.* Hebr. tegit ignominiam callidus. Sapientiæ magnum est argumentum dare locum iræ, nec ullum indicium ostendere, sed sedulo dissimulare, si quando pro fragilitate humana laceffitus, contra improbitatem hominū irasci cogatur, uel iniuria affectus & contumelia patienter tolerat, uel orat cum Christo pro persecutoribus.

• **QVI** nouit quod loquitur, iudex iustitiæ est: qui autē mentitur, testis fraudulentus. *Heb.* Loquetur ueritatem, indicabit iustitiam (sup. testis uerus) sed testis mendax dolum (sup. loquetur.)

Iuxta phrasim Hebr. in priori clausula deest suppositum, in posteriore deest uerbū: possumus supplere uerus, iustus, uel fidelis testis, loquetur ueritatem: Iustus subintelligunt Septuag. ὁ δὲ δεικνυμένω πιστὸν ἀναγγέλλει δίκαιος: ut cūq; sensus est constans, & certus: ostendit enim uersus, quanti referat à teneris annis assuescere ueritatem loqui. Nam qui assueuit ueritatem loqui, & huius rei ueluti habitum nactus est, semper amabit ueritatem: & non solum in priuatis colloquiis, sed etiam in rebus maioris momenti, & in iudiciis, ubi de salute & perditione agitur, libenter iustitiã annunciabit, nemini damnū inferens, sed æquitatem ipsam loqui & ueritatem congaudens. Contrà homo qui mendaciis est educatus & assuefactus, dolum & fraudē cōmimiscitur, ueritatem plerūq; subuertit. Possumus hæc ad intelligentiam legis referri, ut sit sensus: Qui ueritatem & rectã scripturarū fidem tenet ac profitemur, iuxta illã proferet & indicabit iustam & æquã legis interpretationem, sed qui falsa pro ueris tenet, & testis ac professor est mēdaciōrū ac errorum, ille dolose rectum scripturarū sensum declarando subuertit, & imperitis auditoribus dolos fruit. Veritatis laudem continet prouerbiū, quæ iustitiæ semper est coniuncta.

• **EST** qui promittit, & quasi gladio pungitur conscientia: lingua autem sapientum sanitas est. *Heb.* Est qui profert uerba quasi confossiones ensis, sed lingua sapientum sanitas.

Pēdet à priore uersiculo, uidelicet, Testis mēdax dolum machinatur, & profert uerba quibus non minus crudeliter pereunt innocētes, q̄ si ensibus sicariōrū cōfoderentur: nã corā Deo nihil refert. Nō minus homicida est, qui falso testimonio interficit hominem, q̄ qui gladio confodit: imo fortassis iniquius fuerit alienã denigrare famã, quàm sanguinẽ fundere humanum. Cæterum falsa doctrina à recta fide auertere, & animas letali ueneno inficere, & necare, tanto grauius est crimen, quàm corpora transfigere, quanto anima corpori præstat. Quàm præclara uirtus est sapientia, quæ tantis malis remedium præsens affert, dolos falsorum testium detegit, uulnera falso inflicta famæ innocentium facile curat

• **A** curat: contra uenena præcordiis hominum per falsam doctrinam infusa, antidotum felicissime porrigit, sapientum uidelicet lingua. Aliter, iuxta uulgare prouerbiū, Consilium malum consultori pessimum, possumus intelligere hæc uerba à stultis prolata, sibiipsis ueluti ensium confossiones frequenter fieri, sed sapientum lingua ueluti medicina salubris, statim curat si quid offensi aut mali suboritur. Iuxta interpretationem diuini Hiero. damnat prouerbiū eos, qui quod promittunt non præstantes, conscientiam propriam grauius offendunt, non solum alios, cum sapientis lingua neminem fallat, propriæ conscientiæ sanitatem seruat. Septuaginta ueritati Hebraicæ consentiunt, hoc in loco legentes, εἰσὶν οἱ λέγοντες τιτρώσκειν ὡς μάχαιρα, sunt qui dicentes uulnerant quasi ensis. Hierony. legebat, ni fallor, בטוב, quod uerbum in una coniugatione promittere significat, non בטוב qui profert, in qua uoce נה He scribitur loco ה Aleph; ut testatur David Chimhi.

• **LABIVM** ueritatis firmum erit in perpetuum, qui autem testis est repentinus, concinnat linguam mendacij. *Heb.* Labium ueritatis stabilietur in perpetuum, sed ad momentum lingua mendacij.

• **C** Vox Hebræa נגיד, quam momentum uertimus secuti commentarios Hebræorum, ab Aben Hezra uertitur quiescere faciam, nam omnino formam uerbi futuri habet: & linguæ proprietates est, labium ueritatis, lingua mendacij, pro labio mendacis, & lingua ueracis. Audiuius multa mala prouenire ex perniciofa lingua, & falso testimonio, sed ita comparatum est Dei bonitate, & rerum conditione ac natura, ut fraus semper detegatur, ueritas permaneat in perpetuum: uerbum domini, quæ ipsa ueritas est, manet in æternum. Potest enim ad horam & modicum tempus mendacium seu falsum testimonium præualere, sed ueritas in sermone, in fide & operibus perpetuo durat: simulatio, hypocrisis, ficta sanctitas, & religio simulata subito detecta euanescit, non sine ignominia illius qui mentitus est. Septuaginta, non נגיד in perpetuum, sed נגיד in testem, legentes uertunt: χάλη ἀληθινὰ κατ' ὄρθοι μαρτυρίαν, labia uera dirigunt testimonium.

• **DOLVS** in corde cogitantium mala: qui autem pacis ineunt consilia, sequitur eos gaudium. *Hebræum,* Dolus in corde cogitantium malum (uel fabricantium malum) sed consultoribus pacis, lætitia.

Observandum est, dolum lætitiæ, & malum paci ex aduerso poni hoc in loco, & in secunda particula uersus, ex priori subauditur cor: ut enim nulla maior est lætitia quàm illa quæ est cordis, ita nulla est maior fraus illa, quam corde machinantur mali. Ex abundantia cordis os loquitur. Qui malum malo consilio machinantur, & malum illud quod paci aduersatur, hoc est odium cogitant & fraudem in corde occultant, sed qui pacis ineunt consilia, sequitur eos gaudium, uel consultores pacis lætitia. Qui seposita omni fraude iuuare uolunt & cupiunt, dum pacem alunt, & fouent concordiam recte consulendo, magnam conscientiæ tranquillitatem & lætitiã habent. Beati pacifici, quoniam filij Dei uocabuntur: quorum laudem continet hoc prouerbiū, ostendens eos qui pacem quærunt inter homines, cum Deo pacem habere: quæ lætitia exuperat omnem sensum.

• **NON** tristabit iustum quicquid ei acciderit, impij autem replebuntur malo. *Hebræum,* Iustus non dolebit ob ullam iniquitatem, at impij repleti sunt malo.

Ambigua significatio huius uerbi נגיד, uariam expositionem huius uersiculi efficit: nam significat dolere, uel efficere. Expositores Hebræorū sequuntur posteriorem interpretationem, ut sit sensus, Non fiet ulla iniquitas à iusto: intellige neque sibi, neq; aliis: sed improbi malis redundant, & non solum sibiipsis sunt authores malorum, sed omnes uicinos replent malis, & miseris siue huius uitæ, dum damna inferunt, siue malis animi, ad quæ suo exemplo pertrahunt. Mihi uehementer arridet, ut utranque huius uerbi significatio

nem intelligamus, ut sit sensus, non erit causa doloris iusto ulla iniquitas: supple, quæ G
fit ab impiis in eum. quasi dicat, Quantumuis grauius deliquerint iniqui contra iustum,
non dolebit, sed æquo feret animo. Aliter, Non erit dolor iusto ulla iniquitas, quod nulla
horrenda crimina perpetrare solet iustus, ob quæ uel in præfenti uita damnû aut pœnâ
sustineat, aut ob quæ stimulis conscientie & tristitia mordeatur. Et hunc sensum ex no-
stro habemus interprete, si modo per iniquitatem, pœnam intelligimus debitam ini-
quitati. Aben Hezra uult priorem partem uersiculi pendere à posteriore: ut sit sensus,
Quantuis improbi pleni sint cogitationibus malis, non tamen poterunt efficere ullam
iniquitatem, uel potius, pœnam iniquitatis iusto. Caldæus uertit aliter: nempe, לא אפיר H
non erit pulchra iusto ulla iniquitas, hoc est, non placebit: cui subscribunt Septuaginta,
ὄχι ἀρίστη ἐστὶ δίκαιος ὄνδρην ἀδικον, non placebit iusto ulla iniustitia.

.. ABOMINATIO est domino labia mēdacia: qui autem fideliter agunt,
.. placent ei. *Heb.* Abominatio domini labia mendacia, sed facientes ueritatem
.. uoluntas eius.

Uersiculo tertio præcedenti, nempe, Labium ueritatis firmabitur, respondet hic uersicu-
lus, reddens causam, quam obrem non possit durare nisi ad momentum falsitas: uideli-
cet quod sit abominatio domini, ut puta res maxime contraria domini uoluntati, qui ue-
ritas est ipsa, perpetuo manens: & idcirco execratur falsa testimonia, falsam doctrinam,
etiam in uerbis solum & labiis, quanto magis in opere? Cæterum qui faciunt & opere cō-
plent ueritatem, & non solum contra legem nihil loquuntur, imò nihil committunt, isti
faciunt quod placet Deo: ut bis repetitam intelligamus uocem facientes. Aliter, Domi-
nus abominabitur labia falsa, hoc est testes mendaces: Sed qui faciunt ueritatem, sunt
iudices, qui fidem illis non habentes, examinando ad ueritatem perueniunt, & quod
dominus uoluerit, iuxta ueritatem iudicant. Innuit prouerbium, Non omnis qui dicit K

Matt. 7. mihi domine, domine, intrabit in regnum cælorum, sed qui facit uoluntatem patris.

.. HOMO uersutus celat scientiam, & cor insipientum prouocat stultitiam.
.. *Hebraum,* Homo astutus occultat scientiam (uel opinionem,) sed cor stulto-
.. rum solet diuulgare stultitiam.

Silentium commendat, tanquam certissimum prudentis uiri indicium: procacitatem lo-
quendi & fiduciam, uelut stultitiæ signum damnat. Prudentis igitur est occultare opi-
nionem suam in confessu sapientum aut principum: iuxta illud Iacobi, Sit omnis homo
tardus ad loquendum. Vel, occultat scientiam ab indoctis hominibus, ne uideatur mar-
garitas dare porcis. Denique uiri prudentis est, ubique suam occultare opinionem, quo
facilius aliorum sententiâs exploratas habeat: sed mens stultorum nihil secretum habet,
statim stultitiâ indicat, ut qui nec tacere, nec prudenter loqui nouit, sed quam in cor-
de clausam habet & secretam, prædicando & diuulgando stultitiæ opinionem sibi com-
parat. Astutus in bonam partem accipi manifestum est ex clausula sequenti, nam ex con-
trariis sententiis amœna quadam antithesi plerique omnes uersiculi componuntur. Pro-
uerbium docet sapientiam, omnem iactantiam fugere, esse modestâ, ut inquit Iacobus.

Iacobi. 1.

Matt. 7.

.. MANVS fortium dominabitur, quæ autem remissa est tributis seruiet.
.. *Hebraum,* Manus fortium dominabitur, sed fraudulenta erit tributaria.

Ad sapientem quoque spectat, summa uigilantia & sollicitudine honesta, uictum com-
parare: contra ignominiosum est, fraude quidpiam moliri. Vnde ut utriusque conditio-
nem exprimat, illius laudem uidelicet, & huius ignominiam, hyperbolis utitur, inquiens:
Manus sollicitorum seu negociatorû, seu quoruncunque qui prouidi sunt & expediti in
rebus agendis, quas cum æquitate & iustitia tractant: talium (inquam) manus domina-
bitur, ad imperium & regnum emerget, hoc est ad præclaras opes, & ueluti regias facul-
tates. Contra qui dolo malo ditescere studet, ad tributum, hoc est summam inopiam &
seruitutem

A seruitutem solet deuenire. Id quod frequenter in fortuna bonis, in animi uero uirtuti-
bus & diuitiis semper est uerissimum, in quibus regnant & uniuersum mundum sibi
subiiciunt, qui sedulam operam impendunt. Cōtrâ, qui parum strenue, sed simulatione
& hypocrisi uirtutibus incumbunt, mundo & carni, imò dæmonibus subditi & tributa-
rij uiuunt.

Cap. 12.

.. MOEROR in corde uiri humiliabit illum, & sermone bono lætificabitur.

Pro ambiguitate sermonis Heb. uerba, humiliabit & lætificabit referri possunt ad uirû,
& pronomina ad dolorem, ut sit sensus: Dolorem qui est in corde uiri prudentis humi-
liabit eum, supple dolorē, hoc est mitigabit, & uerbo bono ex lege diuina desumpto, læ-
tificabit, hoc est in lætitiâ conuertet: sic commentarij Hebr. Aliter, pro duplici tristitia

B & lætitiâ potest uersiculus intelligi, de quibus Paulus, Quæ secundum Deum est tristi-
tia pœnitentiâ ad salutem operatur: mundi tristitia mortem operatur: & sensus erit, 2. Cor. 7.
Verbum bonum per quod remissionem peccatorum expectamus, uehementer lætifi-
cat cor hominis, qui pro suis sceleribus magno concepto dolore, & summa humilitate cor-
dis prostratus est. Sed hic sensus allegoricus est: nam iuxta literam uidetur ostendere, ad

C sapientiam acquirendam multum referre, quibus affectibus, quibusque perturbationi-
bus obnoxium sit cor & animus. Nam cor hominis doloribus plenum, nihil sublimius,
nihil excellentius potest cōcipere: sed deiectum mœrore languescit, quem nihil facilius
discutit, nihil facilius mentem erigit, & ad natiuam lætitiâ restituit, quàm uerba bo-
na fiduciæ & consolationis plena, cuiusmodi ab amicis, à potentibus & principibus, af-
flicti libenter audiunt. Imò cuiusmodi contra aduersa huius mundi, quibus simus obno-
xij ex scripturis sacris, & prophetarum oraculis libenter audire debemus, ut relicta stul-
ta huius uitæ tristitia, ad cælestem lætitiâ properemus: Nam per uerbum bonum (siue
annunciationem bonam, ut Septuaginta legunt, ἀγγελία καὶ ἀγαθὴ ἐν φρασίᾳ αὐτοῦ.) quod

D ad nostram doctrinam scriptum est, consolationem & spem habemus per patientiam,
qua humiliamur in hac uita.

.. QVI negligit damnum propter amicum iustus est, iter autem impiorum
.. decipit eos. *Hebr.* Honoratior est amico suo iustus (uel honoratus ab ami-
.. co suo, est iustus) sed uia improborum decipiet eos.

Priorem uersionem ex duabus posterioribus fere omnes sequuntur, ut sensus ad maxi-
mam iustitiæ laudem referatur, cui nullæ opes, nulla potentia conferri debet. Qui iu-
stitiâ colit, & illa præclara uirtute ornatus est, quæ cum summa & generalis uirtus
sit, particulares omnes complectitur uirtutes: hic omnes uicinos suos & ciues facile su-
perat. Nam in uirtute uera laus consistit, in maxima uirtute maximus honor. quasi di-
cat, Iustitiæ incumbendum est & uitæ integritati: his artibus certare decet, his reliquos
ciues uincere: non ambitione, non honorum titulis, non possessionibus amplis & cla-
ris: nam iustitiæ studium & amor hominem honorabilem facit omnibus, uel præ om-
nibus, non inuidia aut liuore suorum obnoxium: id quod in mundano honore fie-
ri solet. Lectio diui Hieronymi alium facit sensum, nempe, temporale damnum ut
(inquit Lyranus) contemnendum, ubi amicorum urget necessitas. Sequitur: *Via improbo-
rum:* hoc est, uiuendi ratio & studia, quibus per fas uel nefas ad honores tendunt &
opes, seducere solent eos, dum in maximam ignominiam sæpissime corruunt, etiam in
hac uita, in futura semper, nisi resipiscant.

.. NON inueniet fraudulenter lucrum, & substantia hominis erit auri pre-
.. cium. *Heb.* Non aduret uir fraudis uenationem suam, sed diuitiæ preciosæ
.. hominis solliciti.

Parabola uenationis ostendit diuitias fraude acquisitas, inconstantes ac labiles esse, &
contrâ quæ sollicitudine & diligentia conqueruntur, esse stabiles. *Non inueniet,* Hebræû,
non aduret. Hierony. Septuaginta secutus est, qui sic habent: καὶ ἐπιτρίβεται ὄλιος θηλοῦς

E Priorem uersionem ex duabus posterioribus fere omnes sequuntur, ut sensus ad maxi-
mam iustitiæ laudem referatur, cui nullæ opes, nulla potentia conferri debet. Qui iu-
stitiâ colit, & illa præclara uirtute ornatus est, quæ cum summa & generalis uirtus
sit, particulares omnes complectitur uirtutes: hic omnes uicinos suos & ciues facile su-
perat. Nam in uirtute uera laus consistit, in maxima uirtute maximus honor. quasi di-
cat, Iustitiæ incumbendum est & uitæ integritati: his artibus certare decet, his reliquos
ciues uincere: non ambitione, non honorum titulis, non possessionibus amplis & cla-
ris: nam iustitiæ studium & amor hominem honorabilem facit omnibus, uel præ om-
nibus, non inuidia aut liuore suorum obnoxium: id quod in mundano honore fie-
ri solet. Lectio diui Hieronymi alium facit sensum, nempe, temporale damnum ut
(inquit Lyranus) contemnendum, ubi amicorum urget necessitas. Sequitur: *Via improbo-
rum:* hoc est, uiuendi ratio & studia, quibus per fas uel nefas ad honores tendunt &
opes, seducere solent eos, dum in maximam ignominiam sæpissime corruunt, etiam in
hac uita, in futura semper, nisi resipiscant.

F .. NON inueniet fraudulenter lucrum, & substantia hominis erit auri pre-
.. cium. *Heb.* Non aduret uir fraudis uenationem suam, sed diuitiæ preciosæ
.. hominis solliciti.

Parabola uenationis ostendit diuitias fraude acquisitas, inconstantes ac labiles esse, &
contrâ quæ sollicitudine & diligentia conqueruntur, esse stabiles. *Non inueniet,* Hebræû,
non aduret. Hierony. Septuaginta secutus est, qui sic habent: καὶ ἐπιτρίβεται ὄλιος θηλοῦς

.. NON inueniet fraudulenter lucrum, & substantia hominis erit auri pre-
.. cium. *Heb.* Non aduret uir fraudis uenationem suam, sed diuitiæ preciosæ
.. hominis solliciti.

Parabola uenationis ostendit diuitias fraude acquisitas, inconstantes ac labiles esse, &
contrâ quæ sollicitudine & diligentia conqueruntur, esse stabiles. *Non inueniet,* Hebræû,
non aduret. Hierony. Septuaginta secutus est, qui sic habent: καὶ ἐπιτρίβεται ὄλιος θηλοῦς

.. NON inueniet fraudulenter lucrum, & substantia hominis erit auri pre-
.. cium. *Heb.* Non aduret uir fraudis uenationem suam, sed diuitiæ preciosæ
.. hominis solliciti.

Parabola uenationis ostendit diuitias fraude acquisitas, inconstantes ac labiles esse, &
contrâ quæ sollicitudine & diligentia conqueruntur, esse stabiles. *Non inueniet,* Hebræû,
non aduret. Hierony. Septuaginta secutus est, qui sic habent: καὶ ἐπιτρίβεται ὄλιος θηλοῦς

.. NON inueniet fraudulenter lucrum, & substantia hominis erit auri pre-
.. cium. *Heb.* Non aduret uir fraudis uenationem suam, sed diuitiæ preciosæ
.. hominis solliciti.

non fabricabit, pro non perficiet, uel non obtinebit dolofus prædam. Versiculus hunc G
habet sensum, iuxta Hebræos, Vt aues quarum alæ non comburuntur (quod so-
lent aucupes facere) frequenter auolant, & aucupem decipiunt: sic diuitiæ per do-
lum acquisite, hoc est uelut per aucupium, non iustis laboribus: uel potest intelli-
gi, diuitiæ acquisite per fraudem, sunt uelut præda aucupum, uel uenatorum, quam
cum magno labore ceperint & fraude, non comburent, hoc est non assabunt: neque co-
medent: ex illa nullam utilitatem capient, Cum male parta, fere peius pereant. Opes per
iustam sollicitudinem comparatæ, ut paulatim coaceruantur, ita sunt possessori charæ &
honorabiles, præsertim opes per manus pauperum in cælestes thesauros recõditæ. Nam H
Matt. 25. inæstimabilis erit honor his qui audient aliquando, Esuriui & dedistis mihi manduca-
re: uersio diui Hiero. eundem fere facit sensum. Monet prouerbiu iustis & assiduis la-
boribus uiuendum, non rapinis.

.. IN semita iustitiæ uita, iter autem deuium ducit ad mortem. Heb. In semi-
ta iustitiæ uita, uel propter semitã iustitiæ uita, & uia semitæ eius non mors.

מֵת לַמֵּת אֲלֵי אֲלֵי אֲלֵי אֲלֵי אֲלֵי אֲלֵי אֲלֵי אֲלֵי אֲלֵי אֲלֵי אֲלֵי אֲלֵי אֲלֵי אֲלֵי אֲלֵי אֲלֵי אֲלֵי אֲלֵי אֲלֵי A
aliter legebant Septuag. & D. Hieron. nempe מֵת לַמֵּת ad mortẽ, & in exem-
plaribus aliquot duplex notatur lectio, omnes tamen iuterpretes Hebræi priorem se-
quuntur lectionem: neque est iter deuium, ut Hiero. neque ὁδὸς ἡ μνησικαίων, ut Septu. I
sed uia semitæ eius. s. iustitiæ. Sensus uersiculi ad iustitiæ laudẽ spectat, ut præcedentes:
nempe iustitia honorẽ confert, opes stabiles cõparat: sed præcipua laus ex fine pendet, is
est uita, ad quam quasi uestigiis quibusdam omnes humanæ actiones tendunt, & ad
quam sola iustitia (quæ unicuique quod suum est reddit) absque omni errore perducit.
Quauis multæ sint semitæ, neq; enim eadem iustitia pauperis & diuitis, regis & sub-
diti, populi & sacerdotis, tamen ad uitam ueluti regia uia spectantes, omnes ad uitam K
perducunt non ad mortem. Quisque pro suo statu per iustitiæ uiam incedat, ut ad uitam
perueniat perpetuam benignitate Domini & Saluatoris, cui est omnis honor & gloria.

CAPVT DECIMVM TERTIVM.

FILIVS sapiens doctrina patris, qui autem illusor est non
audit cum arguitur. Heb. Et derisor nõ audiuit increpationẽ.
Non est innata sed acquisita sapientia de qua loquimur. Multo sudo-
re, magna diligentia & uigilantia non solũ propria, sed parentũ quoq;
eudunt homines sapientes. Accedat oportet & parẽtum industria, & L
iuuenum obtemperans animus. Verbum audiuit, in priore particula
subauditur. Filius qui sapiens euasit. sup. audiuit doctrinam patris, uel obediuit castiga-
tioni & disciplinẽ parẽtum & maiorum, seu præceptorũ. Qui elusor uanus & excors est,
in iuuenili ætate, aut ipse noluit obedire maioribus recte monentibus, aut sãcordia &
uitio parentum non audiuit castigationem. Usqueadẽ inepte indulgent liberis aliqui
patres, ut dum uirgæ parcunt, liberos perdunt. Prouerbiu parentes hortatur ut casti-
gent liberos, & hos ut parentibus obediunt.

.. DE fructu oris homo satiabitur bonis, anima autem præuaricatorũ iniqua. M
.. Heb. De fructu oris uir, uel unusquisque comedet bonum, sed anima trans-
.. gressorum iniquitatem.

Aliter, de fructu oris uir comedet bonus, sed ex fructu animæ transgressorum come-
det iniquus. Iuxta uariam uersionem, uarium sensum habet uersiculus, uerbum come-
det uel saturabitur bis accipitur, & metaphoricè intelligitur: ut fructus etiam metapho-
ricè pro præmio, uel supplicio, quod quisque ex operibus suis capit. In genere dictum
intelligi potest, uel pendet ex priori uersiculo: in quo non solum reprehensus est illusor,
qui parentibus non obediuit, sed parentes quoque qui liberos non increpant neq; casti-
gant. Non

A gant. Non enim satis est filios procreare, nutrire corpus liberorum, carnis habere fructũ: Cap. 13.
sed rectam & salubrem disciplinam instillare oportet in animas eorum: atque ita tan-
dem ex optimis liberis, optimum fructum capiunt: & iuxta hunc sensum, per fructum
oris, doctrinam intelligimus ab ore patris in pectora filiorum instillatam. Verum quis-
quis transgressor est legis in liberorum educatione, rapinæ, uolentia, & iniquitatis libe-
rorum erit particeps, metens & comedens ea quæ seminauerit. Quod si in genere dictum
intelligamus, quod mihi magis placet, quadrat sensus cum multis locis huius operis, in
quibus uitia linguę reprehenduntur, & uirtutes maxime commendantur: ut intelliga-
mus non pro solis rebus à nobis gestis, sed etiam pro lingua & sermonis fructu, nos esse
B remunerandos aut puniendos: ut sit sensus, Unusquisque comedet, & percipiet bonum
de doctrina bona, consilio sano, & correctione salubri: contrã, anima quæ transgreditur
in his, hominem iniquum facit. Vel bis repetitur dictio de fructu, & sensus erit, Vt de fru-
ctu uiri sapientis & docti accipiet bonus & comedet, hoc est sequetur doctrinam illius
ita de fructu præuaricantium, iniquus comedet. & huic sensui quadrat quod sequitur.

.. QVI custodit os suum, custodit animam suam: qui autem inconsidera-
tus est ad loquendum, sentiet mala. Heb. Qui laxat labia sua, erit illi cõtritio.

C Per linguam tanquam per ostium, ad animum ingreditur malum. Quicũque igitur ani-
mum castum, & illesum seruare cupit, primò os suum firmum & clausum ab impudico
sermone obseruet. uel qui custodit os suum, animã seruabit tràquillam & inconcussam:
nam per os & sermonem ad animum, tanquam ad interiora domus per ostium, intrant
commotiones & turbulentæ passiones. Iuxta secundam clausulam, Qui inconsideratus est
ad loquendum sentiet mala: uel iuxta Heb. פִּתְיוֹ שֶׁפִּתְיוֹ שֶׁפִּתְיוֹ שֶׁפִּתְיוֹ שֶׁפִּתְיוֹ שֶׁפִּתְיוֹ שֶׁפִּתְיוֹ שֶׁפִּתְיוֹ שֶׁפִּתְיוֹ שֶׁפִּתְיוֹ שֶׁפִּתְיוֹ S
hoc est animo fracto & contrito erit, ac parum tranquillo, iuxta illud, Locutum esse no-
cet, tacuisse nunquam: potest esse ordo præposterus, ut sit sensus, Qui seruat animam ser-
uat linguam, iuxta alium locum, Omni custodia custodi cor tuum: ut cum euangelicò
D quadret elogio, A corde exeunt quæ coinquinãt hominem. Sed iuxta Aben Hezra sim-
plex sensus est, Qui cauet sibi & prudens est uerbis, seruabit animam suam ab angustia
& sera pœnitentia. Nã ut facilis est linguę lapsus, ita subita pœnitentia animam percutit. Matt. 15.

.. V V L T & non uult piger, anima autem operantium impinguabitur.
.. Hebraum, Anima pigri desiderat & non habet (sup. quod desiderat) sed ani-
.. ma sollicitorum impinguabitur.

Ostendit uersiculus industriam & diligentiam multa posse, otium & pigritiam inopia
& paupertatis matrem esse. Qui nullis honestis artibus nec studio ætatem transigunt,
E multa uana animo uoluunt, & quanto pauciora habent, tanto plura desiderant: sed nihil
prodest uanis optionibus pascere animum, & uentris inediatam pati. stulta sunt huius-
modi desideria: nam ad laborem nascimur & ad sudorem uultus. Quanto igitur satius
& prudentius fuerit, operi admouere manum, & uictum iustis laboribus quærere, &
esurientem saturare uentrem: cuius saturitas nemini deerit, nisi quis sibi defuerit. Alio-
qui iuxta canonem diui Pauli, Qui non laborat non manducet. Non solum ad opum &
panis materialis pinguedinem, sed ad animi uirtutes applicari potest: quas non otio,
F sed multa sollicitudine & labore comparasse sibi optimos quosque constat. Solliciti &
negotiosi sunt, non qui uentrem pascere magnis laboribus curant, sed qui quiduis fa-
cile agunt & patiuntur, quò animam fauore numinis & omnibus uirtutum generibus
lætam ac succulentam efficiant.

.. V E R B V M mendax iustus detestabitur, impius autem confundetur.
Vt qui male agunt odio habent lucem, tanquam contrariam illorum operibus tenebra-
rum: sic iustus qui ueritatem amat in sermone & opere, mendacium execratur, idolola-
triam, falsam religionem, hypocrisim, hæresim, aut quancunque in moribus aut uer-
bis dissimulationem & deceptionem intelligimus. Secundam uersus particulam obscu-

ram reddūt duo uerba ויחפיר ויבאיש foetere faciet, & probro afficiet. Septuag. ἀσβής & G. αἰσχύνεται καὶ ἐξ ἐξέπαρσεν, Impius pudore suffunditur, & nō habebit loquendi libertate: quorum alterū ad opera, alterum ad animū referunt expositores Hebræi, ut sit sensus, Improbus corrumpet, & pudore digna opera faciet, unde suam ipsius animam confundet. Possunt ad iustum referri: quasi dicat, iustus cum odio habeat mendacium, facile pudore & ignominia afficiet impium, qui mendaciis innititur. Deniq; iuxta Caldæū passim accipiūtur hæc uerba נבחה ונחפר, rubore & pudore affectus est: & sensus erit, Improbus qui mendaciis gaudet & nihil in ueritate agit, tandem aliquando ignominia afficietur, & confusione opprimetur. ut alterum ad hanc uitam, alterum ad futuram referatur. Quod si de ignominia & pudore quem infert aliis intelligatur, magis ad conatū quam ad rem refertur. Solent enim sedulo operam dare improbi, ut bonis uiris opprobria inferant. Iuxta quem sensum sequitur.

IVSTITIA custodit innocentis uia, impietas autē peccatorē supplantat.

Multa moliuntur improbi contra iustos, siue ut damnis & opprobriis eos afficiant, siue ut penitus subuertant, ut superius differuimus. Sed cauendum est, ne cogamur declinare uel ad dextram uel ad sinistram. Viam quā lex diuina monstrat, seruat iustus & uir perfectus in uia, hoc est in ratione uiuendi, & uicissim seruatur ab ipsa iustitia. Non quēlibet seruat, & protegit iustitia, sed perfectum & integrum in uia, ut est in Hebr. in fide & charitate. Non est nobis opus aliis munitionibus, aliis propugnaculis aut armis, ista ad tempus fortasse corpus muniunt, iustitia suos quos integros in uia reperit, integros perpetuo seruat. Contrā, improbitas subuertet peccatum, hoc est hominem peccatis quem declinantem reperit, penitus subuertit. Aliter, Quemadmodum iustitia efficit ut iustus seruet perfectionem uitæ, sic impietas quodammodo impellit hominem de peccato in peccatum, ut sit peccatū pœna peccati: & proinde monemur hoc uersiculo principis obstare, ut cum improbitate nihil commercij habeamus: nam impietas tandē subuertit nō hominem peccatorē, sed hominem peccatis deditum, hoc est hominē peccati.

EST quasi diues cum nihil habeat, & est quasi pauper cum in multis diuitiis sit. Redemptio animæ uiri diuitiæ suæ, qui autem pauper est, increpationem non sustinet. Heb. Est qui se diuitem facit & nihil habet, qui se pauperem ostendit, & opes multas habet. Redemptio animæ uiri sunt diuitiæ, sed pauper non audiuit opprobrium.

Nihil fere refert ad sapientiam quā docemus, siue quis diues fuerit siue pauper, nam nō ex ipsa re, sed ex animo habentium aut non habentium, æstimantur diuitiæ. Videas aliquē qui diuitis nomē affectat, & assequitur illum honorē, quē à diuitiis habēt homines, & interim re uera pauper est: sed suo animo satisfacit, & aut apud se solū, aut etiā apud uulgus pro diuite habetur. Contrā, est alius, qui cum re uera diues fuerit, diuitis honorē recusat: modis omnibus se pauperem ostendens, ne cogatur sumptus quos nollet facere, tributa pēdere principibus & in publicos usus multa infumere. Denique ne calūniam diuitiarum causa, aut insidias sustineat: sedulo paupertatem simulat, ut tranquillitatem habeat, & fœlicitatem illam æquabilem, qua diuites à pauperibus superantur. Aliter, à studio & concupiscentia augendarum opum deterret, cum uideamus magnopere laborare aliquos ut diuites euadant, & tamen semper sunt egentes: contrā, alios negligere opes, non inhiare diuitiis, & nihilominus ditescere. Vel eō spectat ut ostendat incōstantiam diuitiarum, quō nos deterreat ab illis: ut sit sensus, Est qui diues euadit subito, cum penitus nihil haberet: & contrā, est qui repēte ad summam inopiam delabitur, cum esset locuples. Sed ut utramque fortunam equo animo feramus, & ut ostendat non usque ad eō referre ad uirum sapientem & probum, utriusque commoda infert, quæ sunt quasi eadem, si modo animus sit idem. Redemptio animæ uiri, diuitiæ illius.) quasi dicat, Si quid diues delinquat, si causam sustineat aut inuidiam, nummis omnem redimet iniuriam, & hoc commodi ab opibus capiet, ab iniuriis & calumniis sese

tuebitur, Qui autem pauper est, increpationem non sustinet: uel, pauper non audiuit opprobrium. Pauperis par est, aut superior conditio: nam uti non habet diuitias, quibus damna illata redimat aut iniurias propulset, ita fere nullas sustinet: iuxta illud Poëtæ; Sic reus ille fere est, de quo uictoria luero Esse potest, inopis uindice facta carent. Spiritualiter intelligitur redemptio animæ: iuxta consilium Danielis, Redime peccata tua eleemosynis: & iuxta hunc sensum monet diuites, ne pauperes afficiant opprobriis, sed beneficiis iuent, & eleemosynis, quibus extinguuntur peccata. Quod si de spiritualibus intelligamus diuitiis, locus contra superbiam & iactantiam facit: nam qui de uirtutibus animæ, aut charismatibus gloriatur, eisdem destituitur. Sola humilitas cælestes diuitias fideliter obsignat & custodit. in quem sensum quadrant quæ sequuntur.

L V X iustorum lætificabit, & lucerna improborum extinguetur.

Videtur subaudienda præpositio in, ut sit sensus, In luce iustorum erit lætitia, sed in lucerna improborum nō erit: quia parum durabit, cito extinguetur. Metaphora est admodum frequens, ut per lucem prosperitatem, per tenebras aduersitatem intelligamus. Et erit sensus, Vna cum iustitia, lux & uita hæc, sunt amœna & læta, quādo non obnubilantur rebus aduersis. Sed Lucerna impiorum extinguetur, hoc est, quauis luce hac & fœlicitate gaudere uideantur improbi, tamen in illorum uita nō potest esse lætitia, cum breui & ad instar lucernæ sit extingueda. Si per lucem & lucernam utriusque animū, nempe iusti & improbi intelligamus, alius, sed non multum diuersus, erit sensus, huiusmodi uidelicet, Vt sol exortus suo lumine mundum exhilarat, sic iustorum animi tristitias huius mundi & molestias facile discutunt. quasi dicat, Mens serena iustorum alios lætos efficit, aut in suo lumine & pura conscientia unusquisque iustorum lætus erit, improborum nemo potest aut debet gaudere de sua lucerna. Nam ut sit quanlibet fulgens, & resplendens in loco obscuro, & inter sui similes uel ignaros, non poterit tamen solidam conferre lætitiā, cum ad momentum in hac uita splendeat, at subito extinguatur. Aliter, Lux iustorum, est doctrina & pietas sanctorum: de qua luce Christus, Sic luceat lux uestra, quæ mundo magnam lætitiā attulit. Lucerna impiorum, hæreticorum hypocrisis, quæ semper breui fuit extincta.

INTER superbos semper iurgia sunt: qui autem agunt omnia cum consiliis, reguntur sapientia. Hebraum, In superbia nihil aliud quàm litem dabit aliquis, sed cum consultis sapientia.

Superbiam opponit consilio, & litem sapientiæ. quasi dicat, Si quis consulte omnia agat, uel qui consilia prudentium libenter audit & obtemperat, sapiens erit. Cæterum qui temere & audacter omnia facit, cū per superbiam, sese neminem plus sapere existimet, in lites & iurgia solet incidere, aut aliis lites intentare. Aliter, Qui cum superbis hominibus uersatur, inter quos nullus obtemperat alteri, nihil aliud quàm lites discere & sectari solet. Qui uero uersatur cum consultis & prudentibus hominibus, qui omnia cum iudicio & maturo cōsilio agunt, sapientiam discet. וירון, uel superbia, & intelligitur uir superbiæ: uel superbus recte uertitur, & מויר & וירון, eū intelligunt Hebræi, qui sponte & animo maleuolo peccat. Et sic uerti potest uersiculus, Qui cum superbo, uersatur, dabit litem, & contentionem, non alium proferet fructum: Sed qui cum uiris consultis & prudentibus uersatur, dabit, hoc est proferet sapientiam. si litera בית Beth, per præpositionem ל Lamed, hoc est propter, exponamus, erit sensus: Propter superbiam qua superbit homo contra proximum suum dabit iurgium. Cum his qui consulunt ne quid per superbiam agamus, est sapientia.

SVBSTANTIA festinata minuetur: quæ autem paulatim colligitur manu, multiplicabitur. Heb. Diuitiæ ex uanitate minuentur, sed colligens per manum augebit.

Viro sapienti curæ esse debet, non tam quantum acquirat, quàm quibus modis & artibus pareat sibi diuitias: nam diuitiæ quæ ex uanitate, hoc est, uel uis illicitis & artibus parum honestis, uel etiam per fraudem & iniuriam acquisitæ sunt, durare non solent. Sed male partæ, peius frequenter pereunt. Cæterum qui iusto labore studet sibi parare diuitias, & paulatim cōgregare, stabiles augebit opes. Quod de diuitiis diximus, ad honoris & autoritatis gradus, præsertim ecclesiasticos, referri potest. Prouerbum nos docet moderari erga bona huius uitæ & temporis affectus.

.. S P E S quæ differtur affligit animam, lignum uitæ desiderium ueniens.

.. Heb. Spe s protracta infirmitas cordis, lignum uitæ desiderium ueniens.

Opponit spem protractam & procrastinatam desiderio ueniendi siue exhibito: & dolorem cordis opponit ligno uitæ. Denique metaphora translata est à corpore ad animam: ut stomachus corporis destitutus cibo necessario affligitur, siue infirmatur & lægescit: sic anima siue cor (ut est in Hebræo) in expectatione illius rei quam uehementer cupimus, impeditur à reliquis functionibus: dum nihil aliud potest agere aut cogitare, patitur infirmitatē, id quod multis usu uenit ob res uanas, & nonnunquam illicitas. Narrando monet sapiēs, & docet nos tales cohibere affectus, neq; spem collocare in illis rebus, quarum desiderio & absentia affligitur animus, & in quarum adeptione refici non potest: sed desiderio oportet languescere rerum talium, ex quibus aduenientibus non minus suauitatis capias, quàm si ex arbore uitæ in paradiso fructus carperes. quasi dicat, Colloca fili spem & desiderium non in rebus mundi, quarum spes dum semper differtur, semper animū affligit, nunquam aduenit, ut inquit Iaco. Concupiscitis & nō habetis: sed in desiderio sapientiæ & aliarum uirtutum, ex quibus quotidie fructum capias, & tādē immortalis euadas, tanquā si ex fructu ligni uitæ comederes. Videtur Salomon hoc uersiculo, à suo sapiente, quem instruendum suscepit, non auferre omnes passionēs & affectus animæ, Stoicorum more, sed ostendere sapientem magno rerum cælestium desiderio subinde teneri: uel successus bonorum & incrementa uirtutum in hominibus uehementer optare sapientem: uel denique pacem ecclesiæ, & quæcunq; ad honorem Dei & animarum salutem spectare possunt: quæ cum serius quàm pro sua expectatione à Deo opt. max. concedantur, pro humana fragilitate animo torqueri, iuxta id quod legimus in

Iaco. 4.

Abac. 1. Abacuc, Usquequo domine clamabo, & non exaudies? uociferabor ad te uim patiens?

.. Q V I detrahit alicui rei, ipse se in futurum obligat: qui autem timet præceptum, in pace uersabitur. Heb. Qui contēnit uerbum, peribit ob id: qui timet præceptum, ipse retributionem accipiet.

Multiplex est expositio pro uarietate significationum huius uocis רבר uerbum uel res, etiam illius uerbi ושלם quod retribuere, uel pacem agere significat, Hebræi fere intelligunt, Verbum principis, & mandatum non esse contemnendum. Qui uerbum Dei & mandatum contēnit nec obseruat, peribit: erit illi ea res interitus aliquando, quanuis interim nihil mali sentiat. Cæterū qui timet dominum, & mandatum illius obseruat, retributionem accipiet: aut utrique sua merces reponitur contemnti mandatum & obseruanti, sed uaria: & hic maxime germanus sensus uidetur. Est & alius, si per רבר rem intelligamus familiarē, quam qui contēnit damno afficietur, iactura erit illi. Iuxta interpretationem quam ex diuo Hiero. habemus, uix alius potest esse sensus, quàm, eum uidelicet esse obnoxium & obligatum ad pœnam, qui rebus sacris detrahit, culpando quæ à Deo sunt ordinata, uel qui detrahit & obloquitur bonis hominibus, mandatum Dei transgressus, & pacem dissoluens inter homines: contra qui amat proximum seruans mandatum Dei, pacem habet cum Deo & cum hominibus. Aliter, Qui rem contēnit, quæ reuera uilis est, & quæ corrumpitur, illi. s. erit merces: nam talis solet etiam præceptum cum timore obseruare: quanto enim minus curamus res uanas & corruptibiles, tanto magis nobis cordi erunt præcepta Dei, & utriusque rei præmium habebit iustus. Aliter, qui timet præceptum, pacem agat: Pax multa diligentibus legem tuam.

Psal. 119.

& huic

A & huic sensui quadrat quod sequitur

.. L E X sapientis fons uitæ ad declinandum à laqueis mortis.

Non de sapientia huius mundi loqui Salomonem, uel ex hoc loco manifestum est. Recte instructum esse præceptis & disciplinis sapientum, uehementer iuuat ad uniuersam uitam recte transigendam. Nam qui ex lege sapientis haurit, quasi de fonte perennium aquarum bibit, quo in singulis uitæ muneribus instructus, facile declinet ab incommodis & periculis huius uitæ, quibus stulti ueluti laqueis per imprudentiam capti & illaqueati, ante diem pereunt. Sed quanto magis amœna erit metaphora bonæ uitæ, si illas aquas intelligamus, quæ ex fide in Christum saluunt in uitam æternam? Lex enim illius sapientis uera uena est uiuarum aquarum, quas qui hauriunt, non sitient in æternū, neque rerum mundanarum desideriis, tanquam illaqueatæ auiculæ, trahentur ad mortē.

Ioan. 7.

.. D O C T R I N A bona dabit gratiā, in itinere contemptorum uorago. Heb.

.. Intellectus bonus dabit gratiam, sed uia transgressorum fortis.

Ex lege sapientis, quæ fons est uitæ, sanum intellectum, fidem & propositum concipiunt homines pij. Intellectus autem & mens digna Deo, maxime nos illi commendat, illius gratiā & fauorem nobis conciliat. Nam qui in intellectu recte institutus est, (unde in omnes actiones lumen diffunditur) absq; errore uitam transigit, iuxta illud Euangelij, Vide ne lumen quod in te est, tenebræ sint. Hinc enim tanquam à fonte, actiones manant. Cæterum, In itinere contemptorum uorago, siue uia transgressorum dura. Vita transgressorum, qui tenebris errorum habent obscuratum oculum mentis, ut male decernunt, sic male agunt, fortis est & dura, difficillime corrigitur, ut qui in utroque errant intellectu, uidelicet speculatio, qui male decernit, & practico, actionibus scilicet ex errore manantibus, dum non intelligit cælestium & terrenarum rerum, quàm latum sit discrimen. Aliter, intellectus bonus, uel qui bonus est suo intellectu & prudentia, dabit magnam gratiam aliis, & ut ipsi concipiant rectam fidem, & gratiam inueniant in oculis multorum: sed contra uiam & consuetudinem uiuendi transgressorum, non præualebit intellectus quantumuis bonus, quantumuis magna doctrina: ubi obduratum fuerit cor eorum, siue uiuendi modus consuetudine induruerit, ad modū semitæ sæpius frequentatæ. Prouerbum docet intellectum & fidem integram in primis necessariam ad sapientiam, hoc est ad probitatem uitæ.

Luc. 11.

.. A S T V T V S omnia agit cum consilio, qui autem fatuus est, aperit stultitiam. Nuntius impij cadet in malum, legatus autem fidelis sanitas.

Docet prior uersiculus, nihil temere agendum: secundus monet, fideles habendos esse à secretis & adiutores: & uerti potest, omnia solet facere astutus, uel omnis astutus faciet in consilio uel scientia: quasi dicat, Magnum sapientiæ argumentum est accipiendum in hominibus, à rebus quas moliuntur. Nam qui certo quodam consilio, certa ratione faciunt omnia, sunt uiri prudentes, ut qui antequam quicquam aggrediantur, difficultatem rei & exitum perpendunt: atq; ita uoti compotes fiunt. Stulti qui temere omnia agunt, & antequam turrim ædificare incipiant, iuxta parabolam euangelicam, non supputant sumptus, dum conatus male sibi cadunt, palam fit illorum stultitia. Hæc nō solum in caducis rebus, astutia tenenda est, sed etiam in his quæ ad salutē spectant: ne de nobis dicatur, Hic homo cœpit ædificare, & nō potuit cōsummare. Et ad eos maxime locus spectare uidetur, quos Christus monuit, Estote prudentes sicut serpētes: cui quadrat uersus sequens, Iniquus siue improbus nuntius, qui mala fide obit legationem domini sui, neque apostolico functus est munere fideliter, in malum corruet, ut puta qui multis ruinæ causa extitit. Quod ad historicum sensum propius spectat, ad utrumque referri potest, In malum corruet, nempe uel ad eum qui improbum nuntium mittit, uel ad nuntium qui missus est: porro quod sibi ipsi damnum frequenter conciliat nuntius, qui fraudem aliis molitur, uel quod ei à quo missus est inferat damnum. Denique & nuntius improbi

Luc. 14.

Matt. 10.

ueri potest, ut sit sensus (qui maxime mihi arridet) Nuntias siue legatus, quem mittit G
improbis, uel cui mandantur impia, corrumpet, id est frustrabitur sua legatione: & tam sibi
quam mittenti dedecus adferet, & de gradu honoris, quem legatis & nunciis bonis habe-
re solemus, corrumpet. Contrà legatus ueritatis, qui uera narrat, uelut sanitas est, dū utrin-
que laesos animos, & offensos calumniis & falsis rumoribus, reuocat ad concordiam:
uel dum omnia ut sese habent referens, ambiguitatem & errores maximos animo
morbos expellit. Hæc omnia bonis & fidei concionatoribus, & magistris errorum re-
ctissime quadrant.

• **EGETAS** & ignominia ei qui deserit disciplinam: qui autem acquie- H
scit arguenti, glorificabitur. *Heb.* Qui obseruat increpationem, honorabitur.
Quam necessaria sit castigatio, passim in hoc libello ostendit sapiens, ut sine qua ad fru-
gem uix possit peruenire humana fragilitas, imo fere ad summam egestatem & ignomi-
niam, qui suorum parentum & præceptorum non ferunt correctionem, deueniunt. Cæte-
rum qui diligenter obseruant disciplinam, quam uel acceperunt à parentibus & doctis
hominibus, uel quam aliorum exemplo didicerunt, honorem facile consequentur
apud Deum omnium patrem, disciplinam & correctionem contra uitia omnibus in-
fligentem: iuxta illud Pauli, Gloria autem & honor & pax omni operanti bonum. I
Roma. 2. פורע מוסר, id est, qui deserit disciplinam, multis modis uerti potest, Qui subtrahit se à di-
sciplina: nam uerbum Hebræum פרע, subtrahere, elongare, cessare, & quod huic loco
maxime quadrat, rebellare significat: & erit sensus, Egestas & ignominia erit ei, qui re-
bellis est disciplinæ, & correctioni. Caldæus מריש מדרות, qui conculcat disciplinam.
Septuaginta in uerso sermonis ordine, alium sensum reddiderunt, nempe, *πειρα καὶ ἄτι-
μία ἀφαιρέσει σοφία*, paupertatem & ignominiam aufert disciplina. Iuxta id quod
sæpissime usu uenire solet loquitur sapiens: admonitionem iuuenibus proponit, offen-
dens & quanta mala solent comitari illos, qui non obtemperant castigationibus maio-
rum (sunt enim paupertas & ignominia, mala quæ maxime refugiunt homines) con- K
tra qui libenter admittunt, castigationem maiorum, assequuntur honores, supremum
inter mortales gradum.

• **DESIDERIVM** si compleatur, delectat animam: detestantur stulti eos
• qui fugiunt mala. Qui cum sapientibus graditur, sapiens erit: Amicus stulto-
• rum similis efficietur. *Heb.* Desiderium quod factum est animo dulcescere
• solet: abominatio stultorum est, qui recedit à malo. Qui ambulat cum sa-
• pientibus, sapientiam assequetur: sed qui socius est stultorum, male uel in- L
• feliciter ager.

Ex superiore uersiculo pendet prior ex his duobus, quo ostenditur quid consequantur
hi, qui monitoribus & castigantibus non obtemperant, sed suum magis sequuntur desi-
derium, breuē uidelicet uoluptatem, quæ pro tempore illorum animis dulcescit. Sed hi
uehementer mali euadunt, & stulti: & tantum abest ut resipiscant posteaquam aliquan-
diu iuxta desideria sua uixerint, ut ea de re audire non sustineant, sed execrantur eos, qui
conantur reducere illos à malo, cui iam assueuerunt: desideria stulta sectantes, stulti eua- M
dunt, ut iam inter bonum & malum discernere nequeant. Potest prior pars uersiculi, in
bonam partem intelligi, & ex superiori uersiculo sic pendere, ut confirmet quæ dicta
sunt de fructu castigationis: quæ tametsi amara uideatur & aspera, tamen si quis sponte
obtemperet bene monentibus, & cum desiderio faciat, quæ per disciplinam faciēda di-
dicerit, multa amœnitate & dulcedine animi perfructur: imprudentibus uero & stultis
hominibus, omnis uoluptas est in malo, à quo recedere ualde absurdum illis uidetur,
ne dicam abominandum. Potest denique iuxta proprietatem sermonis Hebraici, in con-
trarium sensum intelligi prima clausula, nempe, *Desiderium si compleatur:* nam uer-
bum נהיה Hebræis significat non solum fieri, sed rumpi uel infringi: & sensus
erit egregius, iuxta Leui Ben-Gerson. Desiderium abruptum, & uoluptas cohibita, dul-
cesset

A cecet, & a incenitate adferet animo sapienti & recte instituto per disciplinam maiorū. Cap. 13.
Huc spectat sequens uersiculus, uidelicet *Qui graditur cum sapientibus, sapiens erit.* Huius
mundi sapientes de se multa iactant, & ueluti Deos inter homines sese existimant, cum
paucorum sit ad summum philosophiæ fastigium peruenire. Verum facilis est admodū
hæc diuina sapientia, quæ nemini non est obuia, ad quam perdiscendam, neque subtili
ingenio, neque magna librorum copia est opus: imò opere quotidiano & usu, maxime
perdocetur, & bonorum exemplo, suscepta disciplina & castigatione ab his qui bene
monent. Cum uiris sapientibus qui ædificandam domum super petram indicauerunt, *Matt. 7.*
B consuecas oportet, & eorum uirtutes imitari, ac ueluti gradibus quibusdam eorum ue-
stigiis insistere: atque ea ratione sapientiam facillime assequeris. Fere enim tales euadi-
mus, quales sunt illi quorum consuetudine nos oblectamur. Vnde sequitur in Hebræo.
Amicus stultorum confringetur, uel male ager. Est admodum iucunda allusio in uoci-
bus Hebræis, ירוע ורוע, amicus & confringetur. quasi dicat, Non solum stultitiam acqui-
ret, uerum etiam in damnum aliquod grauissimum & extremum malum corrumpet, &
more fictilis uasis confractus, inutilis erit. Iuxta alia significata huius uerbi ירוע paulo
diuersus erit sensus: nepe amicus & socius stultorum malis afficietur ab illis, siue etiam
socius erit & particeps stultitiæ illorum, sicut qui graditur cum sapientibus, sapientiam
C capiet ab illis. Beda, per amicos stultorum, eos qui mimis, histrionibus, & aliis id genus
hominum fere gaudent, intelligit.

• **PECCATORES** persequitur malum, & iustis retribuentur bona. *Heb.*
• Iustis retribuet bonum (sup. ille qui retribuit) nempe Deus.

Uehementer deterret peccatores & alios, ne illorum consuetudine gaudeant, iuxta sen-
sum præcedentis uersiculi. Sunt multi potentes, qui quanuis grauius peccent, se tamen
ob potentiam à nemine quicquam passuros opinantur: sunt qui occulte horrenda com-
mittunt peccata, quæ ad lucem uentura non existimant: sunt qui pœnam peccatis debi-
tam non putant: omnes hos redarguit sapiens, ostendens malum ipsum quod faciunt,
D peccatores persequi, etiam si nullus alius accedat uel iudex uel uindex. Stimulis consciē-
tiæ, ueluti furis quibusdam subinde uexati, scelerum suorum manifestissimas nonnun-
quam dant pœnas, & cessantibus aliis seipos accusant, & ad condēnationem perueniunt,
aut quod miserius est, æterno iudicio & condemnationi reseruantur, & proinde non so-
lum peccata committenda non sunt, sed etiam à peccatorum commercio fugiendum est,
ne mali illius sis particeps, quod peccatores insequitur quotidie, & aliquando apprehen-
det. Si exponatur uersiculus uelut à superiore pendens, erit sensus, qui graditur cum pec-
catoribus, ueniet malum illi, & bonum retribuetur illi, qui cum iustis graditur: ut subau-
E diatur particula את cum חסמים, quemadmodum cum צדיקים. in Heb. legitur. Optimus
& simplicissimus sensus est, ut intelligamus peccatores aliquando puniēdos, & quanuis
aliquādiu supplicium fugiant, tamen malo eos persequente, aliquādo capiendos. In secun-
da clausula uersiculi, constat opinio est Hebr. ut subaudiatur, Deus reddet iustis bonū,
hoc est, mercedē bonā: ut malorum pœna intelligatur ex ipso malo quodāmodo nasci. Verū
p̄miū bonorū, ex Dei benignitate, nō solū ex meritis iustorum p̄dere. Sēsus deniq; uersicu-
li nō erit multū alienus ab illo Pauli, Stipēdia peccati mors, gratia autē Dei, uita æterna. *Roma. 6.*

F **BONVS** relinquet hæredes filios & nepotes, & custoditur iusto substātia
• peccatoris. *In Heb.* Hæreditare faciet, uel hereditatē relinquet filiis filiorum.
Ostēdit etiā hoc uersiculo, quod diuersus sit exitus bonorū & malorū, quod ad posteritatē
spectat, & nepotū ac pronepotū successionē: in quibus quodāmodo immortales uidentur
esse pij homines. Bonis inquā sp̄e præbet sapiēs, & ad pietatē ac probitatē uehementer hor-
tatur, cū nō sibi solū, sed posteris etiā p̄futura sit. Vt quæ hereditatē stabiliē & permanētē,
filiis eorū nepotibusq; relinquat. Nos nō ut Hebræi, de sola terrena substātia, & huius
mūdi opibus putamus intelligēdū quod scribitur, sed etiā de animi bonis & uirtutibus,
quæ ob merita maiorū, trāsūdi solēt in posteros. O felicē hereditatē, quā bon⁹ ille nobis *I. Petr. 1.*
reliquit incorruptibilē & icōtaminatā, cōseruatā in cælis, ut essem⁹ hæredes Dei, cohæredes *Roma. 8.*

autē Christi. Iuxta sensum historicū, Bonus & probus uir quacūq; fecerit prosperabuntur, opes quas relinquit suis, non hæredibus solū, sed filiis & nepotibus proderūt. Cōtrā, opes peccatorum, quæ per rapinam aut malas artes sunt acquisitæ, neque filiis neq; hæredibus prodesse solent, sed quicquid reconditum est, & in thesauris relictum à peccatore, in usus iustorū seruatur. Aben Hezra legit, non ut nos **וַיִּצְפֵּי** & absconditur, sed **וַיִּצְפֵּי** abscondet, & subintelligit Deus, recōdet iusto opes peccatoris: & interpretatur per similem locum, Improbus præparabit, & iustus induet. Bedade terrena substantia intelligi non posse ostendit, cum mali frequenter rapiant bona iustorum, iuxta illud Pauli, Rapinam bonorum uestrorum cum gaudio suscepistis. Mystice, substantia cælestis, hoc est uinea domini & lex, cum cæteris bonis olim Iudæis reposita, ab eis tanquam malis agricolis ablata, Gentibus locantur in sanguine Christi iustificatis.

- **M V L T I** cibi in noualibus patrum, & aliis congregantur absque iudicio.
- *Hebraum*, Multus cibus in noualibus principum, & est qui perit cum non sit iudicium, uel sine facultate.

Iuxta ambiguitatem linguæ uerti potest, multus cibus in noualibus pauperum: ut Caldaus **מסכנין** pauperis. Commendatur labor rusticanus & agricultura, ut res summopere necessaria, & reliquæ artes laudabiles, quibus parantur opes hæredibus relinquendæ: de qua hæreditate superiore uersiculo differuimus. Eadem metaphora usus est propheta Osee 10. Innouate uobis nouale, siue arate arationem, significās assiduum laborem peccatoribus necessarium, si ex corde, tanquam ex agro, messem aliquam uirtutum facere uelint. Si uertatur nouale principum, siue ager pauperum profert multum annonæ, uersio reprehēdi non potest. Quod sequitur, *Aliis congregantur absque iudicio* iuxta ueritatē Hebræam defendi potest. Nam uerbum Hebræum **ספּה** non solum perdere, sed addere siue congregare significat. Et bene quadrabit sensus, ut intelligamus, absque iudicio collecta, quæ à maioribus tradita sunt, quando (ut inquit Petrus) indocti & instabiles illa deprauant, sicut & cæteras scripturas, ad suam ipsorum perditionem. Priorem significationem posteriores secuti sunt interpretes, & etiam antiqui, ut testatur Beda: quam Caldaus quoque paraphrastes habet **מתנביר בלא דינא**, & est uir deficiens sine iudicio, & potest referri ad agrum, siue nouale: quasi dicat, ager perit absque iudicio, quia rite non colitur, neque iuxta consuetudinem: sed melius iuxta Caldaum ad hominem refertur, qui perit & ad egestatem peruenit, eò quòd bono iudicio, siue facultate colendis agris sese non exercent: sed optime ad cibum refertur, siue annonam, quæ frequenter agricolis perit, dum non legitimo tempore dispensatur, uel dum hæredibus parum frugi relinquitur. Doctorum denique & piorum hominum opuscula: imò scripturæ sacre quoque quodammodo perire uidentur, dum ex illis fructus non accipiunt homines, aut dum deprauantur absque iudicio intellectu. Videtur Salomon pro singulari sua sapientia, uoluisse utranque significationem huius uerbi comprehendere, perire & congregare, ut non sit opus extrinsecus aliquid supplere: sed est qui perit, nempe cibus collectus absque iudicio, siue reconditus præter æquum & bonum. Est enim uox ambigua **אשׁיח** principes significans: uel pauperes, qui solent magis uacare colendis agris, quam principes.

- **Q V I** parcit uirgæ, odit filium suum: qui autem diligit filium, illum instanter erudit. Aliter, qui prohibet uirgam.

Beda uult hunc uersiculum sic ex superiore dependere, quasi dicat, Re uera nullus cibus relinquitur posteris à maioribus, qui boni fuerunt agricolæ: sed filiis eorum non proderit, nisi recte instituantur, & castigentur etiamnum pueri. Neque dici potest charus & amans pater, qui filio hæreditatem relinquit locupletem, qui horrea plena pro liberis collegit: sed is tandem pater chare & unice filium diligit, qui castigatum & bonis moribus instructum relinquit filium. Bene uertit interpret, instanter erudit cum. Hebræa uox **שׁחך**, ab aurora significationem habet: quasi dicat, Singulis

A Singulis auroris erudiet eum, uel mane instillabit illi disciplinam. Caldaus **מקדם ליה** Cap. 13. **מורדותא**, præuenit eum disciplina: quasi dicat, singulis auroris prioris diei errores castigans, quod maximi amoris argumentum est, cum nullius rei maiorem curam, quam filij recte instituēdi habeat. Hunc sensum de castigatione matutina sequitur Aben Hezra. Alij ab inuestigando, sensum loci deducūt. Significat enim **שׁחך** inuestigare, & erit sensus, Qui amat. s. filium, quæsiuit illi disciplinam: quasi dicat, quæsiuit pro illo præcepto rem, qui corrigat eum. Vel denique, quæsiuit modum corrigendi filium maxime idoneum. Prior expositio est melior.

B I V S T V S comedit & replet animam suam, uenter autem impiorum insaturabilis. Aliter, uenter impiorum deficiet.

Videtur etiam hic uersiculus ad superiorem spectare, ubi de multo cibo facta est mentio, quem iustis nunquam deesse, hoc loco ostendit: imo semper eorum satisfieri uentri, præsertim cum iustus semper præsentibus sit contentus. Delicias non querat, sed de pauperibus magis sit sollicitus quam de suo uentre: qui cum Paulo didicit, & satiari & esurire, abundare & penuriam pati. Non uidi iustum derelictum nec semen eius querens panem. Iustus omnem sollicitudinem & curam super Deum iacet, qui eū enutriet utroque pane, corporis uidelicet & animæ, qui cum coruos pascit, & per coruos prophetas, potius ex lapidibus panes faciet, quam iustum fame perire sinat, nisi fortassis per martyrij tolerantiam, quo immarcescibilem coronam gloriæ percipiat: *Sed uenter impiorum insatiabilis.* Ut enim iustus iuxta naturæ modum paucissimis est contentus, ita impij nunquam saturantur desiderio habendi: nam ad insatiabilem thesaurizandi cupidinem, uersiculum magis referunt Hebræi, quam ad comestionem cibi. Verum cum dicat scriptura, uenter impiorum deficiet (ut est in Hebræo) sensum habebit, iuxta Paulum, Esca uentri, & uenter escis: Deus autē, & hūc & illum destruet. quasi dicat, Improbi uiri qui fiduciam & spem in Deo non collocant, pro præsentī uita uehementer sunt solliciti. Simplicissimus sensus est huius loci, Iustos fere, qui moderate uiuunt, perpetua uentriculi sanitate, animæ, hoc est naturali desiderio, satisfacere in cibo: Improbos autem, qui uentri nimium indulgent, subinde languescēte & deficiente stomacho etiam delicias fastidire. Beda ad cibum spirituales tradit locū: Cuius magna copia est in noualibus patrum, & opusculis doctorum, quibus libenter fruitur iustus, & replet animum cælesti cibo, & doctrina apostolica: quam cum sine iudicio colligant hæretici, saturari ecclesiastica scientia nolunt: ut puta in qua digerenda eorum uenter deficiet. Non enim sunt capaces Iudæi noui musti, utres uidelicet ueteres.

C Stat, qui eū enutriet utroque pane, corporis uidelicet & animæ, qui cum coruos pascit, & per coruos prophetas, potius ex lapidibus panes faciet, quam iustum fame perire sinat, nisi fortassis per martyrij tolerantiam, quo immarcescibilem coronam gloriæ percipiat: *Sed uenter impiorum insatiabilis.* Ut enim iustus iuxta naturæ modum paucissimis est contentus, ita impij nunquam saturantur desiderio habendi: nam ad insatiabilem thesaurizandi cupidinem, uersiculum magis referunt Hebræi, quam ad comestionem cibi. Verum cum dicat scriptura, uenter impiorum deficiet (ut est in Hebræo) sensum habebit, iuxta Paulum, Esca uentri, & uenter escis: Deus autē, & hūc & illum destruet. quasi dicat, Improbi uiri qui fiduciam & spem in Deo non collocant, pro præsentī uita uehementer sunt solliciti. Simplicissimus sensus est huius loci, Iustos fere, qui moderate uiuunt, perpetua uentriculi sanitate, animæ, hoc est naturali desiderio, satisfacere in cibo: Improbos autem, qui uentri nimium indulgent, subinde languescēte & deficiente stomacho etiam delicias fastidire. Beda ad cibum spirituales tradit locū: Cuius magna copia est in noualibus patrum, & opusculis doctorum, quibus libenter fruitur iustus, & replet animum cælesti cibo, & doctrina apostolica: quam cum sine iudicio colligant hæretici, saturari ecclesiastica scientia nolunt: ut puta in qua digerenda eorum uenter deficiet. Non enim sunt capaces Iudæi noui musti, utres uidelicet ueteres.

D Improbos autem, qui uentri nimium indulgent, subinde languescēte & deficiente stomacho etiam delicias fastidire. Beda ad cibum spirituales tradit locū: Cuius magna copia est in noualibus patrum, & opusculis doctorum, quibus libenter fruitur iustus, & replet animum cælesti cibo, & doctrina apostolica: quam cum sine iudicio colligant hæretici, saturari ecclesiastica scientia nolunt: ut puta in qua digerenda eorum uenter deficiet. Non enim sunt capaces Iudæi noui musti, utres uidelicet ueteres.

E CAPVT DECIMVM QVARTVM.

S A P I E N S mulier ædificat domum suam: Inspiciēs extructam quoque manibus destruet. *Hebr.* Sapientes mulieres ædificauit.

F Quasi dicat, ex sapientibus mulieribus unaquæque. Quauis sapientia potissimum ad uirum spectat, qui caput est mulieris, & qui in muliere propter transgressionem, imperiū accepit à Deo, tamen mulieris opus in re domestica uir indiget plurimum, præsertim si filios recte educare, & castigare uelit, si filiis nepotibusque hereditatem copiosam relinquere. quibus de rebus superius differuimus. Sapiens metaphorice per ædificationem, & destructionem domus, rectam rei domesticæ administrationem indicat. Ac si diceret, præstaret ædes non habere, familiam non alere, quam stultæ & uecordi mulieri illius curam committere: nam familia lignis & lapidibus non construitur, sed recta filiorum educatione, ac moderatione rei domesticæ: quæ res ad uxorem maxime spectat, iuxta illud Pauli: Saluabitur autem per filiorum generationem, si permāserit in fide & dilectione & sanctificatione cum sobrietate: nam

iuxta suas uirtutes filios instruat: quæ sensum ex Paulo si capiamus, qui est sensus sanus, G non admodum refert, siue legamus, si permanferit, ut ad matrem referatur, siue permãferint, ut ad filios. Quod dicit, Manibus suis subuertit eam, indicat familiam non posse gubernari neque consistere, quæ stultæ mulieri committitur, quæ dum neq; auget opes sua industria, neque conseruat, perinde facit ac si admotis manibus domum paulatim demoliretur. Si ad mētem referatur, cuius sapiētia inferiores potentia refrenantur, siue ad ecclesiam quæ domus Dei est, cuius salus in prudenti moderatione pastorum & doctorum consistit, sensus erit sublimior.

.. **A M B V L A N S** recto itinere, & timens Deum, despicitur ab eo qui H
.. infami graditur uia. *Heb.* Ambulans in rectitudine sua, timet dominum:
.. sed peruersus uiuis suis, despicit eum.

Septuaginta interpretes, ὁ δὲ σκολιάζων τοῖς ὀδοῖς αὐτῶ ἀπικαθίσταται, At qui tortuo-
Prouer. 1. se incedit in uiuis suis inhonorabitur. Cum alibi scribitur, Initium sapientia timor domini: uerti potest uersiculus ad hunc modum, Timens dominum ambulat in re-
ctitudine sua, hoc est in præceptis domini, non declinans neque ad dextram neque ad sinistram, & huic sensui quadrabit secunda clausula uersiculi, sic uersa: Qui de- I
spicit dominum, peruersus est in uiuis eius, ut pronomina in rectitudine eius, & in uiuis eius, ad dominum referantur: & probatio dilectionis & timoris, erit ostensio operis. Quod si in rectitudine sua, ad ambulantem referas, melius habet filium cōtextus sequi, hoc est ordinem uerborum, & dicere, Si quis recte ambulat, hinc prouenit quod timeat Deum: & contra qui peruertit uias suas, & male uiuit, contemnit Deum, quasi res mortalium non curaret: ac si dicat, Nemo se iacet, quod Deum timeat, quod in Deum credat, cum uias rectas, quæ Dei sunt mandata, non obseruet, ne mendax reperiatur. Non obstat Hebraum, quominus sensus eliciatur ille, quem reddit interpres noster: ut intelligamus il- K
lum, qui per timorem Dei recte incedit, contemptum esse ab eo, qui peruertit uias suas: ea est enim improborum hominum peruersitas, ut nisi omnes tales efficiant quales ipsi sunt, non quiescunt, neque in pretio habent alios, iuxta id quod sequitur.

.. **I N** ore stulti uirga superbia, labia sapientum custodiunt eos.

Bene agitur, quod stultis hominibus, qui recte gradientes contemnunt, uires nonnunquam desint: nam alioqui, quos contemnunt, iniuria afficerent: sed quanuis uires & auctoritas nonnunquam desint, peruersam tamen linguam, qua ueluti uirga seu baculo, (ut est in Hebræo) uapulant optimi quique, semper gestant in ore, & quanuis mali sint, L
tamen seipso lingua ueluti baculo defendunt, & alios infamia aspergunt, quod longe est arrogantissimum. Metaphora uirgæ, siue baculi, indicat continuam nocendi facultatem & promptitudinem. Propter id quod sequitur, intelligi potest, stultos & imprudentes homines baculum secum gestare, nempe linguam superbia, qua se iactant & laudant, alios contemnunt & uituperant: uerum nonnunquam sua lingua ueluti baculo castigantur, & dant pœnas stultitæ suæ: & dum damnum aliis inferre conantur, ipsi merito patiuntur. ita fere fit: nam loquacitas sine prudentia, multa adfert incommoda. Contra, *Labia sapientum custodiunt eos.* Viri prudentes per sermonem doctum ubique tuti sunt, cum uerbis & lingua nemini damnum inferant, multo minus sibiipsis: imò sermone sapientia, contra stultorum linguam sese defendunt. M

.. **V B I** non sunt boues, præsepe uacuum est: Vbi autem plurimæ segetes, ibi manifesta fortitudo bouis.

Aliter: Multitudo, uel copia annonæ est in fortitudine bouis. *Septua. οὐ μὴ εἰσι βόες, φάτ-
ται καὶ θραῖ.* Vbi non sunt boues, præsepe mundum est. Haud ita multum refert: nam præsepe mundum dici potest uacuum. Uersiculus ostendit, ut agricultura non potest esse absque labore bouum, ita neque armenta bouum recte nutriri, nisi ubi fuerit copia annonæ: quasi dicat, patribus familiarum qui agros bene colere uolunt, danda est opera, ut bene boues

A boues nutriant. nam ex his duabus rebus, altera alterius eget ope. Qui amat uidere Cap. 14.
præsepe mundum, hoc est qui nutriendis bobus operam nolit dare, frustra ex agris copiosum prouentum expectabit. Si uox *בב*, quæ triticum significat, in eo sensu capiatur, erit intelligentia paulo diuersa, nempe huiusmodi, Vbi non sunt boues, non est in præsepe triticum uel segetes: hoc est, qui non alit boues, caret annona in ædibus. Nam per præsepe intelligit *Leui Ben Gerson*, apothecas frumēti siue granarium. Non solum aratur terra, sed stercoretur quoque; dum boues in præsepe pascuntur. In sensu sublimiore, doctissime interpretatur *Beda* de pastoribus, qui dum ecclesias uacuas esse non sinunt, sed doctis sermonibus populū ueluti in præsepe retinent, sua uirtute & labore copiosam uirtutum & bonorum operum messem colligunt: ex qua & ipsi caelestem capiunt alimoniam. Et in talibus locum habet quod modo lectum est, Labia sapientum custodient eos, dum in opere & uerbo sapienter subditum sibi populum gubernant. Sunt ex Hebræis, qui hunc uersiculum exempli causa proponi existimant à Salomone, his qui sapientia & legis mosaicæ sunt studiosi, ut ab agricolis discant nullos recusare neque sumptus neque labores, sed præceptores ueluti boues nutriant, & ipsi sudores ueluti agricolæ subeant.

.. **T E S T I S** fidelis non mentietur, profert autem mendacium dolosus testis.

C Simplex sermo uidetur nihil habere altioris sensus aut prouerbialis, nisi ad uaria referantur hæc duo uerba, uerum dicere & testificari, ut uersiculus doceat nullo modo esse mentientium. Nam qui assuescunt mentiri, (quod leue putatur, si fiat citra iniuriam & damnum alterius) tamen consuetudine mentiendi, eò malorum ueniunt aliquando, ut ad falsum testimonium ferendum accedant: quod cum ubique detestandum sit, tum maxime in re sacra. Et proinde cum omnes homines ueritatem loqui deceat, tum eos præcipue, qui sacris concionibus destinantur: in quibus tanto periculosius falsum profertur testimonium, quanto salus animorum quam corporum, aut rerum temporalium dispendium, nobis charior esse debet. Non mentietur qui uult esse & haberi testis ueritatis: hoc est, qui sibi fidem haberi uult in rebus maioris momenti, ab omni mendacio pura labia seruet: nam qui frequenter loquitur mendacia, habebitur testis mendax. Verbis diuersis eandem rem bis expressit *Salomon*: & iuxta hunc sensum exponit *Dauid Chimhi*. Qui uult haberi testis fidelis, ab omni mendacio & dolo debet esse alienus. Vulgo enim dicimus, hoc solum lucrari mendaces, ut cum uerū dicant, nemo illis credat.

.. **Q V A E R I T** derisor sapientiam & non inuenit, doctrina prudentium facilis. *Hebraum*, Scientia intelligenti est leuis.

E Seriis rebus & honestis disciplinis statim ab incunte ætate uacandum est, iis qui ad frangem peruenire uolunt: Nam ubi derisor euasit quis, non inueniet sapientiam. Quare in re parentes solent esse negligentes, qui cum permiserint liberis ad annos aliquot nugæ agere, ad sanam mentem & studium bonarum artium reducere non possunt. Cæterum doctrina prudentium est facilis. *Hebr. Scientia intelligenti est facilis.* Cordati iuuenes qui ualent mente & intelligentia, hoc est quorum animi non sunt uitii imbuti, facillime discunt scientias honestas & utiles, ad reliquam uitam transigendam. Potest intelligi, quasi admoneret omnes quotquot sapientia participes esse uolunt, ut relictis nugis, omnia cum moderatione & iudicio agant: Nam fieri non potest, ut quis in sapientia studio promoueat, nisi relictis omnibus uitiiis, totus huic rei se dedat. Iuxta *Septuag.* qui sic uertunt hunc uersum, *ζητήσεις σοφίαν παρά κακοῖς, καὶ οὐχ ἐνρήσεις αἰσθησὶς δὲ, παρά φρονήμοις ἐν χερσὶς.* Quæres sapientiam apud malos, & non inuenies: sensus autem, apud prudentes facilis. Monemur ne quæramus sapientiam uel doctrinam ab illusoribus & malis hominibus, apud quos non potest inueniri, sed à prudentibus & doctis qui bene uiuunt, & recte credunt, & facile inueniemus. Quod si per sapientiam Christum intelligamus, quæ derisores Iudæi & Pagani non possunt inuenire, quauis sedulo suum messiam quærant, & per intelligentes fideles quibus scientia euangelica facilis est, iuxta illud, Omnia possibilia sunt credenti, erit allegoria satis amœna.

V A D E contra uirum stultum, & nescito labia prudentia.

G

Quando stulti derisores neque sciunt, neque discere possunt sapientiam, non est quiddam quis eorum quærat consuetudinem, quam Salomon fugiendam in hoc uersiculo monet: & uocem מַנְגִּי, quam interpres reddit cōtra, procul & è longinquo exponit Hebræi, & hunc sensum reddunt, Vade procul à uiro stulto, & ne accesseris ad eum, & procul ab omni homine, quem noueris non habere labia scientia: nam ab huiusmodi nihil disces nisi malum. Vel illud, *Nescito labia scientia,* hunc habet sensum, Contine & serua labia scientia, & absconde scientiam, simula te scientiam non habere, & statim cognosces quis stultus sit: nam alioqui non cognosces nisi tuo silentio dederis illi facultatem loquendi. H

Iuxta nostrum interpretem, & aliquot ex Hebræis simplex est expositio, Si quis uadat è regione stulti, & frequenter illi occurrat, & sese illius oblectet consuetudine, ignorabit *Matt. 7.* labia scientia, hoc est docte & prudenter loqui non poterit. Sicut de spinis non colligunt ficus: ita de stultis hominibus qui Deum ignorant, discere non possumus scientiam Dei, & bene uiuendi præcepta. Docet prouerbium, declinandam societatem stultorum hominum, ut à quibus nullum fructum licet carpere.

S A P I E N T I A callidi est intelligere uiam suam, & imprudentia stultorum errans. *Heb.* Stultitia stultorum dolus: uel scilicet intelligere dolum, est stultitia stulti.

Quod omnes fere scripturæ sonant, docet uersiculus, nimirum, Sapientiam ueram consistere in actione & praxi, non in scientia solum: nam scientia inflat. Via cōsuetudinem morum, & actiones studiosas significat, quas recte intelligere, ut cum omni debita circumstantia fiant, præcipua pars est sapientia. Cæterum, quemadmodum sapiens ostenditur, qui recte nouit uias suas & actiones moderari: sic stultitia stultorum, hoc est infidelium & hæreticorum, maxime apparet dum dolos nectunt, & alios decipere studet, dum non satis habent ipsi stulte uiuere, à ueritate errare, sed intelligere laborat dolos & technas: quibus in errores simplices deducant, hæc summa stultitia & impietas est. Quæ diximus modo, bonis & malis doctoribus maxime quadrant, inter quos illi sapientes habentur, & ualde callidi siue cauti, hoc est, prudentes, (nam in bonam partem uox ערום Hebræis accipitur) si præter hoc quod sapienter docent, etiam suam uitam intelligant & corrigant. Cæterum malorum stultitia doctorum, non tam ex operibus eorum & externa uita, (quam per hypocrisim frequenter occultant) apparet, quàm quòd soli errare & stultescere nolunt, nisi aliorum fidem per fraudem subuertere moliantur. Non erit sensus absurdus, si iuxta Hebræorum aliquos exponamus. Quemadmodum sapientia callidi iuuat eum ad intelligendam uiam suam, sic stultitia stulti ad dolum adducit, ut seipsum maxime decipiat, & prouerbij speciem habet magis concinnam. L

S T V L T V S illudet peccatum, & inter iustos morabitur gratia. *Heb.* Inter rectos beneuolentia.

Duplex significatio unius uerbi שׁוֹרֵר, quod deridere, & loqui siue interpretari significat, duplicem sensum efficit huius prouerbij: priorem significationem sequutus est interpres, posteriorem omnes Hebræi. Et per sermonem distinguit scriptura inter bonos & malos, siue stultos & rectos, hoc est iustos. Nam ex abundantia cordis os loquitur, & stulti libenter loquuntur uerba delicti & offensionis. Aliter, apud stultos facile discet aliquis loqui de his peccatis, quæ ne nominari quidem decet inter sanctos: & proinde societatem malorū fugere docemur, ne cogamur audire sermones, qui ad delinquendū prouocāt. Imo quāto fatius est, uersari cum rectis & piis hominibus, inter quos uerba audias beneuolentia, siue dilectionis: Iuxta nostrum interpretem, latissimum discrimen ostenditur inter iniquos, quos stultos uocat, & iustos quos rectos appellat: nam illi derident cum peccauerint, pro ludo habent delinquere, & Deum offendere: recti uero modis omnibus Dei uoluntatem quærunt. Potest gratia uel beneuolentia, ad homines referri, ut sit

A ut sit sensus: Stulti derident cum deliquerint & offenderint homines, iusti uero omnibus conantur satisfacere, iuxta illud Pauli, Cum omnibus hominibus pacem habentes quantum in uobis est. *Cap. 14. Rom. 12.*

C O R quod nouit amaritudinem animæ suæ, in gaudio eius non miscetur extraneus. *Heb.* Cor cognoscit amaritudinem animæ suæ, & in lætitia eius non miscebit sese extraneus.

Relatiuum quod redundat, in Hebræo non habetur, nec in Septuag. sed illi longe recedunt ab Hebræo, sic uertentes, *καρδία ἀνδρός αἰσθητική, λυπηρὰ ψυχή αὐτοῦ*, cor uiri sensituum, mœsta anima eius. Uersiculus ad pœnitentiam inuitat stultos, de quibus in superiore uersiculo facta est mentio, ut non loquantur cum irrisione de peccatis, neque lætentur cum malefecerint, sed magis ex animo doleant, quo possint aliquando ex animo gaudere: iuxta illud Pauli, Quæ enim secundum Deum tristitia est, pœnitentiam in salutem stabilem operatur, seculi autem tristitia mortem operatur. *2. Cor. 7.* *ב* cor, pro superiore portione animæ: *נפש* animā uero, pro sensitua parte intelligunt Hebræi. Mens hominis cognoscit libenter, & amat amaritudinem animæ, & tristitiam de peccatis: uel, cor, hoc est intellectus & animus, cognoscit, & particeps est tristitiæ & amaritudinis susceptæ uoluntariæ pro peccatis, per quam salutem assequitur & lætitiā, in qua non miscebitur alienus. Lætitia futuri seculi intelligunt etiam Hebræi, quæ pura est: nam in hoc mundo nullum est gaudium, cuius extremum non occupet luctus. Ad illud uero gaudium angelorum, per amaritudinem peruenitur, cuius participes sunt duntaxat domestici fidei, non prophani cultus aut religionis sectatores. Aliter, extraneus uel alienus ab amaritudine & tristitia, quam cordatus homo de peccatis suis libenter concipit in animo, nō miscebitur (inquam) in gaudio illius, qui nunc non tristatur de peccatis. In eos proprie quadrat uersiculus, qui tristitiam & contritionem in peccatoribus damnant, cuius cum particeps esse nolunt, neque gaudiorum aliquando erunt participes, quæ præparantur his qui pœnitentiam agunt. Sic enim legimus, Maius gaudium erit angelis Dei de uno peccatore pœnitentiam agente. *Prou. 19. Luc. 15.*

D O M V S impiorum delebitur, & tabernacula iustorum germinabunt.

Rectorum pro iustorum habet Hebræa ueritas. Impij ex spoliis pauperum & rapinis, ex opibus male partis ædificant splendoras ædes, & robustas, quæ durent quamdiutissime, uolentes perpetuo hoc mūdo frui: sed tamen delebitur domus eorū & familia, Nam nisi dominus ædificauerit domū, in uanū laborauerūt qui ædificant eam. Tentoriū uero rectorum, ut est in Hebræo *אהל ושׁרים* quod ad tempus erigitur, dum cognoscūt se non habere hic ciuitatem manentem, non solum non delebitur, non ueterascet aut corruet, sed florebit siue germinabit, subinde stabilis & solidius collocatum. Et quauis iusti & recti non curant res mortales, neque in terris ædificare gaudent, tamen Deus faciet germinare tabernaculum rectorum, ut immortalitatem quandam in terris uideatur dare, in spem futuræ & solidæ immortalitatis. Nos sub uerbis metaphoricis domus & tabernaculi, filios & nepotes intelligimus, quibus hæreditatem relinquet stabilem bonus uir, ut superius explicatum est. Quod uero peccatores coaceruant, non suis hæredibus, sed iusto referuatur. Allegorice tabernaculum iustorum, apostolorum est ecclesia, quæ germinabit sicut lilium, domus uero impiorum & infidelium Iudæorum, deleta est secundum uerba euangelij, Relinquetur uobis domus uestra deserta. *Psal. 137. Heb. 13. Ose. 14. Matt. 23.*

E S T uia quæ uidetur homini iusta, nouissima autem eius deducunt ad mortem. *Heb.* Et nouissima eius est uia mortis.

Lyranus exponit hunc uersiculum simpliciter de uia peccatorum, quæ recta uidetur, & iudicatur ab unoquoque peccatore, pro affectione sua, id quod locum habere potest potissimum in Iudæis & infidelibus, & quibusdam hereticis: nam uia scelerum uix cuique recta uidetur. Alij locum exponunt de his uitiis quæ affinitatem cum uirtutibus habent,

quasi uia huiusmodi uitiorum uideatur recta: Nos ad hunc modum, Qui feliciter & prospere agit in hac uita, cui omnia ex animi sententia succedunt, putat se tenere uiam rectam, putat suam uitam gratam esse Deo, dum omnia ex temporali prosperitate metitur: nouissima tamen suae uitae, sunt semitae mortis aeternae, ad quam fallaces huius mundi diuitiae & deliciae cum perduxerunt more diuitis euangelici qui audiuit, **Luc. 16.** Recepisti bona in uita tua, & Lazarus similiter mala: & proinde tu cruciaris merito, ille consolatur. Aliter, Quauis recta & iucunda uideatur praesens uita hominibus, tamen nouissima illius mors est, ne quis sese nimium delectet hac uita praesente, quae iucunda esse non potest, neque similis uiae rectae & planae, sed similis uiae asperae & abruptae, ut quae ad mortem tandem nos perducit. Aliter, Est uia mandatorum Dei ualde recta, & sic uidetur hominibus multis, qui eam libenter & alacriter sequuntur, sed dum bene incipiunt non perseverant, & idcirco ad uitam non perueniunt. Nam qui perseverauerit usque ad finem saluus erit. & huic postremae expositioni bene quadrat sequens uersiculus.

- **R I S V S** dolore miscebitur, & extrema gaudij luctus occupat. *In Heb. sic,*
- Etiam in risu dolebit cor, & extrema laetitiae dolor.

Vel ut propius ad sensum superioris uersiculi accedat, Propter risum & delicias quas habent homines, dum immodice fruuntur rebus temporariis, dolebunt corda illorum, & cum finem imposuerint laetitiae praesentis uitae, & morte superueniente, ueniet tristitia, quae est finis mundanae laetitiae. Non est igitur spectandum quam amoenam agas uitam, sed quam piam & legi diuiniae consentaneam, ne dum quae nobis placita sunt sectamur, finis uitae principio non respondeat. Particulam Hebraeam **רִיב**, id est etiam, à nostro interprete omissam, otiosam esse non putamus, sed duplicem prouerbij sensum indicare, ut non solum in morte extrema gaudij temporalis occupare luctum intelligamus, sed etiam quod experientia quotidiana docet, in hac uita nullam esse laetitiam diuturnam: neque eos, qui maxime quaerunt in deliciis semper uiuere, assequi quod cupiunt, sed semper amena huius uitae miscentur tristibus.

- **V I I S** suis replebitur stultus, & super eum erit uir bonus. *Hebraum,* De uis suis
- suis satiabitur retrocedens corde, sed ab eo uir bonus, sup. retrocedet.

Non est sensus alienus à superioribus, indicans omnium rerum esse satietatem & fastidium mundanarum. Aliter, ostendit uersiculus mercedem debitam, tam bonis operibus, quam supplicium malis, aliquando esse dandum. Vir stultus, qui aedificat domum suam super arenam huius mundi, siue ut Hebraei legunt, Vir qui auertit cor suum à uia recta, ad eam quae sibi uidetur recta, uis suis satiabitur aliquando: ubi risus uersus est in tristitiam, & uir bonus satiabitur etiam uis suis, cum praemium acceperit, metens uidelicet uterque, quae seminauerit homo. Oportet enim omnes stare ante tribunal Christi, ut accipiat unusquisque, prout gessit in corpore, siue bonum siue malum. Aliter, uir bonus recedit ab eo, qui auertit cor suum à uia recta. Possumus exponere de uis huius uitae, quas sequitur uir qui declinat & auertit cor suum à praeceptis Dei, dum comparat sibi diuitias & honores, explet animum suum deliciis huius uitae, recipiens bona in uita sua, à quibus declinat bonus spe melioris praemij.

- **I N N O C E N S** credit omni uerbo, astutus considerat gressus suos, uel intelliget gressum suum. *Hebraum,* **יָבִין** simplex uel indoctus credit omni uerbo.

Septuaginta **ἀκροῦς**, quos secutus est interpres noster. Dum narrat sapiens quid soleat fieri, admonet suum filium quid facere debeat, uidelicet non omnibus temere fidem habere, iuxta illud: Nolite omni spiritui credere. Nam ut manifeste, probatae & receptae ueritati repugnare, obstinati & contumacis est ingenij, ita simplicitatis nimiae est & puerilis leuitatis, aurem praebere quibuslibet, etiam fabulis. Verum quod callidi & astuti, imò prudentes uiri faciunt, danda est opera, bene intelligere quae legimus, uel audimus, antequam fidem adhibeamus. *Intelligere gressum illius,* sup. sermonis, intelligunt Hebr.

A hoc est, quorsum tēdat, ad uirtutem uidelicet an ad uitium: ad uitā, an ad perditionem. **Cap. 14.** Potest relatiuū gressum eius, referri ad callidū, qui non temere persuasus omnia credit, sed gressum suum moderatur iuxta intelligentiam. Nam ex eo quod quis bene credit aut male, pendet totius uitae prudens, aut imprudēs moderatio. Erit sermonis tenor perpetuus, & ex superioribus pendebit, si subaudiamus cum Aben Hezra, simplex & indoctus facile credit omni uerbo, & persuasus supple recedit à uia recta, & proinde prudentis consilio indiget, & doctorum uirorum, qui intelligūt quorsum tendant haereticorum dicta quibus imperitis imponere solent.

- **S A P I E N S** timet & declinat à malo, stultus transit & confidit. Aliter, Stultus irascitur & confidit.

Septuag. aliam huius uerbi **עָבָר** significationem sequentes, sic uertūt, adiectis aliquot dictionibus: **ὁ δὲ ἀφραγῖ αὐτῶ παροιδῶς μίγνυται ἀλόμῳ**, at stultus sibi confidens, misceatur iniquo. Caldæus uidetur Septuag. subscribere, Stultus implicatus in stultitia, confidit in ea. Quauis uerbum Hebraeum **עָבָר** transire significat, tamen in postrema coniugatione, per irasci interpretantur Hebraei, iuxta uersionem Hieron. In hac uita fragili, quae periculis & animae & corporis obnoxia est, non solum sapiētia & doctrina opus est, sed etiam sagacitate & timore. Nihil temere agendum, omnia etiam tuta timenda sunt. Sub omni lapide latet scorpio, & iuxta id quod scriptum est, in medio laqueorum trāsīs. **Eccles. 9.** Plurimū timere, nostris uiribus diffidere, Dei timore à malo recedere debemus: stultus uero confidens, temere quoduis negotium aggreditur, etiam cum ira (quae impedit animum, ne possit cernere uerum) ægre ferens sese impediri, ut utramque significationē uerbi **עָבָר** intelligamus, nempe irascens transit, irascens uidelicet contra eos, qui timendam peccatoribus iram Dei admonent, transit & progreditur peccando, securus abiecto timore. Timens Deum, uel timens mortem, declinat à malo sapiēs. Recordare, inquit, nouissima, & in aeternum non peccabis. Stultus confusus de uita sua, neque iudicia **Eccles. 7.**

- **D** Dei ueritus, uitam transigens multa mala committit.
- **I M P A T I E N S** operabitur stultitiam, & uir uersutus odiosus. Aliter,
- uir cogitabundus odio habetur.

Si quid est sapiētiae in Ethnicorū libris, in nostris longe antea praecessit. Qui non moderatur irae (inquit Flaccus) infectum uolet esse, dolor quod suaserit & mēs. Deus opt. max. frequenter in sacris literis uocatur **אֵל אֵלֶּיךָ אֵלֶּיךָ אֵלֶּיךָ**, hoc est lōganimis, patiens. Qualis Deus est per naturam, tales nos esse per imitationem hortatur sapiens hoc in loco: & Iacobus in epistola, Sit omnis homo uelox ad audiendum, tardus autem ad loquēdum, & tardus ad irā. Nam ira impedit animum, ne possit cernere uerum & decorum. Et proinde quā longissime recedit à sapiētia, qui hanc perturbationem cohibere non nouit: nihil potest facere cum moderatione. Contrā, sunt aliquot ualde uersuti, (siue ut est in Hebraeo **אִישׁ מוֹמֹת**, uir cogitationum) cogitationibus dediti, & ingeniosi ut malum faciant, quos odit dominus: nec immerito, cum non solum sensibus & appetitu (quibus maxime trahimur ad uitia) ad male agendum abutuntur, sed etiam ingenio & intellectu, uidelicet cogitando meditandōque, machinantur malum: & non ex infirmitate, neque ex ignorantia solum peccant, sed destinata quadam malitia, peccatorum funiculos trahūt. Hos **F** praeter ceteris peccatoribus merito odio habet dominus. Et hic sensus, ac expositio posterioris clausulae, nempe subaudiendo dominum (ut sit sensus, uir uersutus siue cogitabundus est odiosus domino) mihi magis placet, quā ut iuxta quosdā subaudiamus iracundus, siue (ut scriptura loquitur) breuis ira, uel cito iratus, odit uirū cogitabundum, utputa sui dissimillimū: uir uersutus siue uir cogitationum, est odiosus. s. iracundo. Lyranus in genere dictum intelligit, odiosus erit omnibus. Nihil agendum neque per iram, neque per dolum malum, docet prouerbium.

- **P O S S I D E B V N T** paruuli stultitiam, & expectabunt astuti scientiam. *Hebr.* Acceperunt per successionem, uel haereditario iure ignari stul-

titiam, sed astuti coronabunt scientiam, uel coronabunt alios scientia, uel G
denique coronabuntur scientia.

פְּתוּחִים paruuli, ignari siue simplices: aliquando innocentes reddit interpret. Hoc in loco in malam partem accipitur, pro stultis & malis. Paruuli siue decepti, qui omni uento circumferuntur, dum omnia facile credunt, semper discentes & nunquam ad scientiam ueritatis peruenientes: post magnos labores & studia, nihil aliud quam ignorantiam discunt, & ea quæ dediscenda sunt, meram stultitiam ex laboribus, ueluti hæreditatem assequuntur: nam à uera sapientia (qui Christus est) alieni, cum alioqui uel ex diuitiis huius mundi, uel honoribus plurima assequuntur, stulti habentur: relinquent enim alienis diuitias, & sepulchra illorum, domus eorum in æternum. Et quod sequitur quadrabit illis: **H**omo cum in honore esset, non intellexit, comparatus est iumentis insipientibus, & similis factus est illis. Astuti expectant scientiam & cognitionem Dei, tanquam laborum præmium: uel iuxta Hebræum, Astuti coronabuntur scientia. Non lauro aut mirto coronantur, quod poetis & militibus magnificum uidebatur olim, sed scientia Dei, & Christi Iesu, tanquam corona uitæ: Hæc est enim uita æterna, ut cognoscant te solum Deum, & quem misisti Iesum Christum. quasi dicat, Vere sapientibus in lege Dei, suus non potest deesse honor: sed hoc nomine quod in lege Dei meditantur die ac nocte, immortalis gloriam assequuntur. Aliter exponitur posterior uersiculi clausula, si iuxta Hebræum legatur uerbum coronare, nempe ad hunc modum, Astuti coronabunt scientiam, hoc est plurimos ad studium sapientiæ pertrahere solent, ut iam non destituta, sed septa discipulorum turba uideatur scientia scripturarum, si prudens & doctus magister siue concionator cathedram possideat. Aliter, astuti coronant se doctrina & scientia, per quam honorem assequuntur apud homines. & hic sensus maxime genuinus uidebitur his, qui Hebraice norunt.

IACEBUNT mali ante bonos, & impij ante portas iustorum. *Hebraum,*
Incuruabunt se mali coram bonis, & impij ad portas iusti. **K**

Non multum à sensu prioris uersiculi recedit, nempe, Iustos siue bonos & sapientes solidam laudem habere, malos uero & impios tandem cogi, ut agnoscant suam miseriam, & exhibeant honorem iis quibus debetur, tametsi ad tempus magnis fulgeant honoribus, & uel regiam dignitatem obtineant. hoc inquam fiet olim, quando implebitur illud, **S**tabunt iusti in magna constantia aduersus eos qui se angustiauerunt. Aliter, admonet uersiculus malos & impios ut resipiscant: ostendens quid facere debeant ad sanam mentem reuertentes, nempe incuruare sese coram bonis, quos iniuria affecerunt. Opprimunt fere bonos uiri improbi per superbiam: æquum est tamen, ut uersa uice, mali bonorum agnoscant authoritatem, & portas ac ædes eorum frequentent. Nam per metaphoram incuruationis & portarum, insinuat scriptura honorem bonis & iustis uiris debitum: honor enim præmium est uirtutis, iuxta philosophum.

ET I A M proximo suo pauper odiosus erit, amici uero diuitum multi.
Hebraum, Etiam ab amico uel socio suo solet odio haberi pauper.

Quàm graue sit paupertatis onus, & quàm amœna sit opulentia in hac uita, indicat hoc uersiculus sapiens: simul diuitum ingratitude, qui perituras opes magis honorant quàm naturam communem, reprehendit. Denique ad eleemosynam & misericordiam hortatur, quæ tanto gratior est, quanto sit pauperum maior indigentia, qui non solum à suis deseruntur, sed odio habentur etiam à charissimis & domesticis. Ab alienis igitur quid expectent: nimirum id quod scribitur, Tibi derelictus est pauper, orphano tu eris adiutor: nam qui paupertatis nomine odiosus est hominibus, tanto charior & similior est illi, qui non habuit ubi caput suum reclinet: & qui dixit per prophetam, Ego sum pauper & dolens à suis relictus. Uersiculus iste ostendit quid soleat facere ingratitude humana, nempe pauperes & pauperiem odio habere, diuitias uero & diuites honorare: **S**equens

Psal. 48.

Ioan. 17.

Sapient. 5.

Psal. 9.

Matt. 8.

Psal. 68.

A Sequens uero uersiculus quid facere sapientes deceat.

QUI despicit proximum suum peccat: qui autem miseretur pauperi, beatus erit.

Ut alibi scriptum est, Vnicuique mandauit Deus de proximo. Impij Cain uox illa fuit, *Eccle. 17.* Nunquid custos fratris mei ego sum? Porro proximum siue amicum aut socium denique *Genes. 4.* (sic enim uerti potest uox Hebræa וְיָרֵךְ) iuxta definitionem euangelicam possumus intelligere, qui facit misericordiam in illum. Mutuo se respiciunt proximus proximum, & amicus amicum: nam quicumque potest uel facere tibi, uel recipere à te misericordiam uel opem quancunque, ille tuus proximus est & amicus: & iam sensus erit prouerbij, eum peccare in Deum, qui amicum pauperem contemnit. quasi dicat: Non, quod uulgo faciunt, sunt per diuitias aut paupertatem æstimandi homines, ut in superiore uersiculo dictum est: nam longe aliter iudicat Deus, & pro grauisimo habet peccato, si quis amicum contemnat ac despiciat quantumuis pauperem aut afflictum: ut omnes uoto, sic opere proximos potissimum iuuare debemus. Nam apud Deum beati sunt, non diuitum amici, sed qui misericordiam in pauperes ostendunt, ut alio loco dictum est, Qui miseretur pauperi, fœneratur Deo, à quo pro temporali subsidio æternam beatitudinem recipiet. *Qui miseretur pauperi beatus erit:*) In Hebræo, beatitudines illius, supple sunt multæ.

ER R A N T qui operantur malum, misericordia & ueritas præparat bona.

Sic interpres, iuxta quem non admodum prouerbialis uidetur uersiculus. Hebræum paulo aliter, nempe, *Nūquid non errabunt, uel errare solent, qui machinantur malum: sed misericordia & ueritas cum his qui machinantur bonum.*) Interrogatione affirmat. וְיָרֵךְ cogitare significat, arare, uel cum cura aliquid facere, & etiam tacere: unde וְיָרֵךְ uerti potest, Imaginatio, qui tacite machinantur, fabricant uel arant malum. Magna est fragilitas humana, per quam uix quisquā potest esse immunis ab errore & malo: sed omnium pessimi sunt, qui prudentes sunt ut faciant malum: hoc est, non ex infirmitate, sed studio machinantur malum, hi errant, uel errabunt: hoc est, quod uolunt, non peruenient, quod frequenter fieri solet. Qui studet malum inferre aliis, ipsi incidunt in malum: nam cecitate & errore merentur percuti, qui lumine intellectus abutuntur, neque incumbunt rectis studiis, aut inuestigationi ueritatis, sed artificiose uel malum facere, uel aliis inferre, hi ueritatem non cognoscent, neque misericordiam assequuntur, quam non præstāt. **C**ontrà, qui bonum student facere, maiora bona à Deo consequentur, nempe ueritatem qua intellectus illuminatur, & misericordiam qua conscientia purgatur à peccatis. Vehementer errare, ostendit prouerbiū eos, qui ex industria peccant, quod proprie est hæreticorū.

IN O M N I opere bono erit abundantia, ubi autem uerba sunt plurima, ibi frequenter egestas. Aliter, In omni labore erit abundantia, sed uerba laborum etiam ad defectum.

Non uerba sed facta laudantur: iuxta illud Euangelij, Non omnis qui dicit mihi Domine Domine, intrabit in regnum cælorum, sed qui facit uoluntatem patris mei, qui in cælis est. Honestus labor commendatur in hoc uersiculo, ut qui suo fructu non caret: & quanuis omnia Deo largitore habeamus, tamen nostra industria accedat oportet, iuxta parabolam Euangelij, Qui quinque talenta acceperat, operatus est in eis, & lucratus est alia quinque, & omni habenti dabitur & abundabit, id quod ut in agricultura & corporis laboribus fieri uidemus, ita in studio uirtutum usu uenit. Ceterum qui uerbis laborum delectatur, & de uirtute loqui non ex animo, sed ore tenus, ad frugem non perueniet. Nam ut ad nihil egregium peruenitur absque sudore, ita uia uirtutis ardua est & difficilis. וְיָרֵךְ non laborem solum significat, sed etiam dolorem, quam significationem sequentes aliqui ex Hebræis, longe alium sensum faciunt: nempe, In omni dolore & tristitia, quam secum retinet homo, erit abundantia: & quotidie crescit secreta mœsticia, **L** ij

Cap. 14.

Eccle. 17.

Genes. 4.

Matt. 7.

Matt. 25.

uerum per uerba labiorum diminuitur: hoc est, detectus dolor, & in sinum fidelis amici **G** transfusus, mitigatur. Et iuxta hunc sensum, potest ad confessionem accommodari uersiculus: nam re uera nihil magis mitigat tristitiam quam quis concipit de peccatis suis, quam sincera & libera confessio, facta in auricula pii sacerdotis. Illa enim uerba labiorum, confitentis uidelicet, & absoluentis, luctum de peccatis conceptum uehementer mitigant, & consolationem adferunt. Prima expositio magis germana uidetur.

- **CORONA** sapientum, diuitiæ eorum: fatuitas stultorum, imprudētia.
- **Aliter**, stultitia stultorum stultitia.

Magna laus sapientiæ, quæ honestat & commendat, non solum reliqua corporis & ani- **H** mæ bona, sed etiam bona fortunæ & diuitias, quæ magnum ornamentum adferunt, & ueluti coronam capiti hominis imponunt, si cum sapientia iungantur. Sunt enim diuitiæ sapientibus instrumenta uirtutum, quarum cupidines cum superauerint, & cōtemnendas res mundanas omnibus, ipso diuitiarum bono usu ostenderint, maximum assequuntur honorem, & diademate digni æstimantur, tanquam uictores uoluptatum & omnium malorum, quæ secum trahere solent opes & diuitiæ. Aliter, Sapientia & doctrina in homine paupere, solet contemni à uulgo: uerum quæ in diuitibus est sapientia, admirabilis habetur, & suspicitur ab omnibus, ut iam ornamentum sapientiæ uideatur diuitiæ. Aliter, diuitiæ metaphorice intelliguntur, pro plena sapientia & perfecta, quæ per- **I** fecte exornat & ueluti coronat sapientes. Prima expositio est optima. *Stultitia stultorum.*) quasi dicat, alia ratio est stultorum, qui nullis opibus aut externis bonis ornari possunt: Sed ut simia semper simia, etiamsi purpura uestiatur: sic stultitia quæ usque adeo magna est in aliquot stultis hominibus, ut nullo modo tegi possit aut honestari, sed nonnunquam duplicatur stultitia stultorum si opes accedant: quasi dicat, Tantū abest, ut opes honestent stultos, ut maior fiat stultitia, si diuites fiant: tunc stultitia stultorum, erit stultitia insignis, & palam omnibus fiet, quæ per inopiam occultata fuerat, dum quod stulte cogitauerant, stulto opere implere non poterant. Vtriusque rei exempla prudens lector ex sa- **K** cra historia facile colliget: Nos ad reliqua properamus.

- **LIBERAT** animas testis fidelis, & profert mendacia uersipellis. Aliter, loquetur mendacia dolosus.

Vtriusque mos & consuetudo superius ostensa est, nempe testis fidelis & mendacis: quo- **L** rum hic, ut assuevit mentiri quotidianis sermonibus, ita publico iudicio non uerebitur dicere falsum testimonium: Ille uero qui ueritatis ubique amator & assertor est, & in priuato & in publico uerum profert. Hoc in loco, quàm ingens bonum ex testimonio ueritatis solet sequi, & rursus quàm grande malum per falsos testes in rep. solet cōtin- gere, declarat: nam de periculo uitæ & mortis testes adhiberi solent, & innocentes nō- **L** nunquam in discrimen uitæ ueniūt, quorum aliquem cum fidelis testis liberat, non unā animam liberat, sed nonnunquam multorum, & totius familiæ, quæ unius hominis cura & opera sustentatur. Simplicissimus sensus erit, si intelligamus multos perire innocentes, quos fidelis testis frequenter eripit, ut iam nihil sit laudabilius quàm ueritatem defendere: & contrā, nihil magis odibile quàm falsus testis, qui non gladio, sed lingua frequenter interficit innocentes. *Et profert mendacia uersipellis,*) siue dolosus, subauditur testis: ut sit sensus, Et loquetur mendacia testis dolosus: hoc est, dum loquitur mendacia in iudicio animas interficit, quas uel hæreditate & suo iure spoliatur, uel uita priuat. Id quod **M** cum coram iudice, qui ueritatem ignorat, fit nōnunquam, tum multo periculosius, cum doctor falsitatis in frequente concione falsum profert de scripturis testimonium, & errorem aspergit in populum, quo infinitæ animæ deceptæ, penitus pereunt. O infelicem hominem, cuius dolo & fraude fideles animæ pereunt: & o rerum quaterque beatum testem, qui ad salutem animarum, testimonia ex sacris eloquiis profert, & ueritatem astruit, quæ uita est animi.

- **IN** timore domini erit fiducia fortitudinis, & filiis eius erit spes.

De diuitiis

A De diuitiis differunt, quæ non proderunt absque sapientia: eadem ratio est de fortitudi- **Cap. 14.** ne, quæ neminem liberare potest citra timorem domini, quod est initium sapiētiæ. Qui uere fortis est, non in suis uiribus cōfidit, sed in timore domini, sciens scriptum esse, **Iere. 17.** Maledictus qui ponit carnem brachium suum. Fortitudinem more linguæ Hebraicæ, ponit pro forti. *Et filius eius,* sup. Dei, *erit spes:*) uel filius eius, cuius fortitudo est timor domini, qui propter meritum patris bene sperare possunt: uel quia exemplum patris solent sequi, & in timore domini, hoc est in eo quod timeat offendere dominum Deum, & illius clemenciam implorant cum fiducia, spem habent in omnibus huius mundi aduersis, spem **B** inquam, quæ non confundit. Si igitur nō sit fiducia robustis nisi in timore domini, si fortes & potentes suos liberos non possunt tueri, sed sub timore domini, tanquā sub clypeo confugere docentur: quid debent facere imbecilles? quid oues pascuæ eius? qua ratione tutæ & saluæ esse possunt ab aduersario, qui tanquam leo rugiens, circuit quærens quem deuoret, & tendit laqueos mortis? contra quos præsentius remediū non habemus, quàm **I. Pet. 5.** timorem domini, ut in sequenti uersiculo sequitur.

- **TIMOR** domini fons uitæ, ut declinet à ruina mortis. Aliter, ad declinandum à laqueis mortis.

C Hos duos uersiculos de timore domini, sic cōnectit Aben Hezra, ut in principio utriusque intelligatur litera **בית** Beth, quæ in priore scribitur, hoc est in, propter, uel per: & erit sensus prioris, Propter timorem suum, dominus erit fiducia fortitudinis, sup. ei qui timet & colit eum, ut eripiat eum in tēpore angustiae: & erit spes fortitudinis filiis illius ob meritum paternum. Similiter propter timorem suū dominus erit timentibus se quasi fons uitæ, hoc est perpetuum refugium, quo suppeditabit illis uires ad declinandū, siue fugiendum à laqueis mortis, hoc est diaboli, quibus captiuos tenet infideles diuini timoris & cultus expertes.

- **DIN** multitudine populi dignitas regis, & in paucitate plebis, ignominia principis. Aliter, Et cum non fuerit populus est diminutio principis.

Omnibus hominū ordinibus præcepta & documenta sapientiæ proponit Salomon, pau- peribus, diuitibus, fortibus, & etiā regibus, quorū gloria nō est in magnis opibus, aut castellis & propugnaculis, sed in multitudine subditorum, qui illorum libenter parent imperio: in illis opes, in illis uires sunt regibus constituendæ. Nam alioqui habeat princeps quicquid in hac uita splendidum ac magnificum uideatur, quicquid ad tutelā & defen- **E** sionem imperij, si fidis subditorum animis fuerit destitutus, non habet solida munimēta regni quibus fidat: reliqua enim potius confusionem, & contritionē (ut est in Hebræo) adferunt. Aliter, ad clemētiā principes inuitat & iustitiam, quibus uirtutibus ciuitates crescunt & locupletantur, in quibus libenter homines cōmorantur: id quod cum magna ex parte per principis prouidentia contingat, celeberrimū nomen, & apud suos, & apud exteras nationes assequitur. quæ uirtutes ubi desunt, ubi seditione & dolis peccatur, status reip. corrumpitur, populus delabatur, uires principis diminuuntur, fama perditur, & gloria in ignominiam uertitur.

- **QVI** patiens est, multā gubernat sapientiam: qui autem impatiens est, exaltat stultitiam. Aliter, Qui tardus est in ira, multus est in intelligentia, & uelox spiritu exaltat stultitiam.

Interpres supplendo uerbum gubernat, recte ad præcedentem uersiculum cōnectit sensum. Nam cum omnibus hominibus ira sit impedimento, quo minus possint cernere uerum, tum maximè regibus, qui iudices sunt, & qui si facile irascantur, maiorem stultitiam committunt, quo magis autoritate & uiribus pollent. Qui patiens est, uel lōgis in ira, ut est in Hebræo, siue tardus ad iram: qui diu deliberat & consultat antequam ad iram, hoc est ad puniendā delicta deueniat, profecto prudens princeps, & magnæ sapiētiæ habetur. Possumus per iram, alias quoque animi perturbationes intelligere, quibus cū fa-

cile status animi concutitur, minus intelligentia ualemus. *Qui autem impatiens est,* in Hebræo. *רוח קצר* angusti spiritus, uel coarctatus spiritu, hoc est animo ligatus quodammodo per affectiones, ut non possit erigere mentem, & in omnes formas dilatare intelligentiam, sed statim erumpere in uerba quæ suppeditat ira, non quæ ratio inuestigauit: hic *Exaltat stultitiam,* siue eleuat stultitiam, quæ prius occulta fuerat, in propatulo ponit. aliter, stultitiam præponit sapientiæ.

- VITA carniū sanitas cordis, putredo ossium inuidia. Aliter, uita carnis uel corporis cor leue. &c.

Tranquillus animi status, non solum plurimum iuuat ingenium & intelligentiam in contemplatione ueritatis, sed etiam facit ad sanitatem corporis. Est enim quasi medicus ad tuendam sanitatem corporalis uitæ, cor & animus sanus, nullis peccatis pollutus. Proueniunt enim frequenter corporis morbi, ex uitii animi: iuxta illud euangelij, Vade, noli amplius peccare, ne deterius aliquid tibi contingat. Et iuxta Hebr. potest esse sensus: Cor quod sanat, & medetur affectibus & passionibus suis, est etiã uita carnis. hoc est tenerimas partes corporis præseruat. Alij *מרפא לב* exponunt, Cor bonum & lætū, alienum ab ira & inuidia, uitam præstat corpori, facit ut & diutius & foelicius uiuat caro: cõtrà, cor quod inuidia & magnis laborat peccatis, etiam ossa, hoc est robustissimas partes inficit, & ueluti putredine corrumpit. Possumus uertere, Cor leue, siue leuitas cordis, eo quod alienum sit ab ira, est uita carnis. Possunt denique caro & ossa ad animi uirtutes referri: quæ quauis debiles sint & tenere, tamen ubi cor est sanum, hoc est intelligentia & fides integra, seruat uita: ubi uero cor & mens inuidia laborat, hoc est excidit à charitate quæ est in Christo Iesu, & ab unitate ecclesiastica, id quod per inuidiã fieri solet, contabescunt etiam ossa, hoc est uirtutes maxime fordescunt in conspectu Dei: iuxta illud Pauli, Si linguis hominum loquar & angelorum, &c.

- QUI calumniatur egentem, exprobrat factori eius, honorat autem eum qui miseretur pauperis.

Pro calumniari, opprimere ac uim inferre, est in Hebræo, nempe *קטן*. Patrociniatur pauperibus, & coërcet principes & potentes ne uim inferat, aut opprimant tenues, quorum Deus adiutor est, & quos in mundo uix quisquam tuetur, cum etiam ab amico suo pauper odio habeatur, ut superius lectum est. Quicquid enim pauperibus fit, maxime pauperibus spiritu: de quibus scriptum est, Tibi derelictus est pauper, sibi ipsi quasi factum, acceptum fert Deus. Sic enim legimus, *Quandiu uni ex minimis meis fecistis, mihi fecistis.* Obseruandus est loquendi modus. Exprobrat factori eius, uel iuxta Hebræum probris afficit, deinde honorem impendit: quibus uerbis nihil grauius, nihil efficacius dici potuit, siue in defensionem & patrociniū pauperum, siue ad coërcendam uim potentiū, & excitandos piorum animos ad benefaciendum egentibus. Nam honore diuino nihil antiquius habere debemus: cõtrà, Deum contumeliis afficere & opprobrio, uel dictu horrendum est.

- IN malitia sua repellitur impius, sperat autem iustus in morte sua. Heb. Per malitiam suam, uel in malitiam suam impellitur, uel impelli solet impius, & fiduciam habet in morte sua iustus.

Impio nihil succedit ex animi sententia, iusto uerò omnia, ut quem sua spes nunquã fallit: impius propter malitiam suam expelletur à spe cuiuscunque boni post hanc uitam, uel in morte excidit omnis spes impij, sub qua maximè sperat iustus, cum in hac uita mercedem operum non acceperit. Aliter, Impius etiam in ipso malo quod conatur facere, expelletur à suo conatu, & non perficiet telam quam apud se exorsus est: prius enim in mortem propelletur. *Iustus uero in morte sua,* hoc est antequam moriatur, compos uoti & spei suæ erit. Ambiguum est, in morte sua, uel eius: & aliqui bene referunt ad impiū, ad hunc modum: Iustus, qui per malitiam impij multa passus est, consolatur

se, & bene sperat non diu uicturum impium, sed quod breui expelletur ab hac uita. Quod etiam fit iuxta illud: Et adhuc pusillum, & non erit peccator: & quæ res locum eius, & non inuenies. Et iterum, Vidi impium superexaltatum & eleuatum sicut cedros Libani, & transiui & non erat: quæsiui eum, & non est inuentus locus eius.

- IN CORDE prudente quiescit sapientia, & indoctos quosque erudiet.
- *Hebraum,* Et in medio stultorum cognoscetur.

Docet uersiculus non satis esse discere & intelligere ea quæ sunt Dei, sed corde bono & optimo retinere quod accepimus, & proferre fructum. Nam in medio stultorum quos peccatores intelligimus, solet cognosci Christus Dei sapientia, sed tamen non inhabitat, non quiescit inter illos: sed in corde intelligenti, hoc est in corde eorum, qui iuxta mentem & superiorem animæ portionem uiuunt. Qui uero sensus sequitur, & brutam portionem animæ, cum totum cor illius rebus sit mundanis occupatum, euanescent in cogitationibus suis, qui cum Deum cognouerunt, non sicut Deum glorificauerunt: dicentes, se esse sapiētes, stulti facti sunt. Atqui hic sensus erit huius loci, his qui uerbum *קורן* cognoscetur, interpretantur: nempe, ueritas à stultitia cognosci potest, sed locus & mansio sapientiæ & ueritatis est cor intelligens, quod nouit distinguere inter bonum & malum. In uariis scripturarum locis hoc uerbum *קורן*, infringere significat, quo sensu hoc in loco interpretantur aliquot ex Hebræis, ex quibus est Aben Hezra: & sensus erit, prudentes uiros seruare diligenter sapientiam, stultos uero si quid didicerint etiamnum inuenies, si quid audiant, quod ad sapientiam spectat, facile obliuisci, & apud illos non quiescere, sed statim uolentia quadam rumpi & euelli à cordibus eorum. Aliter, Laudatur modestia uiri prudentis, in cuius corde quiescit scientia siue iactantia. Stulti homines si quid nouerint, celare non possunt.

- IUSTITIA eleuat gentem, miseros autem facit populos peccatum.
- *Heb.* Sed misericordia est populis peccatum.

Commendatur misericordia & opera charitatis in pauperes. Sic enim hodie uocant Hebræi eleemosynam *צדקה* iustitiam: cuius sensui bene quadrat euangelica doctrina, Attendite ne iustitiam uestram faciatis coram hominibus, ut uideamini ab illis: & statim sequitur, Cum facis eleemosynam, Cum oraueris. Sunt ex Hebræis qui dicunt populum fidelem ex eleemosyna magnum consequi honorem, infideles uero, qui in honorem forum deorum faciunt iustitiam, peccare. Aliter, eleemosyna ex rapina & sanguine pauperum est peccatum Gentibus. Alij malūt posteriorem clausulam exponere iuxta aliam significationem huius nominis *צדקה*, quod Leui. 20. accipitur pro re nefaria, ut Hierony. exponit, uel opprobrio: ut sit sensus, Quemadmodum eleemosyna, preces & ieiunia, & alia id genus iustitiæ opera, multas uiles & contemptibiles gentes, nobiles & claras effecerunt: ita peccandi consuetudo populos præsertim Israëlitos, olim celeberrimos, extrema contumelia & opprobrio damnauit. Tertium denique sensum faciunt hi, qui *צדקה* peccatum hoc in loco more legis Mosaicæ, intelligunt sacrificium pro peccato: ut sit sensus, quasi prophetico spiritu à Salomone diceretur, Nō in uictimis, quibus Deum colebant, Israëlitas olim habituros honorem, sed in iustitia: neque sacrificia crassa illa animalium sanguine, amplius acceptanda in remissionem peccatorum, sed opera misericordiæ esse acceptanda, tanquam hostia pro peccatis: ut scriptum est, Date eleemosynam, & ecce omnia munda sunt uobis.

- ACCEPTVS est regi minister intelligens, iracundiam eius inutilis sustinebit. Heb. Beneuolentia regis erga seruum intelligentem, sed indignatio eius erga eum qui pudore afficit.

Omnibus est necessaria sapientia, & quauis uariæ & diuersæ pro uarietate conditionis humanæ, omnibus tamen prudentia & intelligentia imprimis est necessaria: etiam ser-

uis & uilioris conditionis hominibus, qui heris suis non possunt placere nisi sapiant, G. quantumuis alioquin fuerint obedientes, & omnia ad nutum faciant, tamē non nisi intelligens & prudens seruus Christo regi placere potest: dicente domino, *Quis putas est fidelis seruus & prudens, quem constituat dominus super familiam suam? Qui uero non quaerit honorem domini sui, sed incipit percutere conseruos suos, manducare & bibere cum ebriosis; iratus dominus diuidet eum, partemque eius ponet cum hypocritis.* In secunda particula uersiculi, subauditur *לעבד*. i. seruo, & pender sensus ex sequenti uersiculo, iuxta Aben Hezra, qui eum prudentem uocat seruum, qui nouit responsione molli, Regi satisfacere, & iram illius placare, erga quem erit uoluntas, & indignatio regis erit in illum seruū, qui contumeliose respondens, indignationē regis prouocat, ut sequitur.

CAPVT XV.

RESPONSIO mollis frangit iram, sermo durus suscitatur furorem. In Heb. Non frangit, sed reducet, uel reuertere faciet, aut retrahet.

Quotidiana docet experientia, quantum momenti habeant in sedanda uel mouenda, non solum regis, sed etiam cuiuslibet hominis iracundia, uerba eorum qui ex aduerso respondent. Responsionem mollem uocat quæ sit uerbis benignis & placidis, non solum cum modestia prolatis, sed etiam cum ratione & ea moderatione, & honoris præfatione, quæ hominem deceat quem alloquimur. *Sermo durus:* uel, ut est in Hebræo, sermo doloris uel tristitiæ, hoc est uerba quæ dolorem & molestiam inferunt audienti, faciunt ascendere furorem, uel iram, inquit: apta admodum metaphora indicans iram adinstar flammæ excitatam ascendere, si quis uerbis durioribus & asperis ueluti follibus sufflet. *Mollis responsio,* hoc est humilis confessio, iram & uindictam Dei auertit, iuxta sensum allegoricum. Et uerbum tristitiæ, uerbum fatigationis aut doloris, iuxta uaria significata huius uerbi *צרה*. Si uerbum tristitiæ legas, sermonem malum intellige, quo contristatur (ut inquit Paulus) spiritus sanctus: Si uerbum doloris, uerbum dolore dignum & lachrymis intelligimus, quo nomen domini blasphematur. huiusmodi excitabunt iram & uindictam Dei.

.. LINGVA sapientum ornat scientiam, os fatuorum ebullit stultitiam, uel emanare faciet stultitiam.

Iuxta amphibologiam Hebræicæ dictionis, potest uerti: Linguam sapientum exornat scientia: consentientibus Hebræorum aliquot Rabbinis: sed prior interpretatio est melior. Et linguarum donum commendatur, quo prophetiæ & scripturæ mysticæ explicantur. Quod munus est docti concionatoris, sic scripturas sacras explicare, ut earum scientia & intelligentia, quæ alioqui obscura est, capi possit ab indoctis & illiteratis hominibus: quibus scientia scripturarū, quàm pulchra & bona sit, non apparet, nisi per sermonē prudentis & fidelis serui, quem cōstituit dominus super familiam suam, ut det illis in tēpore tritici mensuram. *Os fatuorum ebullit stultitiam.* Indefessi sunt pleriq; indocti homines præsertim hæretici, qui nunquam desinunt scribendo & prædicando populum seducere, quod proh-dolor, hoc nostro seculo (si quando aliàs) passim uisum est. Quorum os mirum in modum ebullit stultitiam, & omnium auribus ingerere suam impietatem student, quæ latere potuerat, si tacere nouissent ipsi. Possimus intelligere eam à Salomone laudatam esse eloquentiam, quæ cum sapientia coniuncta est, & cognitione rerū: loquacitatem uero quam indocti solent affectare homines, stultitiæ esse scaturiginem.

.. IN OMNI loco oculi domini contemplantur bonos & malos. Heb. Malos & bonos.

Omnia nuda & aperta sunt oculis eius, ne quis putet se posse ullo eloquentiæ suæ fūco, illius

A illius iudicium fallere, quemadmodum hominibus sæpenuero imponunt hi, quorum os ebullit stultitiam. Nullus est locus usque adeo secretus uel obscurus, quo non penetrent & clare prospiciant oculi domini, ad consolationem bonorum, & terrorem malorum. Damnat præterea prouerbum infidelium errorem, qui negant Dei prouidentiam & dispensationem: omnia enim nouit dominus, & gubernat omnia.

.. LINGVA placabilis, lignum uitæ: quæ autē immoderata est, conteret spiritum. Heb. *Sanitas linguæ, lignum uitæ: & peruersitas in ea, contritio in spiritu.*

B Sanitati linguæ opponitur peruersitas eius: & sanitatem linguæ intelligimus, quam lingua sapientum, quæ ornat scientiam, inducit in animas ægras. Nam nullus medicus tam necessarius est ægrotis corporibus, quàm docta & pia lingua concionatorum, his qui animo laborant: multos enim reuocat à morte, ut merito possit huiusmodi lingua conferri cum ligno uitæ, cuius fructus immortalitatem largitur. Contrà, quæ immoderata est: sicut, ut est in Hebræo, *peruersitas quæ est in ea, contritio in spiritu:* hoc est, ut illa placabilis siue pacifica sanat, ita hæc peruersa integros conterit & confringit. Hæreticorum lingua quæ à sana doctrina semper est peruersa, unitatem spiritus, quæ uiget inter fideles conterit, & ueluti in diuersas partes rumpit. Quod ad linguam boni uel mali doctoris defleximus, locum habet ubique, & in quauis hominum societate. Ubique enim linguæ peruersitas, spiritus & mentes amicorum dirumpit & separat: & sapientum lingua sanitas est, quæ admodum cap. 12. differuimus copiosius. Potest contritio spiritus & sanitas referri ad loquentes, sed melius ad auditores.

.. STULTVS irridet disciplinam patris sui: qui autem custodit increpationes, astutior fiet.

D Ostendit hic uersiculus qua ratione sanitatem ex lingua sapientum recipiant ægri, nempe per correctionem maiorum. Nihil crebrius inculcat in hoc libello, quàm ut moneat patres quò diligenter castigent uitia liberorum, & filios quo non recusent maiorum disciplinam, Quorum castigationem qui recusat uel spernit, stultitiam suam manifestat non aliter quàm ægrotus qui salubres potiones, quò uideantur amaræ, non recipit. Cæterum qui disciplinam & admonitiones parentum, præceptorum, siue patrum animorum, libenter admittunt, & castigationem, siquid deliquerint, æquò animo tolerant, facile prudentes euadunt. Obserua sapientiam, aut saltem primum gradum ad sapientiam, in recta maiorum castigatione & morum integritate consistere. Si cælestem patrem intelligamus, qui castigat omnem filium quem recipit, sensus erit sublimior.

.. DOMVS iusti plurima fortitudo, & in fructibus impij conturbatio. Heb. Domus iusti thesaurus multus, & in prouentu impij conturbatur.

Ad sensum perficiendum supplenda sunt quædam uerba, sic: Domus iusti habet thesauros multos: uel, in domo iusti est multus thesaurus: &, sup. domus impij, per prouentum conturbatur. Si per thesaurum opes intelligamus iustis laboribus partas, quæ recondi & diu seruari in familia iusti, & à patre ad filios & nepotes transferri solent, non erit absurda interpretatio. Tamen prouentus & opes, quas per rapinam aut alioqui iniuste colligit impius, non solum non profunt illius nepotibus, sed etiam nonnunquam familiam illius perturbant: dum de hæreditate litigant hæredes. Aliter, *In domo iusti fortitudo, siue robur multum,* nam utrunque significat uox Hebræa *חוק*: & sensus erit, Iustitiā non opes, dare uires ad tolerandas aduersitates, quibus domus iustorum fortiter resistit. *Familia uero impiorum statim conturbatur.* Sensus magis uniuersalis erit, si de illis intelligamus thesauris, de quibus Christus: *Thesaurizate uobis thesauros in cælo, ubi neque erugo, neque tinea demolitur.* Nam eleemosynis & bonis operibus plena sunt pectora omnium domesticorum in familia iusti, sed in familia impij est perturbatio. In Hebræo potest *נעקרת* conturbatur uel eradicatur, referri uel ad prouentum, uel ad domum: quasi

dicat, Prouentus impij non durat, sed statim dissipatur: uel domus impij turbatur, tantò G magis quantò uberior proueniat illi annona, dū liberius peccat quo magis diuitiis abundat. Prouerbiū ostendit opes iustis fore materiam uirtutis, impiis uerò uitiorū fomenta.

.. **LABIA** sapientum disseminabunt sapientiam, Cor stultorum dissimile erit. *Heb.* Cor stultorum non erit rectum.

Psal. 19. Vel non sic, ut cum nostro interprete conueniat uersio. Apostolorum tempora & hereticorum respexisse uidetur Salomon, dum ex lingua sapientum & insipientum tanta bona & mala prouenire ostendit. Per uniuersum orbem sparserunt euāgelicam doctrinam H apostoli, iuxta illud: In omnem terram exiuit sonus eorū. Sic in hoc loco dispergere potius dicit quàm seminare, ut maiorem copiam significet, & plenitudinem scientiæ undique defluentis è labiis sapientum doctorum. Sed *Cor stultorum cum rectum non sit,* hoc est cum male credant stulti, non est quòd quisquā ab eorum labiis sanam doctrinam expectet. Aliter, Cum cor stultorum non sic, uel dissimile sit, neq; respondeat animus stulti & affectus huic scientiæ, non ita uidetur stultis hominibus, sup. quòd labia sapientū dispergant scientiam. Aliter, labia sapientum spargent scientiam, in corda sup. hominum: sed cor stultorum non sic erit, sup. promptum ad discendum scientiam. I

.. **VICTIMAE** impiorum abominabiles domino, uota iustorum placabilia. *Heb.* Oratio rectorum uoluntas eius.

Tit. 1. Infidelibus, inquit Paulus, nihil est mundum, sed inquinatæ sunt eorum mens & conscientia. Prouerbiū indicat Deum respicere cor, & conscientias hominum, non externa opera solum. Deum præterea non placari uel sumptu uel pompa, quæ solet fieri in sacrificiis, & quæ hodie Iudæi libenter facerent si permitterentur: sed pro omnibus illis uictimis, & sacrificiis, unicum sacrificium, & puras Christianorum preces acceptare: uel K per sacrificia impiorum, elemosynas intelligimus, & quæcunque opera in specie bona, quæ ex male partis rebus fieri solent. In secunda particula cōsolatur pauperes, & tenuioris conditionis homines: qui tametsi opera misericordiæ præstare egētibus non possint, nec elemosynis redimere peccata, tamen in puris ad Deum precibus & cōfessione, ueniam peccatorum consequuntur, & uoluntatem Dei implent.

.. **ABOMINATIO** domini uia impij, qui sequitur iustitiā diligitur ab eo.

Ioan. 15. Opponit amorē abominationi. Lubrica est uita carnis, & in multis offendimus omnes: neque dominus uult mortem peccatorum, sed cum quis ad tantam improbitatem peruenit, ut assiduus sit in malo, & consuetudinem peccandi contraxerit, eum execratur dominus, ut cuius uia & studium, est impietas. Sed quorum studium est sectari iustitiā, & ueluti fugientem insequi, is inquam qui & ipse iustitiam facit, & ut alij faciant studet, amabitur à domino: quo solo amore omnia bona quæ cogitari possunt, assequitur, iuxta illud: Vos amici mei estis si feceritis quæ præcepi uobis. Omnia inquam bona amor diuini comprehendit, omnia uerò mala abominatio Dei: hæc improbis, ille uerò sectantibus iustitiam contingit, ut iam portentosus sit error eorum, qui negant humanos actus habere præmium aut supplicium. L

.. **DOCTRINA** mala deserētium uiam uitæ: qui increpationes odit, morietur. *Heb.* Disciplina uel castigatio mala deserenti uiam: qui odio habet increpationem, morietur. M

Septuag. subaudiunt aliquid, *οἱ δὲ μισῶντες ἐλίχθησαν πλανῶσαι αἰσχροῦς*, qui odio habent reprehensiones morientur turpiter. Castigationem uel correctionem potius quàm doctrinam significat *רוח*. Sunt qui recedunt à uis præceptorum Dei tāquam grauibus, quærentes libertatem carnis, uel etiam à semitis uirtutum, quas patres cōtriuerunt, tantquam disciplinam nimium austeram continentibus: sed hos durior manet disciplina & correctio:

A correctio: Nam iugum domini suaue est, & onus leue. Secunda pars uersiculi fere eundem exprimit sensum. Qui odit castigationem in hac uita, morietur: & post hanc uitam ad duram illam & intolerabilem ueniet correctionem, quæ meritò mala dicitur, quia neque finem habet, neque fructum disciplinæ secum affert. Aliter, Qui odit castigationem & increpationem patris, post mortem castigatio mala erit illi, qui relinquit semitam tutam. *Heb.* aliquot sic: Morietur ante tempus suum, in pœnam quòd disciplinā patris reliquerit. nam, Honora patrem ut sis longæuus super terram. Aliter, Qui relinquit semitam bonam, fuit illi mala disciplina, nō fuit castigatus neque tempestiue correptus à parentibus. Aliter, qui deserit semitam bonam, uel mandatorum Dei, uel ecclesiasticæ regulæ, castigatio mala, hoc est dura, est necessaria illi, & grauius corripendus est: quam correptionem siue reprehensionem quicumque oderit, & admittere noluerit, morietur in peccato suo. *Cap. 15. Matt. 11. Luc. 11. Eph. 6.*

.. **INFERNVS** & perditio coram domino, quanto magis corda filiorum hominum?

C Aben Hezra hunc uersiculum connectit cum superiore ad hunc modum: Dominus, in cuius conspectu est infernus & perditio: hoc est, cui nihil est absconditum, probat cogitationes & corda filiorum hominum, qui relinquunt uias disciplinæ, & odio habent castigationem, & dabit mercedem illis ut moriantur ante diem suum, & descendant ad infernum & perditionem. hæc ille. Sūt ex Hebræis qui *הוש* exponunt sepulchrū, *גהנו* gehennā. Leui Ben Gerson intelligit infernum per Scheól, quem dicit esse in centro terræ. Et uocatur, inquit *הוש*, quæ uox sepulchrum significat, quòd profundus & infimus sit locus. Timorem incutit Salomon his qui deserunt uias rectas, quasi possint latere & fallere oculos Dei, qui etiam secretissima clare uident. Nam in omni loco oculi domini contemplantur malos & bonos, ut modo lectum est.

.. **NON** amat pestilens eum qui se corripit, nec ad sapientes graditur. *Heb.* Non amabit illudor se corripientem, nec ad sapientes ibit. D

Superiore capite uocem Hebræam *וה* uertit interpretes derisor, cum aliis interpretibus cōsentiens: hoc in loco secutus est Septuaginta, qui pestilentem uertunt, cum alibi, tum in primo Psalmo: Et in cathedra pestilentiæ non sedit, tamen hoc in loco *αὐτὸν δεινός*, indotus, à Septuaginta uertitur. Apud Hebræos duas significationes habet *וה*, deridere & interpretari. Quod si interpretari in malam partem accipiamus, uicina sunt hæc duo significata, nimirum deridere, & male interpretari siue eludere correptiones & admonitiones salubres. Et hic proprie illudor est, & omnium pessimus, ut qui neque ex se recte facit, neque bene monentibus auscultare nouit, & ob id ad bonam frugem non peruenit. Ipse *ad sapientes non ibit*, quatenus ab illis discat sapientiam. Porro si quis eum corripit, malam gratiam rependit, maligne interpretatur, & proinde facile non inueniet qui curam illius agat. Huius rei quotidiana occurrunt exempla. Salubrem disciplinam ante omnia amplectendam esse docet Salomon in hoc passu.

.. **COR** gaudens exhilarat faciem, in mœrore animi deiicitur spiritus. Cor sapiens quærit doctrinam, os stultorum pascitur imperitia. Omnes dies pauperis mali, secura mens quasi iuge conuiuium. *Hebraum*, Cor gaudens commendabit, uel bonum faciet uultum, sed in dolore cordis spiritus frangitur. Cor sapiens quæret scientiam, sed uultus stultorum pascet stultitiam. Omnes dies pauperis mali: cor bonum siue letum, conuiuium iuge.

Hos tres sic connectunt Hebræi: Cor est principium uitæ & potentiarum animæ: & proinde habitus cordis passim in reliquo corpore sese ostentat, præsertim in uultu, qui uehementer commendatur ex lætitia cordis: uerum in dolore, uel potius propter tristitiam

cordis, spiritus uitalis est contritus & mœstus, ut non possit homo uacare studiis & inuestigationi scientiæ: id quod cor prudens solet facere. Ad sapiētem igitur spectat esse animo tranquillo, non corde mœsto sed alacri, ut nullam habeat tristitiam de rebus huius mundi. Nam is tandem idoneus est ad inuestigandam scientiam prudenti homine dignam, ad quam stulti non attingunt, cum cor habent insipiens, & rebus mundanis dolens: uerba stultitiæ habent in ore semper, quasi huiusmodi sermonibus uiuerent, & pascerentur. Et proinde miseram agunt uitam pauperes, non diuitiis, sed sciētia pauperes, qui sunt per uniuersam uitam in tristitia & solitudine: sic Leui Ben Gerson. Aliter, Omnes dies pauperis sunt mali opinione uulgi, qui magnam partem fœlicitatis in diuitiis collocat, sed oculi domini qui omnia contemplantur, aliter iudicant: nempe fœliciores esse pauperes diuitibus, eò quòd animo sint magis tranquillo: ut sequitur. *Secura mens*, siue, ut est in Hebræo, Cor bonum, hoc est latum, quod incumbit scientiæ diuinæ, curam rerum mundanarum contemnens, est quasi conuiuium continuū: hoc est, quasi latus recumberet in conuiuio comedens & bibens, & prægustans illud conuiuium, de quo loquitur Christus, Et ego dispono uobis, sicut disposuit mihi pater meus, regnum, ut edatis & bibatis super mensam meam in regno meo.

Luc. 22.

.. **MELIUS** est parum cum timore domini, quàm thesauri magni & insatiabiles. *Heb.* Quàm thesaurus multus in quo est perturbatio.

Quod superius dixerat, omnes dies pauperis mali, indicat non esse intelligendum simpliciter de tenuitate facultatum, sed quemadmodum exposuimus: Nam quod ad opes spectat, melius est habere parum cum timore domini, quod intelligunt Hebræi de rebus bene acquisitis, quàm thesauros multos cum tumultu, *וּמְהוּמָה*, & tumultus in eo, ut est in Hebræo, hoc est, per rapinam & iniuriam congestos. Quauis simpliciter recte dixeris, iuxta præcedentia, fieri non posse, ut hi qui opibus quacunque ratione congregandis student, animo sint lato. Docet prouerbiū fœlicitatem non esse in copia diuitiarum, in quibus semper est turba & tumultus, in quibus fere deficit timor domini, qui tranquillum reddit animum.

.. **MELIUS** est uocari ad olera cum charitate, quàm ad uitulum saginatum cum odio. *In Heb.* Melius est conuiuium oleris.

Ne quis, quod dictum est superius de conuiuio perpetuo, sic accipiat, ac si laudaret sapiens opiparas mensas, & computationes crebras, quasi gauderent in huiusmodi sapientes, explicat quid potissimum spectandum sit in conuiujs celebrandis, nimirum charitas & dilectio. In oleribus, frugalis mensa: in uitulo saginato, siue *שׁוֹר אֲבוֹס* in boue præsepis, ut est in Hebræo, lautitiæ intelliguntur. Multi diuitum mensis uarietate ferculorum instructis, gaudent interesse, ubi magna ambitione & odio laboratur: dum certant inter se, quis diuiti principi potissimum placeat. Hoc uitiū corrigere, & tales ad meliorem mentem reuocare conatur sapiens, docens sectandam esse charitatem, qua melius piæ pinguescunt animæ, quàm corpus cibis lautioribus. Hebræi sic intelligunt, quasi admoneret sapiens patresfamilias, ut primam dilectionis curam inter domesticos habeant, & quanta concordia liberos educarent, non quàm lautā mensam instruant. Nam de uocatione ad conuiuium, in Hebræo nulla est mentio: sed Septuag. secutus est interpret, apud quos Latinè sic legitur, Melior est uocatio ad conuiuium olerum ad amicitiam & gratiam: Græce uero sic, *ἔστι μὲν ἀγαθὸν πρὸς φίλους.*

.. **VIR** iracundus prouocat rixas, qui patiens est mitigat suscitatos. *Heb.* Vir iracundiæ miscebit lites, sed tardus ad iram sedabit rixam.

Quod autem inter delicias frequenter nascantur odia & lites, hominum uitio fit, non rerum. Sunt enim aliqui impatientes & qui facile, & de re minima irascuntur, & alios ad iram prouocant: & sunt rursus usque ad eòd alieni ab hac perturbatione, ut non solum ipsi non irascantur, sed etiā alios ad quietem reuocent, & lites cessare faciant. Huiusmodi conuiuas

A conuiuas uult sapiens nos amare: reliquos uero, qui seminant discordias in conuiujs, Cap. 15. declinare. Continet prouerbiū laudem longanimitatis, & damnat eos qui alienam pacem perturbant.

.. **I T E R** pigrorum quasi sepes spinarum, uia iustorum absque offendiculo. *In Heb.* Via rectorum strata.

Piger semper accipitur pro improbo, inquit Aben Hezra, præsertim in hoc loco, ubi opponitur rectis & iustis: qui magnam facilitatem inueniunt in uia uirtutum, in qua non possunt errare: sed quasi in uia strata, & sublimi incedunt, iam habitum (ut loquuntur philosophi) habentes. Mali autem maximam difficultatem inueniunt ad bene beatè què uiuēdum, quibus facilis & amœna uidetur uia uitiorum: uia uero uirtutum asperrima, in qua ueluti inter spinas incedere uidentur. Vide, ut omnia non natura rerum, sed suo desiderio metiuntur improbi. Aben Hezra sic exponit: Pigo apparet quòd sua uia & consuetudo circumdata sit spinis, ut ab ea recedere non possit. prior expositio est melior. Prouerbiū significat pigrum esse inutilem ad omnes res gerendas, siue quæ ad animi, siue quæ ad corporis salutem spectant.

C F I L I U S sapiens lætificat patrem, & stultus homo despicit matrem suam.

Exposuimus hunc uersiculum in principio decimi capitis, qui eisdem fere uerbis illic occurrit. De filio sapiente & studioso maior lætitia redit ad patrem, qui non solum nouit melius, sed etiam melius æstimare potest, ea quæ cum laude geruntur à filio: quauis mater non est expers lætitiæ, qua pater gaudet de probitate filij, sicut nec pater immunis tristitiæ quam concepit mater de filio stulto, præsertim cum ætatem uirilem attingens perseuerat in stultitia sua: maior tamen ignominia sequitur matrem, ad quam potissimum spectat teneram formare ætatulam. Aliter, qui sine disciplina educatur à matre in delicijs, ubi ad ætatem peruenerit uirilem, matri non obtemperabit, sed illius uerba despiciet, ut puta male institutus in infantia.

.. **S T V L T I T I A** gaudium stulto, & uir prudens dirigit gressus suos. *Heb.* Stultitia lætitia deficienti corde, & uir intelligentiæ diriget ad ambulandum, uel ambulando, subauditur seipsum, uel cor suum, aut gressus suos.

Despicere matrē ut superiore dictum est uersiculo, insignis est stultitia, cum magna pars sapientiæ, & legis recte uiuendi, à matre statim infantibus instillari soleat. Et hinc sapiēs, Nō dimittas legē matris tuæ: & tamen stulti homines nōnunquā in hoc sibi placēt, quòd matrē despiciāt, & hæc stultitia illis pro gaudio, siue ioco habetur: sed his cor deficit, ut est in Hebræo, uel carent corde: hoc est non solum sapientia carent, uerum etiam uia & modo, quibus ad sapientiam peruenitur. Aliter, qui gaudet stultitia, & lætatur cum male fecerit, alienus est à sapientia, ut puta cui cor deficit, præcipuum receptaculum sapientiæ, Is ualde dissimilis est uiro intelligenti, qui parentibus obediens, intelligentiam per bonam disciplinam nactus, seipsum dirigere nouit, ad ambulandum & progrediendum in uia uirtutis. Prouerbiū docet alienissimos esse à sapientia qui gaudent male facere, neque unquam eò peruenturos, ut uitam suam recte moderentur.

F D I S S I P A N T V R cogitationes, ubi non est consilium, ubi uero sunt plures res consiliarij, confirmantur.

Sensus est, neminem satis sapere, sed unumquemque, quantumuis prudens sit, egere consilio. Vir intelligens dirigit se ad ambulandum, ut dictum est, sed tamen prudens non est, qui sibi nimium fidit. Variæ suboriuntur cogitationes, quæ nisi bono consilio, tanquam fundamento innitantur, alijs superuenientibus euanescunt. Aben Hezra connectit cum sequente uersiculo. Dictio Hebræa *יָסוּד*. i. fundamentum, quandoque pro consilio accipitur, ut ab interprete: quandoque pro secreto. Et erit sensus, Cogitationes dissipantur, cum non sit secretum, quasi moneret sapiens, Ne statim palam facias quibuslibet

quicquid destinaueris: nam ita fiet ut cogitationes tuæ dissipentur, sed consiliariis fidelibus secretas cogitationes tuas debes exponere, & mature de singulis deliberare.

• **LAETATVR** homo in sententia oris sui, & sermo opportunus est optimus, uel uerbum dictum in tempore suo quàm bonum?

• **Fundamentum** & consilium significat, ut diximus, quòd consilium ueluti rei bene gerendæ fundamentum sit: ut iam non multum referat, siue fundamentum, siue consilium reddatur, & sensus erit prioris uersiculi, quòd ab aliis facile dissipantur cogitationes quas concipimus, si non sit solidum consilium cui innitatur. Sed per consiliarios stabilietur cogitatio illius, qui consilium accipit, & erit lætitia uiro (ut in hoc uersiculo habemus) qui dedit consilium, ubi uenerit responsio oris illius: & uerbum consilij quod ueniet in tempore suo quàm bonum? his qui consilium acceperunt, hoc est utriq; ualde gratum est opportunum consilium, ut malum consilium consultori pessimum.

• **SEMITA** uitæ supra eruditum, ut declinet de inferno nouissimo. *In Heb.*

• **Semita** uitæ ad ascensionem, siue gradum superiorem intelligenti, ut declinet de inferno inferiore.

Duplex est sensus, uel quòd uia uitæ sursum ducat, ad cælestem uitam angelorum, uel quòd tendat ad honorem, & ducat prudentem ad dignitates inter homines. Prior intelligentia quæ melior est, pendet à præcedenti loco, ubi de duplici uia dictum est, pigri uidelicet & rectorum, quarum hæc strata & complanata est, ut facilis sit inambulatio in illa, quantumuis difficilis uideatur pigris: utriusque exitum hoc in loco describit, interim innuens uiam illam rectorum non carere sua fatigatione, præsertim infirmis, iuxta illud euangel. Arcta est uia quæ ducit ad uitam: altera decliuis est & facilis quæ tendit ad inferos, & omnibus obuia. Sed semita uitæ non omnes ducit ad gradum superiorem, ut est in Hebræo, sed prudentes solum. Alij suam iactent seu sapientiam seu intelligentiam, nostro Salomoni sapientissimo summa & rara prudentia est, tenere semitam uitæ, quæ tendit sursum, & declinare facit ab inferis. Alij, ut dixi per uiam uirtutum uolunt prudentes uiros facilius ad honorem peruenire, & ad longæuam uitam, hoc est declinare à sepulchro, facilius inquam cæteris, & hoc esse præmium prudentiæ.

• **DOMVM** superbiorum demolietur dominus, & firmos faciet terminos uiduæ.

Deus superbis resistit, humilibus dat gratiam. Vidua desolata & derelicta nihil est humilior, & proinde peculiariter uiduarum iudex & uindex est Deus, quarum nõ solum reliqua bona seruat, sed etiam extremos agrorũ terminos tuetur. Si dominus ædes superbiorum destruat, quid integrum illis relinquit? ad terrorem superbiorum & potētium, ad consolationem uero humilium scriptum est à sapiente. Et bene respondet priori uersiculo, ut possimus distinguere inter gradum superiorem sapientis uiri, & elationem siue factum superbiorum. Pro demolietur, uerti potest, extirpare solet dominus domum: ut sit sensus, Nullum relinquet ex familia superbiorum: ex familia uero uiduarum, hoc est humilium, stabiliet etiam infimos & postremos. & hæc est melior expositio.

• **ABOMINATIO** domini cogitationes malæ, & purus sermo pulcherri-
• **mus** firmabitur ab eo. Aliter, Abominationes domini cogitationes malæ,
• & mundorum sermones iucundi, pulchri, uel puri sunt sermones decoris.

Quid est quod execratur & abominatur dominus cogitationes mali hominis, ex quibus omnia mala proueniunt? & quid est iucundum & pulchrum in oculis domini? sermones casti & nitidi, qui optimarum cogitationum sunt indicia. quasi dicat: Vbi malæ sunt cogitationes, neque uerba pulchra, neque facta honesta possunt esse. Cæterũ si uerba sunt pura, hoc est, ubi tantum absunt à uitiis, ut ne nominentur quidem, sicut decet sanctos,

Matt. 6.

Eph. 4.

• **A** sanctos, ibi puritas magna est & decus: hoc enim **ענין** significat, quæ uox pulcherri-
• **mus** redditur ab interprete. Potest ad bonos & malos doctores referri, quorum hi cum
• **cogitationes** & studia referunt ad malam doctrinam, execrabiles sunt: illorum uero ser-
• **mo** purus ab omni scoria, decorus est, iuxta illud, Quàm speciosi pedes euangelizantium
• **bona**, annuntiantium pacem. Prouerbiũ significat, nõ solum factorum, sed uerborum
• **& cogitationum** reddendam esse rationem. *Esa. 52.*

• **CONTRBAT** domum suam qui sectatur auaritiam, qui autem odit
• **B** munera uiuet. *In Heb.* qui auarè sectatur auaritiam.

• **Hebræi** eos qui ex rapina uiuunt, intelligunt: qui aliquando deprehensi pœnas luunt &
• **multantur** cum confusione domesticorum, & subuersione totius familiæ. Id enim fre-
• **quenter** usuuenit iudicibus, per auaritiam corruptis, & rectum iudicium subuertenti-
• **bus**, in ruinam multarum domorum, quibus aliquando remerietur eadem mensura. Cæ-
• **terum** iudex qui odit munera, neque ullum pretio innocētẽm perdit, dignus est qui diu-
• **tissime** uiuat. Mihi uidetur ex superiore uersiculo pendere, & contra malos pastores uel
• **concionatores** proferri, qui à maiori ad minorem omnes auaritiæ studentes, suas sub-
• **uertunt** ecclesias. Cæterum qui odit munera, hoc est non temporalis lucri causa, gregem
• **Christi** pascunt, semitã uitæ sequuntur, & ut uita digni sunt, ita multos ad uitã ædificant.
• **Aliter**, perpetua fama uiuet in his, quos per bonam doctrinam uiuere docuit: ut uita fa-
• **miiliæ** respõdeat perturbationi familiæ. Mira dispensatio, apud imperitum uulgus, nihil
• **magis** stabilire potest domum & familiam quàm opes & diuitiæ, sed longe alia est sen-
• **tentia** sapientis.

Terem. 6.

• **MENS** iusti meditabitur obedientiam, os impiorum redundat malis. Ali-
• **ter**, Cor iusti meditabitur ad respondendum, sed os impiorum loquetur, uel
• **abundabit** malis.

• **D** Varia significatio huius uerbi **תע** reddit ambiguam uersionem: significat enim re-
• **spondere**, humiliare & negotiari. Iuxta primam significationem cordatum sermonem
• **commendat** iustorum, loquacitatem uero malorum reprehendit, qui modum ponere
• **nesciunt**: metaphora tracta à fluminibus aut fontibus, qui nunquam desinunt scaturire.
• **Duplici** nomine suam stultitiam ostendunt, cum neque bene loqui, neque tacere queat.
• **Iustorum** uero præmeditata sunt uerba, & mansuetudinem siue humilitatem sonant,
• **iuxta** secundam uerbi significationem. Iuxta tertiam uero, quam cum suo patre sequi-
• **tur** Dauid Kimhi, erit sensus: Cor iusti meditabitur loqui cū negotio, & rerum pondere,
• **E** non sine fructu uerba effutire, ut respondeat priori uersiculo, ubi dictum est, Verba re-
• **ctorum** cum decoro & amœnitate rerum, ut aliquid utile proferat: Nam de omni uerbo
• **otioso** reddent rationem homines. *Matt. 12.*

• **LONGE** est dominus ab impiis, & orationes iustorum exaudiet.

• **Duos** priores uersiculos de iudicibus bonis & malis, siue iuriscõsultis, qui iudicia bona
• **uel statuunt**, uel subuertunt, bene intelligit Aben Hezra: atqui illis hunc tertium quasi
• **coronidem** subnectit, utrorumque dignam mercedem continentem: Iusti iudices qui ad
• **F** querelas oppressorum aures præbere solent, similem gratiam à domino uicissim conse-
• **quentur**: ab auxilio uero impiorum, & ab oratione eorum, longe recedit dominus: iuxta
• **illud**, Qui obturat aurem ne audiat legẽ, oratio illius erit execrabilis. Aliter, Quàm lon-
• **gissime** est Deus à cordibus impiorum, quorum ora malis defluunt & scaturiunt sermo-
• **nibus**: & benigne exaudit orationes iustorum qui meditantur omnibus modis corda ha-
• **bere** humilia. Aliter, Longe est dominus ab oratione impiorum, quasi præ distantia non
• **possit** audire, sed orationem iustorum audit, nam prope est dominus omnibus inuocan-
• **tibus** eum in ueritate. Aliter, Prouerbiũ significat bonos habere præmium in hac uita,
• **& improbos** supplicium: grauisimum est enim Dei præsentia carere. Cæterum, Deũ sic
• **habere** benignum, ut quicquid petieris statim impetres, felicitatis est infinita.

Prou. 28.

L V X oculorum lætificat animam, fama bona impinguat ossa. G

Si externis rebus quæ sensus oblectant, animæ quoque vires recreantur, & si quæ oculis lux percipitur, ad præcordia descendit, & bona fama quæ per aurículas ingreditur, medullam ossium & sanitatem corporis augeat, quod etiam physica ratione uerum esse constat, quanto magis Christus lux & sol huius mundi, qui tandem post secula multa exortus est, sedentibus in tenebris & umbra mortis, & qui uisus & conuersatus est cum hominibus, tandem credentium corda læta effecit: & optima fama quæ de illo per orbem feminata fuit, impingauit ossa humiliata, hoc est vires collapsas instaurauit, penetrans ad intima cordis & animæ. Sed hæc secundum allegoriam. Tropicos per lumen oculorum fidem intelligimus, qua corda purgata læta efficiuntur: per ossa, uirtutis constantiam. Iuxta sensum historicum, Prouerbiū significat imprimis referre quid uideamus, uel quid audiamus: nam ea quæ per hos duos sensus percipiuntur, maximum habere momentū ad uirtutes & uitia.

A V R I S quæ audit increpationes uitæ, in medio sapientum cōmorabitur.

Post acceptam lucem quæ illuminat omnes homines, & fide purificat corda credentium per bonum auditum, hoc est euangelium: Cum accepissetis, inquit Paulus, à nobis uerbum auditus Dei, accepistis illud, non ut uerbum hominum. Superest ut auris quoque audiat increpationes uitæ, quibus uita castigatur, uel quibus ad uitam facilius peruenitur euangelicam: is tandem dignus est qui inter sapientes, qui domum supra petram ædificauerunt, commoretur. Aliter, de eo qui audit increpationes uitæ, merito dicitur, quod inter sapientes commoratus est, & ex illis sapientiam didicerit. Quod nos ad euangelicam sapientiā deflectimus, Hebræi ad legalem trahunt: alioqui simpliciter ad quodcunque tempus referri potest, sicut id quod sequitur.

Q V I abiicit disciplinam despicit animam suam, qui autem acquiescit increpationibus possessor est cordis. Timor domini disciplina sapientiæ, & gloriam præcedit humilitas. K

Quam adamusim refellit sapiens hoc in loco eos, qui castigationem & disciplinam recte uiuendo nolunt esse necessariam in euangelico sapiente: nam qui uitam castigare nolunt, sed lucem euangelicam & uerbum Dei sufficere clamant, non solum salutē animæ spernunt, cuius uita in castigatione consistit, sed etiam quam alienissimā à sapientia esse monstrantur, cum nihil cordis aut intelligentiæ possideant: & à timore domini sunt alieni, quod est principium sapientiæ. Est etiam timor domini disciplina illa, quæ à sapientia procedit. Vbiunque timor domini regnat, iuxta præceptum sapientiæ, mores castigantur: nam timor domini expellit peccatum, quod dum agnoscimus humiliamur poenitentes. Et omnis qui se humiliat exaltabitur, & Christus humiliavit semetipsum usque ad mortem, & propterea exaltauit eum Deus.

CAPVT XVI.

S A L O M O N I S est animam præparare, & domini gubernare linguam. Aliter, hominis ordinationes aut præparationes cordis, & à domino responsio linguæ. M

קָוָה disponere, ordinare, & aciem instruere significat. Sunt qui putant prouerbiū indicare, quod uulgò dicitur, Homo proponit, Deus disponit. Sapiens hoc in loco gratiā Dei, cum libero hominis arbitrio coniungit. Nam hominis est, hoc est vires sunt homini: siue, à Deo accepit vires homo, ordinandi & disponendi apud se cogitationes suas, quid dicturus sit, sed bene proferendi facultas, & loquendi aliquid ad laudem Dei, uel utilitatē proximi, à domino est, à quo Omne datum optimū, & omne donum perfectū descendit: Sed cum Paulus dicat: Non sufficientes sumus

De gratia
& libero
arbitrio.
Iaco. 1.
2. Cor. 3.

A fumus cogitare aliquid à nobis, tanquā à nobis, obseruandū est sapientē non dicere, hominis est dignè cogitare, sed dispositiones quædā qualescunq; cordis, ad hominē spectāt, ne dicamus cum hæreticis, Deum non aliter abuti humana uoluntate, quā opifex aliquis instrumento ferreo aut ligneo solet. Aliter, Significat prouerbiū difficilius esse doctam habere orationem, & proferre cum gratia auditorum, quod Demosthenes primū, secundum, & tertium dixit esse in oratore, quam excogitare cum ingenio, quæ sunt dicenda. Aliter, ad concionatores refertur, quorum est animū præparare per orationem, & domini gubernare linguam, per quam sanam doctrinam administrent. Beda uidetur per interrogacionem legere, & contrarium elicere sensum. quasi dicat, Cum domini sit linguā & responsionem gubernare, quanto magis est non hominis, sed domini gubernare cogitationes? Sunt qui putant Salomonem loqui in prima clausula iuxta opinionem hominum. q. d. Homo putat se posse bene disponere cogitationes suas, sed tātum abest ut hoc faciat, ut ne linguam quidem possit gubernare, neque respondere sine domino. Et huic postremæ expositioni quæ & optima est, bene quadrat quod sequitur.

O M N E S uia hominū patent oculis eius: spirituū pōderator est dominus.

Aliter, Omnes uia uiri mundæ in oculis suis.

C Ambiguum facit sensum relatiuum in oculis suis aut eius: nam uel ad hominem potest referri, in oculis suis. q. d. Fere sibi blandiuntur homines in oculis suis, cum non sint uia eorum mundæ apud dominū. uel, Omnes uia uiri mundi & innocentis, sunt acceptæ in oculis eius, qui præparat siue disponit spiritus. Quāuis hominis sint dispositiones cordis ut dictū est, tamē domini est spiritus & cogitationes bene dirigere, ut omnes uia uiri sint mundæ in conspectu domini: alioqui enim non uiri, sed ues aut canes sunt in interiore homine. Pēdet à superiore uersiculo. Monemur sic disponere cogitationes, ut illius oculis non sint odiosæ, & ne putemus ne cogitationes quidem latere Deum, quæ nihil latet, imò omnes uia uiri mundi sunt in oculis eius, qui dirigit spiritus & cogitationes ut pura sint. Ab aliis uerò auertit oculos, aliorum uias non dignatur intueri. Vir non est, cuius uia est im-pura.

R E V E L A domino opera tua, & dirigentur cogitationes tuæ.

Iuxta nostrum interpretem hortatur sapiens, ne uelimus aliquid ex nostris operibus dominum latere, sed talia facere quæ illius conspectum non erubescant, uel interim ingenuè confiteri, si quod peccatum committimus, ut in multis offendimus omnes. 472 uoluere uel reuoluere apud Hebr. significat, & notum fac ab aliquibus exponitur. Voluere ad dominum opera, est domino acceptum referre, si quid rectè fiat à nobis, ut nouam mereamur gratiam, qua cogitationes utcūque dispositæ confirmantur, & stabiliantur in bono, ut in dies prōptiores simus ad bona opera. Aliter, Voluc ad dominū omnia opera tua. q. d. ad honorem domini omnia refer, illi agēdo gratias de omnibus bonis & malis: Si bona de manu domini accepimus, mala autem quare non sustineamus? & cogitationes, hoc est, postulata & desideria tua confirmabit: impetrabis quæ postulas. Reuelare uel reuol- uere opera ad dominum. Iob. 2.

V N I U E R S A propter semetipsum operatus est dominus, impium quodque ad diem malum.

Quāuis in Heb. non sit pronomen reciprocum seipsum, sed propter ipsum: tamē melius est referre propter se, ad dominum. q. d. propter bonitatem suam fecit omnia, iuxta illud Augustini de doctrina Christiana: Quia bonus est Deus, sumus: & in quantum sumus, boni sumus. Alioqui sunt qui sic uertunt, uniuersa propter ipsum operatus est Deus: & referunt ad uirū innocētē & mundū. q. d. propter iustos fecit omnia: ut cōfirmet quod dictū est, Deum confirmare cogitationes corū, qui omnia opera sua reuoluunt ad eū. Et etiam impiū. s. adducet ad diem malum propter iustos, ne noccat illis. Aliter, propter gloriam suam fecit omnia, etiam impium ad diem malum adducet propter gloriā suā, iuxta illud: Quod si Deus uolēs ostēdere iram & notam facere potentiā suā, sustinuit in multa patientia uasa iræ, apta in interitum, &c. Aliter, impium ad diem malum, hoc est diē afflictionis populi sui, ut per impium, suum populū castiget & puniat Deus, unde scribitur: Impius propter Deum.

Væ Affur uirga furoris mei, & baculus ipse in manu eorum indignatio mea, omnia igitur propter electos. Vtraque expositio est bona, prior est melior.

- **ABOMINATIO** domini est omnis arrogans: etiam si manus ad manū fuerit, non erit innocens. Aliter, Abominatio domini omnis superbus, mox non erit innocens.

Arrogantia intolerabilis.

Gene. 3.

Esa. 14.

Cum dominus omnia fecerit propter hominem, illius non agnoscere bonitatem, sed per superbiam aliquem honorem Deo debitum, tāquam auctori omnium, sibi arrogare, intolerabilis est arrogantia, quam dominus usqueadē execratur, ut diu non possit esse impunita: quanuis innocentes uideantur hominibus aliquando, qui contra Deum H superbiunt, non exteriore habitu, sed corde & opinione: iuxta illud, Eritis tanquam Dij: Ascendam in Aquilonem, & ero similis altissimo. *Manus ad manum,*) hoc est subito, uel facile: nihil enim facilius aut celerius facimus, quā manum plicamus manui. Aliter, Cum manus domini iuncta fuerit manui impij, qui superbit contra dominum, inuenitur reus: uel, si opus domini conferatur cum operibus impij, statim apparebit illius impietas & arrogantia.

- **MISERICORDIA** & ueritate redimitur iniquitas, & in timore domini declinatur à malo. *Heb.* Per misericordiam & ueritatem expiabitur iniquitas, & per timorem domini declinare à malo.

Rom. 14.

Matt. 5.

Timor domini bonis

& malis

necessarij.

Remissio

iniquitatis

quomodo

acquiritur

Per misericordiam & ueritatem, opera charitatis intelligimus, quæ in ueritate sunt facta: hoc est in fide & religione uera: uel, in fide, hoc est in pura conscientia. nam quod non est ex fide, peccatum est. Qui misericordiam exercet, misericordiam assequetur. Beati misericordes, quoniam misericordiam consequentur: & non uenient ad diem malū cum impio, cuius timor potissima ratio est declinandi à malo, memoria uidelicet illius diei: Recordare nouissima, & in æternum non peccabis. Aliter, Propter misericordiam & ueritatem, quam faciet homo, & propter timorem Dei, qui est in corde illius, & cū declinauerit ab omni malo, erit ei remissio iniquitatum priorum: quasi dicat, Si es peccator, commisisti iniquitatem, exerce opera pietatis in ueritate, & remittetur tibi: si non commisisti iniquitatem, time Deum, quod possis declinare à malo. Docet prouerbium, non esse desperandum, ne arroganti quidem, qui est abominatio domini. Et opera misericordiae commendantur.

- **CVM** placuerint domino uia hominis, inimicos quoque eius conuertet ad pacem.

Amicitia

inter ho-

mines a-

mor Dei

confirmat.

Additur, cum illo, in Hebræo. Inimicitias & odia inter sese exercēt homines, quod Dei nō quarant amorem. quasi dicat, Fieri non potest ut fideles inter sese sint amici, qui Deū ut oportet non amant. Si Deū amamus, inter nos amicitia facile coibit. Aliter, Quia nō est nostræ potestatis quid alij faciāt, si Deo uitam nostram commendare studeamus, hostes non poterunt nobis nocere, sed pacem nobiscū libenter amplectentur: cum uideant se non posse præualere contra eos, qui Deum amāt. Docet prouerbium quod apostolorum temporibus & martyrum impletum est in ecclesia, cuius hostes & persecutores tandem pacem amplexi sunt. Si per hostes potentias animæ sensitiuas intelligamus, quæ nobis facile consentient & amicitiam cum ratione iungent, ubi consuetudines honestas & Deo dignas amplexi sumus, erit moralis sensus paulo abstrusior, & aliquid ex euāgelio referre uidebitur, nempe, Esto consentiens cum aduersario tuo, &c.

Mat. 5.

- **MELIUS** est parum cum iustitia, quā multi fructus cum iniquitate. *Heb.* Absque iudicio.

Pendet ex præcedente, ostēdens unde potissimum proueniat quod uia hominum non placeant Deo, neque pacem inter sese alant, nempe quod auaritiæ student, & pluris faciunt lucrum quā Deum: sed præstat modico esse contentos, & seruare iustitiam, hoc est, præ-

A est, præstat uiuere cum eo quod iustè acquirimus. Aliter, Melius est modicum cum iustitia, hoc est, cum piis operibus & eleemosynis, quā multitudo fructus, siue (ut est in Hebræo) prouentuum, absque iudicio, hoc est iniquitate & rapina, collectorum: non enim proderūt diuitiæ in die iræ, nisi ex illis fiat iustitia, & opera misericordiae, quibus iniquitas redimitur: ut modo lectum est.

Cap. 16.

- **COR** hominis disponit uiam, sed domini est dirigere gressus eius. *Hebr.*
- Cor hominis cogitabit uiam suam.

Voluntatem hominis liberam astruit, & gratiæ necessitatem ad bonum opus absolendum ostendit. Nō est sensus alienus à primo huius capituli uersiculo: uel ab eo quod dicit Paulus, Velle adiacet mihi, perficere autem bonum non inuenio.

Roma. 7.

- **DIVINATIO** in labiis regis, in iudicio non errabit os eius, uel non prauaricabitur os eius.

Quod à rege decretum est, tanquam diuinitio uel fatum solet esse, hoc est non minus æquum ut fiat, uel non minus certum, præsertim in iudicio ueritatis, in quo non errabit os eius, uel in iudicio. s. quando nō prauaricatur os eius. Regibus & iudicibus obtemperandum, & eorum sententiis obediendum esse monet, & candidè interpretari quicquid decreuerint, imo tāquam oraculum habendum: nam in iudiciis publicis, quæ non sine graui consilio celebrant reges, non solet esse error, uel prauaricatio. Quod si de Christo rege intelligamus iuxta allegoriam, uere diuina oracula labiis suis protulit, & nūquam errauit os eius in iudicio.

- **PONDVS** & statera iudicia domini sunt, & opera eius omnes lapides sacculi. Aliter, statera & balances iudicij domino, opus illius omnes lapides uel pondera crumenæ.

Quemadmodum à regibus exigit Deus, ut in iudicio non prauaricentur, nec errēt uerbis oris, imò ut tanquam oracula diuina, quæ sunt æquissima, sententias proferant: ita à priuatis hominibus singulis, in sua arte quod æquum & iustum est exigit, maxime ab iis qui ponderibus & mensuris utuntur, in quibus fraus & dolus facile committitur. Et proinde statera & balances, in quibus maiora & minora pōderantur, sunt iudicij domini, hoc est domino reddēda est ratio de his. Qui legitime his utitur, Dei iudicium & æquitatem facit: Qui uero ad fraudē proximi ponderibus abutitur, Dei iudicium peruertit. Hebræi tamen referunt iudicium ad stateram. quasi dicat, Balances iudicij, hoc est iustæ, sunt à domino, qui præcepit æqua fieri pondera, & opus eius, nempe stateræ (quod opus cōsistit in lapidibus sacculi) est etiam à domino. Aliter, Pondus & statera iudicij domino, hoc est domino debemus ferre acceptum, quod inuentum est ab hominibus, ad iudicium & iustitiam exercendam inter homines, & opus eius omnes lapides sacculi, quibus antiquitus uti solent pro ponderibus.

- **ABOMINABILES** regi qui agunt impie, quoniam iustitia firmabitur solium.

Non solum in Deum peccant, qui quacunq; fraude utuntur, sed in rempub. Idcirco regibus, quorum os non errat in iudicio, sunt abominationi, qui uel pōderibus abutuntur, uel quamcunq; iniquitatem exercent. Nam quantum in illis est, quietem reip. perturbāt, & subuertunt iustitiam, ob quam seruandam reges & principes sunt instituti & ordinati à Deo. Iustitia sublata, maiestas & tribunal regis non poterit permanere. Solium etiam supremi regis, solium inquam & imperium quod in sanctos, qui libenter illi obtēperant, iustitia firmatur, eiecto iniquo principe huius mundi, qui regnat in filiis diffidentiae: & proinde nihil magis execratur rex regum, quā impietatem, siue infidelitatem quæ potissimum impedit, quo minus solidetur in nobis regnum illud, quod petimus in oratione dominica: Adueniat regnum tuum.

- VOLVNTAS regum labia iusta, qui recta loquitur dirigetur. *Hebraum*, G
 • Benevolentia regū labia iustitiæ, & loquentes recte diliger. Indignatio re-
 • gis nunciij mortis, & uir sapiens placabit eum. *Hebraum*, Placabit eā. In hi-
 • laritate uultus regis uita, & clemētia eius quasi imber ferotinus. Aliter, In lu-
 • ce faciei regis uita, & benevolentia eius tanquam nubes pluuiæ ferotinæ.
 • Posside sapientiam, quia auro melior est: & acquire prudentiam, quia pretio-
 • sior est argento. *In Heb.* quā aurum pretiosum & electum argentum.

H
 Principibus placuisse uiris non infima laus est, eleganter scripsit Naso: & Salomō in his uersiculis, quanti debeamus æstimare uoluntatem regis & benevolentiam ostendit, ad quam obtinendam, imprimis debemus cauere omnem improbitatem, & iniquitatem, ut dictum est. Secundum locum obtinent labia iustitiæ, & loqui quod æquum & rectum est. Qui ueri reges sunt, magna benevolentia amplectuntur eos, quorum labia sunt labia iusta: quod ad iudices & eos qui remp. tractant maximè spectat, quorum æquitate solium regis firmatur. *Qui recta loquitur dirigetur.* In Heb. loquētē recta amabit, sup. unusquisque ex regibus: uel loquēs recta diligeretur. s. à rege ut neutraliter accipiatur uerbum *אמר*. Apud regem dominum, ex uerbis tuis iustificaberis, & ex uerbis tuis condemna-
 beris, in cuius manu est mors & uita. Et proinde modis omnibus studendum est, illius regis benevolentiam assequi, cuius indignatio est tanquam angelus mortis siue exterminator, qui primogenita Aegyptiorum interfecit subito. q. d. furori regis nemo potest resistere, neque nunciis eius, non minus quā angelis misis à Deo: & proinde uirtutibus prædictis placanda est & sedanda ira principis. Scriptura seruat metaphoram, dicēs, expiabit eam, quasi uictimis quibusdam esset litandum, & placanda principis ira, quam contulit iræ Dei, per angelum exterminatorem destinata inter homines. *באור*, in hilaritate, in lumine uerti potest, uel in lucem. Fauorem regis luci & pluuiæ ferotinæ meritò
 contulit: Nam luce quam in principio creauit deus, nihil est humanis oculis charius, nec opportuna pluuiæ (quam Hebr. *מלקוש* uocāt) agricolis quicquam utilius: sine quibus, uel non uiuimus, uel non iucundè uiuimus. His rebus lætissimis similis est serena facies regis. Vel uita est, quod tales possint uiuere, quos blande intuetur princeps, uel quod res sit optanda æquè ut uita: nam ex benevolentia regis, quæ fœcunda est, ueluti pluuiæ ferotinæ, multa beneficia accipiūt homines. Ego uero dico à rege Christo, qui lux est mundi, & ros uel pluuiæ, iuxta illud: Rorate cæli desuper, & nubes pluant iustum. Et bene pluuiæ ferotinæ confertur Christus, hoc est pluuiæ quæ serius descendit, uidelicet in ue-
 re quo ueniente regiones albæ erant ad messem, Ex his magnis rebus, quas accipimus dum regis benevolentiam assequimur, infert Salomon sapientiam multo melius quā aurum pretiosum, & possidere intelligentiam res est potius eligenda, quā possidere argentum quantūuis electum. Quod superius dictum est pretiosior est cunctis opibus, & omnia quæ desiderantur, non ualent huic comparari, ut per quam in hoc mundo uiuimus, placando iram regis, & in futuro cælesti lumine illustrati.

- SEMITA iustorum declinat mala, custos animæ suæ seruat uitam suam.
 • *Hebraum*, Semita rectorum declinare à malo, custodit animam suam qui ser-
 • uat uiam suam.

M
מסלה non simpliciter uiam significat, sed uiam altam & stratam ac quasi congestam ex aggerc. Talis est uia rectorum, per quam declinant à malo, trita & complanata uia per cōsuetudinem morum, quasi diceret, Rectis qui apud se recta & æqua in animo proponunt, qui præparant animum ad bene beatèque uiuendum, facile est illis, inquam, declinare à malo, quod est principium iustitiæ (Declina à malo). Porro qui seruat hanc uiam custodiet animam suam ab indignatione regis, & ab angelo mortis, nam principes non sunt timori boni operis, sed mali.

Psal. 37.
Rom. 13.

- A CONTRITIONEM præcedit superbia, & ante ruinam exaltabitur spiritus. Melius est humiliari cum mitibus, quā diuidere spolia cum super-
 • bis. *In Heb.* Humiliari spiritu cum humilibus.

B
שכר Contritio, uel fractura pro ruina & perditione accipitur: ut hoc in loco insinuat sapiēs, pro contritione ruinā substituens in secunda parte, cū sensus sit idē diuersis uerbis. Ostēdit superbiā ut in primo homine, ita in omnib⁹ esse causam ruinæ & perditionis, & Deum non punire quenquam ante peccatum, neque peccare aliquem, nisi ex superbia quadam, quod coram Deo humiliari nolit. Nunquam enim contemptim & mortaliter transgredimur Dei præcepta, nisi plurius facientes nostram uel uoluntatem, uel uoluptatem, quā imperium Dei: & proinde semita illa sublimis & munita rectorū, quam seruantes custodiūt animas suas, est uia humilitatis, quam Christus imprimis suis commendauit, hinc concionem suam exorsus dicendo: Beati pauperes spiritu: cuius etiam seipsum proposuit exemplum, Discite à me quia mitis sum & humilis corde. Sed cum hi qui seipfos nihili æstimant, & seipfos contemnunt, ab aliis fere contemnuntur quoque & opprimuntur, ac sua nonnunquam perdunt: consolatur nos sapiens addendo, *Melius est humiliari cum mitibus.* quasi dicat, Superbi homines humilibus nonnunquā inferunt iniuriam, bona diripiunt, spolia diuidunt: tamen uirtus animi est melior quā bona externa quamlibet bene comparata. Si cum humilibus & mansuetis ambulaueris, si fueris etiam ipse humilis, cælestem quandam uitam in terris agis, in pace & tranquillitate animæ. Inter superbos uero semper sunt iurgia: noli igitur uulgi iudicio, sed sapientum, res æstimare: uirtutem uitio, animæ quietem externis bonis præponere.

- ERVDITVS uerbo, reperiet bona: & qui sperat in domino, beatus est.
 • *In Heb.* Intelligens rem uel uerbum, inueniet bonum.

D
 Rem siue uerbum de quo modo dictum est in superiori uersiculo intelligimus, quasi dicat, Cum hæc res longe absit ab opinione uulgi, qui externa bona magis quærunt, quā animæ, tamen qui rem ut decet intelligit & æstimat, inueniet bonum, ut scriptum est: Beati mites, quoniam ipsi possidebunt terram. Ad prudentiam igitur hominis spectat, res iuxta suam naturam æstimare. Putare, ut diximus, Melius esse humiliari cum mansuetis uiuendo, quā cum superbis diuidere spolia. Quod ad reliquum spectat, tota fiducia collocanda est in domino, qui nos tuebitur, ne conculcemur à superbis hominibus: nam ille tandem beatus est, qui & recte de rebus iudicat, & cum fiducia in dominum, quod rectum iudicat, aggreditur & prosequitur. Sunt qui in genere dictū intelligunt de quocunque negotio: ut sit sensus, Prudens qui præuidere poterit in re qualibet quid euenturum sit, bonum inueniet, prudenter aget multa. *Sed beatus qui sperat in domino.* quasi dicat, Præstat in domino collocare fiduciam, quā in propria prudentia: uel, beatus est qui præter hoc quod multa cum prudētia res singulas administrat, nihilominus omnem fiduciam in domino collocat.

- QUI sapiens est corde, appellabitur prudens: & qui dulcis eloquio, maiora
 • reperiet. *Heb.* Sapientis cor uocabitur prudens, & dulcedo labiorum auge-
 • bit doctrinam.

F
 Aliter, sapiens corde uocabitur intelligens, sed tum si dulcedini labiorum addat doctrinam, ut unicam clausulam contineat uersiculus, qua docetur inter homines habēdum pro sapiente, qui eloquentia præditus auget scientiam docendo. Sunt ex Hebræis qui sapientiam uolunt esse in lege diuina, prudentiam uero in scientiis humanis inuentis. quasi dicat, Nemo potest esse sapiens & scripturas satis intelligere, qui sit secularium literarum ignarus, ut scribit Hiero. alicubi, nempe in epistola ad Demetriaden uirginem. Potest sapiens intelligi in cognitione, prudens in actione: quarū altera alterius eget ope: & ob id quicumque uere sapiens est, non in uerbis aut sermone uel opinione hominum, sed in corde suo sapientiam Dei reconditam habet: hic etiam uere dici potest prudens,

Iacob. 3. hoc est studiose uiuet. Nemo suam iactet sapiētiam uerbis, factis & operibus externis sapientiam ostendat, si corde lateat, ut inquit Iaco. Quis sapiens & disciplinatus inter uos? ostendat ex bona conuersatione operationem suā in mansuetudine sapientiae. Sed quāuis praecipua sapientia sit illa, quae in corde latens per prudentiam foris ostenditur: est tamen & in sermone & in labiis egregia sapientiae significatio. Nam suauitas sermonis & uenustas, uehementer commendat sapientiam & auget: dum alios per eruditā linguam docet, ipse suam auget sapiētiam, ne quis contemnat donum linguarum usque adeo necessarium ad sapientiam seminandam.

• **FONS** uitae eruditio possidentis, doctrina stultorum fatuitas. *Hebr.* Fons **H**
• uitae intellectus possessoris illius, & disciplina stultorum stultitia.

שכל intellectus est, quasi scaturigo unde uita defluit, cum cor sit principium uitae, cerebrum principium sentiendi, iuxta philosophos. Quod cum fonti perenni comparet sapiens, inconstantiam huius uitae significat, quae perpetuo fluit, & nunquam in eodem statu permanet, tendens semper ad interitum. Similis ratio est uitae spiritualis (quae a sapientie intellectu procedit) quod ad scaturiginem spectat, non autem quod ad defectum attingit: Intellectus, inquit, illius qui possidet eum, significans non omnium esse huiusmodi intellectum. uel ab intellectu illius, qui est dominus eius (iuxta proprietatem sermonis Hebraici) fluit aqua uiua saliens in uitam aeternam, ut iam qui habet intellectum ornatum sapientia perennis uitae, haud ita multum curare debet ea quae sunt huius uitae uanae & momentaneae. *Doctrina stultorum stultitia,*) uel disciplina stultorum, stultitia. Si qui curiosus uelint sine uera sapientia, per propriam doctrinam, suam uitam gubernare, nihil aliud quam stultitiam suam commonstrant. Nam nulla est doctrina, uel (ut est in Hebraeo) castigatio morum, nisi illa quae a sapientia procedit.

• **COR** sapientis erudiet os eius, & labiis illius addet gratiam. *Hebr.* Cor **K**
• sapiens intelliget, uel faciet intelligere os suum, & labiis suis addet doctrinam.
• Fauus mellis uerba composita, dulcedo animae fanitas ossium. *Heb.* Verba
• dulcia, uel amœna, dulcedo animae, & fanitas corporis.

Prosequitur laudes cordis eruditi, & sapientis intellectus, qui & eloquentiam suppeditat & doctrinam multiplicat, quasi dicat, Si quis in animo sit solide doctus, & scripturarum intelligentiam teneat rectam, faciet os suum intelligere, hoc est eruditum sermonem & uerba pia proferet iuxta reconditam in animo sapientiam, & in dies maiorem docendo scientiam acquireret, uel potius in animis audientium doctrinam maiorem quotidie ingeret, quanto maiore desiderio docentem audiunt populi. Audiunt autem lubentissime elegantem orationem, ex pio & sapiente pectore manantem: quod similitudine faui mellis ostendit. Verba dulcia siue amœna comparat fauo mellis, quod ut animae, hoc est uentriculo, suaue est, ita corpori est salubre: sic uerba pij cōcionatoris & cordati, magno cum desiderio audiuntur, & sanitatem conferunt uel corpori uel ossibus, hoc est robustissimis quibusque & maximis animae uirtutibus.

• **EST** uia quae uidetur recta homini, & nouissima eius ducunt ad mortem. **M**

Hic uersiculus superius cap. 14. legitur, sed hoc in loco in alium finem repetitur, nempe ut hortetur suum filium quod uelit libenter auscultare his qui bene docent, qui ex sapiente intellectu sapientem sermonem proferunt, & ne innitatur proprio iudicio, relicta recta & publica uia: quod haeretici solent, sequentes doctrinam quae recta uidetur illis, sed tandem ad mortem multarum animarum deducit eorum doctrina. Iuueni sua uoluptas nonnunquam uia recta & expedita uidetur, auaro cumulandi diuitias sitis, & aliis eodem modo sua cuique stultitia, quibus sermo sapientiae non dulcescit, dum suam sequuntur opinionem, & per illud quod rectum & expeditum illis uidetur, recta ad mortem frequenter tendunt temporalem, semper uero ad mortem animae.

ANIMA

A ANIMA laborantis laborat sibi, quia compulit eum os suum. *Heb.* Incur- **Cap. 16.**
• uauit se ad eum, os suum.

Diuersa significatio huius uerbi **עמל**, laborare uidelicet, & inique agere, duplicem sensum prouerbij nobis porrigit: iuxta priorem significationem, necessitatem corporalis laboris hominibus imponit sapiens, ut scriptum est, In sudore uultus tui comedes panem tuum. Porro anima pro homine accipitur, cuius os & uentriculus supplex incuruat sese quodammodo, petens cibum necessarium ad uitam sustentandam, quae in anima consistit. Sensus prouerbij non est alienus ab illo loco Pauli: Si quis non uult operari, non manducet. Sic Salomon monet honestis incumbendum esse laboribus, maxime cum unusquisque manducandi necessitatem habeat. & sensus refertur ad praecedentem uersiculum, quasi diceret, Ista uia pro uictu necessario laborare, recta est, & ducit ad uitam, neque dubitandum est de illa, nam est a Deo comprobata. Si reliquam significationem huius uerbi **עמל**, id est, inique egit, sequamur, erit sensus: Unusquisque onus suum portabit, hoc est sibi ipsi agit iniquè, quicumque male agit, uel quicumque male agendo laborat, ut utrumque significatum comprehendamus: dum incuruat se sibi os suum, hoc est dum obsequio oris sui, & labiorum abutitur ad agendum iniquè, ut ad superiora referatur. In quibus quanta bona & quanta mala proueniant ex lingua, persecutus est Salomon, & sic exponit doctiss. Aben Hezra, interpretatus **אכף** non incuruauit, sed in causa fuit illi os eius ut inique ageret, quia non didicit uerba decora. Prior expositio est melior, quam Caldeus quoque sequitur interpretes.

• **VIR** insipiens fodit malum, & in labiis eius ignis exardescit, uel uir impius.

Belial uox frequens in scripturis, & relinquitur nonnunquam non uersa, frequenter etiam impietas uertitur. Hieron. alicubi etymologiam reddens, nempe Ephes. 4. à **בלי** sine, uel non, & **יג** iugum, uocem deducit: quasi dicat, uir sine iugo. Alioqui à **בלי** & **עלה** deducunt Heb. quasi dicas, uir qui non ascendit, id est, sine honore: uir impius uel impietatis uertitur ab Hebraeis, & à Caldaeis **גברא טלומא** uir iniquitatis, qui non solum obiter quasi ex ignorantia, uel infirmitate facit malum, sed magno studio & industria fodit malum, hoc est, nullum laborem recusat, quo malum & damnum hominibus inferat. Fodere uel ad corporis fatigationem, uel potius ad cogitationes mentis crebras & non intermissas, potest referri, ex quibus tandem sermones tali studio dignos profert, sicut ex corde sapientis os prudens efficitur, ad proferenda uerba decora, ut superius lectum est. *Et in labiis eius ignis exardescit*) & inflammat rotam natiuitatis nostrae, hoc est odium & iram inter homines accendit lingua. Ignis est uniuersitas iniquitatis quasi ignis ardens, sed non illuminans. Virum Belial, sine iugo, uel sine honore, qui fodit malum, uirum apostatam & haeticum intelligimus, qui in agro scripturarum plurimum laborat, ut labiis suis ignem discordiarum succendat, siue ignem libidinis: ut fere impudici semper fuerunt haeretici, & defensores intemperantiae.

• **HOMO** peruersus suscitatur lites, & uerbosus separat principes. *In Heb.* Vir
• peruersitatum mittet lites, & susurro deridet principes.

Videtur hoc uersiculo superiorem exponere: nam uir Belial, est uir peruersus, siue uir peruersitatum (ut est in Hebraeo) qui rectitudini fidei & morum probitati contrarius est, & aduersarius: uel qui sua uerba & promissa non seruat, uir est peruersus. Denique qui peruertit aliorum uerba, uel sensum sermonis subuertit, lites & inimicitias mittet inter amicum & amicum, in illius labiis est ignis ardens: uerbosus uel susurro separabit principem unum ab alio. Susurro est uir peruersus, qui non solum lites suscitatur inter priuatos, sed etiam principes ad bella concitat. Qui peruersè interpretantur scripturas, & qui susurrando instillant peruersa dogmata, suscitatur discordias, bellorum & inimicitiarum inter principes sunt authores. uox Hebraea **אלוף** principem significat & maritum: separatur enim nonnunquam & coniuges uir peruersus, hoc est charissimos quosque seiungit

amicos: ut quanta mala ex mala lingua oriantur intelligamus, præfertim ex ea quæ malis moribus coniuncta est.

- VIR iniquus lactat amicum suum, & ducit eum per uiam non bonã. *Heb.*
- Vir iniquus imponet amico suo.

Prouer. 1. Persuadēdo uidelicet ut sequatur iniquitatē. Similis suo simili gaudet. quasi dicat, Noli cum uiro qui inique agit amicitiam iungere, ne te pertrahat ad malum, iuxta illud: Fili mi, si te lactauerint peccatores, ne acquiescas. In utroque loco, lactare posuit interpretis pro persuadere, uel potius persuadendo seducere, dum uerbis facta non respondent, sed promittendo pulchra quibus imperiti facile capiuntur, ad maximos perducatur errores. Id quod non uerbis solum, sed corporis gestibus & oculorum nutu solet fieri, ut sequitur.

- QUI attonitus oculis cogitat praua, mordens labia sua perficiet mala. *Heb.*
- Qui claudit oculos ad cogitandum peruersitates, qui annuit labiis suis perficiet malum.

Quauis secūdam faciem & exteriorem corporis habitum, iudicare nec possumus, nec debemus, tamen indicia quædam interioris hominis licet exterius cernere, & quod in rebus grauissimis agendis & tractandis animo fieri solet, nempe claudere oculos, labia comprimere, aut (ut est in Hebræo) קר שפתיו innuens labiis suis, in his qui uehementer sunt mali, uidere est. Tatum est quorundam malefaciendi desiderium, ut manibus pedibusq; & omnibus omnino corporis sensibus eō tendere uideantur. Id quod ut in multis malorum generibus locum habet, in nullo tamen efficacius, quàm in peruersis doctoribus, qui tandiu persuadendo decipere moliuntur, donec malum quod ad subuersionem cogitauerant, tandem perficiant. Simplex sensus Prouerbij docet, nihil agendum per fucum aut fraudem, omnia synceriter agenda cum amicis: & fere qui fucati sunt & dolosi, signis produntur exterioribus. K

- CORONA dignitatis senectus, quæ in uiuis iustitiæ reperietur.

Sap. 4. *Esa. 65.* *Sap. 9.* Quod fere solet fieri, nō quod nō potest aliter euenire, proponit Salomon, iustā uirtutis laudem prosequens, quæ in senectute solet esse maior & cōstantior. Non semper numero annorum computatur senectus, ut alibi scriptum est: Sed quandoque puer centū annorum moritur, iuxta Esaiam: Et cani sunt sensus hominis. Canities igitur homini est ueluti corona gloriæ, quia in uia iustitiæ inuenietur. Hoc est non solent mali & peccatores ad extremam peruenire senectutem, sed fere ante diem suum moriuntur. Aliter, In uia iustitiæ inuenietur canities, quōd qualemunque uitam agant iuuenes, aut adultæ ætatis homines: tamē iā cani solēt iustitiæ uacare operibus, & pœnitere si quid inique gesserint. L

- MELIOR est patiens uiro forti, & qui dominatur animo suo expugnatore urbium. Sortes mittuntur in sinum, sed à domino temperantur, uel à domino iudicium.

Ex omnibus uirtutibus corporis, Fortitudo maximā habet laudem inter homines: nulli enim magis celebrantur, quàm in bello præclari duces, qui hostes uicerūt, urbes & prouincias subiugarūt: & tamen iudicio sapientis, præstantior est qui unicam ex animæ suæ concupiscentiis, nempe iram, uincit, & impetum spiritus sui ratione moderatur, quā qui urbes aut prouincias superat, qua laude canities prudens non carebit, etiam si corporis uiribus sit destitutus, cum difficilius sit proprium animum, siue (ut est in Hebræo) spiritum uincere, quàm armatam aciem rumpere. Ciuitates subiugauit plurimas, totā prouinciam Asiam uicit & Africam Alexander cognomento Magnus, & tamen iræ & furoris belluam in se suffocare nō potuit: sed iracundia uictus, charissimos amicos Permemonem, Philotan, Clitum & Calisthenē trucidauit, ut alios taceam urbium domitores, qui suos domare non potuerunt affectus. Qui dominatur animo suo, etiā si nullas euerat urbes, tamen melior est quàm is qui subuersis ciuitatibus ab effrenata domatur perturbatione.

Cap. 17. A turbatione: & tamen utrumque donū Dei est, & hostes superare, & seipsum uincerē, imo nihil in humanis rebus geritur sine nutu & dispensatione diuina, ne fortes quidem aliter cadunt, quā pro moderatione diuina. Quauis uideatur nulla ratio reddenda huius rei, sed cæcam fortunam huic bonam, huic malam mittere fortem: tamen fors non cadit nisi Dei iudicio, & nos putabimus humanis duntaxat uiribus, regna de gente in gentem transferri citra nutum aut arbitrium æterni numinis?

CAPVT XVII.

B MELIOR est buccella sicca cum gaudio, quàm domus plena uictimis cum iurgio. *Heb.* Cum tranquillitate uel pace.

Sic enim legitur Hebraice: Melior est buccella sicca & tranquillitas cū ea, quàm domus plena uictimis contentionis. Septuag. pro uoce Hebraea מלח, tranquillitas, duas reddiderūt, μετ' ἡδονῆς ἢ εἰρήμης. Ex præcedentibus pendet iuxta sententiam Aben Hezra ad hunc modū: Solent uiri fortes, & urbium dominatores deliciis affluere, omnium rerum copia gaudere, & hoc nomine saltem meliores pauperibus uideri. Respondet sapiens, Buccella sicca est melior, hoc est præstat pax & tranquillitas animæ (quam ira maxime uexat & perturbat) cum tenuissima uictus ratione: cum pane & aqua uiuere præstat, quieto animo & sedata conscientia, quàm ex inimicitiiis & iurgiis, quæ in bello exercētur, lautissimam parare mensam, domos replere deliciis. Uictimæ, lautiores & pinguiore dapes significant. Matris primo uictimis cū apud Iudæos, tum apud infideles, in honorem Dei, postea simul epulari solent. Alioqui simpliciter pacem commendat sapiens, & cōcordiam, ut superius ca. 15. Melius est uocari ad olera cum charitate, &c. Secretior erit sensus, si ad animæ dotes referatur, ut per buccellam siccam intelligamus Dei sapientiam in sacris literis reconditā, de qua Paulus, Loquimur sapientiam inter perfectos. Et quauis sapientia huius mundi seculari eloquentia suffarcinata, plenior & delicatior appareat hominibus: tamen qui uarietate scientiarum sunt inflati, superbire & litigare solent, Nam inter superbos semper sunt iurgia. Melior est igitur buccella sacre paginæ cum tranquillitate animi. Prouer. 13

- SERVVS sapiens dominatur filiis stultis, & inter fratres hæreditatem diuidet. *In Heb.* Filio pudore afficienti, qui uel seipsum, uel parentes suffundit rubore & ignominia.

Quemadmodum sapientiam cōtulit cum uictoria & fortitudine, sic hoc in loco cum libertate, asserens sapientiam posse in libertatem à seruitute homines asserere, & non solū restituere in libertatem, sed etiam ingenuis imperium dare. Dum pater parum prudētis filij tutelam seruo committit. Aliter, Dum prudens seruus hæreditatem accipit ab hero suo, ubi stultum filium procul ablegauit: hoc ut aliquando factum est, ita semper fieri æquum est. *Inter fratres hæreditatem diuidet.* Vbi plures sunt filij, familiæ totius moderator relictus seruus, post mortem heri, patris quodammodo fungitur munere, filiis hæreditatem distribuit, uel tanquam unus è numero filiorum, hæreditatis partem cum illis accipit seruus sapiens, ut iam cum libertate & hæreditate collata sapientia, omnibus sit antepōnda. Seruus, hoc est populus gentilis sapiens, qui Christi iugo collum submitit, dominabitur Iudæis, stultis uidelicet filiis, & quod in illis est, Abraham patrem pudore suffundentes, qui de libertate sese iactantes dixerunt, Nos filij Abrahæ sumus, & nemini seruiuimus unquam. In medio fratrum, hoc est inter prophetas & apostolos partem accipit seruilis populus nationum, sed in fide Christi prudens: partem inquā accepit in terra promissionis, hæreditatem Iudæis tanquam filiis debitam. Iuxta illud, Venient ab oriente & occidente, & recumbent cum Abraham Isaac & Iacob, filij autem regni eiciuntur in tenebras exteriores. Ioan. 8. Matth. 8.

- **SICVT** igne probatur argentum, & aurum camino: ita corda probat dominus. *recte quadam suppleuit interpres sequutus Septuaginta, qui sic uertunt:*
- *ὁ ἀσπὶς ἀναμύθηται ἐν τῷ αὐτῷ ἀργύρῳ. Hebraum, Conflat prium argento, & caminus auro: probat corda dominus. Malus obedit lingue iniquæ, & fallax obtemperat labiis mendacibus. Heb. Qui male agit aufcultat labium iniquitatis, uir mendacij attēdit super linguam prauitatis. Qui despicit pauperem, exprobrat factori eius: & qui in ruina lætatur alterius, non erit impunitus. Heb. Qui subsannat pauperem, probro afficit factorem eius: qui lætatur in calamitate, non habebitur innocens.*

Hos tres sic connectit Aben Hezra. Est argento conflatoriū, & auro est caminus ad fundendum, & probādum an sint pura: sic intelliget corda dominus, & sciet quis sit malus, & cogirans detractiones, quæ per labia iniquitatis & linguam prauitatum egrediuntur. neque erit innocens qui lætatur in contritione alterius, quia dominus probat corda, & dat unicuique mercedem suam: sic ille. Et iuxta hunc sensum oportuerat uertere, Malum attendit, sup. dominus, loquentem super labia iniquitatis: & mendacem aufcultat, sup. dominus, loquentem per linguam prauitatis. q. d. Nihil latet dominum, neque dicta neque cogitata, & supplicium sumit non solum de eo qui subsannat pauperem, quod pauper sit, sed etiam de eo qui lætatur in ruina & perditione alterius. Alius erit sensus si referatur ad hominem: Malus homo qui attendit super labia iniqua, qui libenter audit calumniantes, & eos qui inique criminantur alios, mendacium frequenter audit, per linguam prauitatis. Prior expositio est melior. Tertia denique erit, si intelligamus hoc in loco Salomonem recitare quædam crimina apud Deum, qui corda probat, quæ tamē apud homines pro criminibus non habentur, cum uideantur absque cuiusquam iniuria fieri: nempe labiis iniquitatis aufcultare, lingue mendacij & prauitatis aurem accommodare. q. d. Non solum peccat, qui loquitur male, sed qui audit patienter maledicum: non peccant solum, qui per iniuriam homines ad paupertatem redigunt, sed qui uerbis subsannant, non solum qui in ruinam & perditionem alios trahunt, sed qui lætantur in ruina aliena: & hi innocentes non erunt apud Deum qui probat corda, etiam si apud homines, uel sibi uideantur innocentes.

- **CORONA** senum filij filiorum, & gloria filiorum patres eorum.

Hortatur patres ut studiosè curent educare filios, & filios monet, quod parentes debito prosequantur honore. Nam quod seruus sapiens aliquando dominatur filiis stultis, hoc uel patris culpa prouenit, qui filium non erudiuit, uel filij culpa qui patri bene monenti non obtemperauit. Et proinde qui bene & studiosè educati fuerint, senes patres amabunt & colent, tanto diligentius, quanto melius in tenera ætate fuerant instructi: quæ res in laudes senum maxime cedit, dum non solum à filiis, sed à nepotibus constipantur & honestantur. Addidit filios filiorum quos libentissime uident senes, quasi tum tandē securi de potestate, per quam immortales quodammodo sunt futuri, & de qua non nihil dubitant, dum filios absque liberis uident. *Et gloria filiorum patres eorum.* Nihil est penitus in hac uita quod magis deceat, nihil quod apud omnes magis commendet, maiorem laudem afferat hominibus, quàm colere parentes. Quod de carnali parente dicitur, facile ad spiritualem transferre poterit quiuis.

- **NON** decent stultum uerba composita, nec principem labium mentiē.
- *Hebraum, Non est decorum in stulto labium excellentiæ, quanto minus in principe labium mendacij?*

1. Reg. 25. *לֹבֵן* non stultum, sed auarum interpretantur Hebr. Erat enim stultus & auarus Nabal. Et quod potius uerti debeat auarus quàm stultus, ex eo confirmatur, quod in secunda clausula

- A** clausula respondeat *נָדִיב*, quæ uox liberalē significat. pro uerba composita, labium excellens, siue labium dignitatis est in Hebræo. Ostendit prouerbium conditioni & dignitati personæ sermonem esse accommodandum, & facta debere uerba & promissa sequi. Stultos & imperitos de rebus grauibus, quæ ad salutem reipub. spectant, tractare non decet: sed principes & potentes uiros, quorum est opem ferre laboranti reipu. Sed ad principis dignitatem spectat, ne quem fallat, nam illius uerbis omnes adhibent fidē, & proinde facile poterit quamplurimis imponere. Qui ad malam & stultam doctrinā à ueritate deflectunt, lucri & auaritiæ causa, quod hæretici fere solent facere, maiore nonnunquam sermonis pompa & fastu utuntur, è sacra scriptura testimonia proferunt, quod tamen illos minime decet, cum ipsi ex animo scripturis non credunt: Nec principem, hoc est episcopum, iuxta illud Psalm. Pro patribus tuis nati sunt tibi filij, constitues principes super omnem terram, decet labium mentiē: dum uita prædicationi illius non responderet, sermo mendax dici potest.

- **GEMMA** gratissima expectatio præstolantis, quocumque se uertit prouidenter intelliget. *Hebraum, Lapis gratiæ munus in oculis possidentis illud, quocumque se uerterit, faciet eum intelligere uel prospere agere.*

Pendet ex præcedenti uersiculo, Non decet principem labium mendax: sed miram gratiam conciliat præstare beneficia quæ pollicetur, imò munera omnibus fauorem & gratiam pariunt. Nam ut gemma uel lapis preciosus est gratus omnibus spectantibus, sic est munus in oculis præstolantis, siue (ut est in Hebræo) domini sui, hoc est illius qui recipit illud. Et quocumque se uerterit, siue ad quencunque locum respexerit ille qui munera largitur, prospere aget, & quod molitur assequetur. Quod si aliam sequamur significationem uerbi *שָׁכַח* nempe intellexit, erit alius sensus, Munus sup. quocumque respexerit, faciet accipientem sapere, siue intelligere id quod dator uelit: hoc est mutant frequenter munera sententiam iudicis, & longe aliter sentire facit, quàm alioqui uel debeat, uel uelit: Nam munera excæcant oculos sapientum.

- **QVI** celat delictum, quærit amicitiam: qui altero sermone repetit, separat foederatos. *Hebraum, Qui mutat uerbum, separat ducem.*

Non omnium est munera largiri, sunt aliæ uia & modi conciliandi uel retinendi amicos, nempe *Qui celat alterius delictum, quærit amicitiam illius:* uel contrā, quicunque quærit amicitiam alterius, debet imprimis illius celare delictum: uerūm qui mutat & auget narando, uel qui repetit alterius delictum, illud frequenter inculcans, separabit & alienabit à se, uel charissimum socium & amicum: sic diuus Hieronymus Septua. secutus, qui sic habent, *αἰσῆσι καὶ ὀλιγάς οἰκείας*. Nam dum sapius illius repetit transgressionem, loco amici, pro hoste habebitur. In Hebræo habetur *מַפְרִיךְ אֶת הַדּוֹכָה*, separat ducē, à duce supple, & totam perturbat rempub. uel separat à se ducem & rectorem mūdi: nam qui à charitate est alienus, à Deo diuisus est. Prouerbium charitatis maximum officium ostendit, nēpe celare delicta, & cādide interpretari, iuxta illud, Charitas operit multitudinē peccatorū.

- **PLVS** proficit correctio apud prudentem, quàm centum plagæ apud stultum, uel magis franget increpatio.

Septuaginta sic, *σωτηρίβει ἀπειλή καρδίας φρονίμου*, conterunt minæ cor prudentis. Verbū Hebr. *תַּתּוּ* per uerbum *תָּרַי* uersum reperio apud Heb. & reddi potest, dominabitur increpatio, uel conteret ut Septuag. habent. Et sensus uersiculi pendet à precedente: Non est amici munus amicorum transgressiones frequenter repetere ac promulgare, sed castigare monitione & exhortatione amica, quam libenter admittet quisquis cordatus & intelligens est: & facilius uerbis, quàm uerberibus castigantur multi: quod maximum est argumentum prudentiæ. Contra stulti siue mali, ex eo maxime patet amentia, quod nullis plagis corrigi possit, nec ulla quanlibet amica reprehensione ad sanam mentem

reduci: uel erit sensus, Ex eo quod sapiens & intelligens uiderit stultos multas plagas pati, sola increpatione frangitur, iuxta illud: *Fœlix quem faciunt aliena pericula cautū. Plagas intellige, non tam ab hominibus, quàm manu Dei inflictas peccatoribus & stultis hominibus, quod cautiores fiant fideles: quos duntaxat sapientes esse, apud hunc sapientem putamus.*

• **SEMPER** iurgia quærit malus, angelus autem crudelis mittetur cōtra eū.

• *Heb.* **Rebellis** etiam quærit malum, & nuntius crudelis mittetur cōtra eum. *Aben Hezra* refert uerba, quæret & mittetur, ad Deum: ut sit sensus, Si quis fuerit rebellis & contumax contra increpationem, & usque ad eum stultus, ut non solum non admittat increpationem, sed etiam amarulentior & asperior euadat admonitus, Deus quæret malum contra eum, hoc est, uult eum crudeliter punire, & mittere angelum crudelem contra eum: & erit sensus, Satius esse temporalem sustinere castigationem, quàm supplicii referuari per malos angelos infligendis. Sunt qui non iungant has duas uoces מלאך אכזרי, Angelus crudelis, sed suppleant aliquid ad hūc modum: Angelum, qui plaga crudeli percutiet, mittet contra eum Deus. Stulti nec admonitione nec plagis castigantur, imò nonnunquam rebelles & obstinati tam sedulo tendunt ad suum malum, ut diceret eos quærere suam perditionem. Id quod cum de aliis, tum de Pharaone, qui neque uerbis Moysi, neque plagis Dei ad saniolem mentem potuit reuocari, locum habet: suum malum quærere non cessauit, donec tandem missus sit contra eum angelus crudelis. Talis sententia manet eos, qui nec increpatione nec uerberibus, ad sanam mentem redire uolunt. Dei patientiam & longanimitatem docet prouerbiū, & finem obstinatorum.

• **EXPEDIT** magis ursæ occurrere raptis foetibus, quàm fatuo confidenti sibi in stultitia sua.

Hebr. Supplenda quædam omittit, ad hunc modum: Occurrere ursæ orbatæ, (sup. simile est, uel melius,) quæ uiro stulto in stultitia sua: uel sic ad uerbum, (sup. bonū est homini) ut occurrat ursæ orbatæ, & nō occurrat stulto in stultitia sua. Perdidisse catulos duplicat ferocitatē huius animalis, alioqui crudelissimi ac ferocissimi, nihilominus tamē humano ingenio & industria sæpe superatur hoc animal, aut cauetur. Cæterū stultū in stultitia sua cōfidētem, nulla neque arte neque uiribus possumus domare. Pendet ex præcedentibus, & ad eos refertur, qui nullam increpationem admittūt: sed rebelles, ut phreneticus medicum adoritur, sic hi pessime uolunt his, qui recte consulunt & hortantur. Crudeliores ursis, cum illi iniuriam allatam, & catulos sublato ulciscantur, isti in beneuolos maxime sequuntur. Id quod cum de aliis malorum generibus recte potest intelligi, tum uerò de his maxime, qui prauis dogmatibus rebelles & incorrigibiles effecti, maiorem in modū sequi solent in eos, qui ad sanam mētē huiusmodi stultos homines reuocare conātur.

• **QUI** reddit malum pro bono, non recedet malum de domo eius. *Heb.*

• Est qui reddit malum pro bono, non recedet, uel non solet recedere, malum de domo illius.

Ingratus est, qui non reddit bonum pro bono, si modò uires sufficiāt, cum iuxta doctrinam euangelicam debeamus bonum pro malo rependere, & orare pro persecutoribus: qui uero malum pro bono reddit, etiam si per humanas leges nulla pœna pro huiusmodi crimine sit obnoxius, Deus tamen qui summe bonus est, tam insignem ingratitude non sinet esse impunitam, non sinet malum & afflictionem ab ædibus & familia ingratorum recedere. Allegoricè à domo populi Iudaici malum non recedit, qui maximis à domino acceptis beneficiis, ingratisimi fuerunt. Iuxta parabolam qua usus est *Esaia*, Quid est quod ultra debui facere uinæ meæ & non feci? Ipsi tamen non solum seruos, sed filium interfecerunt. Et proinde iuxta id quod clamādo optabant illis usuuenit, Sanguis eius super nos & super filios nostros.

• **QUI** dimittit aquam caput est iurgiorum, & antequam patiatur contumeliam,

LIAM, iudicium deserit. *Heb.* Aperiens aquam, principium est contentionis; Cap. 17.

• antequam misceatur lis, dimitte, sup. eam.

Sicut ille qui aperit aquas, & fossam scindit, magnæ inundationis causam præstat, quam postea non potest cohibere, neque reuocare: sic contentioni & iurgio facile est dare principium, litem uero componere difficillimum: uel sensus erit, Qui principium dat contentioni, totius litis est habendus author, sicut ille qui aperit & dimittit aquas inundare super terram, quæ prius alueo defluebant. Et proinde ut in cæteris affectibus moderandis principiis obstantum est, ita in litibus & contentionibus: nam ut aqua, rupta fossa, non potest reuocari, ita nec ira: & cōtentio ubi semel cœperit, uires acquirit. Prouerbiū hæc resarchas & sectarum magistros maxime condemnat, iuxta sensum allegoricum.

• **QUI** iustificat impium, & qui condēnat iustum, abominabilis est uterque apud Deum. *Condemnans iustum, uerti potest, & impium faciens iustum.*

Sensus non est dissimilis uerbis *Esaia*: Væ qui dicitis malum bonum, & bonum malum. *Esa. 5.* Impio tribuere laudem iustitiæ, coram domino est abominatio: nam ita fiet, ut neq; ipse resipiscat & uitam corrigat, neque tanquam summum malum improbitatem excretur homines: quod in uita humana imprimis est utile, nempe, ut iustitia & æquitas apud omnes bene audiat, iniquitas autem digno uituperio afficiatur: & erit sensus, Qui uerbis & quotidiano sermone iustum dicit impium, & cōtra qui iustum pro impio habet, præter hoc quod citra æquum & bonum famam hominis denigrat, etiam obstat quo minus & alij iustitiam sectentur: uel potius sensus est prouerbij, iuxta alia prophetæ uerba, Væ qui iustificatis impium pro muneribus, & iustitiam iusti aufertis ab eo: ut ad iudices spectet, qui causam iniquam prolata sententia corroborant, & iustam ostendunt: & cōtra, causam iustam iniquam faciunt iudicis autoritate. Hoc prouerbio ueluti spiritu prophético condemnauit Salomon Iudæos, qui clamabant coram Pilato, Non hunc sed **BARRABAM**: & quotquot in Christum non credunt, iustum condemnant.

• **QUID** prodest stulto habere diuitias, cum sapientiam emere non possit? *Aliter, Quorsum hoc, pretium in manu stulti, ut emat sapientiam, cum cor non sit illi?*

Qui philosophiæ & sapientiæ mundanæ studiosi sunt, multas coguntur impensas facere, dum libros, dum præceptores sibi comparant. Verum ad cælestem hanc sapientiam à Salomone traditā, studioso magis opus est animo, quàm opibus. Cui est cor, hoc est, qui ex animo studiosus est, hic sapientiā facile sibi comparabit absq; munere, iuxta illud, *Et qui non habetis argentum, properate, emite, & comedite. Cæterū qui stultus est, cui animus deest & fides, quanuis in promptu habeat opes & munera, non poterit sibi comparare sapientiam. Non igitur opibus congerendis studendum est, sed prima sapiētiae cura habenda est, iuxta illud, Primum quærite regnum Dei. Docet prouerbiū præcipuum pecuniarum & diuitiarum usum esse, ut opera misericordiæ fiant, quibus remissio peccatorum comparatur, quæ est prima pars sapientiæ.*

• **OMNI** tempore diligit qui amicus est, & frater in angustiis comprobatur. *Aliter, Et frater ad angustiam nascetur.*

Ad sapientem spectat distinguere inter amicum uerum, & fucatum, qua de re libellos integros scripsere huius mundi sapientes, sed fortassis non tam sapienter, ut Salomon in uno hoc uersiculo. Fidus & uerus amicus omni tempore, siue prosperitatis, siue aduersitatis diligit & iuuat amicū. Cæterum si quis nascatur amicus sub ipsa aduersitate & angustia, non tam amicus quàm frater habendus est: hoc est, longe fidelissimus amicus est, qui accedit quasi nasceretur in tēpore angustiae. Aliter, Amicus est qui amicitiae præstat officia, uerum qui perseuerat in amicitia, in angustia perinde est fidendū ei, ac si tibi frater nasceretur. Videtur ad tempora fidei Christianæ referendum: quasi dicat, Semper ab

exordio mundi solet amicus diligere amicum: uerum tempore prædicationis euangelij, quod tempus persecutionis est & angustia, non tam amici quam fratres sunt, mutuo se amantes, qui etiam sub ipsa angustia nascuntur amici, cuius rei plurimæ extant historiae. Sunt qui sic locum intelligant, quasi ostenderet distinctionem inter amicum & fratrem, qui fere ingratus est: neque colit amicitiam præterquam in tempore angustia, cum de fratris summo discrimine agitur, fidam ostendit amicitiam, ac si tunc primo nasceretur frater.

- S T V L T V S homo plaudit manibus cum spondit pro amico suo.
- Aliter, homo deficiens corde, stipulatur manu, uel figit manum, spondens H sponsonem coram amico.

Quam periculosa res sit, sponsonem facere, & stipulari pro fide aliena, ostensum est à Salomo. cap. 6. Fili mi, si sponderis pro amico tuo. Merito igitur homo deficiens corde dicitur, qui in re tanti momenti & tam periculosa ludit & iocatur, plaudens manu, ut Hieronymus uertit, secutus Septua. potius quam Hebræam ueritatem, nam *אך ופרח* percutiens uel figens manum significat. Septuaginta uero *ἐπιχρηστέω καὶ ἐπιχρηστέω*. Quam grauis res sit de fide aliena spondere, nouerunt hi qui fideiusionibus ad inopiam peruenerunt & miseriam. Hi corde deficiunt, propter defectum cordis, hoc est prudentia, non I præuident, quantæ lites, quanta iactura rerum & amicorum, possint hinc euenire. Nam ut sunt boni amici qui bene diligunt, ita sunt fraudulentum, qui captant occasionem fallendi, per fideiusionem: quos cauere monemur hoc uersiculo, ne ex numero eorum habeamur, quibus deficit cor, iuxta illud quod sequitur.

- Q V I meditatur discordias, diligit rixas: qui exaltat os suum, querit ruinam.
- Hebraum, Diligit præuaricationem qui diligit litem: qui exaltat ostium suum, quærit rupturam.

Non est satis tutum fideiubere pro amico, nam sunt quos iuuat lites sectari, quod inde constat, quia amant ruinam, siue (ut est in Hebræo) præuaricationem, hoc est non stare promissis. Et quemadmodum qui ædificando eleuat portam suam, hoc est ædes suas (totum à parte) contrafractionem & rupturam ædium quærit, dum altitudini robur ædificij non respondet (quanuis hoc non animaduertat ille) sic qui exaltat & eleuat ostium oris sui, maiora pollicendo quam præstare poterit: & pro suis promissis, amicum uult fideiubere, contritionem & ruinam quærit amici, quo cum litigare amat, postea quam præuaricatus est, promissa non præstans. Iuxta sensum mysticum, prouerbum est contra eos qui manum mittunt ad aratrum, & retro respiciunt: qui cum plura pollicentur L quam præstant, exaltatione oris propriam ruinam quærent.

- Q V I peruersi cordis est, non inueniet bonum: & qui uertit linguam, incipit in malum. scilicet quod cogitauit facere aliis.

Ex præcedente pendet uersiculo: nempe, Qui amat præuaricationem, & eleuat linguam suam, est peruersus corde: iste non inueniet bonum, hoc est Deum non cognoscet, uel sapientiam non potest comparare sibi, non magis quam ille qui cor non habet: præsertim si linguam etiam inuertat, & incipiat docere peruersè, tunc cadet in malum. Aliter, M Cadit in malum, dum reddit pro bono malum, peruersitate cordis & inuersa lingua, creditorem suum & fideiufforem, à quibus beneficia accipit, fraudulenter decipere molitus, ut ad superiora referatur: uel in genere dictum potest intelligi de quocunque peruerso corde, & inuersa lingua, quæ maxime aliena sunt à sapientia omni fucō carente, & cordis & linguæ, Qui peccatum non fecit, nec est inuentus dolus in ore eius.

1. Pet. 2.

- N A T V S est stultus in ignominiam suam, sed nec pater in fatuo lætabitur.
- Heb. qui generat fatuum ad tristitiam suam, & non lætabitur pater stulti.

Iamdudum

A Iamdudum asseruit sapiens, magnū honorem habere patres senes ex filiis & nepotibus, Cap. 17. non tamen ex quibuslibet, sed ex probis & sapientibus: nam præstat non procreare, nec habere liberos, quam improbos, quos pater sine tristitia nō potest intueri, cum suam negligentiam, qui non castigauit adhuc infantes, tum illorum qui improbi euasere conditionem dolens. *Et non lætabitur in fatuo.* Geminat eandem sententiam, uolens ingentem patris tristitiam significare: uel sensus erit, Dolet pater se stultū genuisse, de quo in uita lætari non potest. Hoc prouerbio monentur homines, ne temere ad procreandos liberos properent, sed legitimo modo, & omni debita dispositione sese præparent, à Deo petentes liberos, quos in cultu unius Dei, & probitatis studio, nutriant, sic demum de illis solida lætitiā habituri.

- A N I M V S gaudens atatem floridam facit, spiritus tristis exiccat ossa. *Sensum reddidit interpretes.* Heb. Cor lætum bonam facit medicinam, uel bene facit ut medecina, spiritus tristis exiccabit ossa.

De tristitia dictum est, quam habet pater de filio stulto, quæ quantum mali afferat fenestuti patris, hoc uersiculo ostendit. quasi dicat: Filius malus qui sapiētiam & disciplinam capere recusat, patri tam in animo quam in corpore affert iniuriam, nam ex tristitia nascuntur morbi corporis, ex lætitiā uero sanitas. Cor lætum cōfert ad sanitatem tanquam C medicina. optima est expositio. Alioqui sensus esse potest, lætitiā cordis commendare medicinam, & efficacem reddere: quasi dicat, Medicina non proderit nisi animo sit læto qui recipit. Sunt ex Rabbini qui deducunt uocem *הנה* à uerbo *נהנה* quod splendescere significat: ut sit sensus, Cor lætum iuuat, siue bonam facit aciem oculorū, quæ in senibus deficere solet maxime: & spiritus tristis exiccat ossa, in quibus uires corporis maximè consistunt. Equidem seculi tristitiam intelligo, quæ secundum Paulum mortem operatur: & gaudium spiritus, de quo Christus, Tristitia uestra uertetur in gaudium: & Paulus, I. Cor. 7. Gaudete in domino semper: hoc est, semper in animo esse sanum, etiam sine medicina D pœnitentiæ. Philipp. 4.

- M V N E R A de sinu impius accipit, ut peruertat semitas iudicij. *Potest esse sensus:* Munus accipiet de sinu impij. sup. iudex: uel, iniquus accipiet munus de sinu, ut impertiat iudici.

Ambiguo sermone uoluit Salomon intelligere, iniquum esse & qui accipit munus, & qui largitur, quantumuis secrete, ut peruertatur iudicium. Sūt semitæ iudicij leges, quas qui peruertit nō unum hominem afficit iniuria, sed in remp. multis nominibus iniquus est, dum suum priuatum commodum cum alieno incommodo & legum uiolatione fecit: neque minus malum quia secretum, hoc enim significat è sinu. Quod si impius est, qui pro munere peruertit uias iudicij, ubi de caducis agitur rebus, quanto magis qui foro conscientia præsidens episcopus, aut sacerdos, cum iactura animarum pecunias accipit, ut iudicium peruertat.

- I N facie prudentis lucet sapientia, oculi stultorum in finibus terræ: uel, coram prudente erit sapientia.

Sæpe diximus Salomonem per sapientem & prudentem bonos, studiosos, & fideles intelligere: per stultos, improbos & iniquos. Coram prudente, uel potius cum facie prudentis est sapientia, quod præsens sit, & familiare uiro probō bene agere, uel quod semper Dei uoluntatem respiciat, & quid lex Dei (in qua est summa sapientia) præscribat, solum attendat, sapientiam præferat omnibus muneribus, ut referatur ad superiorem uersum. Sed oculi stultorum, qui terrena sapiunt, & quorum Deus uenter est, non habent sapientiam in quam respiciant, idcirco respiciunt in extremum terræ, hoc est ad infima quæq; ex his rebus terrenis, uel ad extrema terræ, quod insatiabiles sint oculi illorum in rebus mundanis, neque præsentibus sint contenti, sed aliena quæ procul sunt, animo completantur, uel orbis dominium ambiētes. Sunt qui referunt fines terræ ad sapientiam, non

Matt. 6. ad oculos stulti: & erit sensus, Quàm longissimè abest sapientia ab oculis stulti, ut qui nihil minus quàm de sapientia cogitat: uir prudens ob oculos habet sapientiam, ut locum habeat illud euang. Vbi est thesaurus tuus, ibi est cor tuum.

IRA patris filius stultus, & dolor matris qui genuit eum. *Hebraum*, Amari-
tudo genitricis illius.

Ephes. 6. Sape reperit hanc sententiam Salomon, sub diuersa uerborum forma, non solum quòd frequentissime usuueniat, ut grauissimam seu iram seu tristitiam ob filiorum stultitiam sustineant patres, sed quòd sit prima & præcipua pars sapientiæ in iuuenibus (quos Salomon instruit) parentibus obtemperare, ut inquit Paulus: Honora patrem tuum & matrem tuam, quod est mandatum primum in promissione, ut bene sit tibi: neque enim uita dignus est, qui ingratus est illis per quos uitam accepit.

NON est bonum damnum inferre iusto, nec percutere principem qui re-
cta iudicat.

Quauis sunt iniqui iudices qui munera accipiunt secreto, ut modò dictum est, tamen non oportet putare omnes esse tales: sunt enim iusti iudices, quos non est bonum condemnare, hoc est de quibus male sentire iniquum est: & sunt principes liberales, qui munera contemnunt, de quibus male loqui, cum quod æquum est iudicent, non est bonum: ut referatur ad tertium præcedentem uersiculum. Alij referunt ad uersiculum proxime præcedentem: ut sit sensus, Etiam damnare patrem iustum cum filio stulto, non est bonum: sunt enim multi patres ualde solliciti, ut filios ad bonam frugem deducant, quod nulla ratione facere queunt. Aliter *2. i. etiã*, refertur ad munus. q. d. munus accipere è sinu ad iudiciu peruertendū malū est, etiam iustū condēnare sine munere malū est. q. d. bis peccāt iudices qui munera accipiunt, & quòd munera accipiunt, & quòd innocentē condēnant.

QUI moderatur sermones suos doctus & prudens est, & pretiosi spiritus
uir eruditus. *Heb.* Continet eloquia sua qui scit scientiam, pretiosus spiritu
est uir intelligentiæ. Stultus quoque si tacuerit, sapiens reputabitur: & si com-
presserit labia sua, intelligens. *Hebraum*, Stultus quoque qui sibi imponit ipsi
silentium, sapiens æstimabitur: comprimens labia sua, intelligens.

Hos duos uersiculos sic connectit Aben Hezra. Multa dicta sunt de laudibus linguæ sapientis, & in reprehensionem stultorum labiorum. Silentium quoque in homine prudente non caret sua laude, imò quo quis doctior & prudentior, hoc nouit melius loquedi tacendi que uices: & pretiosus spiritu, hoc est, præditus rara quadam mentis intelligentia, con-templatione & meditatione solitaria magis gaudet, quàm cum aliis sermones cōferere: neque solum doctis hominibus magna uirtus est taciturnitas, sed etiam in indoctis & in stultis nihil magis laude dignū inuenias, quā si tacere nouerint. Reputabitur enim pro sapiente stultus taciturnus, & reputabitur intelligēs qui obturat labia sua. Alij ad laudem sapientis putāt referendum, quòd non solum ipse nouerit tacere, & prohibere suam linguam à malo, sed etiam nouit stultis hominibus silentium imponere. prior expositio est melior. Sunt qui uocem Hebræam *קן* legentes, & interpretantes ut scribitur (Hebræi enim legunt *קן*) uertunt non pretiosus spiritu uel raro spiritu, sed frigidus spiritu, qui nouit spiritum & iram cohibere.

CAPVT XVIII.

OC-CASIONES quærit qui uult recedere ab amico, omni tem-
pore erit exprobrabilis. *Hebr.* Qui pro desiderio quærit separatus,
in omni sapientia miscebit se. Non recipiet stultus uerba prudē-
tiæ, nisi ea dixeris quæ uersantur in corde suo. *Heb.* Nō uolet stul-
tus

A tus intelligentiam, nisi ob reuelationem cordis sui.

In his duobus uersiculis uertendis & exponendis, magna uarietas est nostri interpretis ab Hebræa ueritate, & ab Hebraicis interpretibus: quædam necessario sunt supplenda ad sensum perfectum: noster interpret suppleuit hæc duo, occasiones, & ab amico; secutus Septuaginta qui sic legunt, *προφάσεις ζητῆ ἀντὶ βελόυλιος χαρίεσαι φίλων, ἢ παντὶ & καὶ ὡ ἐπορεύσας ἔσαι*. Porro *ἡ ψων* uertit omni tempore: quam uocem superius monuimus ab essendo dictam esse, neque sapientiam solum significare, sed firmam & stabilem sapientiam, & quæ perpetuo manet. Iuxta uersionem quam habemus à diuo Hiero-

B nymo, sensus est satis manifestus, contra ingratitude eorum, qui citra iustam causam amicitiam cupiunt dissoluere. Verum cum secunda clausula de separatione à sapientia loquatur, quadrabit melius etiam primam partem uersiculi ad inuestigationem sapientiæ referre: nam cœpit in superiore uersiculo dicere de fucata quadam sapientia, quæ stultis hominibus adesse uidetur, cuius prima pars in taciturnitate consistit, de qua dictum est. Sunt etiam, inquit Salomon, qui præ se ferunt magnum desiderium in sapientia inuestiganda, iuxta id quod in Hebræo legimus, Secundum desiderium suum quærit sapientiam separatus. Qui per desiderium quoddam magis quàm ex animo, & bono iudicio. quærit. s. sapientiam, cum sit separatus à sapientia: uel, qui quærit uerbum ali-

C quod separatum, uel scientiam separatam, à uera sapientia. Apud Hebræos utranque expositionem lego. In omni sapientia miscebit se, hoc est inter omnes sapientes cum ostentatione quadam sese ingeret, destitutus uidelicet ea uirtute ueri sapientis: qua uerba sua cohibeat, humiliter de seipso sentiens. Sic enim distinguuntur uera sapientia & falsa, iuxta diuum Iacobum, Quæ autem de sursum est sapientia, primum quidem pudica, deinde pacifica, modesta, suadibilis, bonis consentiens. Sed terrena, animalis, diabolica, ubi est zelus & contentio, quod Salomon uocat sese miscere cum his qui sapientes sunt.

Sunt ex Heb. qui in contrario sensu accipiunt uerbū *ὑληνη*, & per merathesim pro *ὑλη*, D separare, uel reprobare: ut sit sensus, Qui per desiderium quoddam uanum, aut iuuenile inuestigat de rebus separatis, & quæ ab hominibus intelligi non possunt, ab omni uera sapientia seipsum separat: ut contra uanitatem eorum, qui toti in nugis uersantur, dicatur prouerbum. Prior expositio est melior, & magis quadrat cum sequenti uersiculo, qui asserit huiusmodi non quærere sapientiam ob amorem sapientiæ, sed duntaxat ad ostentationem, ut cor suum manifestet, & ut doctus habeatur, alia de causa non uolet stultus sapientiam. Sic enim in Hebræo legitur, nisi ob reuelationem cordis sui.

IMP IUS cum in profundum uenerit peccatorum contemnet, sed sequi-
tur eum ignominia & opprobrium. *sic Septuaginta*, *ὅταν ἔλθῃ ἀσεβὴς εἰς βάθος καὶ κῶν καταφρονῆ, quos secutus est diuus Hierony.* *Heb.* Cum uenerit impius, uenit
etiam contemptus, & cum ignominia opprobrium.

Ut maxima pars sapientiæ consistit in amore & mutua charitate inter homines, sic improbus eò maximè deprehenditur, quòd alios contemnat, & communem naturam contumeliis afficiat. Cum uenerit in hunc mundum, cum nascitur, non solus nascitur, sed una cum eo contemptus, iuxta expositionem Hebræorum: melius, cum accesserit, ut misceat se cum aliis sapientibus, ut dictum est, non uenit ut discat sapientiam ueram, sed ut præ se contemnat bonos doctores, quod hæreticorum peculiare est: & cum ignominia, hoc est cum ignominioso homine, qui ignominia alios afficit, uenit opprobrium: quasi dicat, si quis huiusmodi receperit, non honorem sed probum habebit.

AQVA profunda uerba ex ore uiri, & torrens redundans fons sapientiæ.

Fucata illa sapientia procax est, & ostentatrix sui ipsius: sed uera sapientia in imo cordis, & in profundo pectoris consistit, ut aquæ aliæ stagnantes, id quod uerba quæ defluunt ex ore uiri sapientis indicant, ut puta quæ nunquam deficiunt, sed subinde noua & noua pari moderatione & intelligentia erumpunt, ad instar fluminis scaturientis, quòd

Joan. 4. nunquam cessat. Ex ore uiri Christi Iesu fluxerunt uerba inexhaustam doctrinam continentia, & aquæ profundæ similia: uerum fons & uena ipsa sapientiæ qui Christus est, uelut torrens redundans, in Hebræo **נבון** scaturiens per orbem, & saliens in uitam æternam. Aliter, Verba sapientum sunt duplicia: quædam profunda sunt, & non possunt intelligi à quouis: quædam sic facile fluunt, ut quiuis illa possit intelligere.

- **ACCIPERE** personam impij in iudicio non est bonum, ut declines à ueritate iudicij. *Heb.* Ad subuertendum iustum in iudicio. Labia stulti miscent se rixis, & os eius iurgia prouocat. *Heb.* Labia stulti uenient cum lite, & os eius ad percussiones uocabit. Os stulti cōtritio eius, & labia ipsius ruina animæ eius. *Heb.* Laqueus animæ suæ.

In eodem sensu impium & stultum intelligunt Hebræi, qui libenter & facile rixas & lites persequitur, ut puta cum quo uenit contumelia ut dictum est. Et proinde faciem illius suscipere, hoc est fauere causæ illius iniquæ, contra æquum & bonum, non est bonum (inquit Salomon) quasi non possit dici, quàm magnum malum sit, accipere personam impij, præsertim cum damno iustorum, qui non sunt sic parati & instructi ad defensionem, ut sunt improbi ad calumniam inferendam. Sunt enim iusti ignari rixarum, nec assueti litibus, ut puta quorum studium est, & cura circa sapientiam. Impiorum uerò (qui sunt stulti in rebus diuinis) labia non uacant aliis rebus, nisi ut negotium faceant probis hominibus: nam os & sermo eorum ad contritiones & confusions siue percussiones solet prouocare. Atqui hæc quàm aduersissimè quadrent in hæreticos nostri temporis, optime norunt, qui cum illis aliquando conuersati fuerunt. Sed non proficiunt, nā quicquid moliuntur in fideles catholicos, in proprium malum moliuntur. Alios conterere uolunt & laqueos tendere simplicibus, sed conterentur ipsi, ipsi incident in foueam quam fecerunt: uerbis enim oris sui illaqueatus est stultus.

- **VERBA** bilinguis, quasi simplicia, & ipsa perueniunt usque ad interiora uentris. *Heb.* Verba susurronis sunt uelut percussiones, & ipsa descendunt ad interiora uentris. Qui mollis & dissolutus est in opere suo, frater est operæ suæ dissipantis. *Heb.* Etiam qui se remissum efficit in opere suo, frater est uiri, qui sponte sua dissipat.

Multa mala proueniunt ex improborum labiis, siue in iudiciis subuertendis, siue in rixis excitandis, ut dictum est: Cæterum his multo maiora atque crebriora ex susurronum sermonibus, qui plagas infligunt, non humanis corporibus, quæ sunt alioqui obnoxia morti: sed animabus hominum immortalibus non leuia infligunt uulnera, sed quæ ad penetralia uentris, hoc est cordis descendunt, dum immortale odium inter fratres disseminant. Aliter, descendunt ad cameras siue cubicula uentris, hoc est inferni, qui est in uentre terræ siue medio, ut plurimi sentiunt. Aliter, ut plagæ siue uulnera, quæ ad intimas partes corporis penetrant, & ad ipsa uiscera proueniunt, hoc est omnino mortifera sunt, sic uerba secreta susurronum, homines sese mutuo confodere nonnunquam adigunt: sed non solum aliis maxima damna inferunt susurrones, qui secreto detrahunt proximis, sed sibiipsis quoque, dum ocio uacant, & remissi sunt in opere necessario. *Et frater est uiri perdentis uel dissipantis,* hoc est quàm simillimus his qui rem confectam perdunt. Hebræi subaudiunt mundum, nam qui nullo uacant honesto studio, sed deuorant & liguriunt, quod in ipsis est, mundum demoliri & destruere conantur.

- **TURRIS** fortissima nomen domini, ad ipsam currit iustus & exaltabitur. Substantia diuitis, urbs roboris eius, & quasi murus ualidus circumdās eum. *Heb.* Et quasi murus præaltus in imaginatione eius.

A tantis malis stultorum hominum aliter tutus esse non potest iustus, nisi per nomen domini,

A domini, ad quod ueluti ad tutissimam arcem solent confugere, humanis uiribus destituti & opibus: quibus diuites aduersus iniurias importunorum hominum sese tueri solent, tanquam mœnibus fortissimæ ciuitatis. Potest similitudo aliò deflekti, nempe, Nomen domini iusto qui in angustia ad dominum confugit, nō est tanquam turris aut propugnaculum, quo solent homines sese tueri, includentes sese ueluti in carcere, unde nō possunt exire: sed in Dei nomine non solum tuti, sed eleuati & honore sunt affecti, qui eò confugiunt. Sunt ex Hebræis, qui uerbum **יָרָו**, non curret hoc in loco, sed confringet interpretantur, (utrunque enim significat) & erit sensus, Per hoc propugnaculum nominis domini iustus erit tutus, & etiam hostes conteret. Diuites in opibus suis sperant, & sese non minus tutos esse putant copia diuitiarum: sed sua duntaxat imaginatione siue cogitatione, ueluti in urbe murata proteguntur. Aliter in bonam partem intelligitur, uidelicet, Diuitiæ in eleemosynas distributæ, sunt ueluti ciuitas optimè munita diuitibus, qui in Deo magis quàm in mundo diuites esse elegerunt, hoc est quod in contextu dicitur, cogitatione sua.

- **ANTEQUAM** conteratur exaltatur cor hominis, & antequam glorificetur humiliatur. *Hebræum,* Ante fracturam eleuabitur cor uiri, & ante gloriam humilitas.

C Sunt aliquot uersiculi sæpius repetiti, uel tanquam sententiæ insigniores, uel tanquam loci communes, qui uariis institutis subseruiant. Superius cap. 16. eandem sententiam legimus, quæ argumento illius loci subseruebat, ut exposuimus. Cæterum hoc in loco, post ea, quæ de exaltatione iustorum per nomen domini, & exaltatione diuitis per diuitias, dicta sunt, commode subiecit: Ante contritionem exaltabitur cor uiri. q. d. nomen domini refugium & eleuatio iustorum est, quam humilitas necessario præcedit. Et contra, qui sperant in diuitiis conteruntur, propterea quòd per superbiam eleuantur: quod diuitum peculiare uitium est, iuxta illud Pauli: Diuitibus huius seculi præcipe, non altum sapere. *1. Timo. 6.*

- **QUI** prius respondet quàm audiat, stultum se esse demonstrat & confusione dignum. *Hebræum,* Stultitia est ei & ignominia.

Magna pars prudentiæ in uerbis ostenditur, & sermonem cum decoro & iustitia moderari sapientis est, ut uidelicet nusquam de rebus ignotis sententiam proferat: mera enim stultitia est, & res à sapiente alienissima, imò summam confusionem affert, si iudex sententiam proferat incognita causa. Si quis de rebus sacris respondere & differere præsumat, ignarus legis diuinæ, si quis in re philosophica aut aliis artibus, quarum secreta non didicerit, uerbositate quadam se peritum ostendere uelit, nullam laudem, sed pudorem acquirit: palàm ostendens stultitiam suam, quam taciturnitate poterat utique celare, ut modo legimus, Stultus quoque si tacuerit, sapiens reputabitur. In colloquiis denique priuatis, stultitiæ quædam species est, si quis loquendi & tacendi uices seruare non nouerit: sed respondere priusquam sodalis sui uerba intellexerit, quædam lingua est intemperantia. Prouerbij sensus est, Non docere antequam discas.

- **SPIRITVS** uiri sustentat imbecillitatem suam: spiritum uerò ad irascendum facilem, quis poterit sustinere? *Hebræum,* Spiritus uiri feret morbum eius: spiritum uerò percussum quis leuabit? Cor prudentis possidebit scientiam, & auris sapientum quærit doctrinam.

In tolerandis rebus aduersis est magna quoque pars sapientiæ, præsertim in tolerandis his malis, quibus obnoxia sunt omnium hominum corpora, cuiusmodi sunt morbi & ægrotudines, quas æquo animo tolerabit spiritus uiri sapientis. Nam sapientiæ comes est fortitudo animæ, etiam si corpus infirmitate aliqua laboret. Spiritus enim uiri, ut molem corporis portat & circumfert undique, ita quoscunque morbos corporis. Verum si

spiritus concussus siue contritus, hoc est ægritudine aliqua fit affectus, quis sustinebit eum? **G** q.d. longè grauior est morbus animæ quàm corporis, & intolerabilior. *Verum spiritum ad irascendum facilem, quis poterit sustinere?* q.d. difficilius est iram continere, quàm morbos corporis æquo animo ferre. Aliter, ut referatur ad iracundiam alterius, & erit sensus: fatius esse cum morbo corporali conflictare, quàm cum iracundia alterius hominis: & hæc iuxta uersionem nostri interpretis. Hebr. *spiritum concussum quis feret?* uerti potest, quis portabitur à spiritu contrito? q.d. neque corpus bene, morbi uero corporis nullo modo sustentabuntur à spiritu contrito. Sanitas igitur animi imprimis est necessaria ad hanc sapientiam acquirendam. Nam cor intelligens, & spiritus integer acquirat scientiam, & **H** auricula sapientum, quorum animus immunis est ab omni perturbatione & ægritudine, queret scientiam. Quòd scientia bis ponatur, aliqui referunt ad scientiam internam & externam, alij ad scientiam rerum humanarum, & scientiam sacrosanctam diuinæ legis, aut denique ad scientiam quam ipse possidet, & scientiam quam tradet aliis. sic Hebræi. Mihi simpliciter uidetur intelligendum de summo studio & desiderio quod habent sapientes ad legem Dei, in qua & ipsi libenter meditantur, & alios de rebus sacris differentes libenter auscultant.

- **DONVM** hominis dilatat uiam eius, & ante principes spacium ei facit. **I**
- *Heb.* Donum hominis faciet latum ei, uel dilatabit illi uiam uel locum, sup.
- & ad conspectum magnatum ducet eum. Iustus prior accusator sui, uenit
- inimicus eius, & inuestigabit eum. *Heb.* Iustus primus in causa sua, ueniet
- proximus eius, & scrutabitur eum.

Per donum munera intelligit Aben Hezra, quæ delectabunt, hoc est ab angustiis eripient, & ante magnates adducent, gratum principibus facient, qui acceperunt munera illius, & in conspectu illorum erit iustus, primus uel imprimis in lite sua & causa. Sed & si **K** uenerit proximus illius, cui notior est quàm magnatibus, & scrutatus fuerit eum, nihilominus erit iustus apud eos, qui munera illius acceperunt. Alij sic exponunt, ut nulla sit coherencia in sensu istorum uersuum, intelligentes per donum liberalitatem & beneficentiam, quæ solet dilatare & amplificare hominem, hoc est ad honorem perducere, & gratiam principum: postea quàm totius populi fauorem & laudē nactus fuerit. Quod in contextu legitur iustus primus uel iustus primo, ad æquitatem & iustitiam referunt interpretes, quæ non minus hominem commendat, quàm liberalitas quæ non est omnium. In lite & controuersia hominum, qui æquus & iustus est statim in principio litis ostendet se nihil uelle, nisi quod iustum est, dum sese in lite defendit. Et cum uenerit **L** proximus illius, qui cum eo litigat, & scrutatus fuerit, non poterit eum accusare aut condemnare. Potest accipi in contrario sensu, & iustus, non qui uere est, sed qui in lite sese iustum ostendit in principio: postea uerò inuestigatus à proximo, qualis sit constabit. Prima expositio est melior, iuxta contextum quem habemus ex diuo Hieronymo qui Septuaginta secutus est, *δικαιος ἄνθρωπος κατ' ἄρχην ἐν πρώτοισι*. Sensus uersiculi conuenit cum illo quod in euangelio legitur, Eiace primum trabem de oculo tuo, & uidebis eiacere festucam de oculo fratris tui: uel monet prouerbum, ut quisque sit seuerus iudex sui ipsius, ne inimici subiiciatur sententiæ & condemnationi.

Matt. 7.

- **CONTRADICTIONES** comprimet fors, & inter potentes quoque
- diiudicat. *Hebr.* Lites cessare faciet fors, & inter fortes diuidet. s. litem. Frater
- qui adiuuatur à fratre quasi ciuitas firma, & iudicia quasi uectes urbium.
- *Septuaginta secutus est interpretis: qui sic uertunt, ἀδελφὸς ὡς ἀδελφὸς βοηθήματος ὡς πόλις ὀχυρὰ καὶ ὑψηλή.* *Heb.* Frater durior ciuitate robusta, & lites quasi repagulum palatij.

Vbi sunt homines iusti, lites facile dirimuntur, dum utraq; pars agnoscit, si quid deliquerit.

M

- A** querit. Caterum ubi nō est æquitatis ratio, difficilimè dirimuntur lites quorundam, qui uul. **Cap. 18.** lius hominis iudicio quantumuis sapientis, ad concordiam possunt reduci: & potius eligunt fortibus lites dirimere, præsertim potentes & fortes, qui uiribus malunt certare, quàm iudicem sapientem adire. Aliter, quibusdam fatius esset iacta forte finire litem, quàm uel perpetuis odiis, & pugnis inuicem sese consumere. Sed cum res sit difficilis & magnæ prudentiæ lites dirimere, omnium tamen maximè difficiles sunt contentiones inter fratres. Frater transgressus. s. aduersus fratrem, non dabit locum fratri, uel frater iniuriam passus, hoc est, in quem transgressio & præuaricatio facta est. sup. fortius resistet, quàm ciuitas, & lites exercebit durius, quàm sit repagulum portarum, qua clauduntur **B** portæ ciuitatis, & hostes excluduntur. *קשיח*, Kimhi exponit durior quàm ciuitas: alioqui *קשיח* transgredi significat. Mihi uero placet, ut utranque significationem comprehendam intelligamus, nempe, passus iniuriam à fratre, fit durior aduersus eum, quàm ciuitas. Alij subaudiunt ex priore uersiculo sic, cum frater præuaricatus est, uel rebellat contra fratrem, magis quàm ciuitas robusta & fortis, præuaricata est aduersus regem suum: sæpe enim contendunt fratres pro hæreditate, neque possunt aliter, quàm per sortem, lites dirimi. Alij sic: cum sit lis inter fratres, fors separabit fratrem à ciuitate roboris sui, & à porta hæreditatis suæ, hoc est, ab hæreditate sua. Sensus denique prouerbij: Cum difficile sit lites finire, ubique tamen difficillimum est fratres & affines ad concordiam reuocare. Sensus est prouerbij: Concordia paruas res crescere, & ex una familia fratrum, robustam oriri ciuitatem: id quod cum locum habeat aliquando in prophana republica maxime in ecclesia Christi, quæ tanquam ciuitas firma est inuincibilis, ubi tanquam fratres omnes sumus unanimes, & æquitate iudiciorum fit inexpugnabilis.

- **DE** fructu oris uiri replebitur uenter eius, & genimina labiorum ipsius saturabunt eum. *Hebraum*, Prouentu uel fructu labiorum suorum satiabitur.
- Mors & uita in manibus lingue: qui diligunt eam, comedent fructus eius.

D Fere idem dicit sapiens in his duobus uersiculis, quod Christus in Euangelio: Ex uerbis tuis iustificaberis, & ex uerbis tuis condemnaberis: multa mala ex mala lingua, & bona ex lingua erudita & sapiente proueniunt: mors & uita in manu lingue. Referunt Hebræi ad loquentem, qui uel morte uel uita digna quandoque loquitur. Potest ad testes referri, qui in litibus & iudiciis producuntur, ut cum præcedentibus cohereat. Mihi maxime placet, ut de his intelligatur, quorum lingua & labia maximam habent in republica functionem, & usum in perdiscenda sapientia. Hi sunt concionatores qui saturabuntur, ex his quæ distribuunt aliis, & in lingua eorum potestate est mors & uita, iuxta illud: Fili hominis, speculatorem dedi te domui Israël: & sequitur, Si dicente me ad impiū morte morieris, tu non annunciaueris ei, neque locutus fueris, & cætera. In iniquitate sua morietur, sanguinem autem eius, de manu tua requiram. Denique potest ad furriones referri, de quibus modo dictum est. Metaphora saturitatis & comestionis à corpore transfertur ad animam: quorum utrunque fructu delectatur: corpus fructu arboris, anima uerò fructu lingue.

Ezech. 3.

- **QVI** inuenit mulierem bonam, inuenit bonum, & hauriet iucunditatem
- à domino. *Hebraum*, Qui inuenit mulierem, inuenit bonum, & educet
- beneuolentiam à domino.

F Cum mulieres ferè sint loquaces, & uerbositate quadam molestæ, non absurdè de fructu lingue locutus Salomon, de muliere hoc adiecit siue potius de uxore: quam admonet Sapiens non temere ducendam esse, sed cum prudentia inuestigandam, ut puta rem admodum difficilem inuentu. Hoc est quod innuit Salomon, cū dicat, *Qui inuenit mulierem bonam:* In Hebræo solum habemus, qui inuenit mulierem: omnes interpretes subintelligunt bonam. *Inuenit bonum,* iuxta illud: Fecit adiutorium simile sibi, usque ad eò bonum, ut propter hoc relinquet homo patrem suum & matrem suam, & adhærebit uxori suæ. *Et hauriet.* Vertèdum est hausit siue produxit, pro impetrauit fauorem &

Gene. 3.

gratiam à domino. Sic habent Septuag. *ἔλαβον δὲ παρὰ κυρίου ἰλαρότητα*, iucūditatem. q. d. **G** magnum donum & rarum impetrauit: quia solent homines frequenter errare electione uxorum, uel opes, uel formam, aut aliud quidpiam sectantes, potius quàm piis precibus contententes, uxorem probam à domino obtinere. Id quod suum filium facere, his uerbis hortatur Sapiens.

• **C V M** obsecrationibus loquitur pauper, & diues effatur rigidè: uel diues, respondebit dura. sup. uerba.

In hoc uersiculo, ut fere in toto capite, sermo est de his, quæ ad concordiam faciunt, & tranquillitatem inter homines: ad quam plurimū momenti habet paupertas. Cum enim **H** non loquatur pauper, nisi cum omni humilitate precando & obsecrando, inimicos non habet, neque lites aut rixas excitabit: imò sedabit potius, cum nullam superbiam præ se ferat, omnibus locum concedat. Diuitiæ uerò fere coniunctæ sunt cum arrogantia, quæ præ se alios contēnit & cum fastu quodā omnia agit & loquitur: unde nascuntur discordiæ & rixæ, ut prius legimus cap. 15. Responsio mollis frangit iram, sermo durus suscitatur furorem. Alioqui, sensus erit contra auaritiam diuitum, qui pauperum non miserentur: & tantum abest ut aliquid impartiantur opum, ut ne humanis quidem & benignis uerbis dignentur illos alloqui, sed duris & minacibus uerbis à conspectu suo nonnunquam abigunt. **I**

• **V I R** amicabilis ad societatem, magis erit amicus quàm frater. *Heb.* Vir amicorum ut amicitiam exercent, uel ut præbeat se amicum: & est qui diligit, magis coniunctus quàm frater.

Longam disputationem de his quæ concordiam uel seruant, uel labefactant, claudit in laudem amicitiae, qua nihil est charius, nihil firmitus, si modo rite colatur. Nam fidus & charus amicus, cum fratre est conferendus, uel potius præferendus. Virum amicorum intelligimus eum, qui est amicorum studiosus: & qui multitudine gaudet amicorum, **K** est is qui facit seipsum amicum, is inter eos aliquem inueniet, fratre sibi coniunctiorem. Alij subaudiunt, querit, ut sit sensus: uir qui quatit amicos, ut iungat cum illis amicitiam per diuitias suas, ut ex proximo pendeat uersiculo, iuxta illud Euang. Facite uobis amicos de mammona iniquitatis: erit illi amicus coniunctior fratre. q. d. inter multos aliquē inueniet, qui sit illi urbs fortitudinis, ut antea legimus.

Luc. 16.

CAPVT XIX.

• **M**ELIOR est pauper qui ambulat in simplicitate sua, quàm **L** diues torquens labia sua & insipiens. *Hebr.* Quàm peruersus labiis, & ipse stultus. Vbi non est sciētia animæ, non est bonū: & qui festinus est in pedibus, offendet, uel peccat. Stultitia hominis supplantat gressus eius, & contra Deum feruet animo. *Heb.* Stultitia hominis peruertit uiam eius, & contra Deum irascetur cor eius.

Melior est pauper.) si de paupertate & diuitiis intelligatur, respondet uersiculo his quæ **M** dicta sunt de humilitate & arrogantia pauperis & diuitum: nempe satius esse, & multo melius sapientis iudicio, etiam si aliter sentiat uulgus, pauperem esse cum integritate uitz, quàm è numero eorum diuitum qui dura loquuntur, & peruertunt labia sua per stultitiam. Sed mihi placet, ut de doctrina & eruditione fiat sermo. Cuius qui sunt ignari, uiuentes tamen inculpatè, maiore laude digni sunt apud sapientes, quàm ille qui uertit labia à ueritate, uel quàm ille, qui per labia sua peruertit opiniones hominum, uerbis diuitem in doctrina sese ostendens, cum re uera sit stultus. Et huic bene quadrat sequens

A quens uersiculus, *Etiam absque scientia,*) quasi dicat, Laudo ignorantiam cum simplicitate **Cap. 19:** siue integritate, collatione ad peruersum labiis, non quòd pulchra uel honesta sit anima hominis absque scientia: ignorans enim anima, nuda est quodammodo, & (ut inquit ille) tanquam tabula rasa, in qua nihil depingitur: & perinde est cum ignorantia scripturarū, & legis diuinæ uitam transigere, ac si quis cæcus uehementer festinus properet. Nam ut hunc pedibus errare, & delinquere necessum est, sic necessum est animam ignorantem & sapientiæ expertem, in uia uirtutum exorbitare. Alij connectunt cum priore uersiculo, *Stultus peruertit labia sua,*) eo quod anima illius est absque scientia Dei, & propterea festinat pedibus, hoc est affectionibus, & peccat, sequens uidelicet appetitum sensitiuū, **B** qui festinat ad opus malum absque iudicio. *Stultitia hominis supplantat gressus eius.*) Usque ad eò alieni sunt quidam à sapientia, ut cum ignorantia & stultitia uniuersam uiam & uitam suam peruersè, & in erroribus egerint, culpam tamen non agnoscunt, sed contra dominum irascitur cor eorum, fortunam & fatum suum accusans uulgi & hæreticorum more, uel in Deum omnium creatorē regerentes culpam, quòd sub infelici sydere nati sint. Denique frustratus suo fine homo per ignorantiam & stultitiam suam, non debet Deo irasci in corde, malū aliquod Deo imputans, quod maximæ stultitiæ est argumentum. Aliter, *Etiam absque scientia animæ non est bonum.*) Quemadmodum non est bonum peruertere labia per stultitiam à ueritate, ita etiam non est bonum .s. sequi animam suā, **C** hoc est sensitiuum affectum, qui cæcus est & absque scientia: quem qui sequitur, uelut nimium festinans pedibus delinquit & errat, & cum ex stultitia & ignorantia peruertit uiam suam, nihilominus nō sibi ipsi qui peccauit, sed cum Deo irascetur qui fecit talem ut possit peccare. Vel melius: Irascetur contra Deum cor illius, ubi pro stultitia sua dedit pœnas in igne inextinguibili.

• **D I U I T I A E** addunt amicos plurimos: à paupere autem & hi quos habuit, separantur. *Hebr.* Pauper ab amico suo separabitur. **T**estis falsus non erit impunitus, & qui mendacia loquitur, non effugiet. Multi colunt personam, potentis, & amici sunt bona retribuentis. *Hebraum,* Plurimi deprecabuntur faciem liberalis, & quilibet amicus uiro muneris. Fratres omnes pauperis oderunt eum, insuper & amici procul recesserunt ab eo: qui tantum uerba sectatur, nihil habet. *Heb.* Quanto magis amici illius longe recesserunt ab eo, qui sectatur uerba, quæ non sunt.

Quid fieri soleat, non quid fieri debeat, uidetur narrare Salomon, sc̄licitatem uidelicet diuitis, qui multos assequitur amicos. Contrà si quis ad inopiam ueniat, ab amicis destituitur, etiam à fratribus, ut iam infelicitissima uideatur pauperis conditio, sed secundum uulgi opinionem: nam modo dictum est, Melior est pauper ambulans in perfectione sua. s. quàm diues qui peruertit labia sua à ueritate, dum non agnoscit omnia à Deo se accepisse, neque Deum omnium datorem. Et proinde in laudem paupertatis interpretamur, qui non à ueris, sed à fucatis destitutus amicis, cogitur à Deo totus pendere, illius opem & amicitiam quærere. Verum est: opes addunt amicos multos, sed fucatos & mendaces: & hoc est quod sequitur, *Testis falsus non erit impunitus, uel non erit innocēs.*) q. d. multi sunt amici diuitum, qui illius causa multa mentiuntur: & si opus est, uel in iudicio **F** falsis testimoniis pauperem opprimere non recusant, destitutum uidelicet ab omnibus amicis. Sed ne hic quidem uel diues sc̄lix est iudicio sapientis, & pauper miser, ut uulgo putatur, habet enim defensorem suum, qui illius causam ulciscatur, & qui sententiam aliquando proferat, & reos ostendat falsos testes, quorum opera innocēs sunt condemnati. Neque enim ob falsa testimonia solum luent pœnas falsi testes, sed qui mendacia loquuntur blandientes diuitibus, oblatrantes pauperibus, qui in perfectione ambulant. Aliter, & melius, *Opes addunt amicos,*) liberaliter uidelicet distributæ: tenuis in bonis operibus separabitur ab amico, quia plures facit pecuniam quàm hominem. Aliter

Luc. 18. uersiculus ostendit omnem laudem diuitiarum consistere in hoc, ut faciat quis sibi amicos de mammona iniquitatis: pauperis uero laus in tolerantia consistit, cum fuerit à suis destitutus. *Falsus testis.*) Ob id statim adiecit de falso teste, quod multi per egestatem coacti, ad proficendum falsum testimonium inducuntur. Porro mentiuntur multi diuites, quorum neutri erunt impuniti: Deus enim ueritas est, & mendacium non sinet esse impunitum: iuxta posteriorem expositionem de opibus distributis. Sequitur. *Multi deprecabuntur:*) quasi dicat, Non solum amicitiam multorum obtinebit uir diues & liberalis, sed etiam honorem à multis, qui illius opem implorabunt. Quilibet uult esse amicus hominis donorum, hoc est, qui libenter largitur & distribuit suas opes, id est: *Ommes fratres pauperis oderunt eum.*) Plurimi fiunt amici hominis liberalis: hominis uero pauperis fiunt inimici etiam fratres: quasi dicat, Virtus naturam superat. Vir donorum, ut est in Hebræo, sine dubio Christus est, Qui ascendens in altum, captiuam duxit captiuitatem, dedit dona hominibus: & cuius liberalitatem admirantes (quæ enim potuit esse maior quam sanguinis? quam uitæ?) illius amici libenter fiunt omnes Christiani, & uultum deprecantur, gratiam illius & fauorem amplectentes libenter. Cõtrà Iudaicus populus tenuis admodum & pauper in scripturarum intelligentia, etiã à fratribus apostolis & prophetis, odio habebitur: Iniquos odio habui, inquit: Alioqui odire, est auerfari, fugere: & quotidie deferuntur à suis, dum uerba sequuntur & sermones qui fidelibus non possunt placere. Nihil enim magis ad unitatem & amicitiam facit, quam sermonis concordia, & uerba quæ utrique parti probantur. hæc iuxta allegoriam. Alioqui simplex sensus erit, nullam uirtutem magis conducere ad amicitiam seu inuendam seu augendam, quam liberalitatem & beneuolentiam, quæ nõ solum in bonorum externorum distributione, sed magis in dispensatione salubris doctrinæ & sapientiæ, consistit. Cuius diuitæ esse suum filium uult sapiens, quod gratiam ineat apud plurimos, neq; sine fructu suam uitam transigat.

QVI possessor est mentis, diligit animam suam, & custos prudentiæ inueniet bonum. *Heb.* Custodiens prudentiam ad inueniendum bonum. *Falsus testis non erit impunitus, & qui loquitur mendacia, peribit.*

Qui possidet cor.) Omnes habent cor, siue omnibus datum est cor: sed hi solum apud sapientem dicuntur possidere cor, qui sapientia & bona doctrina cor præditum habent, & ille potest animam suam amare. Opes augent amicos, & uir liberalis multorum acquirat amicitias: sed (ut supra diximus) absque corde, hoc est absque sapientia, nemo potest amare suam animam, tanto minus amabit alios. Quãtò igitur præstat suam amare animam ut decet, quàm ob munera & dona ab aliis amari, tantò melior est possessio cordis, possessione pecuniæ. Si uerbum *קנן* quod possidere & acquirere significat, in secunda significatione capiatur, sapientiam acquisitam industria & sudore intelligemus, & melius respondebit sequenti clausulæ. q. d. acquirendum imprimis est cor, hoc est sapientia, his qui uolunt suas animas amare, & acquisitam seruare intelligentiã, si modo uolumus bonum inuenire in futuro seculo, quod in præsentem quærimus. *Custos prudentiæ, uel qui custodit intelligentiam.*) Qui possidet & custodit opes, in malum suum seruat nonnunquam: sed qui possidet cor, hoc est qui nactus est sapientiam, & seruat intelligentiam diuinæ legis, inueniet bonum: nam, Beati qui audiunt uerbum Dei, & custodiunt illud. Et certe in amanda anima, est opus magna prudentia, ne inueniamur mendaces aut falsi testes, dicentes nos amare animas nostras: & iuxta Hebræum, Cor non possidentes, sapientiæ norma instructum, quæ est huiusmodi: Qui amat animam suam, perdet eam. Hac in re testis falsus, non erit innocens: & *Qui loquitur mendacium, peribit.*) q. d. grauius punietur qui in rebus animæ seipsum fallit in mendaciis, quàm qui alios in re pecuniaria decipit: superius enim dictum est, *Qui loquitur mendacium, non euadet supplicium: sic qui mentitur, peribit.*

NON decent stultum delitiæ, nec seruum dominari principibus.

Septuag. & οὐκ ὀφείλει ἀφρονὶ ἡγεῖσθαι, non cõducet. Hebræi, non est pulchrũ aut æquum uel conue-

A conueniens. Delitiæ uero exponunt Hebræi, honores. Quod si delicias huius uitæ intelligamus, & honorem quæ contingunt his qui inter homines autoritate pollent, minime quadrant stulto, ut quæ ex sapientibus nonnunquam stultos, & ex stultis insanos faciunt: Duplicatur quodammodo stultitia per delicias & uoluptates, quas sapientes uix ferre possunt: stulti uero nullo modo. Et quemadmodum stultus delitiis insolescit, sic homo tenuioris fortunæ & seruilis conditionis, si ad imperium & dominium euehatur, arrogantia fit intolerabilis: & res est ualde absurda & indecora, ut dux sit & rector aliorum, qui seipsum regere nequit. Hic est sensus huius uersiculi humilimus, ultra quæ Rabbinum non ascendunt. Nos uero delicias à sapiente Salomone damnatas esse putamus: & erit sensus, Tantum abest, ut delitiæ & uoluptates huius mundi sapienti conueniant, ut ne stulto quidem possint conuenire, nisi ualde absurdè. Quam uerò absurde similitudine quadam ostendit, nempe serui in principis dominio, utriusque enim similem insolentiam fieri necesse est: quasi dicat, tam Iudæorum est, stultum qui cor non possidet, omnia ex animi sui sententiã habere, quàm seruum habere dominium in principes. Cæterum, cum hoc uerbum *יָדַע* delectare in bonam partem frequenter accipitur, pro spiritali delectatione: ut, *Oblectabuntur in multitudine pacis: & Oblectamini splendore gloriæ eius: Psal. 37.* &, *Super omnipotenti oblectatus fuerit: sententia erit sapiẽte magis digna, si delicias anime, hoc est lætitiã & gaudium spiritus intelligamus, quod stulto, hoc est peccatori, sine Dei sapientiã nunquam conueniet: neque qui peccatis seruit, & affectibus improbis obnoxius est, unquam dominabitur principibus, hoc est rationi & intellectui, & præcipuis animæ uiribus.*

DOCTRINA uiri per patientiam noscitur, & gloria eius est iniqua prætergredi. *Hebr.* Intellectus hominis est protrahere (differre) furorem suum, & gloria illius transire præuaricationem. Sicut fremitus leonis, ita & ira regis: & sicut ros super herbam, ita & hilaritas eius, uel beneuolentia eius. **D**olor patris est filius stultus, & tecta iugiter perstillatã, litigiosa mulier. *Hebraum,* Contritio patris eius est filius stultus, & distillatio continua est, rixæ mulieris uel uxoris. *Domus & diuitiæ dantur à parentibus, à domino autem proprie uxor prudens. Heb.* Domus & diuitiæ hereditas patrum, sed à domino uxor prudens.

His quatuor uersiculis, quatuor officia distribuuntur, in repub. maximè necessaria, sine quibus sapientiam nequeant homines assequi: & primo inter uirum & uicinũ eius, maximopere opus est sapientia, ne quis aduersus alterum temerè irascatur, quod uitium quantò communius est, tantò maiore prudentia opus est, quo possit quis iram prolõgare, hoc est longanimis esse: quasi non exigat sapiens ab hac fragilitate humana ut non irascatur, sed humani est intellectus, hoc est hominis, qui ratione regitur, nõ impelli, neque duci affectibus. Est inquam prudentis, non statim ad ultionem prosilire, sed deferre, & non in præsentem cum bilis ferueat, sed post ubi sedato fuerit animo, rationem cum uicino inire. Quod si quis ex sese per prudentiam impetrauerit, tẽporis beneficio uidebit, nõ usque ad eò magnam fuisse offensam: nam ira impedit animum, ne possit cernere uerũ. **F** *Et gloria illius prætergredi præuaricationem.*) alienam uidelicet transgressionem intelligimus. Cum enim in multis offendimus omnes quantumuis sapientes, & à Deo remissionem peccatorum impetrare cupimus, quæ maior gloria esse potest hominis mortalis, & peccatoris, quàm diuinam in terris bonitatem imitari: hoc est hominibus remittete delicta, ut facilius à Deo remissionem delictorum accipiat, iuxta illud: *Dimittite, & dimitte mini.* Hoc est igitur officium inter homines maximè necessarium, longanimes esse inter sese: nam temere nonnunquam irascimur & sine causa. Cæterum quamlibet magna & iusta præbeat occasio, statim uindictam exigere, nec intelligentis nec prudentis hominis est. Cæterum, aliorum remittere transgressiones & delicta, maxima laus

est. Sicut fremitus uel rugitus.) Secundum officium est subditorum erga Regem, quem ne offendamus, maior cura est adhibenda, & maximopere cauendum est, ne illius iram pro nocemus, quæ facile placari non potest: est enim Rex iratus ueluti leo, siue catulus leonis rugiens super prædam, cuius fremitus maximum terrorem incurit cæteris animantibus. Cæterum, iuxta sensum sublimiorem, quàm terribile sit illius leonis, qui ex tribu Iuda exus est, audire rugitum, quàm tremenda sit ira æterni Regis & iudicis, qui aliquando dicitur: *Matt. 22.* *disertus est is quibus iratus est: Ligatis pedibus & manibus, mittite eos in tenebras exteriores: Regis & leonis exemplo debemus. Porro beneuolentia & fauor illius regis, est tanquam ros super gramina, quo rigatæ herbæ uirescunt: alioqui neque à terra ascendant, neque solis sustinent ardores. Et nos regis æterni benignitate & fauore rigati, non solum scripturarum, sed etiam sanguinis illius poculo, quo omni peccati ardore extincto, in hoc corpore mortali, ad uiriditatem bonorum operum erigimur. Corpora quoque sepulta, ueluti femina herbarum proiecta in terram, hoc rore nempe fide & spe in Christum aspersa pullulabunt aliquando, iuxta diuum Paulum. 1. Cor. 19. Seminatur in corruptione, surget in incorruptione: seminatur in infirmitate, surget in uirtute. Dolor patris, uel contritio & calamitas patris.) Reliqua duo officia sunt domestica filiorum erga uidelicet patres, & uxoris erga maritum. De priori sæpe dictum est, uidelicet ut maxima lætitia prouenit patri ex prudenti & probo filio, ita summus dolor & calamitas, ex stulto & improbo: quæ mala si cogitent studiosi iuuenes, probitatem & uirtutem amabant, uel patris causa. Et patres, futuros dolores ex male instituto filio præmeditantes, sint solliciti filios cum cura educare. *Tecta iugiter perstillantia, siue stillatio continua.* Concordia uiri & uxoris commendatur: iurgia & lites domesticæ quàm sint molestæ, similitudine ualde concinna declaratur. Aedes sibi comparant & construunt homines, ut ab iniuriis cæli, & aeris sint immunes, præsertim ut à pluuia quam minimû sustineant: quod si imbres non arceant tecta ædium, maximo incommodo habitamus. Simile quiddam est uiro cum uxore, indissolubile uidelicet uinculum: ut quemadmodum ædibus, ita nec uxoris contubernio carere potest, cum qua si est mutuus amor & concordia, libenter domum festinat maritus, excipiendus uidelicet summa beneuolentia ab uxore: quod si litigiosam domi habet uxorem, quæ gaudet obstrepere ac contendere, mallet foras manere uel in pluuia, quàm aedes adire proprias: ubi per importunitatem uxoris quiescere non poterit. Hæc eò spectant, ut admoniti per sapientem studeant homines, magna cum prudentia uxores eligere, non temere proflire ad matrimonium, ex similitudine morum uxores magis eligant & ex amore, quàm opibus aut familia. Qua in re, ad Deum tanquam omnium bonorum largitorem, confugiendum est, iuxta id quod sequitur: *Domus & diuitiæ dantur à parentibus.)* in Hebr. Domus & opes hæreditas patrum, quasi dicitur. Hæc à patre accipit homo, non à Deo immediate: Deus enim hæc largitus est patri, qui filio relinquit. Hæc igitur, domus inquam & opes, securè recipit filius à patre: Cæterum prudentem uxorem solus Deus largitur. Prouerbiû monet cum in omnibus rebus agendis, tum præcipue in capienda uxore à Deo quærendam opem.*

- PIGREDO emittit soporem, & anima dissoluta esuriet. Qui custodit
- mandatum, custodit animam suam: qui autem negligit uiam suam, mortificabitur. Hebr. Pigritia faciet cadere soporem, & anima dolosa esuriet. *M*
- Qui obseruat præceptum, custodit animam suam: qui despicit uias suas,
- morietur. Fœneratur domino qui miseretur pauperis, & uicissitudinem
- reddet ei. Erudi filium tuum ne desperes: ad interfectionem autem illius
- ne ponas animam. Hebr. Castiga filium cum est spes, & ad clamorem illius
- ne eleues animam tuam.

Ex pigritia & ocio quanta mala proueniant: contra ex iusto labore, quàm ingentia bona ostendit hoc loco sapiens. *Pigredo emittit soporem.)* q. d. quo quis magis deditus sit ocio, eo ad

A eò ad laborem minus erit in dies idoneus, & à pigritia, ad noctes diesque stertendum resoluitur: est enim תרדמה, Hæbreis grauisissimus somnus, quem Deus in Adamum cadere fecit, costa ex latere exempta. Quod de labore corporeo dicimus, in sapientiæ studio, & in uirtutis exercitatione locum habet, in qua qui segniores sunt, ad grauisimum in peccatis somnum perueniunt, ut nullis quamlibet magnis prophetarum, aut Apostolorum, aut cuiuscunque concionatoris uocibus, possint excitari. Sed hi ferè meritas penas luunt, & cum filio prodigo ad famem & porcorum filiquas damnantur, ut iuxta præceptum Pauli, Si quis non uult operari, nec manducet. Sed ut illi necessariò uictu carentes, ad famem corporalem coguntur, ita & isti grauiorem uerbi Dei inedia patiuntur, quanuis anima dolosa sese famem pati dissimulet. Iuxta priorem sensum, de corporali ocio, Dolosa anima intelligi potest, quod multi honestis artibus, & labore, cum nolint sibi uictum comparare, neque labores subire, ad dolos & deceptiones uerti solent, quacunque ratione uictui necessaria quærentes. Sed hi non minus quàm pigri ad inedia nonnunquam perueniunt. Iuxta uersionem diui Hieronymi, facilis est sensus, nempe animam dissolutam pigritudine & somno, ad inopiã & famem peruenire. Alioqui iuxta Aben Hezra, sunt duæ diuersæ clausulæ, nempe ut homo per pigritiam peruenit ad Tardema, hoc est ad stertendum, sic per fraudes peruenit ad famem & inopiam. Mihi uero uidetur sensus simplex, ut intelligamus sapientem reddere duas causas, per quas fame laborant homines, nempe pigritiam, & fraudem, qua conantur alios ad inopiam redigere. *Seruans præceptum (siue Dei siue regis) seruat animam,* à morte & angustiis. Sic Hebr. Aliter, ut ille qui laboriosus est in præceptis Dei implendis, seruat animam suam à fame: Non enim uidi iustum derelictum, nec semen eius quærens panem: sed qui contemnit uias suas, nec sollicitus est, ut in uis mandatorum ambulet, morietur, uel temporali morte à principibus inflicta, uel certe æterna morte: Nam si uis ad uitam ingredi, serua mandata. Atqui hoc primum habemus commodum ex laboribus, si somnum excutiamus. Secundum uerò. *Fœneratur domino,* hoc est, qui laborat manibus suis, quod bonum est, ut habeat unde tribuat necessitatem patienti: Nam cum omnis eleemosyna fit grata, maxime tamen illa, quæ sudore comparatur & iustis laboribus: nam sic interpretor liberalitatem in pauperes, esse scœnus accommodatum Deo. Nô quæuis eleemosyna tantum præmium habet: sed illa quæ fit seruatis Dei præceptis. *Erudi filium tuum, diu est spes,* uel quia est spes, ut ad frugem hanc perueniat, nempe ut fugiat ocium, sollicitus sit ad seruanda præcepta, ne ipse ad mortem ueniat, sed alios per pia opera misericordiæ à morte præseruet, hoc est, ut libenter tribuendo pauperibus largiatur. Quicumque in pauperes liberalitatem exercet, tantum abest ut iacturam faciat aliquam, ut ingens lucrum inde recepturus sit: non enim pauperibus datur, sed Christo: Quicquid uni ex minimis meis fecistis, mihi fecistis: qui pro sua benignitate, non solum sortem integram nobis seruat, sed lucrum cum scœnore reponit. Aliter dominus accommodat, quod pauperibus largimur, & nihilominus retributionem rependit, ac si nostrum esset, & nô suum quod impendimus. Denique potest retributio eius referri ad pauperem, ut sit sensus: Dominus accommodat pecuniam illi, qui largitur pauperi, & retributionem retribuit pauperi, per manus alterius. sed prima expositio est optima. *Ad interfectionem illius.)* In castigatione filij semper spes est: quod si statim non possis filium ad bonam frugem perducere, cessare noli, sed subinde disciplinam nouam adhibeas. Et quanuis magnæ & multæ sint calamitates patris de filio stulto, (ut dictum est) nūquam tamen de trucidando filio cogitare oportebit: imo fatius est, ut uiuat quantunuis alienus à sapientiã, quàm ut pater de morte illius decernat, id quod à sapientiã est alienissimum. Aliter, castigabis eum, sed nulla crudelitate, ut sub manu tua moriatur, ut domini in seruos quandoque animaduertere solent usque ad necem. Tertia denique potest esse interpretatio, quæ optima est, ut uox Hebræa המיתו non mortē eius, uertatur, sed clamorem uel tumultū; eius, à uerbo המה sonare. q. d. Erudi filium, & non eleues animam tuam ad clamorem illius: hoc est propter fletum & gemitum, ne desistas à castigatione illius, ut solent aliquos patres nimium indulgentes in liberos.

QVI enim impatiens est, sustinebit damnum: & cum rapuerit, aliud oppo-
neret. *Heb.* Magnus ira sustinet punitionem: nam si erueris, & adhuc addes.
Audi consilium, & suscipe disciplinam ut sis sapiens in nouissimis tuis. Mul-
te cogitationes in corde uiri: uoluntas autē domini in æternum permanebit.

Sunt ex Hebræis, qui primum ex his tribus uersiculis connectant cum superiore uersiculo, ubi in castigatione filij, à crudelitate cohibetur pater, ne inducat animum, filium iustificare quantumuis alienum à disciplina. Quod qui facit, merito impatiens, siue iuxta Hebræum, magnus in ira dici potest, & supplicium dabit aliquādo suæ impatientiæ, tanquam homicida. Et cum rapuerit, aliud opponet, siue (ut est in Heb.) si erueris, adhuc addes. hoc est, si eripias filium una uice, neque nimium castiges, poteris alia uice denuo disciplinam addere. Hæc illi. Mihi magis arridet, ut in genere dicatur cōtra eos, qui passionibus iræ sunt obnoxij. Quicumque enim magnus & uehemens est in ira, suæ temeritatis pœnas dare solet: quod si uehementia furoris aliquem eripiat aliquando, dum terrorem incutit, his quibus cum contendit, tamen alia uice pœnam addet & damnum: uel, si tu quisquis es euaseris, & nihil per immodicam iram damni patiaris, tamen alia uice dum addideris furorem, hinc damnum & pœnam patieris. Beda refert ad fraternam correctionem, quem si quis ad iracundiam prouocauerit, pro præmio uirtutis quod moderatione fuisset assecutus, pœnas dabit, cum fratrem non castigauerit, sed ad maiorem iram prouocauerit. Prior expositio est melior. *Audi consilium & cape disciplinam.* Posteaquam instruxit patres, quo pacto filios castigare debeant, sermonem conuertit ad iuniores, quos obtemperare parentibus, & ab eis libenter disciplinam capeffere monet: quod tandem in senectute ad sapientiam, & ipsi perueniant. Melius intelligimus esse uerba patris, hoc est, admonitionem quam Salomon præscribit parentibus, ut in filiorum aures instillent, affectu paterno hortantes ut uelint bonum & sanum consilium audire ab his, qui sunt sapientiores: quod si bono consilio nolint obtemperare, si correptione quoque sit opus, uelint manum ferulæ subdere: quasi diceret pater, Fili mi audi consilium meum, uel præceptoris tui, & si opus fuerit, accipe disciplinam & correptionem, quæ ex amore uere paterno procedit, non ex odio: & ne cogites quid nunc agatur, sed quid olim futurum sit: nam per bonum consilium & castigationes, insolentes iuuenes ad frugem & sapientiam perueniunt: alioqui si suas sequantur cogitationes & desideria, quæ sunt uaria & stulta, sapientes uiri nunquam erunt, secundum id quod sequitur, *Multa cogitationes in corde uiri*, quanuis humilis admodum uideatur doctrina Salomonis, dum docet patres, quo pacto filios debeant educare: necessitas tamen illius ubique patet, & subinde sublimitatem suæ doctrinæ innuit. Nam quod dixit de consilio audiendo, non tam humanum intelligit, quam Dei, quod arcanis proditum est literis, non humanis cogitationibus, quæ uariæ sunt, & uanæ: & docet neminem posse ad sapientiam solidam peruenire, nisi consilio Dei, quod permanebit, quod non mutatur: sed semper solidum & sanum permanet, per quod solum ad sapientiam in postremis proueniunt sapientes, nempe ad Christum: secundum quod ait sanctus Paulus, Cupio dissolui & esse cum Christo. Ex hac clausula denique intelligimus, & reliqua quæ dicta sunt de filiorum erga patrem officiis, potissimum ad Deum omnium patrem referenda.

HOMO indigens misericors est, & melior est pauper quam uir mendax. *Hebræum*, Desiderium hominis, misericordia eius. Timor domini ad uitā, & in plenitudine commorabitur absque uisitatione pessimi. *Hebræum*, Saturatus pernoctabit, non uisitabitur à malo, uel cum malo.

Interpres uidetur metaphorice intellexisse uocem Hebræam תַּחַת, desiderium. Comes enim paupertatis & indigentia, desiderium multarum rerum. Multæ sunt cogitationes & multa desideria: sed præcipuum desiderium hominis debet esse misericordia illius, hoc est, ante omnia debet desiderare, facere misericordiam in homines: hoc est enim

A enim consilium Dei quod permanebit, ut modo dictum est: hoc cōsiliū, inquam, Dei per Daniele prophetam datum regi Nabuchodonosor: Rex, consilium meum placeat tibi, & peccata tua eleemosynis redime, & iniquitates tuas misericordiis pauperum. Sed tum tandem desiderabilis est misericordia, cum reliqua uita responderet: cum quod foris geritur, intus in animo pio studio impletur, nec ab externo opere, internus affectus discrepat: denique cum in fide nullus sit error, neque ficta charitate per hypocrisim, facta quæritur: Alioqui melior est pauper, qui misericordiae opera per inopiam exercere non potest, quam cum fallacia & mendacio misericors. Aliter, *Desiderium hominis misericordia eius.* q. d. Bene audire, misericordes uocari & probos, omnes desiderant: etiam qui non sunt, iactant aliquando & ostentant misericordiam foris: sed istis pauper melior est, qui ut non facit misericordiam, ita neque mendaciter ostentat. Sunt qui accipiunt חַסְדִּים, id est, misericordia, in alia significatione, nempe pro opprobrio, ut Leui. 20. חַסְדִּים הוּא, turpitudine est illud: loquitur scriptura de coniugio fratris & sororis, quæ res est ignominiosa: & erit sensus uersiculi non absurdus sane, nempe, non sequendas cogitationes quæ sunt in corde uiri, neque desiderium humanum sine consilio Dei, de quo in priore uersiculo dixerat: Nam huiusmodi desiderium ducet hominem ad ignominiam, ad sequenda desideria carnis & mundi, quæ non sunt bona, sed mendacia, & proinde melius est inopem uitā agere, quam mendacē & fucatā, pro ueris bonis umbrā desiderātes: & hæc expositio quadrat sequenti uersiculo, nempe, *Timor domini ad uitam.* f. ducet timentes dominum: ad uitam, inquam, tam temporalem, quam æternam perducit timor domini, dum à transgressione legum cohibet: legum inquam, tam principum, quas qui seruat uiuit per eas, quam diuinas, quibus seruatis ad uitam perducimur æternam. Porro cum multi non tã uitam uideantur quærere, quam cum abundantia rerum, & saturitate quiescere, & hoc quoque præstat timor domini, nempe saturitatem cum tranquillitate, iuxta illud: Non est inopia uel defectus timentibus eum. Nam qui timet, & super omnia desiderat ac amat Deum, terrena non concupiscet, imo omnium bonorum authorem & largitorem secum habens, quid possit concupiscere, cuius rei famē sustinere possit? ad hæc qui cum omni saturitate uiuunt, coguntur subinde mala timere, quæ etiam diuitibus cōtingunt. Sed hic quoque timor domini securos nos esse iubet: nam qui timet dominum, nullo malo aut damno uisitabitur: quod si quid patitur pro defensione fidei, ac pro conditione huius mortalitatis, tamen diligētibus Deum, omnia cooperantur in bonum, his qui secundum propositum uocati sunt sancti. Vitam igitur, saturitatem & securitatem, tria maxima commoda, secum affert timor domini.

ABSCONDIR piger manum suam sub axilla, nec ad os suum applicat eam. Pestilente flagellato stultus sapientior erit: si autem corripueris sapientem, intelliget sapientiam. *Hebræum*, Derisorem percuties, & imprudens discet astutiam: reprehende intelligētē, & intelliget scientiam. Qui affligit patrem & fugit matrem, ignominiosus erit & infelix. *Heb.* Qui spoliat patrem, & in fugam uertit matrem, filius pudore afficiens & confundens: Non cesses audire fili doctrinam, nec ignores sermones scientiæ. *Hebræum*, Cessabis fili mi audire disciplinam, ad errandum ab eloquijs scientiæ?

Abscondit piger. Iuuentutem corrigere, & in uia uirtutum ad sapientiam perducere, scopus est huius libelli. Atqui huic instituto maxime obstat pigris & somnolentia, quod uitium & paulò superius, & hoc in loco grauissimè reprehendit: in quibusdam uis que adeo magnum est, ut ne fame quidem cogente possint ad honestum aliquem laborem pertrahi: hoc enim est quod dicit, *Abscondit manum sub axilla,* uel in sinu, & frigore & otio torpescens, ne ad os quidem suum reducet, dum cibum capiat. Aliter, ad os quod est facilimum: quasi dicat, nihil omnino laboris uult facere, ne corpus quidem curare, non lauare, nec peccinare. Prior expositio est melior, ut ingens hyperbola intelli-

Cap. 19.

Daniel. 4.

Psal. 37.

Rom. 8.

gatur. Si tales inueniantur qui ne ad os suam manum uolunt admouere, non dixerim. G
 Certe sunt infiniti, qui malint famem pati, quam ullo honesto studio uacare: sed quanto
 plures iuxta sensum sublimiorem, qui quod ore profitentur, nolunt manu & opere com-
 plere, qui ore tenus non piis operibus sunt Christiani, horum negligentiam redarguit
 Sapiens. Non est prætermittendum, quod quidam ex Hebræis uocem Hebræam חלה
 ascella exponunt lebetem, quemadmodum proprie significat, sed hoc in loco metapho-
 ricè accipitur, pro sinu uel ascella, ut Hiero. recte uertit: quãuis uehementior erit hyper-
 bola, si pro lebe in quo cibi reponuntur, accipiatur. Ad quam si manum iniiciat piger,
 ut cibum capiat, uix reducit ad os suum. Aben Hezra subaudit similitudinis particulam
 sic, Piger est similis illi, qui manum mittit ad patellam, siue lebetem, & tamen non retra- H
 hit eam ad os: ac si diceret, Etiam si opus aliquod necessarium incipiat, non tamen ab-
 soluet. Hierony. secutus Septuaginta, pestilentem uertit. ut, Et in cathedra pestilentia
 non sedit: hunc derisorem appellat Sapiens, qui uidelicet monita maiorum contemnēs,
 & uel uerbis uel factis deridet. Hunc uehementer castigare est necessum: quòd si incor-
 rigibilis esse uideatur, tamen ad exemplum aliorum, pœnas dare debet, præsertim im-
 peritorum, quos scriptura פתים uocat, nos persuasibiles uertere possumus, aut imperitos.
 Hi alieno periculo fiunt cautiore & prudentiores. Vtitur scriptura certa persona pro
 quauis, iuxta morem Latinæ linguæ, Percuties, pro, cum quis percusserit & castigaue-
 rit. Tertium genus est eorum, qui cum cordati sint, minimo negotio intelligent scien- I
 tiam, hoc est facient quod iubentur facere, uerbis duntaxat moniti absque uerberibus.
 Hanc quam uidemus in iuuenibus diuersitatem ingeniorum quod ad literarum studia
 spectat, uidere licet in ea, quæ ad salutem animarum spectat philosophia, & Christiana
 professione. Quæ & derisores habet & pestilentissimos etiam hodie hæreticos, qui di-
 uina sacramenta, & saluberrima ecclesiæ instituta & ritus derident & subsannant: quos
 cum insanabiles iudicat ecclesia, à magistratibus suppliciis traduntur grauissimis. Qua
 animaduersione plebs indocta & simplex, & nonnihil ab huiusmodi derisoribus labe-
 factata, ad sanam mentem reuertitur tandem. Alio qui reperias in grege Christiano, qui
 prima statim facie à pastoribus admoniti, quòd à mala doctrina caueat, facile intelligunt K
 ueram scientiam fidei, & distinguunt à falsa hypocrisis hæreticorum. Qui affligit patrem, &
 fugit matrem, uel ut est in Hebræo, destruit patrem, uastat uel prædatur. Ex his qui ca-
 stigari nequeunt, sunt qui ad maximam confusionem & erubescenciam seu propriam,
 seu parentum perueniunt: & pendet sensus ex prioribus. Nam qui usque ad eò piger est,
 ut ne ad os quidem manum è sinu retrahat, qui castigationem maiorum deridet, neque
 melior euadit, ad prædam & latrocinium patris deueniet, hoc est paternorum bonorum
 decoctor fiet, & tantam uastitatem faciet in ædibus paternis, ut matrem fugam capeffe-
 re cogat: quo scelere uix ullum grauius esse potest. Nam hic tandem uere filius confun-
 dens, & rubore afficiens parentes, qui spreta illorum autoritate & contempta castiga-
 tione, eò insaniam tandem profilit, ut in substantiam paternam manus uiolentas iniiciat: L
 peior filio prodigo qui dixit, Pater da mihi partem substantiæ. Et fugit matrem, melius,
 fugat & expellit matrem, ab ædibus uidelicet, in quibus per filij insolentiam habitare
 non licet. Iudaicus populus cœlestem patrem, dum filium Dei non recipiunt, bonis om-
 nibus & debito honore, quantum in eis est, spoliare & prædari conantur, & synagogam
 matrem in fugam conuerterunt: nam apud eos non est amplius uenerabilis illa patriar-
 charum & prophetarum mater synagoga, sed spurcissima malignantium turba, populus
 derisor ecclesiæ, qui grauissima plaga sub Tito & Vaspasiano flagellatus, simplici & ru- M
 di gentilium nationi exemplo esse potest: Iste populus est filius confusionis maximè, &
 per orbem uniuersum ignominia affectus. Non cesses audire fili mi. Nescio quo errore ad-
 dita est negatio, siue ab interprete, siue à scriba, quæ in Hebræo non habetur, neque in
 Septuaginta. qui affirmatiuè legunt. Sunt qui simpliciter intelligunt, quasi sapiens iuberet
 filium suum cessare ab illa disciplina, quæ ducit ad errorem, uel ad errandum à uerbis
 siue sermonibus ueræ scientiæ. Talis est disciplina, non solum philosophorum, quæ à fi-
 de est aliena, sed uel hæreticorum hypocrisis, uel Iudæorum blasphemia, quæ à ueritate
 catholica

Psal. 11.

A catholica, quæ sola scientiæ nomine digna est, errare nos uolunt. Sunt qui inuersum uer-
 borum ordinem esse putant, ut sit sensus: *Desine fili mi errare à uerbis scientiæ, & audi disci-*
plinam. Sunt denique, qui מוסר disciplinam, castigationem intelligant, quasi rudimen-
 ta & exordia fidei, in quibus semper docendo uersari non debemus, sed in dies ad per-
 fectiora ferri, ne simus ex illorum numero, qui semper discentes & nunquam ad scien-
 tiam perueniunt. Hoc enim aberrare quodammodo est à uerbis scientiæ, ut scribit diuus
 Paulus: Quapropter intromittetes inchoationis Christi sermonem, ad perfectionem fe-
 ramur, non rursus iacentes fundamentum pœnitentiæ, ab operibus mortuis: & Lac uo-
 bis potum dedi, non solidum cibum.

Cap. 20.

Hebr. 6.

2. Tim. 3.

Hebr. 6.

1. Cor. 3.

B TESTIS iniquus deridet iudicium, & os impiorum deuorat iniquitatem,
 uel abscondit iniquitatem. Parata sunt derisoribus iudicia: & mallei percu-
 tientes stultorum corporibus. Heb. Percussiones corpori stultorum.

Testis Belial & testis iniquus, qui falsum profert testimoniū וידי, ut superius frequenter
 monuimus, duo significat, deridere, & loqui siue interpretari: iuxta quæ sensum hoc in
 loco, testis Belial, hoc est nullius honoris, qui ueritatem non curat, loquetur. s. falsum te-
 stimonium in iudicio: uel re uera deridebit iudicium & contemnet, (rem inter homi-
 nes maxime necessariam,) dum falso testimonio subuertit æquitatem, quæ per bona, &

C æqua iudicia conseruatur. Hæc uero testis iniquus floccifacit. Et os impiorum (supp. iu-
 dicum) deuorabit iniquitatem. sic Interpres: Hebræi, potius sequuntur aliam significatio-
 nem huius uerbi בלע, quod etiam abscondere significat: ut sit sensus, Iudicia instituta
 sunt, ut iniquitates detectæ per ueros testes, & bonorum iudicum sententias, puniantur.
 Sed longe aliter usu uenit subinde, dum testis Belial loquatur falsum testimonium in
 iudicio, & iniqui iudices abscondunt iniquitatem malorū, quos adductos in iudicio pu-
 nire oportuit, & imprimis hos falsos testes, ut sequitur: *Preparata sunt iudicia derisoribus.*

D Aliter, testes Belial qui falso testimonio subuertunt iudicium, uidentur deridere iudi-
 cium Dei, quod contra illos proferetur. Et os impiorum (supp. testium uel iudicium) ab-
 scondet iniquitatem. quasi non essent parata contra illos iudicia. Sed longe decipiun-
 tur: Nam uero iudicio Dei condemnabuntur & pœnas dabunt in igne, qui paratus est
 diabolo & angelis eius. Et hoc est quod antea dixit, Falsus testis nō erit impunitus. Porro
 mallei in Hebræo non habetur, sed unica dictio quæ percussiones significat: testibus Se-
 ptuag. qui uertunt. και ἡμεῖς οἱ ὅμοιος ἄφροσν, & supplicia similiter stultis.

Matt. 25.

CAPVT XX.

E VXRIOSA res est uinum, & tumultuosa ebrietas. Heb.
 Derisor uinum, tumultuosus siceram: & quicumque errat in
 hac re, non erit sapiens.

Septuaginta secutus est diuus Hieronymus, qui uerterunt ἀκόλυσον
 οἶνος. & diuus Paulus, inquiens: Nolite inebriari uino in quo est luxu-
 ria. Hac uoce ὕλη, quæ uel derisorē, uel interpretē significare frequenter
 diximus, sic abutitur sapiēs in hoc libello, ut uideatur in genere intelligere quoduis de-
 lictum. Quod ad probos mores spectat, & sapientiæ studium, nihil omittit sapiēs. Nunc

Ephes. 5.

F communiter ueluti remp. purgans, & instituens, ut superius in his quæ dicta sunt de iu-
 diciis: nunc ad filium suum, hoc est seorsum unumquemque corrigens & instituens, qui-
 bus rationibus sapiēs efficiatur: ut hoc in loco ebrietatem uehementer damnat, non so-
 lum tanquam alienissimam à sapientia, sed etiam quòd homines pertrahat ad plurima
 mala, & imprimis ad nugas & uanitatem. Ad sensum perfectum, in Hebræo deest ali-
 quid. Sunt qui suppleunt ad hunc modum, uinum efficit derisorem. alii sic: Vir uino
 derisus, est derisor, siue nugator: siue denique, qui bibit uinum & siceram, immodicè uideli-
 cet, (nam hoc est quod sequitur, *Quicumque errat in eo, non erit sapiens.*) cum nugis delecta-

tur & turbis siue tumultibus, qui tranquillitatem animæ perturbant, ut non possit rebus grauibus uacare. Per uinum & ficeram quasunque delicias corporis possumus intelligere, quæ ferè animæ uirtutibus obstant.

SICVT rugitus leonis, ita & terror Regis: qui prouocat eum peccat, in animam suam. *Heb.* Rugitus uelut leunculi, est terror regis: qui irascitur contra eum, peccat in animam suam.

De furore regis, superiore capite differuimus, cuius denuo mentionem facere opportunum uisum est, post sermonem de ebrietate: insinuans quàm aliena à sapientia sit ebrietas, per quam ira & indignatio Regis quandoque prouocatur, quæ, ut superius legimus, quasi nuntius mortis est. Et hoc est quod dicit, *In animam suam peccat* & uitam in summum discrimen adducit, non minus quàm is, qui rugitus leonis sustinere non ualens, in potestatem illius uenit: nam ut longe aliud est de terrore leonum absentem loqui: aliud prope rugitum animalis audire: ita multis leue uidetur contra regem irasci, illius prouocare furorē, quod quàm horrendum sit, supplicio capitis nonnunquam experiuntur, & regis maiestati succensentes damno non possunt esse, sed in proprias animas & uitas peccant: quanto magis qui Christum blasphemis & iniuriis uel olim in cruce pendentem, uel hodie regnantem in cælis afficiunt: illius lædere non possunt maiestatem, sed proprias animas grauissimo peccato obnoxias efficiunt, hoc est in animas suas peccant.

HONOR est homini qui separat se à contentiōibus: omnes autem stulti miscentur contumeliis. *Hebraum*, Honor est uiro cessare à lite, sed omnis stultus miscebit sese.

Non solum contra regem irasci, & contendere est alienum à sapientia, sed cum quouis homine, imò quietum & alienum esse à litibus est summa laus, præsertim cum sit difficillimum nullius animum offendere, cum omnibus hominibus pacē habere: id quod quantò difficilius fuerit, tantò maioris laudis. Contrà lites uel sectari, uel miscere, ubi quiescere potes, extremæ dementiæ est. Aliter, pendet à præcedente uersiculo, & erit sensus, *Vt in animam suam peccat qui regem prouocat ad indignationem, ita à rege magnam inibit gratiam, & etiam honores assequetur, qui pacis & tranquillitatis amator est.* Hanc posteriorem expositionem sequitur *Aben Hezra*. Alioqui simpliciter intelligi potest, honorem assequetur ab omnibus, ut puta communis omnium amicus, qui alienus est à contentiōibus.

PROPTER frigus piger arare noluit, mendicabit ergo æstate, & non dabitur illi.

Heb. In hyeme uel propter hyemem piger non arabit, uel non solet arare: petet in æstate, & non est: hoc est, mendicabit panem, & non est, qui (sup.) det illi. uel petet ab agricolis annonam, & nulla erit. Sed prior expositio est melior, & similitudo siue parabola uidetur: quasi diceret, Quæadmodum is qui uel labores subire, uel frigus ferre recusat, aut quacunque aëris iniuriam, nec fructus in messe colligere, nec necessariam annonam per reliquum annum habere poterit, sed fame coactus turpiter mendicare cogetur, & neque ita poterit necessarium cibum acquirere. Terra quam quisque arare debet, est caro propria: in hyeme, hoc est in hac mortali uita, quæ fere deficiente charitate friget: unde segniores & pigri efficiuntur, recusantes per penitentiam & dolorem de peccatis, scindere corda nostra, & uitia radicitus euellere: per auditum uerbi, bonum semē inter uarias cogitationes, tanquam glebas recondere, ne in æstate futuræ uitæ cogamur mendicare cum stultis uirginibus, Date nobis de oleo uestro. Flectere quoque possumus interpretationem ad studium & industriam, quam in iuuentute subire oportet, quasi nullos recusantes labores, quo tandem in æstate, hoc est serenitate & tranquillitate animæ, sedatis uidelicet affectibus, ex nostro ueluti penu doctrinam necessariam promere possumus,

A possumus, ut non sit necessum nobis doctrinam & panem scripturarum, ab indoctis hæreticis mendicare. Cap. 26.

• **SICVT** aqua profunda consilium in corde uiri, sed homo sapiens exhaustiet illud.

Consilium & sapientia, quæ est in corde uiri sapientis, confertur aquæ profundæ, quòd inexhausta sit, nam ut illa quamlibet multis haurientibus absumi non potest, ita non imminuitur sapientia & consilium, quanuis plurimi fuerint participes illius. Sunt tamē ex Hebræis, qui similitudinem referant ad integritatem consilij, & puritatem sapientiæ:

B nam aqua profunda limpidior fluit, nec conculcata à prætereuntibus contaminatur; sic sapientis uiri consilium est syncerum, nec humano fauore aut ambitione lutulentum. Potest denique referri similitudo ad difficultatem hauriendi, nam quo puteus aquarum altior & profundior est, eò maiore negotio haurimus. q. d. prudentis uiri consilij non sunt capaces omnes, sed ut magna, profunda, & rara sapientia opus est ei, qui alios moderari debet suo consilio, ita non est cuiuslibet optimum consilium capere: solus qui prudens est, sanum consilium capiet. Aliter, *Vir prudens hauriet illud*, sup. ex sermone illius: quasi dicat, quantumuis profundum & secretum fuerit consilium uiri sapientis, tamen

C alius uir non minus prudens & sapiens, particeps illius erit. Valde profundæ sunt consilia illius uiri, de cuius uentre fluunt flumina aquæ uiuæ, quæ non omnes capiunt, sed quibus data est sapientia & prudentia à Deo, ut credant euangelio. Ioan. 7.

• **MULTI** homines misericordes uocantur: uirum autem fidelem quis inueniet.

Heb. ueritas ambigua est: nam omnibus his modis uerti potest, Plurimi homines prædicabunt uirum ob misericordiam suam: uel, multum laudabunt homines uirum misericordiæ: uel, magni hominis prædicabit unusquisque misericordiam: uel denique, sunt

D multi homines, quorum unusquisque prædicabit misericordiam suam, quasi dicat, gloriabitur de misericordia quam fecit. Hunc sensum sequutus est *Aben Hezra*, & non est alienus ab alio superioris capitis uersiculo. Desiderium hominis misericordia eius: quos corrigit Sapiens & reprehendit inquiens, *Et uirum fidelem quis inueniet?* q. d. tantum abest, ut quisquam meritò possit hoc nomine laudari, ut uix quenquam inuenias, quem uerè fidelem appellare possis: iuxta illud, *Qui uerbo non offendit hic perfectus est uir: Vel, fidelem quis inueniet?* qui nemini inferat iniuriam, qui promissa seruet: ut iam nemo debeat misericordiam iactare quam facit quibusdam hominibus, cum in alios parum fidelis aut iustus inueniatur: uel potius cum erga Deum sit infidelis, promissa male obseruans. Mihi magis arridet prior uersio & intelligentia, quæ est huiusmodi: *Multi laudant uirum* (sup.) *propter misericordiam suam* quam fecit illis: nam nulla uirtus plus fauoris aut gratiæ conciliat homini, quàm liberalitas & beneficentia, qua Deum optimum maximum, quodammodo imitantur homines: *Sed fideles quis inueniat?* hoc est rari sunt, qui rependunt par pari. Sic enim interpretantur *Heb.* אמת ueritas, & אמונים fideles; qui fideliter rependunt beneficium, uel debitam gratiarum actionem, sunt ualde pauci: frequenter enim in scripturis sacris coniunguntur hæc duo nomina אמת, & חסד, misericordia & ueritas; quorum hoc beneficium ultro collatum, illud uero agnitum & restitutum significat. Apud Hebræos אמת emeth, ueritatem facere dicuntur, qui quod

E debent præstant: obligati uidelicet præstant ueritatem, sed חסד hesed, misericordiam præstant, qui mera liberalitate utuntur. Ex hoc loco uidetur desumptum illud euangelicum: *Quis putas est fidelis seruus & prudens? Hic loquendi modus, raritatem significat, non negat neminem reperiri: ut, Si quis peccauerit in Deum, quis orabit pro eo?* Mat. 24. 1. Reg. 2.

• **IUSTVS** qui ambulat in simplicitate sua, beatos post se relinquet filios. • *Hebraum*, Ambulantis in perfectione sua iusti, beati filij illius post eum.

Ob bonitatem & liberalitatem, magnam laudem assequuntur homines; sed qui iustus

est & perfectus, maiorem, ut puta cuius laus ad liberos & nepotes extēditur. Erunt enim G
beati post mortem illius, hoc est felices habiti, qui talem habuerunt patrem: uel re uera
beati, sequentes uidelicet uestigia patris, & in perfectione ambulantes. q. d. non ob uirtu-
tem solam, sed ob actionem uirtutis iusti sunt homines & beati: nam ambulare in perfe-
ctione, est de uirtute in uirtutem procedere. Est præterea obseruandum, in Hebræo ha-
berī non simpliciter ambulantis, sed facientis seipsum ambulare: ut iustus intelligatur,
non qui timore legis aut pœnæ, non transgreditur, sed qui sua sponte, & libenter ambu-
lat in perfectione: iuxta illud diui Pauli, Ad perfectionē feramur. Iustus iste, qui in per-
fectione ex se ambulat, est agnus ille sine macula, qui peccatum non fecit, nec est inuen-
tus dolus in ore eius: cuius filij sunt beati, si fecerint quæ præcepit eis. Hic etiam rex est, H
de quo sequitur.

Hebr. 6.

1. Petr. 2.

Ioan. 13.

• **R E X** qui sedet in solio iudicij, dissipat omne malum intuitu suo, uel ocu-
lis suis.

Si ex præcedente uersiculo pendeat, Deum Opti. Maxi. Regem intelligimus, qui perpe-
tuo super solium iudicij sedet, & nouit qui sint ambulantes in perfectione, qui sint iusti:
nouit dominus uiam iustorum, impios uel primo intuitu dissipat & dispergit: non
indiget uinculis neque satellitibus ad coercendos malos, sed solo intuitu in fugam con-
uertit suos hostes. Iuxta sensum simpliciorē, intelligimus quā utile sit reip. ut reges
suo fungantur munere, hoc est iudicia exercent, causas cognoscant: nihil enim magis
ad malefactores reipu. pestes, coercendos facit, quā iudicia cum omni æquitate & au-
toritate tractata. Solum auctoritas est regia, cuius aspectum malefici non sustinēt, cum
sedet ut iudicium faciat, & decernat quid unusquisque mereatur. (*Dissipat uel dispergit.*)
Intelligimus animaduertendo in malos: uel dispergit, quia timore perterriti, ne ad con-
spectum regis ueniant, desinunt esse mali. Ad reges igitur, & ad eos qui auctoritate pol-
lent, propriē spectant hæc. Cæterum ad quēuis ueluti sensu prouerbiali, poteris deflecte-
re, si in cuiusuis animo ueluti temp. constituas, in qua mens & ratio ueluti regina, cæte-
ris potentiis præsidet, quæ si in iudicio uigilanter sedeat, decernens inter bonum & ma-
lum: iuxta uerbum domini, & uoluntaria pœnitentia castiget rebelles animi motus, fa-
cile dissipabit mala Dei auxilio, & ab omni malo & maioribus peccatis tranquillum
reddet regnum animæ: sed ex seipso hoc nemo poterit, iuxta id quod sequitur.

• **Q V I S** potest dicere, mundum est cor meū, purus sum à peccato: uel, mun-
dauī cor meum.

Quauis multi gloriantur de misericordia, quam fecerunt, & quauis iustus sit qui am-
bulet in perfectione: quauis denique mens & ratio sedeat super solium iustitiæ, ut ni-
hil faciat nisi cum summa æquitate, ut in præcedentibus differuimus, tamen de sua pu-
ritate nemo potest gloriari, dicendo, Mūdus sum, innocens seruauī cor meum ab omni
iniquitate: nam non est homo super terram, qui sic ambulat in perfectione, ut non pec-
cet aliquando. Id quod non omnes intelligunt: imò hypocritas latet, iuxta parabolam
euangelicā uel historiam potius de pharisæo & publicano: quorum ille dixit, Non sum
sicut cæteri hominum. Porro quis potest dicere, Innocens feci cor meū à peccato, in quo
conceptus sum, iuxta id quod dicit propheta: Ecce in iniquitatibus conceptus sum, uel
denique à delicto iuuentutis meæ. Quis dicet, mūdum feci cor meum, ut duplicem sen-
sum intelligamus, neminem uidelicet posse neque seipsum sine gratia seruare mūdum,
neq; commissum aliquando peccatū, posse ex sese sine Dei auxilio purgare, præter agnū
illum sine macula, quem uersiculus secretiori sensu insinuat: non enim nullum, sed rarū
quempiam significat hic loquendi modus, quis dicet? Cum sensum igitur habeat pluri-
mis modis occultum, meritò inter proueria numerari potest, humilitatem imprimis
commendans hominibus, per quam agnoscere debent illius bonitatem, cuius beneficio
solum, innocentia aliquando habebimus corda.

Eccles. 7.

Luc. 18.

Psal. 151.

PON-

A PONDVS & pondus, mensura & mensura, utrunque abominabile est Cap. 20.
" apud Deum.

Hebr. Abominatio domini etiam hæc duo. q. d. non solum furtum & rapinam execra-
tur dominus, sed fraudem quancunque quamlibet occultam, præsertim eam quæ laten-
ter in plurimos fit: & quasi contra publicam sit utilitatem, dum multorum iactura, & po-
puli dispendio, unius priuati hominis lucrum & compedium quæritur: id quod impro-
bi faciunt mercatores, maiore pondere comparantes, & minore uidentes. Rex qui se-
det super solium iustitiæ, ut superius lectum est, hæc non potest pati, sed cognitione sua
dissipabit & hoc malum inter cætera, ut ad superiora referatur. Significat prouerbi-
um multa esse quæ Deus abominatur uitia, etiam si à rege damnari non possint, ut puta oc-
cultas: porrò non minus iniuriam fieri, etiam si is qui patitur, non possit conqueri. In pon-
dere denique & mensura, iniqua iudicia intelliguntur, uel priuatim si quis reprehendat
& damnat in uno, quod in alio bene factum esse laudat: uel in se permittit, quod in uici-
no non possit tolerare: hic pondere utitur & pondere, mensura & mensura. Rex quoque
siue princeps, qui sedet super solium iudicij, si non utatur lapide & lapide, ut est in He-
bræo, Epha & epha, dissipauit omne malum oculo & cognitione sua, quod si persona-
rum acceptionem admittat, eadem crimina uidelicet & iisdem circumstantiis aggraua-
ta, diuersis sententiis ueluti ponderibus librans, domino erit execrabilis: apud quem
non est personarum acceptio, sed in omni gente qui timet Deum & operatur iustitiam,
acceptus est illi.

Act. 10.

• **E X** studiis suis intelligitur puer, si munda & recta sint opera eius. Hebr.
" Etiam ex studiis suis se notum facit puer, si purum & si rectum opus illius:
" uel, Etiam ex operibus suis ignotum se faciet puer.

Nihil prouerbialis sensus uidetur habere, si iuxta literam exponatur: esse uidelicet & ap-
parere uestigia quædam, seu uirtutum seu uitiorum in his quæ agunt pueri, quibus scire
quodammodo licet, quales olim prouectioris ætatis sunt futuri. Sunt ex Hebræis, qui pro
ambiguitate huius uerbi נכר, quod cognoscere significat & alienare, siue alienum &
ignotum esse, uel occultare: ut fere contraria sint significata, ita in sensum omnino con-
trarium exponunt uersiculum: nempe ut pendeat sensus ex præcedenti, ad hunc mo-
dum: Pondere & pondere occultatur fraus, etiam in studiis seu operibus suis ignotus erit
puer, ut non possis ex his quæ puer agit, satis scire qualis adultus sit futurus: an pura ui-
delicet & munda sint futura illius opera & recta, nec ne.

• **A V R E M** audientem, & oculum uidentem, dominus fecit utrunque.
" Aliter, Dominus fecit etiam utrunque. Noli diligere somnum, ne te ege-
stas opprimat: aperi oculos tuos, & saturare panibus. Malum est, malū est,
" dicit omnis emptor, & cū recesserit, tunc gloriabitur: uel, Et uadens tunc ia-
" stabit se.

Diuerfa sunt studia iuuenum, ex quibus quales sint futuri prouectiores ætatis, coniectu-
ram facere licet: & quauis alij boni, alij mali euadant, tamen ad sapientiam assequen-
dam omnes sunt creati à Deo, & tam animæ, quā corporis uiribus prediti: nam per sen-
sus exteriores, internas animæ uires & potentias intelligimus. Inter sensus corporeos,
auditum & uisum, ad rerum cognitionem percipiendam, maximum habere momentū,
etiam philosophi tradunt: Id quod Sapiens hoc in loco docet: & interim corripit ignauos
& pigros in his quæ ad salutem spectant, & ornamentum animarum, inquiens: *Aurē au-*
dientem. q. d. Deus fecit aurem ad scientiam & sapientiam euangelicam hauriendam, di-
cente domino toties in Euangelio: Qui habet aures audiendi, audiat. Et fecit oculum
ad opera conditoris contemplanda, ex quibus sempiterna eius uirtus & diuinitas, con-
spiciuntur. Reprehendit infidelium & gentilium errores, qui negant Deum curare res
P ij

Luc. 8.

Roma. 1.

mortales, aut actiones humanas, cum dicit, *Noli diligere somnum.*) q. d. utere corporis & G animæ dotibus in eum finem, ad quem sunt destinata. In somno nullus est usus, nec uisus nec auditus: imò nullorum sensuum. Quòd si mea monita spernas, & otio magis quàm honesto studio etiamnum iuuenis oblectare te uolueris, habe saltem rationem uictus tui, caue ne ad egestatem deuenias: tantisper uigilia donec uictui necessaria compares. *Aperi oculos*) fidei: & saturare pane qui de cælo descēdit, & dat uitam mūdo. *Aperi oculos* igitur, & excute somnum quamlibet suauem: ad labores accingere, quamlibet graues in initio uideantur: non principia, sed fines perpende: nam ex somno paupertas & inedia, ex uigilia & studio, copia rerum & abundantia panis & deliciarum comparantur. *Malum, malum est, dicit omnis emptor.*) Exemplo mercatorum, uult nos spectare non H initia, sed fines laborum. Vt enim illi rem primo uituperant, quo uilius emant: deinde ubi emerint, iactant se & gloriantur de sua, siue industria, siue peritia in rebus comparandis: sic sapientia, in cuius acquisitione uigilare & laborare suum filium monet Sapiens, minime iuuenibus arridet: sed malum est, malum est, inquiunt, mane somnum excutere, & literarum studiis siue rebus diuinis indulgere: sed olim ex ephebis & puerilibus annis egressi, ubi maximis sudoribus ueluti negotiator, uenditis omnibus unicum sibi margaritam comparauerint, sibi gratulabūtur ipsis. Porro illa uerba, *Cum abierit, uel recesserit sibi.*) In Hebræo *וְיָחִי*, & transiens sibi, & ad rem emptam optimè refertur, ut sit sensus: Merces comparata non placent mercatoribus cum emuntur: sed I dicunt, Malum est, malum est quod emi: uerum cum eat sibi, & foras egreditur quod emit: quasi dicat, Cum bene uendit & multum lucratur, tum tandem laudat sese, quòd nouerit uti foro. Idem in studio sapientiæ cogitandum est, de fructu uidelicet quem sapientia profert, non de laboribus quibus acquiritur. Possumus deniq; illa uerba: Malum est, malū est, dicit omnis emptor, ad labores & pericula referre, cuiusmodi subire solent mercatores: iuxta illud Horatij, Impiger extremos curris mercator ad Indos, Per mare pauperiem fugiens, per saxa, per ignes: Sed melius ad uerba ementium referuntur, propter ea quæ sequuntur, quibus prudentia siue scientia labiorum laudatur.

E S T aurum & multitudo gemmarum, uas autem pretiosum labia scientiæ. Duplex est intelligentia: prima facile sibi comparat opes, aurum & multas margaritas, & uasa pretiosa, Qui pollet scientia labiorum, hoc est uir sapiens & eloquens, facillimè potest ditescere: ut iam iuuenibus debeat prima cura haberi de sapientia, non de mercatura, aut aliis artibus quibus opes acquiruntur. Facile est, dicebat olim Thales Milesius, Philosophis ditescere si uelint: id quod re ipsa ostendit, nam perspecta per cursum syderum olei futura caritate, omnes totius prouinciæ comparat oliuas, qua re L diues admodum euasit. Secunda intelligentia uersiculi, quæ magis placet, nempe, labia scientiæ, hoc est sapientia cum eloquentia coniuncta, præstat auro, margaritis aut quibuslibet uasis pretiosis. Vel denique subintelligitur litera similitudinis, & erit sensus: Labia scientiæ esse homini, uelut aurum, uelut uasa pretiosa: ut sit sensus, Sapienti non possunt deesse ornamenta externa: aut, hæc non curat sapiens, cum his multo habeat magis pretiosa. Leui Ben Gerson sic: Sunt qui auro & lapidibus pretiosis abundant, sed tamen res pretiosæ, ut sunt labia scientiæ, non sunt illis.

T O L L E uestimentum eius qui fideiussor extitit alieni, & pro extraneis aufer pignus ab eo. *Hebr.* Accipe uestem illius cum quis fideiusserit pro extraneo, & pro aliena pignus eius (accipe. sup. cum fideiusserit.) M Iuxta sensum humiliorem, prudētiam quandam humanam docet uersiculus, nempe in contractibus, & in commerciis mutuis securitatem quādam seruare: præsertim ubi cum extraneis agitur, & uiris uel sceminis ignotis. Et quanuis non solum noster interpret, sed etiam ipsi Hebræi exponant uestem eius qui fideiubet pro extraneo, subaudiendo præpositionem

A positionem pro: potest tamē uerti, *Quando extraneus fideiubet, cape uestem illius pro pignore.*) Cap. 20. Fideiubet pro extraneo mens & ratio, quando spiritu, facta carnis mortificare studet & pollicetur: quam fideiussionem quisquis in se firmam & stabilem esse uelit, uestem illius qui fideiubet accipere debet, hoc est, ueterem hominem expoliare cum actibus suis: nam Coloss. 3. facile præstat quod in baptismo promisit, quicumque carnem cum affectibus domare non uerit, & mundum crucifigere cum concupiscentiis, quibus spoliatus spiritus, nudus dominum nudum facillimè sequitur, cum illius auxilio.

S V A V I S est homini panis mendacij, & postea implebitur os eius calculo, siue lapillo.

Lapillis, numerus pro numero, qui si cum pane misceantur, dentes uehementer lædunt. Panis mendacij, quæ falso testimonio lucratus est, inquit Aben Hezra: alioqui, quodcūq; lucrum sub nomine panis intelligitur, quacumque fraude & malis artibus acquisitum: quod prima statim facie sua ue uidetur & amœnum, postea tamen mordente conscientia difficilius quàm lapilli mastigatum concoquitur. Neque solum furtū & rapina, sed peccatum quodcūque hanc naturam & conditionem habet, ut primò dulcedine quadam sensus mulceat & titillet animum, postea uero dentes comedentium rumpat: id quod uel de morsu conscientie, uel de pœna peccatis debita possumus intelligere. Frequēs est C metaphora comedere pro peccare. Sensus denique non est alienus ab illo uersiculo, quæ prius exposuimus: Aquæ furtiuæ dulciores sunt. Quantum sese oblectent hæretici pane mendacij, hoc est falsa doctrina, quam pro uero pane euangelico populo ministrare gaudent, uix unquam cogitarit quispiam, qui nullum de hæretica prauitate acceperit experimentum. Cap. 9.

COGITATIONES consiliis roborantur, & gubernaculis tractāda sunt bella. *Heb.* Cogitationes consiliis firmabitur, & per consilia gere bellum.

Iuxta Hebraismum, cogitationes, hoc est unaquæque ex cogitationibus firmabitur. Sensus prouerbij est, Neminem per se satis esse prudentem, imò egere unumquæque sapientum & doctorum hominum consiliis. Sunt enim in animo uniuscuiusque cogitationes uariæ & inconstantes. præsertim in rebus maioris momenti, cuiusmodi est bellum: & idcirco priusquam incipias, consulto opus est: Et, iuxta parabolam euangelicam, *Quis ex uobis uolens ædificare turrim, non prius sedens computat sumptus, & cætera: Aut, Quis rex iturus cōmittere bellum aduersus alium regem, & c. quicquid enim facere uolumus quod uel ad ædificationem animorū nostrorum spectat, uel ad bellum cōtra hostes nostros, nepe principes & potestates tenebrarū harū, non leui cogitatione, sed sagaci cōsilio E præmeditari, oportet: oportet, inquam, uel legem Dei consulere, uel uiros sapientes, qui aliquando uictoriam sunt assecuti, & ædificium aliquod uirtutum, in animis suis construxerunt.* Luc. 14. Ephe. 6.

E I qui reuelat mysteria, & ambulat fraudulenter, & dilatat labia, ne commiscearis. *Hebraum.* Cum eo qui reuelat secretum qui circuit detractionem, & qui blanditur labiis suis, ne misceas te. *Aliter:* Qui reuelat secretum, ambulat detractor, & qui dilatat labia sua ne te committas, uel potius cum eo qui decipit labiis.

Sunt ex Hebræis, qui iuxta uersionem nostram unicam clausulam efficiant, nempe, ut nihil commercij habeamus, neque cum eo qui reuelat secretum, neque cum eo qui ambulat fraudulenter, nec denique cum eo qui labiis seducit. Quauis necessarium sit ad cogitationes fluctuantes confirmandas, alieno uti consilio, ut superius dictum est: tamen non est satis tutum cum quouis homine secreta nostra communicare, neque à quouis consilium petere. Sunt enim qui gaudent pandere aliena secreta, & criminando circuire. Sunt præterea qui facile persuasi & decepti, alios quoque blandiendo decipiunt. Du-

plex significatio huius uerbi פתח, persuadere & dilatare, sensum facit ambiguū, quāuis eodem fere redeat: nam & qui dilatat labia, & qui persuadendo fallit, uerbosus & inutilis intelligitur, cuiusmodi ad seruandum secretum, aut sanum consilium impertiendū, omnium minime est idoneus. Ab eo igitur qui reuelat secretum alterius, & qui criminando circuit, hoc est à dilatore, neque amicitiam petas, neque consilia tua ei impertias, uel potius cum eo qui blanditur labiis, ne ineas consilium. Iudæi & hæretici sunt, qui criminantur fidem ecclesiasticam: Philosophi & secularis sapientiæ homines, sunt qui blandiuntur uitiis humanis, carni & concupiscentiis laxantes habenas: Cum his igitur consilium inire non debes, si bellum gerere contra mundum & carnem, uel quancūque cogitationem teipsum corroborare uelis, iuxta ea quæ præcesserunt, in rebus quæ ad Hæternam sapientiam spectant.

• **QVI** maledicit patri suo & matri, extinguetur lumen eius in mediis tenebris. *Hebræum*, Extinguetur lucerna eius in obscuritate tenebrarum.

Luc. II.

Per lucernam, metaphoricè intelligitur anima siue mens, ut est in euangelio: Si lumen quod in te est, tenebræ sint: uel lucerna charismata Dei intelliguntur, quibus hominum mentes illustrantur: sed his penitus destitutus est, qui maledicit patri uel matri, nam coniunctio וי וואן, quæ alioqui copulat, hoc in loco disunctiue accipitur, ut legatur, Maledicens patri uel matri. q. d. indignus est his donis & beneficiis quæ Deus omnium pater omnibus largitur: Indignus est inquam is, qui patrem contemnit uel matrem spernit, & iam destitutus lumine diuinæ gratiæ, in maximis tenebris uersatur. Possumus etiam per tenebras, angustias & tribulationes intelligere, in quibus opem non inueniet qui patrem spernit uel matrem. Et hæc ad superiora pertinent de consilio, quo firmantur cogitationes, quod cum parentes liberis impertiunt, contemnuntur nonnunquam à liberis qui malunt detractorum & blandientium sese miscere consortiis, de quibus in superiore uersiculo, quàm patri obtemperare & matri. O quantæ tenebræ manent Iudæos & infideles, qui patrem cœlestem spernunt: nam qui filium non recipiunt, neque patrem recipiunt: quantæ porrò hæreticos, qui ecclesiam matrem floccifaciunt? horum lucerna in tenebris profundissimis, prohdolor, in perpetuum extinguetur.

• **HAEREDITAS** ad quam festinatur in principio, in nouissimo benedictione carebit.

Hæreditas ad quam festinatur: uel, hæreditas festinanter acquisita, intelligitur rapina, & malis artibus acquisita, uel dum quis contempto patre, eius mortem accelerat, ut ad superiora referatur, in nouissimo benedictione carebit, uel ut in Hebræo est, extremum illius non erit benedictum: nam male parta male pereunt: uel denique hæreditas festinata erit, quam quis assequitur absque labore aut cura aliqua. Tales hæredes solent rem minus curare domesticam, & bona siue facultates cum facilitate magna relictas à parentibus, maiore facilitate consumere. Filij Ruben & Gad ac dimidia tribus Manasses, festinabant hæreditatem transiordanam accipere, quæ tandem non fuit benedicta: ut quæ primo spoliata sit, habitatoribus in captiuitatem deductis. Iudæi deniq; uineam domini in hæreditatem acceperunt, exclusis gentibus, quæ tamen illis parum felix postremo tempore fuit, destructa ciuitate Hierusalem, festinabant nimium interfectis uidelicet seruis patris, & filio, quo citius sibi uindicarent hæreditatem. Quadrat prouerbiū, uel imprimis illis, qui bona ecclesiastica & iura, etiamnum iuuenes festinant occupare: uerius quàm legitimè per gradus ecclesiasticos, ad suprema munera peruenire. Indocti uidelicet & inidonei, uel ad episcopalem cathedram & dignitatem per fas ac nefas properant: sed Dei benedictione destituti, tandem sentient quid sit pastoris locum occupare, illi qui gregem domini pascere, uel noluit, uel nesciuit.

• **NE** dicas reddam malum: expecta dominum, & liberabit te, uel saluum faciet te.

Nulli

A Nulli malum pro malo reddentes, inquit diuus Paulus, Mihi uindictam ego retribuam. Cap. 20. dicit dominus. Salomon prohibet ne cogites quidem, aut tecum deliberes de reddendo Rom. 12. malum pro malo: nam *Ne dicas*) hoc est, penes te ne cogites: *Expecta dominum*) quasi dicat: Noli sententiam iudicis præire, uel potius remitte uindictam domino, expectans illius opē, ut te eripiat à malo, quod pateris. Tu de reddendo malū poteris cogitare, & malum pro malo rependere poteris facilius, quàm acceptum damnū amoliri. Magis sollicitus esse debes, de tua salute, quàm de alterius damno. *Salutem uero à domino recipies*) si modo causam tuam illius clementiæ commendes, ut etiam aduersario tuo rependat, non quod tu iratus cogitas, sed quod pro illius æquitate & clementia uidebitur oportet: nam in causa propria solent homines esse parum æqui iudices, sed quod in se se uel iudicant delictum, in aliis grauissimo supplicio dignum aliquando putant, quos dominus execratur, tanquam eos qui diuersis utuntur ponderibus & mensuris: iuxta sequentem uersiculum.

• **ABOMINATIO** est apud dominum pondus & pondus: statera dolosa non est bona. *Prius exposuimus uersiculum hoc eodem cap.* A domino dirigetur gressus uiri: quis autem hominū intelligere potest uiam suam? *Hebræum*, A domino incessus hominis, & homo quomodo intelliget uiam suam. **R**uina est homini deuotare sanctos, & post uota retractare. *Hebr.* Laqueus est homini deglutire sanctum, & post uota ad inquirendum.

ו uir à fortitudine habet etymologiam: **א** homo, à terra. Sensus uersiculorum est, cum homo quilibet de se fit ignarus & impotens ad uiam suam, uel intelligendam, uel percurrendam, quantumuis alioqui sit fortis & prudens, nihilominus *A domino gressus uiri* (siue gigantis) supp. reguntur: uel potius firmantur, & roborantur à domino. q. d. Non gloriatur fortis in fortitudine sua, neque sapiens in sapiētia sua: nam quomodo in-

D telliget homo terrenus uiam suā que ducet ad uitam, uiam suam quæ domum reducet? de qua uia loquitur Christus, Ego sum uia, ueritas & uita: quam nemo trāsierit inoffense, nisi gressus illius roborentur à domino: Nemo uenit ad me, nisi pater qui misit me, traxerit eum, nulla sapientia humana sufficit ad intelligendam hanc uiam. Quod si simpliciter de gressibus hominis in hac mortali uita, intelligamus iuxta Hebræos, non uidebitur absurdum, quia neque sufficiūt homini uires ad iter ingrediēdum sine Dei auxilio, neque nouit homo proficiscens, quando sit reuersurus, sed omnes humanas actiones moderatur Deus: quasi dicat, Cum à Deo in omnibus pendeamus, summa stultitia fuerit & ruina hominis Deū contemnere, iuxta sequentem uersiculum: *Ruina est homini deuotare sanctos:*) uel iuxta Hebræum, Laqueus uel scandalum, si sanctum deuorauerit:

E quod Hebræi de crassis sacrificiis intelligere possunt, siue de his quæ Deo deuota fuerāt, aut etiam de hostiis pro peccatis, quibus uesci nisi solis sacerdotibus nemini licebat. Nos sanctum deuorare dicimus, Dei charismata in uanū accipere, & accepta remissionem peccatorum, ueluti solet canis ad uomitum redire, contempto sanctorum sancto, per quem laqueus contritus est, & nos liberati sumus, denuo in laqueos diaboli incidere, & subinde per uota, liberationem quærere de laqueo. Alij sic, Scandalum uel ruina est homini deuotare sanctum, iuxta sensus prædictos: & etiam est homini laqueus siue scandalum, post uota inuestigare modum quo possit minime obligari, uel quo munus reddat quod uouerit. Aliter, Ruina est homini, qui deuorat sancta, & postea quærīt uouere alia, quasi nihil referat, uel integritatem seruare, uel per pœnitentiam quæ est secunda post naufragium tabula, remissionem habere. Antiquam editionem, hoc est septuag.

F magis accedere ad Hebræam ueritatem, quàm nostras, etiam testatur Beda. *παρὶς ἀνδρὶ ταχὺ ἢ πρὶ ἰδίων ἀγιδάται μετὰ γὰρ τὸ βύβαδς, μετὰ τοὺν γινεταί*, muscipula est uiro celeriter quippiam proprium sanctificare: postea enim uotum fecisse, pœnitere contingit. Sic Septuaginta, qui subaudit quibusdam uocibus, sensum assecuti sunt, qui maxime mihi arridet.

P iiii

„DISSIPAT impios rex sapiens, & incuruat super eos fornicem. *Heb.* Et **G**
 „reducet super eos rotam.

Sapientis est principis dissipare & segregare malos, quo minus uirium habeant: disper-
 si enim & separati, facile opprimuntur. Metaphora rotæ, ut est in Hebræo, & Septua. ex-
 tremam consumptionem atque conculcationem significat: & quod reges prudētes face-
 re debent, quo rempub. in trāquillitate constituent, non permittere uidelicet impiorum
 conuenticula, sed sua potentia & sapientia dissipare, & ad modum trituantis uentilare
 paleas à tritico. Hoc rex regum & Dei sapientia prædicatione euangelica, & uentilabro
Matth. 3. in manu accepto, facit quotidie, incredulos & impios per uniuersum orbem dissipando
 Iudæos, reducta super eos rota ferrea: hoc est confectione & calamitate quæ finem non **H**
 habet: nam Iudæam gentem perpetua uexat malorum series, seruitus, uastitas, penuria,
 & apud omnes nationes opprobrium & contumelia.

„LV CERNA domini spiraculum hominis, quæ inuestigat omnia secre-
 „ta uentris.

Spiraculum uitæ, quod Deus sufflauit in faciem hominis, tanquam lampas est reliquis
 animæ potentiis, lumen administrans & cognitionem Dei per creaturam mundi, cuius
 luminis reliqua in expertia sunt animalia. Aliter, lucerna domini lumē, quoddā superna-
 turale est in animo & spiraculo hominis, quod uel secretissima cordis penetralia perscruta-
 tur, quantum uis alioqui prauum & inscrutabile sit cor hominis. Et hæc ad regem sa-
 pientem refertur uidentur: qui dū iudicia Dei exercet, & in terris illius quodammodo fun-
 gitur munere: diuina sapientia, & lumine indiget, quo malos à bonis secernere possit,
 & secreta cordium inuestigare, quod ipse fecit Salomon, dum duabus mulieribus de in-
 fantibus mortuo & uiuo contendentibus auscultaret. **I**

„MISERICORDIA & ueritas custodient regem, & roboratur clemen-
 „tia thronus eius. **K**

מִסְדָּר וְחַסְדָּר, *Misericordia & ueritas.*) frequenter copulantur hæ duæ uoces in scripturis,
 quarum prior iuxta Hebræos, beneficium gratuitum, secunda recompensationem bene-
 ficij significat: uerum hoc in loco ad iustitiam distributiua uidentur referri, qua bonis
 præmia, malis supplicia dispensantur: id quod dum Sapiens facit, timere non debet: nam
 hæ uirtutes seruabunt eum, his tutior erit, quàm stipatoribus. Et quanuis res fuerit im-
 primis necessaria ad tranquillitatem reipublicæ, puniri improbos, est tamen uirtus ex-
 cellentior clementia & misericordia, quæ (ut inquit Iacobus) superexaltat iudicium: &
 proinde sceptrum regis & solium defensione miserorum, oppressorum subleuatione,
 afflictorum tuitione, potissimum erigitur & firmatur. Vide ut omnia, huius sapientis e-
 logia, mundanæ sapientiæ propemodū sint contraria. Qua qui præditi sunt, longe alia
 regibus consilia suggerunt: muniendas uidelicet urbes, firmandas præsidiis militum, exi-
 genda tributa, augenda uestigalia, subditorum extenuandas opes, ad plebis animos &
 spiritus extinguendos, ne quando de principe mutando cogitent. Contrà Salomon in
 pauperum fouenda & reficienda afflictione, reges magna securitate regnare prædicat. **L**

„EXULTATIO iuuenum fortitudo eorum, & dignitas senum canicies,
 „uel gloria. Iuuenum robur eorum, & decus senum, canicies. **M**

Ut iuuenes qui uires corporis habent integras, nullo uitio debilitatas aut intemperantia
 contaminatas, laude non carent, habentque de quo merito gloriantur, foeliciter uide-
 licet transactam pueritiam & adolescētiam, & iam uiribus præditi, quibus sibi utiles &
 reip. esse possint, quibus sibi uictum labore comparare, & debiles, ac senio cōfectos pa-
 rentes iuuare poterunt magna cum laude, nō tam quod uires habeant, quàm quod cor-
 poris robore bene & prudenter utantur. *Decus uero senum*) quàm apte & cum decoro
 iuuenibus gloriam & iactantiam quandam præbet Salomon, senibus uero honorem,
 qui ab

A qui ab aliis exhibetur, tanquam uirtutis præmium. Senibus (inquam) qui ad canitiem **Cap. 21.**
 cum laude peruenerint: canitiem uero non annorum numero metitur Sapiens, sed cani-
 sunt sensus hominis. Alioqui uel ipsa canities honorem exigit à iunioribus: nam tot pe-
 ricula huius uitæ, & tot discrimina euasisse, & nihil commisisse, quod famam & honore
 „lædat, non contemnendum innocentia argumentum est. Caterum genuinus huius loci
 est sensus, Quemadmodum iuuenes egent consilio & prudentia senum, ne quid temere
 agant corporis uiribus, quibus pollent, confisi: ita senibus uires non sufficere, sed iuniorū
 opera coguntur abuti, ut iam illis facile coeat amicitia, & harmoniam quandam in rep.
 conferrent, dum senum consilio iuuenes, & iuniorum uiribus senes utantur, omnia rite
 peraguntur, ac administrantur. **B**

„LIVOR uulneris abstergit mala: & plagæ in secretioribus uentris. *Hebr.*
 „Liuores in uulnere sunt absterfio uel mundicies in malo, & percussiones in
 „secretioribus uentris.

Sic explicat Aben Hezra hunc uersiculum obscurissimum, ut pendeat à præcedente, &
 sit similitudo: Quemadmodum gloria iuuenum est fortitudo eorum, & honor senum sa-
 pientia cana & matura, sic liuor & purulentia in uulnere est mūdicies, & purgatio mali.
 Mihi magis placet sensus Sapiēte magis dignus: nempe ut intelligamus metaphorā tra-
 ctam à corpore ad animam. q. d. quod in uulneribus corporis uidemus fieri, idem senti-
 endum de plagis mentis. Collectio purulenta in uulneribus, facit ad sanitatem & pur-
 gationem mali, & plagæ quæ fiunt in penetralibus uentris, hoc est animæ morbi eodē
 modo curantur per liuores & saniem, in unū locum collectam. Dum ad memoriā pec-
 cata reuocantur, dum perpendimus quàm ingens malum sit Deum offendere, dum de
 grauitate & facilitate peccandi cogitamus, & ex animo dolētes, purulentiam plagarum
 animæ, per pœnitentiam ad unum ueluti locum reuocare uidemur, & purgare. Alij per
 malum hominem intelligunt, & similitudinem ad hunc modum deducunt, ut uulnera
 D quæ sunt in extrema cute, & plagæ quæ altius infiguntur, ueluti ad interna & uiscera cū
 dolore, & malo curantur: sic malus homo nunquam nisi suo damno sapit, neque casti-
 gatur nisi per dolorem.

CAPVT XXI.

„SICVT diuisiones aquarum, ita cor regis in manu domini,
 „quocunq; uoluerit inclinabit illud.

Recte suppleuit interpres aduerbiū similitudinis. Sicut diuisiones, sup-
 E ple sunt, in manu, & pene agricolā, qui pro suo commodo potest huc
 uel illuc aquam diriuare, præsertim quibusdam regionibus, ubi ex
 more illud fieri solet, ita cor regis & uoluntas siue consilium, solet
 Deus inclinare pro sua uoluntate, uel in bonum subditorum, uel in malum & pœ-
 nam, hoc exigentibus populi peccatis. Nam ut alibi scriptum est: Per me reges re-
 gnant, & propter peccata populi facit hypocritam regnare. Quod si cor regis sit in **Cap. 9.**
 manu domini, quod maxime liberum uidetur, quanto magis reliquæ uires, & appa- **Iob. 34.**
 ratus bellicus quamlibet ingens? quanto magis alij priuati homines? ut referatur uersi-
 culus ad prædētia, qui inuestigat omnia secreta uentris. Aliter, Sicut diuisiones aqua-
 rum, s. sunt, in manu domini, qui præcepit dicens, Fiat firmamentum, & diuidat aquas **Genes. 1.**
 ab aquis, qui diuisit mare rubrum in diuisiones: Qui pluit super iustos & iniustos, & **Psal. 135.**
 Iudæis transeuntibus Iordanis fluuenta subsistere fecit, eadem facilitate corda regum **Matth. 7.**
 moderabitur. Possunt hæc ad mysterium baptismatis referri, ut intelligamus, Sicut mi-
 nistri est aquam diuidere immergendo corpora, ita est Dei corda sanctificare Christia-
 norum, qui sunt populus acquisitionis, & regale sacerdotium.

„OMNIS uia uiri recta sibi uidetur, appendit autem corda dominus. Fa-

cere misericordiam & iudicium, magis placet domino, quam uictimæ. G

Omnis uia uiri.) Hoc uersiculo iam crebrò ignorantiam & superbiam humanam reprehendit Sapiens, quæ tota à Deo pendere recusat, superius capitib. 4. & 16. Est uia quæ uidetur homini iusta, nouissima autem eius deducit ad mortem. Sibi ipsis fere blandiuntur homines, & libenter patrocinantur suis etiam uitiis, in quibus dum sese oblectant, ad mortem perueniunt. Cæterum qui uias suas relinquunt, etiam si uideantur recte in oculis suis, & Dei sapientiæ auscultant, & in captiuitatem redigentes intellectum in obsequium Christi, qui dirigit nutantia corda, & confirmat gressus eorum qui incedunt, non in uia quæ illis recta uidetur, sed in uia domini, quæ est iustitia & iudicium: Aliter, *Dominus ponderat uel appendit corda,*) & magnum discrimen ponit inter uiam & uiam, & non H

2. Cor. 10. solum non probat omnem uiam, hoc est actionem humanam, sed etiam inter ea quæ sunt bona, & in lege præcepta, latissimum uult esse discriminem: ut sequitur, *Facere iustitiam & iudicium.*) q. d. quanuis hostiæ & sacrificia præcepta & descripta in lege, uideantur propius ad Dei honorem spectare, quam alia quæ homo in homines exercet, tamen is est Dei Op. Max. amor in hominem, ut illa sint apud eum opera sanctissima, quæ hominibus maxime profunt. Cuiusmodi sunt iustitia, in eo sensu quo superius exposuimus. Attendite, ne iustitiam uestram faciatis coram hominibus, & iudicium, quæ tanto sunt Deo gratiora, quanto illius bonitatem propius exprimant. Operam dare ut inopum necessitati succurratur, & ut nemo patiatur iniuriam, nemo inferat citra pœnam condignam, Dei præsentiam inter homines quodammodo repræsentat. Aliter, Multæ uia sunt hominum, hoc est magna religionis uarietas, & diuini cultus diuersissimi ritus, quibus ad Deum tendere humana conatur ignorantia: sed dominus qui corda ponderat, unam solam approbat fidem, quam olim Iudæi uariis hostiis & sacrificiis celebrabāt, quæ pro tempore legis fuit electissima uia homini, uerum dominus qui corda perpendit, aliam nunc I

Matth. 6. præfert uiam, quam iustitia & iudicio frequentant Christiani iuxta illud: Discite, quid est, misericordiam uolo & non sacrificium. K

• EXALTATIO oculorum est dilatatio cordis, lucerna impiorum peccatum. *Alij sic uertunt*, Nouale impiorum peccatum. *Aliter*, Aratio impiorum peccatum.

Vox $\gamma\eta$ ambigua est, lucernam significat, nouale uel arationem: & hunc sensum sequuntur Hebræi plerique omnes. *Exaltatio oculorum.*) elationem mentis significat & arrogantiam, cum quis sibi placet, suæ sapientiæ multum tribuat. Cordis dilatatio, desideria & concupiscentias significat: alioqui in bonam partem, latitudinem amoris, & charitatis inexplabilem affectum: iuxta illud, Os nostrum patet ad uos ô Corinthij, cor nostrum dilatatum est, non angustiimini in nobis. Sensus tandem uersiculi ex præcedente pendet, ostendens, qui sint quibus suæ uia uidentur rectæ, hoc est qui sibi placent in suis uitiis potissimum, uidelicet quibus sunt oculi sublimes, & quibus cor amplum & latum & uariis desideriis obnoxium. Horum uia est peccatum: & *Aratio impiorum,*) hoc est studiū, & cogitatio, est peccatum. Aliter, elatio oculorum est peccatum, & dilatatio cordis est peccatum, non uia recta ut pluribus uidetur: imo est nouale impiorum. Metaphora tracta ab agricultura uita omnium laboriosissima: Arandi laboribus peccandi consuetudinem confert Sapiens, ne quis causetur difficultatem uirtutis, & facilitatem peccandi. Aliter iuxta aliam uersionem, nempe lucerna impiorum, quam sequitur Chaldæus, M

Gene. 1. impij qui non habent lucernam domini, hoc est spiraculum illud cælestis gratiæ de quo nuper disseruimus, quod Deus sufflauit in Adamum, & Christus in discipulos, dicens: L
Ioan. 20. Accipite spiritum sanctum: de qua lucerna dictum est nuper, sed pro illa lucerna habent elationem oculorum, & dilatationem cordis: & proinde eligunt neque uiam: iustitiæ neque iudicij, neque uiam diuini cultus, sed consuetudinem peccandi, quæ illis recta uia uidetur. Prior expositio est melior.

• COGITATIONEM robustorum, semper in abundantiam: omnis autem tem

Atem piger in egestate est. *Hebraum*, Cogitationes strenui ad abundantiam, Cap. 21.
• & omnis festinus uel præceps, ad inopiam uel defectum.

Hic uersiculus explicat quodammodo præcedentem, iuxta priorem intelligentiam, ut $\gamma\eta$, nouale pro cogitatione accipiatur, & studio impiorum quod est ad peccatum. *Cogitationes & studia strenui*) uel solliciti, non ad peccatum, neque ignominiam, sed ad incrementum, siue dignitatem, iuxta illud: Omni habenti dabitur & abundabit, & omnis festinus: quasi dicat, sollicitudo & diligentia abundantiam parit, siue in bonis externis, siue in bonis animæ, & sapientia. Sed præceps qui intelligentia caret, ad defectum etiam: tantum abest ut lucretur aliquid, ut etiam iacturam faciat eorum, quæ habet. Sensus hu- Luc. 19.

Bius secundæ clausulæ, non est alienus ab eo quod lectum est: Hæreditas ad quam festinatur in principio: in nouissimo, benedictione carebit: & ut ad opes acquirendas referri possunt sollicitus & festinus, ita quoque ad sapientiam, in qua sollicitudo & diligentia laudatur, iuxta parabolam euangelicam, de homine quærente bonas margaritas, & inuenta una pretiosa, dedit omnia & comparauit eam. Præceps & festinus, est qui nec ætate, nec prudentia maturus, docere festinat antequam discat, qui ad seculi magistratus uel gradus & dignitates ecclesiasticas properat, quas pro dignitate obire nequit, non ad honorem quem assequuntur ij, qui cum sollicitudine, ut inquit, Paulus præsumunt, sed ad defectum. non solum honoris, quod præmium uirtutis est apud homines, perueniunt, sed defectum quoque gratiæ & meriti, quæ Deus largitur his, qui laborant in uinea domini, his uero qui cum sollicitudine negotiatur in pecunia domini, dicentes: Ecce mna tua, decem mnas acquisiuit: respondebitur, & tu esto super decem ciuitates. Prou. 20.

C. QVI congregat thesauros lingua mendacij, uanus & excors est, & impingetur ad laqueos mortis. *Septuaginta secutus est diuus Hieronymus. qui sic habent:*

ὁ ἀργὸν ἀποκεῖσματὰ γλώσσης ψαλλῶν, μάταια δικάζει ἐπὶ παγίδας θανάτου. *Hebraum,*
Opus uel congregatio thesaurorum lingua mendacij, uanitas impulsæ quærentium mortem. Rapinæ impiorum detrahent eos, quia noluerunt facere iudicium. *Hebraum*, Rapina impiorum manebit cum illis, quia renuerunt facere iudicium. Peruersa uia uiri aliena est à Deo: qui autem mundus est, rectum opus eius. *Hebr.* Euersa uia uiri impij & alieni: mundi autem rectum est opus. Matt. 13.

Per honesta studia & legitima per diligentiam, non per præcipitantiam perueniendum est ad incrementum, siue opum siue bonorum: præsertim non lingua mendacij: hoc est perferendo falsum testimoniū, siue quacūq; fraude: nā tales opes non poterunt seruari neque recodi, sunt enim uelut res aliqua uana, uelut stipula quæ uento impellitur, in qua nullus est fructus. Qui hoc facit, uanus & excors est: uel, ut est in Hebræo. *Vanitas proiecta quærentium mortem.*) hoc est, qui huiusmodi colligunt thesauros, ludunt operam, fructum ex illis non referunt: imò qui mendaciis quærent ditescere, mortem sibi quærent, uel quod falsus testis legem talionis debeat sustinere, uel quod hi qui iniuste ditescunt, æternam mortem promerentur. Duo maxima incommoda & mala ex thesauris male per mendacium acquisitis. primum quod facile euanescent, secundum quod mortem afferant. Thesauri per linguam mendacij collecti, sunt quibusdam ex Hebræis, sapientia secularis, quæ fidei scripturarum aduersatur, & proinde multa mētur: nos uero non solū philosophorum mendacia, sed & hæreticorum technas, per huiusmodi thesauros intelligimus, quibus sibi maiorem in modum placent, & in scientia diuites esse uidentur, cum reuera pauperes sint, ut qui se diuites & doctos in erroribus existimant. *Rapina impiorum manet eos.*) Alij rapinam impiorum adducet dominus super eos. De opibus per fraudem & mendaciū collectis dictum est, nunc de illis quæ ui & rapina acquiruntur, ab his uidelicet qui iudicium & æquitatem facere recusant. *משפח* iudicium, morem, consuetudinem nonnunquam significat, ut sit sensus: Qui consueta uiuendi norma relicta, rapinis & oppressionibus uiuere malunt, aliquando præ-

nas luent à domino, qui reducet rapinas in eos. Alij sic exponunt: *Rapina eorum conteret eos.* Melius, rapina eorum habitabit uel peregrinabitur cum illis, iuxta illud, Opera eorum sequuntur eos: ut respondeat ad superiorem clausulam. q. d. Male acquisitæ opes non manebunt, sed rapina manebit, & ad iudicium ueniet: quia noluerunt facere iudicium, ad iudicium adducentur. *Peruersa est uia uiri, & aliena.* Interpres suppleuit à Deo, alij subaudiunt ad hunc modum: *Peruersa est uia uiri impij, & alieni uiri, sup. à Deo.* Tertia expositio est huiusmodi: *Peruersi hominis uia,* aliquando est uiri, aliquando est aliena ab homine: quasi dicat, Vir peruersus est sibiipso dissimilis, iuxta illud, Vir duplex animo est inconstans in omnibus uis suis: sed uiri mundi opus est rectum, non inuersum. Ambiguitas Hebræi sermonis parit hanc ambiguitatem & multitudinem sensuum, quorum postremus optimus est.

MELIVS est sedere in angulo domatis, quàm cum muliere litigiosa, & in domo communi. *Sic interpres. Hebræum,* Melius est habitare super angulum tecti, quàm cum muliere litigiosa in domo societatis.

Sensus huius uersiculi non est multum diuersus ab eo quod scriptum est cap. 19. Tecta iugiter perstillantia, litigiosa mulier. Nam utroque loco docet Sapiens, in familia nullum maius incommodum esse posse, quàm uxorem parum morigeram habere. *Super angulum tecti, siue pinnaculum* nihil aliud est, quàm sub dio: & erit sensus, Satius est carere uxore & tecto, quàm capaces habere ædes, quæ nobis & aliis sufficiunt, cum uxore rixosa. Interim instruit filium Sapiens, non ducendam uxorem malam, etiam si cum ea sit habiturus quamlibet pulchras ædes & fundos. Iuxta sensum mysticum mulier litigiosa est ecclesia malignantium, siue hæreticorum quæ contentionum & rixarum nullum modum neque finem facit: cum qua eisdem habitare mansionibus atque domatibus nullo modo debemus: sed potius, tanquam passer solitarius, in tecto. Super tectum manere, est carnem domare, inquit August. Omnia potius relinquenda docet, quàm cum tali muliere consentiendum.

ANIMA impij desiderat malum, non miserebitur proximo suo. Aliter, Non erit gratus in oculis eius amicus illius: uel, Non inueniet gratiam in oculis illius amicus eius.

W33 fere pro anima sensitiua capitur, & concupiscentia, quæ in bonis magna ex parte sopita est, in malis hominibus uehementer uiget, & ad malum continuo instigat & impellit: sic enim interpretamur, desiderat malum, studet malum facere. Et cum beneficiis non maleficiis concilientur amici, mirum esse non debet, si parum gratus habeatur, aut aptus ad amicitiam, qui malum facere gaudet. Nam qui totus suam libidinem sequitur, qui malum quod anima illius concupiscit perficere mauult, quàm amico obtemperare, quàm consilium bonum audire, gratiam in oculis alterius non inueniet, uel gratiam non inibit. Amicus uero ille, apud quem gratiam inire debet, est ille qui ad suos dixit: Vos amici mei estis, si feceritis quæ præcepi uobis. Huic amico placere non potest anima desiderans malum: sed quæ dicit ad sponsum, In nocte quasi ui quem diligit anima mea.

Ioan. 15.
Cant. 3.

MULTATO pestilente sapientior erit paruulus: & si sectetur sapientem, sumet scientiam. *Heb.* Dum punitur derisor, sapientiam capiet imperitus: & cum dederis intelligentiam sapienti, accipiet scientiam.

Sunt qui castigatione indigent, & sunt quibus aliorum exempla sufficiunt quo à malis cohibeantur. Similiter ad uirtutis studium, sunt qui præceptoribus egêt, & sunt qui suo pte ingenio aliorum facile sequuntur exempla. Derisor quem Hieronymus septuaginta sequutus uertit pestilentem, is est qui leges seu Dei, seu ciuiles deridet & contemnit, & omnia sibi licere putat: hunc castigare oportet, non sua solum causa, sed etiam imperitorum qui malo exemplo ad malum facile declinant. Cæterum cum uiderint derisores

A fores qui summa licentia peccare solebant, pœnas dare, à malefaciendo discunt abstinere: quæ cælestis philosophiæ prima pars est, Declina à malo. Quàm sit in rep. necessarium malos subinde dare pœnas, hinc uidere licet. Gentilis populus uehementer imperitus & simplex, qui dixit lapidi, Pater meus es, sapere incepit egregie, posteaquam uiderit pestilentes Iudæos & derisores domini seruatoris, meritas dare pœnas: & cum ab apostolis intellectum siue prudentiam accepisset, cognoscendi Deum uidelicet, in scripturarum scientia uehementer profecit & doctus euasit. Quod ad contextum spectat, potest esse duplex sensus: Cum quis intelligentiam dederit sapienti, scientiam etiam accipiet: uel, Cum uni ex sapientibus dederis intellectum, alius illius exemplo etiam scientiam accipiet. Prior intelligentia est melior. Sunt qui sequuntur aliam huius uerbi significationem, nempe prospere agere: & erit sensus uersiculi, imperitos sapere, ut dictum est, cum per iudices, derisorem pœnas dare uident. Sapientes uero cum omnia animi sententia contingere uident sibi, discunt scientiam, hoc est Dei benignitatem agnoscunt, scientes se de manu Dei, omnia siue bona siue mala, hoc est prospera uel aduersa suscipere.

EXCOGITAT iustus de domo impij, ut detrahat impios à malo. *Heb.* Diligenter considerat iustus de domo & familia impij, peruertit impios ad malum.

Sensus huius non est alienus à superioribus, uidelicet supplicia malorum multum prodesse bonis, & esse hanc maximam causam, quod Deus in hac uita nonnunquam subuertit familias impiorum, ut non relinquat, iuxta phrasin scripturæ, mingentem ad parietem. Ad sensum integrum contextus, quædam supplenda sunt ad hunc modum, Considerat, uel perpendit iustus cum summa diligetia. Ad uerbum, Facit intelligere cor suum, sup. quid uenturum sit domui & familiæ, hoc est liberis impij: & cum diligenter considerauit, intelligit quod dominus subuertit impios ad malum ipsorum, propterea quod pœnis leuioribus non corriguntur: & hic sensus pendet ab eo quod præcessit, Cum punitur derisor, sapientiam capit imperitus & simplex, uerum impius non capit utilitatem aliquam, uel ex sua, uel ex aliena castigatione: & proinde tandem post leuiorem pœnam, familiam illius penitus subuertet dominus in malum & ignominiam illius: quod cum aliis, tum Pharaoni usu uenisse legimus. Iusti enim huiusmodi mala longe antè præuident per sapientiam, ut non sit minima sapientis laus, mala uentura prius intelligere, quàm ueniant. Aliter, Iustus qui intelligit, uel intellectum præbet ad domum impij, quasi ei placerent quæ aguntur in domo improbi, hic iustus subuertit impium ad malum, hoc est corroboret impium, ut malum faciat. Prior expositio est melior.

QVI obturat aurem suam à clamore pauperis, etiam ipse clamabit & non exaudietur.

Ingens laus munificentiae in pauperes, & eos qui angustiis premuntur, utputa quorum causam Deus suam æstimat, & beneuolum se præbet his qui pauperes amplectuntur: rigidum uerò & implacabilem his, qui necessitatibus pauperum non succurrunt. Et secundum Hebræos habet duplicem sensum. *Qui obturat aurem suam.* Primò, qui audire non uult, sed se surdastrum efficit, obturat aures à clamore pauperis, ne eum audiat. Secundò, qui nullis precibus neque clamoribus superatur, cum tamen aures plenas & obturatas quodammodo clamoribus habeat, & nihilominus sustinet, neque ad opitulandum properet. Hi clamabunt, & dominus non exaudiet illos. ô benignam & clementissimam dispensationem Dei Opti. Max. qui in re tam facili remissionem peccatorum esse dignatus est constituere, nēpe in pecuniola, aut minimo subsidio quod pauperibus largimur: tantam præterea curam erga pauperes & afflictos gerit, ut in eorum subsidio diuinitus salutem reponat. Ad illius clamorem qui dicit in Psalmo. Ego sum pauper & dolens: aures clausurunt Scribæ & Pharisei, & propterea clamabunt aliquando unà cum aliis

Q

Matt. 25. qui misericordiam minime fecerunt: Domine, quando te uidimus esurientem, & non G
pauimus te, & cætera.

.. Munus absconditum extinguit iras, & donum in sinu indignationem ma-
ximam. *Heb.* Munus in abscondito teget iram, & munus in sinu furo-
rem robustum.

Matth. 6. Est sensus geminatus uariis uerbis, & pendet ex præcedente uersiculo, de misericordia
in pauperes, quæ si fiat iuxta præscriptum euangelij, nempe, Nesciat sinistra tua quid
facit dextra tua: & in occulto, non ad ostentationem, non ad uanam gloriam, sed coram
eo, qui uidet in occulto, iram extinguet iudicis: siue sedabit & mutabit sententiam illam H

Matt. 25. plenam iræ & furoris in illam clementissimam: Venite benedicti patris mei, possidete.
Aliter, de quocunque iudice intelligi potest muneribus corrupto, & datis secretò: nam
palam nullus ne corruptissimus quidem, dona admittit sustinet: & erit sensus, Munus
absconditum, hoc est acceptum à iudice, in occulto receptum extinguet iras, hoc est se-
ueritatem sententiæ, quam contra reum proferre oportuerat. Sunt qui uolunt secundam
uersiculi partem per similitudinem confirmare primam. Donum secretò datum paupe-
ribus sedabit iram Dei, sicut munus positum in sinu iudicis, furorem & indignatio-
nem legum, quamlibet magnam & uehementem, extinguere solet.

.. G A U D I U M iusto facere iudicium, & pavor operantibus iniquitatem. I
.. Aliter, contritio operantibus iniquitatem.

Respondet præcedenti uersiculo dūtaxat iuxta posteriorem expositionem, quo dictum
est, de his qui accipiunt munera & peruertunt iudicium. Illi quidem iudices mali acce-
ptis donis & muneribus, quò iudiciū peruertant, ditescūt bonis externis, sed bonis anime
& conscientia conteruntur, patiūtur damnū. Verum loco pecuniæ, siue donorū est iusto
iudici qui corrumpi non potest, lætitia & gaudium spiritus à Deo. In genere dictum in-
telligi potest de quocunque iusto, qui gaudium habet & lætitiā, non in luxu & li- K
bidine, non in diuitiis aut deliciis huius uitæ, sed facere iudicium, facere quod lex Dei
præcepit: ut per iudicium intelligamus reliquas partes legis diuinæ, nempe moralia &
ceremonialia. In his sese oblectat iustus, uel lætitia est iusto uidere alios facere iudiciū:
quasi dicat, mali & corrupti iudices acceptis muneribus, malis placent corrumpendo iu-
dicium, sed boni iudices dum iudicium faciunt, placent bonis & iustis hominibus, qui læ-
tantur, dum iudicium fieri uident, & dolore afficiuntur, cum iniquitatem fieri intelligāt.

Mihi maxime placet ut ad gaudium conscientia referatur sensus, & ad mercedem elec-
mosynæ, quæ præterquam quod placat iram, & extinguit furorem iudicis, affert præ-
terea miram conscientia lætitiā, & pacem quæ superat omnem sensum. Cæterum L
Philip. 4. hos qui faciunt iniquitatem, nec elemosynis redimunt peccata, manet non solum ira
Esaiæ. 66. iudicis, & fortis furor, sed etiam contritio & pavor conscientia, iuxta illud: Vermis eo-
rum non moritur.

.. V I R qui errauerit à uia doctrinæ, in cœtu gigantum commorabitur.
.. *Heb.* Homo qui errat à uia intellectus, in cœtu mortuorum requiescet.

Via intellectus, est sapientiæ uia & legis diuinæ, quæ rationi & intelligentiæ quadrat, uel
potius quæ perficit intellectum humanum. Nam nulla uia, hoc est doctrina humanitus
tradita, perficit intellectum humanum, neque angelicum, sola illa quæ est de Deo sum- M
mo bono, cuius cum intellectus humanus sit capax, & qui solus intellectum replet, &
saturat: & idcirco uia & scientia de Deo, uia intellectus dicitur: uel uia intellectus, est
uita homini rationali, & creaturæ intellectuali digna, ut distinguatur contra uiam bru-
torum, uiam carnis, uiam mundi, qui in maligno positus est. Quicumque igitur erraue-
rit ab alterutra istarum uiarum, non cum hominibus, sed cum gigantibus habitabit, uel
cum mortuis erit quies eius, & non erit particeps lætitiæ quæ est iustorum, sed contritio-
nis & pavoris eorum, qui operantur iniquitates: nihil enim horribilius quam cū mortuis
manere.

A manere. Hac clausula minatur supplicium æternæ mortis his qui operatur iniquitatem, Cap. 21.
quæ illos manet, ultra contritionem & timorem conscientia.

.. QVI diligit epulas, in egestate erit: & qui amat uinum & pinguia, non di-
tabitur. *In Hebr.* Vir egenus uel egestatis diligens lætitiā, uinum & oleum,
.. non erit diues.

Pro lætitia habemus epulas, in uersione diui Hierony. in Septuag. gaudium, & pro una
clausula in Hebræo, reddidit duas interpres noster. Quauis pro ambiguitate sermonis
Hebraici, potest distingui, ut habet Hiero. Mihi magis arridet lectio illa, quæ unica clau-
B fula absoluit sensum, ad hunc modum, Vir egestatis qui amat lætitiā, qui amat uinum
& oleum, non ditabitur. Per lætitiā temporis iacturam intelligimus, & occupationes
quæ ad uoluptatem, non ad utilitatem faciunt, per uinum & oleum, cōuiuia & compo-
tationes, quibus qui uacant, non solum nihil lucrantur, sed plurima infumunt: pauperes
enim sunt, qui uel tempus male collocant, iocis & rebus lætis sese oblectātes, & qui epu-
lis & conuiujs gaudent. Quòd si per duas clausulas cum Hiero. legamus, erit prior, Qui
non uacant honestis artibus, sed nugis amœnis, in egestate uiuunt, cum nihil lucrentur:
qui uerò conuiujs & comotationibus indulgēt, diuites esse non possunt cum plurimā
infumant: utriusque alieni à sapientia, quæ lætitiā habet, sed in iudicio faciendo, ut dictū
C est: & uinum amant, sed illud quod lætificat cor hominis, & oleum lætitiæ quo unctus
est sponsus præ participibus suis. Sub specie rerum terrenarum celestes obūbrat Sapiens: *Psal. 45.*
insinuans illum non posse diuitias assequi, (de quibus Christus dominus in euangelio, *Mat. 6.*
Theaurizate uobis thesauros in cælo: & sanctus Paulus, Bene agere, diuites fieri in bo- *1. Tim. 6.*
nis operibus) qui uoluptatibus indulget. Qui uino inebriatur, & oleum amant quo cor-
pus ungitur, magis quam illud quo saginatur animus, & idoneus redditur ad luctādum
contra carnem & mundum, & principes ac potestates eiusdem.

.. P R O iusto dabitur impius, & pro recto iniquus. *Hebraum,* Pro redem-
D ptione iusti, dabitur impius.

Apud Hebræos, duplicem huius expositionem lego. Prima, iustus liberabitur à malis,
quæ contingunt hominibus, & impius pœnas luet. Secunda, ex æquitate iustitiæ omni-
bus hominibus quamlibet iustis debetur pœna aliqua, nam non est iustus super terram,
qui non peccat, sed pœna illa remittetur iusto, & iniquus maiores luet pœnas, uel quòd
iusto derelinquendi fuerit occasio: uel, quòd exemplum bonū iustorum non sit secutus.
Alij fere eadem, sed manifestius, si quando irruat aliquod magnum malum super pro-
uinciam aliquam aut urbē, quod uideatur omnibus eminere, tunc iustus supplicio ma-
lorum redimetur quodāmodo: erit enim impius precium & redemptio, ut puta quo pu-
E nito cessabit ira Dei. Beda bene exponit iuxta uersionem quā habemus: Impius & per-
secutor dabitur ad suppliciū. s. pro martyre: quasi dicat, iustus passus est temporaliter so-
lum, & sic euasit æternum supplicium, cui tradetur impius pro eo. Alioqui, ut diximus,
pro iusto tradetur, cum exemplum fidei & probitatis non acceperit à iusto, sensus est
idem utriusque clausulæ.

.. M E L I V S est habitare in terra deserta, quàm cum muliere rixosa & ira-
cunda.

F Superius idem fere, sed alia comparatione docuit: nimirum quamlibet magna, sustinen-
da incommoda, uel molestissimam uiuēdi rationem subeundam potius, quàm cum mu-
liere parum morigera, uel iracunda & litigiosa uiuendum. Sunt qui exponunt ira-
cunda, prouocans ad iram. s. per adulterium. Magnæ laudis apud antiquos patres æsti-
mabatur numerosam procreare prolem, & maledictus sterilis in Israël, tamen iudicio
Sapientis, satius est in deserto manere absque liberis, procul ab amicis, procul ab omni
uoluptate, ab omni lætitiā, quàm cum uxore iracunda & litigiosa habitare. Sensus Pro-
uerbij est, mores esse spectandos in uxore eligenda, magis quàm opes.

- THESAURVS desiderabilis, & oleum in habitaculo iusti: & imprudēs G.
 • homo dissipabit illud, uel deuorabit illum.

תָּשׁוּר thesaurus, ut inquit Herza: Nomen generale est, comprehendens omnia quaecunque reconduntur, etiam quæ ad cibum spectant, inter quæ oleum uel primum locum obtinet, eo quod in diuinis sacrificiis sit maior usus illius. Exponit quod superius dictum est, qui amat uinum & oleum, non quod hæc res male sint, uel quasi esset alienum à sapientia, horum habere curam: imò ista seruare, & recondere sapientes solent, potius quàm alios thesauros argenti uel auri. His enim necessitati pauperum succurrere possunt. Cæterum qui stultus est & sapientia caret, statim deuorat quicquid colligitur annonæ: ut nec sibi nec suis possit opitulari in tempore famis. Quod olei potius quàm aliorum fructuum mentionem facit, subtilem admodum rationem reddit quidam ex Rabbiniis: nempe sapientes charius habere reconditum oleum, quod eo utatur in lucubratione, dum sapientia dant operam. Vnde rogatus quidam, quamobrem plus saperet quàm uicini & socii: quod ex oleo, inquit, plus lucratus sum, quàm uicini mei ex uino. Potest denique prima clausula sic uerti, Thesaurus est oleum, uel pinguedo, id est, thesaurus pinguis & copiosus. Quod ad sensum spectat sublimiorē, oleum est charitas qua fulget ecclesia sanctorum, thesaurus amabilis uidelicet, & à sapientibus maximo opere recondendus: quem stulti homines & huius seculi sapientes minime omnium curant, lucrum huius mundi charitati præponentes, & eam ante omnia deuorantes. I

- QVI sequitur iustitiam & misericordiam, inueniet uitam & iustitiam & gloriam.

In Hebræo, persequitur: quod in bonam partem etiam alibi accipitur, & festinationem quandam & studium significat, quasi dicat: Qui summo studio quærit iustitiam facere, perinde se habet, ac si persequeretur, uel insequeretur eam. (f. *Inueniet uitam.*) hoc est diu uiuet: *Iustitiam & honorem.*) Cum iustitiā fecerit, iustitiam à domino recipiet, quàm sæpe pro misericordia & eleemosyna capi diximus. חַסְדִּים misericordiam etiam significat, ut omnem penitus misericordiam intelligamus faciendam, nempe erga eos qui merentur, & erga eos qui non merentur: Dei bonitatem imitandam, qui solem suum facit oriri super bonos & malos, & pluit super iustos & iniustos, ut צְדָקָה iustitia ad opera misericordiam referatur: חַסְדִּים uero, ad remissionem offensarum. Qui uero hanc insequitur iustitiam & misericordiam, thesaurum amabilem recondit, & annonam quouis uel oleo, uel uino diuturniorem, nempe uitam, iustitiam & gloriam, uirtutum præmia: mensuram enim confertam & coagitatam reddent in sinum uestrum, inquit Christus in euangelio. L

- CIVITATEM fortium ascendit sapiens, destruxitque robur fiducia eius.
 • In Hebræo, pro Destruxit, detrahet, siue descendere faciet.

Laudem sapientia in omnibus rebus prosequitur sapiens, non in re domestica solum, & in recondendis necessariis rebus pro familia, sed etiam in re bellica plus ualeat sapientia quàm robur. Nam sapiens unus ascendit ciuitatem fortium plurimorum. quasi dicat, multos robustos & ualidos superabit uel unus sapiens. Et quod copiosus exercitus facere non potest, aliquando faciet sapiens, nempe ascendet ciuitatem, hoc est expugnabit & uicinet, uel potius ciuitatis dominium obtinebit, & uiros bellatores gubernabit: & ut ad compendium rem contrahamus, sapientia plus potest quàm fortitudo in re bellica, non solum in tranquillo reipub. statu, quod diu deliberatum fuisse inter mortales scribit Salustius. Per fortitudinem uel robur fiducia, muros ciuitatis intelligit, aut etiam quemcunque belli apparatus, & machinas: quæ omnia nonnunquam cassa & uana redduntur prudentia sapientis. Sed ut hoc in bello & expugnatione urbium aliquando usu uenit, ita ille fortis armatus qui custodit atrium, sapientia Dei & gratia Christi semper expugnatur: diripiuntur uasa & arma, in quibus fiduciam habet

- A habet dum caro castigatur & crucifigitur mundus.

- QVI custodit os suum & linguam suam, custodit ab angustiis animam suam.

Seruare os & linguam possunt ad idem referri, nempe ad loquelam & sermonem, ex quo multa incommoda & angustia proueniunt, ut inquit Iacobus: Lingua ignis est uersitas iniquitatis. Possunt os & lingua ad diuersa referri, nempe os ad temperantiam siue continentiam uictus: ex crapula enim plurima proueniunt mala. Comestiones & ebrietates, lites nonnunquam & iurgia, quibus anima uehementer afficitur, ad angustias & inopiam consilij redigitur. Porro ex continentia uirtus sequitur, puritas animæ: ex puritate animæ, pax & tranquillitas conscientia: Beati mundo corde, quoniam ipsi uidebunt Deum. Custodia linguæ & oris, iuxta sensum mysticum possunt referri ad confessionem fidei, & confessionem peccatorum, Dei laudem, proximi adificationem: lingua enim & ore plurima præstamus officia ad nostram & aliorum salutem spectantia. Iuxta priorem expositionem, animam pro uita acceptam intelligimus: iuxta secundam uero, pro conscientia & interno affectu, qui per peccata oris & linguæ ad miras angustias redigitur. Iacobi 3.

- SVPERBUS & arrogans uocatur indoctus, qui in ira operatur superbiam. Heb. Derisor nomen eius faciens in ira superbiam. Mat. 5.

Septuaginta sic, θεσπύς καὶ ἀνδραδής καὶ ἀλαζών λοιμὸς καλεῖται. Indoctus apud diuum Hieronymum pestilentia uocatur apud Septuaginta. Salomon ad instar hortulani, nunc uirtutum plantat præcepta, nunc uitia sapientia contraria euellit. Linguam & os seruare, nec aperire, nisi cum opportunum & utile fuerit, magna pars sapientia est: ad quas uero angustias rediget suam animam, qui per superbiam, arrogantiam uel petulantiam, os aperit, & soluit linguam, præsens uersiculus ostendit. incidit enim in multa uitia, nempe superbiam, arrogantiam, derisionem, quod ad sermonem spectat: quod uero ad opera, furorem superbia, hoc est iram & superbiam, ut iam nihil sit integrum in homine qui linguam non seruat: talis enim uocatur superbus, arrogans, petulans & derisor. Hebræi sic exponunt uersiculum: Homo superbus & arrogans uocari potest derisor, qui facit opera sua in ira superbia: uel sic, Superbus, arrogans & derisor, est nomen eius, qui facit opera sua in furore & superbia. Et sensus erit, Qui omnia agit per furorē & superbiam, cum uideatur honorem querere & famam maxime, famam & celebritatē nominis non assequetur, imo ignominiosus nomenclaturis erit insignitus, suis coloribus pictus, nominis famam amittet. q. d. Qui uult bonum nomen habere, à superbia & arrogantia imprimis declinare debet, & à iactantia linguam & os, ut dictum est, moderare ac refrenare: nam omnis qui se exaltat humiliabitur.

- DESIDERIA occidunt pigrum, noluerunt enim quicquam manus eius operari. Hebraum, Desiderium pigri interficiet eum, quia renuerunt manus eius operari. Tota die concupiscit, & desiderat: qui autem iustus est, tribuit, & non cessabit. Heb. Tota die concupiscentiam concupiuit: sed iustus dabit, & non prohibebit.

Redit ad id quod superius dixit, Qui persequitur iustitiam & misericordiam, inueniet uitam: quod in hoc loco habemus, desiderium pigri interficiet eum: desiderium quod habet siue in uoluptatibus, siue quibuscunque uanis huius mundi rebus, interficiet eum: uel uehementer torquebit eum, ut mori uideatur: iuxta loquendi modum, quo dicimus enecat nos esse, cum magno aliquo malo torquemur, uel reuera in suo desiderio morietur, neque cōpos erit aliquando rei quā desiderat: Nam renuerunt manus eius facere.) f. quicquam. uel concupiscere non debuit piger, uel sedulo laborare, & dare operam quo possit suum complere desiderium. Tota die desiderauit desiderium.) quasi dicat, Piger nec sibi nec alijs prodest, imò sibi maxime nocet, toto die uidelicet otiosus uariis desideriis

seipsum torquet: qui uero sedulo operantur, & honesto labori intendunt, uanis desideriiis non laborant. Indicat Sapiens ex pigritia & nasci desideria inutilia, & nutrir: & tamen pigrum non posse remedium suis adhibere desideriiis. *Iustus uero tribuet.* Qui toto studio persequitur iustitiã, nõ solũ sibi sufficit, sed etiam aliis: non solũ suo desiderio, sed alieno satisfacit. Disperfit, dedit pauperibus, iustitia eius manet in seculum: & tamen nõ prohibebit desiderium suum. Pigrũ opponit iusto, & prouerbiũ ostendit sapientis non esse, nec carere diuitiis, nec auare retinere, sed distribuere collectas.

- **HOSTIAE** impiorũ abominabiles, quæ offerunt ex scelere. *Heb.* Sacrificium impiorum abominatio, quanto magis si mala mente uel cogitatione obtulerit illud.

Prouerbiũ ostendit Deum non muneribus corrumpi, ut solent aliquando terreni iudices, de quibus superius. Deus execratur impiorum sacrificia, quæ uidetur in illius laudem oblata, etiam iuxta morem quo debeant fieri, & iuxta ritum quo boni sacrificat, nõ agnoscit dominus externas ceremonias absque interno affectu, in his qui offerunt scelerato animo. Cæterum si ex scelere uel rapina fuerit oblatio, multo magis erit abominabilis, utputa duplici scelere cõtaminata, & impietate hominis & rapina. *המז*, si malã cogitationem uertamus, ad hunc modum exponi potest uersiculus: Si mala cogitatione, hoc est eo animo sacrificet, ut prosperum successum in improbitate sua habeat, uel quacunq; alia intentione impia, maxime execrabilis erit eius oblatio. Quod infideles solent facere, nõpe uouere & offerre dæmonibus, quò licentius in sceleribus uiuant: ut Balam & Balac uolentes populo Dei maledicere. Quadrat prouerbiũ in eos, qui cum sint scelerate aliquo obnoxij, cuius pœnitentia non ducuntur, nihilominus putant per alia pietatis opera, se posse iram Dei placare: hanc impiam & scelestam de Deo cogitationẽ concipientes, quasi peccandi licẽtiam concederet alicui, ea lege ut reliqua præcepta studiosius obseruaret: contra illud, Qui offendit in uno, factus est omnium reus.

Nume. 23

Iacob. 2.

- **TESTIS** mendax peribit, uir obediens loquetur uictoriam. *Heb.* Testis mendax, uel mendacij peribit: & uir audiens perpetuo loquetur.

Ambigua uox est *העב*: aliquando significat uictoriam, aliquando perpetuitatem, siue æternum, aut denique robur & fortitudinem. Contra falsos testes etiam prophana lege sancitur ius talionis: dignum est enim, ut pereant, qui alios uoluerunt perdere, peribuntq; humano iure fraude illorum deprehensa, & ueritate comperta. Aliter, Deo iudice peribunt, quem nulla latet ueritas: uel, peribit & non testificabitur amplius. q. d. peribit ab illo munere. Verum uir, qui nõ testificabitur nisi quod audit, hoc est ueritatem quam audiuit & nouit, perpetuo loquetur, & testis munere fungetur perpetuo: uel perpetuo loquetur, hoc est non peribit, ut loqui pro uiuere capiatur. Aliter uir audiens legem Dei, & obtemperas illi, in æternũ loquetur uerum testimonium. quasi dicat: Falsi testes morte puniendi sunt, tanquam legis trãsgressores. Sed de falsis testibus qui non quod audiuerunt aut uiderunt loquuntur, sed qui somnia sua & dogmata reprobata, pro uerbo Dei loquuntur & prædicant, satis superque dictum est superius.

- **VIR** impius procaciter obfirmat uultum suum: qui autem rectus est, corrigat uiam suam. *Hebr.* Roborat uir impius uultum suum, ac rectus uias suas dirigit.

Vel intelligit uias suas, ut legunt Septuaginta aliquos sequentes Hebræos, qui hoc in loco legunt *יבין* intelliget, non *יבין* dirigit. A præcedente uersiculo pendet sensus, qui est huiusmodi: *Roborat uir impius, sup. uerba falsa, uultu suo.* cum imprudentia uidelicet proferens falsum testimonium, & ipso uultu affirmas falsum: uel contra uultũ eius, hoc est illius qui respõdet & cõtradicit. Sed iustus & æquus iudex facillẽ intelliget uias & mores illius. Aliter, Qui rectus est, & affert uerũ testimoniũ, faciet iudices intelligere uias eius,

A eius, satis habens rem exponere nudè, tanquam simplicem ueritatem. Potest & melius in genere intelligi, ut sit sensus declarans, quàm latum fuerit discrimen inter impium, & rectum siue iustum, quorum ille uultum firmat, & magna siue constantia, siue impudentia facit malum: Hic uero dirigit uias suas, ut neque deficiat à recto, nec cum ostentatione quicquam faciat: non enim uultu aut fastu rectitudinem suam præ se fert. Si legatur intelliget, erit sensus, Qui rectus est, satis habet quod intelligat uias suas, absq; eo quod uultu exteriore ostentat: & est prouerbiũ siue sententia digna Sapiente, tam paucis uerbis tam profundum sensum cumulans.

- **NON** est sapientia, non est prudentia, non est consilium contra dominum.
- **Equus** paratur ad diem belli: Dominus autem salutem tribuit: uel, domini est salus.

Post multa de sapientia præclare & prudenter excogitata, tandem ueluti compendio rem omnem absoluit, & claudit ostendens nullam ab eo laudatam esse sapientiam præter eam quæ dominum agnoscit & sapientes omnes ac prudentes uiros domino esse subditos neque quicquam moliri aduersus dominũ. Aliter, *Contra dominum*, uerti potest coram, uel è regione domini. hoc est, si cum sapientia domini conferatur, non est sapientia ulla humana, uel prudẽtia, sed stultitia potius, & amentia. Aliter, *Non est sapientia* hoc est, nullus sapientia sibi proderit contra dominũ. q. d. ut eripiatur de manu domini. Quauis equus paretur ad bellum, & cætera quæ sunt necessaria ad uictoriam, & ad eripiendum nos ab hostibus, tamen seruari non possumus nisi per dominum. Si sententia domini lata est & decreta contra nos, nulla sapientia, aut consilio prudentium eam licet rescindere. Denique non est sapientia, hoc est, non est sapiens reputatus aduersus dominum: qui uera dominum religione non colit, sapiens non est æstimandus. Infideles, Turci, Mahometici, hæretici quãlibet sapientes uideantur, tamen non sunt, cum contra dominum sapientia sua pugnent. *Equus paratur ad bellum.* q. d. Neque in hominibus, neque in animalibus fidendum est, neque ullis uiribus bellicis: nam salus & uictoria à domino solo pedit. Siue igitur animi prudentia, siue uires sint alicui, in his fidendum non est, nisi in domino: & cum domino his utendum, non contra dominum.

CAPVT XXII.

- **ELIUS** est nomen bonum, quàm diuitiẽ multæ super argentum & aurum gratia bona. Diues & pauper obuierunt sibi, utriusque operator est dominus.

M Nomen bonum & gratia bona melior, hoc est utilior, ut exponunt aliquot ex Hebræis, quòd per bonam famam plus fauoris assequatur aliquis, quàm argento & auro: iuxta uulgi prouerbiũ Hebræum, teste Ben Gerson. Melior est amicus in aula, quàm aurum in capsa. Aliter & melius, Nomen bonum est potius eligendum, quàm opes magnæ, & gratia bona est eligenda præ argento uel auro, duplici de causa: partim quòd hæc sunt corruptibilia, & multis pereant modis, illud uero perpetuo duret: partim quòd nomen bonum & gratia, nisi per uirtutem & sapientiam haberi non potest: solida, inquam, nominis fama & honor, præmium est uirtutis, opes uero aurum & argentum fere præter æquum & bonũ cumulantur, ac seruantur. *Diues & pauper.* Diuitiarum & paupertatis largitor est dominus, & mittit ac dispensat inter homines. Vnde aliqui (iuxta Hebraismum) occurrunt diuitiis, aliqui paupertati, sed bonum nomen peculiariter occurrit hominibus, qui uirtuti student. sic Aben Hezra. Aliter & melius, Fieri potest, ut diues ueniat pauper, & pauper ad diuitias ascendat, in qua mutatione fortunæ, uidentur occurrere inuicẽ, dum alter descendit, alter ascendit: & tamen *Vtriusque est factor dominus.* quasi dicat, Nemo estimandus est ex opibus, neque ex paupertate, cum ex his non pen-

deat neque fama nominis, neque gratia apud Deum, aut homines: Sed hæc quæ sunt maxime optanda comparantur per obedientiam creatoris & factoris, *utriusque operator Deus.*) quasi dicat, dum occurrunt inuicem diues & pauper in habitu exterior, ingens discrimen inter eos uidetur, & longe pluris æstimatur unus quàm alter apud homines: & tamen uterque ad imaginem Dei factus est, quam si pauper seruauerit integram per uitæ puritatem, apud Deum factorem non erit inferior, uel fama nominis, uel gratia quàm diues, quantūuis alioqui sit hic splēdidus bysso & purpura uestitus: ille uerò squallidus & ulceribus plenus: iuxta parabolam euangelicam.

Luc. 16.

• **CALLIDVS** uidit malū & abscondit se: innocens pertransiit & afflictus est damno. *Hebraum.* Et penis afficiuntur.

קרום astutus fere in bonam partem capitur in hoc libello, pro sapiente & prudente, qui mala præuidere & præcauere solet antequam eueniant. Verum simplices & sapientiæ expertes capiuntur fere malis, imò temere transeunt ad loca ubi malis occurrentibus inuoluuntur. Aliter & melius, Qui uere sapiens est, & in lege Dei uersatus, uidet fide, & scripturarum intelligentia quanta mala futura sint peccatoribus, & his qui transgrediuntur legem Dei, & abscondit se à peccatoribus inter quos uersari recusat. Simplices & ignari qui non perpendunt satis quid uenturum sit, uel quem finem habituri sint, qui male uiuunt, & transgrediuntur leges seu humanas, seu diuinas, transeunt unà cum peccatoribus & puniuntur. Tertio qui sapiens est, satis nouit, quanta mala & pericula emineant hominibus huius mundi, & abscondit se declinando honores & opes, ac cæteras huius mundi uanitates: qui uero sunt expertes huius sapientiæ, transeunt & libenter progrediuntur in mundanis illecebris: sed hi dabunt aliquando pœnas.

• **FINIS** modestiæ timor domini, diuitiæ gloria & uita. *Hebr.* Merces humilitatis timor domini & cætera. Arma & gladij in uia peruersi, custos uero animæ suæ longè recedit ab eis. *Aliter,* Spine, laquei sunt in uia peruersi, & cætera. Septuaginta. Tribuli & laquei in uis peruersis, consentiunt cum Hebræa ueritate. *Finis modestiæ.*) Summa laus humilitatis siue mansuetudinis & modestiæ, quæ si cum timore domini iugatur, summum præmium habet, nempe diuitias, gloriam & uitam: & hæc est melior expositio, ut subaudiatur copula, Merces mansuetudinis & timoris domini. Timor domini uerè religionis & unius Dei cultum insinuat. Alioqui iuxta ambiguitatē sermonis Hebraici, ut nos habemus uerti potest, Finis mansuetudinis est timor domini. quasi dicat, humilitas remuneratur timore domini, tanquam præmio. Prior expositio est melior. *Diuitiæ & gloria & uita*) sequuntur humilitatem & timorem domini, Nam omnis qui se humiliat exaltabitur. Videtur hæc uerba respondere ad ea quæ dicta sunt, de nomine magis eligendo, quàm diuitiæ, quasi non conuenirent: sed oportet alterum eligere. Cæterum mansuetus & timens dominum, utrunque simul possidere potest, opes, gloriam siue famam: idque non in uno temporis momento, sed uitam quoque, hoc est per longitudinem dierum. Nos non tam opes in gloriam præsentem, neque uiam caducam intelligimus, quàm mansueti & humiles non desiderant, sed futuram uitam & gloriam quæ permanet, ad quam non omnes perueniunt. Sunt offendicula multa quibusdam, iuxta id quod sequitur: *Spine & laquei.*) Sunt ex Hebræis qui **קרום** frigora uertunt. Sensus eodem tendit, nempe, multa impedimenta esse homini peruerso in uia uirtutis.

Luc. 8.

2 Tim. 2.

Sunt spine, quas diuitias etiam autoritas euangelica interpretatur: sunt laquei contriti mansuetis, peruersis uero ueluti rete uenatoris: diaboli enim laqueis detinetur ad illius uoluntatem. Verti potest, *In uia peruersa:* uel, *in uia peruersi hominis.*) Custos animæ elongabit se ab istis spinis & laqueis, uel ab his peruersis, uel uis denique, ut fiat mutatio numeri. Chaldaeus paraphra. laqueos solum posuit relicta priore dictione. Quod prius dixit, abscondit se à malis, hoc in loco elongabit se, humilis & mansuetus qui custodit animam suam, procul ab his spinis diuitiarum, & laqueis diaboli quæ demergunt homines in interitum.

1. Tim. 6.

ADO-

A ADOLESCENS iuxta uiam suam, etiam cum senuerit non recedet ab ea. *Hebraum,* Imbue puerum iuxta uiam suam, uel, initia aut doce. Cap. 22.

Sic habet prior particula uersiculi. Consuetudinem & educationem plurimum ualere docet. Innuens statim à iuuentute, optima quæque esse instillanda pueris. Nam quo semel est imbuta recens, seruabit odorem Testa diu. Qualibus fuerint artibus imbuti iuuenes, & qualibus disciplinis educati, tales fere futuri sunt senes: non quòd hoc semper usu ueniat: aliquot enim mutare uitam nouimus. Verum sapiens id quod fere semper usu uenit, spectasse uidetur.

B DIVES pauperibus imperat, & qui accipit mutuum, seruus est sceneratis, uel mutuum dantis. Qui seminat iniquitatem metet mala, & uirga iræ suæ consummabitur. *Hebraum;* Qui seminat iniquitatem metet iniquitatem, & uirga iræ suæ consummabit eum: uel, uirgam iræ suæ cōsummabit. Qui pronus est ad misericordiam, benedicetur: de panibus enim suis dedit pauperi. *Hebraum,* Qui bonus uel benignus est oculo, ipse benedicetur: nam dedit de pane suo pauperi.

C *Diues pauperi imperat.*) Ostendit hoc in loco Sapiens rectum usum diuitiarum, non esse ut diuites opprimant pauperes, neque in seruitutem redigant, iuxta consuetudinem mundi, quæ est, ut non habeatur probitatis ratio, aut uirtutis, sed diuitiarū duntaxat, per quas diues habetur dignus, ut sit princeps ac dominus pauperum. Cum lōge aliter fieri oporteret: imperium uidelicet sapiētiori, nō locupletiori dari: imperium inquam, debet obtinere, qui prudentia præstat, & reipub. gubernacula possit moderari sapienter, qui reip. commoda quærit, non qui sua, quod diuites solent facere, aliquos per potētiam, alios per scenera opprimentes & in seruitutem redigentes, quemadmodum sequitur: *Et seruus & mutuum accipiens ei, qui mutuum dat,*) cum ab eo pendeat sic obætatus & obnoxius, ac si esset in seruitutem redactus: hi cum nummum augere student, diuersis creditoribus dispergunt, ad modum feminatis, cum tamen contra naturam nummi sit, ut nummum pariat, aut ueluti semina in terram iacta multiplicetur. Et proinde sceneratores, qui undiq; suam disseminant iniquitatem, præmium iniquitatis aliquando metent, secūdum illud, *Galat. 6.*

D *Quæ seminauerit homo, hæc & metet. Et uirga iræ suæ consummabitur:*) uel uirgā exactio- nis, uel sceptrum dominij sui consummabit Deus, & finem imponet seruituti, qua pauperes oppresserit, cum mercedem iniquitatis suæ reddiderit ei. Qui uero diuitias cum sapientia possidēt, longe aliter diuitias insumunt eas, nempe in subsidium pauperum: qui uidelicet non ex inani fastu aut hypochrifi, sed pio & bono oculo, siue misericordi in pauperes intuitu, suum panem dedit, suum defraudans uentrē. Hic optimè collocat diuitias, & benedictionem accipiet: Nam dispersit, dedit pauperibus, iustitia eius manet in seculum. Obseruādum est, diuum Paulum secutum potius Septuaginta, quàm uel uersionem nostram, uel Hebræam ueritatem: sic enim legunt Septuag. *ἀνδρα ἰλαρόν καὶ ὀψι- πλωτάγαπῃ ὁ Θεός.* Virum iucundum & datorem diligit Deus. Paulus, Hilarem datorem diligit Deus.

E **IIICE** derisorem & exhibit cum eo iurgium, cessabuntque causæ & contumeliæ. *Hebraum,* Eiice derisorem & egredietur iurgium, & cessabit contentio in iudicio & ignominia.

In uersione huius uocis **ויל**, tandem, reliquit interpretes Septuaginta, & secutus est Hebræos, uertens derisorem. In pace & charitate inter homines alēda maxima pars sapiētiae consistit, ut superius dictum est. Amicitia uero uel in primis per iurgia, contentiones & ignominiam dissoluitur: à quibus qui uolunt esse alieni, sermonis & colloquiorum rationem habere debent, curare ne quis uel derisor, uel malus interpretes uersetur inter eos. Ad patrem familias uel iudicem & principem in repub. uidetur dirigere sermonem

Sapiens, inquit: Et ecce derisorem, qui subfannando uel deridendo, aut male aliorum di-
cta uel facta interpretando seminat iniquitatem: quasi dicat, si non sint malæ linguæ,
non erunt lites, non erunt iudicia, non erunt ignominia inter homines. Nam dum quis-
que culpam & errorem agnoscit, & damnum quod uicino intulit, instaurare cum hu-
manitate quærit: dum qui læsus est, crimen alterius non in pefsimum interpretatur par-
tem: sed seipsum quoque hominem cogitat, pronum uidelicet ad malum & fragilem,
non ad iurgia & lites, non ad contentionem exercendam cum fratre, quo ignominia ho-
minem afficiat, sed ad bonum oculum & pium affectum conuertitur, & de pane suo
potius impertiet ei, potius feret opem indigenti, quam extremæ iudicium sententiæ, uel
etiam populi ignominia hominem exponet. Haud dubiè derisor iste procul à contuber-
nio ecclesiæ expellendus, uel populus Iudaicus est, uel hæreticus, per quem prohdolor
quanta iurgia, lites & ignominia inter Christianos contigerunt: qui solent optimo oculo
seintuicè intueri & purum euangelij panem pauperibus & infirmis in fide distribuere.

QVI diligit cordis munditiam, propter gratiam labiorum suorum habebit amicum regem.

Interpres suppleuit præpositionem, propter. Potest melius repeti uerbum amat uel dili-
git, sic, Qui amat gratiam labiorum. Sunt ex Hebræis qui sic interpretantur, Qui diligit
homines mundos corde, & eos qui gratiam sermonis habent, habebit amicum regem.
Prior expositio est melior. Regē, Deum intelligunt etiam Hebræi: Qui diligit derisorē,
feminantem discordias, non est amicus regis, qui charitas est, & amor. Qui custodit la-
bia sua, custodit cor suum, superius lectum est. Meritò igitur hoc in loco munditiam cor-
dis, & gratiam labiorum requirit. In his qui Dei amici sunt appellandi. Vnde scriptum
est, Beati mundo corde, quoniam ipsi Deum uidebunt. Regem perpetuo uidere, in il-
lius uersari præsentia, amoris maximum est argumentum. De terreno rege, ut nunc
sunt mores, nescio si possit hodie habere locum, in tanta principum luxuria & libidine,
in tanta adulatorum & detractorum turba, quibus aulas regum refertas esse uidemus.
Sed non uere regnant, qui cupiditatibus inseruiunt, quibus dominatur uitia, si Diogeni
credimus, qui dixit Alexandrum subditum esse cupidinibus, quibus imperabat ipse. Da-
uid, Salomon, Ezechias, & si quis hodie istis reperiatur similis, amicos habet longe cha-
rissimos, eos qui gaudent habere corda ab omni uitiorum sceditate pura, & linguas
gratia & beneuolentia ac castitate imbutas. Alioqui munditiam cordis, ad integritatem
fidei referre possumus: iuxta illud, Fide purificans corda & gratiam labiorum, ad confes-
sionis constantiam: Ore enim confessio fit ad salutem: quibus uirtutibus qui pollent,
regi haud dubiè sunt amici, imò qui carnem domant cum uitiiis & concupiscentiis suis,
regis dignitatem obtinent. Sed qui uere habent & amant puritatem cordis, qui gratiam
labiorum sine fuco & adulatione, non est terreni regis ubique decernere, sed æterni
regis. Vnde sequitur.

OCULI domini custodiunt scientiam, & supplantantur uerba iniqui.

Heb. Et peruertit uerba præuaricatorum.

Oculi prouidentia diuinæ, quibus pertingit à fine ad finē, & disponit omnia suauiter. His
oculis, hoc est, hac prouidentia custodit scientiam. Iuxta Hebræos, Homines qui habent sci-
entiam legis & Dei, & qui didicerunt amare munditiam cordis, magis quam corporis,
horum scientiam & intelligentiam seruat dominus, ut quotidie magis ac magis fiant
amici regis. Cæterum qui præuaricantur & transgrediuntur legem, & munditiam cor-
dis non amant, tantum abest, ut à Deo seruentur oculis misericordiæ & prouidentia, ut
etiam illius iusto iudicio subuertantur. Subuertit enim uerba quibus præuaricationem
suam conantur tegere & occultare. Aliter, subuertit uerba quibus præuaricantur in eos,
qui scientiam Dei habent, ut ad hostes fidei referatur. Et inter bonos & malos doctores di-
stinguit prouerbiū. Nam illorū doctrinam per prouidentiam conseruat in utilitatē eorū
qui futuri sunt. horū uerò uerba statim ut dicta sunt peruertit, cū inter se non consentiūt.

DIXIT

A DIXIT piger; leo est foris, in medio platearum occidendus sum.

Non tam uerbis quam factis dicunt, & respondent pigri, iis qui monent, ut honestis oc-
cupationibus animum addicant, ut studeat uictum quærere, & sapientiæ dent operam.
Respondent inquam dicentes: *Leo est foris, in medio platearum occidendus sum.* q. d. nō au-
sim, ubique magna sunt pericula. Hyperbolicam locutionem tribuit pigro, qui uel le-
uissimas molestias ferre tantum timet, quantum si leoni occurreret. Somnum rumpere,
inediam pati, frigus & æstum ferre, quæ pro ioco sunt studiosis, pigro mala uidetur ex-
trema & intoleranda. Possunt ad idem referri, Foris est leo, & in medio platearum occi-
dendus sum, uel ad diuersa: ut sit sensus, Foris in desertis locis sunt feræ, in uicis & pla-
teis ciuitatis sunt sicarij & homicidæ. Prior est melior interpretatio: siue ita dicat, siue
non dicat, non refert ad sensum huius loci, cū idem faciat ac si diceret. Quadrat pro-
uerbiū in eos, qui timore pœnæ temporalis, ab exercitatione & labore studioso retrahū-
tur. Leonem qui foris est ad ianuam, timent, hoc est præsentem molestiam siue persecu-
tionem: sed leonem qui circuit quærens quem deuoret, non pertimescūt. Mortem quæ
in plateis & præ foribus est, horrescunt: sed eum, qui postquam occiderit, habet potesta-
tem mittere in gehennam ignis, non timent.

FOVEA profunda, os alienæ: cui iratus est dominus, incidet in eam.
Hebr. Sic, Fouea profunda os alienarum, iratus domini cadet ibi. Si Hebrais-
mo liceret uti Latine, Cui iratus est dominus, cadet ibi. Stultitia colligata est
in corde pueri, & uirga disciplina fugabit eam.

Similitudinis particulā intelligūt omnes, ut sit sensus, Velut fouea profunda, siue sepul-
chrum, ex quo nemo ascendit uiuus, sic os alienarum, ut legunt Hebræi, hoc est, cuius-
cunque alienæ sup. mulieris, ut superius legimus, Pedes eius descendunt in mortem, &
ad inferos gressus eius penetrant. In quàm profundam malorum foueam corruunt, qui
alienarum ore & blanditiis sunt irretiti, uel in primis nouit Salomon, qui amauit mulie-
res alienigenas multas, & auerterunt mulieres cor eius à domino sup. ad cultum idolo-
rum: alioqui fere quotquot alienarum colloquiis & cōiuctu gaudent, ad extrema malo-
rum, nepe homicidia & rapinas, quæ sunt idolorum seruitus, perueniūt, tandem ubi ira-
tus est illis dominus, ut Salomoni fuit, dicente scriptura, Igitur iratus est dominus Salo-
moni, quòd auersa esset mens eius à domino Deo Israël. His uerbis, Cui iratus est domi-
nus) innuit neminem statim ad profundum malorū peruenire, neque per os alienæ mu-
lieris in profundā foueam uitiorum cadere, nisi prius fuerit uitiiis contaminatus: ut iam
iuxta Theologos peccatum posterius uideatur pœna peccati præcedentis, & peccatum
peccatum trahere. Et uidetur ex præcedente uersiculo sic pendere sensus, ut reprehensum
pigrum, hoc est malum intelligamus, qui corporis mala timens, uiam uirtutis non ca-
pessit: & tamen uitia animæ non timet, quæ sunt grauissima, & ad quæ nonnunquam
peruenire solent, qui sunt otiosi: nempe uel ad perniciosam & insanam libidinem, uel
etiam ad dogmata erronea & opiniones à uera fide alienas. Per os mulieris alienæ, hoc
est sectam hæreticorum aut synagogam diaboli, iuxta sensum sublimiorē intelligimus.
Stultitia colligata in corde pueri.) q. d. deplorati & desperati sunt, qui in foueam illam ceci-
derunt per iram Dei, ut qui munditiam cordis non amant, non sunt regis amici, sed ini-
mici & corruentes in profundum, eripi non possunt. Iuuenes uero qui nondum in pro-
fundum malorum peruenerūt, castigare oportet. Et quanuis uideatur reuera ligata stul-
titia in corde iuuenis, ut hinc non possit auelli, usque adè alienus est à sapientia, usque
adè procliuis est ad uitia, præsertim si ab ore & colloquiis alienæ capiatur. Nam ut fa-
uus distillans, labia meretricis stultæ iuuentuti apparent, tamen quantumuis innata &
colligata uideatur stultitia iuueni, ab ea facile solui potest & separari, partim castigatio-
ne & disciplina: partim sana doctrina & eruditione potest. Puer, inquam, siue iuuenis,
hactenus immunis à maioribus criminibus, potest ad sanam mentem facillè perducī:
potest illius animo sapientia addi, stultitia expelli: non enim naturæ uinculis, sed uitiorū

Matth. 5.
Act. 15.
Rom. 10.
Sapient. 8.
Ibidem.
Prouer. 5.

feminibus, & procliuitate quadā ad uitia, ueluti radicibus, quæ euelli possunt, ligata est & stultitia in corde pueri. Prouerbiū monet statim castigationem esse adhibendam his, qui sunt siue atate, siue moribus pueri, antequam adoleſcant uitia.

„ QVI calumniatur pauperem ut augeat diuitias suas, dabit ipse ditiori & egebit. *Hebraum*, Qui ui opprimit pauperem ut multiplicet sibi (*sup. opes.*) „ qui dat diuiti, etiam ad defectum (*sup. ueniet.*)

Hieron. qui uertit calumniatur, secutus est Septuaginta, qui sic habent *ὁ σκεφαν τρι*. Magna stultitia est in hominibus, qui auaritiæ student, qui per fas uel nefas ditescere cupiunt: & uel eum, qui à pauperibus uiolenter rapit, intelligimus: uel eum, qui pauperem eleemosyna defraudat. Quorum utrunque ditescendi compendium uidetur quibusdam: sed qui spoliis pauperum ditescunt, legem talionis ferre permittit Deus, dum ad defectum perueniunt. Sunt qui aliam ditescendi rationem sequuntur, nempe blandiendi diuitibus, dum parua quædam tribuunt, ut maiora recipiant: qui, ut inquit Isocrates, *πολύ πικρῶ τῶρον αὐτὰ πωλῶντες, τρι ὁμολογῶντων καπιλῶειν*, multo artificiosius ea uendunt, quàm hi qui ex professo cauponantur. Sed neque augent opes, imò ad inopiam & defectum perueniunt: nam superius dictum est, artem ditescendi fore, largiri pauperibus, non auferre. Fœneratur domino, qui largitur pauperi, neque sunt munera porrigenda diuitibus, quatenus gratiam in eorum oculis inueniamus: sed I domino omnium, per manus inopum deferenda sunt dona. Si iuxta Hierony. legamus, erit sensus, Eos qui uiolenter opprimunt pauperes, cogi necessariò dare, multa diuitibus, ut illorum patrocínio defensi, licentius rapiant, ac opprimât tenues, qui nec uiribus nec opibus sese tueri possunt. Iuxta sensum allegoricum, Violentia aufert à paupere, & dat diuiti, qui mentem suam & rationem uirtutibus nudam, & tenuem in bonis animæ, quotidie tenuiorem reddit per luxum & uoluptates: parti uero brutæ & irrationa-

Prouer. 19

Luc. 16.

li, nihil negat: quasi pacem redimens, & se tutum existimans, si suo indulgeat ingenio, hic ad magnam inopiam ueniet & defectum, & cum diuite cogetur olim à Lazaro mendicare & petere, ut ueniat Lazarus, & intingat extremum digiti sui in aquam, & refrigeret linguam flamma uoluptatis ardentem.

RODOL-

RODOLPHI BAYNI
IN TERTIVM LIBRVM COMMEN-
tariorum Parabolarum Salomonis, Præfatio.

I cum iudicio lucubrationes nostras in hunc libellum hucusque perlegeris, candide lector, facile animaduertis quantā conati simus industria, non solum singulorum uersuum eruere sensum, ac luce clarius expandere, sed etiam sermonis filum contexere, uersiculos connectere, conglutinare sententias, quæ uideantur alioqui, uel temerè ab authore iactatæ, uel sybillæ foliorum more collectæ. Verum cum sint quasi uinculis colligatæ concathenatæque, pleniorē doctrinam continent. Nos adiuti cum Hebræa ueritate, tum commentariis Hebræorum, orationis & sermonis ordinem sæpenumero cernimus, qui in Latina uersione non apparet. Porrò si breuitatem, quam in primis uolumus sequi, non sumus uel per uarietatem interpretationum, & ambiguitatem Hebraici sermonis, uel per sensuum obscuritatem assecuti, nobis ueniam facile dabunt, quotquot sunt huius linguæ periti, & Hebraici sermonis norunt proprietatem, quæ paucis explicari nequit. Et proinde accurate debet ad contextum oculos intendere, qui de nostris laboribus iudicare uoluerit. Ab hoc uersiculo, nempe, *Inclina aurem tuam, & audi uerba sapientum*, exordium tertij libri capere uolui, quòd Salomon hoc in loco, nouum loquendi genus, ut inquit Beda, uideatur assumpsisse. Nam ab exordio decimi capituli, sapientiæ præcepta tacitus secū tradens, nunc tandem uicesimosecūdo capite sermonem ad filium denuò dirigit, inquit.

RODOLPHI BAYNI
COMMENTARIORVM IN PROVERBIA
Salomonis, Liber tertius.

NCLINA aurem tuam & audi uerba sapientum, & cor pones ad scientiam meam. Nam amœna est, cum custodieris eam. In uentre tuo dirigentur, pariter in labiis tuis. Ut sit in domino fiducia tua, unde & ostendi eam tibi hodie. (*sic Hierony.*) *Heb.* Ut sit in domino fiducia tua: notum feci tibi, etiam tu. (.i. obserua.) Ecce descripsi eam tibi tripliciter in cogitationibus & scientia. *Hebraum*, Nunquid scripsi tibi tria (uel tribus uicibus) in consiliis, & scientia. Ut ostenderem tibi firmitatem, & eloquia ueritatis respondere ex his, illis qui miserunt te. *Hebraum*, Ut scire facerem te ueritatem, ad respondendum uerba ueritatis ad eos qui te mittunt:

R

Hos quinq; uersiculos, quorum & lectio, & interpretatio in nostris codicibus est admo- **G**
 dum confusa, connectit Aben Hezra. Fili mi, suppleuit interpres ex communi loquen-
 di modo, quo totum sermonem ad filium suum dirigit Salomon, iubens ut inclinet au-
 rem, hoc est libenter & ex animo auscultet, iuxta illud, *Qui habet aures audiendi, audiat.*
Luc. 8. *Appone cor tuum ad scientiam meam,*) ut discas scientiam meam, quæ est consona uerbis
 sapientum: uel, *Inclina aurem ad uerba sapientum,*) quatenus sunt consona huic meæ sapien-
 tiæ. Prior interpretatio est melior. Et ne graue uideatur iuueni & molestum, rebus se-
 ueris, cuiusmodi sunt uerba senum & sapientum, indulgere, addit: *Pulchra erit tibi, uel*
amæna) & delectabilis (sup. scientia, quam ego doceo,) non auditoribus, sed obserua-
 toribus & factoribus. *Cum serua ueris illa:*) uerba uidelicet sapientum, ex quibus hanc sci- **H**
 entiam siue doctrinam confluui. *In uentre tuo:*) hoc est non ore tenus, per hyprocrisim,
 neque in opere externo ad ostentationem, sed in corde. Beati qui audiunt uerbum Dei,
 & custodiunt illud. & *Dirigentur pariter in labijs tuis.*) quasi dicat, tanto magis amæna
 erunt uerba sapientum, quanto in illis fuerit maior concordia. Non est in hac scientia,
 ut in placitis philosophorum, inter quos sunt perpetuæ lites & pugnæ uerborum, quæ-
 stiones interminabiles, ut inquit Paulus: uerum inter hæc sapientum uerba, summa ue- **I**
 ritas & concordia, ut quæ dum in labijs recitas, eadem optimè consonant. Aliter, *Dirigē-*
tur pariter in labijs, ad munus docendi refertur. q. d. nō solum dirigentur pariter, ut ipse
 obserues in corde tuo, sed etiam ut alios doceas: ut sit futurum pro imperatiuo: *dirigan-*
tur pariter in labijs, ut præmeditatus possis alios docere. Optime ad memoriam & fre-
 quentem meditationem referuntur hæc uerba, dirigentur pariter super labia tua. *Vt sit*
in domino fiducia tua.) Notam feci tibi scientiam meam, ut serues uerba sapientum, non
 ut sapientiam aliquando affecutus, sapientiæ tuæ innitaris, uel in prudentia tua & in-
 telligentia fiduciam habeas, sed in domino tantum spem & fiduciam reponas: quan-
 tō diligentius uerbis sapientum aurem inclinaueris. Nam ut maxima stultitia est pone-
 re carnem fragilem & mortalem, brachium & fortitudinem tuam: ita summa sapientia
 est, ex Deo pendere, in quo sperare melius est, quàm in principibus. Porro quod dicit, **K**
Hodie ostendi tibi,) Hebræi referunt ad illum locum tertij cap. Habe fiduciam in domi-
 no ex toto corde, & ne innitaris prudentiæ tuæ. In omnibus uis tuis cogita illum & ipse
 dirigit gressus tuos, ne sis sapiēs apud temetipsum. Hæc sunt, quæ uel hodie, uel hoc tem-
 pore docuit suum filium Sapiens, quod in Hebræo sequitur, Veruntamen tu, uel etiam
 tu. f. audiuisti, uel meministi. *Ecce descripsi eam tripliciter.*) Hebr. Nunquid scripsi tibi tri-
 pliciter uel terna: hoc est frequēter, & non semel nec iterum, sed sapius inculcando. Abē
 Hezra ad tempus refert, id est tribus diebus, uel nudius tertius. Aliter, nunquid scripsi ti-
 bi tria uerba, uel triplicia, nempe seuera, iucunda, & perfecta: per numerum ternarium
 omnem perfectionem intelligens, quemadmodum Pythagorei, teste Aristotele de cælo **L**
 & mūdo: & crit sensus *כתבתי לך שלשים* scripsi tibi nobilia, & egregia uerba, iuxta phra-
 sim linguæ Hebrææ, qua princeps tertius à rege uocatur *שליש*, & metaphoricè pro do-
 gmatibus præcipuis, ut superius, Loquar tibi insignia *ארכי נגידים* accipi potest. Sūt qui
 per terna uerba, legem, prophetas, & agiographa intelligant, ut in persona Dei hæc di-
 cta intelligamus. Sunt denique, qui tres libros Salomonis intelligāt, Parabolas, Ecclesia-
 stem, & Cantica canticorum. Beda tripliciter, ad cogitationes instruendas, ad uerba, &
 opera, refert. Prima expositio maximè arridet. Sequitur, *In consilijs & scientia.*) Aben
 Hezra subintelligit libro consiliorum & scientia, quasi dicat, Notum feci tibi tripliciter
 hoc est summa perfectione, uerba sapientum, in hoc libello consiliorū & scientiæ. q. d. **M**
 hic liber complectitur optima consilia, & scientiam legis diuinæ, ut scire te faciam ueri-
 tatem. Verba ueritatis *אמת* ueritatem & perfectionem significat: & uidetur exponere,
 quod dixit superius, Ostendi tibi tria, nempe consilia, scientiam, & ueritatem siue per-
 fectionem, quæ consistit in uerbis ueritatis: & possunt ista tria scrupulosius referri ad in-
 tegratem uitæ, ad cognitionem Dei, ad ciuilem scientiam, necessariam ad uiuendum
 cum hominibus. *Ad respondendum uerba ueritatis his qui miserunt te,*) ad publica munera
 obcunda. Tamen Aben Hezra interpretatur, ad respondendum his qui miserunt te, hoc
 est

A est his qui miserunt me ad te, sed melius ego docui te uerba ueritatis, ut ipse posthac pos-
 sis respondere mittentibus te, hoc est, rationem reddere delegati muneris, siue à domi-
 no Deo, siue à principibus & magistratibus, qui Dei funguntur munere in terris. Aliter
 ad respondendum his qui mittunt, hoc est his, qui mittunt ad te interrogandum de ueri-
 tate & uerbis sapientum. His interiectis quibus auditorem excitare & attentio-
 rem fa-
 cere uisus est, ad institutum reuertitur & absoluit sermonem, de his quæ uel in primis
 ad sapientem spectant, nempe ut moneat filium, quo ab iniuria pauperibus inferenda
 absteat: Nam quæ maior possit esse stultitia, quàm pauperes opprimere uel spoliare,
 quorum patronus Deus est, quorum necessitati succurrere iubemur, ex quorum spoliis
 & illata iniuria nihil lucrari poteris. Quàm insana malitia est horum uastitate gaudere?
 Qua de re tractans Salomon multis uerbis, uti dixi, ad auscultandum, suum filium ex-
 citauit, utpote de re maxima auditurum. Cæterum de opprimēdo paupere per uim, quo
 illius spoliis ditescat, dictum est, quia in re nulla species iustitiæ habetur. Qui per calum-
 niam, & iudicum auctoritatem tenues prædantur, non minus sunt iniuriarum rei,
 quemadmodum sequitur.
 „ **NON** facies uiolentiam pauperi, quia pauper est: neque conteras egenum
 „ in porta. Quia iudicabit dominus causam eius, & configet eos qui confi-
 „ xerunt animam eius.
C Hebræum, pro configere, rapere uel perdere habet. *Quia pauper est.*) quasi dicat, Non est
 æquum ut rapias, uel uim inferas pauperi, quia hoc facile poteris, cum defensorem non
 habeat: quanto magis obnoxii sunt iniuriis pauperes, tãto crudelius est eos opprimere.
 Aliter, *Quia pauper est.* Cum ab omni iniuria debeas alicui esse, tum maxime à ra-
 pina pauperis, qui alioqui satis afflictus est, eò quòd pauper sit: cui si accedat etiam ra-
 pina, & deprædatio fortunarum, quas habet tenues, ad summam miseriam redigitur.
 Aliter, *Quia pauper est:* hoc est, quauis pauper sit, & facillime possis hominem oppri-
 mere. & *Neque conteras egenum in porta.*) duplicem sensum habet, uel in porta domus
 tuæ, cum pauper ad fores tuas uenerit petitum opem abs te, caue ne uel uerbis, uel fa-
 ctis illius animum frangas, abigens inanem: & quem debes alere, & illius egestati sue-
 currere, hominem famæ conteras, quem non pascis esurientem. Aliter, & ne conteras in
 porta sup. ciuitatis, ubi iudicia exerceri solent, ut in porta conterere, sit in iudicio oppri-
 mere sententia iniqua. Hæc est melior interpretatio, & his quæ sequuntur magis qua-
 drans: *Nam dominus iudicabit causam eius:*) hoc est uindicabit iniuriam pauperibus illa-
 tam: ut iam non solum impium, sed etiam stultum sit contra Deum pugnare, ut supra
 diximus. *Et configet eos, qui confixerunt.*) Melius secundum Hebræos, & rapiet rapientium
 eos animam: uel rapiet à rapientibus eos animam: ut particula *אם* pro *אם* accipiatur.
E & sit sensus, Deus sumet uindictã de his, qui deprædantur pauperes, & par pari referet.
 Nam qui pauperibus quicquam facultatum aufert, uitã uidetur auferre, cum eos ad fa-
 mem & extremam inopiam adigat. Deus ab his animas, hoc est uitã, auferet, uel tempo-
 ralẽ, quam abbreviabit, uel uitã animę, dum ab illis recedit Deus, sine quo uita nulla est.
 „ **NOLI** esse amicus homini iracundo, neque ambules cum uiro furioso.
 „ Ne forte discas semitas eius, & capias scandalum animæ tuæ, uel, & sumas la-
 „ queum animæ tuæ.
F Quod in specie dicitur de ira & furore, in genere intelligere possumus, de societate o-
 mnium malorum, quæ nō potest esse sine periculo. Qui his perturbationibus obnoxius
 est, nempe iræ & furori, facilius pertrahit in idem genus mali, eos qui secum uiuunt, &
 idcirco amicum esse prohibet, & ambulare uetat cum homine iracundo: uel quod hu-
 iusmodi non sit aptus ad amicitiam, utpote qui leuissima de causa soleat offendi. In He-
 bræo legitur *אם קל* hoc est uir, uel dominus & possessor iræ: & significat non eum qui
 frequenter & subinde irascitur solum: sed eum etiam qui prouocat ad iram, & eum qui
 dignus est ira, & meretur ut quis irascatur & iram exerceat in eum, & erit sensus: Ne so-
 cietatem uel amicitiam iungas cum eo, qui multis displicet, qui iram prouocat Dei uel

hominum. *Ne discas semitas eius*: quæ sunt alienæ à sapientia. Ut aues laqueis capiuntur G imprudentes, sic homines dum temere uincuntur ab affectibus, incidunt in mala, quibus sese explicare non possunt. Possimus per dominum iræ, ipsam effrenam animæ portionem intelligere, quæ à philosophis irascibilis appellatur, cui uel obtemperare uel amicitiam iungere mentem & rationem prohibet Sapiens, ne si frequentius irasci assuescamus contracta consuetudine irascendi, ueluti laqueo ligata mens, sapere desinat.

- **NOLI** esse cum his qui defigunt manus suas, & qui uades se offerunt pro debitis. *Hebraum*, Ne sis inter eos qui percutiunt manus stipulando, & fide H iubent pro debitis, uel oneribus. Si enim non habes, unde restituas, quid causæ est ut tollat operimentum de cubili tuo? *Hebr.* Si non sit tibi ad reddendum, quare capiet lectum tuum de subtus te?

Sub his uerbis, quæ prudentiam quandam mundanam præ se ferunt, altior latet sensus: & ex superiore subaudimus: Noli esse socius uel amicus cum his, qui sese implicant stipulationibus in oneribus. quasi dicat, Qui promittunt plura, quàm sint soluendo, qui fidei alienæ, & periculo facultates suas committunt. Quod tua causa nemo prudens faceret, tu in aliena facere non debes, fideiubere uidelicet in causa quæ te ad egestatē possit perducere. Videtur pendere ex præcedentibus. Iam enim prohibuit ne quis pauperem deprædetur: uerum hoc in loco monet ne quis sua culpa ad inopiã perueniat, quod frequenter fieri solet imprudentibus, qui temere, cum tenues sint, pro magnis oneribus & opibus stipulantur. Vnde nonnulli omnibus spoliati, ne lectum quidem aut culcitram reliquam habent. Simul & sceleratorum & exactorum crudelitatem insimulat, qui res uel maxime necessarias, in securitatem uel solutionem alieni debiti rapere & uendicare solent. Alioqui iussit quoque Sapiens superius, Tolle uestimentum eius qui fideiussor extitit alieni. Vndique cautum & prouidum uult esse suum filium, ut ne quid damni capiat aliena fide deceptus, neque pro debitis aliorum fideiubens extrema illa patiat, quæ fideiussoribus solent euenire. Iuxta sensum secretiorem, Afigunt manum fideiubentes pro oneribus alienis & peccatis, qui curam animarum suscipiunt, & episcopali munere fungi gaudent & ambiunt: qui si tenues sint in doctrina & uirtutum opibus, ut soluendo esse non possint, neque rationem uillicationis reddere, ueniet tandem qui lectum auferat, hoc est huius uitæ amœnissima quæque, quibus ueluti strato hætenus dormiebant mali pastores oblitis sponsionis & fideiussionis suæ. Potest quadrare prouerbiū in omnes eos, qui aliorum curam gerunt, siue patres, siue rectores ciuitatum & prouinciarum.

- **NE TRANSGREDIARIS** terminos antiquos, quos posuerunt patres. *Hebraum*, Ne transferas terminum seculi, quem fecerunt patres tui. Vidisti uirum uelocem in opere suo, coram regibus stabit: non stabit coram tenebrosis uel obscuris.

Si absolutè dictum intelligatur, ne transgrediaris terminum, uel ad terminos & limites in agris olim positos, quibus singulorum hæreditates designantur, spectat, uel ad legis præscripta & maiorum sententias, quibus æquum & bonum inter homines statuitur ac decernitur, quæ cum ad amicitiam & concordiam inter homines plurimum momenti habeant, temere contemnenda non sunt à quamlibet sapiente. Iuxta quosdam ex Hebræis, ad eos dirigit sermonem, quorum crudelitatem in superiore uersiculo notauit: Quare lectum tuum accipiet subtus te? quasi dicat, Heus tu, qui tanto rigore fœdera exigis & debita, ab eo qui fideiussit, terminum & normam

Amam antiquorum patrum noli transgredi. Iam enim ab illis statutum est, ne uestem aut stragulum pro pignore detineas, sed sub uesperam semper restituas, cum sit in quo dormiat tenuis frater. Si pignus à proximo tuo acceperis uestimentum, ante solis occasum reddes ei: ipsum est solum quo operitur indumentum carnis eius, non habet aliud in quo dormiat. Denique terminos patrū transgredi, est noua dogmata excogitare, sectas introducere, Deos alienos colere, aut ritum colēdi Deum traditum à patribus immutare, secundum id quod scribitur: Si surrexerit in medio tui propheta &c. & dixerit, eamus, & sequamur Deos alienos, quos ignoras, & seruiamus eis, non audies uerba propheta illius, aut somniatoris. *Vidisti uirum uelocem in opere.*) quasi dicat, in transferendis terminis à patribus statutis, nō est laus aut aliqua pars sapientiæ, sed in tuis operibus laudem habebis, non in alienis studiis & laboribus euertendis, quod ignaui & otiosi hominis signū est. Relictis igitur his, quæ ab antiquis rectè statuta sunt, integris, ad aliud quodcunq; studium honestum cum diligentia accingere. Nam qui in opere diligentiam & fidē præstāt, etiam regibus sunt chari: apud reges eam inuēt gratiam, ut eorum præsentia perpetuo fruantur. *Coram regibus stare solent*) non in priuatis uersari familiis, inter obscuros & ignobiles. Cogita igitur quanta laus sit & quanta uirtus in tuo labore & opere, studiosum esse & sedulum. Et haud dubiè quod Salomonis tempore, nostro quoq; locum habet: nam quocunq; studio, quacunq; sciētia aut arte, non tam ipsa facultas cōmendat hominem, quàm industria & fides ac uigilantia. Prouerbiū in genere dictū, ad omnes ordines potest accōmodari: Iuxta proprietatem sermonis Hebr. potest & alium habere sensum, nēpe, ante reges statuet se. q. d. Labor omnia uincit improbus, & uel ad regiã euehit dignitatē, maxime labor qui in uineã domini impenditur, ut ad spiritualem sensum ueniamus. Si quis cum Paulo dicere possit, Plus omnibus laboraui in ecclesia Christi, stabit ante reges & principes, de quibus scriptum est: Pro patribus tuis nati sunt tibi filij constitues principes super omnem terram, non coram Iudæis ubique obscuris.

CAPVT XXIII.

D

VANDO federis ut comedas panem cum principe, diligenter attende, quæ posita sunt ante faciem tuam. Et statue cultrū in gutture tuo, si tamen habes in potestate animam tuam. *Sic Hiero. confundens duos uersiculos in unum. Hebr.* Cum federis ad comedendum cum principe, intelligendo intellige quod coram te est. Et pones cultrū in gutture tuo: Si dominus animæ sis, uel, si est tibi animus. Ne desideres de cibis eius, in quo est panis mendacij. *Hebraum*, Ne desiderio traharis ad delicias eius, & est, uel cum sit, sup. inter eas, panis mendacij.

Quantum felices uidentur habenturq; qui stant coram regibus, tamen accitus ad tantum honorem, magna prudentia uti debes, & moderate uiuere, ne per luxum & crapulam laudem amittas, quam summa industria & uigilantia nactus es. Cum fueris igitur ad mensam regiam admissus, iterum atq; iterum attende & considera quod positum est ante te. q. d. Nihil incōsiderate attingas: uel, inter comedendum noli properare, neque in hoc opere esse uelocem, sed modis omnibus retrahe & cohibe appetitum tuum, ne quid de intelligentia tua tibi pereat. Sic enim interpretor illa uerba, *Diligenter attende quæ posita sunt ante faciem tuam.*) Siue ut est in Heb. intelligendo intellige quid positum sit ante te: ut natura esculentorum, & uini meri intellecta, nihil fumus quod tuam impediatur intelligentiam. Et quod sequitur: *Et pone cultrum,*) exponit Aben Hezra, uel pone, copulatiuam uidelicet pro disiunctiua particula. quasi dicat: Si non poteris intelligere & cognoscere naturam eorum quæ ponuntur ante te, pone cultrum in gutture

re tuo: hoc est potius pone cultrum in gutture, quàm incidas in crapulam. Aliter, si fueris dominus animæ & compos appetitus, potius pone cultrum in gutture, quàm quid delinquas. Aliter, *Si dominus es animæ.*) hoc est obnoxius appetitui tuo, ut nequeas temet moderari, pone cultrum in gutture: hoc est, cogita tantum eminere periculum, ac si cultrum immitteres in gulam tuam. Denique nisi diligenter attēderis, quid positum sit ante te, tu pones cultrum in gulam, in uino uidelicet efficiens aliquid, unde capitalem subcas sententiam, præsertim cum sis uir uel dominus animæ, hoc est desiderij & carnalis, non uir intellectus & prudentiæ. Et proinde præstaret, si uis ubique sapere, præstaret inquam, ad regiam mensam non accedere, ubi coguntur homines multa blandiri, & mentiri. & hoc est quod sequitur, *Ne desideres de cibis eius.*) In Hebræo *יִטְמוּט* à gustado H dicitur, & pro cibis delicatis, qui gustum bonum præbeant, accipitur, quibus facilius capiuntur homines: & hinc dicitur cibus siue panis fallax, quod homines fallant, trahentes iurantes ad crapulam. Quod nos habemus in quo est panis mendacij, Hebræi legunt, Ipse est panis mendacij, quod sic exponit Aben Hezra: Ne concupiscas de cibis illius, neque de pane illius, cum ipse sit uir mendax, hoc est gaudens mendaciis, quasi alioqui non sis futurus gratus illi, nisi mentiri uelis. Et ista quidem secundum sensum historicum, qui prudentiam quandam secularem docet, utcunq; necessariam his, qui cum regibus & principibus uitam agunt. Alioqui iuxta sensum mysticum, Sedet cum rege comesturus panem, qui ad mensam dominicam uariis scripturarum epulis, & sacramentorum dapibus I instructam accedunt, præsertim pane corporis dominici, & poculo sanguinis Iesu Christi: ad quod conuiuium quicumque accedit, iterum atq; iterum perpēdere debet quid appositū fuerit, ne reus fiat corporis & sanguinis domini, & cultrū statuatur in gutture, nō diuidicans corpus domini: hoc est præsentem necem sibi conciliet, dum sensum & carnalem rationem sequens, cum Capernitis dicat: Quomodo potest hic nobis carnem suam dare ad manducandum. Porro sunt qui uidentur opiparum & delicatum parare conuiuiū ex scripturarum epulis, multa loquentes, sed mendacij & erroris doctrinam apponunt. Non ergo concupiscas quicquam ex deliciis eorum, quamlibet opiparè uerborum lenociniis K conditis cum inter eas sit panis mendacij, hoc est doctrina quā non agnoscit ecclesia quæ est domus Dei uiui, columna & firmamentum ueritatis, extra quam nemo regij conuiuij particeps esse potest.

1. Cor. II.

Ioan. 6.

- NOLI laborare ut diteris, sed prudentiæ tuæ pone modum. *Hebraum,* Ne labores ut diteris, à prudentia tua desine.

Aben Hezra legit utramque clausulam cum negatione, ad hunc modum, Et ne à prudentia tua cesses: ad præcedentia spectat, nempe ad illū locum, Vidisti aliquem uelocem in opere, stabit ante reges, sed quemadmodum nihil est mentiendum aut blandiendū regibus, ob delicias & opiparas dapes: ita neque laborandum ob opes & diuitias augendas, sed ob sapientiam potius. Nam labor qui impēditur in opibus congerendis, à studio intelligentiæ facit cessare, & erit sensus uersiculi: Noli sic laborare ob diuitias, ut ab intelligentia cesses: hoc est à quærenda doctrina & sapientia, quæ præstat opibus. Aliter, *Ne labores diuitem esse,*) imò ab hac prudentia & industria, qua conaris ditescere, cessare debes: nam in illo labore, non eris gratus regi, sed qui uelox est in opere studioso & in acquirēda sapientia, stabit ante regem. Simplex sensus uersiculi est, diuitiarum copiam non esse necessariam sapienti: imò impedire & occludere aditum ad sapientiam.

- NE erigas oculos tuos ad opes, quas non potes habere, quia faciēt sibi pēnas M quasi aquilæ, & uolabunt in cælū. *Heb.* Num uolare facies oculū tuū in illas & non erunt: nā faciendo facient sibi alas ut aquila, & uolabunt in cælum.

Quauis in Hebræo non satis cōstat, qua de re loquatur, tamen quoniā superiore uersiculo de diuitiis locutus sit sapiēs, hunc quoque de diuitiis intelligūt omnes interpretes: de quibus loquitur Sapiens metaphorice, tanquā de rebus animatis: uel more poetarū, qui fabulantur Deum quendā Plutū. Simul reprehēdit auaritiā eorū, qui cū nullā artē exerccant

Cap. 23.
A ceant honestā, per quā ditescere queant, tamen insatiabili habendi desiderio flagrant, nihil aliud respicientes, omnem cogitationem dirigentes eò, ut diuitias habeant, qui Sapiēti nihil aliud uidentur facere, quàm si quis uelit aues solo uisu capere, cum illæ longius uolando elabantur, quàm quis possit oculis assequi. q. d. arte opus est & industria, ut in capiendis auibus. Ita etiam in acquirendis opibus, non desiderio solum, quod per illustrationem oculorum intelligimus, ut sit sensus, Sapientem in superiore uersiculo prohibuisse nimium laborem & sudorem: in hoc uero, mentis sollicitudinem prohibere in congerendis opibus, uel etiam seruandis, cum ad quosdam temere accedere, ab aliis uero uel de industria, & sua sponte recedere uideatur diuitiā. Quod nos habemus, Ne erigas oculos tuos, ex Sep. est, qui sic habent, *ἐὰν ἐπισήσεις τὸ σὸν ὄμμα πρὸς αὐτόν.* Nam uerbum Heb. *יָעַתְתָּ* duo significat, nempe illustrare, & uolare: quod cum bis ponatur in hoc uersiculo, priore loco splendescere, secundo uolare interpretantur Heb. Tamen sensus eodem redit, siue legas cum Hierony. erigas oculum, siue cum Hebræis, illustraueris oculum, ut clarè prospicias: siue denique, quod mihi magis placet, uertatur, Facias uolare oculum tuum, quasi inexplebili desiderio in sequēdo diuitias, id quod à sapiente ualde est alienū. Porro quod sequitur, *Volabunt in cælum,*) si ad opes referatur, insinuat à Deo dari, & à Deo auferri, Deum esse authorem omnium, & pro sua sapientia dispensare singula. q. d. neque tuis laboribus, neque mentis sollicitudine putes te posse diuitias possidere, sed Dei beneplacito. Mihi magis placet, ut de similitudine aquilæ intelligantur illa uerba, uolabit in cælum & erit sensus, Et faciendo facient sibi alas ut aquila sup. quæ uolat in cælum, hoc est in sublime admodum. In Hebr. cum sermo sit ambiguus, potest utroque referri, uel ad aquilam ut dixi, uel ad diuitias.

- NE comedas cum homine inuido, & ne desideres cibos eius. *Hebraum,*
- Non comedes panem mali oculi, uel illius cuius oculus est malus, neque tenearis desiderio ciborum illius: quoniam in similitudinem arioli & coniectoris æstimat quod ignorat. Comede & bibe dicet, & mens eius non est tecum. *Hebraum,* Nam quemadmodum æstimat in animo, sic ipse. loquitur. Comede & bibe dicet tibi, &c. Cibos quos comederas euomes, & perdes pulchros sermones tuos. *Hebr.* Buccellam comedisti, euome eam, & cætera.

Ne comedas cum homine inuido.) Septuag. qui sic uertunt *μὴ συνδίσπναι ἀνδρὶ βασκάνῳ,* secutus est Hiero. Sunt ex Hebræis in hac opinione, ut putent aliquot esse homines, quorum oculus & aspectus damnum adferat, more crocodili: quod malum fascinus uel fascinatio uocatur, Nescio quis teneros oculus mihi fascinat agnos. Dicitur, inquit Hieron. propriè infantibus nocere & ætati paruulæ: hoc utrum uerum sit, nec ne Deus uiderit, quia potest fieri, ut dæmones huic peccato seruiant. hæc ille in epist. ad Gal. 3. cap. Vtcunque sunt haud dubie aliquot usque ad eò sordidi & illiberales, ut ne bucellā quidem panis animo liberali impertiant: & quāuis ore tenus quandoque præ se ferant hospitalitatem quandam & humanitatem, dum ad conuiuium nos inuitant, tamen cum id ex animo non faciant, rectis oculis non possunt intueri eos, nec bene uelle illis, qui ex pane illorum comedunt. Et proinde iubet Sapiens filio suo, ut neque quicquam comedat, neque desideret ex cibis illorum: imò hyperbolico sermone, iubet eum euomere, si quid comederit, hoc est poenitere, quod cum huiusmodi domesticam contraxerit amicitiam: & cogitet se perdidisse pulchros sermones, quibus est usus in eo conuiuiuo, dum uel gratias ageret hospiti, uel laudaret dapes, aut denique si quid pro more in mensa locutus fuerit. Fere supra hunc sensum, qui humilis est admodum, non ascendunt Hebræi. Nos non dubitamus Sapientem altiore sensum etiam iuxta historiam innuere uoluisse, & sub metaphora comedendi panem, doctrinam intelligimus & cibum animæ, quam non debemus ab homine inuido, siue mali oculi accipere. Malum habet oculum qui sclicitatem & sanitatem alienam non libenter intuetur, qui ex suo animo æstimat & mensurat omnia, non iuxta mensuram quam mensus est nobis Christus, hoc est, non iuxta

euangelicam normam, qui fratrum salutem non minus charam, quàm nostrā nos habere iubet. Huius panem & doctrinam, tantum abest ut concupiscas, ut statim sit euendum, si forte quicquam ab eo didiceris, & obliuioni tradendum, imò delendum per penitentiam: Si doctrina hæreticorum delectatus, & quā ipsi libenter impertiunt, nō quod suis auditoribus bene uolunt, sed quod humanam laudem quærunt, quibus si consenseris, pulchra uerba confessionis fidei catholice perdes. ad hunc modum Beda. Aliter per metaphoram comedendi, non absurde intelligitur domestica & familiaris consuetudo cum homine maligno oculo, hoc est cum homine, qui de religione Christiana malè sentit: qui tamen beneuolentiam præ se ferat erga nos, ex animo tamen suo æstimat omnes. Et proinde si quid contulerit in te beneficij, cum te ex animo non amet, hominē uidelicet diuersæ sectæ, restituendum est quod acceperis, ut liberius possis amicitiam dissoluere. Vult igitur Sapiēs, nos uentris causa aut lucri, nullius hominis maligni & infidelis aut hæretici sectari amicitias, ut neque regum inire gratiam opum causa, ut superius dictum est.

- IN auribus insipientium ne loquaris, quia despiciet doctrinam eloquij tui.
- *Hebr.* In auribus stulti ne loquaris, quia despiciet intellectum uerborum tuorum.

Aben Hezra uult hunc uersiculum referri ad id quod dictum est superius, Et perdes uerba tua pulchra, quibus usus es dum esses particeps mensæ hominis inuidi: à cuius cibo, ut abstinere debes, ita etiam à colloquio. Nam stultus & alienus à sapientia contemnet uerba, non de rebus humanis & uanitatibus, sed uerba intellectus, quæ audiētibus præbent intellectum & prudentiam. Iuxta Hebraismum, in auribus loqui, est salubrem admonitionem instillare, sed incorrigibilis est homo mali oculi, quem hoc in loco stultum uocat. Et Christus Iesus sensum hunc expresse, sed prouerbio magis iucundo, inquit, Nolite sanctum dare canibus, neque margaritas porcis. Salomon innuit, stultos carere intellectu, qui contemnunt uerba pulchra. Insignis stultitiæ, aut potius impietatis est, contemnere quæ non intelligas.

- NE attingas paruulorum terminos, & agrum paruulorum ne introeas.
- *Heb.* Ne transferas terminum antiquum, & in agros pupillorum ne introeas.
- Propinquus enim illorum fortis est, & ipse iudicabit cōtra te causam illorū.
- *Heb.* Quia redemptor illorum fortis est, ipse litigabit litem illorum tecum.

Quod in calce cap. superioris sumptū est, repetit exponēs quos intelligat terminos seculi, nepe limites in agris ab antiquis collocatos, cū dicat, *Et in agros pupillorum ne introeas.* ad metendum. s. aut ad colligendum fructum. Aliter, ne transferas terminos, quod tuos dilates agros cum iniuria aliena, præsertim orphanorum. Nam quanto facilius iniuria fit orphanis, & uiduis, tantò grauior est offensa. Ab agris fortiorum uirorum abstinere, non tantæ laudis est aut sapientiæ, quantæ abstinere ab iniuria inferenda his, qui patre & defensore carent in terris. Carent iuxta opinionem stultorum: sed quid sapientia dicat audiamus. *Redemptor eorum fortis est.* q. d. Longe deciperis, si putes te impune pupillorum agros ingredi posse, fundos occupare per uim. Reddes aliquando rationem, & cum potentissimo aduersario cogeris aliquando litigare. Qui redemit filios Israël à seruitute Aegyptiaca per manum ualidam, & brachium extentum, collocauit in terra Chanaan, & per singulas tribus, & familias terram diuidi iussit, ut quisque suis finibus & agris esset contentus: qui hæc, inquam, omnia fecit inuitis regibus, reclamantibus populis & nationibus, infirmorum non tuebitur hæreditatem? Ex his quæ fecit, illius fortitudinem poteris æstimare. Atque hæc quod ad historicum sensum spectat. Quod uero ad mysticum, præter ea quæ diximus superius, adiicimus: Reges & principes, qui uel ecclesiasticam authoritatem sibi uendicant, uel ecclesiastica bona contra ius & fas fisco applicant, aliquando reddituros rationem potentissimo iudici, siue litigatori & patro-

Cap. 23.
A non pauperum, tanquam limitum & terminorum transgressores, tanquam per uim & iniuriam pupillorum inuadentes agros. Iam enim ab apostolis in huiusmodi rebus sunt fines positi, inter secularem & ecclesiasticam functionem manifestè distinguentes. Quos utinam nemo tentaret transferre neque mouere. Tentat autem passim per orbem Christianum, principes & magistratus, qui fortissimum orphanorum redemptorem Christum Iesum litigantem cum ipsis aliquando sentient.

- INGREDIATUR ad doctrinam cor tuum, & aures tuæ ad uerba scientiæ. *Heb.* Introduc ad disciplinam cor tuum, & aurem tuam ad eloquia scientiæ. Noli subtrahere à puero disciplinam: si enim percusseris eum uirga, non morietur. *Hebraum,* Ne prohibeas: Tu uirga percuties eum, & animam eius de inferno liberabis.

Quauis non multum intersit, quod ad sensum spectat inter uersionem nostram, nempe, ingrediatur cor tuum ad doctrinam, & Hebræam ueritatem, fac ingredi ad conditionem siue disciplinam cor tuum: tamen hæc plenior est, & efficacius significans multos non habere dominium neque regimen cordis, neque potentiarum animæ, ut qui ab affectibus & perturbationibus rapi uidentur. Et quoniam ad uana desideria trahuntur iuuenes, ad uoluptates & uanitates huius uitæ, uel in primis necessarium est, ut hic se uincant, ut ex animo uelint sapientiam acquirere. Sic interpretor, *Introduc ad disciplinam cor tuum.* Fac ut ex animo uelis discere, hoc est uince reliquas cogitationes, quæ cor tuum à doctrina alienum reddunt. Aben Hezra, Fac tuum cor uenire ad domum, siue locum, ubi sapientiam discas: id quod consuetudine fiet, quæ molestissima facilia facit. *Et aures tuas ad eloquia scientiæ.* adducito, sup. Videtur alludere ad consuetudinem, qua uulgò solent pueri, ad præceptores per pædagogos adduci, ut literas discant. Quod alij facere coguntur, uult suum filium sponte facere, auertere aures ab indoctis nugis, & cãtilenis, & in salubri doctrina audienda sese oblectare. Sed cum stultitia sit ligata fere in corde pueri, ut rarissimus sit, qui in ea ætate sapiat, ad præceptorem siue parentes sermonem dirigit. *Noli subtrahere à puero disciplinam:* hoc est, ne sic diligas filium, ut castigari nolis. *Cum uirga percusseris eum, non morietur.* q. d. multi ad mortem ante diem perueniunt, quod pueri à parentibus non uapulauerunt, sed in omni licentia educati, neque cor ad doctrinam, neque aures ad uerba scientiæ uolentes applicare, flagitia digna morte nonnunquam committunt, ad quam mortem uirga percussi minime deuenissent. *Tu percuties eum uirga,* unde damnum capere non potest, & eris in causa, ne securi percütatur: atque ea ratione eripies animam eius ab inferno: siue à sepulchro (ut interpretantur Hebræi) liberabis, hoc est uitam illius seruabis, iuxta priorem interpretationem, dum bene institutus & doctus in iuuentute, nihil committit morte dignum.

- FILI mi, si sapiens fuerit animus tuus, gaudebit cor meum tecum. *Heb.*
- Fili mi, si sapiens fuerit cor tuum, gaudebit cor meum, etiam ego. Et exultabunt renes mei, cum locuta fuerint rectum labia tua.

Sunt ex Hebræis, qui subtilius explicant hæc uerba, Gaudebit cor meum, etiam ego, & exultabunt renes mei: ut in corde uulgaris lætitia intelligatur: est enim cor membrum gaudij, inquit. Sed per hæc uerba, etiam ego, intelligatur mens & ratio, quæ proprie homo est: per renes uero, lætitiā incredibilem. Nam non sunt instrumentum gaudij renes, sed concupiscentiæ, hæc illi. Necessaria & utilis admodū est pueris & adolescentibus tempestiua correptio, quam amās pater à filio suo non prohibet, siue subtrahit, idq. magno erga filium amore, cælestem patrem imitatus. Quem enim diligit castigat. Sed adolescentēs longe aliter sentiunt, parū uidelicet amare patres, qui flagellant filios, quod etiā testatur Paulus: Omnis disciplina in præsentī, quidem uidetur non esse gaudij, sed mœroris. Et hinc est quod Salomon, post sermonem de conceptione filij sui, statim ostendit, quanto eum prosequatur amore, utputa in quo magnum solatium habeat, neque ulla

Ioan. 17. in re magis sese oblectet, quàm in sapientia filii sui, hoc est quòd modis omnibus conatur, nempe reddere filium sapientem: sapientem, inquam, in corde. Nos fidem in unum Deum, & quem misit Iesum Christum, qua corda purificantur intelligimus, & super quam gaudet Apostolus, & Salomon hoc in loco de sapientia cordis filij sui, & de confessione oris, hoc est, *Cum locuti fuerint labia tua recta, exultabunt renes mei.* Aliter, labia recta loqui, est bene dicere. Manifestius enim est labiis loqui quàm corde sapere, hoc est apud se doctum esse. Datur doctrina parentibus hoc in loco, ut recte instituunt liberos in uera sapientia, hoc est cultu Dei & fide, in eloquentia ut recte loqui discant, & quam in corde sapientiam reconditam habent, eam recte profiteri & defendere ualeant.

- **NE** æmuletur cor tuum peccatores, sed in timore domini esto tota die. **H**
- **Quia** habebis spem in nouissimo, & præstolatio tua non auferetur: uel, spes tua non succidetur.

אנן ut æmulari, inuidere significat, ita & imitari cum studio: iuxta quam significationem, erit sensus prioris uersiculi, Noli imitari peccatores, uel ne desideres sequi rationem uiuendi peccatorum, uel denique ne inuideat cor tuum fœlicitatem peccatoribus, sed imitare hominem timoris domini, & talem esse desideres, non qualis est peccator. q. d. Sapiens ad filium, opto te esse sapientem in corde, eloquentem in labiis, sed cum timore domini. Et proinde propone tales imitandos, in quibus est timor domini, non eos qui male uiuunt, quantumuis alioqui uideantur sapientes, aut eloquentes. Et iuxta hanc expositionem pender ex præcedentibus, sed melius refertur ad sequentia: *Quia habebis spem.* Qui sunt periti linguæ, obseruēt **כי** hoc in loco, nō pro sed, uulgari modo capi, sed affirmatiuè accipi pro **הנה** reuera, uel interrogatiue pro **הנה**, nōne est tibi merces uel spes. q. d. tibi & omnibus qui uiuunt in timore domini, est spes mercedis æternæ. Alij exponunt **אחרית** non spem, ut Hiero. sed posteritatem, uel denique pro longitudine dierum. Prior expositio est melior. *Et expectatio tua non excidetur.* sed spes peccatorum peribit. Aemulari igitur oportet eos, qui timent dominum, non aliquando, sed tota die, non in hac **K** uita, sed in futura mercedem præstolari: nam prosperitas peccatorum, infirmis magno *Psal. 53.* semper fuit scandaloē, dicte Dauide, Mei autem pene moti sunt pedes, pacem peccatorum uidens.

- **A V D I** fili & esto sapiens, & dirige in uia animum tuum. *Hebraum,* Cor tuum.

Et quod nos habemus, sapiens esto, uerti potest, sapiens eris. Porro dirige quod in *Hebræo* est **אשר** uerti potest, fac ire, uel deducito cor tuum. Quod ad sensum spectat, ordinem uerborum obseruamus: primus gradus ad sapientiam, est audire & obtemperare recte monentibus, qua ratione comparatur intelligentia. Nam sapere non possunt iuuenes nisi audiant, & post doctrinam sequitur opus. Dirigere per uiam cor, est iuxta præscriptum diuinæ legis uiuere: non sequi cor nostrum & sensum nostrum, sed redigentes omnem intellectum in obsequium Christi. Quasi præfatiunculam hunc uersiculum præmisit, dicturus de conuiujs & comotationibus, à quibus non sine magna difficultate abstinent iuuenes.

- **N O L I** esse in conuiujs potatorū, nec in comessationibus eorum, qui carnes ad uescendum conferunt. *Hebraum,* Ne sis inter compotatores uini: inter comessatores carnis sibi. Quia uacantes potibus & dantes symbola, consumuntur, & uestietur pannis dormitatio. *Pro uoce Hebræa, quam superiori uersiculo comessatores recte uerterat interpres, hic symbolum substituit.* *Hebraum,*
- Nam potator & comessator ad pauperiem redigetur & laceras uestes, uel detritos pannos induet dormitatio.
- Iuuentus ipsa ad luxum & otium prona est, præsertim ubi cœqualium turba conuenit,

A rit, qui sese mutuo ad ebrietatem & comessationes inuitant. Quæ res obstant uel maxime sapientiæ discendæ. Nam ad inopiam deueniunt comessatores, cōsumptis rebus nihil lucrantur, sed somno indulgentes, uestitu quoque carent honesto. Isti quàm longissime sunt alieni à uera sapientia, qui ne præsentem quidem uitam cum honestate tueri possunt: sed crapula & ebrietate, & somno, contemptibiles seipso reddunt & pānosos: unde magnum dedecus redit ad parentes, qui non rectè instituerunt filium suum: uel potius ad iuuenem, qui rectè monentibus noluit auscultare, unde sequitur.

- **A V D I** patrem tuum qui genuit te, & ne contempnas cum senuerit mater tua.

B Non eris inter ebrios & comessatores, si patrem audire uolueris qui te genuit. quasi dicat, nemo te charius amat quàm pater. Bibaces & edaces amici mensæ duntaxat, suum quarunt commodum, nō tuum honorem: nullus est pater usque ad eò alienus ab effectu naturali & amore paterno, qui non cōmonefaciat aliquādo filium, quod ex re sua esse possit: matres quoque de liberis sunt admodum sollicitæ, quæ tametsi uetulæ prouectioris ætatis non uideantur tantum sapere, neque ualere consilio, tamen à filio sapiente honoranda, non contemnenda est mater. Pater uero est auscultandus potius quàm compotatores. Deum patrem audiendum, & legem matrem non esse cōtemnendam, per allegoriam etiam Hebræi intelligūt. Nos præterea spirituales in Christo Iesu generationem agnoscimus, per concionatores uerbi Dei, ut scribitur, In Christo Iesu ego uos genui, & matrem habemus Christi sponsam ecclesiam catholicam, quam mūdauit sanguine, quæ contemnenda non est, etiam si pulchritudine uirtutum non tam ornata fuerit, ut olim martyrum nece, & monachorum cōtinentia, ac uirginum integritate: pulchra ut sol, electa ut luna, ut sine macula esse uideatur.

- **VERITATEM** eme, & noli uendere sapientiam & doctrinam & intelligentiam.

D Metaphorice significat nihil charius habendum, quàm ueritatem, quam omnibus uenditis, si opus est, comparare debemus, iuxta parabolam euangelicam: Simile est regnum cælorum homini negotiatori, quærenti bonas margaritas, inuenta una preciosa, uidelicet ueritate catholica, dedit omnia sua & comparauit eam. Omnes scientias, omnes artes & opes, contempsit præ illa: nam quæ uendimus, uilius æstimamus: quæ uerò emimus, pluris facimus. Idcirco nihil horum, neque sapientiam neque doctrinam neque intelligentiam debemus uendere, hoc est uili æstimare. Sūt ex Hebræis qui simpliciter intelligunt, cōducendum, si opus est, præceptorem, quò ueritatē discas, hoc est nullis parcendum sumptibus, ut sapiens euadas. Verum docere gratis debes, neque pecuniis aut rebus caducis æstimanda sunt sapientia & ueritas. Gratis accepistis, gratis date. Aliter, si *Matt. 10.* uerbum **קנה** quod hoc in loco habetur, significat possidere, ad hunc modum uerti debet, posside ueritatem, & erit sensus in ueritate posside quæcunque possides, & sine iniuria alterius, & ne uendas sapientiam, hoc est, Noli perdere uel amittere sapientiā. dum possessionem acquiris alicuius rei absque ueritate, uideris uendere & alienare à te sapientiā: quod ne fiat, ullam possessionem pluris æstimans, superius monuit, In omni possessione tua posside sapientiam. *Prouer. 3.*

- **F E X V L T A T** gaudio pater iusti, & qui sapientem genuit, lætabitur in eo.
- *Hebr.* Exultando exultabitur in eo. Gaudeat pater tuus & mater tua, & exultet quæ genuit te, uel, exultabit genitrix tua.

Iuuenes ad probitatem & uirtutis amorem inducere, & à uicijs detertere modis omnibus conatur Sapiens, nunc minas addens, uirgæ facit mentionem: nunc exultationis & lætitiæ, quam unā cum parentibus capiunt morigeri & studiosi filij. Obseruandum est non multum esse discriminis apud Salomonem, inter iustum & sapientem, sed unum

pro altero poni. Porro repetitio exultationis & gaudij plenitudinem & magnam copiam lætitiæ significat. Exultando exultabit pater iusti. Duplex est exultatio, quod filium habeat & hæredem, per quem nomen inter homines relinquet, per quem immortalis quodammodo uiuet in mundo, & uiuet cum laude, qui tanta cura educauit filium, ut iustus esset & sapiens. Cum hanc de se existimationem sit relicturus, merito exultando exultabit pater sapientis filij: *Lætabitur pater tuus & mater.* Si paternus non te moueat affectus, si usque adeo ingratus es & inhumanus, ut neque nature neque pietatis legibus cohiberi possis, hoc est patris causa cogi ad uirtutis studiũ, ad iustitiæ culturã, & ad sapientiæ amorem, saltem maternus te moueat affectus. Vt stultus filius tristitia est matris, sic si iustus ac sapiens fueris, lætabitur mater tua: æquum est ut uices illi rependas, tua causa grauisissima quæque perpeffa est, dolores sustinuit immēfos. Iuxta pœnam primæ mulieri infligam, Multiplicabo erumnas tuas & cõceptus tuos, in dolore paries filios. Qui doloris igitur causa extiteris, uicissim lætitiæ materiam præbe, da operam ut mater tua de tua gaudeat probitate. *Et exultabit genitrix tua.* uel est geminata sententia, uel nutrice cū aliquot expositoribus intelligimus, cuius memoria est uiris probis iucunda & honorabilis. Atqui ita torius familiæ lætitiã expleas solus, quod ut præstes, ab iis uitii maxime cauendum est, quibus est maxime obnoxia iuuentus.

PR AEBE fili mi, cor tuum mihi, & oculi tui uias meas custodiãt. Quia fouea profunda meretrix, & puteus angustus aliena. Insidiatur in uia quasi latro, & quos incautos inuenerit, interficiet. *Hebraum,* Etiam ipsa quasi præda insidiabitur, & transgressores inter homines addet, uel, augebit.

Superius contra luxum & crapulam iuuentutis, hoc loco contra libidinem & impudiciam dicitur Salomon, & crebris & efficacissimis admonitionibus utitur, quod hæc uitia altius eorum animis inhæreant: & proinde cor sibi petit dari & oculos, qui sunt uelut fenestra, per quas ingrediuntur uana & nocua desideria ad animũ. Dãre sapienti cor, est ex animo & libenter uelle audire illius præcepta, quas uias suas uocat. Petit ut oculi custodiant uias sapientiæ, ne uideant mulierem ad cõcupiscendam eam. Et hoc est quod sequitur: *Fouea profunda meretrix.* Foueã profundã comparatur, uel quod nullus neque modus neque finis sit in amore meretricio, crescente uidelicet cum stupro & fornicatione, peccandi desiderio & libidine, uel quod ut ab alta fouea facilis non sit ascēsus, sed collapsus semel de uita periclitatur: ita qui semel in amplexus meretricũ incidit, sese facile extricare non poterit, sed illius uoluntati cogitur inseruire, & sequitur tanquã bos ductus ad uictimã, ut superius lectum est. *Et puteus angustus aliena,* ut hinc nequeas euadere, aut ascendere facile non poteris, ita tot angustiis implicãtur, qui impudico mulierum amore semel sunt comprehensi, ut amplius sui iuris esse nõ uideantur. Sequitur: *Etiam ipsa insidiabitur ueluti præda.* Si legamus cum Hierony. ueluti prædã, erit sensus, Meretricem non minus neci & pernicioni iuuenum insidiari, quã suis prædis latrones: unde multos ad præuaricationem legis cogit & addit. Aliter, insidiari solet meretrix capiendis iuuenibus, ut latro insidiatur prædã suã, hoc est nemini parcens. Sed ut ille maxime insectatur quos auro onustos nouit, ita hæc uirtutibus ornatissimos quosque. Porro ut latro suos habet comites, ita scortum homines præuaricatores sibi solet adiungere. Sed de sensu historico superius uariis in locis dictum est. Quod ad sublimiorẽ sensum spectat, ualde profunda fouea est peruersa doctrina & hæreticorum dogmata: qui tanquã meretricem aliam ecclesiam sibi statuunt, relicta uera Christi sponsa: profunda inquam fouea, in qua tã facile submerguntur homines, à qua magna difficultate emergunt. Fouea profunda est hæreticorum doctrina, ut quæ fundum nõ habet, nec stabile fundamentum: ut scribit Hierony. Tandiu quærunt hæretici noua ueteribus iungere, & eadẽ recentioribus mutare, donec & sensus humanus & sermo deficiant. Hæc ille super quintum cap. Esaiã. Porro hæreticorum insidiã, quibus conantur in suam sectam trahere rudes & imperitos, sunt hoc nostro seculo, heu nimium noti, tot præuaricationibus

A catoribus inter homines constitutis, peruagante uidelicet ubique Lutheranorum secta. Cap. 23. Sed pœnas dabunt, & qui meretricum amore, & qui hæreticorum fraude capiuntur, iuxta ea quæ sequuntur.

C VI uã, cuius patri uã, cui rixã, cui foueã, cui sine causa uulnera, cui suffosio oculorum? *Hebraum,* Cui uẽ, cui dolor, cui lites, siue rixã, cui locutio, cui uulnera sine causa, cui rubedo oculorum? Nõ ne his qui commorantur in uino, & student calicibus epotandis? *Hebraum,* Morantibus in uino, euntibus ad quærendum mixtum. Ne intuearis uinum quando flauescit: cum splenderit in uitro color eius, ingreditur blande. *Hebr.* Ne intuearis uinum quando rubescit, cum dederit in calice colorem suum. Ibit per rectitudines, sed in nouissimo mordebit, ut coluber, & sicut regulus uena diffundet. *Hebr.* In nouissimo suo sicut serpens mordebit, & sicut regulus dolore afficiet, uel punget.

Modis omnibus filium conatur retrahere ab his uitiiis, quibus iuuentus maximè est obnoxia, & ad sanam mentem & sapientiam perducere. Quod potissimum decet iuuenes facere, timore & amore parentum, ut pater & mater gaudeant de probitate filij. Quod si uirtutis amore parere noluerint, saltem timore pœnã, & criminum turpitudine discãt à crassis uitiiis carnis, nempe luxu, libidine & crapula cauere. Ferunt enim hæc uitia, sua secum mala atque cruciatũ. De libidine & amore meretricio, & quantas secum trahat angustias, & uincula, à quibus non possis teipsum extricare, cum semel fueris irretitus, dictum est. Nunc de reliquis audiamus. *Cui uã, & cuius patri uã.* sic solus Hieronymus, in duas uoces resoluens unicam dictionem Hebræam duntaxat, iuxta lectionem hodiernam omnium. Et omnino si proferantur hæc uoces נכח & נחח, & non cernantur oculis, per solum auditum, discrimen ponere non possis, quanuis in significatione discrimen sit latissimum. Nam prima, quam in contextu habemus, Hebræo significat uã, siue paupertatem, uel mendicitatem. In secũda uerò ut Hiero. hoc in loco intellexit, sunt duæ dictiones, nempe נחח pater, & נכח uã. Hierony. uero non ex scripto, sed ex auditu transtulisse facile adducor ut credam. Quandoquidem testatur alicubi se tres Salomonis libros triduo latinitati donasse. A Septuaginta ommissa est hæc particula: nam cui tumultus legunt, ad Hebr. ueritatem proprius accedentes. Hebr. נכח uã & נחח duas dolentium uoces interpretantur. q. d. cui tantę contingent angustia, & miseria, ut ohe, & aohe clamare cogatur, in corpore uidelicet malè affectus, & in rebus ad mendicitatem redactus. Cui rixã, Septuaginta τὴν θόρυβον, cui tumultus. Leui Ben Gerson, dissensiones irrationes quæ inter pocula oriri solent, cum magno compotatorum dedecore. Cui foueã, in Heb. נחח, etiam hoc loco uidetur Hieron. legisse, uel sine punctis, uel ex auditu non ex scripto traduxisse. Leuissimum discrimen est inter schin & sin literas, cum quarum priore scribitur נחח uerbum, quod inclinare significat: unde nomen נחח, fouea. Cum secunda uero uerbum נחחח meditari, loqui: unde nomen נחחח meditatio, locutio, & loquacitas in malam partem. Hanc posteriorem lectionem, & significationem omnes sequuntur interpretes, & loco magis quadrat, ut sub poculis nascantur lites & sermones inamœni & nocentes: obiurgationes uidelicet, ex quibus sequuntur pugna & uulnera. Vnde sequitur, *Cui sine causa uulnera:* uel quod temere inter ebrios oriantur pugna & plaga, aliquando inter amicos, & ob rem nihili, uel quod uulnera sine causa, & frustra sustineant homines, si quæ sustineant, non in defensione patriæ, nec ob bonum publicum. *Cui suffosio oculorum* alij rubedo oculorum, neque potest aliter intelligi iuxta Hebræos. Hiero. fuit offensus, ni fallor, ea significatione uocis, cum alibi sumatur in bonam partem: *Gene. 49* nempe, Rubicundiores oculi eius uino. Nõ uidebatur congruere idem elogium ebriofis aptare, quos reprehendit: & Messia, quem spiritu prophético laudauit Iacob. Septuag. liuidos oculos interpretantur, siue nigros, τινος περιδανοὶ οὐ ὀφθαλμοί, Latini codices ali-

quot, quos castigatioribus esse puto, habent suffusio oculorum, quemadmodum legit & G interpretatur Beda, ad caliginem & cecitatem oculorum referens, quæ ex immodico uino quandoque accidit. Connumeratis plurimis malis & maximis damnis, quorum etiam non omnes omnibus compotatoribus accidant, omnibus tamē ex his aliqua contingūt, uel corporis totius uæ & miseria, uel uæ in rebus externis ad mendicitatem deuolutis contigit. Aliis contingit oculorum cæcitas, & rubedo totius oris, alij uel accipiunt, uel infligunt uulnera per insaniam, alij linguæ impotentiam frenare non ualentes, rixantur & obiurgant, plusquam muliebriter. Sunt denique, qui in fulem laxant linguam uerbofinitatem, posteaquam cerebrum occupauerit uinum, ut amplius pro hominibus haberi non possint. Hæc longè absurdissima ob oculos ponens, per admirationem, uel interrogacionem, auditoris animum suspendit. Ut si qui fuerint huic uitio ebrietatis obnoxij, tantas tamen absurditates non poterunt non condemnare, non abhorre. Sic absolute præpositas, quas si statim cum uini amatoribus coniunxisset, minus idoneos, minusque beneuolos aliquot habuisset auditores. Nunc uerò tot connumeratis malis, quæ nemo uel sensu communi præditus possit comprobare, tandem ad eos qui dies noctesque potando consumunt subito deflectit sermonem, ut iam uel nolētes sua uitia cernere ueluti in speculo cogantur, qui alioqui huic oculos flectere noluisse. Sequitur. *Nonne his qui morantur in uino?* absque interrogacione legunt Hebræi. His qui protrahunt tempus, sup. uel qui seipos immorari faciunt & tempus consumere, & sic Septuaginta *ὡτ' ἄν ἐγ- I* *κονίζονται ἐν οἴνῳ*, super uinum quærentes, non solum plurimum uini bibere, sed quàm plurimum tempus inter bibendum consumere. *Et student calicibus epotandis.* Hebræum, His qui eunt ad inuestigandum mixtum, uel potius temperatum uinum: uel qui quæ- runt locum, ubi uina miscentur, hoc est conuiuia celebrantur. & sic Sep. *וְיִשְׁבְּרוּתָו פֶּסַח וְכֹסֵי יַיִן יִינֹתָו*; Nonne inuestigantium ubi conuiuia fiunt? *Ne intuearis uinum quando flauescit, uel rubescit* ut est in Hebræo. *Quauis ista uideantur leuia, tamen uisum est Sapientia minima non esse negligenda.* Nam ex paruis initiis res maximæ nascuntur, & ab omni specie mala abstinete uos. In contrariam partem flectenda est uirga curua, ut ali- quando recta fiat. Qui his uitiiis sunt obnoxij, nempe crapula & ebrietate, amputare oc- casiones, non prouocare, uel accēdere gulam debent. Accenditur autem dum quis nō na- turæ necessitati satisfacit, sed otiosē sensus oblectat. Quod in contextu habemus, de colore uini non contemplando, ad quascunque sensuum illecebras referri potest. q. d. ut hi qui sese oblectant poculorum aspectu, plus iusto nonnunquam bibunt (*Nam rectius ibi:*) hoc est maiore facilitate & dulcedine per fauces uidetur descendere merum, quod oculis uehementer placuit: ita in reliquis morbis animæ, ingens ubique ex sensibus ad mentem & rationem subuertendam comparatur aditus. Ne cōtempleris igitur uinum, hoc est externos cohibe sensus, per quos recto tramite uoluptates ingrediuntur ad ani- mam, & uitia carnis facile superabis. Nam ut uinum, quod ualde placuit oculis, sine ob- staculo ingreditur, sic uix potest animus recusare, quod externis sensibus sæpe ingestum, uehementer arrisit. Et proinde initia uoluptatum, quæ blanda sunt, sed exitus qui sunt acerbissimi spectare debes: magna cum amœnitate ingressum est uinum, sed post- eà mordebit ut coluber, dum rationis integritatem euertit, dum corporis contempe- raturam confundit, & ex homine porcum facit aut canem: imò ad insaniam transfert, non minus quàm si quis à colubro aut regulo fuerit ictus. Hæc absurda, & alia quæ se- quuntur in contextu, ante uidere oportet, & cohibere sensus.

M

- OCULI tui uidebunt extraneas, & cor tuum loquetur peruersa. Et eris ue- luti dormiens in medio maris, & quasi sopitus gubernator amisso clauo.
- Heb. Et eris ut dormiēs in corde maris, & sicut dormiēs in capite mali: Et di- cēs, uerberauerūt me, sed non dolui: traxerūt me, sed nō sensi, quādo euigila- bo & rursus uina reperiā? Heb. Verberauerunt me, non ægrotavi: conculse- runt me, non cognoui: quando expergiscar, addam, inuestigabo illud.

I. Theff. 3.

- A Adhuc profequitur Salomon, absurda quæ sequuntur ex immodico uino, quod immo- dice haustum post euersam mentis serenitatem, & inductam insaniam, in somnum gra- uem & amarum resoluit hominem. *Oculi tui uidebunt extraneos.* Visiones intelligunt ma- ior pars interpretum. Aben Hezra subintelligit mulieres extraneas: ut sit sensus nō alie- nus ab eo, quod scribit Hieron. alicubi, Venter æstuans mero, spumat in libidinē: Alio- qui, mihi magis arridet prior expositio. Visiones intelligimus, siue quæ in somnis, siue quæ mentibus ebriorum occurrunt: unde & corda eorum loquuntur peruersa, ueritati contraria, uel contraria æquo & bono: idque ex animo, non iocando aut ridendo, ut so- lent, qui hilaritatem quandam præ se ferunt: sed hi qui uino mordentur, in rebus uanis B & somniis similibus sunt uehemētes. Aliter, cor tuum loquetur, cogitabit peruersa, cum oculi tui uiderint mulieres extraneas, hoc est, alterius familiæ, quæ non sunt neque so- res neque uxor tua, uel quæ sunt alterius religionis & sectæ, captum uidelicet illarum a- more, iniqua cogitabit cor tuum, nempe, te uelle eis potiri per fas uel nefas: quod per- uersum, & legi Dei contrarium est. *Et eris uelut dormiens.* Qui dormiūt uel iacent in na- ui, putant omnia moueri, & seipos quiescere: idem contingit ebriis, putant terram mo- ueri. Aliter, eris uehementer iactatus, ut ne dormire quidem possis quietē: quasi dicat, ne- que uigilare cum decoro, neque dormire cū quiete poteris. Nam qui in summitate ma- li dormire conātur, iactationes grauissimas patiuntur. Aliter, ut sit metaphorica locutio: C Eris tanquam nauclerus, qui stertit, dum per medium maris nauigat, penes quem totius nauis salus est: aut, eris uelut ille, qui in summitate mali constitutus, quatenus uel de ad- uentu piratarum significet, uel portum & terram speculetur: ut istis inquam dormien- tibus, dum per medium maris nauigatur, omnium qui in mari sunt, periclitatur salus: Sic erit is, qui uino sepultus absurda siue cōtraria aliis hominibus, & uidet & loquitur, nauē suam in cursu huius uitæ recte gubernare non potest. Nam dormientē nauclero, hoc est mente & ratione (dormit autem quando uoluptatibus uacant sensus) reliqui nauē, hoc est reliquæ potentiæ, frustra laborant remigando. Sicut absente Christo tota nocte apo- stoli laborantes nihil ceperunt. Nam mens reliquis animæ uiribus præesse debet, & uigilare ueluti in summitate mali nauis, ne à piratis aut prædonibus spoliata nauicula cor- poris nostri submergatur ac suffocetur à uoluptatibus huius uitæ. *Percusserunt me.* Cum multis modis misera sit conditio ebriorum, in hoc tamen miserrimi sunt, quod sua mala minime omnino sentiant. Nam iniuriam accipiunt & opprobria frequenter, nonnun- quam etiam uapulant: ut possit dicere unusquisque eorum, *Percusserunt me*: hoc est, uel re uera plagas passus sum & uerbera sustinui, uel iniurias sustinui & irrisiones & scom- mata: & tamen non ægrotavi, non sum læsus. *Traxerunt me*: uel ut est in Hebræo, *Fre- gerunt, cōtrierunt me*, & non noui. s. quis fecerit, uel non noui me tam absurda passum, donec expergiscerem. Sed omnium denique absurdissimum est, quod cum sentiant se om- nium esse miserrimos, obnoxios iniuriis, obnoxios tot malis, & tamen statim ubi ex- citantur, ubi ad se redierint, ad eadem mala tanquam sus lota ad uolutabrum, re- 2. Pet. 3. dire festinant.

CAPVT XXIIII.

F **N**E AEMULERIS uiros malos, nec desideres esse cum il- lis. Heb. Ne æmuleris uiros mali. Quia rapinas meditatatur mens eorum, & fraudes labia eorum loquuntur.

Quod superius dicere instituerat, hoc in loco absoluit. Nam paulò superius lectum est, *Ne æmuletur cor tuum peccatores*: quod exponen- do addit, nec desideres esse cum illis. Quod superius peccatores, hoc in loco appellat uiros mali, qui malum facere gaudent & student, iuxta id quod sequitur: *Quia rapinas meditatatur cor eorum.* Qui sapientiæ studiosus est, & uirtutis ab huiusmodi hominibus quàm alienissimus esse debet. Ignara & indocta iuuentus putat, aliquando fortunatos &

foelices, qui sine labore & sudore ad maximas opes perueniunt, per fraudem & rapinam: sed hæc prosperitas non est imitanda neque desideranda. Socius & particeps cum istis, non erit filius sapiens, cum cor istorum meditetur rapinam & iniuriam facere, contra præscripta legis diuinæ: mens uero iusti meditabitur obedientiam. In primis refert quibuscum uersetur, & assuecat iuuenis: ab omni consortio fortassis malorum cohiberi non potest, sed ab his, qui nihil aliud crepant, quàm iniurias & rapinas, declinare debes, ne captus lucro, discas rapinis & iniuriis compendia facere, cum uideas illorum familias auctas rebus male partis: sed finem spectare oportet: nam non rapina, sed sapientia augetur res familiaris, iuxta id quod sequitur.

Prou. 15.

- SAPIENTIA ædificabitur domus, & prudentia roborabitur, uel intelligentia stabilietur. In doctrina replebuntur cellaria uniuersa, substantia preciosa & pulcherrima. *Hebr.* Et per scientiam cubacula replebuntur, omnibus diuitiis preciosis & pulchris.

Quauis de domo spirituali, quam spiritus sanctus inhabitat, hæc plenius intelligenda sint, quam sapientia Dei & intelligentia diuinæ legis quisque in corde suo construere debet, & preciosis opibus uirtutum secretiora sui cordis implere, possunt tamen & de re domestica, de liberorum procreatione ac educatione, cum eleganti rerum copia & ornatu, quæ uiro sapienti, qui sua conditione contentus esse nouit, nunquam deerunt, præsertim qui iusto labore & prouida prudentia suis rebus prospicit quemadmodum sequitur.

- VIR sapiens fortis est, & uir doctus robustus & ualidus. *Hebraum,* Vir sapiens in robore, & uir scientiæ roborat uirtutem, siue uires. Quia cum dispositione inicitur bellum, & erit salus ubi multa consilia. *Hebr.* Quia consiliis facies bellum tibi, & salus in multitudine consiliariorum.

Non rapina neque iniquitate, sed sapientia & uiribus erigitur domus, & sustinetur familia. His duabus uirtutibus, sapientia & robore, familia rectè administratur: ut ex superioribus iuxta Hebræos pendeat. *In fortitudine uel per robur ædificabitur domum suam uir sapiens,* & uir scientiæ roborabit uires: uel uir per scientiam suam roborat uires suas, quasi dicat, uires absque sapientia non sunt firmæ, neque sufficientes ne in his quidem rebus, quæ uiribus potissimum administrandæ uidentur. Nam consiliis & cogitationibus facies bellum, potius quàm uiribus. Qua de re superius differuimus. *Et salus ubi consiliarij multi.* Sensus est uel quòd in bello, potiores partes sunt uiribus animæ tribuendæ, hoc est uires animæ plus ualent quàm corporis; & salus, hoc est uictoria, magis pendet ex prudente consilio, quàm ex multitudine militum: ut intelligamus ante multa secula: in nostris codicibus definitum, quod Salustius inter sapientes huius mundi diu deliberatum fuisse testatur. Aliter, *Consilijs facies tibi bellum:* hoc est, consiliis non uiribus lites & controuersias dissolue. Nam ea ratione erit utrinque salus. Quòd si uiribus & uiolentia res agatur, nulla salus corporum, neque sanitas animarum esse potest, ubi utrinque cadunt, & trucidantur innumeri mortales. Summa est laus sapientiæ, cuius ubique est maximus usus, tum in pace tum in bello, in priuatis & publicis rebus. In genere dictum uidetur, salus in multitudine consiliariorum: quasi dicat, quicquid aggredieris uiribus tantum corporis, siue in cura domestica, quam nos intelligimus in ædificatione domus & repletionem cubiculorum, siue in administratione reipublicæ, quauis uiribus aliquando fortassis sit agendum, tamen plurimorum sapientum moderatis consiliis omnia melius & augentur & conseruantur, quàm armorum strepitu, & truculentia. Quòd denique de bello dictum est, de quacunque controuersia cum hoste intelligi potest.

H

I

K

M

A test. Nobis enim non est colluctatio aduersus carnem & sanguinem solum, sed aduersus principes & potestates: in quo pralio non nostris uiribus est agendum, sed Dei sapientia, & consiliis quæ suggerit spiritus. *Cap. 24. Ephè. 6.*

- EXCELSA stulto est sapientia, in porta non aperiet os suum.

Hebræus sermo pluralis est, Excelsæ sunt stulto sapientiæ: de pluribus quoque sapientiis fuit sermo capite nono, quas uel uarios iustitiæ gradus, uel uarias uirtutes & charismata intelligimus: de quibus, Et requiescit super eum spiritus domini, spiritus sapientiæ & intellectus, spiritus consilij & fortitudinis, & quæ sequuntur. Stultis hominibus qui terrena sapiunt, sublimis est admodum sapientia, & ueluti in eminentiore loco, quàm ut possit eò pertingere: ut scriptum est, Sapientia clamat in summis excelsisque uerticibus, celsitudo uirtutum intelligitur. Quæ ueluti ab alto despicit diuitias & uoluptates: in quibus cum stultus uersetur, totus grauis & terrenus, grauato uidelicet corde crapula & ebrietate (de quibus modò dictum est), & curis huius uitæ, ad sapientiam aspirare non potest: Animalis homo non sapit ea quæ sunt Dei. *In porta nõ aperiet os suum.* Cum sapientia non sit particeps stultus, non potest cum sapientibus conuersari. Solent sapientes sedere in porta ciuitatis, inter quos stultus cogitur tacere. Aliter, In porta non aperiet os suum, in iudicio uidelicet ad seipsum defendendum. Et refertur ad superiora,

C Consiliis bellum facies tibi: quasi dicat, Hic stulti non possunt sapienter litigare, & aduersarios uincere inter iudices & sapientes, qui stulto imponunt silentium, & reum esse iudicant. Aliter, *Sapientiæ sunt excelsæ stulto,* & reconditæ uidelicet, in sacris libris: ad quarum lectionem & intelligentiam non possunt attingere nisi sapientes in Christo, qui ædificant domum supra petram: nihil impedit quominus intelligamus aliquos esse usque ad eò simplices & obtusos corde, ut non possint prudentiam assequi talem, per quam digni habeantur inter consiliarios connumerari, neque rerum gubernacula tractare cum sapientibus. R. Salomon, uocem Hebræam ראמות וגביש aliter interpretatur, nempe ut accipiantur pro lapide precioso, iuxta illud Iob, ראמות וגביש, Coralia & gabis: & erit sensus: Stultos putare sapientias rarissimas esse, neque posse comparari sicut lapides aliquot preciosi, qui magno constant, nec facillè inueniuntur: idcirco desperantes, auertunt animum à sapientia, & ob id nunquam peruenient ad eum honoris gradum, ut in porta cum sapientibus sedeant, & de rebus magnis decernant. *Matth. 7. Iob. 28.*

- QUI COGITAT mala facere, stultus uocabitur. *Hebr.* Cogitantem mala facere, dominum malarum cogitationum uocabunt. Cogitatio stulti peccatum est, & abominatio hominum detractor. *Hebr.* Mala cogitatio stulti est peccatum, & abominatio est homini derisor.

F Quanta sit laus sapientiæ, sine qua nihil rectè geritur, superius ostensum est, quanta stultitiæ ignominia, etiam apud homines, his uersiculis significatur. Primo ut dictum est, inter sapientes os aperire non audet, sed dum deprehenditur malum cogitare, uel potius cogitabundus ut malum inferat aliis, malum nomen sibi acquirit, & à sapientibus, qui sedent in porta, בעל מזמות, Bahal Mizimmoth uocatur, hoc est author uel inuentor malarum cogitationum: quasi dicat, à malefaciendo quàm alienissimus esse debes. Nam uel cogitare malum aut facere, quauis secretè, reddit hominem infamem apud sapientes, qui possunt etiam ad instar Dei, uel cordis secreta introspicere. Et sensus erit Sapiente dignus, ostendens stultum ne suas quidem cogitationes celare posse à sapientibus, apud quos male audit & afficitur ignominia, qui aliis malefacere studet. Causam reddit, *Cogitatio stulti peccatum est,* quod sapientibus odiosum est & infame: uel cogitatio stulti ad peccatum ducit, q. d. sunt impotentes stulti, & ne suarum quidem cogitationum domini. Sed statim ubi quid cogitauerint palam faciunt, atque ita peccatum illorum innotescit & stultitia. Aliter, qui cogitat stultitiam, uel sequitur cogitationem stultitiæ, peccatum sup. erit illi, uel ad peccatum perueniet. Et hinc est quod nõ sine causa male audit apud sapientes. Aliter, qui cogitat malum facere,

quem solent uocare dominum malarum cogitationum, cogitatio illa sola quæ à stultitia procedit, est peccatum. Prior expositio est melior. *Abominatio hominis est derisor.*) hoc est is, quem omnes homines execratur. Erit denique sensus utriusque uersiculi, ut intelligamus duplicem stultitiam: alteram quæ malum facere cogitat & studet, quam sapientes condemnant, quòd stulta cogitatio sit magnum peccatum: alteram quæ deridet aliorum dicta uel facta, & illa est omnibus execrabilis. Aliter, cogitatio stultitiæ peccatum, hoc est, ob solam cogitationem dānatur stultus, & reus efficitur: cui si accidat derisio, qua facta aliorum honesta damnat & deridet, fit abominabilis hominibus. Aliter, cogitatio est peccatum stulto, cum non possit perficere cogitationem suam.

- H**
- SI desperaueris lapsus in die angustia, muniatur fortitudo tua. *Hebraum,*
- Si remiseris, uel te remissum feceris in die angustia, angusta erit fortitudo tua. Erue eos qui ducuntur ad mortem, & qui trahuntur ad interitum, liberare ne cesses. Si dixeris uires non suppeditant, qui inspector est cordis, ipse intelligit: & saluatorem animæ tuæ nihil fallit, reddetque homini iuxta opera sua. *Hebraum,* Eripe eos qui capti sunt ad mortem & qui declinant ad necem: si cesses, dices enim ecce non nouimus hunc, nunquid qui dirigit corda ipse intelliget, & qui custodit animam tuam, ipse cognoscet & reddet homini iuxta opus suum?

Opera charitatis sub præcepto sapientiæ continentur: nam per angustiam quancunque fratrum necessitatem intelligimus, in qua succurrenda quicunque remissus est, & ostendit se uiribus destitutum, cum non sit, in sua angustia carebit uiribus. Quod dictum est in genere de quacunq; angustia, intelligitur de ea quæ est omnium maxima, nempe, angustia in morte, dicendo: *Eripe captos ad mortem.*) In carcere eram & uenistis ad me, inquit autoritas euangelica: Interpellare pro reis, aut iis, qui per iniuriam & calumniam publica tenentur custodia, non est cuiuslibet: magnorum uirorum est illud, & eorū qui autoritate pollent, apud iudicem intercedere, uel captiuos redimere, & ad mortem destinatos ab extrema eripere angustia: ut probi uiri & sapientis est inquam, ita in alieno periculo cessare, alienas non dolere uices, inhumanum est & crudele, plusquam dici potest. Quod scriptura innuit dicens: *Ne cesses.*) Hebr. Si cesses, uel prohibeas te ipsum ne hoc facias, sup. tibi erit angustia, in qua remissus erit qui opē ferat tibi: Alij legunt per interrogationem, Num prohibebis te ab ope ferēda in angustia? quando ad interfectionem quis trahitur: quasi dicat, absit. Sed melius pendet hæc ultima clausula, ut sit sensus: Si cohibeas te in angustia aliena: cum dixeris, sane non noui hunc, & quæ sequitur. Aliter, si prohibueris à morte innocētes, qui rapti sunt ad mortem, erit etiam qui te eripiat, si dixeris, sane non noui eum. Qui remissi sunt & necessitati suorum succurrere recusant, multa solent causari, & cum hominibus rationem reddiderint, se putant charitatis legibus satisfecisse, ut exempli causa, dicentes: Non noui hunc hominem, uel non noui causam illius, qui ductus est ad mortem: & hinc est, quòd in angustia illius non sum sollicitus. Huiusmodi fortassis excusatio hominibus, utcunque satisfecerit, uerum Deus qui corda & dirigit & nouit, siue intelligit, nihil ignorat: ipse qui custodit animam tuam, satis nouit animam tuam: quasi dicat, ne dicas non noui hunc: qui ignorat ignorabitur. Deus omnes nouit, & tuas uires, & alterius necessitatem & angustiam, & hæc notitia tibi satisfacere debet: tibi non debet esse ignotus, qui Deo cognitus est, cuius causa egentibus succurrendum est. Si uis tuā animam & uitam à Deo seruari, alios à morte conaberis eripere: & quanuis hac ratione sis satis obætatus, nempe, cum Deus, qui omnes intelligit, tuam seruet uitam: tamen insuper quò magis animeris, præmium aliquando dabit non tibi modo, sed omnibus hominibus: unicuique reddet iuxta opera sua, ut inquit Paulus, Stabimus enim omnes ante tribunal Christi, & ab angusta & seuera iudicis sententia eripieris, si nunc operam dederis ab angustiis & morte, afflictos defendere: Sed à corporali

Matt. 25.

Rom. 14.

A corporali angustia, ut dicere institueram, miseros eripere non est omnium, sed potētia opibus ac autoritate pollentium: uerum peccatorum animas, quæ ad mortem & mactationem ligatæ tenentur, & angustiis præmūtur eripere, omnium est conari, uel admonitione sana, uel exemplo uitam corrigendi, aut precibus ad Deum sedulis, uel denique quacunq; alia ratione. In eo locum habebit illud: *Qui cōverti fecerit peccatorem ab errore uia suæ, seruabit animam eius à morte.* *Cap. 24. Iacob. 5.*

- COMEDE fili mi, mel, quoniam bonum est, & fauum dulcissimum gutturi tuo. *Hebr. Palato tuo.* Sic & doctrina sapientiæ animæ tuæ, quam cum inueneris habebis in nouissimo spem, & spes tua non peribit. *Heb. Sic scientia sapientiæ animæ tuæ: si inueneris, & erit spes, & expectatio tua non excidetur.*

Elegantissima similitudine partim admonet filium suum, ut in perdiscenda sapientiā sese oblectet, partim corripit eos, qui rebus amœnis & corpori iucundis magis capiuntur, quàm uirtutibus: in quibus nō solū consolationem habere licet in præsentī, sed spem certam in futuro. Contrā, huius uitæ uoluptates, ut sint quamlibet iucundæ, tamen sunt momentanæ. *Comede fili mi mel.*) quasi dicat, si comedas mel, eo quòd bonum & suauē sit, multo magis scientia sapientiæ dulcis est animæ. Vel legendum est: Sic disce sapientiam, ut disce respondeat uerbo comede, & sapientia melli siue fauo: palato denique respōdeat anima. Et hætenus similitudo quadrat. Porro quod sequitur, Si inuenias, sup. sapientiam, indicat arduam esse uirtutem, & difficilem inuentu sapientiam: mel, hoc est illecebras huius uitæ, inuentu faciles, & ubique obuias: sed est finis, uel erit merces & expectatio, quæ non excidetur sapientibus uidelicet, hoc est his qui iuuentutem in perdiscenda sapientia, & inuestiganda consumunt. Erit spes uel merces longæ uitæ, ut exponunt Hebr. uel posteritatis & filiorum. Nos cum Paulo præsentem & futuram in uirtute consolationem intelligimus, ut scribitur, Pietas od omnia utilis est, promissionem habens uitæ, quæ nunc est, & futuræ: dulcedo uero mellis & omnium carnalium uoluptatum, amaritudinem quandam relinquit: si quid dulcedinis habent, cito euanescit. *I. Tim. 4.*

- D**
- NE insidieris & quæras impietatem in domo iusti, neque uastes requiem eius. *Heb. Nō insidiaberis impie habitaculo iusti, neque uastabis accubitum eius. Septies enim cadet iustus, & resurget. Impij autem corruent in malum.*

Hæc quoque ad spem uirtutis spectant. Nam cum maior sit numerus eorum, qui uoluptatibus corporeis uacant, quàm qui inueniendæ sapientiæ studeant, non uidentur boni sine periculo uiuere, inter tot hostes uirtutis & iustitiæ. Hos iterum consolatur Sapiēs, iubens bonam spem habere, sed nouo sermonis genere per apostrophēn impium alloquitur, admonens ne quid moliatur aduersus iustum: dicens, ô impie, noli insidias ponere contra domum iusti. q. d. ea est iustitiæ laus & integritas, ut nemo possit eam aperto Marte oppugnare, per fraudem & insidias illius quietem perturbare conatur impius, & illius accubitum prædari. Sunt qui per mansionem & accubitum idem intelligant: & erit sensus, esse quosdam, qui cum iusto non possint damnum inferre, nec auertere à iustitia, illius familiæ insidiantur, & cubili, hoc est, uel uxori uel charis pignoribus. Et sunt qui per accubitū ouile intelligant, ut ad bona externa referatur. Iuxta sensum mysticum habitaculum iusti, est ecclesia Christi, contra quam insidias ponere, & accubitum illius uastare non cessat impius ille cum membris suis infidelibus & hæreticis, quos alloquitur Sapiens: non tam quòd spes sit eos uelle sapientiæ præceptis obtemperare, quàm ut iusto consolationem præbeat dicendo. *Nam septies cadet iustus.*) Numerus septenarius quemlibet immensum numerum significat in scripturis: & cadere iuxta Bedam & nostros ferè omnes, est peccare, saltem leuioribus quotidianisque peccatis, sine quibus nec iustorum quisquam esse potuit in hac uita. Hebræi casum referunt ad pericula & damna, quæ iustis intentantur in hac uita, iuxta illud Psal. Multæ tribulationes iustorum, sed

ab omnibus liberabit eos dominus. Multa patiuntur iusti, & crebro in aduersitates huius uitae incidunt, sed surgunt statim, uel erepti à domino, sicut illi eripuerunt eos qui ducti & capti sunt ad mortem, ut ad superiora referatur: uel surgunt, hoc est, animo eriguntur aduersus omnia mala, acceptaque consolatione resistunt. Caeterum impij corruentes in malum desperatione absorpti, non surgunt à malo, sed perpetuo dolore se cruciant & torquent. Prior expositio est melior, sed hæc posterior magis historica.

• C V M ceciderit inimicus tuus ne gaudeas, & in ruina eius non exultet cor tuum. Ne forte uideat dominus, & displiceat ei, & auferat ab eo iram suam.

Nulli malum pro malo reddentes, inquit Paulus: quanuis insidias struant impij aduersus iustum, & iniurias inferant, nihilominus tamen beneuolentiam erga omnes seruare oportet, & malorum potius uices dolere, quam uelle iniurias ulcisci. Et quanuis in ultionem iustorum in malum frequenter corruant impij, non est tamen de ruina eorum lætandum, magis autem dolendum, quod fecerint aliquid supplicio dignum. *Non lætaberis cum ceciderit inimicus tuus.* Et quomodo Moyses cecinit dicendo, Cantemus domino: gloriose enim magnificatus est. Cum Pharaon submergeretur in mari rubro, & omnes sanctorum uoces nihil aliud clamant, quam uindictam de hostibus. Sed de ruina inimici tui ne læteris: de inimicis Dei & hostibus totius populi, fortassis alia ratio est, uel inimicorum & persecutorum fortassis pœnitentiam & conuersionem optare debemus quandiu uiuunt, magis quam interitum aut perditionem, Dei Optimi Max. imitantes benignitatem, qui non uult mortem peccatoris, sed magis ut conuertatur & uiuat. Verum tibi iam mortuum & prostratum cernimus, quod sine diuino nutu, & prouidentia fieri non potest, in gratiarum actionem & laudem prorumpere licet cum gaudio: quandoquidem iuxta Dei uoluntatem, esse prolata sententiam tandem intelligimus. Et erit sensus, In casu hostis ne læteris, hoc est, cum aduersi aliquid contigerit, ne uidearis illi fœlicitatem huius mundi inuidere, quam Deus omnibus etiam pessimis hominibus aliquando largitur, de sua ineffabili bonitate. In morbo igitur, uel aduersa fortuna inimici tui, noli lætari. Sed homo cum sis, nihil humanum à te alienum putans, de beneficiis Dei cuiusque collatis, per charitatem lætari debes: de malis uero alienis, ut de tuis dolere, cum tui iudicij nequaquam fuerit statuere, quid quisque mereatur. Si nemo nouit, an odio uel amore dignus sit ipse, quanto minus, quid alij mereantur, iudicare poterimus? Quod si per ruinam inimici, peccati lapsum intelligamus, multo minus lætandum est: nam qui poteris gaudere in his quæ Deo displicent? Prior expositio est melior. Sequitur, *Ne forte uideat dominus, & malum sit oculis eius.* Tu cum uideas supplicium sumi de inimico, gaudes, putas tua causa illum dare pœnas, tuas iniurias in eo uindicari, quod oculis domini displicet. Nam de bonis, non de malis alienis gaudere debemus. Hæc tua crudelitas in hominem, Deum reddet propitium: & erga eum in quem tu tantam exerces iram, Deus erit placatus. Nam ut clemens pater, suos ipse castigare solet, sic alienam crudelitatem in suos non fert. Prouerbiū habet charitatis præceptum insigne, & fere nihil diuersum ab illo euangelico, Diligite inimicos uestros, benefacite his qui uos oderunt.

Matth. 6.

• N E contendas cum pessimis, ne æmuleris impios, quoniam non habent futurorum spem mali, & lucerna impiorum extinguetur.

Ne contendas. alij, ne succēseas. Aben Hezra תתקרב אל, Ne commisceas te, uel socium te præbeas inter impios, ut facias iuxta opera eorum, Psal. 37. Noli æmulari, ubi Hiero. ut hoc in loco contendere uertit, & illic quidem uidetur uel contendere, uel irasci significare: cum statim sequatur, desine ab ira & derelinque furorem, & ad eundem sensum plurima pars psalmi tendit, uerum in hoc loco æmulari in bonam partem, ut superius frequenter capi uidetur: ex his quæ sequuntur non erit spes malo. Prohibet igitur Sapiēs, ne quis impiorum fœlicitate illectus, cupiat cum illis negotium habere, cum illis uiuere, illorum imitari mores, & studia. Nam incerta & inconstans est malorum prosperitas, ut scriptum

A scriptum est. Adhuc pusillum & non erit peccator. *Non erit impio spes, uel merces.* In Heb. Cap. 24. Non erit finis, uel postremum, hoc est, id quod post opus dari solet, non erit impio. q. d. Psal. 37. impius in hac uita præmium habet, ut in euangelio, Recepisti bona in uita tua, & Lazarus similiter mala. *Lucerna impiorum extinguetur.* Splēdidus & clarus ob diuitias inter homines habetur malus, sed hæc gloria euanesceat. Aliter, impiorum liberi, quasi lucerna illorum intelliguntur, uel potius anima quæ merito extincta dicitur, cum non fulgeat ut sol, quod de iustis scribitur, sed in tenebris conticescet. Prouerbiū est contra eos, qui præsentem fœlicitatem futuræ præponunt, & impiorum æmulantur uitam, ut eorum prosperitatem momentaneam assequantur.

B TIME dominum fili mi, & regem, & cum detractoribus ne commiscearis. Heb. Cum mutantibus uel iterantibus. Quoniam repente confurget perditio eorum, & ruinam utriusque quis nouit?

Hi quoque duo uersiculi cum præcedentibus in sensu conteniunt, uidelicet non esse imitandam malorum uitam, sed præcepta Dei & regum edicta esse seruanda: non esse conuersandum cum his, qui immutāt & diuersum faciūt. Nā quod nos habemus, cum detractoribus ne commiscearis. Heb. est, cum mutantibus uel iterantibus, ut subaudiat iniquitates suas. Mihi magis arridet, ne miscearis cum his, qui quicquam mutant, aut diuersum faciunt à præceptis Dei uel regis. Tertiam denique in Commentariis Heb. lego interpretationem: nempe, Cum mutantibus hunc ordinem, uidelicet timoris, time dominum & regem, & magis obediendum Deo, quam hominibus: Cum his qui timoris ordinem immutant, ne te cōmisceas. Prior expositio est melior: Totus hic locus à mala consuetudine & consortio malorum prohibet. Quæ res iuuenibus & inexpertis malorum potissima causa semper fuit. Salomon cum præceptis, quæ suo proponit filio, ubique uel spem uel metum, laudem uel dedecus, uel aliquid id genus similibus adiungit. In hoc loco de timore domini, & regis tractans, inobedienciæ periculum subiicit. Quia repente surget contritio eorum, siue perditio, & ruinam utriusque quis intelliget? uel sensus est, ut contritio intelligatur Dei & regis, hoc est, Surget cōtritio qua conteret eos Deus uel rex, qui mutant præcepta Dei: uel contritio eorum. s. qui non obediunt, neque timent dominū & regem, surget super eos subito, quādo nihil minus expectant, iuxta illud Pauli: Cum dixerint pax & securitas, tunc repentinus eis superueniet interitus. Melius referuntur ad dominum & regem, quem dominus in terris iudicem constituit, ut illius fungatur munere, & erit contritio utriusque, hoc est contritio quam illi duo, Deus uidelicet & rex, inducent super eum qui non timet.

1. Thess. 5.

• H A E C quoque sapientibus. Cognoscere personam in iudicio non est bonum. Qui dicunt impio, iustus es, maledicent eis populi, & detestabuntur eos tribus. Qui arguūt eum, laudabuntur, & super ipsos ueniet benedictio. Heb. Sed increpantibus uel arguentibus dulcescit. s. Deus, & super eos ueniet benedictio boni.

Etiam hæc sapientibus. Duplex est intelligentia, uel quod ea quæ sequuntur, sunt aliorum sapientum dicta, quasi iam finem imposuisset suis Salomon, cum timore domini claudēs sermonem, quemadmodum incepit, Initium sapientiæ timor domini: & hæc intelligentia nō est absurda. Heb. tamen magis arridet altera, quæ est huiusmodi, nempe, hæc quæ sequuntur, sunt uerba Salomonis ad sapiētes iudices, sup. uel hæc uerba sunt necessaria omnibus sapientibus, & pendent ex superioribus, Non æmuleris impios. Nihil commercij debes habere cum impio, neque priuatim neq; publice. In iudicio eutuscunque personam accipere malum est, quanto magis personam impij, pronūcians eum esse iustum: maledictus & spretus erit ab omnibus, non ab una prouincia, sed à populis pluribus, ut de Deo & rege, quorum spreuit leges, nihil dicamus. Aliter, *Qui dicit impio, iustus es.* Potest ad priuatorum adultores referri. q. d. qui uel uirum laudat impium, & benedicat

illi, inquit: Iustus es, ei à populis maledicetur, & nationes eum spernent. Potest etiam G intelligi iuxta aliam significationem huius uerbi *קָרַן*, quod est perforare. q. d. si quis accipiat personam impij dicendo, iustus es, perforabit eum populi ensibus suis: hoc est, crimen commisit, quod publicè uindicandum est: quin iudicium peruertit, in quo totius reip. salus pendet. Prior expositio est melior, & non alienum uidetur in sensu ab eo: Vt *Esai. 5.* qui dicitis malum bonum, ponentes tenebras lucem, qui cum multos decipiant, mirum non est, si à multis probris afficiantur: nam ea ratione fient multi mali. Cæterum qui timent Deum & regem, & secundum æquitatem redarguunt malos in iudicio, ut ex malis boni fiant. *Inuidus & pulcher erit*) talibus Deus, hoc est talibus erit Deus, iudex minime *Esai. 1.* seuerus, ut puta qui quærunt iudicium, subueniunt oppressis, iudicant pupillo, defendunt uiduam, & oppressoribus iustam pœnam infligunt. His inquam ueniet benedictio bonitatis siue boni, hoc est Dei, qui solus bonus est per essentiam, uel boni siue bonorum *Mat. 10.* omnium, ut benedictio boni respondeat maledictioni populi.

• LABIA deosculabitur qui recta uerba respondet.

Ex superioribus pendet iuxta Hebr. qui totum locum ad iudices referunt, quorum munus in primis est, nullius personam accipere in iudicio: deinde nullo modo iustificare impium, imò redarguere, omnibus denique recta uerba respondere, hoc est sibiipsis consona, ut sermo uideatur osculatio labiorum. Nihil enim aptius quadrat, quàm cum labium tangit labium, & uelut deosculatur. Aliter, his qui arguunt impium, erit amœnus & dulcis Deus, ut dictum est: Tam dulcis, inquam, erit illi, qui respondet uerba recta, ac si oscularetur labia illius: quod amoris maximum est argumentum. Potest alioqui in genere dictum intelligi, Labia osculabitur, hoc est, charus & amicissimus erit omnibus, qui uerba recta loquitur. Obscuritate quadam uerborum & similitudinis umbra, facillimas & clarissimas sententias obnubilat Sapiens.

• PRÆPARA foris opus tuum, & diligenter exerce agrum tuum, & postea ædifices domum tuam.

Ordinem in rebus & negotiis omnibus esse seruandum docet prouerbiū, ea prius faciendā quæ magis sunt necessaria: ut exempli causa, magis necessarium est annonam habere necessariam ad alendam familiam, quàm splēdidas ædes cōstruere: hæc ut exempli causa dicta possunt intelligi, ita sunt uerissima. In Hebræo, non sunt diuersæ clausulæ, Præpara foris opus tuum, & quod sequitur, & diligenter exerce agrum tuum: sed quod foris dixerat, explicat per agrum, & diligenter præpara illud in agro tuo, & deinde ædificabis tibi ædes, ubi opes collegeris ex agricultura, & sumptus tibi suppetunt, poteris ædificiis nouis construendis uacare: aliter, opera rusticana suo tempore fieri debent. *Eccle. 3.* Est tempus, uidelicet seminandi, & tempus metendi, ædes uerò ædificandi, cura, & domestium opus quolibet tempore fieri potest. Iuxta anagogen domum ædificare non possumus, qua perpetuo manendum est, priusquam opus foris præparauerimus, hoc est, carnē subieceris spiritui, & quæ in agro, hoc est, in mundo sunt, præparando contēpseris.

• NE sis testis frustra contra proximum tuum, nec lactes quenquam labiis tuis. Ne dicas quomodo fecit mihi, sic faciam ei, & reddam unicuique secundum opus suum.

Quauis ad hūc modū uertant omnes interpretes: *Ne sis testis contra proximum tuum.*) & sic nō erit sensus diuersus ab illo præcepto legis, quo prohibetur falsum testimoniū dicere: Tamē propter clausulam sequentem, *Nec lactes eum labiis tuis,*) magis quadrat sensus cōtrarius fere, hoc est, non eris testis frustra, uel falsus testis pro amico tuo. q. d. in causa, ne amici quidem eris testis falsus, *Nunquid persuadebis illi,* uel potius. *nū persuasisti illi labiis:*) id est, blandis uerbis obtinuisti ab eo, ut esset falsus testis in causa tua, & uicem reddere uis dicendo, quemadmodum fecit mihi, faciam illi, secundum opus illius respondebo unicuique. Caldæus qui sic reddit secundam partem primi uersiculi, Et ne errare facias eum

A eum labiis tuis. In quocunque mendacio, falsum testem intelligit: ut ille dicatur falsus testis, qui proximum ducit in errorem. Sed huic sensui non tam quadrat sequens uersiculus. Sunt qui uerbum *הִתְחַתֵּן*, non pro persuadere aut lactare accipiunt, sed in alio sensu, nempe confringendi, ut sit sensus: ne sis testis falsus contra amicum tuum, & ne confringas siue conteras eum uerbis tuis, putas te hoc licite posse facere, quandoquidem ipse tali iniuria te affecit. *Reddam illi iuxta opera sua.*) Ita non sunt sapientum uerba. Prior expositio est melior, & prouerbiali obscuritate magis digna, ut intelligamus non licere cuiquam opem ferre modis illicitis, neq; falso testimonio proximos aut amicos defendere, neque denique huiusmodi defensionem ab illis exigere. Vsurpari potest prouerbiū in eos qui mutuo sese malis doctrinis & opinionibus imbuunt & corrumpunt.

• PER agrum hominis pigri transui, & per uineam uiri stulti. Et ecce totum impleuerant urticæ, & operuerant superficiem eius spinæ, & maceria lapidum destructa erat. Quod cum uidissem, posui in corde meo, & exemplo didici disciplinam. *Hebraum,* Vidi ergo apposuique cor meum, uidi, accepi disciplinam.

C Inter ea, quæ modo dicta sunt de officio iudicis & testium. Insertus est unus uersiculus, de colendis agris, & de opere foris parando, antequam domum ædifices: ad quem nihil fallor referendi sunt aliquot uersus, quibus segnitie & otium damnatur. Et prius ordinem in negotiis & tempus opportunum obseruandum docuit, ut quæ maxime sint necessaria, prius curentur. Cæterum hoc in loco docet prosequendum opus, & absoluen- dum, quod recte inceptum est. Quod de agro & uinea dicitur, ad quocunque negotiū referri potest, ut nihil profuerit agros colere, arare, & seminare, uineas plantare, nisi cætera quoque quæ spectant ad agriculturam perficias: spinæ & urticæ nisi extirpentur, triticum suffocant, nisi macerie aut sepe munias uineam, conculcatur. Ita in agro domi- *Luc. 10.* nico, in quo mensis multa operarij pauci, & in uinea domini, in quā summo mane hora tertia, sexta, nona, & undecima mittit operarios paterfamilias, nihil profuerit bene docere, bona seminasse semina, & uineas plantasse plurimas, ac postea per socordiam u- *Matt. 21.* tiorum urticas, & spinas, cupiditarum omnia undiq; occupare permittere. Alioqui simplex siue nuda intelligentia horum trium uersuum erit. Sapientes undique occasionem arripere, & ex aliena stultitia sapientiam discere, cum non obiter sed accuratè singula perpendant, id quod innuitur his uerbis: Contemplatus sum, apposui cor meum, uidi, accepi disciplinam, eam uidelicet quæ sequitur.

E PARVM dormies, modicum dormitabis, paucillum manus conferes ut quiescas. Et ueniet tibi quasi cursor egestas, & mendicitas quasi uir armatus. *Heb.* Parum somniorum, parum dormitationum, parua complexio manuum ad cubadum. Et ueniet quasi uiator paupertas tua, & defectus tui uelut uir clypei.

Hæc est disciplina quam accepit Sapiens ex conspectis agris & uineis pigri, nempe paupertatem ex otio fere prouenire & crescere paulatim: sed tādē inualefcere usque ad eod, ut expelli non possit ex ædibus. Ex sexto capite huc translati sunt hi duo uersiculi, quorum duplicem expositionem ibidem inuenies: quod ad hunc locum spectat. Somnolentos excitat agricolas, & uinitores, è quibus suum filium exemplum disciplinæ uult accipere: partim ne à sapientibus uiris stultitiæ notetur, partim ne dum otium sectatur & somnum, ad egestatem perueniat.

AE quoque parabola Salomonis, quas transtulerunt uiri Ezechia regis Iuda.

Transferre, hoc in loco, non intelligimus de lingua in linguam, sed potius de loco in locum, & de membranarum in librum: quasi dicat, undique collegerunt. Sic Leui Ben Gerson. Caldæus paraphraſtes, ſcripſerunt habet pro transtulerunt: hunc uerſiculum adiecit ſcriba, quem fuiſſe Sobnam putat Aben Hezra: uiri uel amici Ezechielis transtulerunt, hoc eſt præceperunt transferre has parabolas de libris ſuis, uel de lib. Ezech. ut unum eſſet uolumen ex omnibus parabolis. Nam priores inuenta ſunt eo ordine, quo nunc ſunt, tunc temporis conſcriptæ. Cæterùm quæ ſequuntur, ſunt in hunc locum tranſlatæ per ſapientes uiros, qui fuerunt in tempore Ezechia regis Iudæ. Sunt ex Hebræis, qui huius uerſiculi per modum tranſitionis inſerti, hanc reddunt rationem: uidelicet dum uiri ſapientes Ezechia transferrent parabolas Salomonis, ubi ad hunc locum uentum eſt, inuenerunt aliquot, quas publicare dignum non eſſe putabant, & quas prætergredientes, ſequentes adiecerunt dicendo. Hæ quoque parabola Salomonis, ut præcedentes, & ob id initium ſumpſerunt, Gloria Dei occultare uerbum, quaſi reliqua uerba celare ad gloriam Dei ſpectaret. Sed hæc ſunt Rabbiorum ex Cabala. Nihil impedit quominus de lingua in linguam tranſlatas intelligamus elegantiores, aut magis uulgares. Sunt tamen qui uerbum *pnj* non transferre, ſed retinere uolunt ſignificare, ſiue roborare: quaſi dicat, hæc quoque parabola ſequentes, ut priores, robur & autoritatē acceperunt, à uiris ſapientibus, qui fuerunt ſub Ezechia: tanquam ueræ parabola Salomonis: & hæc eſt optima interpretatio, mea quidem ſententia.

- .. GLORIA Dei eſt celare uerbum, & gloria regum inueſtigare ſermonem.
- .. Cælum ſurſum & terra deorſum, & cor regum inſcrutabile. Aufer rubiginem de argento, & egredietur uas puriſſimum. *Hebraum*, Remoue ſcorias ab argento, & egredietur conſlatori uas. Aufer impietatem de uilla regis, & firmabitur iuſtitia thronus eius. *Hebraum*, Remoue improbum, qui eſt coram rege, & firmabitur in iuſtitia ſolium eius.

Non ſine cauſa diuiſa ſunt ueluti in tres ſectiones Salomonis prouerbia: utpote in quibus plurimum diuerſitatis inuenerit prudens & oculatus lector. Sunt enim pleraque quæ in prima parte continentur humiliora, & teneræ ætati informandæ magis accommodata. Secunda pars, quæ à decimo capite ſumit exordium, per omnium uirtutum & uitiorum latiſſimum campum excurrit, nullam ætatem aut conditionem hominum relinquens intactam. Quæ uero ſequitur ſublimius aliquid ſapiunt, & ad regum, principum, ac totius reipub. prudentiam ferè ſpectant. Non omnino fixam & certam, ſed maiori ex parte hanc ſectionem intelligimus. Nam alioqui in prima parte habes doctrinam cæleſtem, & maiestate plenam, & in hac tertia humiliora quædã. *Gloria Dei eſt celare uerbum.* Sunt qui intelligunt per uerbum, opera uerbo Dei creata, quæ cum nemo digno ſermonis poſſit aſſequi, omnibus imponitur ſilentium, & celare coguntur. Inter opera porro, quæ pro gloria Dei ſunt occultanda, connumerant Hebræi opus creationis, principiũ Geneſeos, & plauſtrum Ezechielis, hoc eſt uisionem de rotis, & plurima legis præcepta, quæ ſatis explicare nemo poteſt. Aliter, Gloria Dei eſt celare uerbum, ne quis uelit curioſius ſcrutari, quid agatur ſuperius in cælo, neque quid inferius in profundo terræ, ut ad ſequentia referatur. Aliter, multa prophetis ſunt reuelata, quæ in uulguſ temere non fuerant ſpargenda, & hinc laudatur Moſes, In tota domo mea fidelis ipſe, quod multa uidiffet in monte per quadraginta dies colloquiis Dei uſus, & quæ uulgò non publicauit. Et Eſaias peccauit iuxta Hebræos duntaxat, eo quòd dixit, Vidi dominum ſedentem ſuper ſolium, &c. Et Ezechiel quoque ſemper audit, filij hominis, ut ſit memor conditionis ſuæ

*Nume. 12.
Eſai. 6.*

nis ſuæ & fragilitatis humanæ, quia dixerat, & uidi uisiones Dei. hæc utcuq; accipiuntur. Nos ex Paulo, qui audiuit uerba, quæ non licet homini loqui, intelligimus arcana multa prophetis reuelata, in quorum ſilentio eſt gloria Dei. Denique gloria Dei eſt, ne quis ueluti ignarum alicuius rei Deum exiſtimans, conetur multis uerbis, uel exponere ſuam indigentiam, uel inter orandum utatur multiloquio: Nouit enim antequam petamus, qua re indigemus: uerum gloria regis terreni, ut oſtendantur illius opes & potentia, quo maiori ſit terrori hoſtibus. Gloria regis eſt aliorum ſecreta cognoscere: quid domi & foris agatur ad regem ſpectat, & ignominiam putat ignorare, quid ipſius hoſtes contra eum moliantur: uel ſi quid præclare agat rex, ubique uuit palam fieri ad gloriam ſuam. Verum opera Dei ſunt inſcrutabilia, iuxta id quod ſequitur: *Cælum ſurſum.* quaſi dicat, neque ea quæ ſunt in profundo ſub terra inueſtigare poteris, quanto minus ea quæ ſunt ſurſum in cælo, nemo ſcire poterit, ne reges quidem quantumuis glorioſi & potentes: Nulla potentia, nullæ uires regum ſufficiunt iſta penetrare, ac inueſtigare. Aliter, gloria Dei eſt, quod iudex ſit omnium, quòd nouit omne uerbum etiam abſconditum, eſt punire crimina uel occultiſſima, & maxime abſcondita. Sed regis gloria eſt, inueſtigare malefactores, & iuxta reuelationem factam per inueſtigationem, purgare remp. à ſcleribus: & non eſt gloria regis ſcrutari, quæ ſurſum ſunt in cælo, uel quæ deorſum in terra, hoc eſt, uacare ſtudio philoſophiæ, neglecta ſalute reipu. Hæc ſectio priuatorum hominum eſt, non regis, cuius gloria eſt, ut per iuſtitiam purgata reſpublica ſplendeat, ueluti uafa argentea quæ nuper à conſlatorio prodierunt: & hoc eſt quod ſequitur, *Aufer, uel amoue ſcoriam ab argento.* q. d. ut mixta cum argento ſcoria aurifabro eſt impedimento, quo minus poſſit conflare uafa argentea, modis omnibus pura & nitida: Sic ad regem ſpectat, cuius ſolium iuſtitia firmatur, ab aula ſua, imò à regno omnè amouere impium, ut non ſolum cum magna gloria, ſed magna ſecuritate regnet. Nam ut ſplendidum eſt argentum in conſlatorio, amota ſcoria, ſic firmum erit regis ſolium, quod omnem impietatem à rep. diſcutit.

- D NE glorioſus appareas coram rege, & in loco magnorum ne ſteteris. Melius eſt enim ut dicatur tibi, aſcende huc, quàm ut humilieris coram principe, quem uiderunt oculi tui. *Hebraum*, Ne honorabilem te præbeas coram rege, neque in magnorum ſtabis loco. Nam melius eſt ut dicat tibi, aſcende huc, quàm ut humilem te reddat, coram principe quem uiderunt oculi tui.

Heb. intelligunt gloriam quam prohibet Sapiens, iactantiam & oſtentionem in ſplendore uestium, in equis & curribus, non eſſe certandum cum rege, uel principibus, quaſi cum illis te conferendum oſtendere uelis. Si coram rege terreno cum magna animi ſubiectione uerſandum eſt, & ab omni ſuperbia & arrogantia alienos eſſe oportet eos, qui gratiam inire uolunt: quanto magis apud regem regum, & cælorum principem, nos oportet conditionis noſtræ & fragilitatis meminiffe? dicentes: Non nobis domine, non nobis, ſed nomini tuo da gloriam. Ex hoc loco ſumpta uidetur parabola quam dixit Ieſus ad inuitatos, intendens quomodo primus accubitus eligerent: Cum inuitatus fueris ad nuptias, recumbe in nouiſſimo loco. Poſtremam particulam poſterioris uerſiculi, nempe, *Quem uiderunt oculi tui,* connectit Hieron. cum ſequentibus, ſecutus Septuaginta. Sunt ex Hebr. qui ſubaudiunt aliquid ad hunc modum: Coram principe, & ſ. hominibus, quos uiderunt oculi tui, hoc eſt, quos noſti, & qui te nouerunt, uel coram principe cum ignominia, non illata tibi abſenti, ſed quam oculi tui uideant.

- .. QV AE uiderunt oculi tui, ne proferas in iurgio cito, ne poſtea emendare non poſſis, cum dehoneſtaueris amicum tuum. *Hebraum*, Ne excas ad litem celeriter, ne fortè facias aliquid in nouiſſimo illius, dũ ignominia te afficiat inimicus tuus. Cauſam tuam tracta cum amico tuo, & ſecretum extraneo ne reueles. Ne fortè inſultet tibi cum audierit, & exprobrare non ceſſet. *Heb.* Ne

• fortè exprobrauerit tibi, & infamia tua non reuertetur. Mala aurea in lectis G
 • argenteis, qui loquitur uerbum in tempore suo. Heb. Mala aurea in picturis
 • argenti, uerbum dictum in ordine suo. In auris aurea & margarita fulgens,
 • qui arguit sapientem & aurem obedientem.

Arrogantiæ soror est lis & contentio: per illam regibus eris odiosus, per hanc uero omnibus etiam amicis. *Quæ uiderunt oculi tui.* Juxta Hebræam ueritatem, hæc uerba sunt uersiculi præcedentis, ut exposuimus. Septu. quos sequutus est interpres, sic incipiunt hunc uersiculum, *אֵינֶם הַיּוֹדִים הַיּוֹדֵי הַיּוֹדֵי*: quæ uiderunt oculi tui, dic. deinde sequuntur iuxta Heb. ueritatem, ne incidas in iurgium: ne proferas, pro ne properes habemus. Deinde H
 ex duobus uersiculis habemus unum, quorum prior cum nō sit in Hebr. à nobis negligitur. *Ne exeas ad litem celeriter.*) duplicem habet sensum: uel quod ipse non debeas litem cuiquam temere intentare, uel quod alienis contentionibus sese immiscere, uiri prudentis non sit, ne amicorum quidem causa. Optimum sane consilium, & fere idem quod dixit ille, Mallem iudicem esse inter inimicos meos, quàm amicos. Nam ex illis alterum ad amicitiam pertraham, ex his uerò alterum ex amico inimicum reddam. Idem aut omnino simile docet Salomon, inquit, *Quid facies in fine ipsius litis, cum ignominia te affecerit amicus tuus, quod homo inciuilis leges amicitiae seruare non noueras, ut qui maluisti iudiciorum seueritate, quàm amica & benigna disputatione secum contendere, siue tua siue aliena causa.* Equidem in aliena intelligo cum Aben Hezra, qui sic exponit, Ne egrediaris celeriter ad litigandum in lite aliorum, ne fias ignominiosus, quasi lites confectans. Alij sic, ne exeas uel progrediaris ad litigandum, nisi in causa optima, & quam noueris, quem finem sit habitura. Nam non affecutus quod cupis, sed uictus, eris ignominiosus etiam amicis tuis, non solum aduersariis. Aliter uox Hebr. *קָרַח* quæ fere cito, uel cum celeritate uertitur, iuxta ambiguitatem sermonis Hebraici, uerti potest per uerbum accelera: & erit sensus, ne egrediaris ad litem, sed festina componere lites, ne forte eousque progrediaris litigando, ut nō possis ubi uoles teipsum in integrum restituere: & huic sensui quadrat quod sequitur: *Causam tuam tracta cum amico.* Heb. *לִיתֶךָ לִיטָא עִם שֹׁכֵן* (*litam tuam litiga cum socio tuo.*) Videtur nullam partem humanæ uitæ intactam relinquere, sed quid publice, quid priuatim agendum sit, omnia plenè docere: partim obscurius parabolis & similitudinibus, ueluti ænigmaticè saluberrima obumbrare præcepta, partim simplici sermone & scripturis accommodo docens, quæ ad amicitiam uel imprimis spectant, & pacem fouendam: nempe si quid suboriatur controuersie, aut simultatis, pro humana inconstantia, quam minimo negotio transigendum priuatis colloquiis, ut secretum proximi seruetur illæsum: ne si in publicum prodeas litigaturus contra socium, illius fama lædatur. Sensus non uidetur alienus ab illo, Si peccauerit in te frater tuus, corripere eum inter te & ipsum solū. *Ne forte insultet, uel exprobrauerit tibi,*) & pœna respondebit culpa. Si secretum crimen alterius per te palam fiet, qui audiūt, scelestum te facient, & infamia tua non reuertetur, sed diu durabit. Aliter, malam famam quam sparsisti, non poteris reuocare. Mihi placet, ut ad utrumque referatur. q. d. neque secretum quod fecisti palam, poteris reuocare, neque tua reuertetur infamia, cum auditores non cessent de te male loqui. Accusandi sunt amici & castigandi etiam charissimi, sed pro tempore & loco: prudentia & moderatione ubique opus est, quod admodum elegantibus parabolis ostendit Salomon. *Poma aurea in lectis argenteis.* Heb. in picturis uel figuris, alij in foraminibus, uel cancellis argenteis. Et sensus est, ut iucundissimus est aspectus rerum preciosarum, quando non plene intuentium oculis obiiciuntur, sed absconduntur etiam sumptuose, ut aurea mala in cælaturis uel cancellis argenteis, hoc est quando non plene cernuntur. *Sic uerbum dictum tempore.* Heb. Cum modis suis, uel rotis suis, uerbum dictum, in quâ, in castigatione amici, ut ipse Salomon exponit, dum uelut argētum clarum, lucet amor inter uerba castigationis, qui corripit amicum, ea debet uti moderatione uerborum, ut in eloquio argenteo scripturarum, lateant poma aurea, hoc est charitas infinita, & quæ modum nesciat. Poma ex auro intelligimus, non ut Vergilius, Aurea mala decem misit, cras

A cras altera mittam. Talis igitur debet esse sermo, qui litem sedare & dirimere conatur: nempe, plus intus occultans, quàm foras præ se ferat nitore eloquentiæ. Quod si incidat sermo in aurem obedientem, tunc tandem erit duplicata gratia ut in auris aurea, & ut monile in massa auri, uel ut monile in corona & diademate: decorum enim & gratum dum sapiens reprehenditur, uel dum reprehensus à sapiente, patientem & obtemperantem accommodat aurem. Habemus in hoc prouerbio litem inter amicos condemnatam, amicam uero castigationem & tempestiuam admonitionem, si modo cum prudentia & grauitate fiat rebus preciosissimis comparatam.

• SICUT frigus niuis in die messis, ita legatus fidelis ei qui miserit eum, animam ipsius requiescere facit. Heb. Animam domini sui requiescere faciet.
 • Nubes & uentus & pluuia non sequentes, uir gloriosus & promissa non complens.

Quod superius cap. 13. dictum est, de legato fideli repetens, eleganti similitudine confirmat: uidelicet ualde charum esse nuntium fidelem, his qui mittunt eum. Messores præ omnibus aliis operariis solent torqueri calore & siti, ut qui maximis ardoribus anni, procul ab umbra, procul à fontibus summa fatigatione laborant, refrigerari uehementèr cupiunt: quibus nihil amœnius possit contingere, quàm uel niuium uel glaciei frigora, in quibus facilis esset labor, & iucundus sudor. Sed istis simul frui non licet, messe uidelicet & frigore præsertim australibus plagis. Talis fere est conditio regum & principum. Qui de magnis rebus in longinquas regiones legatos mittūt, interim magno æstimates desiderio, impatientes moræ, animo tranquillo ferre dilationem non ualent. Quorum tandem reuersus legatus fidelis, cū nuntio & responso ex eorū animæ sententiâ, laborantem animam & anhelantem præ desiderio, tranquillam & pacatam efficiet: uel iuxta aliam huius uerbi *שׁוֹבֵי* significationem, restituet animam ueluti egredientem è corpore, ut eorum animæ qui siti uehementer torquentur & calore: ut totus locus sub hyperbola intelligatur, & similitudo melius quadrabit. Prouerbiū admonet legatos & nuntios sui muneris: præsertim eos quos dominus misit operarios in messem suam: Horum fides & diligentia magnopere grata & spectata est Christo domino suo, utputa quos constituet super omnia bona sua. Cum interim tranquillo animo non uideatur esse (ut uerbis humanis scripturam exponamus, sicut ipsa ubique loquitur) uel si quis talis est qualis erat Paulus, qui omnium ecclesiarum sollicitudinem sustinuit, hic inquam animo tranquillo esse nequit, donec lætum accipiet nuntium de his rebus, quarum gratia misit legatos: hoc est, ut ad caules reducantur oues, pro quarum salute Christus effudit suum sanguinem: hi legati si fideliter fungantur suo munere, refrigerium habebūt maius quàm frigus niuis in die messis: iuxta illud quod scribitur, *Lætabuntur coram te,* sicut qui lætantur in messe, sicut exultant uictores capta præda, quando diuidunt spolia. Vt in magno desiderio & expectatione uoti compotem fieri admodum est iucundum, ut de fideli legato audiuius: ita contra, spe falli, & expectatione frustrari, molestum est: non minus quàm post nubes quæ spem præbent pluuia, & post uentum qui terram sitientem reddit, non uenire pluuia. Duplex incommodum, cum neq; necessitati terræ & segetum, neque expectationi hominum satisfiat. Tale aliquid usuuenit his, qui liberalitatem plurimum iactant suam, & multa promittunt, cum tamen dictis facta minime respondeant: ad utrumque referri potest, nempe ad eum qui mittit, siue ad legatum qui mittitur. Quod si hic post datam fidem legationem non obeat, ille uero si non præstat mercedem, quam pollicitus est legato suo: erit ueluti nubes obscuritate mendacij, uentus uero sterilitate uerborum. Quod si nolumus ex sapientiori pendere uersiculo, simplicem sensum habet contra iactantiam, monet nihil esse promittendum, quod non possis præstare, uel quod nolis. Iuxta sensum mysticum contra hypocrisim facit, qui magnam sanctimoniâ præ se fert exterius, cum nihil minus præstet: qualis solet esse in concionatoribus, qui cum bene loquantur, male uiuunt.

• **PATIENTIA** lenitur princeps, & lingua mollis confringit duritiem: G
 • uel, confringet ossa.

Vtrosque monere uidetur, & principes inquam, & subditos: illos ne temere profiliant ad uindictam: hos uero ut uerbis benignis & dulcibus, principum mitigent furorem. *In longanimitate flectetur, uel flecti solet princeps.*) hoc est dum iram protrahit, & non statim punit. Interim enim dilatione sedatur furor, cuius rei legitur exemplum historia ecclesiastica, de Theodosio, qui indignatus in ciuitatem Theffalonicam, iracundia non refrenauit imperum. Et proinde iuxta sensum huius prouerbij, longanimitate flectitur princeps, diuo Ambrosio monente, legem promulgauit, quæ extat historiae tripartitæ libro septimo, capite trigesimo. Quod sequitur, *Lingua mollis siue tenera.*) Iucunda allusio inter molle & durum, siue carnem & ossa, contra naturæ ordinem uidetur esse, quod lingua quæ non habet ossa, frangeret ossa. Metaphorica est locutio, pro frangit furorem, & mitigat quamlibet duram ac ossibus similem. Durissima est sententia in peccatores lata, iuxta parabolam euangelicam de seruo, qui decem talentorum debitor iussus est uenundari, una cum uxore & filiis. Sed hanc sententiam mitigauit lingua mollis, quæ dicit, Patientiam habe in me, & omnia reddam tibi: nam sequitur, Misertus autem dominus, omne debitum dimisit ei. Principis etiam cælestis igitur, iram frangit lingua mollis, si modo linguæ molli cætera respódeant. Cæterum *longanimitate lenitur princeps terrenus,*) non autem cælestis, nisi pœnitentiam agas, iuxta illud Pauli. An diuitias bonitatis eius, & patientiæ, & longanimitatis contempnis: ignorans, quod benignitas Dei, ad pœnitentiam te adducit.

Matt. 18.

Rom. 2.

• **MEL** inuenisti, comede quod sufficit tibi, ne forte satiatus euomas illud.

Huius parabolæ sensus uariis modis explicari potest, quod etiam Salomon ipse superiore capite innuebat, dicens: Comede fili mi mel, quia bonum est. Sequitur, sic & doctrina sapientiæ: & in sequentibus, Qui mel multum comedit, non est ei bonum: sic qui K scrutator est maiestatis, opprimetur à gloria. Vt igitur, mel quod dulce est admodum & salubre, si mediocriter sumatur, si quis nimium comedat in nauseam uertitur, uentriculum dissoluit & uomitum prouocat: sic etiam quæ sunt alioqui amœnissima, siue animo siue corpori, nisi modum adhibeas amaritudinem suam ostentant. Quæ corporis sunt, quisque secum cogitare potest: Salomon sublimiora meditatur. Quam iucunda & suauis sit piis hominibus, & his qui credunt in Christum, sobria & humilis scripturarum lectio ac meditatio, norunt sibi illi qui contemptis rebus mundanis, ad alteram uitam anhelant: & tamen qui ex scripturarum dulcedine plus præsumunt quàm ualeant concoquere, hoc est suo iudicio nimium fidentes deuorant male intellectas, L coguntur mel euomere, dum ex male intellectis scripturis, fidem quam bonam habuerunt, magna ex parte amittunt. Quid amœnius, quid dulcius, quàm amicorum congressus, & fida colloquia: tamen hic tenendus est modus, ne mellis dulcedo in amaritudinem uertatur, iuxta id quod sequitur.

• **SVBTRAHE** pedem tuum de domo proximi tui, ne quando satiatus oderit te.

Verbum קרקר rarum & preciosum facere significat. Vilescunt iuxta uulgi prouerbium quotidiana. Hebræi tamen uertunt prohibe, & Caldæus כלה, hoc est prohibe. Et sensus est ut dixi, pendens ex priore uersiculo: omnium rerum esse uidelicet satietatem, etiam iucundissimarum. Nam amarum est quicquid nimium est, mel quoque si nimium est, ut eleganter scripsit quidam, & non solum de frequentatione domus monet, sed de quacunque importuna apud suos audacia: nam re aliena abuti non debemus præter æquum & bonum amicitia prætextu, ne ex amicis, inimicos nobis constituamus. Domus amici nostri est ecclesia Christi: Vos, inquit, amici mei estis: ad quam quicunque importu-

nus

A nus accedit, hoc est non intrans per ostium, sed aliunde. Contra ius & fas ascendens, ex Cap. 25. amico facile fiet inimicus. Potest & de his intelligi, qui sacram domini mensam in ecclesia frequentant illotis pedibus, & parum purgatis affectibus animi: aut denique de his, qui ad quancunque functionem ecclesiasticam properant, nisi preciosis pedibus: iuxta Hebraismum, hoc est puris & purgatis affectibus.

Ioan. 10.

• **IACVLVM** & gladius, & sagitta acuta, homo qui loquitur contra proximum suum falsum testimonium.

Non iaculum in Hebr. sed malleus est: & particula similitudinis subauditur, uelut malleus. Ex his rebus sumitur similitudo, quarum ictus omnino mortiferus est: ut ostendat criminis magnitudinem falsi testis, quod homicidio, uel crudelissimo minus non est: imò quicunque falsum testimonium perhibet contra proximum in iudicio, & in crimine capitali, perinde facit, ac si caput hominis malleo tuderet, cultro iugulum peteret, aut denique sagitta cor transfigeret. q. d. non solum in rebus externis damnum infert, sed uitam extinguit, non iudex, non carnifex, aut licitor innocenti uitam eripit, sed falsus testis, ne quis putet leue esse crimen. Sed quanto maius est crimen testimoniis scripturarum male intellectis, non uitam uni eripere, sed animas totius populi corrumpere, ac interficere.

C **DENS** putridus & pes lassus, qui sperat super infideli in die angustia. Dens
 • contractus, in Heb. Et pes lapsus, uel labens: fiducia præuaricatorum in die
 • angustia.

Quauis fiduciam intelligant ferè omnes interpretes eam, quam quis ex præuaricatore expectat. Tamen intelligi potest fiducia & spes illius qui præuaricatur legem: ut sit sensus, sua se spes frustrabitur in die angustia, hoc est mortis. Alioqui monet prouerbium non esse fidendum illi, qui amicos solet fallere, præsertim in re magni momenti, nec præter periculum & damnum, non exiguis quoque dolor sequatur. Per detem contractum D comedendi necessitatem, & quancunque alia mastigandi, aut digerendi instrumenta intelligimus, quibus naturæ officia non præstantibus, iam ipsa periclitatur uita. Per pedem reliqua membra, quorum motu uel corpus exercemus, uel ad comparandum uictum progredimur: Quemadmodum in his dentibus, inquam, & pedibus, maximam & summam uitæ fiduciam collocamus, quibus non peragentibus sua munera, uitæ longitudinem sperare non possumus, & interim non mediocrem patimur dolorem: sic non solum uana, sed damnosa est spes in eum collata, qui solet decipere suos. Monet prouerbium non omnibus esse fidendum. Qui præcepta præuaricatur, tanquam dens fractus cibum animæ suæ non potest commolere: & tanquam pes labens, ad brauium supernæ hereditatis non potest currere, tanto minus aliis se ducem itineris præstare, aut præman E sum aliis præbere cibum, hoc est à quo neque exemplum uitæ, neque doctrinam bene credendi poteris accipere, quam fiduciam in eo ponere licet. Si maledictus sit, qui spem suam ponit in homine, quanto magis qui in præuaricatore?

• **QVI** amittit pallium in die frigoris, acetum in nitro, qui cantat carmina
 • corde pessimo. Hebr. Qui remouet uestem in die frigoris, acetum super ni-
 • trum, & cantans in carminibus super cor malum, uel contractum.

F Vox Hebræa נח est ambigua. Gaudere cum gaudentibus, & flere cum flentibus iubet Roma. 12. Paulus: & musica in luctu, importuna uacatio, scripsit alius sapiens. Idem duabus docet similitudinibus Salomon. In tempore hyberno non sunt amouendæ uestes, quas portare solemus, sed plures addendæ potius pro ratione temporis. Ad nitrum quo uestes, seu lauantur seu intinguntur, acetum non est addendum, sed aqua. Ita si quis est animo dolente, siue malo, uel iuxta Aben Hezra, corde contracto, pro mœsto, huius carmina & ludicrum aliquod ingerere, ualde importunum est, & malum quodammodo duplicat: Prouerbium significat omnia tempus habere.

SI esurierit inimicus tuus, ciba illum: si sitierit, da ei aquam bibere. G

Rom. 12. Euangelicum plane præceptum est, non solum de diligendo, sed etiam iuuando inimico. In pane & potu, quæ sunt res omnium maximè necessaria, etiam quancunque necessitatem intelligimus: & sensus est, bonum pro malo esse reddendum, benefaciendum omnibus, inimicum superandum beneficiis. Nam uix ullus usque adeò durus, aut implacabilis est, ut non sese pœniteat damnum dedisse illi, qui nullo dampno abalienari possit, iuxta id quod sequitur.

PRUNAS enim congregabis super caput eius, & dominus reddet tibi. H
 Hebraum, Nam prunas tu accipis, uel incendis super caput eius.

Tria maximè bona consequutus es eadem opera. Primò uindictam piam de inimico sumes. Quid enim grauius, uel quàm maiorem pœnam poteris infligere, quàm igne succendere hominem: reuera tam grauis erit illi uindicta, ac si ardentis prunas illi suffundas in caput: cogitare uidelicet, & tuam bonitatem cum sua ingratitude conferre, facti sui pœnitentia ardebit in animo, & infectum uolet esse, quod iniquè contra te gessit, tanto desiderio tanto ardore, ut igne cremari uideatur. Hac ratione ubi uindictam hanc piam sumpseris de inimico, fidelem effeceris amicum, ut posthac sibi ipsi potius damnum intulerit quàm tibi, à quo præter omnem expectationem & meritum, tantum accepit beneficium. *Et dominus reddet tibi.*) Quod si parum putas ad hunc modum te ipsum uindicasse, imò lucrasse fratrem, præter hæc, mercedem accipies à domino. Ne putes perire beneficium, quod in hominem contuleris quamlibet ingratum, quamlibet de te malè meritum: imò tanto maiorem accipies retributionem à domino, quanto minus meretur inimicus tuum beneficium. Amicis benefacere, mutuis certare muneribus est omnium nationum: etiam infideles & ethnici hoc faciunt: Benefaciunt, inquam, his à quibus beneficia acceperunt. Tu imitare potius eum, qui solem suum facit oriri super bonos & malos, & pluit super iustos & iniustos: Noli uinci à malo, sed uince in bono malum. Inimicus malefecit, hac in re similis illi esse noli. Tu benefacere studebis in omnes, & pro ingratis qui uel nolunt, uel non possunt retaliare beneficium, fide iubet dominus, & remunerabit etiam calicem aquæ frigidæ, in illius nomine porrectum.

Matt. 6.
 Rom. 12.
 Marc. 9.

VENTVS aquilo dissipat pluuias, & facies tristis linguam detrahentem. K
 Heb. Facies irata linguam occulte. s. detrahentem.

Sensus prouerbij est, Non solum non oportet male loqui, ac detractare, sed neque præbere autem his qui malè loquuntur. Nam si non fuerit, qui auscultet, non erunt detractores: ut enim diuersi sunt uenti, & unus cogit nubes, & ad pluuiam disponit, nempe austrinus: alius uero nubes dispergit, & pluuiam prohibet: sic si quis tristem & iracundum ostendat uultum, his qui famam lædunt alienam, statim illis imponit silentium. Quemadmodum igitur aquilonari uento siccitatem acceptam ferimus, sic his qui obloquentes audiunt libenter, & auscultant, debemus acceptum ferre, quod sint qui in occulto male loquantur, & discordias seminant inter fratres. Monet denique prouerbium, sapientis esse sic cohibere detractores, ut se sentiant reprehensos ea moderatione, quam nec moleste poterunt ferre, nec postea te præsentem male loqui audeant.

MELIUS est sedere in angulo domatis, quàm cum muliere litigiosa, & M
 in domo cõmuni. Superius cap. 21. Melius sedere super angulum tecti. s. quàm
 manere cum muliere rixarum, & in domo societatis.

Quod superius exposuimus super angulum tecti, sub dio, intelligi potest aliter, nempe in summitate ædium & angusto loco, quæ mansio est maxime incõmoda: quasi diceret, tranquillitas animæ omnibus aliis huius uitæ uoluptatibus est præferenda, ut sine qua neque uxor neque liberi, neq; ædes magnificæ & capaces gratæ esse possent, ut inquit ille,

A e, Valeat possessor oportet, si comportatis rebus bene cogitat uti.

Cap. 25.

AQVA frigida animæ sitienti: & nuntius bonus de terra longinqua, siue, B
 auditus bonus de terra longinqua.

Nuntius qui de terra longinqua expectatur, desiderium auget: & tandem tãto maiore lætitia auditur, quanto longius uenit: & ut aquæ frigidæ animam lassam & iam deficientem reuocare uidentur, sic nuntius, quem diu multumque audire anhelamus. Docet prouerbium, corporis necessitati satisfacere non esse difficile, uerùm animæ desideria esse insatiabilia, in his qui præsentibus non sunt contenti, sed peregrinas merces quærunt. De terra longinqua nuntium tulit, homo quidem peregre profectus ut acciperet sibi regnum & reuerti. Quodnam melius nuntium audiri potest, quàm captiuos in libertatem restitui, quàm uinctos dissolui, exules in patriam reduci, cæcos denique uisum recipere, leprosos mundari, pauperes hæredes regni, & cohæredes Christi designari, cum aliis id genus infinitis beneficiis, quæ nobis in euangelio, è terra longinqua referuntur, & super animas in uia peccatorum lassas effusa est aqua frigida baptismatis & pœnitentiæ cum inæstimabili refrigerio: iuxta illud, Venite ad me omnes qui laboratis & onerati estis, & ego reficiam uos. Matt. 11.

FONS turbatus pede, & uena corrupta, iustus cadens coram impio.

Per fontem turbatum, siue potius conculcatum pedibus & uenam, sup. aquarum corruptam, idem intelligimus. Corrupta dicitur uena, uel quòd obturata sit fordibus & puluere, ut aquam non reddat, uel quòd maligne reddat, neque copiosam neque limpidam aquam fundens. Porro iustus declinans coram impio, hoc est concedens & dans locum impio, uel superatus ab impio: uel denique iustus qui blanditur impio, & illius improbitatem uel approbat uel non damnat, is est tanquam iustus cadens coram impio. Erit igitur sensus uersiculi quodammodo pendens à priore, ostendens quæ sunt illæ aquæ frigidæ, tam gratæ animæ fatigatæ & lassæ. Sunt aquæ fontis puri, & uenæ siue scaturiginis perennis, quæ non corrumpitur: alioqui gratiam omnem & amœnitatem perdunt aquæ fontis. Porro quales sunt aquæ istæ frigidæ & claræ lassæ ab itinere, puluere & sudore conspersis: talis est doctrina uiri iusti, iuxta id quod scriptum est 10. cap. Vena uitæ os iusti, & os iusti parturiet sapientiam. Cæterum iustus cõculcatus à malo, hoc est redactus in potestatem impij, ut olim Ioan. Baptista in carcerem ab Herode, quanuis eandem doctrinæ puritatem & loquendi libertatem ubique seruauerit iustus, tamen populo qui doctrinam illius audire solebat, fons ab Herode conculcatus est & uena corrupta, uel potius obturata. Aliter, Iustus declinans coram impio, dans locum impio, uel timens tyrannidem impij, non audet eam doctrinæ puritatem, aut eam copiam in uulgus spargere, merito fons conculcatus & uena corrupta dicitur. Secunda expositio est melior. Vfus prouerbij est in eos, qui primò recte prædicant & docent, post uerò à malis hominibus, uel perterriti uel persuasi tacent: & fit uena corrupta non amplius scaturiens, aut quod peius est, bonam & salubrem doctrinam in errores & adulationem commutant, fonte conculcato pedibus lutosis, hoc est terrenis affectibus, & mundanis. Coram impio denique declinare uel cadere intelligi potest, iuxta illud: Et ostendit ei omnia regna mundi, & gloriã eorũ, & dicit ei, Hæc omnia tibi dabo, si cadēs adoraueris me. Et pro dolor, quot bonos uiros, eruditos & concionatores optimos, sacerdotes, abbates, monachos, & episcopos uidimus nostra ætate declinare, imò tatum non cadere & adorare cacodæmonem: hoc est, ecclesiastica & purissima fide ac doctrina patrum cõculcata uena perenni canonicæ disciplinæ obturata, corruptaque ad nouam formam religionis, nouosque ritus declinare, & repugnante conscientia hominibus magis obedire quàm Deo.

SICVT qui mel multum comedit, nõ est bonum, sic qui scrutator est ma-
 iestatis, opprimetur à gloria. Heb. Scrutari gloriam eorum, honor. sup. est.

Hieron. Subaudiuit quædam quæ non sunt in contextu Hebræo, & scrutari gloriã co-

rum, quod ambiguum est, refert ad sacram triadem, subintelligens opprimetur. Hebræi gloriam eorum, referunt ad iustos, quorum mentio in priore uersiculo facta est: & per dissimilitudinem exponitur uersiculus, ad hunc modum. Quemadmodum bonum non est comedere multum uel nimium mellis, ita honorabile est scrutari gloriam iustorum, hoc est doctrinam illorum, siue uirtutes in quibus gloriam habent, non quod re uera iusti suis uirtutibus gloriantur, Nam qui gloriatur in domino, gloriatur: sed quod uirtus & doctrina eorum sint huiusmodi, ut in quibus merito quis gloriari possit. Alij sic, comedere multum mellis non est bonum, sed comedere mediocriter bonum est, ut modo lectum fuit: Mel inuenisti, comede quod sufficiat: Et comede (fili mi) mel, quia bonum est: Vt igitur comedere mel nimium, non est bonum, sed ad mediocritatem comedere bonum est, sic scrutari doctrinam iustorum, gloria est. Alij per gloriam eorum, scientiam rerum sublimium & syderum intelligunt. Et ex prima clausula, negationem in secundam transferunt, ut sit sensus, *Scrutari & inuestigare gloriam eorum corporum,* uidelicet cælestium, aut quarumcunque rerum sublimium, scientiam & cognitionem, nimium, non est gloria. Locus est ualde difficilis, in quo exponendo mihi maxime arridet Caldeus, qui relatiuū, scrutari gloriam eorum, refert ad scripturas, ad hunc modum: Comedere mel multum non est bonum, neque inuestigare uerba scripturæ, subauditur nimium: rectè intelligens per mel sacram paginam. Nam ut mel corpori dulcissimum est, & saluberrimum mediocriter sumptum: sic animæ. Sacri codices cum humilitate & modestia intellecti, alioqui qui gloriam diuinæ maiestatis, quæ in illis latet, curiosus scrutatur, non gloriam assequetur aut sapientiam, sicut neque dulcedinem qui nimium mellis comedit.

- SICVT urbs patens & absque murorum ambitu, ita uir, qui non potest in loquendo cohibere spiritum suum. *Hebraum,* Vrbs dirupta sine muro, uir cui non est prohibitio spiritu suo.

Prouer. 21 Prouerbiū in sensu fere non distat ab eo, quod scriptum est: Qui custodit os suum, & linguam suam, custodit ab angustiis animam suam. Docet uterque locus sermonis summam esse habendam custodiam: ut puta ex quo salus animæ pendet. Nam ut urbs probe munita, & bene murata, ab hostium incurſu facillime defendi potest: sic & homo qui spiritum, hoc est, flatum & loquelam cohibet, ne quid loquatur præter æquum ac bonum, animæ arcem facillè tuebitur. Potest per spiritum ira intelligi, quam uel in primis cohibendam superius docuit Sapiens, inquit: Fatuus statim indicat iram: qui autè dissimulat iniuriam, callidus est. Sunt qui per spiritum intelligunt appetitum carnis, quem nisi cohibeas & refrenes, hostes facillè penetrabunt in animam: ut in urbem muris destitutam. Hieron. qui de suo addidit, in loquendo, ad unum sensum contraxit prouerbiū. Mihi uero in genere dictus uidetur spiritus, pro quocunque affectu, quibus qui laxant habenas animi sui, murum & propugnacula diruunt.

CAPVT XXVI.

QUOMODO nix in æstate, & pluuia in messe, sic indecens est stulto gloria.

Præter decorum rerum ordinē est, ut sit nix in æstate, hoc est duo maxime pugnantia simul: æstatis calor maturandis frugibus institutus est, siccitas uero mæsis colligendis, quibus nix & pluuia uehementer obstat. Quod est æstati calor & maturitas fructuum, & quod est mæsi siccitas ad recondendam annonam, hoc est gloria siue honor sapientibus: quem si quis tribuat stulto, præter hoc quod naturæ inuertat ordinem, non mediocri damno mundū afficit, stulto uidelicet tribuēs honorem, debitum sapienti. Omnes mali & improbi stulti sunt apud Salomonem, quibus honorem uirtutis præmium uidelicet attribuere non debemus,

A debemus, ne & illis in stultitia permanendi, & aliis eos imitandi præbeamus anſam: nam ut erudite scripsit Cicero, Honos alit artes. Hoc nostrum seculum uehementer condemnat prouerbiū, in quo non pro ratione sapientiæ & uirtutis habetur honor hominibus, sed pro ratione opum & secularis pompæ.

- SICVT auis ad alta tranſuolans, & passer quolibet uadens, sic maledictū frustra prolatum in quempiam superueniet. *Hebr.* Sicut auis ad uagandū, sicut hirundo ad uolādum, sic maledictio frustra non ueniet. Flagellū equo & camus asino, & uirga in dorſo imprudentium. Ne respondeas stulto iuxta stultitiam suam, ne efficiaris ei similis. Responde stulto iuxta stultitiam suam ne sibi sapiens esse uideatur.

Sicut auis uel passer & sicut hirundo. A duabus auium speciebus, eadem similitudo trahitur, & per uagari & uolare idem intelligimus. Ex posteriore clausula uersiculi, supplendum est in pare clausula uerbum, superuenient, uel reuertetur, & erit sensus huiusmodi: Sicut hæ auiculæ, passer uidelicet & hirundo, quæ inter homines uersantur & nidificant in ædibus, frequenter coguntur aufugere & nido relicto auolare: sed tamen reuertuntur, & ueniunt iterum ad nidum. Sic maledictio frustra prolata, hoc est quæ in immeritum profertur, non ueniet ad innocentem, sed reuertetur ad eum ex quo exiit. Hebræi pro אף non, אף illi, & erit sensus idem, sed magis lucidus. Maledictio temere, & sine causa prolata in aliquem, reuertetur ad eum qui protulerit, sicut passer uel hirundo reuertetur ad locum unde exiit. Sic Hebræi. Quod si nihil supplēdo legamus: non ueniet ei maledictio frustra prolata: erit sensus, non ueniet, pro non nocēbit ei, in quem est prolata: sicut auiculæ statim aufugiunt sine damno, quoties periculum eminare uidēt. Prior expositio uidetur magis quadrare loco, quam etiam Beda sequutus est. Quasi dicat, qui male dicit alteri, sibi ipsi maledicit. Cui enim non debemus malum pro malo reddere, neque maledictum pro maledicto, ut sequitur: non respondeas stulto, sed potius correptionem dignam imponas ei. *Flagellum equo & camus asino.* Camus retinaculum equorum uel frenum. Domestica hæc animalia utroque egent, & freno uidelicet & flagello: hoc progrediendi ac festinandi causa: illo uero, ne à recta uia declinent: uirga hominibus stultis utrunque præstat: Fortassis utriusque animalis naturā respiciēs Salomon, equo tribuit flagellū, quo potest incitari ad cursum: asino uero tribuit camum, quo lento gradu deducitur. Sic inter stultos homines sunt qui nisi suo malo quasi flagello discunt sapere, neque uiam uirtutum tenere, & sunt quos camo uel freno ducere debes: hoc est moderatius refrenare. Simplex sensus est: Stulti non emēdantur, nisi flagris & correptionibus, & proinde cum illis non maledictionibus, sed uerberibus agendum est: ut sequitur, *Ne respondeas stulto* qui maledixit tibi, maledictionibus uel opprobriis aut deniq; stultis uerbis, quemadmodum ille. Sic enim illi similis esse uideberis: & hoc est, quod dicit, *Iuxta stultitiam suam.* Sed responde stulto sup. uerbis sapientibus secundum stultitiam suam: hoc est tua responsione ostendatur stultus, qui interim sibi ipsi uidetur sapiens. Beda putat bene habere, ut stultitia superba alia stultitia retundatur: quasi cum stultis stultescere uideret: iuxta illud Pauli, Factus sum insipiens, uos me coegit. *2. Cor. 12.* Prior expositio est melior.

- CLAVDVS pedibus, & iniquitatem bibens, qui mittit uerba per nūtiū stultum. *Heb.* Succidit pedes, iniquitatem bibit, qui mittit uerba per manū stulti.

Significat prouerbiū, nihil ineptius posse fieri, quàm res secretas & magni momenti committere nuntio stulto. Similitudines uidentur longius petita, sed maxima incōmoda & damna hinc euenire significare uoluit Salomon. Et sunt qui exponant de pedibus mittentis, quasi dicat, uidetur sibi met succidere pedes, qui mittit legatū stultum, cum deberet ipse potius ire: & sunt qui exponant de pedibus legati: quasi dicat, tam absurdè

facit ille, qui mittit stultum, ac si mutilum & claudum mitteret. Nā ut claudus caret in-
strumento eundi, ita stultus caret ingenio & animæ dotibus: quibus opus est his qui res
bene tractare debent inter principes. Perinde impossibile est stulto prudenter fungi le-
gatione, ac claudus ambulare abscisis pedibus. Porro non solum hoc habebit damni, qui
mittit legatum imprudentem: sed etiam de iniquitate, quam per stultitiam committeret,
bibet, hoc est particeps erit, si uel perperam referat mandata, uel responsionem iniquam
reportauerit. Prouerbiū monet esse uidendum iterum atque iterum, cuius fidei res se-
rias committas. Maxime ad eos spectat admonitio, qui in terris pro Christo legatione
funguntur, & legatos ac substitutos (ut aiunt) nonnunquam coguntur mittere. Quod si
stultos mittant ad domini familiam, qui non norunt dare mensuram tritici, de iniqui-
tate illorum bibent, & pœnas dabunt cum stultis legatis, qui non fuerunt magis idonei
ad gregem Christi pascendum, quàm ad ambulandum sunt hi, quibus pedes sunt am-
putati.

i. Cor. 6.

• **QVOMODO** pulchras frustra habet claudus tibiae, sic indecens est in ore
• stultorum parabola. *Heb.* Inæquales fuerunt tibiæ claudis, & parabola in ore
• stultorum: uel eleuata fuerunt tibiæ claudis: uel denique, attollite tibiae
• claudis. Alij, exaruerunt tibiæ claudis.

In uersione huius uersiculi magnam ambiguitatem inuenio. Sed in sensu est summus
cōsensus interpretum: nempe, quemadmodum eleuatae sunt tibiæ, una ab altera in clau-
do, & sunt inæquales, sic parabola & sententia grauis non conuenit cum reliquis uerbis
stulti: aliter ablatæ sunt tibiæ à claudis, sic parabola in ore stulti. q. d. ut corpus sine tibiis,
sic parabola, sine intellectu. Prior expositio est melior: nam ut in claudis tibia non respō-
det tibiæ, ita in ore stulti cætera uerba non respondent parabolæ. Locum habebit pro-
uerbiū, cum is qui male uiuit, bene loquitur: Sunt enim omnes mali stulti, apud Salo-
monem: hos de uirtutibus philosophari nihil aliud est, quàm claudicare. Claudicāt quo-
que & inæqualibus tibiis incedunt, qui partim bene, partim male credunt & confiten-
tur: iuxta illud quod scribitur, *Vsquequo claudicatis in duas partes, si dominus est Deus*
sequimini eum, si uero Baal sequimini eum.

3. Reg. 18.

• **SICVT** qui lapidem mittit in aceruum mercurij, ita qui tribuit insipienti
• honorem. *Hebraum,* Sicut ligare lapidem in funda, sic est qui tribuit stul-
• to gloriam.

Sic *Caldæus* paraphrastes. sic *Septuag.* Sunt ex *Hebræis*, qui sic uertunt: Sicut qui ligant
lapidem in aceruum: quos sequutus est *Hieron.* Cæterum mercurij aceruum refert *Ly-*
ranus, *Bedam* secutus, ad idololatriam: quasi impium esset, & idololatriæ conferendū da-
re honorem stulto. *Hebræi* magis referunt ad absurditatem rei, apud quos duplicem
expositionem inuenio, ob duplicem significationem huius nominis מרגמה uel acer-
uum significantis: & erit sensus, *Vt* qui ligat lapidem preciosum in aceruo aliorum lapi-
dum, inter quos illius perit precium & bonitas: sic honor attributus stulto, inter tot uitia
perit: uel potius, ut indecorum est illud, cumulare lapidem preciosum una cum aliis la-
pidibus, ita stultum inter alios honore afficere. Quod si מרגמה pro funda capiatur, erit
sensus uersiculi: ut qui ligat lapidem preciosum in funda, ut statim proiiciatur & pereat,
sic qui tribuit stulto honorem. *Aben Hezra* מרגמה uocē *Heb.* uult significare purpurā, M
& lapidē communem intelligit: quē in rem preciosam mittere, est absurdū, sic sapientib.
præbere honorem honestissimū est, stultis uero absurdum. Est deniq; & alius sensus qui
mihi maxime arridet, nempe *Quemadmodum* ligare lapidem in funda, non solent ho-
mines: nā si ligeretur, erit inutilis iactus fundæ, ita tribuere honorem stulto, inutile est: ne-
que mihi displicet sensus qui accipitur ex eo, quod nō ponitur lapis in funda ut maneat,
sed ut statim proiiciatur, sic quemcunque tribuens honorem stulto statim euanescit,
permanens non est.

QVOMO-

A QVOMODO si spina nascatur in manu temulenti, sic parabola in
• manu stultorum. *Hebr.* Sicut spina quæ ascendit in manu temulenti.

Hoc est, ut spina gestatur in manu ebrii, non ob aliud quàm ad lædendum & uulneran-
dum eos, qui accedunt ad eum: sic parabola siue sapientia & doctrina in ore stulti, aliis
non prodest, sed nocet. q. d. si quid nouerit stultus, aut si uerba sapientum poterit imitari,
tamen cum intellectu careat, non potest aliis prodesse, sed molestare. Superius similitu-
dine tibiæ claudis ostensum est, parabolam non conuenire stulto: hoc in loco ostendit,
parabolam esse damnosam in ore stulti, idque uel aliis ut exposuimus, uel sibi met.
Nam ut ebrius spinis facile decipitur, cum spinas apprehendit incaute, tractans ut alia
B ligna, sic insipiens in ore parabolam habens, hoc est diuinam scripturam legens & re-
uoluens sine intellectu & fide, deterior efficitur: pungitur enim in animo & conscien-
tia sua, quam tamen non corrigit. Sunt ex *Heb.* qui in bonam partem prouerbiū ex-
ponat ad hunc modum: *Quemadmodum* est aliquod spinarum genus, quod acceptum
ac gestatum in manu ebrii, hominem reddit sobrium: sic prouerbiū siue parabola in
ore stulti, facit ex stulto sapientem: & per parabolam, uel librum legis, uel hunc *Salomo-*
nis librum intelligimus, ne quis de una quapiam sententiola dictum putet.

• **IVDICIVM** determinat causas, & qui imponit stulto silentium, iras
C mitigat.

Difficile est diuinare quid legerit diuus *Hieronimus*, dum sic uertit hunc uersiculum,
cum fere nihil simile reperiatur, neque in *Septua.* neque in *Heb.* ueritate, quæ sic habet,
Magnus format uel creat omnia, & mercedem dat stulto, & mercedem (dat) transgressoribus.
Alij sic, *Princeps* uulnerat uel coërcet omnes. Duplicem huius loci interpretationē
habet *Dauid* in libro *radicum*. Primo intelligens per magnum siue principem, omnium
creatorem & formatorem, Deum, qui mercedem dat stultis & transgressoribus, hoc est,
pascit ac nutrit eos, qui stulte agunt, & transgrediuntur illius mandata, non aliter quàm
iustos & sapientes, secundum illud euangelij, *Qui solem suum facit oriri super bonos*

Mat. 6.

D & malos. Hanc dispensationem uocat scriptura mercedem, quasi diceret, *Deus* pascit
bonos & malos, tribuens illis mercedem debitam, quasi seruis suis: facit enim pro sua
bonitate, quod ad dominum & principem spectat. Illis uerò stultis transgressoribus, qui
illius bonitatem non agnoscunt, neque illi tanquam creatori & pastori obtemperant,
mercedem quoque tandem dabit, nempe supplicium debitum. Alij per mercedem in-
telligunt iustam pœnam stultis & transgressoribus destinatam: & uidetur uersiculus,
iuxta hunc sensum pendere ex præcedente loco, *Qui* dat stulto honorem: ut duplicem
iuxta *Paulum* intelligamus honorem, quorum alter, qui in uictus distributione cōsistit,
non solum sapientibus, sed etiam stultis impertiendus est, hoc est, malis & stultis de-

E bemus dare quæ sunt ad uitam necessaria. Secundo exponitur uersiculus, ut pendeat
ex præcedente, nempe *Spina* in manu ebrii, sic parabola in ore stulti. & prima dictio
uersiculi רב non pro magno, uel principe, sed pro multo accipitur: & מחרורל, non pro
formare uel creare accipitur, sed pro uulnerare, uel interficere. Et erit sensus, *Stultus* qui
multus est in prouerbiis, uulnerat omnes, sicut spina in manu ebrii: & qui dat mercedem
stulto propter parabolas suas, hoc est propter doctrinam suam, perinde facit, sup. ac is
qui dat mercedem transgressoribus. Tertia denique expositio est *hagaru sahadia*, qui
præcedentem una cum hoc uersiculo interpretādo sic connectit. *Quum* ad stultum per-
F uenerit parabola, hoc est aliqua pars sapientiæ, ut plurimum corrumpit & inuertit sen-
sum, sicut ebrius qui fert spinas in manu sua, quibus digitos suos & ungulas lædit, &
non sentit: sic stultus multum uulnerat omnes, molestus uidelicet sua parabola & do-
ctrina omnibus, ad iracundiam prouocabit corda filiorum omnium. Hæc ille, quæ no-
bis non multum arrident, quod secunda pars uersiculi huic expositioni non respondeat,
iuxta primam expositionem quæ est optima. Monet prouerbiū stultos & transgresso-
res, imò omnes, quod meminerint se esse mercenarios illius, qui omnia formauit, & om-
nibus dat mercedem.

• SICVT canis qui reuertitur ad uomitum suum, sic imprudens qui iterat G
• stultitiam suam.

Quod saepe monuimus, nempe stultum pro malo accipi, uel alieno à lege Dei, & euangelica doctrina, in qua summa sapientia est, ex hoc loco constat, citato uidelicet à diu
2. Petr. 2. Petro: Melius erat illis non cognoscere uiam iustitiæ, quàm post agnitionem retrorsum conuerti, ab eo quod illis traditum est sancto mādato. Contigit enim illis illud ueri pro- uerbij: Canis reuersus ad suum uomitum, & sus lota in uolutabro luti. Ab agnitione ue- ritatis, & à fide euangelica conuerti ad coinquinationes mundi, ut Petri uerbis utar, est ad stultitiam reuerti, tãquam canis ad uomitum: quo nihil est immundius, nihil turpius, H
ita nihil stultius quàm ad stultitias, quas semel reliqueris, reuerti. Sed ut canis non sen- tit damnum, denuo deuorare quod euomit: ita stultus nō uult intelligere, siue damnum siue dedecus, quod ex stultitia sua contraxit.

• VIDISTI hominem sapientem sibi uideri: magis illo spem habebit in-
• sapiens. Heb. Vidisti sapientem in oculis suis: spes est de stulto magis quàm
• de illo.

Sapiens in oculis suis is est, qui cùm stultus sit, tamen sibimet apparet sapiens: hic enim à sapientia maximè est alienus, secundum illud Esa. Væ qui sapientes estis in oculis ue- I
stris, & coram uobismetipsis prudentes: de quibus multa spes est, ut aliquando sapien- tes fiāt. Ab aliis sapientiam discere nolunt, qui persuasum habent se esse sapientissimos. Hoc nostro seculo, qui lōgissimè absunt à uera religione inter Christianos, ut puta ma- ximis erroribus inuoluti, sibimetipsis tamen maxime placent, & cum Apostolis ipsis, & euangelistis sese comparant, uel etiam preferunt: tanta est in quibusdam fiducia suæ par- tim doctrinæ, partim sanctitatis: hi ad ueram fidem catholicam conuerti nullo pacto po- terunt. Cæterum qui stultos se esse cognoscunt, & uel à doctrina euangelica, uel à uita Christiano homine digna alienos se esse cognoscunt, conuersionis magnā spem habent. K

• DICIT piger, Leo est in uia, & læna in itineribus. Heb. Leo est in uia, &
• leo in plateis.

Superius cap. 22. hunc uersiculum exposuimus, quod ad uoces spectat Heb. לָאוּ leo, & לָאוּ leo, diuersa sunt nomina eiusdem speciei, & sententia est eadē uerbis diuersis expli- cara. Leo est in uia, & leo est in plateis: sic respondet piger his qui monent ut honestis ua- cet operibus. q. d. tã difficile est persuadere pigro, ut in bonis operibus sit sedulus, quam est urgere & extrudere aliquem, ut cum leone congregiatur: & hunc sensum possumus elicere ex uerbo dixit, hoc est, respondit piger his qui hortantur, respōdet inquam, otium L
esse tutum, negotium uero periculosum. Quid enim leone fortius, quid crudelius, ut iam uideatur excusatio iusta: sed per uiam uirtutum, & per plateas piorum hominum oportet progredi, his qui ad sapientiam tendunt, etiam si præsens mors sit intenta. Nec bestias, nec enses, nec ignes, aut ullum tormentorum genus timent, qui per uiam chari- tatis ad Christum Dei sapientiam tendunt, dicente Paulo: Quis nos separabit à charita- te Christi, tribulatio, an angustia, an fames, an nuditas, an periculum, an gladius?

Rom. 8.

• SICVT ostium uertitur in cardine suo, ita piger in lectulo suo. Abscon-
• dit piger manus sub ascella sua, & laborat si ad os suum eas conuertit. Heb. M
• Abscondit piger manum suam in sinu, (uel in patella) laborat reducere eam
• ad os suum. Sapientior sibi piger uidetur, septem uiris loquentibus senten-
• tias. Heb. Sapientior est piger in oculis suis, septem respondentibus sententiā.

Heb. hoc in loco non distinguūt inter pigrum & stultum, qui nec foras egreditur ad ali- quod opus egregium, nec domi uacat rebus honestis: sed usque ad eadē deditus otio, ut ne otium quidem ferre possit. Sed ut ostiū in cardine uoluitur, & nunc clauditur, nunc ape- ritur,

A ritur: sic piger nunc in hoc, nunc in illud latus uoluitur. Aliter ut ex priore pendeat uerfi- Cap. 26.
culo, nempe leo est in plateis. Ostium uoluitur in cardine, dum egrediuntur & ingre- diuntur quisq; pro necessitate sua, tamen piger nullius exemplo prouocatus uult surge- re, sed uoluit se in lecto, inquiens, Leo est in uia, ab his qui egrediuntur & ingrediuntur fatis redargutus, & eorū exēplo correptus. Prouerbiū significat eos, qui uitiis & uolupta- tibus carnis indulgent, à sapientia esse alienos: qui malè agunt lucem oderunt, in pla- teas uirtutum non progrediuntur: neque ut in die honestè ambulant, sed in eubilibus, ut inquit Paulus, & impudicitis sopiti opera, tenebrarum exercent, non minore facilitate quàm ostium uoluitur in cardine suo. Quod sequitur, Abscondit piger.) duplicem sensum

Roma. 13.

B superius cap. 19. contextuimus. Frequens est in uariis locis uersiculi repetitio eiusdem, uel quòd à diuersis collectio facta fuerit, uel quòd eadem fatis aptè quadrèt diuersis in locis, ut ex eo quod dictum est, pigrum sese in lecto uolutare, consequens est, ut ad summam pigritiam perueniat & egestatem. Manus sub ascellis cōplicare, hominis est egentis. Cæ- terum non sine fatigatione manus à patella ad os reducere, pigritiæ & socordiæ est extre- mæ. De duplici significatione huius uocis תולש superius diximus, unde sensus uersicu- li duplex exoritur, ut superius explicauimus. Sapientior piger sibi uidetur.) Cum multa re- citauerit uitia pigri siue stulti, tandem quod est maximum infert, nempe, quòd sapientiā non possit discere, cum persuasum sit sibi, neminem se esse sapientiorē. Per septem sapiē- tes, plurimos intelligimus, neque qualescunque, sed tales à quibus responsa solent homi- nes petere: uel septem dicit, propter septem dona sapientiæ. Et uersiculus pendet ab eo, quod dictum est, Vidisti sapientem in oculis suis, spes est de stulto potius, quàm de illo. Hoc in loco quàm nulla sit spes ostendit, cum ad eadē alienus sit à sapientia, ut sapiens ali- quando euadat, nulla spes est. Neminem interrogare uel audire sustinet ex omnibus sa- pientibus. In scripturis scrutandis ualde piger & stultus est populus Iudæicus, quibus di- xit Christus: Scrutamini scripturas, illè testimonium perhibent de me, & meritò propter

Ioan. 5.

C pigritiam & stoliditatem comparatur asino: Inuenietis asinum ligatum & pullū, soluite. Matt. 22.
Quauis usque ad eadē tardus & stultus sit Iudæus, ut ad salutem accedere, & relictis um- brarum tenebris, ad ueritatis lucem surgere nolit, tamen de sua in rebus diuinis sapiētia sese iactans, à septem sapientibus, hoc est à Christiano, qui septem ecclesiæ sacramentis, & septem spiritus chrismatibus dotatus est, interrogare uel discere non uult. Imò septem respondentibus sapientiam sibi uidetur Iudæus sapientior, hoc est omnibus Christianis, qui iam dudum uniuerso mundo respondent sententiam, siue bonum sensum scriptura- rum. Vox Heb. טעם gustum proprie significat, & ad scripturarum intelligentiam optime refertur: quæ si bene & sanè intelligantur, gustum habent salubrem. Hereticus quoque cū omnia probe intelligere & tenere sese existimat, à catholicis discere non uult, qui ut iubet Petrus, parati sunt rationem reddere & respondere de ea, quæ in illis est, spe & fide.

• SICVT qui apprehendit auribus canem, sic qui transiit impatiens, & com-
• miscetur rixæ alterius. Heb. Apprehendens per auriculas canem, transiens,
• irascens in lite non sua.

Prouerbiū monet non esse prouocandas quorumcunque inimicitias. Apud proph- anos authores sententia legitur huic non admodum dissimilis, Auribus lupum teneo. Quod locum habet in re nimis ambigua, quādo neque perficere possumus, neque sine periculo dimittere negotium quod habemus in manibus, cuiusmodi est lis aliena: in quā

F si quis semel intrauerit, cogitur tanquam pars litigantium, unā cum illis irasci, multas molestias ferre. Ex auribus luporum, siue canum, sumitur similitudo, uel quòd difficile sit tenere canem uel lupum ea parte: uel quòd iram prouocat & furorem, auricularum apprehensio. Sic dum homines inter sese litigant, ad iram sunt procliuēs, & proinde tūc minime ferunt iniuriam. Quare qui ad lites accedit alienas, dum alteri parti studet & fa- uet, alteri uehementer displicet, & ueluti crabrones irritans, hoc est eos qui sunt animo amaro, sentiet indignantes, apprehendens uidelicet ea parte, quam minime tractabilem habent, qualis est canibus & lupis auricula. In contextu iuxta compendium linguæ He-

braicæ defunt quædam particulæ, & ad hunc modum compleri potest: Velut is qui tenet per auriculas canem, sic ille qui transit ad litem alienam, uel ingreditur litem alienam. Vterque absurde facit: nam canem apprehendere per ceruices solemus, non per aures, & homines amicitias nobis conciliare & beneficiis, non ad inimicitiam prouocare sine causa debemus: quod facit is qui in lite aliena sese intermiscet. Quod additur, irascens, ad utrunque referri potest: nempe ad eum qui tenet canem per auriculas, & qui litibus sese immiscet alienis: utrisque enim iram excitans, irasci cogitur uicissim, ille cum canibus, hic uero cum hominibus.

SICUT noxius est qui mittit sagittas, & lanceas in mortem. *Heb.* Sicut abscondit se qui iacit scintillas, sagittas & mortem. Sic uir qui fraudulenter nocet amico, & cum fuerit deprehensus, dicit ludens fieri. *Hebr.* Sic uir qui decepit amicum & dicit, nunquid ludo?

Vel uehementer malum uel insanum esse, qui dolo malo & fraude imponit amico, docet prouerbiū, similitudine accepta ab his qui maxima damna inferunt hominibus. Sunt autem ij, qui secreto iniiciunt scintillas uel faces ardentes in aliena tecta: uel qui iaculantur sagittas repente, aut denique quæcunque tela mortis in necem hominum parant sic secrete & abscondite, ut uitari nequeant, omnium pessimi, ac perniciosissimi habentur. Talis est ille qui deceptus amicum & dicit, ludens ego, uel ludebam: quasi dicat, tanto peior, quod post fraudem & damnum illatum, petit pro amico haberi, dicens, non feci serio, mala amici suos iocos æstimās: Vel, ludens feci, referri potest eò quod rideat, non doleat de alieno malo. Quemadmodum qui proiciunt scintillas aut sagittas cum maximo aliorum damno, & tamen illi interim iocantur & rident, uel per malitiam uel per infamiam. Sunt enim qui sic uertunt uocem Hebræam מתלהמים, nempe insaniam simulat, uel sese insanum facit. Alij sic uertunt, cum fatigatione laborat, qui proicit scintillas ignis uel sagittas. Interpretes sensum reddidit magis quàm uerba, pessimis hominibus comparatur: & excusatione caret, qui quocunque animo fraudem facit amico suo.

CVM defecerint ligna, extinguitur ignis: & susurrone subtracto, iurgia cõquiescunt. *Hebr.* Cum non fuerint ligna, extinguetur ignis: & cum nõ fuerit susurro, silebit contentio. Sicut carbones ad prunas, & ligna ad ignem, sic homo iracundus suscitatur rixas. *Hebraum*, Vir contentionum ad suscitandam litem.

Non erit criminator atque susurro in populis, scripsit Moyses Leui. 19. Ex quo crimine quanta mala proueniāt, ostendit Sapiens hoc in loco: nõ discordiæ & lites, quibus omnes cõsumuntur uirtutes: nõ ut ignis alitur lignis, sic sermone eorum qui inter fratres seminant discordias, perpetuo uigent dissensiones, neque aliter potest coalescere amicitia, nisi sublatis his qui discordias semināt. Sublata causa etiam effectus tollitur. Et ut qui carbones habet, & prunas habere potest: & qui ligna, potest & ignem habere: sic ubi fuerit uir contentionum, erunt lites, & discordiæ. Recte confert discordiam igni qui omnia deuorat, sic dissensio in unis ædibus, in rep. una, aut inter eos, qui sunt eiusdem fidei & instituti, omnia uastat: Cõcordia paruæ res crescunt, discordia maximæ dilabuntur. Cuius rei exempla utinam ætas nostra haberet pauciora: sed domini clementibus susurrionibus, hoc est malis concionatoribus & pseudoprophetis, quorū uerba blande serpunt ut Cancer, extinguetur tandem noua secta discordiarum, qua conflagarunt multorum domicilia & conscientia.

VERBA susurrionis quasi simplicia, & ipsa perueniunt ad intima cordis. *Hebraum*. Verba susurrionis sunt uelut hi qui se blandos ostendunt, & ipsa descenderunt ad cubacula uentris.

Alij uocem Hebræam מתלהמים per metathesin dici uolunt, pro מתלהמים uelut qui contun-

A. contūdunt, uel frangunt. Parem uersionem sequitur David Kimhi, cui libenter subscribimus hoc in loco, Susurro qui alienæ detrahit famæ, magnam ubique præ se fert amicitiam & studium, erga eos quibuscunque loquitur, quo maiorē fidem inueniat: Aben Hezra uero in contrario sensu exponit uocem מתלהמים nõ simplicia, ut nos habemus, sed percutientia, siue plagam inferentia. Verba detractorum feriunt, & descēdunt ad interiora uentris, hoc est, sunt mortifera, uel plagam infligunt quæ non poterit curari.

QVOMODO si argento sordido ornare uelis uas fictile, sic labia tumentia cum pessimo corde satiata. *Heb.* Argentum scoriarum obductū super testam, labia ardentia & cor malum. Labiis suis intelligitur inimicus, cum in corde tractauerit dolos. *Heb.* Labiis suis fit extraneus, uel alienus est qui odio habet, & in corde suo ponet dolum. Quando submiserit uocē, ne credideris ei, quoniam septē nequitia sunt in corde ipsius. *Heb.* Cum gratiosam fecerit uocē suā, ne credideris ei: nam septem abominationes sunt in corde ipsius. Qui operit odium fraudulenter, reuelabitur malitia eius in consilio. *Heb.* Teget se odiū in deceptione, reuelabitur malitia eius in cõgregatione. Qui fodit foueam incidit in eam, qui uoluit lapidem reuertetur ad eum.

D. De maledicis totus hic locus tractat: a quo uitio quàm longe alienum esse sapiētē decet, & linguam nitidam seruare, & ut puritati linguæ cordis mundicies respondeat. Argentum scoriarum intelligi potest, uel plenū scoria, uel purgatum à scoria: tamen priorē sensum fere sequuntur expositores: & labia succendentia intelliguntur in malā partem. Lingua ignis est, quæ inflāmat rotam natiuitatis nostræ, inflammata à gehenna, ut inquit Iacobus, hoc est ad iram & discordiam excitatur. Respondet uersiculus præcedentibus. Vbi non sunt ligna, ignis extinguitur: quasi diceret, ubi malæ linguæ & labiis seminātibz discordiam, cor malum respondet, nullus neq; decor, neq; utilitas est in tali homine, non plus quàm in uase fictili, quod obductum est argento scoriis pleno: & iuxta hanc intelligentiā uox ורלקים, quam Hieronymus tumentia uertit, nos ardentia, siue persecutiua labia uertere possumus, & argentum scoriarum, hoc est plenum scoriis: ut uas fictile sub argento malo, sic cor malum sub labiis succendentibus litem uidelicet. Sunt qui argentum scoriarum purgatū à scoria intelligant, & labia ardentia, splendētia & polita uelut argentum: ut sit sensus, Sicut argentum purum obductum super uas fictile, sic purus sermo & politus cordi malo: in utroque enim magna fraus est, & argentum purum non potest seruare uas fictile, quo minus frangatur, neque blanda uerba cor malū ab odio, uel dolo: & hoc est quod sequitur. *Verbis suis noscitur inimicus.*) uel qui odio habet, quasi

E. dicat, Quauis cor malum blande loquatur, tamen subinde prodit sese. Sicut uas fictile non potest sic tegi argento, ut non deprehēdatur, uel ut uas fictile non minus est fragile, quia tegitur argento, sic cor malum non minus struit dolos, si blande loquatur: denique potest similitudo sic explicari. Quemadmodum uas fictile argento tectum absconditur, ut quàm uile sit scire nequeas, sic ardentia & splendentia labia cor dolosum occultant. Et hoc est quod sequitur, iuxta quorundam interpretationes: *Labiis suis extraneus erit inimicus.*) uel odio habens, hoc est amicitiam præ se ferens uerbis odium occultat, & fraudem molitur. Cum in corde suo tractauerit dolos, ut uertit Hiero. in corde suo ponet dolum. Duplex significatio uerbi נכר, scire & alienare, duplicem sensum uersiculi gignit, ut dictum est: uel quod labiis ostendet odium dolose occultatum in corde, uel quod labiis amicitiam præ se feret, cum odium in corde statuerit ac fixum habuerit. Hæc posterior expositio est melior ac magis congruens cum his quæ sequuntur. *Quando submiserit uocem, uel cum gratiosam fecerit uocem, aut cum orauerit.*) uerbis eorum quæ sunt hostes fidei, nullo modo credendum est, quantumuis gratiosa sunt, uel quantumuis humilia & benigna: nam septem abominationes sunt in corde hæreticorum, ut qui septem ecclesiæ sacramenta reiciunt, & septem spiritus charismatibus sunt destituti. Aben Hezra re-

Prover. 6. fert ad id quod scriptum est, Sex sunt quæ odit dominus, & septimum detestatur anima G
 eius: nempe cum qui seminat inter fratres discordias, de quo crimine hoc in loco tracta-
 tur. Nos neminē putamus maiores discordias inter fratres seminare posse, quàm nostra
 arate fecit Lutherus, unitatem fidei uidelicet in uarios errores defecans: quos septem
 abominationes sunt secutæ, tametsi uoce submissa & ualde gratiosa ubique uidebantur
 loqui illius farina homines, in malo corde dolos ponentes, quos argēteis labiis & sono-
 ro ac eleganti sermone diu occultabant, ut sequitur: *Qui operit dolum fraudulenter.* In He-
 bræo est sermo uehementior: nam ponitur odium pro homine laborante odio, quod
 deceptione potest latere. Latuit aliquando odium quo laborant hæretici, contra fideles:
 latet inquam per deceptionem qua utuntur, neque potest à singulis deprehendi: reuela- H
 bitur tandem in cœtu & cōgregatione, quod hætenus usuuenisse nouimus omnibus fe-
 ctarum authoribus. Et cum in cœtu & ecclesia Dei nota & manifesta fuerit iniquitas &
 odium quod conabatur occultare per deceptionē, meritas pœnas dabit. Potest uox He-
 bræa לִשְׁנוֹן solitudinem significare. Caldæus uertit contritio: & erit sensus, Odiū quod
 in solitudine occultauerit sese, reuelabitur, & malitia eius in cœtu: quasi dicat, nihil oc-
Matt. 10. cultum, quod non sciatur. Et qui malum machinatur aliis, in simile malum fere incide-
 re solet: quod uersiculo sequenti ostenditur per similitudines, quæ ex septimo Psalmo
 desumptæ uidentur, Incidit in foueā quam fecit, & conuertetur dolor eius in caput eius,
 quod Dauid de Saule, aut alio quocunque hoste bonorum uaticinatus est. In multis lo- I
 cum habuisse uel gentium historiis constat.

- L I N G V A fallax non amat ueritatem, & os lubricum operatur ruinas.
- Hebr. Lingua mendax odio habebit contritum, & os blandum faciet ex-
 pulsionem.

Sermo Hebræus est ambiguus, neque satis constat ex proprietate linguæ, uerteré ne
 debeamus, linguam mendacem oderit contritus, an lingua mendax odio habebit con- K
 tritum. Posterior uersio magis arridet: ut sit sensus pēdēs ex superioribus, in quibus mul-
 ta dicta sunt de uitiiis malæ linguæ. Inter quæ mēdacium uel maximū est, quod sit incor-
 rigibilis neq; monitorem admittat, sed odio habeat eum, qui conatur contere, & refre-
 nare mendacem, hoc est, uirum linguæ mendacis cohibere. *Os lubricum operatur ruinas,*
 uel os blandum faciet impulsionem, hoc est impellet uiolenter quodammodo homines
 à uia uitæ, id quod contra naturam rerū uidetur esse, ut res mollis, cuiusmodi est os blā-
 dum, siue politum, uim inferat & uiolenter homines impellat, & in ruinā iuxta uersionē
 Hieron. detrudat. Aliter Leui Ben Gerson. Vir linguæ mendacis solet odio habere cōtri-
 tos, siue oppressos, non quòd mali quidpiam contulerint illi, sed quòd existimat se odio L
 odio: iuxta illud, Odio habuerunt me gratis. Porrò os blandum intelligit, os contriti &
 oppressi, qui blandè & mansuetè respondet, faciet expulsionem illius odij. Aliter, os
 blandum siue æquabile & politum, quod nihil nisi uerum loquitur, expellet linguam
 mendacem. Ad bonos concionatores referri potest, qui in cœtu fidelium falsos concio-
 natores & mendaces impellunt, siue expellunt atque reiiciunt. Locus est ualde obscu-
 rus. Beda utramque clausulam eodem refert, nempe ad malos concionatores, quorum
 lingua blanda multos impellit à uera fide. De quibus hunc totum locum sumus inter-
 pretati. Quauis possit de quouis intelligi, qui fraudulenter agit cum amico suo, tamen M
 ex omni cœtu & numero hominum, nemo est cuius labia & sermo tot mala inferat, ut
 hæreticorum, quæ uel orbem inficere conantur, & mala doctrina corrumpere.

CAPVT

A

CAPVT XXVII.

NE GLORIERIS in crastinum, ignorans quid superuētura
 pariat dies. Laudet te alienus, & non os tuum: extraneus, &
 non labia tua.

Per crastinum diem, futurum tempus intelligimus, quo cum sit incer-
 tum quid acturi simus, gloriari de his quæ facturi sumus prohibe-
 mur: & de operibus uirtutum siue quibuscunque artium muneribus, & functionibus
 uidetur intelligendum. Et Iacobus ex hoc loco transtulit (ni fallor) quod scribit: Hodie Iaco. 4.

B aut crastino ibimus in illam ciuitatem, & faciemus ibi quidem annum, & mercabi-
 mur, & lucrum faciemus, qui ignoratis quid erit in crastino: quæ est enim uita uestra?
 uapor est ad modicum parens, & deinceps exterminabitur. Cum ob breuitatem, tum
 ob incertitudinem humanæ uitæ, nemo debet gloriari, neque se iactare de iis quæ factu
 rus est, imò in præsentī bene uiuendum est, in præsentī agenda est pœnitentia pro pec-
 catis: hodie surgendū à somno peccati, hora est iam nos de somno surgere. Hodie prope Rom. 13.

C scribens ea quæ fiunt in tempore. Non est dissimile, & quod est in euangelio, Nolite es-
 se solliciti in crastinum. Utrobique monemur fragilitatis humanæ, quæ de futuro nec cru-
 ciari debet, nec iactare sese: nā qualis es, non qualis tua opinione futurus es, apud Deum
 iudicaris, hoc est, secundum præsentem iustitiam. Sed (inquis) gloriabor & ostētabo me
 de iustitia, quam nūc facio. minime: *Laudet te alienus:* sordescit enim laus in ore proprio.
 Verti potest per futurum: & erit sensus, Non est, quòd de laude & gloria sis sollicitus: tan-
 tum studiosè secundum præscriptum sapientiæ uiuito, & non deerunt qui laudes tuas
 celebrēt: qui tibi sunt extranei & alienissimi, cogentur uel inuiti famam decantare
 tuam. Ut umbram corpus, sic uirtutem quocunque in loco apud quascunque gentes
 gloria sequitur: tantum stude in præsentī bene uiuere, & laude non carebis. Ut de fu-
 tura actione non es securus: ita neque gloriam de eo quod facturus es, expetere debes.

D
 • G R A V E est saxum, & onerosa arena, sed ira stulti utroque est grauior.
 Stultus hoc est malus, & à sapiētia alienus, irascitur cum iis, quibus sua stultitia displicet,
 qui illius stultitiam uituperant: si de stultitia sua laudem non reportauerit, irascitur: quòd
 omnino est intolerabile. Lapis cui magna est grauitas, & arena cui pòdus ingens, portari
 possunt, de loco in locū transferri possunt, uel uiribus humanis uel ingenio, omnia quæ
 libet ponderosa transferri possunt: uerum ira stulti non potest ferri. Aliter, intelligimus
 E iram stulti sapientibus esse onus intolerabile, uel irā stulti non posse amoueri ab homi-
 ne stulto: uel denique stultum hominem non posse suam iram nec ferre nec moderari:
 Lectoris iudicium esto. Iuxta postremam intelligēciam, exemplum habemus ex Nabal,
 qui stulta indignatione mortuus est.

• I R A non habet misericordiam, nec erumpens furor: & impetum concii-
 tati spiritus ferre quis poterit? *Hebraum,* Crudelitas est in furore, ut impetus
 est in ira, & quis stabit coram inuidia?

F Inuidia Siculi non inuenere tyranni maius tormentum. Inuidus est qui marcescit opi-
 mis rebus alienis. Olim admodum crudelis fuit synagogæ furor aduersus ecclesiam, ty-
 rannorum impetus maxima ira succensus, quibus malis non solum restitit, sed creuit fi-
 des catholica: hæreticorum uero inuidiā maiore difficultate sustinuit; ut puta qua mul-
 tæ florentissimæ regiones ab ecclesiæ gremio sunt auulsæ. Alioqui iuxta sensum histo-
 ricum, facilius est ferre iram stulti, quauis uel crudelitate uel impetu & uiolentia gra-
 uis, quàm inuidiam quæ finem non nouit neque modum: quasi dicat, expleta crudelita-
 te sua sedatur ira, & impetu siue inundatione furoris transeunte, paulatim refrigeratur.

Sed inuidia nec sanguine quidem aut morte unquam expletur aut placatur. Ostendit G prouerbiū inuidiā magis esse alienam à sapientia, quā iram stulti, quæ uel lapidem uel arenam grauitate superat.

- MELIOR est manifesta correctio, quā amor absconditus. Meliora sunt
- uulnera diligentis, quā fraudulenta oscula odientis. *Hebr.* Fidelia sunt uul-
- nera diligentis, & importuna oscula odio habentis.

Quā ingens malum inuidia sit, ex amoris magnitudine satis apparet, cuius tanta uirtus est, ut omnia efficiat amœna: quicquid enim facit amor, gratum est & utile, quantum uis alioqui molestum sit; quod agitur: contra, quæ sunt amœnissima, si ex inuidia H procedant, sunt molesta. Quid enim molestius iuuenibus, quā corripere & castigari? & quid dulcius quā osculis & amplexibus recipere: tamen oscula habentis odio, dura sunt & graua. Cuiusmodi erat Iudæ, qui filium hominis osculo tradidit. Cuiusmodi erat

2. Reg. 20 Ioab, qui dixit ad Amasam, Salue mi frater: & tenens manu dextra mentum Amasæ, quasi osculans eum, percussit in latere, & effudit intestina eius in terram. Cōtrā uulnera amantis sunt fidelia, hoc est, qui amat, corrigendo uel castigando quamlibet duriter, ut uel uulnera uideantur infligere: tamen fidere, & te committere illi poteris. Caldæus **דַּיָּא** fidelia, interpretatur pulchra: uel, placida sunt magis uulnera amantis, cuius omnia placent, quā oscula habentis odio, cuius nihil placet. Quod ad sensum prioris I uersiculi spectat, *Melior est manifesta correptio,* hoc est, plus proderit, quā sic indulgenter diligere, ut admonere non audeas. Aben Hezra hunc sensum efficit, nempe ut conferatur correptio manifesta, cum correptione occulta, & asserit illam esse meliorem, si modo utraque ab amore procedat: efficaciorē esse manifestum, & locus non est dissimilis illi, ex euangelio: Si peccauerit in te frater tuus, corripe eum inter te & ipsum &c. *Matt. 18.* Constat correptionem in propatulo & testibus præsentibus factam, longe esse duriorē quā illam quæ secreto fit, sed minus est nonnunquam efficax. A patre, & à charis amicis omnia sustinere, siue uerba siue plagas, cum ex amore proficiantur, debent iuuenes si K uelint aliquando ad sapientiam peruenire.

- ANIMA saturata calcabit fauum, & anima esuriens etiam amarum pro
- dolci sumet.

Docet prouerbiū quæ sunt in hac uita, pro desiderio & appetitu humano æstimari, quemadmodum quotidiana discimus experiētia, rerum omnium esse satietatem. Melle nihil est dulcius, præsertim recente. adhuc in fauis: & tamen qui iam satur est, minime curat fauum. Calcabit, dixit hyperbolicè, pro reicit, fastidit. Per saturum & famelicum, cuiusque rei desiderium & saturitatem intelligimus. Quemadmodum desiderium L eibi quod omnium est maxime naturale, ut puta sine quo uiuere non possumus, fines suos habet, & suis limitibus coercetur, neque in immensum progreditur: ita pecuniæ, honoris, & aliorum id genus bonorum corruptibilium modum ponere, iuxta naturæ necessitatem, hoc in loco docemur: & neque creaturas Dei contemnere, quas ad sustentationem huius uitæ nobis largitus est Deus: neque res caducas & huius uitæ uoluptates (quæ re uera sunt amaræ iis, qui cælesti sapientia sunt imbuti) uirtutibus animæ & rebus cælestibus antepone, hoc est amarum pro dolci appetere, cum quis insatiabili fame terrenarum rerum laborat.

- SICVT auis transmigrans de nido suo, sic uir qui relinquit locum suum. *M*
- *Heb.* Sicut auis uagatur, uel aufugit de nido suo, sic uir uagatur de loco.

10b. 5. Auis uagatur de nido, relictis pullis, ut cibum quærat: & uir similiter ad acquirendum quæ uitæ sunt necessaria, relictis parentibus & charis amicis, iuxta illud quod scribitur, Vt auis ad uolandum, sic homo ad laborem natus est. Et sensus pendet ex priorē clausula, quæ dictum est, Anima esuriens amarum habet pro dolci, id quod ne fiat, & ne quis ad tantam redigatur indigentiam horreatur: ut auicularum exemplo relictis ædibus, & familia

A familia paterna, potius uictum quærat inter ignotos, quā inter suos domi otio torpescat, & fame labore. Prouerbiū nos admonet peregrinationis nostræ, quam agimus super terram, quod ciuitatem manendi non habeamus, neque uictum sine labore. Et proinde ut anima saturata quæ fauum conculcat: hoc est, diues cui nihil deest, gloriari non debet, ignorans quid dies crastina paritura sit, & incertus si de loco migrare debeat: sic anima esuriens, consolationem accipiat, sciēs nihil sibi defuturum, si studiose uictum quærat auicularum more, quæ mane egrediuntur de nido: & dum huc atque illuc uagantur, Deus pascit illas. Vir qui uagatur de loco suo, est omnis qui reliquerit domum, uel fratres, aut sorores, aut patrem, aut matrem, aut agros propter nomen Christi. *Matt. 19.*

- B VNGVENTO & uariis odoribus delectatur cor: & bonis amici consiliis anima dulcoratur. *Heb.* Unguentum & suffimentum lætificabit cor, & dulcis est amicus magis quā consilium animæ.

Sunt quædam supplenda ad sensum perfectum, ad hunc modum: Et dulcedo consilij amici sui, supple, lætificabit hominē, magis quā consilium animæ suæ: hoc est quā consilium proprium. Metaphoricè dixit suauitas consilij, siue dulce consilium, pro fidelis & amico. Magna delectatio sumitur ex rebus odoriferis, & unguento quod extrinsecus

C applicatur corpori, maior quā ex uino uel esculentis, quæ in ipsa uiscera traiciuntur, quæ cæteræ uoluptates statim euanescent: ex unguento autem & suffitu quā diutissime durat gratus odor, qui subinde lætificat animam. Haud aliter consilium quod quisque sibi capit in rebus agendis, non tantum placet, neque fere tam utile est, ut illud quod ex fido capit amico, nos affectibus obnoxij cæcutimus: neque rationem liberè possumus deducere in iis rebus, quæ ad nos propius spectant. Consilium fidelis amici semper recens & suauis, magnam amœnitatem affert, præsertim talium amicorum, de quibus scriptum est. Christi bonus odor sumus, quorum cōsiliū fidelibus est odor uitæ in uitam, 2. Cor. 3. infidelibus uero odor mortis in mortem.

- D AMICVM tuum & amicum patris tui ne dimiseris, & domum fratris tui ne ingrediaris in die afflictionis tuæ, uel contritionis. Melior est uicinus iuxta, quā frater procul.

In Hebr. est unus uersiculus qui docet, cuius potissimum amici consilium sequi debeamus, & quas uices amico rependere. *Amicum tuum & amicum patris tui.* Apud alium sapientem simile aliquid legimus, Ne derelinquas amicum antiquum: uinum nouū, amicus nouus, ueterascit, & cum suauitate bibes illud. Hic est cuius experimentum habes, qui & patri tuo, & tibi fidelis inuentus est. Nam neque utile, neque honestū est sæpe mutare amicos, pluribus autem familiariter uti uix possumus. Et proinde egregium sapientia præceptum, ne quis derelinquat amicum cordatum, qui & nobis & maioribus nostris beneuolentiam & fidelitatem ostenderit: illius consilio ueluti flagrantia odoramentorum lætificabitur cor. Ex quo igitur iucundam suauitatem acceperis, caue ne molestiā inferas, iuxta id quod sequitur: *Et domum fratris tui ne ingrediaris in tempore contritionis tuæ.*

E Vel fratrem uel charum intelligimus amicum, quem fratris loco habemus, ut puta & noster & paternus amicus: quæ nimium molestare à sapientia est alienum. In rebus quæ sub deliberationē cadunt, dulce est consilium amici: rebus uerò desperatis, & ad extremam miseriam delatis, consilij locus esse non potest. Et proinde noli tuo seu fratri, seu amico nimium esse molestus, in die afflictionis tuæ illius ædes ingressus, & illius oculis tuam miseriam ingerens, & pro iucunditate quam ab illo soles accipere, tristitiam rependere. Alij uolunt referre hæc uerba, *Ne ingrediaris domum fratris tui,* ad sequentem clausulam, nempe melior est uicinus propinquus: Et sensus erit huiusmodi, In magna afflictione non adibis domum fratris tui, sed amici uicini. q. d. Poteris amico magis fidere quā fratri, ut superius legimus: Fratres omnes pauperis oderunt eum. Et uicinus qui propè est intelligimus, non tam loco, quā amore propinquum & affectu: quauis locus &

quotidiana amicorum officia plurimum iuuent ad necessitatem contrahendam. Denique prouerbum non est diuersum ab illo Hesiodi,

Τὸν φιλέοντ' ἐπὶ δαῖτα καλεῖν, τὸν δ' ἐχθρόν ἐᾶσαι.
Τὸν δὲ μάλιστα καλεῖν, ὅστις σέθεν ἐγγύθι ναίει.
Εἰ γὰρ τοὶ καὶ χθρῆμ' ἐγγάριον ἄλλο γένηται,
Γείτονες ἄξωσοι ἐκίον, ζώσαντο δὲ πόνοι.

STVDE sapientia filii mei, & laetifica cor meum ut possis exprobranti respondere uerbum. *Heb.* Sapiens esto filii mei, & laetifica cor meum, & respondebo iis qui probris me afficiunt uerbum. H

Quantae laetitiae patri sit filius sapiens, non semel dictum est. Hoc in loco & laetitiam & honorem ex sapienti filio capere patrem ostendit, & ignominiam ex stulto: & interim documentum iuuenibus datur, ut sapientiam amplectantur, stultitiam & insaniam iuuenilem deponant, scientes hac re nihil charius esse posse parentibus. *Respondebo exprobrantibus:* his qui te probro afficiunt, quod sapientiae paternae & uirtutibus non respondeas: uel his, qui me probro afficiunt, quod filios non recte nouerim educare, & instituere. *Aliter, Esto sapiens filii mei,* ut ex tua sapientia duplex commodum accipiam. Magna uidelicet cordis laetitiam, & a calumniis defensionem. Per te enim, & tuam sapientiam respondebo calumniatoribus, qui me uolunt uel damno, uel opprobrio afficere. *Respondebo uerbum,* hoc est, rationem reddam per tuam sapientiam, quasi dicat, patri iam ad senium uergenti aequum est ut filius adsit, & in rebus agendis opem ferat.

ASTVTVS uidens malum, absconditus est: paruuli transeuntes sustinuerunt dispendia, uel, puniti sunt.

Præuidere mala quae solent accidere in ciuitate, famis uidelicet uel gladij, aut quodcunque genus miseriae & afflictionis, prudentis est, & hominis experti ac sagacis: qui ex his quae fiunt, uel populi uel principum stultitia, colligere quodammodo & diuinare solet, quae futura sunt. *אֲחֵרֵי*, qui simplices sunt uel imperiti (quae uox fere in malam partem accipitur) temporum uices distinguere nequeunt, neque mala præuidere, priusquam ueniant, hi in magnas nonnunquam calamitates incidunt. Versiculus quadrat cum eo quod scriptum est superius, Stultus transilit & confidit. Vere sapiens & astutus dici potest, qui uidet quanta tormenta parata sint peccatoribus, & sese abscondit in foraminibus petrae, dextera Dei protectus, donec transeat gloria domini.

Exo. 33.

TOLLE uestimentum eius qui spondit pro extraneo, & pro alienis aufer ei pignus. *Hebraum,* Tolle uestimentum eius, quia fideiussit pro extraneo, & pro extranea pignus eius. Qui benedicit proximo suo uoce grandi, de nocte confurgens maledicenti similis est. *Heb.* Maledictio reputabitur ei. L

Hos duos uersiculos connectit Aben Hezra ad hunc modum, ut idem intelligas, qui spondit pro extraneo, & qui miris ac publicis laudibus amicum suum extollit, quasi blanditiis cuperet placare eum, qui uestem suam aufert in pignus. De prudentia quam habere debet uir sapiens in contractibus cum alienis, superius multa dicta sunt, partim sexto cap. partim 17. huius. Quod ad presentem locum spectat, ambiguum est apud Hebraeos, & uerti potest. Cape uestem eius quando fideiubet extraneus, uel ab eo qui fideiubet pro extraneo. Posteriores uersionem sequuntur fere interpretes. Vult Sapiens suum filium esse securum in contractibus, & potius uestem sponsoris accipere, si pignus aliud non præbeat: potius, inquam, quam lites sequi. *Aliter,* alienus est infidelis, & diuersae religionis cultor, cui non oportet fidere: quod si quis imprudens pro infideli suam fidem uelit interponere, neque is fide dignus est: quare ab eo potius uestem capere, uel quicquid habet suis usibus maxime necessarium, quam ei fidere qui apud extraneum suam collocauit fidem. Vestis cultus est externus & ritus, qui ab idololatriis penitus detrahendus

A dus est, cum ad fidem accedunt: uel fucata Iudaeorum superstitio, quam deponant oportet, ut nudi ad Christum perueniant. Superius per uestem, carnem & exteriorum hominem uoluimus intelligere, qui spoliandus est cum actibus suis, ab his qui renuntiarunt mundo & pompis eius. *Qui benedicit proximo suo uoce magna.* Superius de fido dictum est amico, cuius consilium est admodum amoenum: hic de fucato, qui sic laudat amicum, ut praestiterit uituperari. Nam tempus & locum habent omnia. Coram & in os laudare, non amicorum, sed parasitorum est. Tempus matutinum non humanis, sed diuinis laudibus dicatum est. Sensus est igitur duplex huius loci, maledictio reputabitur ei qui magis & prius, hoc est magis studet humanis quam diuinis laudibus, & magis sedulo uersatur in gratiarum actione de beneficiis, quas ab hominibus accepit, quam de his quae accipit a Deo. *Aliter,* Maledictio reputabitur, & uituperium adulatio amicorum importuna: quae duntaxat ostentationem habet fucatae amicitiae, cum reliqua non respondeant officia. Per uocem magnam, amicum ore tenus intelligimus, qui multa promittit, & pauca praestat. Mane surgens, hoc est intempestiuus, qui non seruat circumstantias illas, in omnium uirtutum officiiis necessarias, nempe quando oportet, & quantum oportet, &c.

TECTA perstillantia in die frigoris, & litigiosa mulier comparatur. *Heb.* Stillatio assidua in die pluuiae, & mulier litigiosa aequalis est: hoc est, utrumque perinde molestum est.

In tempore pluuiae qui in aedibus habet distillationem continuam, neque domi commode, neque foris potest manere: sic qui uxorem habet in aedibus secum litigantem similem habet molestiam. Superius cap. 19. habes hunc uersiculum copiosius explicatum.

QVI retinet eam, quasi qui uentum retineat, & oleum dextrae suae euacuet. *Hebr.* Qui abscondit eam, abscondit uentum & oleum dexterae suae uocabit.

Duabus similitudinibus, altera clara, altera obscura ostendit peiorem conditionem esse illius, qui mulierem siue uxorem habet litigiosam, quam illius qui habet perpetuam in aedibus distillationem in tempore pluuiae: quod illius mali nullum possit adhiberi remedium. Nam qui mulierem clamorosa & litigiosa conatur cohibere, aut illi silentium imponere, perinde facit, ac si quis uelit uentum occultare & retinere, qui per rimas erumpit. Hic rixae malae uxoris, non possunt infra parietes occultari, sed foras diffunditur clamor: sic si quis oleum myrrhae in dextera sua tenere uelit. In *Hebr.* Clamabit (oleum) metaphoricè dixit, pro fragrantiam suam foras emittit, ostendens odore quid in dextera habeas occultatum. Sic mulier in aedibus inclusa latere non uult. Clamoribus toti uicinio manifestans rixas, quas domi cum marito excitat. Clamabit, ad oleum refert, alludens ad mulieris iurgia. Sunt qui primam similitudinem de uento transferant ad mulierem litigiosam & adulteram, quam maritus non potest retinere domi, non magis quam uentum palma includere.

FERRVM ferro acuitur, & homo acuit faciem amici sui.

Per ferrum, ensen bene intelligunt aliqui, seu quodcunque instrumentum ex ferro. Et remedium praebet prouerbum contra mulierem rixosam, quae abscondi non potest, neque uult tacere: nempe dare locum irae, & molliter respondere. Nam responsio mollis frangit iram: alioqui unius ira alterius indignatione succenditur, ut ferrum quod durum est, acumen accipit ex ferro. Sunt qui non ad iracundiam solum referunt, sed ad alios quoscunque motus seu affectiones: & erit sensus in bonam partem, Sicut ferrum ferro acuitur, sic uir exacuet & incitabit faciem proximi sui ad sapientiam, seu ad stultitiam: facile enim induunt iuuenes mores eorum, quibuscum uiuunt, & quorum exempla uident.

QVI seruat ficum, comedet fructus eius: & qui custos est domini sui glorificabitur.

Ficui contulit dominū siue herum alicuius serui, potius quàm aliis arboribus, partim ob suauitatem fructus, partim ob nouitatem & uicissitudinem: non enim ut aliarum arborum una maturescunt fici, sed maturis decerptis, subinde renascuntur aliæ recentiores: & subaudimus, qui seruat ficum, recentes fructus illius subinde comedit, sic qui seruat dominum, hoc est obtemperat domino, neque exacuit faciem illius, ut ferrum ferro acuitur, hoc est, prouocat ad iram, subinde novos & nouos honores ab eo consequetur. Seruat dominum, hoc est præcepta & uoluntatem domini: Non qui seruat ficum legis Moisaicæ, quæ folia tantum habebat non fructus, sed illam diu sterilem, circa cuius radices stercorea misit agricola, ut mortificata quòd debita cultura esset destituta, fossione & stercoreatione, hoc est humilitate confessionis propriæ fragilitatis reuiuifcat, & suauissimos fructus spiritus adferat: de quibus Paulus, Fructus autem spiritus est charitas, gaudium, pax, patientia, longanimitas, bonitas, &c.

Matt. 21.

Luc. 13.

Gala. 5.

- QVEMADMODVM** in aquis resplendent uultus prospicientium, sic corda hominum manifesta sunt prudentibus. *Hebræum*, Sicut aquæ facies ad faciem, sic cor hominis ad hominem.

Interpres de suo addens hanc uocem latinam prudentibus, sensum unum manifestauit: nempe sapientes facillime decernere mores & ingenia hominum, & clare de illis iudicare. Aben Hezra lōge alium sensum est assecutus, iuxta ueritatem *Hebræam*, sed multa supplendo ad hunc modum. Sicut aquæ crescunt superueniētibz aquis, & facies per facies, hoc est, ira unius crescit per iram alterius, ut dictum est: sic etiam cor hominis repletur malo, propter cor alterius hominis, qui eum odio prosequitur. sic ille. Leui uerò sequitur sensum non multum alienum ab eo, quem reddit noster interpret, nepe: Quæ admodum in aquis uultus hominis relucet, ut uideatur facies in aqua respondere faciei hominis, qui in aquam intuetur: sic cor hominis ad hominem, hoc est, homo seipsum intuebitur reuersus ad cor suum, quod homini est pro speculo, siue pro aqua limpida qua seipsum intuetur, ut ait Paulus: Quis enim hominum scit quæ sunt hominis, nisi spiritus hominis qui in ipso est? Alioqui uariis est huius loci sensus, & uariis modis similitudinē desectunt interpretes in commentariis *Hebr.* Alij sic, ut aqua una reddit diuersas facies hominum, sic alia sunt diuersorum hominum corda, uel ut aqua repræsentat uultū quē in se non habet, atque ita fallit imprudētes & pueros, qui omnino putant esse uultū hominis in aqua: sic cor unius hominis amicitiam dissimulans & præ se ferens, quam in se non habet, hominem fallit. Aliter, ut in aqua facies respōdet faciei: sic cor hominis unius respondet cordi alterius, hoc est, prauum est cor uniuscuiusque hominis & inscrutabile, priusquam gratia illuminetur.

1. Cor. 2.

- INFERNVS** & perditio nunquam implentur, similiter & oculi hominum infatiabiles.

שאול infernus, uel potius sepulchrum iuxta *Heb.* qui gehennam intelligunt sub hac uoce, *אכרון* perditio: quæ duæ res, ut nunquam satiantur, ita neque oculi hominum rebus terrenis. Infatiabilem cordis appetitum transtulit ad oculos, eo quòd oculi potissimum, ad sensum internum rerum simulachra transportant. Quadrat sensus cum eo quod scribitur: Infernus & perditio coram domino, quanto magis corda filiorum hominum? Quauis utrunque infatiabile & inscrutabile, tamen dominū latere non possunt: & pendet ex priore uersiculo, iuxta Aben Hezra. Pœnas minatus his, quotum corda sunt mala, sepulchri & perditionis facit mentionem, ut cupiditatibus mundanis modum aliquando ponamus, ne infatiabiles cordis oculi ab inferno infatiabili absorbeantur.

- QVOMODO** probatur in conflatorio argentum, & in fornace aurum, sic probatur homo ore laudantis. Si contuderis stultum in pila, quasi ptisanas feriente desuper pilo, non auferetur ab eo stultitia eius. *Hebræum*, Si contuderis

- A** deris stultum in mortario, in modio tritici contusi. Cum pistillo non recedet ab eo stultitia eius. Cap. 27.

Docet stultos homines esse incorrigibiles, & aliis rebus esse instrumēta, quibus purgari possint, ut argētū cōflatorio, & aurū fornace purgatur. Et unūquēq; uirū purgat siue probat os laudantis eū. q. d. Laus quæ tribuitur homini, purgat eū à crimine, saltē iudicio & testimonio illius qui laudat, sicut cōflatoriū purgat argentū à scoria. Alij *שן* nō pro uiro, sed pro re qualibet accipiūt: sic res quælibet purgatur, iuxta laudē suā, hoc est, dispositionem & facultatē laudabilē, sed hī sensum prouerbij tollūt: ut cūque, obseruandū est uocē *Hebræam* *מחלל* participium non esse, ut interpres uertit, sed nomē uerbale, iuxta Dauidem Kimhi in libro Radicum. A quo miror dissentire Sanctem Pagninum, qui & ipse uertit os laudantis, quāuis in suo Thesauro rectius, nempe uir iuxta laudem suam. Author uero Tigurinæ uersionis, imperitiam suam in *Hebræa* grammatica passim ostēdit. Si contuderis stultum in pila: uox *Hebræa* *מכתש* à contundendo dicitur, significans mortarium, seu uas quodcunque, quo res contunduntur. *Inter ptisanas.*) Vox *Hebræa* *ריפות* uel hordeum ex quo ptisanas conficiunt, uel iuxta Dauid Kimhi, triticum contusum significat. Sensus prouerbij, ut diximus, omnia purgari posse, quædam facilius, quædam difficilius. Cæterum à stulto stultitia sua auferri non potest, nulla neque arte neque labore. Maxima fatigatione contūdunt triticum, siue far, ut mundum fiat, purgatur tamen tandem. Stultus qui à sapientia est alienus, seu Iudæus, seu infidelis, aut hæreticus, nullo labore, nulla pœna, aut percussione sapere uolunt ea quæ sunt Dei, ut inquit, *Ierem. 13.* Si mutare potest Aethiops pellem suam, aut pardus uarietates suas, & uos poteritis benefacere, cum didiceritis male.

- DILIGENTER** agnosce uultum pecoris tui, tuosque greges considera. Non enim habebis iugiter potestatem, sed corona tribuetur tibi in generatione & generationem. *Hebr.* Nam non in seculum diuitiæ, & si corona in generatione generationis. Aperta sunt prata, & apparuerunt herbæ uirentes, & collecta sunt fœna de montibus. *Heb.* Apparuit herba, & uidetur gramen, & colligentur herbæ montium. Agni sunt ad uestimentum tuum, & hœdi ad agri precium. *Heb.* Oues ad indumenta tua, & precium agri sunt hirci. Sufficiat tibi lac caprarum in cibos tuos, & in necessaria domus tuæ, & ad uictum ancillis tuis.

E Quod ad sensum historicum spectat, non est in his quinque uersiculis magna difficultas. Ob magnam utilitatem quæ ex pecoribus prouenit, & ob honestatem uitæ pastoralis, quā olim cum laude Patriarchæ frequentabant. *Diligenter agnosce uultum pecoris tui.*) *Hebræum*, Cognoscendo cognosce, hoc est, tuipse curam habe pecoris tui, & animum ad pastorem uitam applica, quæ & utilissima est, & usque adeo honesta, ut uel cum corona regni cōferri mereatur, præsertim quod ad stabilitatem & diurnitatem spectat, iuxta id quod sequitur. *Nam non in æternum opes.*) sup. durabunt. q. d. Noli fidere diuitiis reconditis à maioribus tuis, quasi sufficerent tibi absque quocunque labore: imò curam habe pecoris, & pasce gregem, cuius lucrum stabilius est, quàm thesaurus reconditus: hoc enim proprie significat uox *Hebræa* *רמן*, & stabilius quàm regnum. Sic enim coronam interpretantur *Hebræi*: ut utraque clausula ad laudem pastoralis uitæ referatur: ut puta quam exercuerunt Patriarchæ: uel cum regibus celebritate & opibus conferendi. Quæ sequuntur ad facilitatem uitæ pastoralis attinent. *Aperta sunt prata.*) quasi dicat, ubique reperiuntur gramina, & nusquam non uidentur. Herbæ colliguntur ex montibus: reponitur fœnum in tempus hybernū, in quo fortassis gramina non inueniuntur. Porro quod ad sufficientiam huius pastoralis uitæ, & etiam ad necessitatem spectat, sequitur: *Agni tui siue oves ad uestimentum tuum.*) quasi dicat, omnia familiæ tuæ necessaria, grex subministrat: habes lanam ouium pro indumentis, & precium hœdorum siue hircorum

(ut est in Heb.) ad agros comparandos, si defunt herbae, uel ad fructus agri comparandos, G
praesertim triticum. q. d. Si cum cura pascas gregem, non erit necesse agros colere: nam
precio hircorum, fructum agrorum poteris comparare: uel precium agri, pretium locati
fundi tui, in quo habitas, poteris uenditis haedis persolvere. Denique quod ad uictum spe-
ctat, *Sufficiat tibi lac caprarum,*) tibi inquam, & uniuersae familiae: & huc spectat totus hic
sermo Sapientis de ouibus & capris, ut moneat nos naturae legibus uiuere, & habentes
uictum & uestitum, his contenti simus. Monet denique sapientis uiri non esse ad auli-
cum aspirare fastum, nec mercatorum inexplibilem sectari avaritiam, sed humilium ui-
uendi institutum & orationem, cuiusmodi est pastoralis, ab Abelle primo, post ab aliis H
magnis uiris honestatum, maximopere eligendum. Huius loci elegantissima est alle-
goria, non minus eleganter à Beda explicata: nempe de grege dominico, cuius uultum
cognoscere debent diligenter, qui curam habet pastorem, & totum studium in id mu-
neris collocare, expectantes premium, non temporales & caducas diuitias, nec regnum
in hoc mundo, sed coronam iustitiae, quam reddet dominus. Nam quod ad subsidia tem-
poralia spectat, quae ueluti germen & herba sunt aestimanda, ubique patet & obuia sunt
praeparata à domino, & collecta uelut gramina ex montibus colliguntur pecoribus: sic
dominus suis tam ouibus quam pastoribus pabulum parat, ut scriptum est: Primum
Mat. 5. quærite regnum Dei, & iustitiam eius, & haec omnia adiciuntur uobis. Aliter, in agris
diuinatum scripturarum ubique patent gramina, & collecta sunt ex prophetis & aposto- I
lis, qui tanquam montes, excelsiores caeteris fuerunt uirtutibus & perfectione uitae.

CAPVT XXVIII.

V G I T impius nemine persequente: Iustus autem quasi-
leo confidens, absque timore erit. Heb. Fugerunt (*sup.*) impij
cum nullus impius persequitur.
Vel fugerunt impius, frequens Heb. hoc est, unusquisque ex impiis fu- K
git. Conscijs sibi timet poenas sceleribus debitas. Ita comparatum est,
seu natura, seu dispensatione diuina, ut conscientiae magnis & horredis criminibus obnoxia,
nusquam possint secure consistere. Sæper in timore uersantur, etiam si nullus sit, qui audeat eos
persequi potentissimi tyranni, & sanctorum persecutores conscientiae furiis agitati, in summo
timore uiuunt: contra pura conscientia semper est securus. Unusquisque ex iustis agit in-
ter homines, sicut leo inter feras: hoc est, summa ubique confidentia. *Iusti confidet,* uel *cō*
fidere solet.) iuxta Hebraismum, pro unusquisque ex iustis confidet. q. d. Non sunt confi-
dentes quod multi sint, sed seorsum unusquisque satis confidit solus, cum non suis uiri-
bus fiducia habeat, sed in domino, ut superius legimus, Turris fortissima nomen domi- L
ni, ad ipsam currit iustus & exaltabitur. Verum de impiis dictum est, fugerunt. q. d. Omnis
multitudo impiorum perinde timida est, ac si unus esset impius. Huius rei exemplum le-
gimus de Syris qui surrexerunt & fugerunt in tenebras, & dereliquerunt tentoria sua,
4. Reg. 7. quae posuerant contra Samariam, & fugerunt nemine persequente. Prouerbijs continet
Prouer. 15. laudem iustitiae, quae fiduciam & spem praebet & securam conscientiam. Securus uero
mens quasi iuge conuiuium.

.. P R O P T E R peccata terrae multi principes eius: & propter hominis sapien- M
tiam, & horum scientiam quae dicuntur, uita duci longior erit. Heb. Ob pre-
uaricationem terrae, multi principes eius: & propter hominem intelligentem
.. scientem, sic prolongabitur.

Interpres adiectis quibusdam quae in Heb. non sunt, sensum reliquit obscuriorē, qui apud
Heb. satis est apertus, si modo iuxta proprietatem linguae unā aut alterā uocem subaudias.
Propter transgressionem terrae, hoc est, populi terrae, & propter hominem intelligentem scientem
elongabitur) .i. uita principis, uel imperium. Imò homo prudens & intelligens erit in causa
diutur-

A diuturnitatis imperij. Multos habere principes, siue simul, & semel, siue multos succedē- Cap. 28.
tes inuicem, intelligi potest: utrumque reip. magnum est incommodum, maius tamē simul
plures sustinere, inter quos dum quisque suis studet commodis, expilatur populus, bonū
publicum laceratur, decerpitur: & à quibus defensionem & moderationem habere de-
bet: nempe, à suis principibus, ab his funditus subuertitur. *Sed propter uirum intelligentem*
prolongabitur.) Ex secunda clausula intelligimus primam debere referri potius ad crebrā
principum mutationem, quam ad multitudinem simul regnantium: & per uirū intelli-
gentem & scientem, sapientem & doctum principem intelligimus, qui sua prudentia effi-
ciet, ut corrigatur uitia populi, & protrahatur illius imperium, & resp. quā felicitissimē
B gubernetur, ut prouerbijs non sit alienum ab illo celebri Platonis elogio: qui putauit
felicem remp. in qua reges philosophantur, & sapientiae dant operam, uel in qua philo-
sophi regnant.

.. V I R pauper calūnians pauperes, similis imbri uehementi, in quo pacatur
.. fames. Heb. Vir pauper opprimēs pauperes, pluuia inundans, & nō est panis.
Nō ignara mali miseris succurrere disco, ut canit poeta. Nobis à natura fere inditum est,
illorum dolere uices, quae eisdem nobiscum huius uitae miseris sunt obnoxij. Contra
uehementer inhumani sint oportet, & crudeles, qui mala augent aliena, quorum ipsi
C quoque obnoxij sunt. Pauper uices pauperum saltem dolere debet, quando alterius ne-
cessitati non potest succurrere. Caeterum pauper ille, qui rapit à pauperibus, rerum ordi-
nem euertit, non minus quā pluuia quae rigandis paratur agris & segetibus nutriēdis:
quae si impetu maiore descenderit, semina ra dicitus euellet, efficiētque ut ad maturitatē
nequeant peruenire. Haud aliter si pauper deprædetur pauperes, quorum inopiae con-
dolere debuerat, omnem humanitatem exuit. Neque ad frugem ullam peruenient opes
illae, à pauperibus per pauperes raptae. Pauperes sunt quotquot nomen Christi profiten-
tur, & nudum Christum nudi sequuntur, id quod cum omnes Christiani tum in primis
D monachi profitentur. Quorum si unus alios spoliet & opprimat, uel famam detrahendo
uel uirtutes suffocando, quas in aliis nutrire & fouere debet, pluuia erit non irrigans ac
fecundans, sed subuertens ac corrumpens.

.. Q V I derelinquunt legem, laudant impium: qui custodiunt, succendentur
.. contra eum: uel, litigabunt cum eis.
Simile suo delectatur simili. Qui relinquunt & non seruant legem, quae omnem damnat
impietatem, illis placet iniquitas, & laudant impium, quando opera illius operibus
transgressoris non sunt dissimilia: non enim illis satis est, quod sint mali, nisi habeant
& alios sibi similes in malitia: dum impium laudant, omnes illi similes conantur effice-
E re. Sed qui seruant legem, litigabunt aduersus eos, nempe impios, uel aduersum illos,
qui laudant impios, uel aduersus utrosque succensent, conantes eos seruare legem Dei,
in qua uera est sapientia.

.. M A L I uiri non cogitant iudicium: qui autem inquirunt dominum, ani-
.. maduertunt omnia. Heb. Viri mali, uel malitiae non intelligent iudicium:
.. sed qui requirunt dominum, intelligent omnia.

Qui malis operibus indulgent, & regem relinquunt, iudicium & poenas malis & trans-
F gressoribus debitas, non intelligent. Non intelligent neque credunt, omnes uenturos
ante tribunal Christi, ut reddant rationem, & sententiam iudicis audiant: uel, non intel-
ligent mali iudicium, hoc est, non sunt idonei ut iudicis munere fungantur inter homi-
nes. Nam qui sententiam in maleficos prolaturus est, debet ab his criminibus esse alie-
nus & immunis, quae damnat in aliis. Aliter, *non intelligent iudicium,*) qui mali sunt, hoc
est, non dat operam ut intelligant, neque enim magnopere laborat scire, quid sit æquū,
& quid iniquum. Potest ad iudices, & ad testes referri, imò ad quoscumque qui malis de-
lectantur operibus. *Sed inquirentes dominum, intelligent omnia.*) Qui uero à domino populū
X

3. Reg. 3. recte regendi intelligentiam petit, ut Salomon qui dixit, Dabis ergo seruo tuo cor docile, ut populum iudicare possit, & discernere inter bonum & malum: intelliget omnia necessaria ad iudiciū. Quod si in genere dictum intelligamus, intelliget omnia necessaria ad salutem. Intelliget, inquam, uel ex scripturis, uel ex prophetis qui sensum domini habent. Sensus clausulæ non est alienus ab illo, Quærite & inuenietis, pulsate & aperietur uobis.

Luc. II. MELIOR est pauper ambulans in simplicitate sua, quàm diues in prauis itineribus. *Hebraum*, Melior est pauper ambulans in perfectione sua, quàm peruertens uias & ipse diues.

Inter diuitias & uirtutem, nulla est comparatio iudicio sapientis, quanuis uulgus hominum longe aliter iudicet. Pauper ambulat in uia perfectionis suæ, cum sua forte cōtentus, alios pauperes non molestat, (iuxta ea quæ superius legimus) nec egestate cōpulsus furatur, aut periurat nomen Dei. Hoc in loco, sicut superius 19. cap. pauperem intelligentia possumus intelligere: ut ex superiore pendeat. Qui requirunt dominū, intelligēt omnia, qui melior est si studiose uiuat, quàm diues intelligentia & peruertēs uias suas, hoc est declinans ad dexteram, uel sinistram. In Hebræo dualis numerus ponitur. q. d. peruertens duas uias, legis & euangelij, neutram obseruans: uel duas uias paupertatis & diuitiarum, hoc est, neutram fortunam æquo animo ferens.

QVI custodit legem, filius sapiens est: qui autem comessatores pascit, confundit patrem suum.

Si legem Dei intelligamus, omnia sapiētiae præcepta complectitur: quasi iam multa de intelligentia locutus, uelit summam dicere: Qui obseruat legem, filius intelligens est. Equidem malle legem patris sui intelligere, qui filium docuit temperanter uiuere, non dissipare bona, non frequentare cōuiuia, nec otiosos homines alere, qui nihil aliud quam lautas sectantur mensas, & epulas quærunt. Qui bona paterna in parasitos effundit, patrem ignominia afficit, qui filium suum non satis bene instructum aut educatum reliquit. *Qui pascit edaces aut comessatores.* est is qui genio nimis indulget, & sensibus ac carnis appetitui, qui comedones dici possunt, quod appetendo nunquam saturantur.

QVI coaceruat diuitias usuris & fœnore liberali, in pauperes congregat eas. *Hebr.* Qui multiplicat diuitias suas usura & multiplicatione, uel fœnore, ad opem ferendam pauperibus congregabit eas.

Hunc uersiculum omisit Beda tanquam manifestum iuxta uersionem diui Hieron. (nō fallor) qui in bonam partem usuras & fœnus intellexisse uidetur, addens dictionem liberalem, quæ in Hebræo non habetur: quasi uelit dicere Sapiēs: Qui non sordidis usuris, neque fœnore per legem prohibito, sed legitimis uis & modis congregat opes, hic gratiam quoque cōsequitur à domino, ut liberalis sit in pauperes, perinde ac si nō ob alium finem uoluisset ditescere. Nico. uero de Lyra in malam partem usuras intelligens, & fœnus liberale, interpretatur, in pauperes, contra pauperes congregabit eas: cum in Hebræo citra omnem controuersiam habeatur, ad largiendum uel gratificandum pauperibus congregabit eas. Hebræi primā partem uersiculi de bonis male per usurā acquisitis intelligunt: legūt enim, Qui cōgregat diuitias usuris: quasi diceret, qui nimiū sunt attēti opibus, ut quouis modo, uelint siue per fas siue per nefas diuitias augere, etiam per usuram, quæ in lege prohibita est, non poterunt eas infumere in usus honestos. Acquirere possunt & congregare, sed male acquisitas opes, ipsi bene dispensandi animum nō habebunt: nec tribuit eis dē potestātē Deus, ut comedant ex eo. Verum in pauperes congregāt eas, hoc est, dispensatione diuina, in subsidium pauperū distribuentur, quod hoc aliquādo fiat, semper autem dignum est ut fiat. Aliter, qui auare per usurā congregat diuitias, non sibi congregat, sed alicui qui erit liberalis & munificus in pauperes. Ille fœnore oppressit pauperes, uolēs crudeliter comparare & seruire opes, quæ in manus benigni uiri aliquan-

A aliquādo deuolutæ pauperibus proderunt. Prouerbiū significat per sapientiā & æquitatem esse acquirendas opes, si utilitatem ex illis capere uelimus. Cap. 28.

QVI declinat aurem suā ne audiat legem, oratio eius erit execrabilis. *Hebr.*

Qui remouet aurem suā ab audiendo legem, etiam oratio eius abominatio.

Cum orauerit dominū in angustia sua, abominabitur eum dominus. Hebræi uocāt mēsuram contra mensuram, siue quod nos dicimus, par pari referre: legem audire noluit, neq; disciplinam aut sapientiam, quibus instructus mala præcauere potuit. Qui noluit audire, non est dignus ut audiatur: & ut ostendat quàm alienus sit à Deo, qui Deo non credit, neq; legi obtemperat: non solum execrabilis est in malis operibus, sed etiam abominatio est Deo illius oratio. *Qui declinat aurem suam ne audiat legem,* multiplicem sensum habere potest, uel quod non credit uera esse quæ in lege scripta sunt, neq; iuxta legē uiuere decreuit: uel quod eos spernat qui legem docēt: *Qui uos spernit, me spernit.* Declinat deniq; aurem, qui soli orationi insistendum putat, non etiam aliis operibus à lege præscriptis. Isti cum sint alieni à Deo, & in fide errent, nō solum in moribus, audiri à Deo non possunt, imò abominatio est eorū oratio, ut quæ ab errore procedat: quemadmodū de Iudæis: non tam sui quā nostri temporis scripsit Esaias: Ne offeratis ultra sacrificium frustra: incensum est abominatio mihi: calendas uestras & solēnitates odiuit anima mea, nunc uidelicet coruscante luce euangelij, & sanguine agni immaculati in remissionem peccatorū effuso. Brutorū animalium pro peccatis fieri sacrificia, est abominatio: præsertim cum ea opinione & credulitate, quasi talibus opus esset adhuc oblationibus. Pro sensu, quem ex loco colligimus nos, plurimū facit Hebraismus, ubi non declinat, ponitur, sed facit declinare legitur, hoc est qui sciens & uolēs & destinato animo amouet aurē suam, ne audiat, iudicans non esse audiendam legem diuinam, aut euangelicam, ut ad Iudæos nostri temporis peculiariter referatur, iuxta illud Esaiæ modo citatum.

QVI decipit iustos in uia mala, in interitu suo corruet, & simplices possidebunt bona eius. *Hebr.* Qui facit errare rectos in uia mala, uel per uiam malā, in foueam suam ipse cadet, & perfecti possidebunt bonum.

Quod superius lectum est, Qui fodit foueā, incidet in eā, non est alienum à sensu huius uersiculi: nam sic Dei prouidentia comparatū est, ut mali eadē aut similia dāna sustineāt, qualia machinātur bonis. In erroribus & ignorātia uersamur omnes mortales, hoc enim tāquā hereditariū malū à primis parentibus accepimus, quod malū si non poterimus penitus abolere, inuicē tamē iuuare debemus: & qui minus errorib⁹ implicātur, sano cōsilio subleuare alios. Quod si fuerit aliquis usq; adeo mal⁹, ut alios secū in errores trahere moliat, & à uia recta seducere studeat, in errores incidet ille. Sunt aliqui usq; adeo rebus huius mūdi dediti, ut uelint per fraudes in pericula & mortē conicere rectos & bonos uiros, ut eorum bona possideant. Sed longe aliter eueniet. Nam qui trahere conantur alios in pericula, malè peribunt, & non solū non erunt hæredes iustorū, sed suas possessiones relinquent iustis, & perfectis uiris. Loquitur Sapiēs metaphoricè de possessione bonorū, & de uia ac fouea. Via rectorū est uia fidei, à qua declinare homines & in pessimam uia errorū deducere cupiunt multi, cupiūt hæretici, cupiunt infideles, cupiunt peccatores, atque ita per malā uiam ad foueā perditionis uenire: sed in illā merito incident, in quam alios trahere conati sunt: & hæreditatem cælestē ad quam creati & redempti fuerant, relinquent perfectis, & his qui macula carent errorum.

SAPIENS sibi uidetur uir diues: pauper autem prudens scrutabitur eum.

Qui diuites sunt & fœlices sibi uidentur in hoc mundo, suæ prudētiæ acceptū ferre solēt, quod præter ceteros sint locupletes, fortunati. *Sed pauper,* nō tā opibus, quā spiritu diues, hoc est humilis, & intelligens scripturas sacras, *Scrutabitur eū:* hoc est ut Hebræi declarāt, scrutādo metē illius, redarguet eū, & ostendet illi oīa esse à Deo, iuxta illud: Diues & pauper obuauerūt sibi, utriusq; operator est Deus. Sēsus est prouerbij Deū aliis diuitias, aliis sapientiā dare: nam diuites fere sapientiā Dei non assequūtur, sed huius mundi potius.

IN exultatione iustorum multa gloria est, regnantibus impiis ruinæ hominum. *Hebraum*, Cum exultauerint iusti multa gloria, cum surrexerint impij explorabitur homo.

Magna gloriatio totius ciuitatis est, uel totius reip. cum boni uiri & iusti habeant occasionem lætitiæ: nam non solent exultare, nisi rebus & optime & fœliciter gestis, ac bene gubernata ciuitate. Non enim priuata quærunt commoda, sed publica, & proinde iustis gaudētibus, omnium maxima gloriatio est & celebritas. Verum ubi *Impij & mali homines surrexerint*, hoc est erecti fuerint ad honores, reip. gubernacula tenuerint, tantus luctus & dolor ciuitatem occupat, ut in publicū nemo libenter prodeat, sese occultent homines. Prouerbiū indicat salutem & gaudium reip. consistere in bonis & iustis uiris, qui sua prudentia remp. moderantur. Omnium uero confusionem, & ignominiam fieri in ea rep. ubi impij & pefsimi homines rerum potiuntur.

QUI abscondit scelera sua, non dirigitur: qui autem confessus fuerit & reliquerit ea, misericordiam consequetur. *Heb.* Qui tegit transgressiones suas, nō aget prospere: qui uero confitetur & relinquit, misericordiā consequetur. Commendatur confessio tanquam unicum remedium ad peccata delenda. Quod dicit *non dirigitur, uel non prosperabitur*, refertur potest ad cætera quæ aget, sed melius ad id de quo fit sermo, nempe ad remissionē peccatorum: quasi diceret, quicquid fecerit pro peccatis suis, non proderit ei, nisi confiteatur: uictimæ non sufficiunt, aut aliæ quæcunque expiationes: non assequetur ueniam, nisi per confessionem, relinquendo, hoc est desistendo à peccatis. Ex hoc loco habemus confessionem esse necessariam. Cuiusmodi uerò confessio, an ea quæ soli Deo fit, ut uolunt hæretici, aut quæ ministro Dei, tāquam Deo præfenti, ut uolunt ecclesiastici doctores, nemo dubitare potest, qui symbolum apostolicum tenet & credit. In quo ecclesiam catholicam confitemur, hoc est uniuersalem quæ docet sacerdotibus esse confitendum. Sed soli Deo confitendum esse sanctorum autoritate constat, inquis, nominatim Chrysofomi. Et nos fatemur, eos qui sacerdoti confitentur, soli Deo confiteri, quemadmodum solus Christus est qui baptizat, secundum D. Augustinum, super illum locum Ioannis, Ecce hic est qui baptizat. Christus solus est qui baptizat, & tamen discipulis dixit: Ite, prædicate baptizantes. Ecce homines tanquam ministri baptizant, & tamen solus Christus baptizat: Sic confitentes sacerdoti ministro Dei, soli Deo confitentur, quam confessionem habemus, non ex hæreticorum, sed ex ecclesiastica traditione. Locus est egregius etiam contra errorem alium, qui asserit peccata non imputari electis, cum necessum sit peccata relinquere, si remissionem habere uoluerimus.

BEATVS homo qui semper est pavidus: qui uero mentis est duræ, corruet in malum. Ex superiore uersiculo pendet, ostendens causam quæ urget homines confiteri & relinquere peccata: nempe timor uindictæ diuinæ. Nihil enim magis cohibet homines à peccando, quàm cogitare de suppliciis, uel olim inflictis peccatoribus, uel in sacro eloquio præscriptis. Qui perpetuo timet offendere, & facilius abstinebit à peccato, & confitendo libenter relinquet. *Qui uero durum facit cor suum*, hoc est rebelle & obstinatum, ut nec minis, nec pœnis mollescat, uel remittatur, *corruet in malum*, quod cogitauit facere. Potest in genere intelligi, ut sit sensus, Fœlix erit, & prospere aget omnia, qui perpetuo & in rebus omnibus timidus, ut absque diuturna deliberatione nihil aggrediatur, cauet ne quid omittat eorum, quæ in rebus agendis requiruntur. Qui uero obfirmat cor suū, & durum facit, res agendas temere aggressus, corruet in malum, damna subibit, neque ex animi sui sententia absoluet quod aggreditur. Prior expositio est melior, ut non ad præsentem beatitudinem referatur, sed ad futuram.

LEO rugiens, & ursus esuriens, princeps impius super populum pauperem. Dux intelligēs prudentia multos opprimet per calumniam: qui autem odit auaritiam

Cap. 28. A auaritiam, longi fient dies eius. *Hebraum*, Princeps carens prudentia, & multus in oppressionibus, qui odit auaritiam prolongabit dies.

Leo rugitu timorem incutit, ursus inexplabilis, uel undique cursitans non cessat laniare: Vtrunque patitur populus tenuis à malo principe, timorem uidelicet, & direptionem. Bonus princeps est pastor populi, & ex tenui locupletem facit. Datur admonitio principibus, & inter bonum principem & tyrannum ponitur discrimen. Verus & legitimus princeps discat non opprimere, non expilare, sed fouere, defendere populum pauperem: nam qui populum suum iniuria afficit, sibi damnum affert, & intelligentia caret, iuxta id quod sequitur: *Princeps carens intelligentia*, quasi dicat, ex defectu sapientiæ prouenit, quod suos opprimat, & more leonis ac urfi dilaniat suos subditos, à quibus desertus, faciliè opprimetur ab hostibus suis: uel quod tyrannis solet euenire, à suis trucidabitur, neque prolongabit dies suos: ut finis uersiculi exponat principium. Contrà princeps qui odio habet auaritiam, prolongabit dies suos, qui per iustitiam & æquitatem moderatur, insidias non timebit, & à suis stipatus & dilectus, hostes faciliè propulsabit. Denique qui pecunias spernit, ut plurimum spernit & cæteras uoluptates, crapulam & libidinem: quibus uitis hominum uitæ solent citius deficere, temperantia uero & moderatione uictus prolongabit dies.

HOMINEM qui calumniatur animæ sanguinem, si usque ad lacum fugerit, nemo sustinet. *Heb.* Homo uim inferens sanguini animæ, usque ad lacum cum fugiet, ne teneant eum.

Ex uersione nostri interpretis difficile est ullum sensum eruere. Ex Hebræo uerò duplicem licet: Primus erit, si uox קוּוּ in sensu patientis accipiat, homo qui passus uim aut uiolentiam aut direptionem bonorum, propter sanguinem animæ ab eo effusum, uel ad foueam fugiet, hoc est, nullo loco consistet, cupiens uitam seruare. Pro uita fugiet, & in sepulchris latitabit, ne trahant eum ad mortem. Sunt qui separatim legunt has duas uoces, בּוֹר & נוֹם, ut sit sensus, qui sanguinem animæ oppressit, ad lacum siue sepulchrum, supple, ueniet, uel deducet eum iniquitates eius. Fugiet supple, de loco in locum, & nemo tenebit aut sustentabit eum: hoc est, nemo feret illi opem. Aliiter, intelligitur קוּוּ pro קוּוּוּ, ut nos uertimus: Qui uiolentiam infert super sanguinem animæ, hoc est, qui interficit hominem, ad lacum fugiet, hoc est, ad sepulchrum: si ad mortem fuerit condemnatus, non sustinebunt eum homines, hoc est, nemo defendet eum, nemo misericordiam in eum ostendet: quasi dicat, homicidæ debetur mors: Qui gladio percutit, gladio peribit. Naturaliter homines oderunt humani generis hostem. Aben Hezra paulò aliter & optime, qui uim intulit sanguini animæ tantam, ut ad lacum, hoc est, sepulchrum, supple perueniat anima illa, cuius sanguis effusus est, perfugiet interfecto: hoc est, cum fugerit, non sustinebunt eum, hoc est nemo illi faueat, aut misereatur illi: quasi Salomon hoc præciperet. Potest denique de homicidio non uoluntario intelligi, & erit sensus: Cum fugerit ad locum destinatum in lege, nemo teneat eum, neque impediatur quo minus elabatur, & sese recipiat in asylum. Prior expositio est melior.

QUI ambulat simpliciter, saluus erit: qui peruersis graditur uiis, concidet semel. *Hebr.* Qui ambulat perfectus, seruabitur: sed peruersus diabus uiis, corruet in una.

Superius legimus, Qui ambulat simpliciter, ambulat confidenter. Hebraice est, perfecte, uel in uia perfecta, hoc est, qui agit uitam integram & sine macula, qui nec sanguinem effundit, nec uim alicui infert, ut ad superiora referatur, seruabitur: hoc est, non sumetur supplicium de eo: legem seruat, per eam uiuet & seruabitur. Qui uero peruersus est uiis, & à præscripto legis deflectit, si frequenter uel lateat, uel euadat, tandem tamen corruet: quasi dicat, non potest esse securus, etiā si non statim luat pœnas. Atqui hunc sensum habemus ex Iudæis, iuxta literam. Quod si de salute non corporis, neque huius ui-

ta, sed animæ & future uitæ exponamus locum, per uiam perfectam intelligemus illam, G de qua loquitur scriptura: Estote perfecti, sicut pater uester cælestis perfectus est. Quam uiam perfectionis euangelicæ, qui peruertit & deprauat male credendo, impie uiuendo semel cadet, ut diu uiuat, ut in deliciis uiuat, tandem corruet in unum ex malis quæ fecit, hoc est pœnas dabit.

„ QVI operatur terram suam, satiabitur panibus: qui autem sectatur otium, replebitur egestate.

Hunc uersiculum satis plene (ni fallor) exposuimus superius cap. 12. de duplici terra, nempe de ea quæ segetes profert ad præsentis uitæ sustentationem, & de terra cordis mortalis, quod cum cura cultum, & uelut aratro scissum uomere pœnitentiæ, mirificos uirtutum fructus proferet, præsertim cælitus rigatum, & purgatum à uepribus. Qui uero sectatur inanes, hoc est, homines rebus inanibus deditos, & sine lucro ad paupertatē deueniet. Obseruandum est in Hebræo, non poni simpliciter sectatur, sed facit sectari: & subaudit Aben Hezra cor suum: quasi dicat, sponte sua, sciens & uolens & dedita opera sequitur homines inanes, hoc est, festinat ire cum hominibus otiosis & tenuibus: paupertate satiabitur, hoc est satis esuriet, famem patietur. Denique sensu non multum alienum est prouerbiū ab elogio Pauli: Qui non laborat non manducet. Vita rusticana commendatur, & omne exercitium honestum, quo uictum acquirimus. I

2. Thess. 3.

„ VIR fidelis multum laudabitur, qui autem festinat ditari, non erit innocēs. Heb. Vir fidelis multus est in benedictionibus.

Vir fidelis, est qui cum fide & ueritate agit omnia opera sua, & non est peruersus in uis suis: uel uir fidelis, qui in Deo spem habet, & non festinat ditescere per fas aut nefas, multas benedictiones consequetur à Deo. Nam Deus prosperare faciet omnia quæ illius sunt. Contra, qui non aliò spectat, quàm ut ditescat, non erit innocens. Diuitias nemo colligere potest subito, nisi cum aliorum iniuria. Agricultura panem, hoc est, necessaria ad uictum suppeditat, non opes festinatas. Mediocritatem igitur seruare sapientis est, neque otium sectari, quod in ediam fere adducit, neque per inexplabilem auaritiam festinare ad opes, relicta uia perfecta, quæ est uia ueritatis euangelicæ. Inuertentias æquitatis, ut supra dictum est, non est innocens. Prouerbiū docet contemnere mundum, & sperare in domino. Aliter, ut totus uersiculus sit quasi una clausula, quantum uis fuerit aliquis uir fidelis, & diues in benedictionibus, tamen si festinat ditescere, non erit innocens: immoderatus appetitus ad opes cum perfecta uirtute & innocentia non coheret. K

„ QUI cognoscit in iudicio faciem, non bene facit: iste & pro buccella panis deserit ueritatem. Hebræum, Et pro buccella panis præuaricabitur homo.

Prouerbiū docet iudicia debere esse integra, & incorrupta, & à iudicibus ne tantillum quidem accipiendum. Ex proprietate linguæ, res minimi momenti buccella panis uocatur, quam qui accipit, ut iudicium peruertat, grauiter præuaricatur. Quauis tam noster interpres, quàm Hebræorum Rabini legant, Cognoscere faciem in iudicio, sup- plentes hanc uocem in iudicio, quæ in Hebræo non habetur, ut superius legimus ca. 18. tamen quæcunque personarum acceptio intelligi potest, de qua Iacobus. Fratres mei, nolite in personarum acceptione, habere fidem domini nostri Iesu Christi: & non consideres personam pauperis, nec honores uultum potētis. In plurimis scripturarum locis, inter diuinas laudes recensetur, quod non sit personarum acceptor. Quod igitur Deo aduersatur, bonum non potest esse, personam acceptare. Quauis pauperibus patrocinarium opus sit: tamen in iudicio cum aliorum iniuria, nec æquum, nec bonum est fauorem alicui præstare. Cæterum munus accipere, quamlibet paruum, eo animo ut iudicium peruertatur, grauissima est præuaricatio. M

Iacob. 2.

Leuit. 19.

VIR.

A VIR qui festinat ditari, & aliis inuidet, ignorat quod egestas superueniet Cap. 28. „ ei. Hebr. Festinat ad opes uir mali oculi, & non nouit quoniam inopia ueniet illi.

Sensum bene reddidit interpres noster, qui est huiusmodi: Qui sunt attentiores ad rem, & diuitiis colligendis inhiant, malo & inuido alios intuentur oculo. Hi ad inopiam deuenire solent, aut digni sunt qui ad inopiam aut defectum deueniant: præsertim qui illicitis modis festinat ditescere, per rapinam & oppressionem pauperum, ut ad superiora respōdeat. Qui festinat ditescere, non erit innocēs: quasi dicat, uirtute carebit. Verum qui cum inuidia festinat ditescere, ad defectum perueniet, pereuntibus uidelicet male, quæ male parta sunt. Prouerbiū deterret ab auaritia, in qua summa stultitia est, cū qui festinant ad diuitias per inuidiam, non perueniant ad diuitias, sed ad defectum bonorum animæ, & frequenter bonorū fortunæ. Aben Hezra, uir mali oculi, uocabitur, quod alienam prosperitatem non libenter aspiciat, usque ad eum festinat ditescere, ut ad se trahere omnia uelit.

„ QUI corripit hominem, gratiam postea inueniet apud eum, magis quàm ille qui per linguæ blandimenta decipit. Hebræum, Qui corripit hominem post me, gratiam inueniet, plus quàm qui blanditur lingua.

Ut sint uerba Salomonis loquentis de se, huius duplex est sensus: prior, Qui idē corripit hominem, sic ut post me ueniat, & sequatur præcepta mea, gratiam inueniet: uel, qui corripit hominem post me, hoc est iuxta me: quasi dicat, qui me sequitur corripiēdo, & corripit, ut ego feci in hoc libello, gratiam inueniet. Tertio modo, post me, qui corripit post tempus meum, inueniet gratiam, hoc est laudem assequetur sicut ego, & gratiam maiorem quàm is Qui blanditur lingua. Sunt ex Hebræis qui negant literam Iod affixam uoci יודו indicare pronomē, sed significare duntaxat post: & erit sensus, Qui corripit hominem sup. euntem post desideria cordis sui, ille inueniet gratiam. Deniq; intelligi potest ad hunc modum, Qui post me corripit, inueniet gratiam, quasi diceret, difficile erit inuenire correptionem aliam post me, ut maxime laude dignus sit Salomon, qui nullū uitium omisit non castigatum, qui omnes uirtutes & uitia percurrisse uidetur. Sensus tādē quem reddidit interpres reprehendi non potest: Post inueniet gratiam. Correptio enim ipsa solet esse parum grata, uerum tempestiue admonitus & castigatus, postea gratias referet correctori. Qui lingua blanditur fere fallit & decipit, secūdu illud quod scribitur: Popule meus, qui te beatum dicunt, ipsi te decipiunt. Esai. 3.

E „ QUI subtrahit aliquid à patre suo & à matre, & dicit hoc non esse peccatū, particeps est homicidæ. Hebræum, Qui deprædatur patrem suum, & matrem suam, & dicit non est præuaricatio, socius est uiri dissipantis uel perdentis, uel grassatoris.

Quod licitum putant iuuenes plerique, à Sapiente damnatur. Dicit, non est præuaricatio mihi, aufero quod meum est: quæ parentum sunt, mea erunt post mortem. Qui sic cogitat & rapit bona paterna, similis est, socius eorum, qui dissipant bona sua. Dissipant enim, qui non cum ratione dispensant, sed in usus non necessarios aut etiam malos insumunt. Verti potest, Grassatoris erit socius, quasi diceret, hæc facere non tētare, nisi persuasus aut exemplum accipiens à grassatoribus. Septuag. uertunt: Socius est uiri dissipantis. Prouerbiū docet omnem obedientiam & honorem habendum parētibus, quibus ne in bonis quidem externis debent liberi facere iniuriam, aut offendere: imò præterquam quod stultè faciunt, in Deum grauissime præuaricantur, qui bona parentum inuitis parentibus auferunt, id quod non minus rapina est, quàm aliena rapere.

„ QUI se iactat & dilatat, iurgia concitat: qui uero sperat in domino, salua-

X iij

bitur. *Hebraum*, Latus animo excitabit litem: qui confidit in domino, im-
pinguabitur.

2. *Cor.* 6. Latus siue amplius animo, in malā partē accipitur, pro eo qui magnis desideriis estuat, & desideria modis omnibus uelit cōplere. Alioqui apud Paulum, Os meum patet ad uos, cor nostrum dilatatum est. Latitudo cordis est ampla charitas & amor, siue magnū desiderium salutis eorum & fidei. Cæterum hoc in loco, largus corde, qui undique rapit, & festinat ditescere & infatiabili opum desiderio laborat, dum multos afficit iniuria, multos habebit inimicos, & lites excitabit. Sed qui super dominū (sic enim legunt *Hebræi*) spem collocauit, à nemine quidpiam rapit, mori potius eligēs, quàm aliena deprædari, huic honestus & sufficiens uictus nunquam deerit: imò deliciis affluet, si non cor-
Psal. 62. poris, certe anima illius pinguescet, & crassescet cęlesti pinguedine: de qua loquitur *Psal.* Sicut adipe & pinguedine repleatur anima mea. Aliter, latus animo est, qui ad ultionem festinat, qui nihil uult pati ab aliis, hic lites & iurgia excitabit: sed speret in domino, & illud impleat, Mihi uindicta, ego retribuam, dicit dominus: Impinguabitur trāquillitate
Dente. 35. conscientię suę, pacem habens cum omnibus hominibus, quantum in eo est.

QVI confidit in corde suo, stultus est. qui autem graditur sapienter, ille lau-
dabitur. *Hebraum*, Qui ambulat in sapientia, ipse euadet, sup. angustias
& pericula.

Ambulat autem in sapientia, qui iuxta præcepta sapientię uiuit, & actiones suas moderatur: Ipse fortassis ad tempus angustias poterit sustinere: tamen euangelicis instructus præceptis, in quibus uera sapientia loquitur, eripietur tandem ab omni angustia pœnæ & mortis. Quanuis ualde interim infelix uideatur quibusdā, qui suę prudentię innitētes, & confidentes in seipsis tanquam in corde habērent omnem sapientiam, cum reuera sint stulti: nam omnis homo ex se mēdax & stultus est. Monet prouerbiū hominem suę conditionis & finis, ut qui ignorantia propria sit uenturus ad perditionem, nisi relicta stultitia & fiducia in seipso totam spem suam ponat in domino, quæ euangelica sa-
pientia est.

QVI dat pauperi, non indigebit: qui despicit deprecātem, sustinebit penuriam. *Hebr.* Ei qui dat pauperi, non erit defectus: ei uero qui abscondit oculos suos, multitudo maledictionum.

Prouer. 19. Fœneratur domino, qui miseretur pauperis, superius legimus. Plurimos cōstat distributis facultatibus omnibus deuenisse ad summam paupertatem, quibus tamē nihil defuit:
Philip. 4. sed cum Paulo didicerunt, In quibus sum sufficiens esse, scio & humiliari, scio & abundare ubique & in omnibus institutus sum, & satiari, & esurire, & abundare & penuriam
2. *Cor.* 6. pati. Et alibi, Sicut egentes, multos autem locupletantes, tanquam nihil habentes, & omnia possidentes. Quanuis ergo ad spontaneam paupertatem multi sanctorum deuenierint, nunquam tamen defectum aut penuriam sustinent. *Hebræi*, apud quos nunquam tantæ laudis fuit uoluntaria paupertas, aliter exponunt hunc locum: nempe, qui largitur pauperi, nūquam ea ratione ad egestatem perueniet. Et ut uerum fateamur, dare pauperi & eleemosynas facere, aliud genus uirtutis est, ab ea quæ largitur & una uice malit dispensare omnia, & nudus semel sequi Christum, quā paulatim & quotidie dare.
Qui abscondit oculos suos.) In oculis est magna pars misericordię, benignus aspectus diuitis consolatur pauperem: quem aspectum benignum, qui negat, ualde crudelis est. Qui libeter pauperes intuetur, etiamsi desit illi animus liberalis alterius necessitatem subleuandi, tamen interim dum oculos figit in egenos, intus in animo operatur Deus, ut uelit facere, quod externus oculus faciendum non potest negare. Et quæ tandem præstabit ille, qui ne oculum quidem dignatur aecommodare? Vestem à dorso exuere debueras, panem uel è faucibus propriis demere, & latrante stomacho in ediam pati: debueras laborare manibus, ut uult Paulus, quò habeas aliquid, quod des pauperibus, & tu ne uultu
aut

A aut aspectu misericordiam præstas? quantis execrationibus & maledictis dignus es: Ma-
ledictiones intelligi possunt ab hominibus, quod plurimi de eo loquuntur male, uel potius maledictiones Dei, quæ talem uirum intueri non dignatur, cuius aspectus benedictionibus plenus est. Benedictiones in scripturis, rerum copiam & donorum multitudinem iudicare, nemo est qui ignoret: benedictionibus Dei, quicumque destitutus est, merito multus uel plenus maledictionibus uocari potest.

CVM surrexerint impij, abscondentur homines: cum illi perierint, multiplicabuntur iusti.

B Bonum reipub. consistere in his potissimum qui primas tenent, si modo iustitia & æquitate moderentur significat prouerbiū: alioqui cum impij surrexerint & eleuari fuerint, & reip. gubernacula tenuerint, nulla rerum copia est, sed ne hominum quidem. Qui uere homines sunt, malunt ciuitatem cum patrimonio relinquere, solūque uertere, quàm impiorum sustinere tyrannidem, quæ nostra atate fieri uidimus, & quorum aliqua pars fuimus. Abscondentur homines intelligi potest, uel quòd fuga dilabantur, uel quòd iniquis iudiciis absumpti non compareant. Rursum rerum uicissitudo impiis Dei uindicta absumptis, hoc est sublata tyrannide, & persecutione in Christianos, multi apparuerunt iusti, qui prius latuerunt: Persecutionis tempora prouerbiali breuitate perstrinxit Salomon. Typice possunt hæc ad animæ statum referri, in qua cum fuerint eleuatæ concupiscentiæ carnales, quæ sunt animales, non sapientes ea quæ Dei sunt. Virilis animæ sensus, hoc est intellectus & ratio, quæ Deū agnoscit & colit, absconditur, occultatur, hoc est functiones suas non exercet. Abolitis tamen tandem malis cupidinibus, & per temperantiā & Dei gratiam profligatis ab animæ regno, iustitiæ opera plurima extabunt. Quòd si ad ecclesiæ regnum & legitimam administrationem referatur & hæreticorum uiolentiam, æque facilis & aptus apparebit sensus.

D

CAPVT XXIX.

VIRO qui corripientem dura ceruice contemnit, repentinus
ei superueniet interitus, & sanitas non sequetur. *Heb.* Vir
correctionum obdurans ceruicem, repente confringetur, &
non sanitas.

Castigationem & correptionem utilem esse superius audiimus. Me-
lior est manifesta correptio, quàm amor absconditus. Sunt tamen plurimi qui usque ad eò
E suis uitiis fauent, ut non possint æquo animo ferre reprehensionem, imò peiores correptione nonnunquam fiunt, ceruicem obdurant, nolentes obtemperare monitori, quamquam nihil sit salubrius, nulla medecina præstantior peccatoribus, quàm tempestiua correptio, salutaris admonitio. Qua admissa exceptaq; leuatur animus, lachrymis rigata conscientia, flexibilis efficitur ac sanatur gratia. Contra qui præfracto animo & obstinata mente recte monentem reiicit, quotidie durior & obstinatio euadens, tandē frangetur: non ut ossa in carne quæ nonnunquā consolidari possunt: sed tanquam uas fictile, quod amplius conglutinari nequit: quasi dicat, De his qui male agunt, desperandum nō est, quādiu increpationes sustinere queunt, tantisper inquam sanari possunt. Cæterum ubi semel non solum non sustinent, sed obstinaciter reiiciūt increpationem, nulla amplius sanitatis spes est: imò subito & præter omnem expectationem frangetur. Ad fragilitatem humanæ conditionis & naturæ alludit scriptura. Quòd ad contextum spectat, qui est ambiguus, uariis modis uerti potest: hunc sensum iuxta nostrum interpretem habemus. In *Hebræo*, *Vir increpationum qui obdurat ceruicem, subito frangetur absque sanitate.*) Vir increpationum dicitur, qui ut meretur, subinde reprehenditur: uel uir increpationum, qui alios libenter reprehendit dura ceruice, quasi diceret, non corrigit seipsum: hic non potest perseverare, hic subito frangetur. Sunt qui appellat uirum increpationū,

eum qui à Deo frequenter castigatus, non potest ad sanam mētem reduci, qui à pio me-
dico multas & crebras medicinas oblatas, dura ceruice recusauit, tandem ad eam con-
stitutionem animæ deuenit, ut non possit sanari: sed traditus in reprobum sensum con-
fringetur, cum super lapidem istum ceciderit. Iste uir increpationum, qui correptiones
toties dura ceruice contempfit, haud dubiè populus Iudaicus est, qui tandem con-
fractus, & per orbē dispersus de sanitate desperare uidetur. Sed quæ sequuntur, uideamus.

IN multitudine iustorum lætabitur uulgus. Cum impij sumpserunt prin-
cipatum, gemet populus. *Heb.* Cum multiplicati fuerint iusti, gaudebit po-
pulus: sed cum dominatus fuerit impius, ingemiscet populus. H

Sunt qui uerbum Hebræum כְּבוֹד sensu regnandi uertant, cum regnauerint, uel im-
perium obtinuerint iusti. Ubique maxima pars fœlicitatis seu infœlicitatis reip. pendet
ab his, qui primas in rep. tenent, à regibus & principibus, qui si fuerint uiri probi, si iu-
stitiam faciant, ut uidelicet neque ipsi populum opprimant, neque permittant aliunde
iniuriam fieri, magna tranquillitate, pace, & lætitia agit populus. Verum cum regnaue-
rit impius in aliqua ciuitate, multa mala patitur populus, siue quòd leges constituit ini-
quas, quibus omnia ad se rapit rex improbus, quibus pœnas dant sine causa boni ciues:
siue quòd æquitatis rationem non habet malus princeps, neque dat operam purgare
rempu. à facinorosis & pessimis hominibus, quorum importunitate uexatus populus
mœrere cogitur, & ingemiscere. Quamquam hoc prouerbiū locum non habeat in om-
ni ætate: tamen duo tempora uidetur designare: nempe tempus persecutionis Christia-
norum, quo regnantibus tyrannis, magno luctu & mœrore fugere, & occultare sese co-
gebantur multi, & martyrum horrenda supplicia dolere, & tempus pacis ecclesiis re-
stitutæ, quo rerum potiti sunt Christiani principes, unius Dei cultu, & religione Chri-
stiana, unitis populis, summa ubique lætitia extitit & gaudium in domino. Obseruan-
dum est in *Heb.* utrobique esse eandem uocem *Heb.* עַם populus, non diuersæ dictiones,
uulgus & populus, ut nos habemus, tamen in defensionem interpretis, est aliquid di-
scriminis. Nam priori loco ubi reddidit uulgus, ponitur articulus qui ex proprietate
linguæ emphasim habet, & uel numerum, uel potius dignitatem populi, qui sub iu-
stis principibus fœliciter agit, designat. Posteriore uero loco legitur sine articulo, q. d. ge-
mit populus afflictus diuinitus, q. uulgus potius dici debeat, & indignus nomine populi.

VIR qui amat sapientiam, lætificat patrem suum: qui autem nutrit scortum,
perdet substantiam.

Quàm perniciosus sit amor alienæ, & impudicæ mulieris iuuenibus, quantòque impe-
dimento sit studio sapientiæ, principio huius libri copiosissime dictum est. Hoc in loco
ad amorem sapientiæ hortatur Salomon, quòd sapientiæ studium omnem honestum
amorem nutrit & auget: illaudatum uero & infamem extinguit. Quid honestius, quid
optabilius, quàm parentes colere, quàm senectutem patris recreare, lætam efficere. Pater
non potest non amare filium, quem genuit: sed ex cuius uirtutibus lætitiā capit, filiū
uehementer amat, & lætus migrat ab hac uita, filium relinquens studio sapientiæ dedi-
tum, in quo quodammodo immortalis futurus est. Tali filio suas opes libèter relinquet,
quem nouit sapienter familiam administraturum. Nō solum tua causa igitur, quisquis
es iuuenis sapientiam ama, & amplectere, sed ut patrem senem reddas lætum, & patri
charus sis. Nam sapiens pater in filio non poterit oblectare sese, quem uiderit inhonesto,
& pernicioso indulgere amor. Qui enim amicus & charus est impudicis mulierculis,
fornicariis & scortis, substantiam perdet, hoc est bona & hæreditatem à patre relictam
dissipabit. Vox *Heb.* אָוֵן ambigua, uel pastorem uel amicum significat. Sensus eodem
redit, siue legamus amicus scortorum siue pastor: Nam amicus scortorum solet ea ale-
re, quod mediocri sumptu non potest fieri. Porrò qui huiusmodi amoribus indulget,
rem domesticam negligat oportet. Atqui ita facile facultates pereunt. Prouerbiū
denique

A denique docet in hominibus duplicem dominari amorem, alterum spiritus, alterum Cap. 29.
carnis: quorum unus filium magnopere honestat, & patri charum reddit, alter ad in-
opiam redigit.

REX iustus eriget terram, uir auarus destruet eam. *Hebræum*, Rex per iudi-
cium stabiliet terram, & uir munerum diruet eam.

Pendet hic uersiculus, ex eo quod præcessit, Cum dominantur iusti, lætabitur popu-
lus: ubi de duplici dominio dictum est. Hoc in loco ostendit quid faciat legitimū
principem, & quid iniquum. *Rex in iudicio uel per iudiciū.*) Sunt qui intelligant regem in
iudicio creatum, hoc est, qui bonis actibus, siue uirtutibus aut legitima successione ad
regnum peruenit. *Stabiliet uel eriget*, sup. regnum suum in terra, hoc est diu regnabit in
populo. Et uir munerum, hoc est, qui per largitionem, & per munera euectus est ad regiā
dignitatem, ille destruet terram, expilabit populum terræ. Aliter, Rex qui per iudiciū
rēpub. & suos subditos moderatur æquis legibus, & ius dicit cum æquitate inter uirum
& proximum suum, faciet stare terram, ut est in *Hebræo*, hoc est uel regnum suū in ter-
ra, uel terram stare, est remp. prosperitate florere: neq; enim cadere aut labefactari po-
test resp. quæ ab optimo rege, & optimis legibus gubernatur. *Vir auarus, uel uir munerum,*
ut est in *Hebræo*. Vox *Hebræa* תְּרוּמָה proprie oblationes significat, & huius uocis fre-
quens est usus in his, que Deo offeruntur. Et est sensus, uir qui neglecto iudicio, suscipit
munera, uel oblationes quibus placatus scelera dimittit impunita, permittit fieri mala,
bonos uiros opprimit: hic uir, non rex legitimus, subuertit terram, hoc est populum ter-
ræ. Vir oblationum potest intelligi, uir qui uendicat sibi ea quæ sunt Deo debita. Et pro-
uerbiū notat auaritiā principum, qui prouentus ecclesiasticos applicant fisco, & ma-
gnas oblationes altari debitas.

HOMO qui blandis fictisque sermonibus loquitur amico, rete expandit
gressibus eius. D

Paraphrasticè extulit interpres uocem *Hebræam* מְחַלֵּק blandis fictisque sermonibus
loquitur, neque absurde: nam magnā energiam insinuat coniugatio uerbi, quam Lati-
na oratio non facile assequitur. *Qui blandum & mollem facit linguam suam, erga proximum
suum:*) hoc est, qui studio & industria quadā blanditur amico suo, non amici fungitur of-
ficio, sed hostis: simulans amicitiam quo suis blanditiis pertrahat amicum in fraudem,
decipere uolens amicum blanditur. Aliter, Amici munus est reuocare socium suum ab
errore, non ad ruinā perducere. Castigatus & correptus sincero sermone, quæ ueritatem
testatur, ad sanam mētem reduci potest amicus. Cæterum qui laudes suas audit ab ami-
co, cum nihil egregiè fecerit, cum increpationem audire debeat, non poterit in uia uir-
tutis recte incedere, non magis quàm qui compedibus uel reti inuolutos pedes habet.
Adulatores enim ueluti uenatores sunt, aut aucupes, qui feris aut auibus esca proposita
blandiri uidentur, interim tamen retia extendunt, atque earum animabus insidiantur.
Sic adulatores dum uanis & falsis laudibus, uelut reti pedes, hoc est affectus implicant,
ut non possint progredi, sed à diaboli laqueis detineantur ad illius uoluntatem: non
amicus sed uenator est appellandus: iuxta illud alterius Sapientis, In medio laqueorum
transis. Contra salutem nostram, amicorum & parentum opera crebro abutitur hostis
humani generis. Non sine causa de adulatoribus facta est mentio, statim post sermo-
nem de rege auaro, qui subuertit terram: nam ad mala per adulationem plurimi reges
& principes potissimum deueniunt. 2. Tim. 2.
Eccles. 9.

PECCANTEM uirum iniquum inuoluet laqueus, & iustus lætabitur
atque gaudebit. *Hebræum*, Propter præuaricationem uiri, malus laqueus
ueniet ei, uel malo laqueo capietur: iustus uero, & cætera.

Pendet iuxta Aben Hezra ex præcedente uersiculo, quo dictum est, eum qui blanditur
amico rete extendere, sed tamen laqueo uel reti non capietur quisquam, nisi per trans-

gressum suam: quasi dicat, rete expansum ab adulatore, non impedit gressus alicuius, G
sed iniquitates suae capiunt impium, & funibus peccatorum suorum constringitur. Ambiguus est sermo in Hebraeo. Potest enim uerti, in transgressionem uir malus laqueo, sup-
ple capiatur, uel malo laqueo, ut Aben Hezra legit, rationem accentuum secutus. Sequi-
tur. *Sed iustus letabitur & gaudebit.*) Qui laqueo tenetur, gemit: hoc est, qui uel carcere
praesentis temporis uel futuri, & poenas luit ob transgressionem, dolet. Vnde iustus liti-
tiae causam habet, partim quod iuste & modeste uiuendo, supplicium transgressoribus
debitum, euasit: partim quod prauaricatores illaqueatos uidet: nam cohibitis & refre-
natis peccatoribus, iustitiae & aequitatis opera liberius fieri possunt: quibus in rebus iu-
stus gaudere solet, iuxta illud, *Letabitur iustus cum uiderit uindictam.* H

Psal. 57.

.. NOUIT iustus causam pauperum, impius ignorat scientiam.

Zeni. 19. Causam siue litem. Non est contrarium hoc prouerbiu legi quae iubet, Non consideres
personam pauperis. De causa loquitur Sapiens, non de persona. Litem cognoscere est iustum
iudicem sollicitum esse, potissimum in causa pauperum, ne quid patiantur iniuste: nam
una lite ad summam inopiam rediguntur nonnunquam. Cum igitur in omni causa oporteat
iudicem causam diligenter cognoscere, priusquam sententiam ferat, tum potissimum
in causa pauperum, & illa intelligentia iustum iudicem magis ostendit, quam sollicitudo
in causa diuitem, a quibus lucri aliquid fortassis expectat. Vtque, fauoris suspicio esse
se potest, in causa pauperis, iustitiae laus est, sollicitum esse, inquam, ut ueritas cognosca-
tur. Iniquus non intelliget scientiam, hoc est intelligentiam & cognitionem causae paupe-
ris. Iniquus iudex non dabit operam ut cognoscat. Sic Aben Hezra, non ad aliam scientiam
refert, quam intelligentiam aequi & iniqui in iudicio. Prouerbiu ponit discrimen
inter iudicem iustum, & iniquum, & docendo monet ante omnia intelligentiam esse dan-
dam iudici, ne quid illum lateat eorum, quae ad causam spectant.

.. HOMINES pestilentes dissipant ciuitatem, sapientes uero auertunt fu-
.. rorem. *Hebraum.* Homines derisionis illaqueabunt ciuitatem, sapientes ue-
.. ro auertunt iram. K

Psal. 1.

Interpres secutus Septua. frequenter uertit pestilentes, hanc uocem Hebraeam *יָצָוּ*, ali-
quando derisorem, ut superius non semel monuimus. Viri derisores siue pestilentes
sunt doctores mali, Et in cathedra pestilentiae non sedit. Hebr. derisorum, qui uidelicet ma-
iorum leges & praecipua floccifacientes, pro sana doctrina ridicula quaedam efficiunt.
Nam re uera deliramenta, & ridiculae nugae sunt, ea quae docent haeretici nostri tempo-
ris, si cum patrum sacrosanctis canonibus conferantur. Hi illaqueabunt ciuitatem, hoc
est, homines ciuitatis capient, & secum trahent in impiam & ridiculam doctrinam, in quam
ducent ciuitatem terrenam. *Sed sapientes auertunt iram*) Dei a ciuitate. Possimus ecclesiam L
intelligere, cuius magna pars illaqueata & circumuenta a derisoribus fuit, non solum anti-
quitas, sed his Lutheranorum temporibus, a sapientibus autem & doctis pastoribus, ad
sanam doctrinam reuersa iram Dei euasit. Simplicissimus sensus erit, si per uiros deriso-
res intelligamus magistratus imprudentes, & iniquos qui ciuitatis & reip. salutem negli-
gentes, ciuitatem dissipant: dum neque utilitate publicae, neque concordiae ciuium studet.
Et ubi non est gubernator, populus corruet, discordiis & aliis malis illaqueatus, ut est in
Hebraeo. Sapientes uero gubernatores auertent iram Dei, sup. quae facit hypocritam re-
gnare. Aliter, uiri derisores, qui contemnunt leges, & derident regem, illaqueabunt ci-
uitatem, ut in seruitutem redigatur, sed sapientes placabunt iram regis, siue terreni, si-
ue caelestis, iuxta duas priores expositiones. Docet prouerbiu salutem cum cuiuslibet ci-
uitatis, tum ciuitatis Dei, hoc est ecclesiae, in prudentia gubernatorum consistere.

.. VIR sapiens si cum stulto contenderit, siue irascatur, siue rideat, non inue-
.. niet requiem.

Sensum bene reddidit interpres. Verba Hebraea sic habet: Vir sapiens iudicatus cum uiro
stulto,

A stulto, nunc irascetur, nunc ridebit, & non est requies. Prouerbiu indicat stultum esse Cap. 29.
incorrigibilem. Stultum ubique intelligimus hominem sapientiae diuinae expertem, qui
nulla ratione, nulla sapientia castigari potest. In iudicio ratio reddi solet, quam stultus ali-
quando ira, aliquando derisione conatur eleuare, eludere, neque quiete aget. Sunt qui
iram & risum ad sapientem referunt: quasi dicat, sapiens qui in iudicio contendere, uel
potius iudicium subire, & ex aequo iudicari sustinet cum stulto, nunquam quiescet, siue
irascatur siue rideat: hoc est siue serio agat, siue ioco, hominem non poterit uincere, ne-
que ad finem perducere litem, ut aliquando quiescat. Prior expositio est melior. Nullus
erit litigandi finis, nam stultus nunc irascendo, nunc subsannando iudicij normam, &
B aequam rationem illudet: quasi dicat, Cum stulto agendum est non aequitate rationis,
quam non nouit: sed castigationibus & flagris, ut superius lectum est: Virga in dorso *Prouer. 10*
eius, qui indiget sapientia.

.. VIRI sanguinum oderunt simplicem, iusti autem quaerunt animam eius.
.. *Hebraum,* Viri sanguinum odio habebunt integrum, uel perfectum: sed recti
.. quaerunt animam eius.

C Homicidae, sicarii & perditissimi quique homines, praeter alia facinora quae perpetrant,
etiam simplicem uirum, siue ut est in Heb. perfectum, odio habere solent, ut si qui, si non
uerbis, at uita & operibus suis eorum uiuendi rationem damnant: quasi dicat, Mira est
malorum hominum & homicidarum cecitas, qui usque adeo longe absunt a perfectio-
ne uirtutis, ut eam in aliis sustinere non possint. Aegrotis in corpore aliena sanitas non est
molesta, quisquis sua fame, non aliena saturitate torquetur, nostro negotio & sudore, non
alieno otio fatigatur. Soli malefici & homicidae, qui nihil habent uirtutis, aliena cru-
ciantur honestate, & perfectione. In summam detestationem homicidij tendit clausula,
Sed quaerunt animam eius.) hoc est, interfectum simplicem hominem, siue perfectum uin-
dicabunt recti, & aequi iudices, & non permittent homicidas grassari impune, & fundere
D sanguinem innocentem: quasi dicat, hoc in primis spectat ad aequos iudices, qui ut in aliis
causis pauperum diligenter cognoscere studebunt, ne pauperes opprimantur, ita inter-
fecto simplice & perfecto uiro, facta inquisitione, quaerunt animam, hoc est sanguinem
interfecti. Aliter, Recti quaerunt animam eius, sup. perfecti, hoc est, uoluntatem eius, dabunt
operam illius implere desiderium: uel etiam, quaerunt animam, ab eo consilium petent,
sequentur illius sententiam. Primo expositio loco praesenti maxime quadrat.

.. TOTUM spiritum suum proferet stultus: sapiens differt & reseruat in po-
.. sterum: uel, in posterum quiescere faciet eum.

E *Totum spiritum.*) hoc est, totam iram, uel quicquid habet in corde cum litigat in iudicio
contra sapientem, ut respondeat priori clausulae, ubi lectum est. Irascetur & ridebit, & non
erit quies. Aliter, *Stultus totum spiritum proferet.*) Nullum maius stultitiae argumentum est,
quam non posse suum seruare secretum, totum statim effutire quicquid animo conce-
pit, summa stultitia est. Aliter, totum spiritum, hoc est totam uoluntatem suam, & desi-
derium & appetitum proferet, & opere perficiet: quasi dicat, Stultus est, qui non potest
refrenare, nec cohibere appetitum, & brutam portionem animae, quae ualde stulta est
praesertim si actu proferatur, si sese ostendet in opere. *Sapiens uero in posterum reseruabit*)
uel faciet quiescere eum, spiritum sup. & sunt qui referunt ad stultum. q. d. Sapiens cohi-
F bebit spiritum stulti, iuxta primam expositionem, cum in iudicium litigauerint: & stul-
tus ualde incandescens, quaecumque inferit flamma bilis dixerit. Sapiens reddita ratione
quiescere faciet illius furor. Aliter, Sapiens faciet quiescere suum spiritum, hoc est,
suum appetitum, & desiderium cuiusque rei, ut nihil faciat absque maturo iudicio, ut
nihil praecipitanter, nihil ex primo motu, sed in posterum faciet quiescere, ut quid cum
ratione facere debeat, perpendat. Prima expositio uidetur magis loco quadrare, iuxta il-
lud: Cor prudentis possidebit sapientiam. *Prouer. 18*

.. PRINCEPS qui libenter audit uerba mendacij, omnes ministros habet G
.. impios.

Prouerbiū monet principes ut caueant adultores: quod non possunt facere, nisi ueritatem audire uelint. Ministri principum contendunt, quis inter eos Regi maximè possit placere, uoluntatem & desiderium regis ante omnia spectant: quòd si rex ueritatem ubique libenter audit, probos habebit ministros, qui nihil apud eum mentiatur. Verum ubi semel corruptus est Regis animus, & improbus effectus, ut nolit audire ueritatem ministri eius, qui ex eo pendent, qui non uidentur alium habere Deum, tantopere student placere regi, ut nunquam ueritatem præsente rege loquantur: atque ea ratione improbi euadant, in regem & remp. peccantes: imò maximè in Deum, qui ipsa ueritas est, ea ratione quoque opprimuntur, & pereunt boni & innocentes uiri, pessimi que quique ad publicas functiones uocantur: iustitia oppressa pessum eunt omnia. O quanta reipub. & omnium uirtutum clades, ubi exosam habet ueritatem princeps. Cuius rei utinam nullum haberemus nostræ ætatis exēplum, utinam non tantam conquerendi occasionē.

.. P A V P E R & creditor obuiauērūt sibi: utriusque illuminator est dominus.

Creditor uox Hebr. תככים, duo diuersa significans reddit sensum ambiguum. utcumq; in defensionem interpretis, siue creditor, siue scenerator uertatur, à neutra significatione uocis Heb. multum abhorret: significat enim contrafractionem, uel fraudem. Hebræi fere passiuè intelligunt, qui contracti sunt paupertate & inopia, uel qui fraudes passi sunt: noster interpretis potius eum qui opprimit scenore. Prouerbiū indicat omnibus sperandum esse in domino, sed præcipue pauperibus & oppressis qui non habent in hac uita, in quo consolationem capiant. Pauper igitur & uir contritionum, qui contritus est: uel uir fraudum, qui fraudes passus est, frequenter occurrunt: Nam simile gaudet suo simili, ut inuicem consolationem capiant. Sed dum in tenebris quodammodo paupertatis & miseriarum uersantur, mutuam consolationem non inueniūt: unus non potest alterius oculos illuminare, miseriam subleuare, seu opem ferre, sed ambo destituti ope humana, ad dominum per preces & fiduciam recurrunt, qui amborum oculorum illuminat molestiis huius uitæ propemodum excæcatos. Illuminare oculos eorū, est necessitatibus subuenire, siue cibum dare in tempore suo, quod est oculos illuminare, iuxta Hebr. ut
1. Reg. 14. legitur de Ionatha, qui summitatem uirgæ intinxit in fauū mellis, & conuertit manum suam ad os suum, & illuminati sunt oculi illius. uel, illuminare oculos est patientiam præbere: Et in patientia uestra possidebitis animas uestras. Alius erit sensus, si sequamur uersionem nostri interpretis, cuius etiam meminit Aben Hezra. Pauper & uir fraudum, (sic enim uertit Caldæus) qui prædatus est illius opes, facti sunt obuij, hoc est contrariis
Lucæ. 21. uis incedunt: hic per latam uiam quæ ducit ad perditionem, ille per arctam uiam, quæ ducit ad uitam. Illuminat amborum oculos dominus, sed alterius oculum, quòd ad prosperitatem huius temporis respiciat, Solem suum faciens oriri super bonos & malos. At qui huius solis radiis illuminat oculum, fraudulentum uiri, quibus plus uidet in rebus caducis. Sed pauperis oculum illuminat dominus, ut ea expectet, Quæ nec oculus uidit, nec auris audiuit. Potest in bonam partem capi, ut sit sensus: Vtriusque oculos illuminat dominus, utrique spem præbet, uim uidelicet in patientia sua: alteri uero, per penitentiam & redemptionem peccatorum, per eleemosynam, dum pauperi occurrit: & huic
Matt. 6. sensui quadrat quod sequitur.

.. R E X qui iudicat in ueritate pauperes, thronus eius in æternū firmabitur.

Iudicare in ueritate pauperes, est non honorare faciem diuitum, qui litigant contra eos, sed uerum iudicium proferre. Solēt fere pauperes opprimi in iudicio, eò quòd ad regem non pateat accessus illis: diuites muneribus ubique penetrant. Si pauperes iudicandi sunt cum ueritate, hoc est absque acceptione personarum: quanto magis diuitum personas nō oportet accipere: Prouerbiū monet principes sui muneris, quod est pauperum præcipue

A præcipue audire causas, potius quàm diuitum: nam diuitibus non est periculum, ne op- Cap. 29.
primantur in iudicio, si ad inferiores iudices ueniant: ubique gratiam & fauorem inue-
nient, iuxta illud. Multi colunt personam potentis, & amici sunt dona tribuentis. Verum
pauperes in ueritate iudicare, neque possunt neque audent omnes iudices, præsertim ubi
sunt aduersarij potentes: coram minore iudice causa pauperis periclitabitur. Rex ut mu-
neribus secreto non corrumpitur, ita neque quenquam timet, sed aduersus quemcūque
libere sententiā proferre potest cum ueritate & æquitate. Quòd si fecerit, & causas pau-
perum uelit iudicare in ueritate, firmabitur soliu illius in æternum. Sapientia diuina lō-
ge aliis quàm humana, semper incedit uestigiis: nam opibus & potentia, diuitum gratia
atq; amicitia ad regnum peruenitur, armis & munitionibus stabiliri solet, & retineri dia-
dema. Contra hæc cælestis planè Salomonis sapientia, pauperum defensione quàm diu-
tissime soliu firmari posse docet: quod qui pauperibus patrocinatur, Dei opt. maxi. uice
in terris quodammodo fungitur. Nam pauperum peculiarem defensionem sibi uedicat
dominus, iuxta illud, Tibi derelictus est pauper, orphano tu eris adiutor. Psal. 9.

.. V I R G A & correctio tribuit sapiētiam: puer autem qui dimittitur uolun-
tati suæ, confundit matrem suam.

In sensu quadrat cum eo quod scriptū est superius. Stultitia colligata est in corde pueri, & uirga disciplinæ fugabit eā. Abē Hezra, & alij Hebræi sensum reddunt paulò diuersum
C ab eo, quem uersio omnium interpretū, quos ego uidi, præ se fert: nempe ut uirga & cor-
rectio instrumentaliter capiantur, & subaudiatur Sapiens, uel pater uel quicūq; dator sa-
piētiae, dabit eam per uirgam & correptionē. Nam uirga fugare stultitiam oportet prius-
quàm sapientia possit intrare. Et præterea est infirmitas & ignorantia humanæ naturæ (cū-
cta enim cogitatio cordis humani intenta est ad malum omni tempore) ut ex se sapere
non possit, sed uirga & castigatione est opus: alioqui ualde raro ad frugem literarum, ad
cognitionem rerum, ad timorem Dei, & per timorem ad uerā sapiētiam perueniunt. In-
fantes in pueritia castigandi sunt, dum ætas est idonea: nam puer suæ libertati dimissus
D pudore afficit matrē, hoc est à patre non castigatus, neq; ad frugem bonā euectus: mater
illius cogitur erubescere, quod tam indulgēs fuisset filio, ut quem neq; ipse uoluit corri-
pere, neq; significare patri, quāuis maxima pars rectæ educationis liberorum ad matrem
spectet: nam pro ea disciplina quam sub matre adhuc pueri capiunt, adolefcunt in uirtu-
tum & literarum studio. Prouerbiū monet peculiariter matres, ne sint nimium indul-
gentes erga liberos, ut solent pro muliebri ingenio. Gene. 6.

.. I N multitudine impiorum multiplicabuntur scelera, & iusti ruinas eo-
rum uidebunt.

E Prouerbiū præbet consolationem iustis: qui cum uiderint tot improbos, tanta licentia
perpetrare mala, nisi per patientiam & cōsolationem scripturarum spem haberent, nihil
esset illis miserius, dicente Paulo, Si in hac uita tantum in Christo sperantes sumus, mi-
serabiliores sumus omnibus hominibus, Salomon hoc in loco eodem modo iustis con-
solationem præbet, aduersus improbitatem malorum, quo Dauid, Adhuc pusillum &
non erit peccator. In multitudine uel multiplicatione impiorū: hunc habet sensum, Inuicem
ad mala perpetranda sese prouocant improbi, & quo plures sunt, tanto sunt audaciores,
quo plures sunt impij, tanto pauciores in mundo sunt iusti, minus erubescunt impij ma-
liferare, minus coerceri possunt. Scelus & transgressio, quæ uulgo fit impune, ap-
F probari uidetur, ut iam non sit mirum, si in multitudine malorum multa fiant mala, &
tanta ut iustitiæ non uideatur esse locus, iusti uideantur non posse subsistere in mundo:
quos tamen Salomon bono animo esse iubet, nam futurum ut breui corruant impij,
ruinam eorum spectantibus iustis. Nā ut hominum effugiant manus, certe Dei iudicium
non effugient, & tantò minus quantò plura commiserunt mala, idq; spectantibus iustis.
Sunt ex Hebræis, qui uerbū וידי uidebunt interpretantur, gaudebunt, iuxta illud, Non
uidebis diem fratris tui, hoc est non lætaberis in morte fratris tui.

ERVDI filium tuum, & refrigerabit te, & dabit delicias animæ tuæ.

G

Sæpe diximus uerbum Hebræum ערד significare erudire, corripere, siue castigare. Et Salomon iam toties de correptione & castigatione pueritiæ locutus est, sine qua ad frugem non potest peruenire, sine qua tam seipfos, quàm parentes ignominia non poterunt non afficere liberi. Quæ res si patres non excitat ad erudiendos liberos, intueantur saltem quantam sint habituri amœnitatem, quantam recreationem & huius uitæ delicias ex liberis bene institutis. *Refrigerabit te:* in Hebræo quiescere te faciet, uel requiem dabit tibi. Si bene castigaueris filium in pueritia, nihil postea cum eo habebis negotij: semper obtemperatam inuenies, uel quiescere te faciet in senectute tua, labores ipse subibit, & domestica tractabit negotia, ea prudentia & dexteritate, ut ipse quiescere possis. H

Prov. 10.

Dabit quoque delicias animæ tuæ, hoc est summam capies in animo uoluptatem & latitiam ex filio tuo iam sapiente, & tanto maiorem, quanto maiore cura filium erudiri curasti, ut non semel legimus: Filius sapiens latificat patrem. Facile enim non potest esse maior latitia uel recreatio patri, quàm laudes audire filij. Prouerbiū monet filios recte instituere & erudire, quæ res magnam quietem senectuti patris affert, & uoluptatem animæ.

CVM propheta defecerit, dissipabitur populus: qui uero custodit legem, beatus est.

I

Dissipabitur. uerbum Hebræum פצע uerti potest omnibus his modis, Cessabit populus, otiosus erit, deficiet uel rebellabit populus, uel denique retrocedet populus. Significat Hebræis hoc uerbum פצע etiam plura. Sed ex his quæ posuimus significatis, nullum est quod huic loco non conueniat. *Cum non sit propheta.* In Hebræo est uisio: Sic enim antiquitus propheta uocari solet, & propheta uidens: ubi non fuerint propheta siue ecclesiasta, & concionatores, qui doceant & exponant legem Dei, qui deterreant à malefaciendo: qui cõminentur, & Dei timorem rebellibus incutiât: si non sint inquam, uiri potentes exhortari, ut inquit Paulus, in doctrina sana, & eos qui contradicunt arguere, qui sacras interpretantur scripturas, quæ diuinitus inspiratæ utiles sunt ad docendum, ad arguendum, ad corripiendum, ad erudiendum in iustitia. Vbi non sunt huiusmodi pij concionatores, in quâ, populus primò cessare à bonis operibus, & otiosus esse incipit: deinde penitus deficere ab iis, quæ sunt religionis, tãdem rebellare pastoribus, non obedire, atq; ita demum denudari (nam id significat hoc uerbum quoq;) ab omni uirtute, ut in huc unum locum omnia etiam uaria unius uerbi פצע significata optime quadrât. Ita (ni fallar) disponente spiritu sancto, ut uerborum cõpendio & sterilitate in hac scripturarum lingua, mira esset sensuum copia & fertilitas. *Et qui custodit legem beatus est,* ut puta bonis omnibus huius uitæ fruens. Benedictus in ciuitate, benedictus in agro, benedictus fructus uëtris tui, & fructus terræ tuæ, &c. Nos spiritualia spiritualibus comparâtes dicimus: Beati qui audiunt uerbum Dei, & custodiunt illud. Prouerbiū significat non satis esse quod legem accepit populus Dei, nisi sint qui subinde populum sui officij commonefaciant. Felicitatem esse in obseruatione diuinæ legis, sed eam frequenter populus non assequitur, quia legem Dei per negligentiam non obseruat.

Dent. 28.

I. Cor. 2.

Luce. 11.

SERVVS uerbis non potest erudiri, quia quod dicis intelligit, & respondere contemnit.

M

Perquam necessarij sunt in populo propheta & fideles cõcionatores, qui ad obseruationem legis inducant, ut dictum est. Sunt tamen aliqui usque ad eò seruili ingenio, ut more Phrigum non nisi flagris castigantur: *Uerbis non castigabitur seruus,* uerbis duntaxat: sed uirga in dorso imprudentiũ, & quod modo legimus: Virga & correctio tribuit sapientiã. Præter uerba igitur opus est etiam correptione. Obseruamus hoc in loco Hebraismum qui frequens est, nempe suppletio huius uocis, tantum. Per uerba non castigabitur seruus, hoc est per uerba tantum. Similem loquendi modum & in nouo testamento legimus: Mulier uenit hora & nunc est, quando neq; in monte hoc, nec Hierosolymis adorabunt.

Ioan. 4.

Vel

A Vel supplendū est tantum: uel, eo modo quo nūc adorant Hierosolymis & in mōte hoc. Cap. 29.

Quod dicis intelligit, & respondere contemnit. Tamen si intelligat uerba tua, quibus cum erudire conaris, tamen contemnet, quasi diceret: Non potest erudiri uerbis, hoc non est, quod non possit intelligere, quod capax non sit sapientiæ: non enim intellectus deest his qui suis cupiditatibus inseruiūt, & legem non seruāt, sed uoluntas: Satis bene concionatores intelligunt, sed non est responsio, (sic enim Hebræi legunt) non est obediētia. Aliter iuxta Hebræum, quando intelliget non est responsio. Seruus non potest erudiri uerbis duntaxat, uerum qui uir prudens & ingenuus est, nec uerbis quidem opus habet, non indiget responsione, hoc est, reprehensione: satis est ut intelligat quid factu opus sit.

B Prior expositio est melior.

VIDISTI hominem uelocem ad loquendum, stultitia magis speranda est quàm illius correctio. Hebraum, Vidisti uirum uelocem in uerbis suis, spes stulto, præ illo.

Quadrat in sensu cum eo quod scribitur, Vidisti hominem sapientem sibi uideri: magis illo spem habet inspiens. Nam qui præceps est ad loquendum, uidetur in sua sapientia confidere: Alioqui sit omnis homo uelox ad audiendum, tardus ad loquendum, & tardus ad iram. Nisi persuasum haberet se esse cæteris prudentiorem, amaret audire magis quàm loqui: sententiam suam proferre festinat, quasi cæterorum præferendam. Hic cum sit sapiens in oculis suis, quæ spes est, ut aliquando sapiētiã discat ab aliis: Imò qui stultus est, & nec ignorat nec erubescit suam stultitiã, facilius sciētiã discet, & maior spes est, ut ad sapientiã aliquando perueniat: ad loquendum festinat, qui docet antequam discat. Nos superius huiusmodi fiduciam in sapientia propria, siue in oculis propriis, ut prius lectum est, siue in uerbis, ut hoc loco, ostensam & iactatam tribuimus hæreticis & Iudæis. Qui cum neque charitatem habeant de corde puro & conscientia bona, neque fidem non fictam, conuersi sunt in uaniloquium, uolentes esse legis doctores, non intel-

Iacobi 1.

1. Tim. 1.

D ligentes, neque quæ loquuntur, neque de quibus affirmant. Prouerbiū deniq; significat longe abesse à sapientia eos, qui futiles & uaniloqui sunt.

QVI delicatè à pueritia nutrit seruum suum, postea sentiet eum contumacem. Heb. Postremo erit filius, uel tandem erit. sup. uelut filius.

Quod ad sensum spectat historica quotidiana docet experientia, seruos & tenuioris fortunæ homines, prosperam non posse ferre fortunam: sed statim insolescere, alios præ se contemnere. Idcirco ad domesticam curam spectat, (cuius sana & prudens administratio, non minima pars sapientiæ est in patrefamilias) sic seruos educare & instituerè, ut quàm maxime utiles esse queant. Erunt autem, si pro conditione seruorum, non liberorum fuerint in uictu & uestitu tractati. Alioqui si in pueritia loco liberorum habitati sunt, in splendore uestitus, in mensæ deliciis, cum adoleuerint, loco filiorum quoque esse uolunt. Hoc est quod indicat uox Hebræa מן, quæ non significat contumacem, ut nos habemus, sed filiationem. Sic enim habet Hebræus contextus *Delicatè tractans à pueritia seruum suum, posterus illius erit filiatio, uel tanquam filius:* quasi dicat, postea pro filio haberi uult, non pro seruo. In hoc uersiculo etiam Hebræi moralem sensum quærunt: quasi Salomon non tam de seruo loqueretur, quàm de sensitiua parte & bruto appetitu in homine: qui si à principio nimis deliciis & magna libertate carnali laxetur, postea uix poterit à ratione refrenari, conditionem suam amplius non agnoscat: sed cum domin-

F na ratione de imperio contendet. Allegorice in populū quadrat Iudaicum, qui cum seruilis fuisset conditionis, de seruitute Aegyptiaca à domino liberatus, & loco filij primogeniti magno honore habitus: hæc dicit dominus, Filius meus primogenitus Israël, dixi tibi, dimitte filium meum, ut seruiat mihi: sed quanto maiore honore habitus, quanto maioribus beneficiis affectus à domino est populus Israël, tanto minus tandem inuentus est obediens, ut scriptum est: Introducam eos in terram lacte & melle manantem, cumque comederint & saturati crassique fuerint, auertentur ad deos alienos, & seruient eis de-

Deu. 31.

trahentque mihi, & irritum facient pactum meum: atqui in hunc sensum, canticum composuit Moyses: Audite cæli.

.. **VIR** iracundus prouocat rixas: & qui ad indignandum facilis est, erit ad peccata procliuior.

Sunt apud Hebræos duo nomina quasi synonyma **אֵרָא** ira, & **חַמָּה** furor: quantum auctore Aben Hezra hic uehementior sit, quam illa: nempe **חַמָּה** quam **אֵרָא**, ut etiam apud nos furor quam ira: utrumque procul abesse à sapientia ostendit Salomon. Hebraismus est, Vir iræ qui obnoxius est, & facile uictus ab ira. Priorem partem huius uersiculi habes superius cap. 15. Vir iracundus prouocat rixas, quãuis illic non uir iræ, hoc est **אֵרָא** scribitur, sed furoris, hoc est **חַמָּה**: unde intelligimus has duas uoces, quas Hezra distinguit, aliquando confundi. Ex ira magna & crebra multa sequuntur mala, nempe rixæ & discordiæ, sed ex furore plura: quæ cum neminem lateant, commemorare non est necessarium. Prouerbiū docet sapientem sedatis esse affectibus, quos qui non nouit moderari, litibus & multis præuicinationibus implicatus, non potest sapientiæ uacare, cuius acquisitio huius libelli scopus est.

.. **SUPERBVM** sequitur humilitas, & humilem spiritu suscipiet gloria.

.. *Hebr.* Superbia hominis humiliabit eum, & humilitas spiritus tenebit gloriam: uel, humilem spiritu sustinebit gloria.

In sensu non est diuersum ab euangelico elogio: Qui se exultat humiliabitur, & qui se humiliat exaltabitur, plerunque in hac uita, semper ante tribunal Dei. Superbi fuerunt ualde Pharao, Nabugodonosor & alij hostes populi Dei, & reliqui tyranni, Christi & Christianorum persecutores, qui aduersus Deum superbientes, quasi illius consilium frustrari aut impedire potuerint: sed in infimis suppliciorum custodiis, pœnas luunt. Et cum summa ignominia male audientes, hominum opinione sunt uiles, & contempti. Contrà qui Christo auscultauerunt dicenti, Discite à me, quia mitis sum & humilis corde: uel ante Christum patriarchæ Abraham summa humilitate dicenti: Loquar ad dominum meum, cum sim puluis & cinis: uel denique qui Adamum à paradiso eiectum, & luciferum è cælo respicientes, eorum exemplo & spiritus Dei benignitate, humilitatem didicerunt, cælestem gloriam assequuntur in cælis, & apud homines in terris nominis fama & honore, nunquam carere poterunt: etiamsi hæretici illis gloriam detrahant, quo maiorem ipsi apud homines habeant, sed superbia eorum humiliabit eos.

.. **QVI** cum fure participat, odit animam suam: adiuramentum audit, & non indicat. *Hebraum*, Qui partitur cum fure, odit animam suam: maledictionem audiet, & non indicabit.

Quod de furto dicitur, de quocunque facinore intelligi potest, iuxta illud: Nô solum qui ea faciunt, sed etiam qui consentiunt facientibus: præsertim si partem capiat cum fure, amans lucrum iniquum odit animam suam, ut quam maledictioni & execrationi exponit: nam cum audit omnem populum male precari illis, qui rem alienam abstulerunt, quod omnes solent facere, ut innocentiam suam declarent: ipse audiet & non indicabit, non restituet: non audet indicare rem ablatam furto, apud se esse, ne furti reus arguatur, atque ita exosam suam habet animam, quam & furto & maledictione grauat. Nicolaus de Lyra ex his uerbis adiuramentum audit, & non indicabit diuersum crimen excogitat, ab eo quod sit particeps furti, nempe non manifestans furtum. Et ex nouem modis quibus cum fure fit participatio, hunc ultimum addit, quando post furtum factum inquiritur de ipso ut inueniatur, & aliquis scit & non indicat. hæc ille. Equidem dubito an liceat indicare si modo fuerit secretum, & si fuerit alioqui uir integræ famæ, qui furtum commisit: neque puto quenquam spoliandum sua fama & nominis integritate, pro re temporali: ut huic suâ pecuniam restituendam curem, illius nomen denigrabo? præsertim antequam seorsum

A seorsum egerim cum proximo, iuxta illud euangelij, Si peccauerit in te, hoc est te sciente, frater tuus, corripe eum inter te & ipsum solum, &c. Lege Thomam secunda secundæ, quæst. 33. articul. 7. Qui hanc quæstionem exactius tractat, qua ratione uidelicet indicandum sit crimen alterius, & qua ratione non debeamus lædere famam alienam. Hebraus contextus qui sic habet, Maledictionem siue iuramentum audiet, & non indicabit, non uideretur illum habere sensum: quasi maledictus esset, qui non indicaret furtum alienum, sed hunc potius, qui partem capit cum fure, odit animam suam, quia cum audierit maledictionem, in eos qui habent id quod furto ablatum est, non indicabit, sed feret maledictionem, uel audiet iuramentum, hoc est iuramentum admittet & peierabit potius quam indicaret furem, ne & seipsum uideretur accusare. Non est lædenda fama proximi, modo prius fuerit integra, pro re temporali, præsertim in causa priuata. Lege Thomam ubi supra.

.. **QVI** timet hominem, cito corruet: qui sperat in domino, subleuabitur.

.. *Hebr.* Timor hominis dabit laqueum, sed qui sperat in domino eleuabitur. Quod ambiguum est in Heb. interpret ad unum sensum contraxit. Nam timor hominis intelligitur, uel quando quis nimium timidus est, iuxta illud: Qui obseruat uentum, non seminat, & qui considerat nubes, nunquam metet: opera præclara non audent ag-

.. **C**gredi, qui fortitudine animæ carent: timor huiusmodi dabit laqueum, & impedit quominus uel opes contemnat, & liberaliter in pauperes dispergat, timens ne sibi desint aliquando necessaria: timet ieiunare ne ualitudinem lædat, aut uitam minus diuturnam efficiat: corporalem timens mortem, Christi nomen non audet confiteri coram hominibus. Hic timor laqueus est, quo gressus in uia salutis impediuntur. *In domino collocanda est fiducia,* qui suos nunquam deserit, sed exultat & eleuat super omnia damna & pericula: quæcunque euenire possunt, contra famem, pestem, & gladium. Faciendū quod dominus præcepit, illius uoluntatem conemur implere, & de reliquo nihil timere. In domino oportet esse securos, quod ad bona temporalia, quod ad sanitatem, quod ad uitam spectat. Vel timor intelligitur hominis, in eo qui hominem timet, iuxta illud: Nolite timere eos qui occidunt corpus: post hæc autem non habent quid faciant. Sensus eodem fere redit, nisi quod hic sit angustior, respiciens duntaxat iniuriam, quæ ab homine nobis adferri solet: & hic timor recte laqueus uocari potest, ut qui hominum mentes & uoluntates inuoluat, quo minus audeant facere quæ facienda nouerint. Timor hominis, siue quem quisque in se habet, siue quem potentior homo imbecillioribus immittit, uterque magno sapientiæ & uirtutum est impedimento sed contra huiusmodi humanum timorem, fiducia in dominum erimus tuti & armati: nam **יָגֵן** eleuabitur significat, siue tuebitur, loco munito collocatus uidelicet. Metaphora tracta à munitioibus, quibus recepti milites sese defendunt.

.. **MULTI** requirunt faciem principis, & iudicium à domino egreditur singulorum.

Ex priore uersiculo sensus huius qui est huiusmodi, Quemadmodum timor hominis plus potest quam timor Dei nonnunquam: ita & fauorem principis nonnulli plus quarunt, quam Dei amorem: sed qui fiduciam habet in domino, facile contemnet timorem hominum, ita qui cogitat Deum omnium esse iudicem, & quicquid pronūtauerit princeps, non humanum timendum iudicium, sed Dei, hic quæret Dei non hominis placare faciem. Nam ut superius legitur, Cor regis in manu Dei est, & quocunque uoluerit inclinet illud. Aliter, iuxta Hebraismum, quærere faciem, est amorem ambire & fauorē. Quod maximè solent facere qui iudicio principis subiiciuntur, sed cum iudicium à domino procedat, debemus potius domini faciem quærere: nam apud nullum principem causam habemus usque ad eum grauem, atque apud dominum, qui iudex est omnium: qui postquam occiderit, habet potestatem mittere in gehennam, illius igitur timendum est iudicium.

• ABOMINANTVR iusti uirum impiū & abominatur impij eos; qui in G
 • recta sunt uia. *Hebraum*, Execratio iustorum est uir iniquitatis, & execratio
 • impij est rectus in uia.

Multa de uirtutibus, & multa de uitiis haecenus tractauit Sapiens, quorum Coronidem addens, asserit haec nihil inter sese penitus habere commune. Vir iniquus est abominatio iustorum, non quod naturam humanam possint odio habere iusti, sed iniquitatem, sed impietatem execratur, quae iustitiae ex diametro repugnant, communem corrumpit naturam. In Heb. *הי* non tam impium, quam iniquum significat: ut sit quaedam iocunda illusio, inter equum & iniquum nihil est commune, sicut neque inter improbum & rectum, iuxta illud: Quae enim participatio iustitiae cum iniquitate, aut quae societas luci ad tenebras? *2. Cor. 6.*

CAPVT XXX.

VERBA congregantis filij uomentis. Visio quam locutus est uir, Cum quo est Deus, & Qui Deo secum morante confortatus, ait, Stultissimus sum uirorum, & sapientia hominum non est mecum. Non didici sapientiam, & noui scientiam sanctorum. *Hebr.* Verba Agur filij Iache propheta: uerbum uiri ad Etheel, ad Etheel & Vcal. Cum stultior sim quouis, & non sit intelligentia hominis mihi, neque didici sapientiam neque scientiam sanctorum noui.

Verba Agur. Quarta pars huius libri hinc habet initium, nam prima sectio ad decimum caput extenditur, secunda ad uicesimum quintum, iuxta ea quae superius obseruauimus. Eorum quae sequuntur hoc in loco ueluti inscriptio & titulus, praemittuntur quaedam, auctoris nomen, & illius cui facta sunt uerba completentia. Nomina propria Hebraeorum fere sunt significatiua, quod in defensionem nostri interpretis dici potest. Nam nomen, Agur, originem habet a uerbo *אגור* quod congregare significat, & *יקה* aliquam similitudinem habet cum uerbo *קנה*, quod est uomuit. Porro *לאיתיאל* in uoce & in literis affinitatem cum dictione composita *לאיתיאל*, non mecum Deus: quanuis, inquam, ad hunc modum interpretem nostrum tueri liceret, tamen si quis admittat contextum Hebraum, quem hodie habemus, multo rectius se habet uersio secunda, quam interpretando sequemur: quod haecenus accuratè fecimus, Hebraicam ueritatem semper ob oculos habentes, eorum commentariis potissimum adiuti, hos nostros qualescunque conscripsimus. Verba Agur: Ab e Hezra putat sapientem fuisse hoc nomine, cuius uerba ad discipulos suos, nepe Etheel & Vcal habita, Salomō suo adiūxit opusculo. Alij quos nostros secutos esse uideo, sentiunt Salomonem sic uocatum, nempe Agur, hoc est, collectio, quod in eo homine multiplex esset coaceruata sapientia. Mihi magis arridet prima opinio, propter ea quae sequuntur: nam ut Agur dici possit Salomon, hoc est, congregatio, filius Iache, siue Vomētis, qui dici possit non uideo: nam cum nomen uiri & nomen patris illius ponatur, scripturā nobis hominem aliquem insinuare uoluisse credendum est, ut omittam uehemēter duram esse metaphoram, uocare Salomonē filium Vomētis. Sunt tamen ex Heb. quos secutus est interpres, qui de Salomone interpretantur locum: quasi dicat, uerba Salomonis qui congregauit sapientiam magnam & uomuit, inquit Leui Ben Gerson, cogitationes malas. Nos cum Hebraeis locum interpretamur de propheta Agur filij Iache, cuius haec sunt uerba ad Etheel & Vcal, & sunt illius uiri propheta, qui quod insignis esset *גבר*, hoc est uir, a fortitudine dictus est, uel quod illius sapientia confirmata conualuit, & tanto magis, quanto de se humilius sentiens locutus est, iuxta id quod sequitur: *Stultior ego sum, quam quisquam.* Rogatus Agur a duobus seu sapientibus, seu discipulis illius, ut diceret aliquid, & doceret, Respondet cum Socrate, Hoc unum scio,

A scio, quod nihil scio. Sum stultior ceteris hominibus, & non est mihi intelligentia hominis, hoc est, sapiētia qua alij praediti sunt homines: mihi nō est scientia in his rebus sublimibus, de quibus quaestio proponitur. Non didici sapientiam, supple humanam, uel terrenam, sed scientiam sanctorum supple angelorum noui: ut affirmatiuè legatur, iuxta uersionem interpretis nostri. Vel ex priore particula in secundam quoque transferenda est negatio, cuiusmodi modus loquendi frequens est in scripturis, quod Lyranus negās, declaret se non fuisse uersatū in scripturis legendis. In Hebraea lingua, id quod loco magis opportuno notauimus, repetatur inquam negatio, & erit sensus: Non didici sapientiam, neque scientiam sanctorum noui, supple ex meipso, uel simpliciter non noui scientiam de his quae sequuntur.

• QVIS ascendit in caelum & descendit? quis continuit spiritum in manibus
 • suis? quis colligauit aquas quasi in uestimento? quis suscitauit omnes termi-
 • nos terrae? quod nomen eius, & quod nomen filij eius si nosti?

Huc spectant istae quaestiones, ut ostendat hic Agur siue Salomon, qui sapientiam coaceruauit, quantis tenebris ignorantiae uersetur genus humanum: ut ostēdat non sine causa dixisse se carere sapiētia, & scientia sanctorum, hoc est, scientia quā habet sancti angeli, qui semper uident faciem patris. Magna est ignorantia, non solum rerum caelestium, sed etiam terrenarum & infimarum, quod his uerbis insinuat, *Quis ascendit aliquando in caelum,* ut quid illic agatur intelligeret, & deinde descendit, ut doceret mortales. Non cuiusuis illud esse sentiunt Heb. neq; nullius, sed rari cuiusdam, ut puta Moyse, si illis uelimus auscultare, qui in montem Sinai, ad praesentiam Dei, uelut in caelum ascendit, & rursus ad populum reuersus portans tabulas legis, uelut ad terram descendit. Nos à Paulo edocti, de praestantiori intelligimus: amplioris enim gloriae istae praesentiae Moysi dignus est habitus, quanto ampliorem honorem habet domo qui fabricat illam. Et Moyses quidem fidelis erat in tota domo eius, tanquam famulus, in testimonium eorum quae dicenda erant: Christus uero tanquam filius in domo sua, quae domus sumus nos. Ipse est qui ascendit & descendit, primum in inferas partes terrae. Nam nemo ascendit in caelum, nisi qui descendit de caelo, filius hominis qui est in caelo: quasi dicat, Iste Agur siue Salomon interrogatus a suis, ut aliquid de sua proferret sapientia, ignorantiam propriam professus, ad hunc nos mittit qui ascendit in caelum, & descendit ad terram: hunc aequum est confiteri tanquam potentissimum & sapientissimum, uel potius solum inter homines potentem & sapientem: ut puta qui mundum & elementa condidit ac gubernat. Congregauit uentum rerum omnium maximè instabilem, & cuius impetum & cursum nullus principum quantumuis potens, nullus sapientum quamlibet ingeniosus cohibere potest ullis machinis aut obstaculis. Est tamen aliquis qui pugillis suis & palmis collegit spiritum, & subtilissima quaeque elementa, & quod non est minus stupendum, colligauit aquas in nubibus, quae expenduntur super capita nostra uelut uestimentum, iuxta illud, *Abyssus sicut uestimentum amictus eius:* ut de aquis in nubibus collectis fiat sermo, quae illic uidentur ligatae. Quis ligauit aquas posteaquam dixerat Deus, Congregentur aquae, quae sub caelo sunt, in locum unum, & appareat arida: illic consistunt ac si essent colligatae, neque littora transilire audent, ut scriptum est: *Terminum posuisti quem non transgredientur, neque conuertentur operire terram.* Et iuxta hunc sensum bene sequitur, quis suscitauit, uel ut est in Hebreo, quis statuit terminos terrae, siue limites, quasi opus uehementer stupendum terram suos terminos, & limites tueri contra tantas maris inundationes, quae in sublime nonnunquam erectae, subiectam terram operiri uidentur. Est igitur magna & stupenda potentia, sapientia plane infinita illius qui sic stabiluit terminos terrae, ut immobiles consisterent. *Quod nomen eius & quod nomen filij eius non nosti.* q. d. est aliquis qui haec fecit, a quo sapientiam petere poteris, si cognoueris nomen eius. q. d. nomen Dei non fuit omnibus indicatum, nec notum. Ego dominus qui apparui Abraham, Isaac & Jacob, in Deo omnipotente, & nomen meum Adonai non indicaui eis. Multa nomina deorum, & multa numina finxerunt sibi olim infideles. Illud uero unum

nomen quod est super omne nomen non cognouerunt. Per nomen, potentiam maiestatemque intelligimus, & non solum patris, sed filij quoque nomen scire & colere oportet: Qui non honorificat filium non honorificat patrem. Locus est manifestissimus contra Iudæos occæcatos, qui filium Dei negant, de quo uaticinatus est hoc in loco Sapiens: nam ut rectè ratiocinatur Nicolaus de Lyra, si ut aliquot ex Hebræis exponunt hunc locum, de Moyse intelligeretur, non tam prophetia quàm narratio siue historia esset. Vocat autem scripturam prophetiam, quæstionibus quibusdam nos adducens in admirationem patris & filij, in quo sunt omnes thesauri scientiæ & sapientiæ Dei absconditi: quasi dicat, Qui hæc opera fecit, quæ recēsumus, uere sapiens est, à quo tanquam à fonte omni sapientia profluit, suam ignorantiam agnoscat homo, quod Agur facit. Sunt H ex Hebræis qui sic intelligunt locum, quasi Agur interrogatus de creatione mundi, respondet quæstiones tales superare sapientiam humanam, siue de cælis, siue de elementis fiat sermo: & quasi respondisset ex aduerso aliquis, asserēs aliquando fuisse sapientes, qui potuerunt rationem reddere in huiusmodi difficultatibus, rogat uicissim Agur quod nomen illius, uel si mortuus est, quod nomen filij: quasi dicat, superest ne aliquis illius familiaris: Non est absurdum, si prophetiam de Christo æterni patris filio, huiusmodi narratione obumbrari fateamur.

• OMNIS sermo Dei ignitus, clypeus est sperantibus in se. Ne addas quicquam uerbis illius, & arguaris, inueniarisque mendax.

Superius ostensum est sapientiam patris & filij, sempiternam quoque eius uirtutem & diuinitatē ex operibus creationis siue à creatura mūdi illucescere, & ostendi hominibus. Cæterum his duobus uersiculis laudem scripturarum diuinitus inspiratarum completitur Salomon: quibus ad amorem illius sapientiæ accēdamur, contemnentes mundanam, siue sapientiam, siue fœlicitatem: contra quam, consolatione scripturarum satuti erimus. Omnis sermo Dei consentit cum Dauide, Eloquia domini casta, argentum igne examinatum: quasi diceret secundum Hebræos, Vos me interrogatis quæstiones sublimes & difficiles de creatione mundi, de rebus cælestibus & elementis mūdi, in quibus curiosius uersari ad sapientem non spectat: sed quæ in scripturis continentur sunt tenenda, nam in illis certum est, non esse errorem. In his quæ traduntur à philosophis sapientibus huius mundi, non consistit salus hominis, sed in his quæ in uerbis Dei sunt reuelata hominibus. Sunt enim, non aliqua pars, sed omnia uerba & eloquia Dei purgata, uelut argentum purum ab omni scoria, sic uerba Dei ab omni mēdacio & errore. Scutum est sperantibus in eo, ad Deum refertur, in Hebræo, non ad eloquium: quasi dicat, Si quis per eloquia Dei, ueniat in notitiam Dei, quod facilius fiat, quàm per creaturam mūdi, & in Deum cognitum totam spem collocauerit, hic à Deo tuebitur ab erroribus, in quibus inciderunt philosophi, qui per creaturam mundi, in Dei cognitionem peruenierunt. Et proinde Dei eloquiis eum impendamus honorem, ut quemadmodū purgata sunt, ita à nobis non contaminentur, non adulterentur, quod olim fecerūt Iudæi: Argentum tuum uersum est in scoriam, uinum tuum mixtum est aqua. Et quod hodie faciunt hæretici, sua glossemata scripturis addentes, puritatem illarum inficere conati sunt, non quod sancti doctores fecerunt hætenus uidelicet, cum modestia & humilitate in obscuris locis, & difficillimis sanum eruentes sensum, qui legi in cordibus fidelium scriptæ, non esset contrarius, sed consentiens. Verum ad institutam expositionē reuertamur.

• DVO rogauit te, ne deneges mihi antequam moriar: Vanitatem & uerba mendacij longè fac à me: Mendacitatem & diuitias ne dederis mihi: tribue tantum uictui meo necessaria: ne forte satiatus illiciar ad negandum, & dicā, quis est dominus? aut egestate compulsus, furer & periurem nomē Dei mei.

Magnam sapientiam ostendit hic, siue Agur, siue Salomon. Superius à quæstionibus docuit abstinendum sublimioribus de operibus Dei, quæ ne à sapientissimis quidem satis explicari

A explicari possunt, iuxta illud, Quàm magnificata sunt opera tua domine, nimis profunda factæ sunt cogitationes tuæ: sed studio scripturarum potius uacandum, in quibus nullus est error, sed pura & simplex ueritas, & ex quibus uitam rectè instituire cognoscere poterimus, tam in his quæ ad corpus, quàm in illis quæ ad animæ curam spectant: quæ sunt à Deo petenda, id quod diuina testantur eloquia. Petenda inquam in hac uita: nam uenit nox quando nemo potest petere, neque operari: & instanter petenda, quod insinuat scriptura dicendo, *Ne deneges mihi antequam moriar,* hoc est in præsentī uita. *Vanitatem & uerba mendacij longè fac à me.* Hebræi nude intelligūt. Quidam ex eis per uanitatem & mendacium, duplicem falsitatem, alteram in sermone quotidiano, alteram in perhibendo falso testimonio: alij שוה & כוב ad uanitates uitæ, & errores intellectus referunt: quasi dicat, Lōge fac à me, ne in uanitatibus huius uitæ me oblectem, sed in rebus seriis & honestis uitam transigam. Porro fac procul à me mendacium, ne in errores & malas incidā opinionones. Et quadrabit cum eo quod scriptum est, Filij hominum usquequo graui corde, ut quid diligitis uanitatem & quæritis mendacium. Alij uanitatem & mendacium ad errores, & deceptiones referunt: quasi peteret Sapiens, ut neque ipse erret, neque alios in errores & deceptiones mittat, ne sit ex numero eorū de quibus Paulus: Mali autem homines & seductores proficiēt in peius, errantes & in errorem mittentes. Mihi placet, ut uanitas & mendaciū ad integritatem fidei referantur, & uanitas contra idololatriā addatur, iuxta illud, Beatus uir cuius est nomen domini spes eius, & non respexit in uanitates & insanias falsas: mendacium uerò contra falsa dogmata. *Paupertatē & diuitias ne dederis mihi:* sequitur in Hebræo, Ciba me pane debito, siue ordinato, hoc est necessario & sufficienti. Post petitionem de integra religione & fide incorrupta, sequitur petitio, quæ ad mores & integritatem uitæ spectat, quæ ferè pendet ex affectu & animo, quem erga res terrenas & opes habemus: nam radix omnium malorum est cupiditas habēdi. Si quis cum Petro dicere possit, Ecce nos reliquimus omnia & secuti sumus te, aliarum cupiditatum facile domabit affectum. In contemptu diuitiarum qui difficillimus est, dicente Christo, Facilius est camelum intrare per foramen acus, quàm diuitem intrare in regnum Dei: uentris concupiscentia, & ea quæ sub uentre est, facilius uincitur. In summa, uitæ integritas in contemptu opū maxime consistit. Petit igitur Sapiens, quod Paulus monet, Nihil intulimus in hunc mundum, haud dubium, quia nec auferre quid possumus: habentes autem alimenta ex quibus tegamur, his cōtenti simus: Nam qui uolunt diuites fieri, incidunt in tentationem & in laqueum diaboli, & desideria multa inutilia & nociua, quæ mergunt homines in interitū & perditionem. *Ne forte satier & negem:* ut est in Hebræo, hoc est ne forte ubi satiatus fuero negē, & dicā, Quis est dominus: & ne forte pauper fiam, & furer, sumamque nomen Dei (sup. in uanum.) Qui negant hæc esse Salomonis uerba, sed alterius, nempe Agur, ex his uerbis suam tueri possunt sententiam, cum Salomon filius regis, rex ditissimus fuerit, nec paupertatem timuisse, nec magnas & ingentes diuitias deprecasse putandus est, nisi fortassis dicamus Salomonem pro se non petiisse, sed alios modum postulandi docuisse, præsertim eos qui sub lege erant. Nam his qui sub euangelio militant, & omnibus uenditis, ac distributis ad perfectionem, quam Christus docuit, aspirāt: Monachis (inquam) religiosis, qui paupertatem uouēt, uidetur non quadrare ut petant, Diuitias & paupertatem ne dederis mihi: qui paupertatem profitentur, qui possint deprecari paupertatem, ne forte satiatus negem: quanuis uideatur referendum ad hoc, quod proxime præcessit, nempe diuitias ne dederis mihi: & eadem ratione, ne forte furer, referri uideatur ad illud, Paupertatem ne dederis mihi, nam ut diuites minus fere sunt religiosi, & Deum sæpenumero negligunt, ita pauperes ubi per egestatem furati sunt, peierāt nomen Dei, potius quàm iuxta legem Mosaicam uendantur, cum soluendo non fuerint. Quanuis (inquam) his duabus clausulis, uideatur Sapiens reddere rationem petitionis suæ, tamen plenior erit sensus, si intelligamus hunc uersiculum, Ne forte, ad utranque petitionem referri, ad hunc modū: Longe fac à me uanitatē, & ne dederis mihi diuitias, ne forte satiatus negem & dicam, Quis est dominus? ut de Pharaone legitur. Longe fac à me uerbum mēdacij, & ne dede-

Ioan. 5.

Cap. 30. Psal. 91.

Ioan. 6.

Psal. 4.

2. Tim. 3.

Psal. 39.

Psal. 11.

1. Tim. 6.

Matt. 19.

Esa. 1.

1. Tim. 6.

ris mihi paupertatem, ne fortè ad inopiam redactus furer, & sumam nomē Dei in uanū. **G**
 Et nisi ad hunc modum referantur singula singulis, uidebitur absurdum, ut dicat quis,
 diuitias solum adigere aliquem ad obliuionem, uel negationem & contemptum Dei.
 Non enim diuitiæ quas Abraham possedit, & quas dominus Salomoni dedit, ultra reli-
 qua bona quæ postulabat, ad Deum negandum pios homines induxerunt: sed si ad ua-
 nitatem, hoc est ad impiam, uel neglectam religionem, accedant diuitiæ, cum saturitate
 & otio, quæ in impiis hominibus sunt ferè comites diuitiarum. Nonnunquam euenit
 quod sequitur: Et negem, & dicam quis est dominus? Sedit populus manducare & bibe-
 re, & surrexerūt ludere, hoc est, idololatriam committere. Sed populus qui prius dixerat,
 Fac nobis deos qui nos præcedant: huic Moyfi nescimus quid accidit, neque in Deum **H**
 illius uolumus amplius credere. Pari ratione non paupertas ad furtum & periurium
 quenquam adigit, si ab eo longe fuerit uerbum mendacij: uerum qui mentiri gaudet,
 & opiniones hominum fallere, paupertate inualefcente suffurari aliena, & periurio sese
 tueri nō morabitur. Sunt ex Heb. qui in diuitiis & paupertate, sapientiæ excessum & de-
 fectum intelligant, non quod ueræ sapientiæ ullus possit esse excessus, sed sunt qui super-
 cilium sapientiæ sibi arrogat, Qui uolunt plus sapere quàm oportet sapere. Hi quia ex
 Deo sapientiam non petunt, neque habent, sua opinione saturati negant & dicunt, Quis
 est Deus: ut qui à uera sapiētia Dei audire noluerunt, Ego & pater unum sumus. Sed hic
 sensus ut allegoricus esse possit, ita coactior est, quàm ut historicus & literalis sit. **I**

NE accuses seruum ad dominum suum, ne forte maledicat tibi & corruas,
 uel, delinquas.

Non accusabis, inquit Nicolaus de Lyra, sine graui causa. Sed cum lex iubeat aberran-
 tem bouem, uel ouem reducendos, quanto magis seruum fratri deberes reducere? quis
 enim hæc sibi fieri nolit: uitia seruorum quis nolit cognoscere suorum? Ad utriusque cō-
 modum spectat, si quid delinquat seruus, ut dominus intelligat. Et proinde non de quo-
 cunque seruo intelligunt Heb. sed duntaxat de seruis Gentilium, qui ad filios Israël con-
 fugerant, quò profelyti fierent, ut scriptum est, Non trades seruum domino suo, qui ad
 te confugerit: habitabit tecum in loco, qui ei placuerit, & in una urbium tuarum quie-
 scet: non contristes eum. In Heb. **יָשַׁב**, uerbum à lingua deductum, detrahere, accusare,
 uel denique durius aliquid loqui significat. *Ne maledicat tibi & delinquas.* Reddit duas
 causas, quibus deterreat ab hoc crimine, nempe ne maledicat, male precetur. q. d. non
 minus timenda est maledictio pauperis & impotentis, quàm uires & opes diuitum: ha-
 bent enim Deum ultorem impotentes, uiduæ, & orphani, & alij qui humana destituun-
 tur ope, præsertim si ad Deum confugiant: quemadmodum hic seruus de quo fit sermo,
 ut qui relicta superstitione uana & idololatria, ad cultum unius & ueri numinis confu-
 git, hos afflictos Deus exaudit: huiusmodi nō poteris nocere, sine tuo malo, neque quod **L**
 grauius est, sine peccato in Deum.

GENERATIO quæ patri suo maledicit, & quæ matri suæ nō benedicit.
 Generatio quæ sibi munda uidetur, & tamen non est lota à sordibus suis.
 Generatio cuius excelsi sunt oculi, & palpebræ eius in alta surrectæ.
 Generatio quæ pro dentibus gladios habet, & commandit molaribus suis,
 ut comedat inopes de terra, & pauperes ex hominibus. Sanguisugæ sunt duæ
 filiæ dicentes affer, affer. Tria sunt insaturabilia, & quartum nunquam dicit
 sufficit. *In Hebr.* Quatuor non dixerunt sufficit. **M**

Quatuor generationes malæ, quatuor peiores procreant filios. **יָיָ** ætatem magis signifi-
 cat Hebr. quàm generationem, ne quis familiam aut gentem aliquam unam quærat. Sic
 enim Beda hunc locum explicauit, ut ætates diuersas significatas intelligamus, potius
 quàm progenies diuersas, aut nationes. utcunque, huiusmodi detestatur crimina, quibus
 in

A in singulis mundi ætatibus maximè infestantur homines, & quæ Dei sermonibus, qui **Cap. 30.**
 purgati sunt uelut argentum, maximè aduersantur. Quatuor generationes, inquam, de-
 signantur, quæ diuinæ sapientiæ maximè repugnant, & quas uidet Sapiens ecclesiæ Chri-
 sti hostes futuros acerrimos. Et in primis legi diuinæ aduersatur, qui patri maledicit &
 matri, qui ante omnes homines & proximo post Deum loco, honorari debent. Nam sta-
 tim post præcepta primæ tabulæ, quæ ad Dei honorem attinent subiicitur, Honora pa-
 trem tuum & matrem, ut sis longæuus super terram. Primum præceptum in promissio-
 ne, ut inquit Paulus: promissionem longæ uitæ huic præcepto adiunxit. Tanto igitur pe-
 iores sunt, qui nec præmio temporali & præfenti, nec futuro, ad præcepti obseruationem **Exo. 20.**
 non solum non prouocantur, sed patrē irridentes & matrē, omnem legem naturalem & **Eph. 6.**
 diuinā: imò Deum in parentibus contemnunt. Nam qui præcepit terrenum & mortalem
 honorandū patrē, quanto magis cælestem & æternum oportet honorare? Hæc secundum
 Bedam: Generatio est infidelium, qui Deum omnium patrem per multa secula contem-
 pserunt, neque fidelium congregationi ullum tribuerunt honorem. Generatio secunda,
 est eorum qui mundi sibi uidentur, cuiusmodi uere, ut olim fuerunt, ita sunt & hodie **Luc. 16.**
 Iudæorum turbæ iustificantes semetipsos, iuxta illud: Vos estis qui iustificatis uos coram
 hominibus: Deus autem nouit corda, quia quod hominibus altum est, abominatio est
 ante Deum. *Et à sordibus suis non est lota.* Heb. exponit, qui nequeunt lauare sordes cor-
 poris, quanto minus possint gloriari se esse mundos in corde. Nos iuxta priorem intelli-
 gentiam de Iudæis intelligimus, qui recusantes Christi baptismum, quo solo lauantur **Heb. 9.**
 & corporis & animæ sordes, frustra de exteriori gloriantur munditia. Solummodo in ci-
 bis & potibus, & uariis baptismatibus & iustitiis carnis. *Generatio cuius excelsi sunt oculi*
 in oculorum eleuatione superbiam & arrogantiam intelligunt omnes, quæ potissimum
 hæreticis meritò adscribit Beda, qui contra catholicam nunquam pugnant ecclesiam,
 si de se sentirent humiliter. Quàm intolerabilis est arrogantia ab ecclesia dissentire, spō-
 sam Christi damnare, quàm à Christo instructam, & spiritu Dei constat illuminatam
 esse. *Generatio quæ pro dentibus gladios habet.* Quartus ecclesiæ & cælestis sapientiæ hostis
 describitur, sub metaphora rapiendi & deuorandi, cuius dētes acuti ut ensis principum,
 & eorum qui in potestate cōstituti sunt, designatur inexplibilis auaritia, siue ecclesiasti-
 corum antistitum, siue mundanorum principum, de quorum edacitate & insatiabili ha-
 bendi cupiditate, tanquam gregis ruina conqueritur Ezechiel, Væ pastoribus Israël, qui **Ezec. 24.**
 pascebant semetipsos: nōne greges à pastoribus pascuntur? Lac comedebatis & lanis
 operiebamini, & quod crassum erat occidebatis. Huc spectant Sapiētis uerba de denti-
 bus & gladiis, de deuorando paupere à terra & inope ab hominibus. Hæ duæ postero-
 res generationes, nempe hæreticorum & crudelium pastorum, qui quoties non pascunt
 occidunt, & superbiorum ac eorum qui se extollunt aduersus scientiam Dei: hæ duæ, **2. Cor. 10.**

E inquam, posterioribus ecclesiæ temporibus uehementer fuerunt infestæ, Iudæi uerò
 & gentiles nascenti insidiabantur ecclesiæ, & ueram sapientiam per euangelium publi-
 candam conati sunt extinguere. Ex his generationibus tanquam ex stipitibus, filiæ qua-
 tuor exortæ, mundum stultitia repleuerunt, aut improbitate potius, ut iam tandem
 crescente iniquitate, refrigescat charitas: sed cuiusmodi sint hæ filiæ à sapientia immu-
 nes; ob impiam stultitiam insatiabiles audiamus. *Sanguisugæ duæ filiæ.* hoc est, ex priori-
 bus generationibus natæ sunt duæ filiæ, quæ sunt uelut sanguisugæ quæ alio nomine uo-
 cantur hirudines ab hærendo: unde extat carmen Horatij, Non missura cutem, nisi plena
 cruoris hirudo. Tales sunt duæ filiæ, de quibus postea dicturi sumus, illud repetentes da,
 da. *Tertia non saturabitur, quarta non dicet satis est.* ad omnes quatuor refertur. Nam in plu-
 rali loquitur. quatuor non dicet sufficit: hoc est, nulla ex quatuor dicet sufficit. Quod ob-
 scurè & ueluti per ænigma dictum, paulò apertius explicat.

INFERNVS & os uulua, & terra quæ non saturatur aqua, ignis uero nū-
 quam dicit sufficit. *In Hebraeo,* Non est substantia (supple) sufficiens.

Dubium non est quin metaphoricè loquatur Sapiens, maius & sublimius aliquid insi-
 nuans, quàm elementorum & rerum naturalium conditiones. Quis enim ignorat infer-
 num siue sepulchrum, ut exponunt Hebræi, non posse saturari? nam subinde consumun-
 tur corpora, præsertim si antiquorum more & Italorum sepulchra intelligamus, immen-
 sas fossas singulis familiis deputatas, quæ cum post multa secula nondum sint impletæ,
 meritò insatiabiles esse dicantur. *Os uulua,* in Hebræo clausio uteri, siue angustia & ori-
 ficium uulua sterilem significat mulierem, quæ proli magis est auida cæteris: & tamen
 quia nunquam concipit semen, concupiscere nunquam desinit, & ea ratione insatiabilis
 clausus dicitur uterus. Porro terram subinde solis ardoribus reddi siticulosam, & plu-
 uias libenter imbibere quis ignorat? quis ignorat ignem omnia rapere & consu-
 mere, nullam esse syluam aut materiam usqueadè immensam, quam immissus
 ignis non statim consumat atque deuoret: neque unquam uirium sentit lassitudi-
 nem, neque quòd ingentem deuorauerit substantiam, minus erit idoneus ad aliam
 quamlibet magnam, eadem facilitate consumendam. Cum huiusmodi sit inquam
 elementorum, & rerum naturalium, naturale desiderium & appetitus, res omni-
 bus hominibus notissima, dubium esse non potest, quin Sapiens occultiore alii-
 quam sapientiam doceat. Et quanuis, ut diximus, ex malis generationibus malas
 filias natas possimus intelligere, hoc est concupiscentias enormes, & effrenas, quæ
 nunquam expleantur, nunquam quiescunt: sed quo plus concupiscentiæ carnis, con-
 cupiscentiæ oculorum uel uitæ superbix, frena laxaueris, eo plus concupisces, eo
 plus rebellis tibi senties carnem, mundum & communem humani generis hostem
 diabolum, quem per infernum intelligit Beda: nos malimus duplici metaphora con-
 cupiscentiam carnis indicatam intelligere, nempe inferno siue sepulchro, & obstru-
 ctione siue orificio uulua, propter hoc quod scriptum est: Fovea profunda os alienæ.
 Concupiscentia carnis uere sepulchrum est, quæ complexu muliebri maxime uiget, &
 accenditur: non solum animo mortuos, sed etiam intellectu & sensu communi fere stu-
 pidos reddit: ut omittam idcirco sepulchro cõparatam carnis libidinem, quòd ut ab illo
 nemo reuertitur, ita neque ab his facile respiciunt homines, sed qui in sordibus est sorde-
 scit adhuc, iuxta illud: Inclinata est ad mortem domus eius & ad inferos semitæ eius, om-
 nes qui ingrediuntur ad eam, non reuertentur. Quod sequitur, *Terra non satiabitur aqua,*
 ad concupiscentiam oculorum non absurde refertur, ut in terra hominem intelligamus:
 Terra, terra audi uerbum domini: in aqua mundanarum rerum fluxum & inconstantiam,
 quibus terreni homines saturari non possunt: in igne denique, qui deuoratis & cõculca-
 tis omnibus sursum euolat, & reliqua elementa transcendit, superbiam uitæ licet in-
 telligere, quæ reliquos contemnens & ueluti è sublimi despiciens, nunquam satis altè
 in honoribus & mundi pompis euolasse se putat. Quanuis, inquam, ad hunc modum
 metaphoricè possimus exponere huc uersiculum, melius quàm Hebræorum Rabbini,
 quorum aliqui quatuor elementorum conditionem descriptam esse uolunt hoc in lo-
 co. Alij mutuam eorundem generationem & corruptionem, ut physici sentiunt, tamen
 optime (mea quidem sententia) per has quatuor filias insatiabiles, supplicia prioribus
 generationibus destinata intelligimus: ut sub metaphoris sensum suum historicum ha-
 beat uersiculum, ea ratione ut singula singulis respondeant, nempe primæ generationi,
 quæ patri maledicit. Infernus siue sepulchrum manet: hoc est breuis uita, nam qui ne-
 gligit eos per quos uitam accepit, uita indignus merito habetur: & hunc sepulchrum ex-
 pectat, omnium huiusmodi admodum capax. Generationi Iudæorum & Pharisæorum
 quæ sibi munda uidetur, minatur Sapiens sterilitatem: nam qui renasci in Christo nolunt,
 neque à sordibus purgari lauacro baptismatis, tanta fecunditate parere Deus non per-
 mittit: exiguus enim Iudæorum numerus in mundo restat, si uel cum reliquis genti-
 bus, uel cum prioribus illorum generationibus comparentur. Tertio in loco generatio-
 ni quæ in altum subleuat oculos, terram sitientem & aquam desiderantem minatur,
 hoc est annonæ caritatem. Sterilitate terræ & penuria rerum puniendi sunt, qui con-

A tra Deum superbiunt, ita enim fiet, ut ad se reuersi, bonitatem Dei agnoscant, hu-
 manam imbecillitatem fateantur, & humilitatem discant. Quartæ denique generatio-
 ni quæ pauperes deuorat, à terra non minus crudeliter quàm si ensibus secarentur, cru-
 delissimum ignis paratur supplicium, ignis inquam de cælo descendens. Iuxta id quod
 sub Elia propheta gestum legimus, & iuxta illud Esa. In ira domini exercituum turbata
 est terra, & erit populus quasi esca ignis. 4. Reg. 1.
Esaia. 9.

O C V L V M qui subsannat patrem, & qui despicit partum matris suæ:
 B Suffodiant eum corui de torrentibus, & comedant eum filij aquilæ.

Pro partu matris, In Hebræo est obedientia matris, uel qui despicit societatem matris:
 alij doctrinam reddunt. Subsannare patrem, & matrem floccifacere, est eorum discipli-
 nã & castigationem reiicere, ac contemnere. Ex quatuor generationibus omnium pessima
 fuit illa, quæ patri maledicit, cui non solum pro supplicio manet infernus, siue sepul-
 chrũ, uel potius utrunque, nempe breuitas uitæ, & cruciatus in uita futura: sed etiam præ-
 sentis temporis nonnunquam supplicium ignominiosum, cuiusmodi solet esse perdi-
 tissimorum hominum, quorum corpora sub dio suspensa, sepulturæ non traduntur, sed
 C auibz cæli deuoranda pendent. Subsannare patrem, & contemnere præceptum matris,
 extremæ dementiæ signum est, & crudelitatis argumentum. His igitur non solum in-
 tempestiua mors eueniet, sed honore quoque sepulturæ, quem filij parentibus exhibe-
 re solent, carebunt. Quod sequitur, *Suffodiant eam corui torrentis, & comedant eum filij
 aquilæ.* Non quòd iuxta historiam hæc semper fiant, sed quòd contemptus patris &
 matris non minus supplicium mereatur. Voluit ostendere Sapiens quàm ingens sit cri-
 men uel leuissime paternam pietatem lædere. Per oculum qui facillime nutat & re-
 nuuit, displicet & placat, ad iram prouocat & misericordiam implorat, grauiore offen-
 sas intelligimus. Si uultu læditur paterna pietas inquam, quanto magis manifesta sub-
 D sannatione, quæ & contemptum & derisionem indicat? Corui facta est mentio & aquilæ,
 non solum quia hæc aues cadaueribus gaudent, & oculis animalium moribun-
 dorum insidiantur, sed quòd in uno crudelitas, in altero pietas erga pullos obser-
 uatur. Coruus quanuis fatur, oculos tamen huius effodiet, & quanuis neque ipse co-
 medat, neque pullis deferat, nihilominus in hunc crudelitatem suam exercebit. *Comedant eum filij aquilæ.* Aquila enim filiorum ualde perhibetur amans. Si non sit à coruo
 comestus qui citius aduolat, à filiis aquilarum comedetur: quasi dicat, nullo modo
 supplicium euadet oculus ille patrem subsannans. Iuuenibus saluberrima datur doctri-
 na, ut studeant omni honore parentes prosequi, ut uel leuissimam parentum offensam,
 E non minus quàm crudelissimã mortẽ exhorreant: scientes pœnas daturos inobediẽtes fi-
 lios, uel in hac uita extremas & oculorũ effossioni conferẽdas: uel in futuro nõ à uolucris
 cæli, sed à spiritibus malignis, illis multo magis rapacibus, in tenebris exterioribus,
 ubi erit fletus & stridor dẽtiũ. Tria hæc, hoc est has tres uias, admodũ fuisse mirabiles, sed
 tamen quartam, narrationis ordine, penitus esse incomprehensibilem, ut quam sapiẽtia
 mea non noui. Via ךךך, pro ratione & modo in scripturis frequenter accipitur. Sequitur,
 Sic est uia mulieris adulteræ, hoc est occultissima. Sæpenumero est mos mulieris adulte-
 ræ, uiam suam omnino occultare, nullum illius uestigium remanere uelle, non magis
 quàm si quis comederit, & os diligenter exterserit, facile nemo internoscere potest, fuerit
 F ne ieiunus an non. Sic inquam mulier adultera scelus suum cognosci nullo modo per-
 mittit, omnibus sese modis excusare studet, & crimen occultare: ut similitudo dun-
 taxat ad ignorantiam rei spectet, & secretum. Quanquam & hunc uersiculum iuxta
 parabolicum sensum, uel de Iudæorum, uel de hæreticorum & ecclesia malignan-
 tium intelligi debet, quæ tametsi fornicata fuerit cum amatoribus multis, ta-
 men non uult crimen fateri, nec ad pœnitentiam conuerti, sed exterius os ter-

sum iactans & mundum, suis in oculis sibi placet, satis habens exteriorem munditiam G ostentare, cum intus omnia plena sunt immunditia & iniquitate. Synagoga ubi uictimas comederit & libamina sacrificiorum, & legis lectionem ac prophetarum audiuerit, ueluti os suum mundauerit, quid feci, inquit, nihil mali operata sum. Sed audiat quid Jerem. 2. illi impingat Ieremias: Populus meus mutauit gloriam suam in idolum: obstupescite cæli super hoc, & portæ eius dissoluamini uehementer, dicit dominus: ut iam hæc mulier adultera, quæ post tot adulteria dicit, Nō sum polluta, absq; peccato & innocens sum ego, inter reliqua naturæ miracula non immeritō connumerari potest. Sequitur

Jerem. 2.

Ibidem.

„ PER tria mouetur terra, & quartum non potest sustinere. *Hebraum*, propter tria contremuit terra, & propter quatuor non potuit sustinere: Per seruum, cum regnauerit: Per stultum, cum saturatus fuerit uino: Per odiosam mulierem, cum in matrimonio fuerit assumpta: Et per ancillam, cum fuerit hæres dominæ suæ.

Cum mundus hic inferior ex quatuor constet elementis, tribus uidelicet manifestissime distinctis, terra, aqua, & aëre, quartum omnium oculos fugit, & magistratio- ne quàm sensu in supremo loco collocatur. Ad hunc elementorum numerum, seu ternarium, seu quaternarium, libenter alludit Sapiens, & philosophatur hoc in loco I de rebus grauioribus sub parabola rerum, seu naturalium, seu eorum quæ geruntur ab hominibus. In Hebræo non per tria, sed propter tria, & uerbum *תרי*, non solum tremere significat, sed etiam ira uel pauore commoueri: quæ significatio huic loco melius quadrat: & terra ponitur pro populo terræ, quem dominus his malis sæpe numero castigat, nempe seruilis hominis imperio: facit enim dominus regnare hominem hypocritam propter peccata populi. Cum regnauerit is qui seruit uitiis & cupiditatibus carnis & mundi, uehementer affligitur & commouetur terra illa & prouincia: nam quæ libertas, quis honor, quæ uictoria aut triumphus de uictis hostibus erit in populo, super quem seruus regnat, & à carne, mundo, diabolo tenetur captiuus? Commouetur porrò uehementer terra corporis nostri, cum carnalis affectus & terrenus regnat in nobis: subiugata ratione, quæ tanquam imperatrix in consiliis capiendis, imperium deberet obtinere. Et iuxta hunc tropum, licet & reliqua tria interpretari. Non solum stultus saturatus pane, hoc est, huius uitæ deliciis, cui prospera arridet fortuna, & ad regni fastigium erectus fuerit, supple per insolentiam plurima committit, turbam commouet, & ad iram pertrahit nonnunquam: sed etiam bruta & stolidi hominis affectio, si absque freno uitæ uoluptatibus indulgeat, terram concutit, & facit contremiscere solidissimam animæ portionem. Et per *Odiosam mulierem, cum in matrimonio fuerit assumpta*) uel intelligitur mulier, quæ plurimos habuerit inimicos, nolentes eam ad talem peruenire honorem, neque in matrimonium à rege assumptam iri, hæc mulier tandem ducta in uxorem à rege, (nam in omnibus his quatuor, regnum uel summam auctoritatem intelligimus) hæc inquam ex odiosa, regis charissima sponsa facta, aliquando crudele exercens odium, terram contremiscere faciet, & magnum in populo tumultum excitabit. Sic Hebræi aliquot. Mihi magis placet odiosam mulierem intelligere, iuxta illum locum legis, Si habuerit homo uxores duas, unam dilectam, & alteram odiosam, cum fuerit assumpta in matrimonium. *לבעול* uerti potest, cum fuerit copulata uiro, uel in honore coniugali prælata, aut dominata fuerit in familia, supple in qua prius fuerat contempta, à marito habita odio: insolere solent huiusmodi mulierculæ, præsertim contra riuales, quæ priores partes habuerant, res erit tantæ absurditatis, tantæ commotionis in familia ut terra commoueri uideatur, omnium rerum stabilissima. Et per ancillam, cum fuerit hæres dominæ suæ: & supple dominium habuerit in eam, iuxta Aben Hezra, illius insolentiam terra non sustinet. quasi dicat, nihil magis intolerabile, quàm ancillarum fastus & arrogantia, si dominabus honore præferantur

Iob. 34.

Deut. 21.

A ferantur & auctoritate. Ut mundus quatuor elementis ritè dispositis constat, & contrarietate qualitatū temperatus debitam dispositionem seruat: sic temperatura quadam & harmonia inter uarios hominum status & conditiones, dispensatio rerum humanarum constare debet. Sunt enim quibus subesse melius est, quàm dominari: idq; in utroque sexu. In quibus si inuersus fuerit ordo, ut seruus dominantis honorem obtineat, stultus sapientum gradum fuerit adeptus, & copiam rerum habeat, quarum usum ignorat, nam rebus omnibus affluere sapientibus conuenit, non stultis. Porrò si contempta mulier & neglecta, subito ad magnos prouehatur honores in nobili collocata coniugio, aut ancilla supra heram dignitate subleuetur, natura rerum uidetur inuersa, ac si terra tremere, cæteris elementis quiescentibus, cum terræ maximè proprium sit quiescere, commotis & fluctuantibus aliis. Haud aliter, inquam, inter homines subiici debent seruilis ingenij homines, & stulti famæ nonnunquam sapere coguntur. In muliebri sexu quoque sunt plurimæ omni honore indignæ, quæ cum, ut diximus, honestissimis & piis matrōnis se prælatas uident, non minor nascitur inter mortales rerum & morum confusio, quàm si terra suo commota loco, quasi pondere grauata sustinere non possit. Ad hunc modum metaphoricè, uel tropicè, (ut superius insinuauimus) locum exponere licet. Quòd si per seruum regnantem, & stultum repletum panibus, populum Iudaicum intelligimus, qui abiecto domino, ut est in historia Samuelis, regi maluerunt inseruire: & qui usque ad stultus fuerit, ut ad seruitutem Aegyptiacam reuerti maluerit, memor ollarum carniū, quàm per desertum ad terram promissionis ascendere. Hoc populo seruili regnante, & fideles Christi apostolos in subiectionem retinere conante, contremuit terra, ut in Actis apostolorum legitur: Et cum orassent, motus est locus, in quo erant congregati, ad designandam futuram rerum mutationem, neque amplius seruilem & stultum populum debere obtinere imperium, iuxta illud: Quare fremuerunt gentes, & populi meditati sunt inania. Eodem spectant allegoriæ de duabus mulieribus, quarum altera synagogam Iudæorum, exosam uidelicet, ubi in matrimonio, & ad sponsi amplexus assumpta est, ut in Ieremia legitur: Recordatus sum tui, miserans adolescentiam & charitatem desponsationis tuæ, quando sequuta es me in deserto repræsentare potest: altera uerò hæreticorum secta, quæ ecclesiæ catholicæ deposito errore ancillari debet, heram legitimam & Christi sponsam sibi subiectam fore petit, & obedientiam ac honorem, quem ecclesiæ ueluti matri & dominæ debent omnes prouinciæ Christianorum, sibi uendicare cupit, & hæreditario iure possidere.

Act. 4.

Qua. psal. 2.

Iere. 2.

„ Q V A T V O R sunt minima terræ, & ipsa sunt sapientiora sapientibus: Formicæ populus infirmus, qui præparat in messe cibum suum: Lepusculus, plebs inualida, qui collocat in petra cubile suum: Regem locusta non habet, & egreditur uniuersa per turmas suas: Stellio manibus nititur, & moratur in ædibus regis.

Ex his quatuor speciebus animalium minimorum, hominibus exempla sapientiæ sumenda proponit. *Sunt enim sapientiora sapientibus:*) hoc est, ex seipsis uidentur plus sapere, quàm hi qui nomen sapientis profitentur: uel, plus sapere naturæ instinctu, quàm hi qui sapientiam didicerunt. *Sapientiora sapientibus,*) hoc est hominibus qui uere sapientiæ sunt capaces. Est quidem in his animalibus mira sapientia: uel potius diuersæ sapientiæ partes, ex quibus in unum collectis, uel totius reipublicæ, uel cuiusque hominis consummata fiat sapientia: Cuius prima pars est horum, quæ necessaria sunt ad uitam seu corporis seu animi, in primis curam habere. Id quod nullum animal facit, neque tempestiuus, neque sagacius, quàm formicæ in æstate uidelicet recondens, quæ comedat hyeme: qua de re superius tractauimus, ubi ad hoc animalis genus, tanquam maximè sedulū & laboriosissimū. Otiosos homines destinauit Salomon, hoc in loco adiciens, *Formi-*

Prover. 6.

ca *populus non fortis*.) quasi diceret, In hac parte prudentiæ, qua ad uitam necessaria procurantur, nemo sese excusare potest, quasi corpore imbecilli, & minus robusto: nemo enim formica minores habet uires, sed omnia uincit labor improbus, & in tempore susceptus, & ut ætas tempus est opportunum parandis his, quæ uictui sunt necessaria, sic præsens uita, futuræ imaginem gerit, quod ad laborandum & recondendum spectari iuxta illud, Venit nox quando nemo potest operari. In die igitur huius uitæ oportet operari cibum, qui non perit, sed qui permanet in uitam æternam, quem filius hominis dabit uobis. Hæc prima pars est sapientiæ, ea uidelicet sedulo colligere, mentis magis industria quàm uiribus corporis, quæ ad uitam animæ spectant. post uictum, mentionis comodæ & tranquillæ habetur ratio. Cuius rei exemplum, haberi uult Sapiens H ab inualido, & timido genere animalium lepuscule, seu ut alij uertunt cuniculo, qui suis uiribus diffusus, loco munito & inaccesso, domum collocare solet, nempe in petra, aut monte saxoso. Exemplum non tam pro domibus lutosis construendis, aut urbibus & propugnaculis mœnibus super rupem muniendis, quàm pro futura domo: de qua Paulus: Scimus quoniam si terrestris domus nostra huius habitationis dissoluatur, quod ædificationem ex Deo habemus, Domum non manufactam, æternam in cælis. Hanc leporis siue cuniculi sapientiam, qui non sibi fidit ipsi, ut diximus, neque suis uiribus, sed petræ, imitandam docet euangelium (inquiens) Omnis qui audit uerba mea hæc, & ea facit, assimilabitur uiro sapienti, qui ædificauit domum suam super petram, super I quam Christus suam fundauit ecclesiam. Annona proinde collecta, domo supra petram sapienter constructa, danda est opera ut in pace & amicitia uiuamus cum hominibus, uiuamus amoris & charitatis uinculo colligati, & naturæ legibus magis quàm principum: quod locustæ faciunt, animal exiguum, & ad sapientiam minime natum, tamen hoc habet naturæ instinctu, quod simul de agro in agrum egrediantur, per infinitas turbas unanimes, ac si unum ducem sequerentur, neque minus proficiscendi tempus, incedendi ordinem, quiescendi stationes, aut castra mouendi opportunitatem seruare uidentur, quàm si ducem signo dato sequerentur. Egregium profectò exemplum, & plurimam hominibus sapientiam ostentans, absque concordia & unanimitate nihil K posse fieri, nullam consistere rempublicam, nullam coalescere turbam. Concordia parua res crescunt. Separatæ & dispersæ locustæ, sine negotio interficiuntur: cunitæ uerò nullis uiribus, nullo ingenio, aut arte, interfici possunt, latissimos agros tegunt, & tanta proueniunt unita multitudine, ut nemo conetur illas aggredi, aut expellere. id quod cum in omni hominum societate debeat fieri, tum inter eos, qui diuinam agnoscunt, & sequuntur sapientiam. Illorum, inquam, maximè est locustarum sequi exemplum & turmatim, siue per turmas egredi, ut uertit interpres, uel ut alij adunatim. Vtrunque ad uictoriam spectat, & belli speciem repræsentat, quod aduersum nos omnes intentatur, non solum à carne & sanguine, sed à principibus & potestatibus mundi & tenebrarum rectoribus, quibus locum non dabimus, si sol non occidat super iracundiam nostram. Quod sequitur, *Stellio manibus nititur*: uariè ab interpretibus redditur uox Hebræa שמית, quæ similitudinem aliquam habet cum uoce Latina simia. At qui ita uertitur constanter ab aliquibus, præsertim cum in Hebræo non, innititur, ponatur, sed tenet, apprehendit manibus: quam uim simia inter animalia maximè uidetur obtinere, quæ etiam in palatiis regum in precio haberi solet. Sunt qui araneam uertant, quæ manibus filum ducere uidetur. Haud ita multum refert, nam satis intelligimus paruum esse animal, quod in palatiis uersetur principum. Sellio & aranea M uersant quidem, sed frequentius in ædibus pauperum: uerum simia ob ingenij sui dexteritatem, & humanæ prudentiæ nonnihil simile uestigium, in principum aulis habetur in deliciis, cum aulicis ueluti unus è numero uersans, & laute uiuens. Ex quo sapientiæ exemplum capere licet, & manibus inniti, uel tenere, quo queas in palatium regis penetrare. In apprehensione manuum, bonorum operum exercitationem intelligimus, quibus digni habebimur æterni Regis palatio, posteaquam unanimes hic in

A hic in domo Dei, quæ est ecclesia Dei, columna & firmamentum ueritatis, uersati fuerimus: melius enim est ut priores sapientiæ partes nempe de uictu comparando, collocanda domuncula, de communicanda societate aduersus hostes in prælio, intelligantur in præsentis rerum statu, & ecclesiastica dispensatione: uerū postremū illud in palatio Regis mansionē obtinere ad cæleste præmium, piis operibus obtinendum referamus, iuxta illud: Venite benedicti patris mei, percipite regnum quod uobis paratum est. Cap. 30. Matt. 25.

» TRIA sunt quæ bene gradiuntur, & quartum quod incedit foeliciter. Leo
» fortissimus bestiarum ad nullius pauebit occursum: Gallus succinctus lumbos suos, & Aries, nec est rex qui resistat ei.

Lyranus secutus R. Salomonem, hunc locum, de quatuor bestiis, exponit de quatuor regnis, in Daniele per quatuor feras figuratis, sed quàm rectè uiderit ipse: nam ea ratione & interpretatione uideretur Danielem non uerè prophetasse, sed ex Salomone uersionem suam accepisse. Numero partim ternario, partim quaternario delectatus Sapiens, & rerum naturas rimando, rara quædam sapientum secreta, tradere uidetur: quæ cum ad nullam certam sapientiæ speciem, aut normam referantur, nec autoritate scripturarum explicantur, erit integrum unicuique pro suo talento, quod accepit à domino, in huiusmodi philosophari, & re uera, hoc in loco, tanto maiore cum difficultate, quanto minus naturam bestiarum habeamus exploratam, quas exempli causa proposuit nobis Sapiens. *ליון* enim, quam uocem gallum accinctum lumbos reddit interpres, non gallum, sed aliud animal significare testatur cum Hebræis Lyranus. Aben Hezra uel aquilam, uel apem putat esse. Alij canem uenaticum, uel potius pardum interpretantur. Vocis origo est uerbū *ליון*, quod cingere significat: & additur dictio, quæ lumbos siue renes significat: & quia canis uenaticus, uel leporarius eam speciem repræsentat, & sit uelocissimi cursus, Inbentissime subscribam illis, qui canem interpretantur uenaticum: utcunque, tria animalia uelocissimi & optimi cursus intelligimus, nempe leonem robustiorem cæteris animalibus, qui nullius timet aspectum. Secundum lumbos succinctum quodque sit: tertium, aries siue hircus: quartum, Rex *מלך* hoc est rex cui non resistitur. Sic enim interpretatur Aben Hezra hunc locum, non ut quidam ex nostris quasi *מלך* esset proprium nomen, sed duas uult esse uoces, nempe non stare, quasi dicat, non est homo qui stet in bello cum eo. Foeliciter incedunt hæc: & uel diuersa in ecclesia designantur officia, & diuersæ functiones, quemadmodum Beda doctissimè interpretatur: uel quatuor principales uirtutes, quibus ueluti quatuor rotis optime incedunt & progrediuntur, piorum hominum uitæ & cursus ad foelicitatem properantes æternam. In leone fortitudinem quis dubitat indicatam: quæ omnia huius mundi, seu prospera, seu aduersa facilè contemnit, nihil timens, neque ab instituto cursu deflectens quicquid euenerit: ut est hæc mortalís uita pluribus incommodis obnoxia. Accinctum lumbos quodcunque sit animal continentiam significat, qua carnales restringimus affectiones, tanto magis idonei & habiles ad cælestem cursum, quanto minus carnis illecebris laxamus frena. In ariete uero seu hirco, qui dux gregis est, & reliquum uulgus uidetur quodammodo gubernare, non absurde prudentiam possumus intelligere, quæ uirtus cum recte dispensat omnia, & futurorum rationem habeat, spirituales cursum plurimum iuuat. In Rege denique quocum nemo congregari potest, uel contra quem nemo potest insurgere, iustitiam amplectimur, uirtutum omnium reginam: quæ tanta æquitate, tam iusta mensura, & pondere omnia librat, ut nemo quantumuis alioqui alienus à uirtute, iustitiam possit accusare, aut cõdemnare: nam quæ tribuit unicuique quod suum est, de omnibus bene meretur, male uero de nemine. Aliiter non stare cum eo, sic enim in Hebræo legit Hezra, quasi dicat: Talis seu Rex seu regina est iustitia, contra quam nemo potest stare: iuxta illud, Non intres in iudicium cum seruo tuo domine, quia non iustificabitur in conspectu tuo omnis uiuens. Psal. 144.

ET QUI stultus apparuerit, postquam eleuatus est in sublimis: si enim intellexisset, ori suo imposuisset manum. Qui autem fortiter premit ubera ad eliciendum lac, exprimit butyrum: & qui uehementer emungit, elicit sanguinem: qui prouocat iras, producit discordias.

Et qui stultus: iuxta Aben Hezra sermonem dirigit ad Etheel & Vcal qui ab eo petierunt sapientiam, & post magna mysteria duo communis uitæ præcepta, uel in primis necessaria adiungit: quorum primum ad tranquillitatem propriæ conscientiæ spectat, alterum ad communem cum hominibus charitatem & concordiam. Quod ad primum spectat, aliter habetur in Hebræo, uerbis duntaxat non sensu: nempe, *Si stultè egisti cum eleuatus fueris, & si cogitasti, manum ad os.* Eleuatio ad magnos honores est causa nonnunquam magnæ stultitiæ, & ut homo stulte agat multa. Consilium sapientis est, ut cohibeat quisque cogitationes malas, ne uerbo uel opere erumpant: hoc enim significat manum ad os. Aben Hezra uult præteritum esse loco futuri, ut sit sensus: Si stultè agas, cum fueris ad honores euectus: uel si cogitaueris sup. stultè quicquam facere, manum ad os, sup. ponas, quod cogitabundi solent facere: & tecum cogita, tecum inibis consilium quàm absurdum sit quod moliris: atqui hæc res ut diximus ad tranquillitatem propriæ conscientiæ plurimum facit. Quod sequitur, ad communem cum hominibus concordiam spectat: & monet Sapiens, ne quis nimium prouocet iram aliorum. Neque legendum ut nos habemus, qui fortiter premit ubera ad eliciendum lac, exprimit butyrum. Nam præter hoc, quod in Hebræo nulla sit mentio ubærum, etiam iam contra rerum naturam est, ut butyrum exeat, quantumuis durè premat quis ubera. In Hebræo est, *Qui premit lac, faciet exire butyrum.* Septuaginta mulge lac & erit butyrum, sensum assecuti foeliciter. Hebræi clausulam interpretando, subaudiunt in utre, ad hunc modum: qui dure concutit uel premit lac in utre, faciet exire butyrum: puto nos librariorum uitio habere, ubera, loco, utre: uel si quis omnino ubera legendum contendat cum interprete, erit duplicata similitudo ad hunc modum: Qui fortiter premit, supple ubera, faciet exire lac: & qui premit lac in utre uel lagenâ, faciet exire butyrum. Duplici similitudine ad eundem scopum tendit, ut ostendat opus esse patientia, dandum locum iræ: nam ut qui nimium premit nares, ut sordes eliciat, sanguinem aliquando exprimit: sic si quis multum urgeat, & ueluti mulgeat iram prouocando, rixas & contentiones eliciet. quæ res si quæ alia, maxime amaram reddit humanam societatem. Sensus prouerbij non est diuersus ab eo, quod superius legimus, Sermo durus suscitatur furorem.

CAPVT XXXI.

VERBA Lamuelis regis. Visio quâ erudiuit eum mater sua. Quid dilecte mi, quid dilecte uteri mei, quid dilecte uotorum meorum? Ne dederis mulieribus substantiâ tuam, & uias tuas ad delendos reges.

Lamuel: Hoc nomine seipsum insigniuit Salomon, nostrorum & Hebræorum consensu interpretum. Cuius uocis etymologia huiusmodi est *למל* cuius uel cui (est) Deus: uel, cum quo est Deus. In principio libri testatus est patrem suum docuisse eum: nunc quæ didicit à matre narrat, quæ quum non pro præsentis, sed etiam, in futurum studuerit filium erudire, prophetiæ loco matris monita habet: & hoc in loco sese fecisse ostendit, quod filium suum facere uoluit: nempe non solum patris sui disciplinam, sed matris quoque legem magnificisse: ut scriptum est,

Prouer. I. Audi fili disciplinam patris tui, & ne dimittas legem matris tuæ. Quid dilecte mi, & quid

A *quid dilecte uteri mei, & quid dilecte uotorum meorum.* Omnino muliebrem expressit affectum, & animum in liberos propensum. Vox Hebræa *בן* filium significat, in quo maior affectus ostenditur. Crebra repetitio ad magnitudinem amoris, & attentionem spectat: quid fili mi, quid fili uteri mei: quid fili uotorum meorum, sum mater tua, in utero te gessi cum dolore & periculo, tui causa uota feci, & pro salute tua. Solent enim qui uehementius amant, pro his quos amant uota ad Deum facere. Aliter, Fili uotorum meorum, dixit quod antequam nasceretur, uouisset se hoc uel illud facturam, si à domino probum & sapientem filium acciperet, ut moris est matribus: uel filius uotorum, quod magno desiderio, & maximis uotis obtinuisset à Dauide Salomonem regnaturum post eum. Sunt ex Hebræis qui putant, hanc fuisse matris responsionem, quæ rogata à filio post mortem patris, ut aliquid ab eo peteret, respondit, quid fili mi, & quid fili uteri mei, non quem educaui, ut filia Pharaonis educauit Moysen, sed quem peperit, quid petam nisi, ut ne des mulieribus fortitudinem tuam? Alij tum tandem putant matrem his uerbis usam erga filium, cum uideret eum multas accipere uxores, præsertim alienigenas. Sed cum hanc admonitionem, & correptionem matris tanquam prophetiam proponat nobis, melius intelligimus etiamnum puerum his uerbis fuisse instructum Salomonem à matre, tanquam diuinantem qualis futurus esset, quod ad amorem mulierum spectat. Quid fili mi, & quid fili uteri mei, supplendum est aliquid: quid fili mi, cogitas: uel quem animum habes in me, quæ te portauit in utero, quæ pro te uota feci. Alij sic, Quid fili mi, quid fili uteri mei sup. facis, qui multiplicas tibi uxores, & tantopere deditus es amoribus mulierum? Alij sic: Quid fili mi, sup. petâ abs te, quid inquam petam, quia gessauit te in utero meo, quod te nutriuerim & educauerim? Mihi magis arridet, ut ad ea quæ sequuntur referantur hæc interrogationes: ut sit sensus, Quid fili mi, & quid fili uteri mei potissimum te admoneam, pro maximo quo te prosequor amore, quid à te petam, uel quid exigam à te ut facias? Ad attentionem spectat, ut diximus. Sequitur, *Ne des mulieribus fortitudinem tuam, siue substantiam tuam.* Dat autem quicumque illarum amore uictus, in Deum & corpus suum peccat, dicente Paulo: Qui fornicatur, in corpus suum peccat. Quod sequitur, *Et diuitias tuas ad delendos reges,* in Hebræo habetur, Et uias tuas ad delendos reges: quod nostri intelligunt, quasi suaderet mater ne reges saltem iniuste subiugare conaretur, neque ea in re opes infunderet: longe aliter Hebræi, & mea quidem sententia melius, nam bellum aduersus infideles, non solum non erat illicitum illi populo, sed etiam laudabile, delere uidelicet idololatriam, & cætera abolere nefanda crimina, ob quæ Cananæi & aliæ gentes fuerunt deletæ. Sed diuersus contextus diuersam interpretationem necessario habet. Sic Aben Hezra, Et uias tuas, sup. ne dederis ad delendas uias regum, quasi dicat, Noli induere mores & consuetudines regibus indignas. Indignum est, cum omni homini, amoribus mulierum, & uino indulgere: tum maxime regibus, qui uirtutum exemplo, non tantum armis & potentia populis debent imperare. Viæ regum & mores regibus digni sunt, uacare sapientiæ, & sanis consiliis capiendis, non luxui aut libidini, & brutorum uitis. Ne dederis mulieribus substantiam uel uires tuas: utroque modo uerti potest, hoc est, sapientiam quam à Deo tanquam thesauros reconditam habes: huic sapientiæ nihil magis aduersatur, quàm amor mulierum, & ebrietas, quam in uino intelligimus. *Quid fili mi, & quid fili uteri mei.* Rhetorum more sermonis exordio beneuolentiam captare, aut inire gratiam molitur apud filium. Primò, quod filius sit: Secundò, quod non sine dolore, & matris periculo in lucem editus, unde & naturæ, & diuinis legibus matri obtemperare debet: Tertiò, quod tam chare semper à matre dilectus, ut pro quo subinde uotis sese astrinxerit, legem matris recusare non debet.

NO L I regibus ô Lamuel, noli regibus dare uinum: quia nullum secretum, ubi regnat ebrietas. Ne forte bibant & obliuiscantur iudiciorum, &

mutent causam filiorum pauperis.

G

Quam non conueniat regibus ebrietas, neque his quorum est populum gubernare, praesens locus ostendit: In quo frequentissimus est ille Hebraismus, qui ad integrum sensum aliquid supplendum relinquit. Nam in Hebraeo sic habet. *Non regibus Lamuel, non regibus bibere uinum, neque principibus siceram.* Interpres noster suppleuit ex praecedente uersiculo, uerbum des, & sensus est coactior: quasi mater illius, alios reges doceret, aut filium suum aliorum regum ac principum moderatorem constitueret, quasi penes eum esset. Lyranus per reges, ipsum Salomonem intelligit, una cum iudicibus à Salomone constitutis: quasi dicat, Neque tibi ipsi uinum multum dederis, neque iudicibus tuis, aut principibus. Nam ut parco conuiuio, & frugali reges susciperet, si quos hospites haberet, non ausus est Lyranus dicere, uel putare quod aliquid tale praeciperet mater illius. Et proinde rectius cum Hebraeis supplemus, ex praecedente uersiculo non uerbum dare, sed nomen uia: & erit sensus, Non regibus Lamuel, non regibus mos est, uel uirtus aut decorum, uinum bibere, neque principibus decorum est bibere siceram: uel, supple inuestigare, ubi est sicera, ut alij legunt: sensus eodem redit. Aliter, ô Lamuel, hoc est, ô tu qui uerum colis Deum, aliis regibus non eris similis: uel, uia tua non erunt similes moribus aliorum regum, quibus non est Deus, & proinde uoluptatibus indulgent, & uinum sectantur, & inuestigant ubi est sicera: hæc egregia est expositio. Quod si de nostri interpretis uersione nihil uolumus immutari, licet eam ad hunc modum defendere, supplendo ex superioribus ad hunc modum: Ne dederis uias tuas ad delendum uias regum bibendo uinum. Nam ut alienum est à uis & uirtutibus regum capi amore mulierum, ita quoque est alienum & indecens uis & moribus regum, calicibus epotandis studere, & principibus indecorum est inquirere, ubi inuenitur sicera: quæ in scripturis ebrietatis potio habetur. Sequitur ratio quare non conueniat regibus bibere uinum, cum mutatione numeri, *Ne forte bibat rex, uel, princeps nimium uini, & obliuiscatur statuti & mutet iudicium,* omnium filiorum pauperis, sic Hebraei. Sensus idem est, Reges uidelicet debere uacare prudentiæ & sapientiæ, ut possint populum moderari æquis statutis, & legibus, & cum æquitate possint iudicia exercere, ne pauperes opprimantur in iudicio: uel humiles qui uexati & iniuriam passi, ad principis iudicium ueluti ad sacram anchoram confugiunt. Quod si princeps à uino, uel mulieribus detentus (quorum utrumque obliuionem æqui & iniqui uehementer inducit, iudiciis non possit præesse, quæ tandem spes est oppressis & afflictis pauperibus. Regibus igitur & principibus res est indigna ebrietas, quæ rationi maximè aduersatur & sapientiæ, sine quibus æqua iudicia exercere non possunt. Quod nos legimus, Nullum secretum ubi regnat ebrietas, apud Hebræos non habetur: sed loco illius, & principibus non (conuenit) secar, ut secunda clausula respondeat priori, iuxta consuetudinem sermonis huius Sapientis, & Dauidis in Psal. tamen in defensionem interpretis obseruamus etiam alibi hanc uocem *רונים*, nempe, Esaiæ quadragesimo, secretorum scrutatores uerti à diuo Hierony. alibi legum conditores, nempe Prouerbiorum octauo: Per me reges regnant, & legum conditores iusta decernunt. Alioqui uertitur à Hieronymo, & etiam Septuaginta: Principes frequentissimè, & hoc in loco quadrat optimè. Nam non idcirco uult reges & principes esse abstemios & sobrios, ut secreta obseruent: aliorum enim potius est secreta seruare quam regum, sed ut sapientiæ uacent, & discant causas cognoscere, lites dirimere, pauperibus patrocinari: hæc sunt principum officia.

M

DATE siceram mœrentibus, & uinum his qui amaro sunt animo: bibant & obliuiscantur egestatis suæ, & doloris sui non recordentur amplius.

Non prohibet potionem uini & sicera quod creaturas Dei condemnat: nam creatura Dei

A Dei bona est, sed quod huiusmodi potus sit magis necessarius aliis, nempe his qui in afflictione sunt & mœstitia. In Hebræo, *Date siceram pereunti.* quod intelligi potest, uel de damnatis ad mortem, quod mihi non placet: nam quorsum est eos obliuisci doloris, uel amaritudinis suæ? praesertim cum omnes actiones nostras sobrias esse decet, & omnem uitam sobrietate ornatam, tum maximè eam partem quæ est maximi momenti, nempe postremam, quæ si ritè peragatur, prioris uitæ maculae delentur: quare melius intelligitur, *Date siceram mœrentibus:* uel, ut est in Hebræo, pereuntibus: hoc est, quibus bona perierunt, qui ad egestatem sunt redacti: ut respondeat clausulae sequentis uersiculi, nempe, bibant, & obliuiscantur paupertatis suæ. Sunt qui intelligant, B Date siceram pereunti, hoc est his qui lugent mortem suorum: & sic quod in nostris est codicibus, uidelicet mœrentibus suppletur, ommissa uoce quæ apud Hebræos est, nempe pereunti, prior expositio est melior. *Et uinum his qui amaro sunt animo,* cui respondet, Et doloris sui non recordentur amplius: melius non recordentur adhuc, hoc est perpetuo: quasi dicat, aliquando doloris, siue laboris obliuiscantur, ne nimia tristitia absorbeantur. Huius loci sensus sublimior obuius est & iucundus, nempe, mœrentibus prioris uitæ maculas, & peccata sua lugentibus dandum esse uinum: quod dominus in nuptiis fecit ex aqua, consolationem uidelicet scripturarum, & poculum sanguinis Christi, in quo inebriari perditionis & condemnationis, quam lex Mosaica minatur amplius non recordentur, neque tristitia absorbeantur aut desperatione.

APERIOS tuum muto, & causis omnium filiorum qui pertranscunt: Aperi os tuum, decerne quod iustum est, & iudica inopem & pauperem.

Postquam docuit filium suum à quibus debeat abstinere, nunc docet quibus uacare regibus potissimum conueniat, nempe defensionem pauperum, & iudiciis inter mortales exercendis. Nam quæ interiecta sunt de uino dando mœrentibus: uel in genere dicta sunt, ut ad quemcunque referantur: uel, ad misericordiam & eleemosynam in pauperes & afflictos spectant: quibus decet impertiri etiam delicatiora quadoque, ut uinum & siceram. Quod ad praesentem locum spectat, Os aperire muto, est pro muto loqui, non solum pro eo, qui pro se loqui non potest, sed pro eo qui uel non nouit loqui, uel non permittitur: uel denique pro eo qui absens in iudicio periclitatur. *Et causis omnium filiorum qui pertranscunt.* In Hebræo *אורי*, cuius cum multiplex sit significatio, uariis modis uerti potest locus. Aben Hezra ad iudicium omnium filiorum mortis refert, & erit sensus, *Aperi os tuum muto,* hoc est, ei qui non potest pro seipso loqui, & praecipue ubi agitur iudicium mortis, ne uidelicet quis iniuste neci tradatur: alioqui uox Hebræa, mutare significat, & filij mutationis, hoc est huius mundi filij: quasi dicat in omnium mortalium causis, aperi os tuum, omnibus diuitibus & pauperibus, mutis & loquacibus, uel sapientibus & insipientibus iustitia est ministranda, omnium causæ sunt audiendæ, quod utinam ad exemplum Salomonis, quem legimus causam duarum muliercularum diremisit maxima prudentia, nostri temporis reges facere uelint, suo ore uidelicet non alieno, suo munere fungi, iuxta id quod sequitur: *Aperi os tuum & iudica,* uel, decerne iustitiam. Sequitur in Hebræo, *Et iudicium pauperis & inopis:* quasi dicat, praecipue iudica causam pauperis & inopis. Hi enim patrocinio principis maximè egent, hi sunt muti, qui pro se loqui neque possunt, neque audent: diuites, potentes patronos facile inueniunt, & pauperes opprimunt in iudicio: Tu Lamuel cum quo Deus est, in terris Dei uices exerce: de quo loquitur propheta, Tibi derelictus est pauper, orphano tu eris adiutor: sed de his superius latius disseruimus. Hactenus Lamuelis uerba, quibus matris suæ disciplinam imò prophetiam nobis explicat, plenam sapientiæ & saluberrimæ doctrinæ, unde ob singularem sapientiam & raras uirtutes, suæ matris mulieris sapientis, hoc est ecclesiæ, in qua reperitur omnis sapientia huic uitæ necessaria laudes canere, & miro encomio celebrare uoluit, ordine alphabetico, ut moris est linguæ, in ua

E

F facile inueniunt, & pauperes opprimunt in iudicio: Tu Lamuel cum quo Deus est, in terris Dei uices exerce: de quo loquitur propheta, Tibi derelictus est pauper, orphano tu eris adiutor: sed de his superius latius disseruimus. Hactenus Lamuelis uerba, quibus matris suæ disciplinam imò prophetiam nobis explicat, plenam sapientiæ & saluberrimæ doctrinæ, unde ob singularem sapientiam & raras uirtutes, suæ matris mulieris sapientis, hoc est ecclesiæ, in qua reperitur omnis sapientia huic uitæ necessaria laudes canere, & miro encomio celebrare uoluit, ordine alphabetico, ut moris est linguæ, in ua

riis scripturarum locis : præfertim in psalmis aliquot, & Ieremiæ lamentationibus. G

• **M V L I E R E M** fortem quis inueniet? procul, & de ultimis finibus
• pretium eius. Confidit in ea cor uiri sui, & spoliis non indigebit.

Psal. 14. Iuxta proprietatem linguæ, raritatem significant huiusmodi quæstiunculæ, Domine
Prou. 20. quis habitabit in tabernaculo tuo, aut quis requiescet in monte? quis potest dicere, mū-
1. Reg. 3. dum est cor meum? si homo peccauerit in Deum, quis orabit pro eo? Laudes igitur di-
cturus egregiæ & laudatissimæ sceminæ, raras esse huiusmodi in principio orationis si-
gnificat. Aben Hezra exponit **חיל שטן**, mulierem opum, hoc est mulierem quæ ac-
quirit opes, & sua industria auget rem familiarem : & certe huiusmodi sunt plurimæ, H
sed alias quoque uirtutes si addideris, inuentu difficilem, cum Salomone dixeris.
חיל שטן mulierem uirtutis uerti potest, sed fortitudo, per antonomasiam in uir-
tute intelligitur. Rectè uertit interpres noster mulierem fortem, siue fortitudinis: sunt
enim fere timidæ, & parum animosæ ad res gerendas. Validam uero & fortitudine
præditam, ut erat mater Salomonis, temere non inuenias mulierem. *Procul & de ul-*
timis finibus pretium eius.) Præter hoc quod non est fideliter reddita Hebræa ueritas,
etiam sensus relinquatur obscurus. Hebræum, Procul præ unionibus pretium eius : ut
duplex sit sensus, uel quod charior sit, & pluris æstimanda quam margaritæ quam-
libet magni pretij : & sic Septuaginta, **πρωτόδικα δὲ ἐστὶ λιβῶν πολυτελέων**, uel quod lon-
gius petenda sit, & longius eundem ad comparandam talem mulierem, quam ad
comparandas uniones. Prior sensus est melior, & possit facile congruere expositio-
ni Nicolai de Lyra, qui per mulierem fortem, sacram intelligit scripturam, siue do-
ctrinam euangelicam, quam margaritæ comparat euangelium : Inuenta una pretio-
Matth. 25 sa margarita, dedit omnia sua & comparauit eam. *Confidit in ea cor uiri sui.*) Cum om-
nia recte dispenset, & fortiter se gerat aduersus uitia, merito potest maritus illius
mulieris ei fidere ex animo sine ulla suspitione. *Et spolijs non indigebit.*) hoc est re-
bus in familia necessariis, quas mulier fortis comparabit, non minore industria, nec K
minore uirtute quam si uictis hostibus asportasset spolia : siue spolia dixit, propter
copiam & affluentiam rerum, quas acquirit sua sapientia. nam captis urbibus, ma-
gna & uaria rerum supellex uictoribus cædit, quæ spolia dicuntur: cuiusmodi re-
rum copia non carebit huius mulieris maritus, etiam si ad bellum non amplius eat.
Ecclesia Christi & fidelium congregatio magnam statim ostendit fortitudinem, san-
guinem pro sponso Christo copiose effundens qui in cælum ad patrem reuersus, quo-
tidie spolia reportat ex hoste deuicto, quem magis quotidie spoliandum, sponsæ
suæ commisit.

• **R E D D I T** ei bonum, & non malum omnibus diebus uitæ suæ. Quæ- L
• fuit lanam & linum, & operata est consilio manuum suarum.

Retribuit marito suo bonum, hoc est non decipiet, neque frustrabitur fiduciam ma-
riti, qui ex animo fidit illi : tanto studiosior curabit rem domesticam, quanto magis
fidit illi maritus. Aliter, reddit illi bonum: etiam si maritus aliquando succenseat uel
etiam minus gratum se præbeat uxori suæ, tamen mulier fortis & honestissima ma-
trona, non reddet malum pro malo : sed summa modestia feret & æquo animo, quic-
quid dixerit maritus: omnibus modis quod gratum fuerit illi & bonum studens re-
pendere. Ecclesia Christi semper in gratiarum actione uersatur, siue bona & prospera M
ra, siue mala & aduersa de manu sponsi accipiat. *Omnibus diebus uitæ suæ.*) ad mulie-
rem refertur: nam hæc ambiguitas in Hebræo sermone non est. Sunt ex Hebræis qui
sic intelligunt, reddet bonum marito, etiam post mortem si superuixerit: nihil com-
mittet indignum illius honore, uel filiis illius reddet bonum. *Quæ fuit lanam,*) hone-
stis artibus & labore muliebri replebit domum spoliis, non turpi lucro aut usura,
sed ma-

A sed manuum laboribus opes acquireret necessarias his, qui familiam alunt, qui liberos Cap. 31.
educare & collocare debent. *Et operata est consilio manuum suarum.*) In Hebræo opera-
ta est uoluntate uel beneplacito manuum suarum : uel iuxta uoluntatem manibus
suis. Studium ardens, & infatigabiles manus ostendit, siue uirtutum telam texendo,
siue scripturarum expositione ueluti fila protrahendo. Quod ad Hebraismum spe-
ctat, uel subauditur præpositio **עַי** cum, ante uocem **כַּפַּי**, quæ ponitur ante **עָמַל**
uoluntas, ut sit sensus : Operata est cum uoluntate, & cum manibus : uel operata est
uoluntate manuum, hoc est manus operatæ sunt secundum uoluntatem : non erant
B minus promptæ manus, quam uoluntas. Doctrina datur mulieribus ut ab hac mu-
liere forti & studiosa discant rem domesticam gubernare, uiris obedire, laboribus
sedulo incumbere.

• **F A C T A E S T** quasi nauis institoris de longe portans panem
• suum. De nocte surrexit, deditque prædam domesticis suis, & ciba-
• ria ancillis suis.

C Maximas opes per mare transportant mercatores, præfertim qui longinquas petere re-
giones audent: facile ditescunt, qui aliquoties ab extremis regionibus nauem onustam
mercibus redeuntem recipiunt. Talis est hæc mulier, similis nauis mercatorum, quæ de lon-
ginquo portat panem: siue, ut est in Hebræo, *Sicut naues mercatoris, de longinquo faciet uenire*
panem suum.) ut adducere panem ad mulierem referatur, nõ ad naues, quæ numero mul-
titudinis efferuntur, ut maior sit huius mulieris laus, quæ cum domi maneat, operetur la-
nam & linum, tamen ad instar classis opes adducet sua industria & sapiëntia in ædes mariti,
non dico opes peregrinas, quæ ad luxum inseruiant & delicias: sed panem, in quo intelligun-
tur omnia ad uictum necessaria, ne quis putet parum utilitatis esse in lana & lino, ne
D quis putet solos ditescere mercatores : quanuis locus peculiariter spectet ad laudem
negotiationis domesticæ, & artium mechanicarum, quibus honestus & sufficiens
comparatur uictus, ut non sit opus: quod reprehendit Horatius,

Impiger extremos curris mercator ad Indos,

Per mare pauperiem fugiens, per saxa, per ignes:

Apostolorum in omnem terram exiuit sonus, & in fines orbis uerba eorum: quibus ad
ecclesiam Christi, tuto ueluti nauigio per fluctus huius mundi, aduectæ sunt preciosæ
& copiosæ animarum merces. *De nocte surrexit:*) uel potius surgere solet, somno mi-
nime indulgens mulier fortis: molitiem & otium facile superat, & de nocte ad labo-
E rem surgit. *Dedit prædam domesticis suis.*) In Hebræo. domui suæ. **עָמַל** prædam, meta-
phorice loquitur: est enim uox Hebræa proprie ferarum, siue auium quæ raptu ui-
uunt, ut significet frugalitatem huius mulieris, quæ non delicias neque dapes dat
domesticis, sed cibum necessarium: non uult suos conuiujs nec comotationibus
indulgere, etiam si sit in ædibus omnium rerum copia. Huc spectat quod sequitur:
Cibaria ancillis suis.) Lac potandum dedit Paulus infirmis in fide, & singulis ecclesiæ do-
mesticis spiritualia coaptantur alimenta: perfectorum est solidus cibus. In Hebræo,
Et quod statutum est, uel quod congruit ancillis suis, rebus omnibus mediocritatem
tenens, ut domesticis suis neque necessaria desint, neque saturitas panis uitiorum fo-
F menta subministret.

• **C O N S I D E R A V I T** agrum, & emit eum, de fructu manuum
• suarum plantauit uineam. Accinxit fortitudine lumbos suos, & robo-
• rauit brachium suum.

Re domestica bene constituta, ad ea quæ foras sunt respicere solent patres familiæ. Idem
facit mulier fortis, annonæ rationem habet, uoluit ex agris propriis messem colligere:

& cum inter agrum & agrum maxima sit differentia, quod ad fertilitatem spectat, mulier considerauit, & sapienter contemplata est solum, prius quàm acciperet atque compararet. Nam simile est regnum cælorum thesauro abscondito in agro, quod ad allegoriam spectat. *De fructu manuum suarum plantauit uineam.*) Ostendit qua ratione, & in quem usum accepit agrum, nempe iusto pretio accepit, quod suis laboribus acquisiuit, ut in eo uineam plantaret, quanuis ad utrunque referri possit, quod dixit, De fructu manuum suarum plantauit uineam, ad hunc modum, Accepit agrum fructu manuum suarum, uel plantauit uineam fructu manuum suarum, hoc est, operarios conduxit fructu manuum suarum: quasi ad mulierem non pertineat plantare uineam, sed his, H quæ lucrata est suis manibus, conduxit operarios: & hanc expositionem sequitur Aben Hezra. Mihi magis placet prior expositio, propter ea quæ sequuntur: *Accinxit fortitudine lumbos suos, & roborat brachia sua.*) quasi dicat, Induit omnino uirilem animum & fortitudinem, quæ in renibus & brachiis maxime apparet, ut sit sensus: Sic se comparauit, ut non solum domesticis, sed etiam rusticis operibus esset idonea, & maritum iam in utroque redderet securum, ut possit ubique ex animo fidere tam egregiæ matronæ. Potest hic uersiculus referri ad laudem continentiæ, quæ in cingulo renum intelligitur, & operis assiduitate. Quæ iuxta allegoriam quam aptissimè quadrant ecclesiæ, I facile est uidere, siue etiam tropicè unicuique animæ fideli: quæ interpretatio cum à Beda copiosissimè sit tractata, succinctè à nobis indicatur.

“ **G V S T A V I T** & uidit quoniam bona est negotiatio eius, non extinguetur in nocte lucerna eius. Manum suam misit ad fortia, & digiti eius apprehenderunt fusum.

Hebræi per gustare consultare intelligunt, quanuis ad experientiam uideatur referri, & ad perseverantiam spectat, & sensus est: Placuit sibi in suis negotiis, & sensit laborem suum esse frugiferum, & proinde die nocteque frugiferis negotiis incumbit, & ne nocte quidem extinguit lucernam, ne mora fieret aliqua antelucanis operibus lanæ & lini, quibus mulier hæc ad omnem occasionem uacat: & hoc est quod sequitur, *Manum suam misit*) non ad fortia, ut nos habemus, sed uerticulum, quod etiam Lyranus obseruat. alij uertunt colum: & huic bene respondet quod sequitur, *Digiti eius apprehenderunt fusum.*) In Hebr, Manus siue palmæ apprehenderunt fusum. Cæterum qui priorem uocem uerticulum extulerunt, secundam colum uertunt. Sensus eodem tendit, ut ostendat uidelicet hanc mulierem, ob rusticana opera non relinquere ea quæ peculiariter ad mulieres spectant, nempe colum tractare & fusum. Quàm bona & legitima sit negotiatio illa, quam commisit suis homo in longinquam regionem profectus, & dicens suis, *Negotiamini donec ueniam*, nouit hæc fortis mulier, & proinde nunquam cessat augere mnam sibi datam: neque enim nocte & infidelitate Iudæorum, aut hæreticorum erroribus lucerna huius mulieris, hoc est fides ecclesiæ, extinguitur, quanuis obscurari uideatur.

“ **M A N V M** suam aperuit inopi, & palmas suas extendit ad pauperem. Non timebit domui suæ à frigoribus niuis: omnes enim domestici eius uestiti sunt duplicibus.

Galat. 6. Operemur bonum ad omnes, inquit Paulus, maxime autem ad domesticos fidei: id quod inter laudes huius fortis mulieris ponitur, quæ non solum suis, sed egentibus laborat, & hæc geminatio, manum porrigit & manum mittit, uel more suo geminauit sensum uerbis diuersis, uel magnam uoluit ostendere liberalitatem, & crebras elemosynas dum manum extendit inopi, & plures manus iuxta Hebræum mittit ad egenos, quasi dicat: Non solum ipsa porrigit manum pauperibus, sed etiam per manus suorum

A suorum mittit & distribuit egenis: quos ipsa non potest adire, suorum ministerio iuuat, & pascit. *Non timebit domui suæ.*) uel spectat eò quo diximus, nempe maxime ad domesticos: & alibi, Si quæ autem suorum, & maxime domesticorum, curam non habet, fidem negauit, & est infideli deterior: uel, non timere domui, hoc est familiæ suæ, est plena fiducia extendere manum pauperibus, nihil uerita, ne quid ex ea liberalitate suis domesticis desit: ut sunt parum fidentes in domino, qui domino non audent scenerari. Sceneratur autem domino, qui miseretur pauperis. Ista matrona dispersit, dedit pauperibus, iustitia eius manet in seculum seculi. *A frigoribus niuis.*) à niue est in B Hebræo, quando maiores faciendi sunt sumptus, & quando parum lucratur, & fere nimio frigore torpescunt homines, huius mulieris domestici bene uestiti, non minus idonei sunt ad opus. Quanuis plus quàm frigora niuis, refrigerante charitate participant plurimi, tamen ciues sanctorum & domestici non desinunt extendere palmas inopibus, magna misericordia & flamma accensi, nihil damni patiuntur, uestiti duplicibus, hoc est præsentia contemnentis, & spe futurarum securi. Iuxta proprietatem linguæ Hebræicæ legere debemus, non duplicibus, sed coccino uestita est familia eius, quasi dicat, multo magis munita est contra frigora niuis.

C “ **S T R A G V L A T A M** uestem fecit sibi, byssus & purpura indumentum eius. Nobilis in portis uir eius, quando sederit cum senatoribus terræ.

Vox Hebræa *מר ברית* dupliciter ab Hebræis exponitur, uel ornamenta lecti siue tapetia, ut superius capite septimo uidimus, uel pro torque. Sensus est, ut ostendat huius mulieris industriam & sapientiam, quibus uirtutibus comparauit sibi uel regiam supellectilem, & ornamenta sumptuosa, quibus non solum corpora suorum, sed etiam ædes & interiora cubicula ornantur aulæis & tapetibus, quas ipsa fecit. Neque est huiusmodi laboribus mechanicis sordida mulier, aut ingrata marito, sed splendidissimo uestita bysso & purpura: & quemadmodum his uirtutibus magno est uiro suo ornamento & honori, ita uir quoque illius est insignis & nobilis, siue notus (ut est in Hebræo) in portis, in locis publicis, in senatu, cum sedeat unà cum aliis senibus & sapientibus uiris illius prouinciæ, qui uel iudicia exercent, uel de negotiis reipub. consultant. Sic enim familiam & omnem rem domesticam administrat hæc mulier, ut maritus de rebus huiusmodi securus, possit libere cum ingenti honore publica obire munera, & E reipub. capeffere. Byssus & purpura synagogæ ornamenta in ecclesia uirtutum, splendorem & uarietatem significant iuxta illud: *Omnis gloria filiæ regis ab intus in sim-* P *psalm. 45.* briis aureis circumamicta uarietate.

“ **S Y D O N E M** fecit & uendit, & cingulum tradidit Chananeo. Fortitudo & decor indumentum eius, & ridebit in die nouissimo.

Hæc spectant ad industriam huius mulieris tam potentis, quæ lanæ & lini operibus non solum quæ suis sunt necessaria comparat, sed etiam sydonem, siue, ut Hebræi exponunt telam, uel linteum & cingulum, tanta copia suis & ancillarum manibus textit ac conficit, ut mercatoribus tradantur uendenda: sic enim interpretantur *לכנעני* id est mercatori. Simul laudatur industria huius mulieris, simul indicat scriptura quarum rerum mercatura sit licita, nempe earum quæ ad necessarium corporis ornatum spectant. Et quanuis (ut dictum est) omnes domestici illius uestiti sint duplicibus, siue coccino (ut alij exponunt) tamen ipsa minime luxuriat corporis ornatu: non enim more mulierum corporis pulchritudini, & splendori studet, sed magis animi uirtutibus, nempe fortitudine & honestate, ac totius uitæ decore ornari gaudet magis quàm

uestibus sumptuosus. Atqui inde prouenit quod semper sit læta: imo quo diutius uiuit, G
uel usque ad extremam senectutem semper crescentibus animi uirtutibus, crescit il-
lius lætitia, & gaudium conscientia securæ. Mulierculæ quæ florem ætatis deliciis tran-
seunt, & curioso corporis ornatu sese delectant & pulchritudine sibi placent, ubi tem-
poris iniuria flos ætatis emarcuerit, ubi rugata facies nullo stibio aut purpurussa nite-
scere uelit, ubi uetula contemni cœperint, deficientibus simul uiribus & pulchritudi-
ne, mœrent infœlices, iam corporis & animæ destitutæ dotibus, quando sapiens mulier
potissimum gaudet, instante postremo die, quo laborum præmia se recepturam nouit.

H

» O S S V V M aperuit sapientia, & lex clementia in lingua eius. Con-
» siderauit femitas domus sua, & panem otiosa non comedit.

Loquacitatis & stultitiæ causa, muliebris sexus frequenter audit malè: uerum hæc non
solum opere, sed sermone quoque sapienter se gerit, nihil stultè, nihil uanè locuta: o-
mnis illius sermo, uel ad sapientiam spectat, ea meditando quæ Dei laudes sonant, uel
misericordiam & clementiam in proximos. *Considerauit, siue speculata est uias domus*
sua.) familiae curam habet, & mores domesticorum non negligit. Omnibus modis lau-
danda est industria huius mulieris, ut quæ sedulo statum familiae intuetur, & interim
ipsa impigra manum mittit ad fufum, non satis habet diligenter intendere, ne otio tor-
pescat familia, nisi & ipsa quoque operetur, & suis manibus lucretur panem. Iuxta il-
lud Pauli: Qui non laborat non manducet.

I

» S V R R E X E R V N T filij eius, & beatissimam prædicauerunt,
» uir eius & laudauit eam. Multæ filia congregauerunt diuitias, tu su-
» pergressa es uniuerfas.

K

Prou. 10.

Surrexerunt, & in publico loco laudauerunt, non in priuatis ædibus: & maritus lau-
dauit, qui probitatem illius mulieris optime nouit: pudica mulier quæ rem domesti-
cam tractat, non publicam, suis potissimum innotuit non alienis. hinc est quod sui eam
potissimum laudare & beare poterunt. Aliter. *Surrexerunt filij eius:*) hoc est creuerunt,
& magno matri fuerunt honori, quæ uirtutibus tanta cura instruxit suos liberos. Vt
enim filius stultus tristitia est matris, sic morigeri iuuenes qui cum laude ad honores
perueniunt, magna laude matrem afficiunt. Laus uero quam huic mulieri tribuunt
(filij & maritus, filij ecclesie sunt, quos docendo & baptizando Christo sponso genuit)
ut sequentibus uersiculis continetur. *Multæ filia fecerunt diuitias.*) quod in tenero & fra-
gili sexu muliebri magna laus est, labore uidelicet & industria ac sapientia uiros su-
perare, plus manibus comparare, plus sudore acquirere quàm omnes alia. Quàm
non sine causa beatam prædicant hanc mulierem filij & maritus, quibus tam foeliciter
prospectum est, illius opera quæ non solum omnium aliarum mulierum superauit
industriam, omniumque uicit prudentiam in rebus agendis, sed etiam in diuino cul-
tu, ut sequitur.

L

» F A L L A X gratia, & uana est pulchritudo, mulier timens domi-
» num ipsa laudabitur. Date ei de fructu manuum suarum & laudent
» eam in portis opera eius.

M

Spectant ad laudem huius mulieris & isti duo uersiculi, quorum sensus est huiusmo-
di, Non est laudanda mulier ob formam & pulchritudinem, nisi & opera quoque il-
lius fuerint laudanda & pulchra, & nisi fuerit timor Dei in ea, alioqui uana laus est illa
quæ soli pulchritudini tribuitur. Cæterum hæc mulier de qua sermo est, quæ in timore
domini multos bonorum operum fructus protulit, digna est quæ laudetur, & digna est
honore

A honore apud Deum & apud homines. Aliter dicent filij eius & maritus eius, mulier Cap. 31.
hæc cuius laudes recensemus, quanuis sit plurima gratia & pulchritudine decora, men-
dacium tamen sit hæc gratia, & uanitas illa pulchritudo, quod ad hanc laudem spectat:
nam non laudabimus eam ob corporis dotes, quæ bonis & malis sunt communes, sed
laudabimus eam: quia est mulier timoris domini, idcirco laudabitur. *Date illi de fructu*
manuum suarum.) sunt uerba mariti huius mulieris ad filios, hoc est laudate eam ut me-
retur. & hoc est quod sequitur: ut ferat laudem in portis, hoc est publicis locis ob ope-
ra sua, sic Aben Hezra. Alij uero uolunt hæc esse uerba authoris, nempe Salomonis,
B ut omnes ubique gentes celebrent hanc mulierem tam strenuam, quæ suis manibus
tantas acquisiuit opes: digna tandem est ut fructum comedat. Et est metaphora allu-
dens ad superiora ubi dictum est, plantauit uineam, & quis plantat uineam & de fru-
ctu eius non comedit? Et laudent eam in portis opera eius: uel sensus est opera sua iam
cognita apud eos qui sedent in portis, hoc est apud seniores populi, qui rempub. gu-
bernant in illius laudem referentur. Aliter, laudabunt eam, qui sedent in porta, pro-
pter opera illius, non solum hæc mulier, sed omnino quotquot laudem consequentur,
in portis, hoc est apud iudicem animarum, propter opera sunt laudandi, iuxta illud
C euangelij: Esuriui & dedistis mihi manducare: & sequitur, Venite benedicti pa-
tris mei. Et illud Pauli: Stabimus omnes ante tribunal Christi, ut recipiat
unusquisque prout gessit in corpore. Quare post tanta præconia
uirtutum huius mulieris merito cum laudibus operum clau-
dit sermonem dicens, Laudabunt eum in portis ob ope-
rum merita: laudabunt inquam Angeli qui
perpetuo uident faciem Patris, cui
cum Filio & Spiritu sancto sit o-
mnis laus, honor & glo-
ria, sine fine.
Amen.

1. Cor. 9.

Mat. 25.

Rom. 14.

COMMENTARIORVM IN PROVERBIA
SALOMONIS FINIS.